

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASAL
YAŞAMINDA İKTİDAR
ve
MUHALEFET İLİŞKİLERİ
(1908–1913)**

Baran HOCAOĞLU

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Oktay GÖKDEMİR

2008

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ **İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar-Muhalefet İlişkileri(1908–1913)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26/ 6 /2008

Baran HOCAOĞLU

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Baran HOCAOĞLU
Anabilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Tez Konusu : İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında
İktidar-Muhalefet İlişkileri(1908–1913)
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	☐	OY BİRLİĞİ	☐
DÜZELTİLMESİNE	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
REDDİNE	☐		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	Evet ☐
Tez mevcut hali ile basılabilir.	☐
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	☐

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... ☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
..... ☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
..... ☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red

ÖZET

Tezli Yüksek Lisans
İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar-Muhalefet
İlişkileri(1908–1913)

Baran HOCAOĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Çalışmamızın genelinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun beş yılını kapsadığını savunduğumuz ve meşrutiyet döneminin ilk evresi olan çoğulcu ve temsili dönemi temsil eden 1908–1913 yılları arasında meydana gelen önemli siyasal gelişmeleri, iktidar-muhalefet ilişkisi perspektifinde ele almayı amaçladık.

İkinci meşrutiyetin ilanını takiben iktidar mekanizmasını kontrol etmeye veya iktidarlaşmaya çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bu dönemde kurulan siyasal partiler, hükümetler ile beraber birer siyasal güç durumunda bulunan dini ve etnik unsurların politik örgütlenme biçimi ve birbiriyle olan ilişkileri, dönemin politik konjonktürü altında değerlendirilmiştir. Bu siyasal gelişmelerde anayasal ve meşruti demokrasinin vazgeçilmez ilke ve olgularından olan seçimler, önemli siyasal olaylar, parlamenter tartışmalar, iktidar ve muhalefet çevrelerinin politik davranış ve refleksleri kuramsal ve klasik anlamda ele alınmıştır.

Tezimizin tümünde önemli bir yer işgal eden iktidar gücü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal faaliyetleri ile politik tutumu özellikle vurgulanmıştır. Muhalefet ile iktidar kavramları, dönemin siyasal gelişmeleri

içerisinde, tarihsel ve kuramsal olarak analiz edilmiş, seçim süreçleri, siyasal partiler ile öteki muhalefet gruplarının politik tercihleri, görüş ve faaliyet alanları ile Meclisi Mebusan ve Meclisi Ayan'daki yansımaları ayrıntılı bir şekilde verilmeye çalışılmıştır.

Son olarak demokratik ve yasal muhalefetin tasfiyesi, nihayet bu muhalefetin iktidarı ele geçirmek için illegal yöntemler benimsemesi ve çok partili yaşamın tamamen son bulması ile yerini tek partili meşruti yaşama bırakması vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Muhalefet, İttihat ve Terakki Cemiyeti, II.Meşrutiyet, Kabineler.

ABSTRACT

Master of Degree With Thesis

**The Relationship Between the Ruling and Opposing in the Political
Life of Second Constitutional Monarchy Period(1908–1913)**

Baran HOCAOGLU

Institute of Social Sciences

Department of History

History of Turkey Republic

Generally, in our study, we aimed to deal with important political developments which we are defending that it is comprising the longest five year of Otoman Empire and occurring the years between 1908 and 1913 which represents the first phase of Constitutional Monarchy's pluralist and representative period in the perspective of the ruling and opposing party.

After the declaration of Second Constitutional Monarchy, Committee of Union and Progress which tries to come to power or control the ruling mechanism and the political parties which are established in that period, together with the government, political organisations of religious and ethnic components who have political power and the relationship with each other are evaluated under the political conjuncture of the period. In this political development, elections which are indispensable principle and fact for constitutional democracy important political events, parliamentary discussions, political treatment and reflexes of ruling and opposing party environment are dealt with in the theoretical and classical context.

Committee of Union and Progress up an important place and its political activities and attitude are particularly emphasized in our thesis. The terms – ruling and opposing- are analysed historically and theoretically within the period's political development, the process of election, political parties and the

other opposing groups' political choices, views and place of action and reflection of this in Meclis-i Mebusan and Meclis-i Ayan are tried to be given in detail.

Finally, it is emphasized that democratic and legal opposing party's liquidation –at most this opposing parties adopting illegal ways to come to power– and with the event of multi-party system's coming to an end entirely left its place to Mono-party Constitutional life.

Key Words: Ruling, opposing, Committee of Union and Progress, Constitutional Monarchy II, cabinets.

İÇİNDEKİLER
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASAL YAŞAMINDA İKTİDAR-
MUHALEFET İLİŞKİLERİ(1908–1913)

YEMİN METNİ	II
YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI: ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ	4
1.2. SİYASAL İKTİDAR ve SİYASAL MUHALİF AKTÖRLER	8
1.2.1. İttihat ve Terakki'nin İktidar Anlayışı ve İktidar Sorunu	6
1.2.2. Meşrutiyet Muhalefeti ve Muhalif Gruplar.....	18
1.2.2.1. Liberal Muhalefet	21
1.2.2.2. Muhafazakâr Muhalefet.....	28
1.2.2.3. Saray Muhalefeti	30
1.3. İTC'NİN DENETLEME İKTİDARI ile ETNİK ve DİNİ MUHALEFET	33
1.3.1. Dini Azınlıkların Muhalefeti	33
1.3.1.1. Ermeniler	35
1.3.1.1.1. Hınçak Partisi ile İlişkiler.....	36
1.3.1.1.2. Taşnaksutyun Partisi ile İlişkiler.....	38
1.3.1.1.3. Diğer Ermeni Partileri ile İlişkiler.....	38
1.3.1.2. Rumlar	39
1.3.2. Etnik Unsurların Muhalefeti.....	40
1.3.2.1. Araplar	40
1.3.2.2. Arnavutlar	44
1.3.2.2.1. Arnavut Kulüpleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	46

1.3.2.3.Kürtler.....	49
1.4. İT’NİN DENETLEME İKTİDARI ve MUHALİF KABİNELER.....	50
1.4.1. Sait Paşa Kabinesi.....	51
1.4.2. Kamil Paşa Kabinesi.....	54
1.4.2.1. Seçimlerden Sonra Kabine ve İktidar Mücadelesi.....	59
1.4.2.2. Kabine ve Gensoru Sorunu: Kabinenin Sonu.....	63
1.4.3. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi.....	66
1.4.3.1. İttihat ve Terakki ile İlişkiler.....	70
1.5. DEMOKRATİK MUHALEFETİN DOĞUŞU.....	72
1.5.1. Fedekaran-ı Millet Cemiyeti.....	74
1.5.2. Ahrar Fırkası’nın Kuruluşu.....	77
1.5.2.1. Parti Yapısı ve Siyasal Programı.....	79
1.5.2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İlişkiler.....	81
1.6. 1908 GENEL SEÇİMLERİ.....	85
1.6.1. 1908 Seçimleri ve İktidar Mücadeleleri.....	86
1.6.2. İttihat ve Terakki’nin Seçim Politikası ve Stratejisi.....	86
1.6.3. Ahrar Fırkası’nın Seçim Politikası ve Stratejisi.....	91
1.6.4. Seçimlerde Muhalif Unsurlar ve Siyasal Faaliyetleri.....	93
1.6.4.1. Rum Cemaati.....	94
1.6.4.1.1. Seçim Sonuçları ve Rumlar.....	98
1.6.4.2. Ermeni Cemaati.....	100
1.6.4.2.1. Seçim Sonuçları ve Ermeniler.....	102
1.6.4.3. Arap Unsurları ile İlişkiler.....	104
1.6.4.4. Arnavut Unsurlar ile İlişkiler.....	105
1.6.4.5. Diğer unsurlar ile İlişkiler.....	107
1.6.5. Seçim Sonuçları ve Genel Değerlendirmeler.....	111
1.6.6. Meclisi Mebusanın Açılışı ve Demokratik Sürece Geçiş.....	115

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. İTTİHADİ MUHAMMEDİYE FIRKASI'NIN KURULUŞU	118
2.1.1. Parti Yapısı ve İdeolojisi	121
2.1.2. İttihat ve Terakki ile İlişkiler.....	122
2.2. 31 MART OLAYI: BİR İKTİDAR HESAPLAŞMASI.....	124
2.2.1. Bir Terminoloji Olarak 31 Mart Olayı.....	124
2.2.2. Bir Siyasi Cinayet, Muhalif Tepki ve Olayların Başlaması	127
2.2.3. Olayların Gelişmesi ve İttihatçı İktidarın Geçici Tasfiyesi.....	130
2.2.4. Muhalif Bir Kabine: Ahmet Tevfik Paşa Kabinesi.....	135
2.2.5. 31 Mart Olayı ve Meclisi Mebusan Tartışmaları	138
2.2.6. 31 Mart Olayı ve Muhalefetin Rolü.....	140
2.2.6.1. Liberal Muhalefetin Rolü	140
2.2.6.2. Dini Muhalefetin Rolü	147
2.2.6.3. Saray ve Çevresi'nin Rolü	150
2.2.6.4. Dış Muhalefetin Rolü	151
2.2.6.5. Muhalif Basının Rolü.....	153
2.2.7. 31 Mart Olayı'nın Bastırılması	155
2.2.7.1. 31 Mart Yargılamaları ve Muhalefetin Tasfiyesi.....	158
2.2.7.2. 31 Mart Sonrası Siyasi Durum	161
2.2.7.3. 31 Mart Olayı'nın Genel Değerlendirilmesi	164
2.3. İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi.....	166
2.3.1. İktidarı kontrol Etme Hamlesi: Siyasi Müsteşarlık.....	167
2.3.2. İktidarlaşma Sorunu ve Kabine'nin Yeniden Yapılandırılması.....	169
2.3.3. İTC ile Çatışma ve Kabine'nin Sonu.....	170
2.4.Hakkı Paşa Kabinesi.....	172
2.4.1. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi ve İktidar Mücadeleleri	172
2.4.2. Kabine Bunahımı ve Hakkı Paşa'nın İstifası.....	174
2.5. YENİ DEMOKRATİK MUHALEFET PARTİLERİ	177
2.5.1. Meclis içinde Kurulan Muhalefet Partileri.....	177
2.5.1.1. Ahali Fırkası'nın Kuruluşu	179
2.5.1.1.1. Ahali Fırkası'nın Siyasal Yapısı ve Programı	180

2.5.1.1.2. İttihat ve Terakki ile İlişkiler	181
2.5.1.2. Mütedil Hürriyetperveran Fırkası'nın Kuruluşu	183
2.5.1.2.1. Partinin Siyasi Yapısı ve Programı	183
2.5.1.2.2. İttihat ve Terakki ile İlişkiler	184
2.5.2. Meclis Dışında Kurulan Muhalefet Partileri	186
2.5.2.1. Osmanlı Demokrat Fırkası(Fırka-i İbad)	187
2.5.2.2. Osmanlı Islahat-ı Esasiye Fırkası	193
2.5.2.3. Osmanlı Sosyalist Fırkası	197
2.5.2.4. Milli Meşrutiyet Fırkası.....	202
2.6. PARTİ İÇİ MUHALEFET	203
2.6.1. Hizb-i Cedit Grubu	203
2.6.2. Hizb-i Terakki Grubu.....	209
2.7. İkinci Sait Paşa Kabinesi.....	209

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. HÜRRİYET ve İTİLAFA FIRKASI'NIN KURULMASI	212
3.1.1. Partinin Yapısı ve İdeolojisi	216
3.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İlişkiler.....	217
3.1.3. 1911 İstanbul Araseçimleri.....	222
3.1.4. Anayasal Tartışmalar: 35.Madde Değişikliği	225
3.1.5. Meclis'in Feshedilmesi	235
3.2. 1912 SEÇİMLERİ ve PARLAMENTER MUHALEFETİN TASFİYESİ	236
3.2.1. İttihat ve Terakki'nin Seçim Çalışmaları	240
3.2.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Seçim Çalışmaları	243
3.2.3. Seçimlerde Siyaset-Din İlişkisi: Eskişehir Olayı	246
3.2.4. Seçimlerde Muhalif Unsurlar.....	248
3.2.4.1. Ermeni Muhalefeti	248
3.2.4.2. Rum Muhalefeti.....	251
3.2.4.3. Arap Muhalefeti	253
3.2.4.4. Arnavut Muhalefeti.....	255
3.2.4.5. Slav Muhalefeti.....	257

3.2.4.6. Sosyalist Muhalefet	258
3.2.5. 1912 Genel Seçimlerinin Değerlendirilmesi.....	259
3.2.6. Arnavutluk Ayaklaması ve Muhalefetin Rolü.....	263
3.2.7. 1912 Seçimleri Sonrası Genel Durum: Sait Paşa Kabinesi	266
3.4. ASKER ve SİYASET İLİŞKİSİ.....	268
3.4.1. Muhalif Askerler: Halaskar Zabitan Grubu.....	270
3.5. DENETLEME İKTİDARIN SONU ve MUHALEFETİN GÜÇLENMESİ.....	277
3.5.1. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi.....	278
3.5.1.1. Büyük Kabine ve Meclisin Feshi.....	282
3.5.1.2. Büyük Kabine'nin "İttihatçı Avı"	289
3.5.1.3. Büyük Kabine'nin Sonu	293
3.5.2. Kamil Paşa Kabinesi	295
3.5.2.1. Kamil Paşa Kabinesi ve Liberal Muhalefet.....	296
3.5.2.2. Kamil Paşa Kabinesi ve İttihat ve Terakki Muhalefeti.....	298
3.6. BAB-I ALİ BASKINI ve DEMOKRATİK MUHALEFETİN TASFİYESİ.....	303
3.6.1. Mahmut Şevket Paşa Kabinesi	306
3.6.2. Muhalefetin İktidarı Devirme Planları ve Anarşik Siyaset.....	309
3.6.3. Mahmut Şevket Paşa Suikastı ve Demokratik Muhalefetin Sonu.....	317
3.6.4. Divan-ı Harp Yargılamaları ve Muhalefetin Tasfiyesi.....	320
3.7. MUHALEFETİN İFLASI ve TEK PARTİLİ İKTİDAR DÖNEMİ.....	321
SONUÇ.....	324
KAYNAKÇA	328

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa Sayısı
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İMF	: İttihadı Muhammedi Fırkası
ODF	: Osmanlı Demokrat Fırkası
IEOF	: Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası
OSF	: Osmanlı Sosyalist Fırkası
t.y.	: Tarih Yok
SBFD	: Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi
MMZC	: Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri
MAZC	: Meclisi Ayan Zabıt Cerideleri
Dİ:	: Devre-i İçtima
Sİ:	: Sene-i İçtima
İ	: İçtima
TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
İÜSBFD	: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
OTAM	: Osmanlı Tarih Araştırmaları Dergisi

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun uçlardan başlayan daralmalar ile giderek küçülmesi, toprak kayıpları, içine kapanması ve nihayet parçalanma tehlikesi karşısında III.Selim ve II.Mahmut gibi reformcu padişahların çağdaşlaşma, yenileşme ve batılılaşma çabaları Tanzimat Fermanının ilanı ile ivme kazanmıştı. Tanzimat döneminin siyasal atmosferinde yetişen ve bir aydın grubu olarak görülebilecek Yeni Osmanlıların öncelikle imparatorluğun dağılmasını önlemek, ikinci olarak batılılaşmasını sağlamak ve parlamenter düzene geçmek amacıyla verdikleri uzun mücadele sonucunda 1876'da anayasal düzene geçilmişti.

Osmanlı Devleti'nin bu yeni dönemi III.Selim'in sened-i ittifak'ından, Tanzimat Fermanı'ndan farklı, onların bir birikimi, bir üst modeli olmuş, çağdaşlaşma, batılılaşma ve demokratikleşme açısından günümüze kadar uzanan önemli bir süreci kapsamıştır. Ne var ki, yeni rejimi ilan eden Abdülhamit'in iç ve dış gelişmeleri bahane göstererek anayasal süreci askıya alması, Osmanlı parlamentarizminin uzun ömürlü olmadığını göstermişti. Böylece meşrutî rejimin yerini alan ve Abdülhamit'in iktidarı denetim ve kontrol almasını karşılayan istibdatçı yönetim döneminde imparatorluğun bekası için anayasal sistemi gerekli gören asker-sivil Osmanlı aydınları uzun bir mücadele dönemini tekrar başlatmış, ülkede rahat çalışmayacaklarını anladıkları andan itibaren yurt dışına çıkmak zorunda kalmış, özellikle Avrupa başkentlerinde örgütlü bir muhalefet akımını başlatmışlardı.

İmparatorluk topraklarının kum saati misali giderek azalması, büyük devletlerin yayılmacı politikaları ve ülkedeki baskıcı rejimden rahatsızlık duyan kesimlerin katılımıyla giderek güçlenen diasporadaki muhalefet, istibdadı yıkmak ve anayasal düzeni tekrar tesis etmek amacıyla geniş bir kampanya başlatmışlardı.

İstibdatçı rejimin karşıtları veya anayasalcı güçler olarak Jön Türkler arasında ideoloji ve ülkede yapılması düşünülen rejim değişikliği için görüş ayrılıkları veya farklılıkları görülmesine rağmen bu kozmopolit muhalefet 1902 ve 1907'de iki kongre düzenlemiş, politik tavırlarını belirlemeye çalışmışlardı. Nihayet imparatorlukta artan artan baskı, huzursuzluk ve yeni oluşumlar iktidarı kontrol eden sarayı yalnızlaştırmış, Balkanlarda ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde anayasal düzeni talep eden yeni siyasi örgütlenmeler ve ayaklanmalar Jön Türkleri

cesaretlendirmiş, hedeflerine biraz daha yakınlaşmaları yolunda güçlendirmişti. 1906'da Selanik'te asker ve sivil Osmanlı aydınları tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmeden sonra daha çok Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak anılmaya başlayan Jön Türk hareketi yandaşları veya sempatizanları tarafından saray yandaşlarına düzenledikleri suikastlar, örgütledikleri ayaklanmalar ve gösteriler Abdülhamit rejiminin sonunun başlangıcı oldu. Nihayet Rus Çarı ile İngiliz Kralı'nın Reval'de yaptıkları toplantı ve Balkanların kaybedilme tehlikesinin görülmesi üzerine faaliyetlerin artıran rejim muhalifleri, tehdit yoluyla Abdülhamit'e uyguladıkları baskı sonucu Kanunu Esasi'nin tekrar ilan edilmesini başarmışlardı.

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesini başarısını gösteren İttihat ve Terakki, uzun yıllardır mücadele verdiği sarayın yetki ve otoritesini önemli ölçüde tasfiye etmiş, ancak yeni dönemi organize edecek siyasi gücün olmaması iktidar veya otorite boşluğunu doğurmuştu. Yönetim konusunda hayli tecrübesiz olan İttihat ve Terakkililerin iktidar boşluğunu doldurmaya çalışmaları, onları kaçınılmaz olarak yeni bir mücadelenin içine çekmişti. İktidar ya da otorite boşluğunu doldurmaya çalışmaları esnasında "meşrutiyetin tekrar ilga edilebileceği korkusu" ve başlangıçta meşrutiyeti geliştirme çabası, iktidarlaşma sorununu ortaya çıkarmıştı. Ancak iktidar adaylarının en güçlüsü konumunda bulunan İttihat ve Terakki'nin yönetimi doğrudan üstlenmekten kaçınması, bunu gizli bir el gibi perde arkasında kontrol etmeye veya yönlendirmeye çalışması, muhalif partilerin ortaya çıkmasına, otorite boşluğunun iştahını kabarttığı saray muhalefeti ile uzaktan kumanda ettiği ve iç işlerine karışmaktan çekinmediği hükümetlerin ya da Bab-ı Ali muhalefeti ile karşılaşmasına yol açmıştı.

İttihat ve Terakki'nin iktidarlaşma sürecinde rejimi muhafaza etmenin en iyi reçetesi olarak merkezîyetçi ve giderek yoğunlaşan bir tempoda milliyetçi bir politik davranış benimsemesi, yasal veya demokratik muhalefetin siyasal kimliği ile dokusunu şekillendirmiş, öte yandan bu politikalarından rahatsız olan etnik unsurlar ile dini azınlıkların yer yer özgürlükçü yer yer ulusalcı taleplerinin iktidar karşısında siyasallaşmasını doğurmuştu. Meşrutiyetin ilk evresini oluşturan çoğulcu 1908-1913 arası dönemde kurulan 13 partinin muhalefet kanadında yer alması, gayri Türk ve gayrimüslim unsurların kurduğu cemiyetlerin ağırlıklı olarak muhalefeti desteklemesi, kurulan dokuz kabinenin yarısından fazlasının muhalif tutum içine

girmesi, cemiyet içinde meydana gelen hizip ve bölünmeler iktidardan anlayışından duyulan rahatsızlığın birer sonucu olmuştu.

Meşrutiyetin kozmopolit muhalefetinin saldırı ve direnişi karşısında hayli yıpranan İttihat ve Terakki, bir dönem yönetimi muhalefete bırakmışsa da bir süre çoğulcu düzenin gerekliliğine iyice inanmamaya başlamış, nihayet 1913'te gerçekleştirdiği Babı-ı Ali Baskını ile iktidarı tekrar ele almış, özellikle muhalefetin demokratik usullerin dışında komitacı yöntemlerle sadrazam Mahmut Şevket Paşa'yı öldürmesi ile mualefeti tamamen tasfiye etmiş, çoğulcu yaşama son vererek denetimli iktidarını tek partili fiili iktidara dönüştürmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN İLANI: ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

Siyasal tarihimizde meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesi ile Osmanlı Devleti, parlamenter ve anayasal düzen içerisinde farklı düşünce ve ideolojilere sahip partilerin temsil hakkı elde ettiği çok sesli, kozmopolit ve çoğulcu bir döneme geçmişti. İlk kez 1876'da açılan Osmanlı parlamentosu, ikinci meşrutiyet evresinde üç yasama dönemine sahip olmuş, tüm politik yığınlarının katılım gösterdiği, her konunun tartışma alanı bulunduğu bir siyasallaşma süreci yaşamıştı. Yeni dönemin politik gelişmelerinde meşruti demokrasinin bir gereği olarak tüm etnik ve dini gruplar, siyasal yapılanma ve dönüşüm içerisinde politik faaliyetlerde bulunma imkanı yakalamıştı. Meşruti yaşam Batı'da görüldüğü üzere partileşmeyi, örgütlenmeyi, parlamenter ve anayasal düzeni karşılıyordu. Parti kurmak veya bu yönde talepte bulunmak meşrutiyetin bir gereği ve buna paralel anayasal sistemi istemek olarak değerlendirilmişti.¹ Bu farkındalık ve talepler ile siyasi mücadelenin alanı artık sadece Mabeyn-i Şahane değil, bütün vatan sathı olmaya başlamıştı.²

İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte anayasanın yürürlüğe girmesi ve imparatorluk koşullarında güçlü bir yönetimin kurulmasıyla toprak bütünlüğünün korunacağı, kamuoyunda hayli popüler olan hak ve özgürlüklerin geniş bir şekilde yaşanacağına dair olumlu bir hava vardı.³ Yepyeni bir döneme girdiğine inanan geniş halk kesimlerinde imparatorluğun bir anda İngiltere olacağı beklentisi egemendi.⁴ Bu dönemde büyük bir siyasal belirsizlik hakim olmasına rağmen yoğun bir siyasallaşma, düşünce ve basın özgürlüğü dönemi açılmış, politik çoğulculuk ve farklılaşma ile birlikte temsil hakkı elde edilmiş, Osmanlı toplumu siyasal kölelikten

¹ Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.30

² Mehmet Kadri Nasıh, Serayih, Paris, 1912, s.18, aktaran: Ali Birinci, "31 Vakası'nın Bir Yorumu", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.193

³ E.F.Knight, **Türkiye'de Bir Milletın Uyanışı 1908 Devrimi**, (Çeviren: Mazhar Ersoylu), Haziran 1993, s.200, Şerif Paşa, a.g.e, s.19–20. Ahmet Refik, **İkbal-ı Azim**(11 Temmuz 1324), Asır Matbaası, Dersaat, 1324–1326, s.5

⁴ Abdurrahman Şeref, **Tarih Sohbetleri**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1980, s.263–266. Meşrutiyetin ilanı sırasında Binbaşı Yanyalı Vahip Bey(Paşa) verdiği ilk nutukta "*Kanuni Sultan Süleyman devrinden beri padişah ile millet arasında çekilen kafes kırılmıştır*" demişti. Ayrıca bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt:3, 2.Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Ocak 1988, s.25 ve Şeyhülislam Cemalettin Efendi, **Hatırat-ı Siyasiye**, İstanbul, 1978, s.31

kurtulmuş,⁵ anayasal vatandaşlık durumuna geçiş yapmıştı.⁶ Çoğulcu dönemin tek iktidar partisi İttihat ve Terakki'nin yanı sıra pek çok muhalefet partisi kurulmuş, politik mücadele alanında kendi ideolojisini temsil ve ifade etme imkanı yakalamıştı. Bu siyasal partiler, iktidar-muhalefet kutuplaşmaları etrafında örgütlenmiş, belli hak ve taleplerde bulunmuş, ancak günümüzün çağdaş partilerinden farklı olarak iktidar ve muhalefete tahammül edemeyecek ölçüde sınırlı anlayışına sahip olmuşlardı.⁷

Osmanlı/Türk siyasal gelişim çizgisinde ilk defa çok partili hayata geçilmesiyle her türlü ideolojik ve siyasal görüşün kendisini temsil etme hakkı ettiği veya var olma mücadelesi verebildiği bir dönemin kapıları açılmış, bu yönüyle 1908–1913 arası çoğulcu dönem, siyasal gelişmeler, siyasal modernleşme ve demokratikleşme bakımından İmparatorluğun altın çağı olmuştu. Özgürlükçü ve çoğulcu dönemde azınlık unsurlardan sosyalistlere, liberallere ve dini ayrıcalıklara dayanan örgütlenmelere kadar uzanan geniş bir yelpazede yer alan pek çok politik kuruluş görülmeye başlanmıştı.⁸ Böylece devrimin daha ilk zamanlarında doğan özgürlük ortamında, örgütlenme hakkı etrafında şekillenen etnik tabanlı pek çok siyasal cemiyet veya dernek kurulmaya başlanmıştı.⁹ Bu derneklerin ortak özelliği milli olmaları ve mensup oldukları etnik ve dini grubun kültürel ve siyasal çıkarlarını savunmalarıydı.

1908–1913 yılları arası çoğulcu dönemde, iki genel seçim yapılmış, bu seçimlerin sonunda parlamento açılarak çok partili hayata geçilmiş, İttihat ve Terakki dışında çoğunluğu muhalif olan çok sayıda parti veya cemiyet kurulmuş, böylelikle farklı siyasal ülkü veya ideolojilerin iktidar mücadelesi verebildiği demokratik bir geleneğin yerleşmesi için uygun bir zemin yakalanmıştı. Kurulan partilerin iktidar olma amacının dışında kimi sadece iktidarı tasfiye amacı taşımış, buna yoğunlaşmış, kimi kişisel hırsların ürünü olmuş, kimi ise etnik ve dini unsurların siyasal ve hukuki çıkarlarını iktidar karşısında korumayı hedeflemişti.

⁵ Mustafa Suphi, “Meşrutiyet ve Halkın İtibarı/Kredisi”, Servet-i Fünun, 2 Kânunuevvel 1326, Aktaran: Mustafa Suphi, **İlk Yazılar**, Cilt:1(1908–1910), Derleyen: Dilek A.Kanat, Amaç Yayınları, Birinci Baskı, Eylül 1989, s.124

⁶ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 9.Baskı, İstanbul, 1997, s.219

⁷ Kurtuluş Kayalı, “Hürriyet ve İtilaf”, TCTA, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1436

⁸ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1989, s.53

⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birnici, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Nisan 1990, ss.24–27

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinde iç dinamiklerin yanı sıra büyük devletlerin imparatorluk üzerindeki emel ve planlarının yarattığı endişeler önemli bir etkene sahip olmuştu. Osmanlı kamuoyunda meşrutî rejimin tüm bu planların önüne geçebileceğine dair bir inanç hakimdi. Nitekim devrimin Avrupa’da olumlu karşılanması, özellikle İngiltere’nin Sadrazam Sait Paşa ve II. Abdülhamit’i kutlamasının ardından Reval projesini geri çekmesi bu olumlu havayı pekiştirmişti.¹⁰ Fakat meşrutiyet rejimi ile ülkeye hakim olmaya başlayan halk idaresi ve halkın sahip olduğu tüm haklarını savunabilecek pozisyona gelebilme ihtimali ve devletin artan saygınlığından çekinen kimi devletler tarihi emellerinin peşine tekrar düşmeye başlamıştı.¹¹ Bundan dolayı meşrutiyetin henüz başlangıcında meydana gelen dış bunalımlar, imparatorlukta ki olumlu havayı dağıtmaya başlamıştı. Avusturya-Macaristan’ın Bosna-Hersek’i ilhakı, Bulgaristan bağımsızlığını, Girit adasının Yunanistan’a bağlanması, Rumeli coğrafyası ile imparatorluk doğusunda ve Arap coğrafyasında artan huzursuzluklar bütün hızıyla tırmandırmıştı. Tüm bunlara rağmen 1908 inkılabını bir kelimedenden ibaret sanan İttihat ve Terakkililer, meşrutiyetin ilan edilmesiyle tüm sorunların çözüleceğine dair inançlarını bir süre daha sürdürmüşlerdi. Ancak imparatorluk uclarında daralmaya devam eden toprakların yanı sıra iç ve dış sorunlar ve kapitülasyonlar gibi ekonomik tutsaklığın önlenememesi varolan olumlu havayı dağıtmış,¹² yavaş yavaş meşrutî ilkelerden uzaklaşılmasına zemin hazırlamıştı.

Meşrutiyet rejiminin ilan edilmesinin kökeninde yatan felsefenin önceliği ülkenin demokratikleştirilmesi veya çağdaşlaştırılmasından ziyade dağılmasını önlemek ve Osmanlı birliğini temin etmek olmuştu. Dolayısıyla 1908 hürriyetinden sonra başlayan toprak kayıpları, bu anlamda rejime duyulan güveni sarsmış, iktidarı denetleyen İttihat ve Terakki Cemiyetine yönelik eleştirilerin artmasına ve siyasal bir muhalefetin doğmasına zemin hazırlamıştı. Toprak kayıplarından yaklaşık bir ay sonra kurulan muhalif Ahrar Fırkası bunun açık örneği olmuştu.

¹⁰ İngiltere’nin memnuniyeti için bkz. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm’e**, Kaynak Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, Mart 1996, s.130–131. Maria Kent, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1999, s.206

¹¹ İsmet İnönü, **Hatıralar, Genç Subaylık Yıllarım(1884–1918)**, Burçak Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Nisan 1969, s.65

¹² Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, Mart 1977, s.36

Bu dış gelişmeler, Osmanlı siyasal gelişmelerine yansımış ve bir iç bunalımın doğmasına zemin hazırlamıştı. Dolayısıyla iktidar-muhalefet ilişkileri açısından Osmanlı iç ve dış gelişmeleri bağımsız ele alınmayacak kadar iç içe geçmişti. İstibdadı yıkmak ve anayasal düzeni tekrar yürürlüğe koymakla iç ve dış bunalımları giderdiklerini düşünen İttihatçılar, sosyo-ekonomik tutsaklığı göz ardı etmiş, itidal proje ve reformlar gerçekleştirememişti. Bu durum kaçınılmaz olarak “meşrutiyet muhalefetinin”¹³ doğmasına, güçlenmesine ve nihayet iktidarın güçlü adayı İttihat ve Terakki’nin sertleşmesine zemin hazırlamıştı. Dış sorunları gidermek amacıyla iç gelişmelerin mümkün olduğunca kontrol edilmesi düşüncesini benimsemeye başlayan İttihatçılar, iktidara alternatif olmak isteyen muhalefeti, dış sorunları gerekçe yapmak suretiyle tasfiye etmek istemesi,¹⁴ siyasal direnç ve eleştirilerle karşılaşmasına yol açmıştır. Muhalefet göre, İttihat ve Terakki meşruti rejimi layıkıyla temsil etmemekte, vaat edilen şekilde uygulamamak, istibdatçı bir kimliğe büründürmekteydi. Cemiyeti eleştiren ve alternatif siyasal güç olmaya çalışan bu muhalefet, ademi merkezîyetçi liberallerden, etnik unsurlar ile dini azınlıklardan, saray ve çevresinden, dinsel-muhafazakar gibi kozmopolit kesimlerden oluşmuştu. Bu muhalif çevreler, meşrutiyetin çoğulcu döneminde görüleceği üzere yer yer kendi aralarında çatışırken, yer yer iktidarı kontrol etmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı güç birliğine gidebilmişti.

Çalışmamızın birinci bölümünü oluşturan ve meşrutiyetin ilanından 31 Mart Olayı’na kadar süren siyasi gündem, “Cemiyet ile Saray”, “Cemiyet ile Babı Ali”, “Cemiyet ile muhalif siyasi partiler” ile “Cemiyet ile etnik ve dini gruplar” arasındaki iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Bu dönemdeki politik mücadelenin dikkat çeken özelliği, yasal çerçeve içerisinde geçmiş olmasıdır.

¹³ Haluk Y. Şehsuvaroğlu “31 Mart Vakası ve İkinci Abdülhamit’in tahtan indirilişi”, **Resimli Tarih Mecmuası**, III/29, İstanbul, 1952, s.1456

¹⁴ Kayalı, a.g.m., s.1436

2. SİYASAL İKTİDAR ve SİYASAL MUHALİF AKTÖRLER

2.1. İttihat ve Terakki'nin İktidar Anlayışı ve İktidar Sorunu

İkinci Meşrutiyetin çoğulcu döneminde ve sonrasında iktidar kavramıyla özdeşleşen ve konumuz genelinde iktidar gücü olarak ele alacağımız İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gelişim çizgisi, politik karar ve eylemlerini dönemin zoraki ve stratejik şartları göz önünde bulundurmaktan incelemek eksik kalacaktı. Yeni rejimin siyasal ortamı ve görüleceği üzere iktidarı boşluğu, zorunlu olarak İttihatçıları ön plana çıkarmış, iktidar kaynaklarını oluşturmuştur. Dolayısıyla meşrutiyetin hemen başlarında düzenli bir birlik ve bütünlüğe, yaygın bir teşkilatlanma ve örgütlülüğe sahip olmayan İttihat ve Terakki'nin gizliliği ve komitacı ruhunu etkileyen dönemsel olgular aynı şekilde ideolojik ve politik tercihini belirlemeye başlamıştı.

1908 hürriyetinin başında imparatorluk genelinde farklı dini ve etnik unsurlar ile farklı ideolojik-politik paradigmalardan görülmesi, siyasal ve toplumsal bölünmüşlüğü yanısıra saray'ın tasfiye edilmesi siyasal iktidar açısından bir otorite boşluğu doğurmuştu. Karizmatik bir lider ve kadrodan yoksun bir ihtilal gücü olan ve hazırsızlık yakalanan İttihat ve Terakki'nin devlet otoritesini ele almayı¹⁵ sadece kanuni esasiyi ilan etmesi, herhangi bir idari/yönetim amaçlarının olmaması ve buna dair herhangi bir önlem alınmaması otorite boşluğuna zemin hazırlamıştı.¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir'in deyişiyle bu "*sahipsiz bu ihtilal döneminde*"¹⁷ otorite boşluğu siyasal iktidar için uygun bir zemin hazırlamış, saray ve muhalefet partilerinin iştihanı kabartmış, Cemiyet, Saray ve Babı Ali arasında gizli ancak ciddi iktidar mücadelesinin başlamasına yol açmıştı.¹⁸ Hüseyin Cahit'e göre bu otorite boşluğu, "*hürriyet değil serbazlık*" yarattığından¹⁹ rejimi başarısızlığa uğramasında önemli bir etken sahip olmuştu.

¹⁵ Hüseyin Cahit, Yalçın, **Talat Paşa**, Cumhuriyet, Temmuz 1998, s.34–35

¹⁶ Rıfat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa: Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi**, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 1976, s.286. Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa/1908–1914**, Cilt: II, Remzi Kitabevi, 5.Basım, İstanbul, Mayıs 1995, s.59

¹⁷ Aydemir, a.g.e., s.50

¹⁸ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi(1908–1914)", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.171

¹⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:117, s.197

İktidar boşluğunun yarattığı siyasal anarşi ve belirsizlik ortamında memleket sorunlarına eğilmeme, halkın özgürlük standartlarını yükseltmek amacıyla yeteri derecede reformların yapılamamış olması, anayasal düzen ile meşruti felsefeyi felakete sürüklemişti. 1908'den sonra iktidar mevkiine ve ihtilal gelişmelerine kimin hakim olacağı hesaplanamamıştı. Üstelik tüm Osmanlı unsurlarını etrafında toplayabilecek total bir ideolojik ülkünün bulunmaması,²⁰ ihtilalin lidersiz ve programsız olması²¹ iktidar boşluğunu doldurma ve meşrutiyetin salâhiyetini koruma gerekliliği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştı. Ne var ki, “*bal yapmayan, çalışmayan arı kovanı*”²² andıran İttihat ve Terakki'nin izole yapısı, tekelci ve merkezci politik uygulamaları ile iktidarı kontrol etme hedefi, imparatorluk sorunlarına yeterince eğilmesini engellemişti.²³ Cemiyetin programında vatan, hürriyet ve meşrutiyet sözleri dışında başka ülkelere ve billurlaşmış fikirlere yer verilmemişti.²⁴ Ülkenin demokratikleşmesi ile siyasal refahının teminatı olabilecek özgürlükçü ve çoğulcu politik olgu veya ilkeleri amaçsallaştıramayıp amaçsallaştıran İttihatçıların temel amacı, ülke ve toplum sorunlarına eğilmek, çözüm bulmak, reformize etmek, itidal iktisadi/mali politikalar üretmekten çok rejimin var olan statüsünü korumak olmuş, tüm enerjisini bu yönde tüketmişlerdi.

Halkın ve asker-sivil aydınların ülke yönetiminde en büyük favorisi durumuna yükselen ve saray ile öteki muhalif unsurlar karşısında alternatifsiz bir iktidar gücü

²⁰ Halit Ziya, **Saray ve Ötesi**, C:2, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1941, s.11

²¹ Falih Rıfık Atay, **Batış Yılları**, Dünya Yayınları:7, İstanbul, 1963, s.29

²² Hüseyin Cahit Yalçın, “Osmanlı Meclisinde Arap Mebuslar”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:9, 26 Nisan 1962, s.265

²³ Prens Sabahattin, 1910'da İttihat ve Terakki'ye yönelik yazdığı bir izahatta merkezîyetçi zihniyet ile uygulamaları eleştirmiş, bunu İngiltere ve İspanya meşruti yönetimleri örneklerinde karşılaştırmış, nihai tehlikeli sonuç ve yansımalarına dikkat çekmişti. Prens, bireyselliği ve ademi merkezîyetçiliği referans alan İngiliz meşrutiyetini övmüş, muhtemelen İttihatçıların tesis etmeye çalıştığı idari mekanizmaya benzettiği İspanyoların merkezîyetçi meşrutiyetini eleştirmişti. Ona göre, siyasal istikballerini ve iktidarlarını korumak amacıyla merkezîyetçi ilkelere sarılan İspanyollar, hantallaşmış, siyasal istikrara kavuşamayarak yavaş yavaş başka kuvvetlerin egemenliği altına girmeye başlamıştı. Ayrıntı için bkz. Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabılır ve İzahlar**, Ayraç Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, 1999, s.150-151. Bu yazı İttihatçı yönetime ve meşrutiyetin uygulanış tarzına açık bir uyarı ve eleştiriyi içeriyordu. Adem-i merkezîyeçi ilkelerin pratik olarak benimsenmemesi durumunda büyük devletlerin kuşatmasında bulunan imparatorluğun da aynı kaderi paylaşacağını savunuyordu. A.g.e., s.191-192. Hüseyin Cahit, bu görüşlere karşı çıkararak ülke idaresi en ideal siyasal düşünce veya ideolojinin adem-i merkezîyetçi olamayacağını, aksi halde ülkede kanunsuzluğun hakim olacağını savunmuştu. Hüseyin Cahit, “Adem-i Merkezîyet”, **Tanin**, 22 Ağustos 1324

²⁴ Mühittin Birgen, **İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi?**, Cilt:1, Hazırlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, Mart 2006, s.68-70

olan İttihat ve Terakki'nin devletleşerek “*kutsal cemiyet*” kimliği edinmesi,²⁵ dolayısıyla dogmatikleşmesi varolan sorunları çözümsüz bırakmıştı. Meşrutiyet iktidarını kontrol eden cemiyet-i mukaddese'nin tüm muhalifleri “mürteci” olarak görmesinden kaynaklı, muhalif grupları veya muhalif kelimesini “irtica” kelimesi ile “müteradif” aynı anlamda kullanmasıyla sonuçlanmıştı.²⁶ Dolayısıyla kendisini tanrısal bir misyon sahibi kabul eden²⁷ ve kutsal kimlik atfeden İttihatçıların politik uygulamalarına karşı çıkmak veya eleştirmek “*siyasi günah*” sayılmış, muhalifler ona göre cezalandırılmıştı.²⁸ Tüm zamanlar boyunca Osmanlı siyasal geleneğinde kutsalın eleştirilmesi veya tasfiye edilmesi kolay ve kabul edilebilir değildi. En küçük ve en zararsız muhalefetin dahi memleketi felakete götüreceğine inanılmış, buna teşebbüs eden vatana ihanet eden “düşman” olarak kabul edilmişti.²⁹ Kendisini devlet yerine koyan bir mantıkla hareket eden İttihatçılar, vatani sevmeyi ve korumayı sadece kendi tekelinde görmüş, tek parti zihniyeti ile “fırka hayatını” kendisinden başka kimseye münasip görmemiş,³⁰ öteki siyasi partilere yaşama hakkı tanımamıştı.³¹ Bundan dolayı İttihatçılık ile yurtseverliği özdeşleştirenler³²

²⁵ Kutsallaştırılan sadece Cemiyet olmadı. Bunun yanı sıra İttihatçıların nezdinde önemli bir yere sahip olan ve Merkezi Umumi'nin bulunduğu Selanik kenti “*Kabey-i Hürriyet*” veya “*mehd-i hürriyet*”, 1876 Anayasasını ilan eden, ancak daha sonra Abdülhamit tarafından Taif'e sürülen ve orada boğdurulan Mithat Paşa “*Şehid-i Hürriyet*”, 1908 meşrutiyetin ünlü aktörlerinden Niyazi Bey'in Allah tarafından gönderildiğine inanılan geyiği “*kutsal geyik*”, hürriyet kahramanları “*mücahid-i hürriyet*” kabul edilmişti. Bkz. İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s.364. Resneli Niyazi, **Hatıratı**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.344. İkinci Meşrutiyetin hemen öncesinde Şemşi Paşayı vuran Atıf Kamçıl'ın bu eylemi kutsallaştırılarak onurlandırılmıştır. Bkz. Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, İzmir, 1944, s.47. 31 Mart Olayı sonrası tahta geçirilen Mehmet Reşat “*melek padişah*” veya “*padişahı derviş niha*” idi. Ziya Şakir, “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı*”, **Tan**, 8 Aralık 1937

²⁶ İsmail Hakkı Danişmend, **Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara göre 31 Mart Vakası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961, s.13. Bu konuda ayrıca bkz. Şerif Paşa, a.g.e., s.67. 1911'de Cemiyetin muhalefete yönelik yayınladığı tekzipnamede fırkaların tümü sert bir dille irtica ile ilgili olmakla ağır bir dille yazılmıştı. Cavit Bey'in Meşrutiyet Devrine Ait Hatıraları, **Tanin**, 29 Birinciteşrin 1943

²⁷ Tunaya, “İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, **Türk Parlamentoculuğun İlk Yüzyılı**, Hazırlayan: Siyasal İlimler Türk Derneği, Ankara, 9–11 Nisan 1976, s.107.

²⁸ Rıza Nur, herkesçe kutsal kabul edilen Cemiyete yönelik ilk eleştirisini yazdığı vakit, en yakın arkadaşlarından daha tepki aldığını, muhalefetin bedeli olarak Talat Bey'in meclis koridorlarında “*kefenini hazırla*” demek suretiyle tehdit ettiğini, kendisini vatan haini ilan İttihatçıların kendisini öldürmek amacıyla Çerkez Mümtaz'ı bu konuda görevlendirdiğini aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C:1, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, ss.285–290

²⁹ Bu konuda gerek iktidara gerekse muhalefete yakın duran isimlerin üzerinde uzlaştığı genel bir kanydı. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:120, s.246 ve S:119, s.230; Şerif Paşa, a.g.e, s.23

³⁰ Şerif Paşa, a.g.e, s.30. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu yönde hareket etmesi nedenlerinin bir kısmı için bkz. Ziya Şakir, a.g.m, **Tan**, 31 Ekim 1937

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Birinci, a.g.e, s.227

kendilerinden yana olmayan veya başka siyasal teşekküllerde yer alanları “vatan haini”³³ veya “mürteci” olarak tanımlamışlardı. Bu politik düşmanlar, siyasal örgütler, saray ve çevresi, hak talep eden dini ve etnik unsurlar, aydınlar olabilmisti.³⁴ Dolayısıyla politik düşman olarak görülen muhalefetin talihsizliği işte bu noktada başlamıştır. İttihatçıların sahip olduğu merkezçi ve Türkçü programını eleştiren muhalifler, bu kategoride değerlendirilmiş, tasfiye edilmesi gereken siyasal güruh olarak görülmüştü.³⁵ Bundan dolayı meşrutiyetin çoğulcu döneminde öldürülen muhaliflerin suçu sadece İttihatçıların iktidar mekanizmasını eleştirmek olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz.³⁶

Meşrutiyet dönemi iktidarının merkezi İstanbul olması gerekirken, İttihat ve Terakki tesis etmeyi hedeflediği iktidar mekanizması için temel kadro ve kurumlarını geniş bir ordu desteğine sahip olduğu Selanik gibi Rumeli kentlerinde muhafaza etmeyi uygun görmüştü. İttihatçıların merkezi denetimlerini çevreden aldıklarının açık örneği bu durum siyasal gücünün geç gelişeceği başkentte siyasal mücadele ve iktidar kavgalarının yoğun olarak yaşanacağı yer haline gelmesine yol açmıştı.³⁷

İttihat ve Terakki iktidarı sadece sivillerden oluşmamış, sivil-askeri bürokrasinin bütününe bünyesinde toplamıştı.³⁸ İktidarı kontrol etmeye çalışan İttihat ve Terakki, meşrutiyet dönemi boyunca, meşrutiyeti halka mal etmemiş ve meşrutiyetini halka dayandırmamış,³⁹ aksine ordu desteğine dayanmış,⁴⁰ iktidarda kalmanın tek müeyyidesi olan bu gücün yaşamsal desteği olmadan yaşamayacağını düşünmüş ve feda etmekten çekinmişti. Bu biraz da onların elinde olmayan bir

³² Kendisi de koyu bir İttihatçı olan Falih Rıfkı, İttihatçılığın kendileri için yurtseverlik ve ilerleme anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Atay, a.g.e, s.33

³³ Ahmet Bedevi, “İnkılap Tarihimizde Prens Sabahattin Bey”, **Vatan**, 14 Ağustos 1948. Ayrıca bkz. Prens Sabahattin, a.g.e, s.119

³⁴ Bu konuda bkz. Prens Sabahattin, a.g.e., s.180. Rıza Nur, **Cemiyeti Hafiye**, Şehir Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, s.28

³⁵ Akşin, “İttihat ve Terakki”, s.1427.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alpay Kabacalı, **Türkiye’de Siyasi Cinayetler**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, Nisan 1993, s.80–141

³⁷ İlhan Tekeli-Selin İlkin, “İttihat ve Terakki Hareketi’nin Oluşumunda Selanik’in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği”, **Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernite’nin Doğuşu**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Birinci Kitap, 1.Baskı, İstanbul, Eylül 2003, s.62

³⁸ 1912’de askerlerin siyaset ile ilgilenmesini yasaklayan lahiyenin mecliste tartışıldığı sırada İttihat ve Terakki Fırkası başkanı Seyit Bey, ordunun baştan ayağa kadar itttihatçı olduğunu, ülkenin selameti için elzem gördüğü ordu desteğini yasaklayan bu yasağı kerhen kabul etmekle fedakarlık yaptıklarını vurgulamıştı. **MMZC**, 18 Haziran 138, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:23, s.557

³⁹ Ziya Şakir, a.g.m, **Tan**, 29 Ekim 1937

⁴⁰ Şerif Paşa, a.g.e., s.22

durumsa da⁴¹ ordu destekli yarı sivil iktidar döneminde meşrutiyetin siyasal yaşamında etkili olan iktidar yapısı “*yarı askeri siyasal rejim*” olarak tanımlanmaktan kurtulamamıştır.⁴² Böylece “*meşruti rejim-ordu-cemiyet özdeşleşmesi*”ne doğru gelenekleşecek bir siyasal yapı ortaya çıkmaya başlamıştı. Dolayısıyla kendisini devlet ile sistemin sahibi görmeye başlayan İttihat ve Terakki,⁴³ orduyu kontrolden alıkoyabilecek veya bu desteği tasfiye edebilecek her girişimi kendi iktidarına ve meşrutiyet rejime bir saldırı olarak addetmiş, sert tepkiler vermişti.⁴⁴

İttihatçılar, muhalefeti kontrol veya tasfiye etmek amacıyla anayasal düzenlemeler ile değişiklikler yapmaktan geri kalmamış, zor ve baskı uygulamış, muhalefetin ensesinde “demoklesin kılıcı” gibi duran ve iktidarın keyfi idaresine dönüşen⁴⁵ Örfi İdare gibi amacının dışına taşabilen, özgürlükçü ve çoğulcu rejime zarar veren yasal değişiklikleri yürürlüğe koymaktan kaçınmamıştı.⁴⁶ 10 Ağustos 1909’da çıkarılan Cemiyetler Kanunu, milliyetçi bir girişim olmuş, etnik ve dini partilerin kurulmasını yasaklamış, iktidar konumunu korumayı hedeflemiştir.⁴⁷ İttihatçılar, meşrutiyetin plural döneminde kurulan tüm siyasal örgütlenmeleri memleket için zararlı görmüş ve daima “*programında her şey var, o kadar geniştir*” zihniyetiyle kendisini tek alternatif olarak sunmuştu.⁴⁸ Buna paralel siyasal

⁴¹ Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet ve Yarıda Kalan İhtilal**, Cem Yayınevi, (ty), s.102

⁴² Tunaya, a.g.e, C:3, s.246

⁴³ Hüseyin Cahit, ordu-siyaset ilişkilerine belli düzenleme getirecek olan Selanik kongresinin toplandığı sıralarda yazdığı bir yazıda “*vatanın bekasının cemiyetin bekasına mütevakkıf olduğunu*” savunmuştu. Hüseyin Cahit, “Cemiyet ve Fırka”, **Tanin**, 25 Ağustos 1325

⁴⁴ İlerde görüleceği üzere Kamil Paşa kabinesi döneminde Harbiye ve Bahriye Nazırlarının kendi haberleri ve istekleri dışında değiştirilmesini içine sindiremeyen İttihatçılar, meşrutiyet ve anayasa aleyhinde hareket etmekle suçladıkları sadrazamı düşürecek kadar ileri gitmiş ve iktidarın kendi kontrollerinin dışına çıkmasına müsaade edemeyeceklerini göstermişlerdir. Bu sıralarda Bahriyeli zabıtların gönderdiği bir yazıya itiraz muhalifler, askerlerin siyaset dışına çıkması gerektiğini savunduğunda Talat Bey, vatan söz konusu olduğunda asker dahil her ferдин siyasete karışabileceğini dile getirmişti. **MMZC**, Cilt:1, D:1, Sİ:1, İ:27, s.596–604. Ayrıca İttihatçıların sivri dilli gazetesi olan Neyyir-i Hakikat’ta çıkan ve muhalefete gözdağı veren bir yazı için bkz. Prens Sabahattin, a.g.e, s.199–200

⁴⁵ Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Döneminde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, 1.Baskı, Ankara, 1992, s.112

⁴⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:117, s.198

⁴⁷ Zafer Toprak, cemiyetler kanununun amacı olarak Osmanlıcılığı korumak olarak gösterse de, bu amaçtan ziyade iktidarlara ile milliyetçi referanslarını korumak amacının daha ön planda olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Zafer Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **TCTA**, Cilt:1, İletişim, İstanbul, 1985, s.207

⁴⁸ Şerif Paşa, a.g.e, s.30. Manastırlı İsmail Hakkı: Mevaiz, Sırat-ı Mustakim, 1324, No:7, s.110, Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, II, Cumhuriyet, Şubat 1998, s.29. Ubeydullah Efendi, Aydın’da Demokrat Parti’nin lokalinde yaptığı bir konuşmada İttihat ve Terakki dışında siyasal örgütlere

muhalefeti kontrol etmesinde ve tasfiye ederek iktidarı elinde bulundurmasında yasal değişikliklerinin yanısıra iki önemli emniyet sübabı muhalefeti eleme şansı yakaladığı seçimler ile muhalefeti kontrol edebildiği meclis olmuştur.⁴⁹

İktidarı bu denli seven ve iktidar olmak isteyen bir siyasal örgüt, yetersiz teşkilatlanma ve iktidar/yönetim tecrübesizliğinden dolayı yönetimi doğrudan üstlenmek kaçınmış, daha ziyade istibdat bürokratlarına bırakmış, Hüseyin Cahit Yalçın'ın deyimiyle saraya karşı “*güzel bir blof çekmiş*”ti.⁵⁰ Ancak, iktidar mekanizmasını Tanzimat döneminde olduğu gibi Babı Ali paşalarına tamamen bırakmaktan kaçınmış,⁵¹ iktidarı fiilen kontrol etmeyi ve istediğinde geri alabilecek şekilde denetlemeyi uygun görmüştü. İktidarı ele alabilecek siyasal kudrete sahip olmasına rağmen, yönetimi üstlenmeyip denetleyici güç kalmayı tercih etmesinin temel nedeni politik nihai hedefinin meşruti rejimi ilan etmekten öteye geçmemesi,⁵² toplumsal geçmiş ve yönetim deneyiminin olmamasıdır.⁵³ Sait Paşa ve Kamil Paşa gibi yaşlı ve deneyimli siyasetçilerden yararlanması bunu göstermiştir. Devrimciler düşmanlarıyla uzlaşırken diğer taraftan siyasal varlıkları ve geleceklerini korumayı düşünmüşlerdi.⁵⁴ Henüz yeterli derece güçlü olmadığı düşünün İttihat ve Terakki,

gereksinim olmadığını vurgulamıştı. Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C:1, 2.Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Ocak 1988, s.175

⁴⁹ Meclis, İttihatçıların iktidarlarını tesis etmek veya muhafaza etmek için ellerinde bir silah haline gelmişti. Meclis gücünü, iktidarına karşı bir tehdit veya muhalefet olgusu ortaya çıktığı zaman ya bu sayısal niceliğiyle muhalefeti susturmuş ya da meclisi feshetmişti. Mustafa Sabri Efendi, 1908 seçimlerinden önce bir İttihatçının bizzat kendisine söylediğini ilerde görüleceği üzere 35.madde tartışmaları sürerken dile getirmişti. **MMZC**, 31 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:37, s.494. Ayrıca bkz. Recai G. Okandan, **Amme Hukukumuzda Osmanlı Devletinin İnkırazına Kadar Parlamenterizm ve Hususiyetleri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 13/2, 1947, s.470–473

⁵⁰ Yalçın, **Meşrutiyet Hatırları**, S:77, 11 Nisan 1935, s.390

⁵¹ Sina Akşin, “İttihat ve Terakki”, **TCTA**, İletişim, İstanbul, 1985, s.1422

⁵² Sir Edwin Pears, **Life of Abdulhamid**, Committee of Union and Progress. Revolution. Abdul Hamid Deprived of Political Power, New York, Edited By Basil Williams, Henry Hold and Company, 1917, s.283. Hüseyin Kazım Kadri, **Balkanlardan Hicaz’a İmparatorluğun Tasfiyesi, 10 Temmuz İnkılabı ve Netayici**, Pınar Yayınları, İstanbul, (TY) , s.25. Muhittin Birgen, a.g.e., s.76. Zekeriya Sertel, a.g.e., s.36

⁵³ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki(1908–1914)**, 4.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 1995,s.35, Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasi Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1976, s.22 ve s.37, Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s.221. Emir Şekip Arslan, **İttihatçı Bir Arap Aydın Anıları**, Klasik Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Eylül 2005, s.34-35. İttihatçı Ömer Naci, kemale ermemiş bir kuvvet olarak tanımladığı İttihat ve Terakki'nin tarihin omzuna yüklediği görevi ifa edecek tecrübeye sahip olmadığını, dolayısıyla cemiyetten daha fazla şey beklemenin doğru olmayacağını savunmuştu. Birgen, a.g.e., s.70-71

⁵⁴ Bkz. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, Alkım Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, Kasım 2005, s.182 ve Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Olayı**, TTK Basımevi, 3.Baskı, Ankara, 1991, s.12

Rıza Nur'un "*hakiki cemiyet*"⁵⁵ dediği Merkezi Umumi'nin yönlendirmesi veya başkentte kurduğu Heyeti Mahsusa aracılığıyla iktidar mekanizmasının başına yönlendirebileceği siyasetçileri ataması, yer yer müdahalelerde bulunması, yönetim ve meşruti yönetim açısından bir çelişki oluşturmuş, başta kabineler olmak üzere muhalif basın,⁵⁶ siyasal partiler ile sarayın tepkisini yol açmıştı.⁵⁷ Böylece iktidar mekanizmasının işleyişinde ve yönetimde siyasal ikilik doğmuş, idarenin meşru hükümetlerin elinde mi, yoksa İttihat ve Terakki egemenliğinde olduğu sorunu ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu siyasal ikilikten rahatsızlık duyan saray ve siyasal örgütlerin oluşturduğu muhalefet, eleştirilerini meşru kabinelerden ziyade İttihatçıların denetleme mekanizmasına yönelik yapmışlardı.⁵⁸ Dolayısıyla muhalefetin tüm unsurlarının kendi siyasal varlıklarını İttihat ve Terakki'nin bu tarz-ı iktidar anlayışı üzerinde var ettiğini kolaylıkla söylemek mümkündür.

Kutsal yapısıyla iktidarı ele geçirmeye çalışan veya kontrol etmeye gayret gösteren cemiyet, kendisini iktidarın tek alternatifi görmüş ve muhalefette bulunmayı kabullenmemişti. Tunaya, İttihatçıların iktidar anlayışlarını şöyle tanımlamaktadır:

*"İttihatçılar, siyasal iktidara aşıkta. Kendilerinin onun dışında tasavvur edememişlerdir ve iktidarı kendileri için biçilmiş bir kaftan bilmişlerdir(...) bir İttihatçı için kendisini muhalefette hissetmek kadar kahredici bir şey olamazdı. Karizması gereği, İttihat ve Terakki muhalefete alternatif gözüyle bakmadığı için kendisini iktidarın doğal kullanıcısı olarak kabul ederdi."*⁵⁹

İdealist ve ihtiraslı bir kuşağın kurduğu cemiyetin muhalefet konumunda bulunduğu meşrutiyet öncesi dönemde inandığı fikir ve değerleri iktidara taşıma arzusu, onu zaman içerisinde rejimin salahiyeti, Türklük, vatanın bütünlüğü ve iktidarla özdeşleşmesini getirmişti. İktidarı Türk'ün düşmanı öteki unsurlara bırakmak, vatanın parçalanması; İttihat ve Terakki'nin düşmesi, Türklüğün düşmesi veya meşrutiyet hareketinin başarısız olmasıyla eşdeğer görülmeye başlanmıştı.⁶⁰ Bunu önleyebilmek ve rejime yönelik saldırıları bertaraf yetkisini kendisinde

⁵⁵ Nur, a.g.e., 1, s.280

⁵⁶ "İttihat Cemiyeti ve Meclisi Mebusan", **İkdam**, 14 Aralık 1908

⁵⁷ Muhammed Şeref, **Cemiyet ve Muhalifleri**, Yako Levi Matbaası, Edirne, (t.y) , s.49-50. Benzer bilgiler için bkz. Tanör, a.g.e, s.178 ve Tarık Zafer Tunaya, "Meşrutiyette Muhalefet", **Vatan**, 21 Aralık 1952

⁵⁸ Muhammed Şeref, a.g.e., s.17-19. Ayrıca bkz. Muhittin Birgen, a.g.e, s.78

⁵⁹ Tunaya, a.g.e, C:3, s.35

⁶⁰ Bunları bizzat söyleyen ünlü İttihatçı gazeteci ve İstanbul mebusu Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:119, s.229

görmeye başlayan⁶¹ ve gittikçe otoriterleşen İTC, sadece anayasal düzeni tesis etmek değil, aynı zamanda inandığı siyasal değerleri korumak ve sürdürmek istemişti. İTC, sizi “Abdülhamit’in pençesinden kurtaran kimdi?” yönündeki üstü örtülü tehditlerle “cemiyetin gitmesi durumunda istibdadın geri geleceği” korkusunu yaratmaya,⁶² böylelikle toplumsal tabanlı bir muhalefetin önünü almaya çalışmıştır.⁶³ Bunu tartışmaya açabilecek siyasal oluşumları veya muhalefeti önleyebilmek için meclis ve hükümetleri kontrol etmeye gayret etmişti.⁶⁴

İkinci Meşrutiyetin ilk yıllarında İTC’nin denetiminde bulunan yönetim ile gayrimüslimler ve gayri Türk unsurlar arasında ilişkiler olumlu bir havada cereyan etmiş olsa da, aslında zımni bir çatışma kısa sürede kendini belli ettirmişti. Devrimin ilk günlerinde imparatorlukta geniş bir özgürlük alanının belirlediği, sansür sisteminin kendiliğinden son bularak özgürlük açısından basın ve fikir özgürlüğü uzun bir dönemden sonra yeniden başladığını söylemek mümkün. Bu yeni özgürlük tanımını öncekilerden farklı olarak genel bir anlamı içermişti. Dolayısıyla bu özgürlük ortamının bir sonucu olarak yaşanan yoğun siyasallaşma,⁶⁵ uzun vadede cemiyet karşısında güçlü bir muhalefetin gelişmesine yol açmıştı.⁶⁶

1908 meşrutiyetin ilanı ile beraber yönetimi doğrudan üstlenmekten kaçınan İttihat ve Terakki, iktidar üzerinde tahakküm ettiği otoriteye dayalı denetleme mekanizmasıyla hükümetin her türlü siyasal karar ve politik tercihlerine müdahalede bulunmaya başladı. 1908–1913 arasında çoğulcu dönemde iktidarlaşma mücadelesi veren cemiyet meşrutî yönetimin bekası için siyasal alanda etkili olmanın gerekli olduğunu düşünmüş, böylece kendine özgü farklı bir siyasal davranış benimsemeye başlamıştı. Sina Akşin’in “yap, yapma diyebilme iktidarı”⁶⁷ olarak tanımladığı bu yönetim anlayışı veya biçimi çoğulcu meşrutiyet döneminin tartışmalı konularının başında gelmişti. Kabinede yer alacak üyeleri belirlemeye, kimilerine itiraz etmeye başlamış, kabinelerinin düşmesine veya çekilmelerine varan oranda etkili olmuştur.

⁶¹ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:120, s.246

⁶² Prens Sabahattin, a.g.e., s.147

⁶³ Tunaya, İttihatçıların bu siyasal tutumunu “*Kurtarıcılık istibdatı*” olarak tanımlamıştır. Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, Cumhuriyet Yayınları, s.63

⁶⁴ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, AFA Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, Ekim 1996, s.38–39

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, a.g.e, ss.39–43

⁶⁶ Banu İşlet Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, YKY, 1.Baskı, İstanbul, Nisan 2007, s.92

⁶⁷ Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, Mart 1980, s.85

Sina Akşin, İttihatçıların siyasal gelişmelere yoğunlaşan bu müdahaleci tutumunu Cemiyetin “denetleme iktidarı” olarak tanımlamıştır.⁶⁸

İttihatçılar, özgürlükçü ve çoğulcu rejim taraftarı olmadıkları için devlet yönetiminde ordunun yardımına kendilerini muhtaç görmüş, iktidarın bekasını ordu desteğine bağlamışlardı. Bu anlayış ile fiili siyasi durum, meşrutiyet döneminin çoğulcu politik yaşamının dengesini zedelemişti.⁶⁹ İttihatçılar, bu davranışlarıyla meşrutiyet kazanımlara ve kendi programlarına ihanet etmişlerdi.

İTC, siyasal program olarak, meşrutiyet yönetimin bir gereği olarak, imparatorluğun birlik ve beraberliğini sağlaması düşünülen, ayrılıkçı duyguları önleyecek ve herkesi eşit olarak kucaklayabileceği düşünülen Osmanlılık ideolojisini benimsemişti.⁷⁰ Bir vitrin ideoloji olan Osmanlılık görüşü bir zorunluluğun sonucu kerhen savunulmuş, bundan dolayı “zorlama bir ideoloji” görüntüsü vermişti. Bu ideolojiyi iç ve dış konjonktürün bir gereği olarak ele almak daha sağlıklı olacaktır. Çok dinli ve çok dilli imparatorluk koşullarında Türkçü ideolojiyi açıkça benimsemek uygun bir karar olamazdı. Dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin gönlündeki ideolojisi “Türkçülük” olmasına rağmen, fazla tepki çekmemek için Osmanlılık görüntüsü altında yürütmeye çalışmıştı.⁷¹ Bu zihniyetle hareket eden İttihatçılar, bir süre sonra Osmanlılığı Türkçülük, Türk olmayanları Türk kılıfına sokma amacını taşımaya başlamıştı.⁷² Dolayısıyla cemiyeti Osmanlıcı olmaktan ziyade ideolojik alt yapısını Ziya Gökalp gibi aydınların şekillendirdiği Türkçü bir cemiyet olarak ele almak daha gerçekçi olacaktır.⁷³

⁶⁸ Akşin, a.g.e, s.167

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, a.g.e., C:3, s.252

⁷⁰ İttihat ve Terakki'nin benimsediğini iddia ettiği Osmanlılık görüşü için bkz. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C:2, Sabah Yayınları, İstanbul, Kasım 1997, s.68–69

⁷¹ Akşin, meşrutiyet rejiminin İttihatçıların benimsemeye başladığı Türkçülükle bağdaşmadığını, dolayısıyla meşrutiyetten vazgeçemeyecekleri için kerhen olarak meşrutiyeti benimsediklerini savunmaktadır. Akşin, **100 Soruda...**, s.158. Buna benzer görüşler için bkz. Tanör, a.g.e, s.170

⁷² Büyük Britanya, Dış İlişkiler Dairesi, Handbooks..., No:96, s.207, aktaran: Zeine N. Zeine, **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Birinci Baskı, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2003, s.80

⁷³ Hüseyin Cahit, “*Millet-i Hakime*” yazısında Osmanlılık örtüsü altında bunu adeta haykırmişti. Hüseyin Cahit, “*Millet-i Hakime*”, **Tanin**, 20 Kasım 1908. Muhittin Birgen'e göre, İttihat ve Terakki'nin Osmanlılıktan Türkçülüğe kaymasında muhalefetin büyük etkisi vardı. Ona göre, meşrutiyet olayların İttihatçılara hakim olması ve olayların onlara renk vermesi, nihayet bu dönemde kurulan siyasi partilerin çoğunlukla Türk olmayan unsurlar tarafından kurulması bunu zorunlu kılmıştı. Muhittin Birgen, a.g.e, s.113–114 ve Zekeriya Sertel, a.g.e, s.38. Ayrıca bkz. Akşin, “Jön Türkler”, **TCTA**, C:3, İletişim, İstanbul, 1985, s.843

Kanuni Esasi'nin vaatleri ile imparatorluk gerçeklerine aykırı olan bu siyasal tercih, meşrutiyet dönemi boyunca etnik ve dini azınlıkların muhalif politik tercih ve davranışları belirlemiş, ulusal duygularının canlanmasına ve "azınlık muhalefeti"nin doğmasına yol açmıştı.⁷⁴ Azınlık muhalefeti, meşrutiyeti, kendi ulusal çıkarları ile ayrıcalıklarını tehdit eden bir gelişme, İttihat ve Terakki Cemiyetini ise, "ittihad-ı Anasır" veya Osmanlılık görüşü altında kendilerini asimile etmeye çalışmakla suçlamaya başlamıştı.⁷⁵ Devriminin eşitlikçi ilkelerinden rahatsız olan azınlık muhalefeti, meşrutiyet iktidarı veya hükümetlerine karşı ya bağımsız hareket etmiş ya da muhalefet kanadında yer almayı tercih etmişti. Dolayısıyla azınlık muhalefetinin varlığı ve talepleri, ittihatçı iktidarın siyasal tutum ve davranışlarını belirleyen esas güçlerden olmuş, merkezileşme çabalarına daha sıkı sarılmasına yol açmıştı.

Sonuç olarak II. Meşrutiyet döneminde iktidar açısından İttihatçı zihniyet, farklılıkları içinde barındırabilecek kapasitede kucaklayıcı olmamış, statükocu, pragmatist ve standart bir yönetim anlayışını yerleştirmek istemişti. İstibdat rejimini yıkan, imparatorluğa özgürlük ve eşitlik getirmesi beklenen cemiyet, kendisine atfedilen karizmatik ve mukaddes yapısı ile alternatifsiz olmuş ve muhalefetsiz bir yönetim mekanizmasını oluşturmak için önemli bir mesafe almıştı.

Cemiyet ideolojisi tekçi/monolist ve jakobenizmden çok bonapartizm anlayışını yansıtmış,⁷⁶ bu durum tek partili meşrutiyeti yaşam anlayışının temellerini atmış

⁷⁴ Şerif Paşa, a.g.e, s.22. Azınlık muhalefetin öne çıkan özelliği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçi ve merkezi anlayışına karşı reaksiyoner olarak ortaya çıkmasıydı. Bunun en açık örneği, İttihatçıların milli nitelikte cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan "cemiyetler kanunu"nın dördüncü maddesinin tartışıldığı sırada kendilerini ikna etmekte başarılı olamayan Rum, Ermeni, Arnavut ve Arap mebusların gösterdiği tepki olmuş, özellikle Ermeni kökenli Ohannes Efendi'nin İttihatçılara yönelik "*Siz beni zorla nasyonalist yapıyorsunuz*" sözü verilebilir. **MMZC**, Cilt:5, 7 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:115, s.448. Ahmet Hilmi, İttihatçıların yarattığı Türklük korkusunun Türk olmayan unsurların muhalefetine neden olduğunu savunmuştur. Ahmet Hilmi, **Muhalefetin İflası**, Nehir Yayınları, İstanbul, Eylül 2005, s.31

⁷⁵ İngiliz Büyükelçisinin deyişiyle 1908 Jön Türk devriminin başarıya erişmesi, onların eski yerleşik ayrıcalıklarını tehdit etmesi nedeniyle imparatorluk içindeki Rumlarda ve diğer ulusal ögelerde belli bir huzursuzluk yaratan bir gelişme oldu. Lowther'den Grey'e Trabya, 25 Eylül 1908, No:621, PRO, FO 371/559/34308, aktaran: Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğunda Ulusal Sorun ve Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876–1923)**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004, s.58. Öte yandan MİDÖ'nün milliyetçi ve sosyalist kesimi ile başkanı Christo Matov, Jön Türk hareketine karşı cephe almış, hareketin önlenmesi gerektiğini savunmuş ve İttihatçıların kendileri yapmak istediği her türlü birleşme teklifini koşulsuz reddetmişlerdi. A.g.m., s.58-59 ve s.65

⁷⁶ Jakobenizm, Robespier, Marat ve Danton gibi önderlerin öncülüğünde Fransız devriminde küçük burjuvazinin radikal devrimci bir hareketi olarak doğmuştu. Bu liderler ve siyasal görüşleri, monarşiye karşı cumhuriyet yönetimini, çoğulcu ve anayasal hakları savunmuştu. Bonapartizm ise, sınıflar arası

veya ona uygun bir ortam hazırlamıştı. Meşrutiyetin çok partili dönemi adeta tek partili iktidar dönemin provası şeklinde geçmiş, yani ön hazırlıkları yapılmış izlenimi vermişti. İttihatçı ideoloji, cemiyeti Osmanlı devletini yönetecek veya kurtaracak tek güç olarak gördüğünden⁷⁷ monist ve standart anlayışı yansıtmıştı.

Farklı siyasi tercih ve ideolojik görüşleri içinde barındıran İttihat ve Terakki, iktidarı ele almaya çalışırken çoklu yapısını muhafaza etmekte zorlanmış, hatta bazı dönemler korumaktan aciz kalmış ve nihayet bölünmüştür. Cemiyetin iktidar ile özdeşleştiği ve iktidarı fiilen kontrol ettiği dönemlerde bu bölünme tüm hızıyla devam etmişti. Söz konusu ilke muhalefet için de geçerli olmuş, Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve son Kamil Paşa kabineleri dönemlerinde iktidara uzanma şansını yakalayan muhalefet içerisinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve yıkmak istedikleri İttihatçı iktidar fenomeni karşısında bütünleşememişlerdi. Dolayısıyla “muhalefette birleşmek ve iktidarda ayrılmak” siyasi tarihimizin bir kuralı haline gelmeye başladı.

2.2. Meşrutiyet Muhalefeti ve Muhalif Gruplar

Osmanlı siyasi yaşamında büyük politik gelişmelerin yaşanması için uygun bir ortamı hazırlayan meşrutiyetin çoğulcu döneminde, “*bu ülke nasıl kurtarılır*” sorunsalına cevap olabilecek makul alternatifler ortaya çıkmaya devam etmişti. Bu beklentiler sonucunda İttihat ve Terakki’nin siyasi çözümü, devletin bekası için meşrutî düzenin korunması etrafında şekillenmeye başlamıştı. Bu doğrultuda meşrutî rejimi ilan eden güç olarak İttihatçılar, meşrutî rejimi korumak amacıyla onunla özdeşleşmeyi ve bütünleşmeyi referans almaya gayret etmişlerdi. Bu siyasi tutumun özü, “*devletin bekası için meşrutî yönetimi elzem, meşrutiyetin sürekliliği için İttihat ve Terakkinin koruyucu gücünün olması*” etrafında şekillenmeye başlamıştı. İttihatçıların bu politik tutumu, meşrutiyet rejiminin bir gereği olan muhalefet ve

bir denge ve pata durumunda ortaya çıkan otoriter bir yönetim biçimiydi. Bonapartistler, parlamenter rejimi ortadan kaldırarak otoriter bir rejim kurmuşlardı.

⁷⁷ Fevzi Demir, **Osmanlı Devletinde İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisi Mebusan Seçimleri(1908–1914)**, İmge Kitapevi, 1.Baskı, Ankara, Haziran 2007, s.130

alternatif siyasal parti veya örgütlenmelere bakış açısının kısıtlı olmasını doğurmuştu.⁷⁸

İttihat ve Terakki'nin meşrutî rejim ve devlet mekanizmasıyla bütünleşme çabası, benzer misyona uygun çözümler arayan farklı siyasal ideoloji veya grupların direniş ve tepkisiyle karşılaşmaya başlamıştı. İttihatçıların oluşturmaya çalıştıkları iktidar statüsü/anlayışı karşısında beliren gruplar, yayın organları aracılığıyla sosyal hayata tesir etmeye, kamuoyunu yapıcı ve yöneltici haberlerle kitleleri harekete geçirmeye başlamışlardı.⁷⁹ Dolayısıyla meşrutîyetin hemen başlarında henüz olmayan siyasal muhalif kıvılcım veya olgular, bu çevrelerin gayretleriyle şekillendi. Bu muhalefet gücü, siyasî ve ideolojik görüşlerin yarattığı farklılıklardan ziyade cemiyet içinde istediği mevkiyi elde etmekte başarılı olmayan veya cemiyet tarafından ilgi görmeyen kimselerin hoşnutsuzluğu üzerine ortaya çıkmıştı.⁸⁰

Meşrutîyet muhalefeti olarak tanımlayabileceğimiz bu oluşum, İttihatçıların merkezci ve otoriter yönetim anlayışına karşı cephe almakla kalmamış, yeni rejimin yönetme tarzı ve anlayışına, cemiyetin meşrutîyet ile özdeşleşmesine, kendisi dışındaki siyasal güçlere yaşama hakkı tanımamasına da karşı cephe almıştı. “*Rejim-cemiyet-parti özdeşleşmesi*”ni kendisine yönelik bir saldırı olarak algılayan bu muhalefet, siyasî davranışları ve görüşleriyle İttihatçıların jakoben siyasal bir kimliğe bürünmesine zemin hazırlamıştı. Bunun sonucunda İttihatçılar, meşrutîyet dönemi boyunca Kanunî Esasî'nin müsaade ettiği, ancak cemiyetin hoş görmediği hukuksal hakları dahi tehlikeli olarak algılamış, alternatif siyasal gücün ortaya çıkmaması için müsaade etmemeye başlamıştı. İttihatçıların gerekçesi, “*bizde hürriyet henüz yenidir, halk alışınca kadar suiistimalden korumak lazımdır*”⁸¹ yönünde jakoben bir zihniyet olmuş, bununla kendi varlığını korumaya çalışmıştı. Hürriyetçi rejimi korumayı ve geliştirmeyi kendi tekeline alarak misyon edinen İttihatçılar, halktan ve toplumsal gerçekliklerden uzaklaşan yapısı ile rejimin salahiyetini kendi varlığıyla bir görmeye başlamış, ihtilali tamamen kendi eseri algılamıştı. İttihat ve Terakki'nin

⁷⁸ Yeni rejimin başlangıcında muhalefetin gerekliliği hem İttihatçılar hem de Ahrarcılar ile öteki gruplar tarafından hararetle savunulmuşken, İttihatçıların bu düşüncelerinde samimi olmadığı ortaya çıkmıştı. Ali Kemal, “Fırka-i Siyasiler ve Meclisi Mebusanımız”, **İkdam**, 26 Kasım 1908

⁷⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasî Yaşamında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s.76

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Turgay Asaf, **İbret**, Okat Yayınevi, İstanbul, Tarihi Yok, s.16. Farklı bir görüş için bkz. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 29 Ekim 1937

⁸¹ Mizancı Murat, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat**, Nehir Yayınları, İstanbul, Ekim 1997, s.82-83

bu tehlikeleri tasfiye edebilecek her girişimi ve bunun yarattığı haksızlıklar, kaçınılmaz olarak muhalefeti doğurmuştu.⁸²

İttihat ve Terakkinin kontrollü iktidarına karşı siyasal muhalefetin iyice belirlediği bu dönem, meşrutiyet kabinelerinin otorite boşluğunu doldurmakta aciz kaldığı ve toprak kayıplarının iyice arttığı döneme tekabül etmişti. Meşrutiyete karşı değil, meşrutiyetin yönetim anlayışına ve İttihat ve Terakki iktidar zihniyetine karşı belirleyen ilk muhalif oluşum Ahrar Fırkası olmuştu. Bu parti, en büyük muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşuna kadar ortaya çıkan tüm partiler gibi kendisini cemiyete yönelik yaptığı eleştiriler üzerine var etmişti.⁸³ Dolayısıyla siyasal kimliğini muhalefet olgusu üzerine inşa eden partiler gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası da İttihatçılar tarafından olumlu karşılanmamıştı.⁸⁴ İttihat ve Terakki, bu dönemin başlarından itibaren meşruti rejim açısından muhalefetin varlığını kerhen kabul etmiş, ancak bunun danışıklı olması veya fazla aşırı gitmemesi şartıyla siyasal hayatta yer almasına müsaade edebileceği görüntü vermişti.⁸⁵

İktidar mekanizmasıyla özdeşleşmeye çalışan İttihat ve Terakki'nin rejimi halka mal etmemesi, demokratik usullerin dışında orduya dayanması, mevcut iktidar statükosuyla meşruti rejimi korumak için tekelci ve merkezi bir yönetim yapısını oluşturmaya çalışması kozmopolit bir muhalefet güruhunun ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu muhalefetin unsurlarını şunlar oluşturmuştu: yeni rejimden zarar görenler (azınlıklar, muhafazakarlar, dış ülkeler), cemiyete kabul edilmeyenler (İttihatçılar dışında Jön Türkler ve siyasi çıkar beklentisi olanlar) başta gelmekteydi.⁸⁶ Bundan dolayı meşrutiyetin muhalif grupları ile siyasal ya da demokratik muhalefeti olarak ele alacağımız partileri, batı demokrasilerinde görülen muhalefet partileri gibi kontrol mekanizması veya yapıcı olamamış, tüm enerjisini

⁸² Prens Sabahattin, a.g.e. , s.197

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akşin, "İttihat ve Terakki", **TCTA**, s.1423 ve s.1437

⁸⁴ Eski muhalif yeni İttihatçı Mehmet Necabettin, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve muhalefeti ele aldığı yazısında "Muhalefet etmek demek ağzının dediği hatayı görerek düzeltmek olduğunu, ancak hiçbir partinin bu özelliklere sahip olmadığını, dolayısıyla İtilafçılara güvenilmeyeceğini" dile getirmişti. **Tanin**, 6 Kânunuevvel 1327,

⁸⁵ Şeyh Muhsin (ya da Hüseyin Kazım), "Bir Vecibe-i Ahlakiye ve Medeniyet", **Tanin**, 23 Kânunuevvel 1327 ve "Muhtaç Olduğumuz Muhalefet", **Tanin**, 18 Mart 1328

⁸⁶ Ziya Şakir, a.g.m, **Tan**, 31 Ekim 1937

iktidar olmak için değil, iktidarı yıkmak üzerine kurmuş, hedeflenen özgürlükçü sistemin başarısız olmasında olumsuz rol oynamışlardı.⁸⁷

Konumuz açısından muhalefet kelimesini ele alırken muhalif gurpları sadece parti bazında ele almayı yeterli görmedik. Bunun yetersiz bir sınırlama olacağını düşündük. Nitekim siyasi tarihimizde gerek iktidarın gerekse muhalefetin oluşumlarını parti kelimesi ile fiilen tanımlamak hata veya eksik olacağından⁸⁸ partilerin yanı sıra çeşitli siyasal çevreleri temsil eden farklı grupları da çalışmamıza eklemeyi uygun gördük.

2.2.1. Liberal Muhalefet

Meşrutiyet döneminin kısa süren özgürlükçü ortamında istibdat döneminin sürgünde yaşayan pek çok muhalifi ülkeye dönmeye başlamıştı. İttihatçı Jön Türkler 24 Temmuz olayı ile hızlı bir şekilde memlekete avdet etmiş, ancak jön Türklerin öteki kolunu oluşturan kesim ise önemli ölçüde yurt dışında kalmıştı. Muhaliflerin içinde en güçlü kesimi, İttihat ve Terakki ile mücadeleleri devrim öncesine kadar uzanan ademi merkezietçi Jön Türkler olmuştu. Bunların siyasal organizasyonu, ikinci meşrutiyet döneminde İstanbul'da kurulan ilk siyasal örgüt olan Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziet Cemiyeti idi. Cemiyetin başında Osmanlı liberal hareketlerinin etkili ve önde gelen ismi olan Prens Sabahattin Bey bulunuyordu. Partiyi Dr. Nihat Reşat, Dr.Reşit, Fazlı, Murat, Hüseyin Tosun Beyler ile Şeyh Naili temsil ediyordu.⁸⁹

İkinci meşrutiyet dönemi öncesine uzanan politik rekabet, istibdat rejimine karşı verilen mücadele, bir süre 1908 Hürriyetinin geçici başarısının gölgesinde kalmıştı. Ancak bu durum uzun sürmemiş, politik ve ideolojik mücadele ile gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Özellikle İttihatçıların meşrutiyeti koruma isteği iktidarı kontrol etmeyi getirince farklı görüş ve gruplara karşı hoşgörü sınırını daraltmaya başlaması, demokratik bir rejim kurulamayacağı ortaya çıktı. Muhalif gruplar arasında kurmaya çalıştığı işbirliği sonucunda devrimin başarıya ulaşmasında özveri ve katkısı bulunan

⁸⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nüzhet Turgut, **Siyasal Muhalefet**, Birey ve Toplum Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara, Aralık 1984, s.255

⁸⁸ Vasfi Reşit Sevig, "İktidar ve Muhalefet", **Vatan**, 8 Ağustos 1948

⁸⁹ Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, (t.y)., s.110

Prens Sabahattin'in⁹⁰ ülkeye dönüşünü şartlı kabul etmesi bunun ilk örneği oldu. İttihatçılar, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyetçi Cemiyetini dağıtması, ademi merkeziyetçi bir hükümet ve ulusal azınlıkların haklarının genişletilmesi konusunda fikirlerinin propagandasını yapmaktan vazgeçmesi koşuluyla ülkeye dönebileceğini bildirmişti.⁹¹

Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki'ye karşı gelişen muhalefet içinde ciddi bir alternatif olabilecek siyasal kişiliklerin başında geliyordu. Üstelik İttihatçıların hayat alanı bulduğu “devletçi misyon” a başka bir çözüm önerisi getirmeye çalışmış, “*bu ülke ademi merkeziyet ile kurtarılabilir*” görüşünü savunmuştu.⁹² Prens'in meşrutiyetin yükselen siyasal akımı haline gelen merkeziyetçiliğe karşı savunduğu ademi merkeziyetçi çözüm önerilerine rağmen başlangıçta İttihat ve Terakki ile iyi sayılabilecek ilişkilere sahip olmuş,⁹³ yer yer cemiyetin genel merkezine çağrılmıştı.⁹⁴

Prens Sabahattin'in meşrutiyetin ilan edilmesindeki inkar edilemez rolü⁹⁵ ve saray ile olan akrabalığı, Osmanlı kamuoyunda konumu güçlendiren faktörler olmuştu. Nitekim Eylül'de babasının cenazesiyle ülkeye döndüğü zaman halkın gösterdiği ilgi bunu göstermişti. Memlekete dönen Prens, varolan iktidar boşluğundan yararlanarak elinde tuttuğu “*adem-i merkeziyet bayrağı*”⁹⁶ ile propaganda yapmaya ve örgütlenme içine girmeye başlamıştı. Bu örgütlenme, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı değil, meşruti rejimin güçlendirilmesine ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmemesinden duyulan rahatsızlığa yönelikti.⁹⁷ Prens, meşruti rejimin geliştirilmesi ve takviyesi amacıyla arkadaşlarını seferber etmiş ve memleketin çeşitli yerlerinde propaganda seyahatlerine çıkmalarını tavsiye etmişti. Bununla yetinmeyen Prens, başkentte bulunan Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezi

⁹⁰ Cavit Orhan Tütengil, **Prens Sabahattin**, İstanbul Matbaası, 1954, s.60

⁹¹ A.Avagyan-G.F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya**, Aras Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul, Kasım 2005, s.30

⁹² Nur, a.g.e., C:1, s.269

⁹³ Ahmet Bedevi Kuran, **Hüseyin Cahit Yalçın Bey'e Açık Mektuplar**, Türkiye Basımevi, İstanbul, (t.y.), s.6-7 ve s.32

⁹⁴ Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin Beyler henüz İstanbul'a gelmeden önce, Paris'te iken, ortak çalışılması hususunda aralarında belli kararlar almış, hatta İstanbul'da kurulmuş olan merkezlerine bu yönde talimat vermişlerdi. Buna binaen İttihat ve Terakki içtimalarına Sabahattin, Hüseyin Tosun ve Dr. Reşat Beyler katılması kararlaştırılmıştı. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, (t.y), s.115

⁹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasi Amlar**, s.44

⁹⁶ Dr. Fahri Can, “Prens Sabahattin Bey”, **Yakın Tarihimiz**, C:3, S:37, 8 Kasım 1962, s.344

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Prens Sabahattin, a.g.e., s.107-108

Cemiyeti'nin üyelerine yönelik gazetelerde yayınlanması için bir beyanname kaleme almıştı. Prens beyannamede toplumun genel yapısı ile ülkede bulunan yönetim zihniyetini eleştirmiş, yandaşlarından ademi merkezîyetçi görüşlerinin toplum ve devlet nezdinde kabul görmesi için çalışmalarını istemişti. Prens, rejim değişikliğinin yanı sıra toplum şartlarının değiştirilmesini sağlayacak kapsamlı ve radikal bir inkılabı⁹⁸ ve yönetim esaslarının ademi merkezîyetçi temel üzerinde yeniden inşa edilmesini gerektiren tedbirlerin alınmasını talep etmişti. Bu değişiklikler yapılmadığı takdirde Abdülhamit'in yerinin doldurulamayacağı ya da yeni istibdatların doğabileceğini savunmuştu.⁹⁹

İmparatorluktaki tüm felaketlerin nedeni olarak gördüğü merkezîyetçiliğe karşı olan Prens, çeşitli iklimlere sahip memlekette, yönetimi bu iklim şartlarına göre şekillendirmek gerektiğine inanıyordu.¹⁰⁰ Dini azınlıklara ve etnik unsurlara cazip gelen bu görüşlerin ülkenin selameti ve birliği için tehlikeli bulan iktidarın güçlü adayı İttihat ve Terakki, liberallere karşı harekete geçme ihtiyacını hissetmişti.¹⁰¹ Cemiyet ile meşrutiyet öncesine uzanan ideolojik ve fikir ayrılıkları ile iktidarı koruma refleksi ve muhalefete karşı tahammülsüzlük nedeniyle Prens Sabahattin'in siyasi faaliyetleri engellenmek istenmiş ve belli ölçü de baskı uygulanmaya başlanmıştı. İttihatçılar, muhtariyet vaat ettiğini iddia ettikleri Prens Sabahattin'i "vatan hainliği"¹⁰² ile itham ederek "adem-i merkezîyetçi" düşüncelerinin¹⁰³ çok uluslu, çok kültürlü ve çok mezhepli imparatorluğun birlik ve beraberliğini bozacağını, ülkeyi böleceğini iddia etmişlerdi.¹⁰⁴ Prens, çeşitli basın organlarında ve

⁹⁸ Ahmet Bedevi Kuran, "İnkılap Tarihimizde Prens Sabahattin", **Vatan**, 9 Mart 1948

⁹⁹ Prens Sabahattin, a.g.e., s.105

¹⁰⁰ Hüseyin Cahit, buna karşı çıkarak iklimlere göre değişmesi lazım gelen kanunların, esaslara göre değil, usule göre değiştirilmesini savunmuştur. Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkezîyet", **Tanin**, 22 Ağustos 1324

¹⁰¹ Zekeriya Sertel, Prens Sabahattin'in fikirlerinin hedefinde İttihat ve Terakki'yi yıkmak suretiyle iktidara gelmek olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Sertel, a.g.e., s.52

¹⁰² Nur, a.g.e., 1, s.269

¹⁰³ Şükrü Hanioglu, "Prens Sabahattin Bey'in Katolik Kilisesi Olan İlişkileri", **Prof.Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan**, 2, İ.Ü.S.B.F., İstanbul, 1982, s.103

¹⁰⁴ Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkezîyet", **Tanin**, 22 Ağustos 1324, (Aynı Görüşleri daha sonra kaleme aldığı hatıralarında da dile getirmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:119, s.230. Ayrıca bkz. Rıza Nur, **Meclisi Mebusan'da Fırkalar Meselesi**, Siyasi Risaleler, Şehir Yayınları, İstanbul, Nisan 2005,s.26-27. Prens Sabahattin,a.g.e., s.119-120. Muhittin Birgen, o zamanlar ademi merkezîyetçi görüşleri, imparatorluğu parçalamak isteyen parmaklar, Prens Sabahattin'i de buna hizmet eden bir isim olarak gördüklerini aktarmaktadır. Ayrıntı için bkz. Birgen, a.g.e., s.140-141. İttihatçı Hüseyin Kazım Bey de ademi merkezîyetçi görüşleri Türkçülüğe uygun olmadığını savunuyordu. Bkz. M. Bedri, **Kırmızı Kitap**, İttihat ve Terakki-Adem-i Merkezîyet, Artin Asaduryan Basımevi, İstanbul, 1330, s.36

Varyete Tiyatrosunda verdiği konferansında veya daha sonraki yazılarında görüşlerinin siyasi olmadığını, idari anlamda muhtariyetten farklı olduğunu¹⁰⁵ açıklamaya çalıştıysa da İttihatçıların önyargılarına karşı ikna edici ve doyurucu cevaplar verememişti.¹⁰⁶ Dolayısıyla Prens'in ademi merkezîyetçi görüşleri, İttihat ve Terakki nezdinde çoğulcu dönem boyunca bölünme sorunu veya bölünme korkusunu yaratmıştı.

Tüm bunlara rağmen Prens Sabahattin ve taraftarlarını kontrol altına almak ve pasifize etmek isteyen Cemiyet, onlarla anlaşmaya çalıştı. Bu sırada ademi merkezîyetçi görüşü kamuoyuna anlatmak amacıyla İstanbul'a gelen Sabahattinci Dr.Nihat Reşat ile İttihatçı Manyasizade Refik Bey arasında görüşmeler yapılmış, iki cemiyetin birleşme imkanları aranmıştı. Bu amaçla yapılan görüşmelere İttihat ve Terakki adına Cemal Paşa, İsmail Hakkı, Bahattin Şakir; ademi merkezîyetçiler adına ise Dr.Nihat Reşat, Hüseyin Tosun ve Mühiddin(Paşa) Bey katılmıştı.¹⁰⁷ İki Jön Türk cemiyeti arasında yapılan görüşmeler başlangıçta olgun bir ortamda geçmiş, İttihatçılar ademi merkezîyetçilerin siyasal görüşlerinin odağında yer alan "tevzi-i mezuniyet"¹⁰⁸ ilkesine son derecede olumlu yaklaşmış, hatta bu ilkenin benimsenebileceğini dile getirmişlerdi.¹⁰⁹ Nihayet yapılan görüşmeler olumlu bir havada dostane ve iyi niyet temennileri ile iki tarafın memnuniyetiyle sonuçlanmıştı. Birleşme an meselesiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul şubesinin yayınladığı bildiri bunu göstermişti.¹¹⁰

Nihayet, Prens Sabahattin Bey ile yapılan görüşmeler sonucunda Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyetinin adı ve programı altında 22 Ağustos 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmişti.¹¹¹ İttihat ve Terakki, bu birleşme ile ademi merkezîyetçi düşünceleri, büyük tehdit

¹⁰⁵ Bkz. Prens Sabahattin, a.g.e, s.79-82

¹⁰⁶ Hüseyin Cahit, Prens Sabahattin Bey'in aksine adem-i merkezîyetçiliğin tevzi-i mezuniyet anlamına gelemeyeğini savunmuştu. Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkezîyet", **Tanin**, 6 Eylül 1324.

¹⁰⁷ A.B.Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959, s.486. Bu toplantılara bir ara 1907 İkinci Jön Türk Kongresi'nin toplanmasında rol oynayan Ermeni Murahhas Malumyan da katılmıştı. A.g.e, s.487. Üçüncü Jön Türk kongresi olarak adlandırılabilir. A.g.e, s.487.

¹⁰⁸ Can, a.g.m., s.344

¹⁰⁹ Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkezîyet", **Tanin**, 6 Eylül 1324. Ayrıca bkz. A.B.Kuran, a.g.e, s.486-487

¹¹⁰ **İkdam**, 23 Ağustos 1908. Değinen: Sina Akşin, "31 Mart Olayına Değinen Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası", **A.Ü.S.B.F.D.**, XXVII/3, 1973, s.548

¹¹¹ Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkezîyet", **Tanin**, 22 Ağustos 1324 ve Prens Sabahattin, a.g.e., s.108-109

halini almadan kontrol etmeyi amaçlamıştı.¹¹² Ademi merkezîyetçiler ise, partiler arası doğan güç birliğine dayanarak sarayı tasfiye etmeyi ve gerçek meşrutiyete geçmeyi amaçlamışlardı.¹¹³

İki cemiyetin birleşmesini takiben 2 Eylül 1908'de İstanbul'a dönen Prens Sabahattin'in İzmir'den¹¹⁴ sonra İstanbul halkı tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmasından sonra iktidar ile özdeşlemeye çalışan İttihatçıları temkinli davranmaya itmiş, bu da oluşmaya başlayan olumlu havayı değiştirebilecek bir gelişmelerin yaşanmasını doğurmuştu. Prens'i halkın yanı sıra padişahın gönderdiği şehzadeler, İttihatçı bir heyet ile İkdâm gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey ve Servet-i Fünun dergisi sahibi Ahmet İhsan Bey karşılamışlardı.¹¹⁵ Prens'in babasını defnettği merasime Şeyhülislam Cemalettin Efendi, birçok itibarlı kimse ile beraber Hahambaşı ve Rum Patrikhanesinden bir heyet de katılmıştı. Prens Sabahattin, cenazeye katılanlara teşekkür etmek amacıyla başta Şeyhülislam olmak üzere birçok çevreyi ziyaret ettikten sonra Rum Patrikhanesine uğramıştı. Bu ziyaret Jön Türkler arasında yapılması için gayret gösterilen birleşme çabalarını başarısızlığa uğratan en önemli gelişme oldu.

Prens Sabahattin'in memlekete dönüşü, genel siyasi otoriteyi kontrol etmeye çalışan İttihatçılar için geleceğin kara bulutu sayıldı. Cemiyet, Prens Sabahattin'in olası bir iktidar alternatifi veya siyasi rakip konumuna gelmesini engellemeye ve mesafeli durmaya çalıştı. Bir süre Prens Sabahattin'e yönelik cemiyet baskıları iki cemiyetin ittifakının başarısız olduğunu ortaya koydu.¹¹⁶ Meşrutî rejimin güçlendirilemesi için liberal görüşleri doğrultusunda katkıda bulunmak amacıyla İttihat ve Terakki içinde yer almak isteyen Prens de bir süre sonra cemiyete mesafeli durmaya başlamıştı.¹¹⁷ Böylece İttihatçılarda ciddi bir "*Prens Sabahattin fobisi*" zuhur etmeye başladı.¹¹⁸

¹¹² Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 31 Ekim 1937

¹¹³ Prens Sabahattin'e göre, meşrutiyet partilerinin öncelikli amacı, Abdülhamit hükümetini yıkmak, böylece istibdadı kesin olarak tasfiye etmek, gerçek ve özgürlükçü bir meşrutiyete geçmek olmalıydı. Prens Sabahattin, a.g.e, s.108

¹¹⁴ Prens Sabahattin'in İzmir'e gelişi Dr. Nazım Bey tarafından engellenmek istenmiş, ancak bunu başaramamıştır. Bkz. Kuran, a.g.e., s.487

¹¹⁵ Kuran, a.g.e, s.488

¹¹⁶ Prens Sabahattinci muhalif Kuran, iki cemiyet arasında İttifakın bozulma nedeni olarak, İttihat ve Terakki'nin iki cepheli siyaset izlemesine bağlamıştı. Kuran, **Harbiye Mektebi...**, s.115.

¹¹⁷ Bu konuda bkz. Ziya Şakir, **Mahmut Şevket Paşa**, Ahmet Sait Matbaası, 1944, s.156-157

¹¹⁸ Cemal Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan Abdülhamit, İttihat ve Terakki**, Tarih Yayınları Müesseseleri, İstanbul, Ocak 1964, s.245. Ayrıca bkz. Prens Sabahattin, a.g.e, ss.141-145

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın gazetelerde Prens'in patrikhane ziyareti eleştirilmiş, “*prens, patriğin elini öptü*” şeklinde yazılar yayınlamış ve ademi merkezîyetçilerin azınlıklar ile anlaşmaları haberleri kamuoyuna duyurulmuştu. Tanin, Prens'i Patrikhane özdeşleştirmiş, birleştiklerini yazmıştı.¹¹⁹ Prens Sabahattin, aleyhinde çıkan söylentilere cevap vermek amacıyla 5–6 Ekim 1324'te İkdam gazetesinde iki yazı yayınladı.¹²⁰ Prens, iddialara cevaben ademi merkezîyetçi görüşlerini açıklamış, bunun muhtariyet kavramından farklı olduğunu savunmuştu. Ancak ademi merkezîyetçi görüş, İttihatçılar tarafından ülke bütünlüğü için bir tehdit ve Türklük karşıtı bir kavram olarak algılanmaya devam etti.¹²¹ Nihayet bu görüş farklılığı iki kesimin arasını iyice açtı.¹²² İttihatçıların iddiaları Prens ile patrikhane arasında ilişkiye dair kuşkuları hiçbir zaman ortadan kaldırmadı¹²³ ve Osmanlı siyasal sürecinin kutuplaşmasını derinleştirdi.

Bu gelişmelere rağmen Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki ile aralarında herhangi bir anlaşmazlığın olmadığını vurgulamak amacıyla Cemiyetin Selanik şubesini ziyaret etmişti.¹²⁴ Prens Sabahattin, seçimlerde dolayısıyla propagandada bulunmak amacıyla burada bulunduğunu iddia etmiş, ancak İttihatçıların taarruzları ve eleştirileri karşısında¹²⁵ Manastır'a geçmek zorunda kalmıştı.¹²⁶

Prens'in daha önce yayınladığı beyanname doğrultusunda Dr.Nihat Reşat ademi merkezîyetçi görüşleri kamuoyuna açıklamak amacıyla Edirne'de verdiği iki konferanstan sonra İstanbul'a geçmişti. Fazlı bey ise beraberindeki arkadaşları ile beraber İzmir'e geçmişti.¹²⁷ 1908 Ağustosunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez Heyeti'nin kurulması ile Selanik grubunun ön plana geçmesi ve Paris'teki

¹¹⁹ Hüseyin Cahit, “Seçim Entrikaları”, **Tanin**, 26 Teşrinisani 1324

¹²⁰ **İkdam**, 5–6 Ekim 1324

¹²¹ Hüseyin Cahit, 1908 seçimleri öncesinde yazdığı bir yazıda, Prens'in savunduğu adem-i merkezîyetçi görüşleri Midilli ve Sakız adaların Girit gibi Yunan kucağına atmak anlamına geleceğini savunuyordu. Hüseyin Cahit, “İntihabat Entrikaları”, **Tanin**, 26 Teşrinisani 1324. Hüseyin Cahit, **Tanin**, 22 Ağustos 1324. Kuran, “İnkılap Tarihimizde Prens Sabahattin Bey”, **Vatan**, 10 Ağustos 1948

¹²² Can, a.g.m., s.344

¹²³ Hanioğlu, a.g.m, s.106–107

¹²⁴ Kuran, **İnkılap Hareketleri**..., s.488

¹²⁵ Bu sırada Ahmet Rıza Bey, Prens Sabahattin Bey'e “*Hani sizin Rum ve Ermeni dostlarınız vardı, onlara ne oldu?*” demek suretiyle onu azınlıklarla ortak hareket etmekle suçlamıştır. Kuran, a.g.e, s.489

¹²⁶ Seçimlerde adaylığını koyan Ali Haydar Mithat, Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile yaptığı görüşmelerden sonra kendisi ve Prens Sabahattin'den Avrupa'ya çıkmaları istendiğini aktarmaktadır. Bkz. Ali Haydar Mithat, **Hatıraları**, Güler Basımevi, İstanbul, 1946, s.201

¹²⁷ Kuran, a.g.e, s.484

Jön-Türk merkezi ile yollarını ayırması sonucunda tavrını sertleştiren İttihatçılar, İstanbul'a dönen birtakım Prens Sabahattin taraftarını Dr. Nazım Bey'in emriyle tutukladı.¹²⁸ İttihatçıların bu tutumunu Prens'in faaliyet ve başarılarını sekteye uğratma girişimi olarak yorumlayan Ahmet Bedevi, tutuklama olayını fırka mücadelelerinin yarattığı ilk baskı olarak yorumlamıştı.¹²⁹ İttihatçılar, kendilerinden başka siyasal teşekkülere tahammül edemeyecekleri kısa sürede ortaya çıkmıştı.¹³⁰ Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki toplantılarına birkaç kez daha katılmasına rağmen Ahmet Rıza Bey'in terbiye dışı saldırısına uğrayınca cemiyet merkezi ile bağlantısını tamamen kesmek zorunda kaldı.¹³¹ Böylece cemiyetin merkezi otoriteyi güçlendiren ve tabanda yaygın bir özgürlüğe dayanan jakobenci modeline karşı muhalefetin dozu artmaya başladı.¹³²

İşin aslı ideolojik ve görüş ayrılıkları ile beraber giderek artan iktidar mücadelesi, iki cemiyetin anlaşmasını zorlaştırıyordu. İktidar pastasından daha fazla pay almayı içeren bu anlaşmazlıkta İttihatçıların kabahatinin daha fazla olduğunu vurgulamak gerekmektedir.¹³³ İki görüş arasındaki çekişme ideolojik olmakla birlikte iktidar mücadelesinin dışı yansıyan bölümüydü aslında. İttihatçılar, karşı olduklarını kesin olarak dile getirdikleri yerel yönetim ilkelerini birkaç ay sonra meclis gündemine getirmekten çekinmeyeceklerdi.¹³⁴ Dolayısıyla iki kesim arasında

¹²⁸ Kuran, **İnkılap Hareketleri ve Jön Türkler**, 2.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.321 Bu dönemde, 1908 olayının başarıya ulaşmasında önemli bir yere sahip olan ve "hürriyet kahramanı" olarak bilinen Niyazi Bey ve Cemiyetin Manastır şubesi lideri Miralay Sadık Bey de Merkez Heyeti'nden uzaklaştırılanlar arasındaydı.

¹²⁹ Kuran, a.g.m, **Vatan**, 10 Ağustos 1948

¹³⁰ Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet cemiyeti genel sekreteri Fazlı Bey, 1908 meşrutiyetinden sonra geldiği İzmir'de İttihatçı Dr.Nazım Bey tarafından uyarılmış, "*bu memlekette İttihat ve Terakki'den başka hiçbir cemiyet yaşamayacağını*" söylemiş ve İzmir'i seçim çalışmaları için geldiği İzmir'i terk etmesini istemişti. Kuran, a.g.e, s.320-321

¹³¹ Ahmet Bedevi Kuran, a.g.e, s.326. Sina Akşin, a.g.m, s.548. Kimi iddialara göre, Ahmet Rıza Bey'in İttihat ve Terakki adayı olması üzerine Prens cemiyetten ayrılmıştır. Tefik Çavdar, **Talat Paşa**, Dost Kitapevi Yayınları, 1.Baskı, Ankara, Ocak 1984, s.137

¹³² Çavdar, a.g.e, s.117

¹³³ Ziya Şakir, a.g.m, **Tan**, 31 Ekim 1937

¹³⁴ Merkeziyetçi siyasal görüşe sıkı bağlı olan İttihatçılar, tevzi-i mezuniyet görüşünü adem-i merkeziyetçi görüşlerden ayrı ele almaya çalıştıysa da işin aslı anayasanın 108. maddesinde yer alan tevzi-i mezuniyet ilkesine yaklaşımları samimi olmamıştır. Nitekim Prens Sabahattin savunduğu adem-i merkeziyetçiliğin tevzi-i mezuniyet olduğunu vurgulamıştı. Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkeziyet", **Tanin**, 6 Eylül 1324. İktidar zihniyetini temsil etmeye çalışan İttihat ve Terakki'nin biliçaltında her iki görüş zamanla bütünleşecektir. Dolayısıyla bu siyasal davranışları tümüyle oyalayıcı ve taktiksel. **MMZC**, Cilt:3, D:1, İS:1, İ:73,4 Mayıs 1325, s.460-462. Talat Bey ve arkadaşlarının 23 Mayıs 1325'te meclise sundukları takrirde "*İdare-i Umumiye-i Vilayet*" hakkında hazırlanan kanun tasarısının "*tevsi-i mezuniyet*" ilkesine dayanması gerektiğini bildirerek, hazırlanacak lahiyanın Dahiliye Nezaretine sunulmasını talep etmişlerdi. **MMZC**, Cilt:4, 23 Mayıs

başarısızlıkla sonuçlanan anlaşma, ideolojik olmaktan İttihatçıların iktidarı kontrol etmesinden kaynaklanmıştı. Böylelikle iki grup arasında anlaşmanın yapılabilmesinin imkansız olduğu başından belliydi. İttihatçıların başlangıçta liberallere yaklaşımı taktiksel ve onları kontrol etmeyi amaçlıyordu, bu sağlanamayınca çatışma ve tasfiye etme kaçınılmaz oldu.

İki cemiyet arasında ittifak arayışlarının başarısız olmasını takiben, ilerde görüleceği üzere çok kısa sürede Prens Sabahattin Bey ve yakın adamlarının 14 Eylül 1908’de ademi merkezîyetçi programa sahip Ahrar Fırkası’nı kurması, Sabahattin Bey’in de birleşme taraftarı olmadığını göstermişti.¹³⁵ Değınileceği üzere Ahrar Fırkası’nın benimsediği “ademi merkezîyetçi” tez, meşrutiyetin tüm zamanları boyunca İttihat ve Terakkinin tesis etmeye çalıştığı iktidar yapısına ve genel zihniyetine karşı amansız muhalif bir tez olarak ortaya çıkmaya başlamıştı.¹³⁶

2.2.2. Muhafazakâr Muhalefet

İstibdat dönemi boyunca siyasal gelişmelerle iktidara hakim olan panislamist politikalar, rejimin İslami kurallarla özdeşleşmesini doğurmuştu. Bu görüşü ağırlıklı olarak muhafazakar/İslamcı kesimler ile saray taraftarları benimsemişti. Dünya görüşleri ile siyasal çıkarları istibdada bağımlı olan bu kesimler, 1908 devrimi veya rejimi ile sahip oldukları tüm hak ve imtiyazları büyük orandan kaybetmişti. Yeni rejim ile birlikte bir üst kimliği karşılayan ve geleneksel Osmanlı iktidarına yakın olan “anasırı İslamiye”, tüm unsurların eşitliğini savunan ve bunu sağlamaya gayret eden “anasır-ı muhtelifi”nin gerisine düşmüştü. Dolayısıyla anayasal düzenin yeniden ilanını içine sindiremeyen muhafazakar kesimlerin bir kısmı, meşrutiyet rejimini İslam karşıtı bir hareket olarak algılamış,¹³⁷ demokratik düzeni, çağdaş ve

1325, İ:86, s.145. Öte yandan İttihat ve Terakki’nin 1908’de yayınladığı programın 5.maddesinde de “tevzi-i mezuniyet” ilkelerinin tatbik edilebilmesi için özel kanunların talep edileceği vurgulanmıştır. Aynı şekilde cemiyetin 1909 tarihli muaddel siyasi programının 15.maddesinde de tevzi-i mezuniyet ilkelerine gönderme yapılmıştır. Programlar için bkz. Tunaya, **Siyasi Partiler**, C:1, s.66 ve 82

¹³⁵ Akşın, a.g.m, s.548–549

¹³⁶ Tarık Zafer Tunaya, “Jön Türk ve Sosyal İnkılap Lideri Olarak Prens Sabahattin”, **Sosyal, Hukuk ve İktisat Mecmuası**, Kasım 1948, s.124

¹³⁷ Harput müftüsü, yeni rejimin ilanını duyduğunda “*Bu İslam’ın sonudur*” demişti. Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Kurulan Bağımsız Arap Hareketi(1908–1913)**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s.46. İslamcıların meşrutiyete bakışları için bkz. İsmail Kara, **İslamcılara Göre Meşrutiyet İdaresi(1908–1914)**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s.183–184 ve s.188

laik reformları yaşama geçiren projenin üst noktasını temsil eden anayasal sistemi boğmak istemişlerdi.¹³⁸

Meşrutiyeti ilan eden güç olarak İttihat ve Terakki'nin kültürel ve siyal yaşamı modernleştirmeye çalışması, ulusalçı, batılı ve laik uygulamaları, ayrıcalıklarını kaybeden kesimlerin dinsel tepkisine ve "İslami bir muhalefetin" doğmasına yol açmıştı.¹³⁹ Muhazafakar muhalefet, meşrutiyetin dinsel kaidelerle bağdaşmadığını ileri sürmüş, "meşrutiyeti meşruta"yı tartışmaya açmaya çalışmıştır. Osmanlı toplum yapısının muhafazakar olduğunu vurgulayan bu kesimler, İttihatçıları ittihadı anasırdan sonra ittihadı İslami unsurlar arasına nifak sokmakla suçlamışlardı.¹⁴⁰ Aynı şekilde kimi radikal ittihatçılar, İslamiyet ile meşruti rejimi bağdaştırmaya çalışmanın anayasal düzeni zayıflatacağını düşünmüş,¹⁴¹ kimi de buna şiddetle karşı çıkmıştı.¹⁴²

Muhafazakâr muhalefet, kaybettiği ayrıcalıklarını tekrar kazanmak amacıyla rejimi ve rejimi korumaya çalışan İttihat ve Terakki'yi zayıflatmaya, fırsat bulduğu takdirde tasfiye etmek amacıyla örgütlenmeye çalışmıştı. Muhafazakâr/İslamcılar, din hususunda belli tutumları olmayan ve inançları belirsiz olan İttihatçıları, kamuoyunda dinsizlikle¹⁴³ ve mason olmakla suçlamış, böylelikle cemiyeti kamuoyunda yıpratmayı ve iktidardan uzaklaştırmayı düşünmüşlerdi.¹⁴⁴ Bu konuda ademi merkezietçi muhalefet ile ortak hareket etmek veya onları desteklemekten kaçınmamıştı.¹⁴⁵ Böylece meşrutiyet siyasasında İttihat ve Terakki'ye yakın duran merkezci/devletçi ve modernleştirmeci bürokrasi karşısında var olan "kenar

¹³⁸ Bu görüşümüzün tüm muhafazakar ve İslamcı düşünce akımları veya temsilcileri için geçerli olmadığını vurgulamak gerekiyor. Nitekim hürriyetin ilanından sonra kimi modernist muhafazakar çevreler, yeni rejimi desteklerken, bu rejiminin banisi gördüğü İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iktidarını desteklemişlerdi. Bkz. Tunaya, **İslamcılık Akımı**, s.29

¹³⁹ Şerif Mardin, "Türk Siyasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre", **Türkiye, Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, Aralık 1992, s.53-55 ve s.58

¹⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Şeref, a.g.e., s.24

¹⁴¹ **Tanin**, 9 Şubat 1327

¹⁴² Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:116, s.180

¹⁴³ Yalçın, a.g.m, Sayı:116, s.181

¹⁴⁴ Muhammed Şeref, a.g.e., s.28. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, **İttihatçılar ve Masonlar**, Gür Yayınları, İstanbul, t.y., ss.248-252

¹⁴⁵ 1911-1912 yıllarında yoğun siyasal mücadeleler sonucunda, İttihat ve Terakki'nin köylerdeki mahalli kollarını kontrol eden ulemanın büyük bir kısmı muhalefetin saflarına katılmıştı. Ahmad-Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler(1908-1913)", **Güney-Doğu Avrupa Araştırma Dergisi**, Sayı:4-5, 1975-1976, İ.Ü. Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1976, s.251.Ayrıca bkz. İsmail Kara, a.g.t., s.204-205

muhalafeti” ile “*dinsel muhalafet*” kaynaşmış, iç içe geçmeye başlamıştı.¹⁴⁶ İttihatçılara karşı dinsel bir tepkiyi arkalayan beya içinde barındıran bu muhalafet, meşrutiyetin çoğulcu dönemi boyunca muhalif partiler için bir cazibe merkezi haline gelmeye başlamış ve iştahlarını kabartmıştı. İmparatorluğun plural döneminde muhalafette yer alan sosyalist, liberal ve muhafazakar partilerin çoğunluğu, siyasal iktidarı devirmek amacıyla bu tepkisel muhalafetten faydalanmaktan geri kalmamıştı.¹⁴⁷ İttihatçıları, iktidardan uzaklaştırmayı amaçlayan ve iktidar-muhalafet ilişkilerini değiştiren 31 Mart olayında dinsel muhalafetin liberallere verdiği destek bunun açık örneği olmuştu.

2.2.3. Saray Muhalefeti

1908 olayına rağmen meşruti ve özgürlükçü sistemin dini çevreler ile yıldız sarayı'nın olası tehditleri karşısında güvenli bir ortamda bulunmadığı kısa sürede ortaya çıkmıştı. İktidarı elinde tutmaya çalışan İttihatçılar Abdülhamit'i tahttan indirememiş, karşısında kendilerini zayıf gördükleri saray nüfuzunu tamamıyla kıramamışlardı.¹⁴⁸ Padişah ile uyumlu olmaya özen gösteren İttihat ve Terakki, merkezi umumisini Selanik'te bulundurmak suretiyle güven vermeye çalışmıştı.¹⁴⁹ İttihatçıların devrime yakışmayan bu tutumlarının yanısıra yakalarına kırmızı veya beyaz rozet takmak ya da meşrutiyetin ilan edilmesiyle tüm sorunların hallolunacağını düşünmeleri rejimin güvende olmasını sağlamamıştı.¹⁵⁰ Nitekim bir süre sonra ihtilalın vaat ettiklerine ters olarak artan toprak kayıpları, halkın meşrutiyetten yeniden soğumasına ve saraya yönelmesine yol açınca bunun

¹⁴⁶ Özbudun'a göre, ikinci meşrutiyet dönemi de dahil olmak üzere Türkiye'de meydana gelen bölünmelerin ve siyasal gruplaşmaların kökeninde yatan temel etken bu olgudur. Siyasal özgürlüklerin mevcut olduğu dönemlerde iktidar için mücadele eden elit gruplar, halkın geniş desteğine sahip bu İslamcı-kenar muhalafetin oy gücünden yararlanmaya çalışmıştı. Muhalefetteki bu elit gruplar, daha sonra Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi merkezi bürokrasiye muhalif duruşları nedeniyle kenar güçlerden destek bulmuşlardı. Ergün Özbudun, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975, s.24 ve s.29-30

¹⁴⁷ Sosyalist muhalafet için bkz. Mete Tunçay, “Osmanlı İmparatorluğunda Sol Akımlar ve Partiler”, **TCTA**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1448-1449; Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar(1908-1925)**, I, Bilgi Yayınevi, İkinci Baskı, Ankara, Eylül 1967, s.31

¹⁴⁸ Danişmend, **Son Sadrazam Tefik Paşanın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara göre 31 Mart Vakası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961, s.13, Süleyman Nazif, **Yıkılan Müessesese**, Birinci Tab, İstanbul, 1927, s.7

¹⁴⁹ Ali Haydar Mithat, a.g.e., s.190

¹⁵⁰ Atay, **Batış Yılları**, Dünya Yayınları:7, İstanbul, 1963, s.29

düşünüldüğü gibi olmadığı kısa sürede ortaya çıktı. Üstelik meşrutî rejime sıcak bakmayan ve onu daha ziyade ülke bekası için tehlikeli bulan Abdülhamit tahtta bulunuyordu.¹⁵¹ Bu durum İttihatçılarda istibdat rejiminin tekrar gelebileceği korkusunu tekrar canlandırdı.¹⁵²

Ademi merkezîyetçi muhalefetin başını çektiği pek çok muhalif çevre, istibdat rejimiyle özdeşleşmiş Abdülhamit'in tahttan indirilmesini ve inkılabın esaslı uygulanmasını talep etmeye başlamışlardı.¹⁵³ Saraya gelişen bu muhalefeti kendisine yönelik bir girişim olarak algılayan İttihat ve Terakki, bu sesleri bastırma yoluna gitmiş,¹⁵⁴ ancak Abdülhamit'in tahttan indirilmesine kadar bu eleştirileri **uzun süre** önleyememişti. Nitekim kısa bir süre önce ortaya çıkan saray muhalefeti karşısında cemiyet harekete geçmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Abdülhamit, meşrutîyet ve kanunî esasiye kesin bir bağlılık göstermekten kaçınması ve meclis önüne "*Kanunî Esasiye hükümlerine and içtim*" demekten cayması bu süreci hızlandırdı.¹⁵⁵ Özellikle meşrutîyeti padişahın bir lütfü gibi olarak gören halkın özgürlük beklentisi içinde saraya karşı sevgi gösterilerinde bulunması İttihatçıları tedirgin edince bunu önlemek amacıyla üst üste bildirimler yayınlama ihtiyacı duymuştu.¹⁵⁶ Saray'ın halk nezdindeki popülaritesinden korkmaya başlayan Talat Paşa gibi radikal İttihatçılar, Abdülhamit'in ortadan kaldırılmadıkça meşrutî rejimin kurulamayacağını savunarak suikast yapmayı dahi düşünmeye başlamışlardı.¹⁵⁷

Dolayısıyla sarayın tümüyle tasfiye edilmesi gerektiğini düşünen İttihatçılar, devri sabık peşindeki istibdat rejiminin kalıntılarını tasfiye etmek istedi.¹⁵⁸

¹⁵¹ Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, Hareket Yayınları, İstanbul, Aralık 1974, s.106–107

¹⁵² Hüseyin Cahit, "Korkulu Rüya", **Tanin**, 8 Ağustos 1324

¹⁵³ Prens Sabahattin, a.g.e., s.107-108

¹⁵⁴ Bu konuda İttihat ve Terakki'ye gelişen muhalefetin önemli merkezlerinden biri, İttihatçıların üzerinde etkili olduğu ve iktidar erkini kontrol etmek amacıyla işbirliği yaptığı ordunun harbiye mektebinde gelişmişti. Buradan çıkan muhalif sesler iktidarı rahatsız etmiş, bundan dolayı, itttihatçı yönetim, harbiye mektebinde temizlik hareketi başlatmış ve yapılan soruşturmalar sonunda pek çok öğrenciyi tutuklatmıştı. Tutuklanan öğrencilerin muhalif Ahrar Fırkası ile ilişkileri araştırılmış ve İttihat ve Terakki'ye katılmaları yönünde tehdit edilmişlerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuran, **Harbiye Mektebinde...**, ss.126-135. Ancak, ordu içindeki rahatsızlık hiçbir zaman tam anlamıyla bastırılmadı. Dolayısıyla ordu içinde gelişen rahatsızlık ve muhalefetin, özellikle Halaskaran-ı Zabitan Grubunun kökenini buraya kadar uzatmak mümkündür.

¹⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tanör, a.g.e, s.184

¹⁵⁶ Bildirinin bir kısmı için bkz. Hasan Amca, a.g.e., s.28–29. Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki(1896–1909)**, İstanbul, 1982, s.340-341

¹⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, a.g.e., s.257-258

¹⁵⁸ İsmail Kemal Bey, hatıralarında İttihatçıların Abdülhamit'i kontrol altına almak için bir süre sarayda kaldıklarını ve gelen ziyaretçilerini not aldıklarını aktarmaktadır. **The Memoirs Of Ismail Kemal Bey**, Edited: Sommerville Story, First Published, London, 1920, s.322

Meşrutiyet hükümetlerinin iç işlerine müdahaleden çekinmeyen İttihat ve Terakki, Abdülhamit'e alışık olmadığı bir üslupla yaklaşmış, yönetim ile ilgili her türlü işlemi Merkezi Umumiye bildirilmesini dikte etmişlerdi. Bu talepler, meşrutiyetin ilanı sonunda Yıldız'da toplanmış olan siyasi iktidarın ne derecede iflasa mahkum olduğunu göstermiştir.¹⁵⁹

10 Temmuz hareketi, meşrutiyetin özgürlükçü ruhuna uygun olarak sansür ve jurnal sistemiyle özdeşleşmiş olan saray ile hesaplaşma içine girmiş, parlamenter yaşam içerisinde padişahın yetkilerini önemli ölçüde kısıtlayarak saltanat edeceği fakat hükümet edemeyeceği bir konuma getirmiş,¹⁶⁰ milli irade ve milli egemenliğe dayalı çoğulcu yapıyı egemen kılmaya çalışmıştı. Buna rağmen meşrutiyeti ve iktidar gücünü korumaya çalışan cemiyet ile eski gücüne kavuşmayı hayal eden padişah arasında 31 Mart Olayı'na kadar mücadele devam etmişti. Abdülhamit, daha ilk günlerden itibaren Jön Türklerden, meşrutî rejim ve yeni bir siyasal kişilik kazandırılmaya çalışılan parlamentodan kurtulmak istemesi bunun dışı vuran örnekleri olmuştu.¹⁶¹ Saray, bu hedefine ulaşmak amacıyla kendine yakın gördüğü çevreleri, muhalif kabineleri ve muhafazakar/dinci muhalefeti örtülü bir şekilde desteklemiş, belli bir çıkar beklentisi içerisine girmişti. Saray'ın 31 Mart Olayı'ndaki rolü bu çerçevede ele alınması daha sağlıklı ve akademik sonuçların alınacağı kanısındayım.

İktidarı kontrol etmeye çalışan İttihat ve Terakki ise, meşrutiyetin başından meclisi mebusanın açılışına kadar padişahın yetkilerini anayasal çerçeveler içerisinde kısıtlamış, kontrol altında tutmaya çalışmıştı. Meclisin açılmasıyla beraber elde ettiği çoğunluk gücüyle saray ile birlikte kabineleri ve diğer muhalifleri dizginlemek amacıyla yasama organının yetkilerini artırmıştı. Meşrutiyete sadakatı gölgeli olan Abdülhamit'in¹⁶² Sait Paşa kabinesi döneminde Harbiye ve Bahriye nazırlarını atama yetkilerini yasal etkinlik alanı haline getirme çabası, iktidarlaşmaya çalışan İttihatçıları ürkütmüş, bundan dolayı yetkileri daha da kısıtlanmış, hükümetlerin yanı sıra eylenleri kontrol altına almaya çalışmıştı.

¹⁵⁹ Tunaya, a.g.e, C:3, s.30

¹⁶⁰ Yıldızhan Yayla, "Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı", TCTA, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.952

¹⁶¹ Zeine, a.g.e., s.75

¹⁶² Aydemir, a.g.e., s.44

Nihayet 31 Mart Olayı sonrasında sarayı önemli ölçüde tasfiye etmeyi başaran İttihatçılar, istibdat kalıntılarını yok etmek amacıyla Divan-ı Harb-i Örfi kararları ile tespit ettiği jurnalcileri özlük haklarından mahrum bırakmış, ülkenin çeşitli yerlerine sürmüştür. İttihatçı iktidarın “jurnalcilik avı” genişlemiş, genel bir rahatsızlık kaynağı olarak meclisi mebusana kadar yansımıştı.¹⁶³ Bununla yetinmeyen İttihatçılar, jurnalciliği tasfiye amacının dışına çıkmış, öteki muhaliflerin susturulmasında kullanmak istemişti. İttihatçıların bu süre avı meşrutiyetin çoğulcu dönemi boyunca devam etti. Bu sorunu çözebilmek amacıyla “Tedkik-i Tensikat Komisyonu” kurulmuş, ancak bir çözüme kavuşturulamamıştı.

İttihat ve Terakki ile saray mücadelesi 31 Mart olayının bastırılmasından sonra önemli ölçüde ortadan kalktı. Abdülhamit’in yerine tahtta getirilen Mehmet Reşat, son derece uyumlu bir kişiliğe ve itaatkar bir siyasal kimliğe sahipti. “*İttihatçıların padişahı*” olarak tanımlayabileceğimiz Mehmet Reşat, İttihatçılar ile beraber hareket etmiş, onlarla çatışmaktan özellikle kaçınmıştı. Böylece saray muhalefeti tümüyle tasfiye edilmiş, ancak mevcut hükümetler ile sarayın İttihat ve Terakki karşısında pasif tutumu, farklı ve homojen olmayan siyasal muhalefetin faaliyetlerini diyalektik olarak artırmalarını doğurmuştu.

3. İTC’NİN DENETLEME İKTİDARI ile ETNİK ve DİNİ MUHALEFET

3.1. Dini Azınlıkların Muhalefeti

İkinci meşrutiyet döneminin Osmanlı siyasal hayatı açısından taşıdığı bir başka önem, hiç kuşkusuz dini azınlıklar ile etnik unsurların milliyetçi hareketlerinin en üst seviyede yaşandığı süreci kapsamış olmasıdır. Bu dönem ayrıca etnik aidiyetleri olan pek çok siyasi örgütün kurulduğu çoğulcu süreci içine almıştı. Bu dönemde aydın zümresi ile sivil-askeri bürokrasinin desteğine dayanmaya başlayan İttihat ve Terakki’nin Kanunu Esasi’yi ilan eden güç ve rejimi kollayabilecek kudrete sahip olması sebebiyle dini ve etnik azınlıklarından destek görebilmişti.

Bu cemiyet ve derneklerin örgütlenme yapısı ve benimsedikleri siyasi söylem ve propaganda, bir süre sonra İttihat ve Terakki’nin “Osmanlı Birliği” görüşü ile

¹⁶³ Bkz. Tunaya, a.g.e, C:3, s.389–391

çatışmaya başlamış¹⁶⁴ üstelik benimsenmeye başlanan merkezi otorite modeli ve milliyetçi ideolojisi bu çatışmayı hızlandırmıştı. Değinildiği üzere İttihatçıların Osmanlıcı görüşe itibar ettikleri ve bu görüşü tam anlamıyla benimsediklerini söylemek mümkün değildi.¹⁶⁵ Siyasal ideoloji ve düşüncelerini belirleyen veya şekillendiren ana politik akım Osmanlı unsurlarını dışlayan ve imparatorluğun kurtuluş reçetesi olarak görülen milliyetçilik veya bir adım daha ilerisi olan Türkçülüktü.

Yahudiler dışında tüm etnik ve dini unsurların siyasal tercihleri, imparatorluktan kopma veya bağımsızlaşma/uluslaşma ile imparatorluğun siyasal sınırları içerisinde geniş özerkliklerin tanınması şeklinde iki yönde gelişmişti. Meşrutiyet rejiminin yeniden ilan edilmesinde önemli rol oynayan kesimler, İttihatçıların sunmuş olduğu anayasal düzen içerisinde politik ve kültürel faaliyetlerde bulunmayı, böylelikle hak ve özgürlüklerini yaşayabilmeyi uygun bir fırsat olarak değerlendirmişlerdi. Devrimin başlarında iktidarı kontrol etmeye çalışan İttihatçılar, her türlü siyasal örgütlemeyi, muhalif partilerin kurulmasını olumlu karşılamış¹⁶⁶ hatta teşvik etmiş ve öteki Osmanlı unsurları ile olumlu ve itidal ilişkiler kurmaya özen göstermişti. İstibdat rejimine koyu bir muhalefet sergileyen Jön Türk hareketine sempati besleyen ve destekleyen bir kesim gayrimüslim tebaa kendisini öteki imparatorluk unsurları ile eşit statüye sokması beklenen ihtilali sıcak karşılamışlardı.¹⁶⁷ İttihatçıların bu durumdan hayli memnun olduğu söylenebilir.¹⁶⁸ Ancak 1908 Ekiminden itibaren artan toprak kayıpları üzerine İttihatçılarda yoğunlaşan bölünme korkusu, cemiyet ile dini ve etnik gruplar arasında kuşkuya dayalı ilişkilerin hakim olmasını ortaya çıkardı. Cemiyet birçok konuda anlaşmadığı gayrimüslim azınlıkları “Osmanlıcı” ve “yurtsever” olmamakla suçlamaya başlamıştı.¹⁶⁹ İttihat ve Terakki’nin anayasal düzen içerisinde ulusalcı talepleri önlemek ve imparatorluğun toprak bütünlüğünü

¹⁶⁴ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlı Erken Arap Milliyetçiliğine İslamcılık(1908–1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.85

¹⁶⁵ İngilizlerin Manastırdaki Konsolos vekili A. Geary, İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi Sir G. Lowther’e Talat Bey’in Selanik’te İttihatçılara yönelik konuştuğu konuşmayı gizli bir kaynağa dayanarak gönderdiği yazıda Osmanlıcılık görüşünün gerçekleşmez bir ideal olduğu dile getirmişti. Büyük Britanya, Dış İlişkiler Dairesi, Handbooks..., No:96, s.207, aktaran: Zeine N. Zeine, a.g.e, s.80

¹⁶⁶ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:135, s69

¹⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Knight, a.g.e, s.50–51

¹⁶⁸ Hüseyin Cahit, “Kutlu Türkiye”, **Tanin**, 24 Temmuz 1324

¹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feroz Ahmad, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler”, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876–1923)**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004, s.29–30

korumak amacıyla merkezîyetçi uygulamalarını artırması, sosyalist, cumhuriyetçi veya milliyetçi partilere karşı düşünölen¹⁷⁰ Cemiyetler Kanunu gibi yasal değişiklikler ile milli nitelikte partilerin kurulmasını yasaklaması, nihayet Türklerin egemen unsur olduğu “Osmanlıcılık” kimliğini dayatması, cemiyet ile öteki unsurlarının çatışmasını, iktidar ve devlet yapısına daha çok direnmesini getirmişti.¹⁷¹ Bu çatışma veya ihtilaf-ı muhtelif, temelleri milliyetçiliğe dayanan etnik ve dini bir muhalefetin doğmasına yol açmıştı. Bu muhalefet, İttihatçılarının milliyetçi politik uygulamalarını diyalektik olarak kendi ulusal emellerini gerçekleştirmenin doğal yolu olarak görmeye başlamıştı.¹⁷²

Meşrutîyetin başında İTC içinde yer alan veya destekte bulunan imparatorluk unsurları, merkezîyetçi ve katı Osmanlı kimliğini dayatmaları karşısında taraf değiştirmiş, adem-i merkezîyetçi muhalefet veya öteki siyasal örgütlenmeler içinde bulunmaya başlamışlardı. Ancak bu muhalif örgütlenmelerin çoğunun İstanbul sınırlarını aşmadığını da vurgulamak gerekiyor.¹⁷³

3.1.1. Ermeniler

1908 devriminden sonra Osmanlı ülkesinde Taşnaksutyun, Sosyal Demokrat Hınçak partisi, Ramgavar Partisi ve Veragazmyal Hınçak Partisi olmak üzere ikisi büyük toplam dört Ermeni siyasal örgütü bulunmuştu.¹⁷⁴ Bunların yanı sıra Ermeni nüfusu içinde önemli diğer bir siyasal grup ise, Patrikhane etrafında toplanan “zengin din adamları”ndan oluşmuştu. Ancak Ermeni cemaati, patrikhanenin temsil ettiği bu gücün devrimden sonra iyice zayıflamış olmasından dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne yakınlığıyla bilinen Taşnakları desteklemeye başlamıştı.¹⁷⁵

II. Meşrutîyet döneminde tüm Ermeni örgütlerinin programı ve izledikleri devrimci siyasal tutumda değişiklikler olmuş, göreceli olarak yumuşak bir politika

¹⁷⁰ Fikret Adanır, “Makedonya Sorunu ve Dimitar Vhalof’un Anılarında İkinci Meşrutîyet”, **Birikim**, Sayı:9, Kasım 1975,s.20

¹⁷¹ Şerif Paşa, a.g.e, s.22. Muzaffer Sencer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, 1.Baskı, May Yayınları, İstanbul, 1974, s.43

¹⁷² Büyük Britanya, Dış İlişkiler Dairesi, Handbooks..., No:96, s.207, aktaran: Zeine N. Zeine, a.g.e, s.79

¹⁷³ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutîyet ve Birinci Dünya Dönemi**, Cilt:5, TTK Yayınları, s.64

¹⁷⁴ Avagyan-Minassian, **a.g.e.**, ss.33–49

¹⁷⁵ Ahmad-Rustow, a.g.m, s.254–255

izlemeye başlamışlardı. Sosyalist ve devrimci yöntemlerden vaz geçen Ermeni partileri meşrutiyet rejiminin salahiyetine önem veren ve toprak bütünlüğüne vurgu yapan yasal tutum içinde olmaya dikkat etmişlerdi. Bu politik tutumun değişmesinde meşrutiyetin getirmiş olduğu olumlu havanın etkisi büyük olmuştu.

Taşnaklar dışında meşrutiyet ortamında kurulan öteki Ermeni örgütlerinin de İttihat ve Terakki ile iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdikleri görülmüştür. Buna karşılık İttihatçıların Ermeni politik örgütlere karşı tavrı, samimi olmamış, onlarla mesafeli bir ilişki kurmaya özen göstermişlerdi. Ancak, Ermeni çoğunluğunun saflarına katıldığı Taşnaksutyun Partisi ile iyi ilişkiler kurmuş, desteğini almaya başarmıştı.¹⁷⁶ Taşnaklar da İstanbuldan Muş ve Van'a kadar İttihat ve Terakki komitesiyle ortak hareket etmeye gayret etmişlerdi.¹⁷⁷ Taşnakçı Vartkes ve Zöhrab Efendiler, cemiyete yönelik saldırılara sert karşılık vermiş, muhalefete saldırı derecesinde ithamlarda bulunmuşlardı.¹⁷⁸ Öte yandan ilişkide bulunmaya özen gösterdiği Ermeni partisi ise, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi idi. Öteki iki Ermeni partisi Anayasal Ramgavar ve Veragamyal Hınçak Partileri ise, Ermeni toplumu içinde dikkate değer nüfuz sahibi ve öneme sahip olmamalarından dolayı İttihatçıların gözünde önemsiz konumda bulunmuşlardı.¹⁷⁹

3.1.1.1. Hınçak Partisi ile İlişkiler

II. Meşrutiyetin ilanından sonra ülkede oluşan olumlu havada iktidara en yakın kuvvet olarak İTC ile çatışmaktan kaçınan Ermeni örgütü Hınçak Fırkası genel olarak muhalefete yakın durmuştu. Siyasal ve ulusal çıkarlarını Prens Sabahattin'in liberal fikir ve faaliyetleri etrafında gören Hınçak yöneticileri, 1908 devriminden sonra tüm muhalefet unsurlarını birleştirmeye çalışan ademi merkezîyetçi muhalefeti destekleme kararı almışlardı.¹⁸⁰ Devrimi takiben memlekete dönmeye başlayan bir

¹⁷⁶ Birgen, a.g.e, s.107

¹⁷⁷ Anaide Ter Minassian, **Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm(1887–1912)**, Çeviren: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, 2.Baskı, Şubat 1995, s.81

¹⁷⁸ Nur, a.g.e., C:1, s.328

¹⁷⁹ Avagyan-Minassian, a.g.e., s.49

¹⁸⁰ Koçar, Hryano-trustskiye obsestveno-politiçeskiye otnoşeniya i Armyanskiy, Erivan, 1998, s.163, aktaran: A.Avagyan-G.F.Minassian, a.g.e., s.31. Ter Minassian, "1876–1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğu'nun Rolü", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876–1923)**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004, s.41

grup Prens Sabahattin taraftarının tutuklanması, Prens ile sıkı ilişkileri olan Hınçakları endişelendirmişti. Hınçaklar, meşrutiyetin ilanından sonra muhalefete karşı tavrını sertleştiren İttihat ve Terakki'ye güvenmemiş, bir süre tarafsız kaldıktan sonra Prens Sabahattin ile yaptığı görüşmeden sonra onun tarafında yer almaya başlamıştı.¹⁸¹

İttihatçılar, 1908 olayını takiben ülkeye dönmeye başlayan pek çok Ermeni önderlerinden, özellikle Hınçaklı yöneticilerinin kontrol altına alınması gerektiğine inanmışlardı. Bu doğrultuda Ermeni Hınçak Partisi liderlerinden Sabah-Gulyan ve Murad(Hampartzum Boyacıyan) ile İttihatçıların önde gelenleri arasında bir süre görüşme yapılmıştı. Hınçakların Prens Sabahattin ile görüşmelerde bulunmasından rahatsızlık duyan ve olası bir Hınçak ve Prens Sabahattin grubunun birleşmesini önlemek isteyen Cemiyet ittifak önerisinde bulunmuş, ancak Hınçaklar teklifi reddetmişlerdi. İşin ilginç tarafı bu cevaba hazırlıklı olan İttihatçılardan Talat Bey, liberallerle birleşmeden bir muhalefet partisi olarak faaliyet göstermelerine müsaade edeceklerini söylemişti. Muhalif Hınçaklı Sabah-Gulyan, İttihat ve Terakki'nin partilerine yaklaşımı ile tekliflerinin tamamen taktiksel olduğunu ve partilerinin net tutumunu öğrenmek amacıyla yapıldığını, nitekim 5–25 Ekim 1908'de Selanik'te toplanan ilk kongresinde partilerinin denetim altında tutulması yönünde bir karar alındığını savunmuştu.¹⁸² Nitekim itttihatçıların Hınçak Partisi'nin muhalefet kanadında faaliyet göstermesine müsaade etmesi bunu göstermişti. Ancak, cemiyet bununla yetinmemiş, Ermeni siyasal gruplarının önemli güç haline gelmesini önlemek amacıyla aralarında varolan görüş ayrılıklarından yararlanmak suretiyle muhalefet kanadında yer almayı tercih eden Hınçaklara karşı Taşnaksutyun Partisini desteklemişti.

Nihayet, Hınçak Partisi, 1911 yılına kadar Osmanlı sosyalistlerinin İttihat ve Terakki karşısında birleşme umutlarını iyice yitirdiği bir dönemde¹⁸³ Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştı.¹⁸⁴ Hınçakların HİF'e katılması, hem İttihat ve Terakki'ye hem de rakip Ermeni partisi Taşnaksutyun'a karşı işbirliğini içermişti. Genel olarak

¹⁸¹ A.Ter Missian, a.g.m, s.41

¹⁸² Sabah-Gulyan, Badaskhanaduner(Sorumlular), Beyrut, 1974, s.268, Aktaran: Avagyan-Minassian, a.g.e., s.42

¹⁸³ Paul Dumont, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876–1923)**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004, ss.100–104

¹⁸⁴ Avagyan-Minassian, a.g.e, s.133

sol bir program ve dünya görüşünü savunduğunu iddia eden Hınçaklar, ana muhalefet kanadına geçtikten sonra siyasal ihtiras ve rekabetin yarattığı etkiyle İttihatçıların Türkçülük konusunda uygulamalarına sert eleştiriler getirmiş ve kendilerini “İngiliz modeline yakın yapıcı bir muhalefet” olduklarını iddia etmişlerdi.¹⁸⁵

3.1.1.2. Taşnaksutyun Partisi ile İlişkiler

İmparatorluğun en büyük azınlık siyasal örgütü olan Taşnaksutyun Partisi, Ermeni kesiminin en etkili partisi konumundaydı. Ermeni cemaati tarafından desteklenmesi ve İttihatçılara yakın durması nedeniyle dönemin en önemli azınlık partisi konumuna gelmişti.

Taşnaksutyun partisi, Jön Türk devriminden sonra kendilerini, özellikle İmparatorluğun doğu illerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bağlaşıkları olarak ortaya koymuşlardı.¹⁸⁶ Taşnaklar ile Ermeni Patriği ve öteki Ermeni partileri arasında, cemaatlerini kendi tarafına çekmek ve onların temsilci olma mücadelesi zorunlu olarak cemiyete yakın durmaya itmişti. Dolayısıyla Taşnaklar, Ermeni topluluğu üzerinde yeterince etkili olabilmek ve iktidara yakın durmak amacıyla İttihat ve Terakki ile beraber hareket etmeyi tercih etmişti. Buna tepki gösteren Ermeni Patriği, iki cemiyetin anlaşmasını samimiyetsiz bularak içine sindirememiş¹⁸⁷ ve muhalefeti desteklemişti.

3.1.1.3. Diğer Ermeni Partileri ile İlişkiler

Meşrutiyetin çoğulcu ortamında kurulan küçük Ermeni partilerinden biri Ramgavar Partisi idi. Ermeni Ramgavar Partisi'nin meşrutiyet döneminin çoğulcu ortamında etkili bir siyaset izleyebildiği söylenemez. Kanuni Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini takiben İstanbul'a dönen parti yöneticileri İTC ile olumlu ilişkiler kurmaya gayret etmiş, ancak ittihatçıların partinin Ermeni çevrelerindeki

¹⁸⁵ Missian, a.g.m., s.217

¹⁸⁶ Missian, a.g.m, s.214

¹⁸⁷ Sarkiz Ataman, The Armenian Community: The Historical Development of a Social and Ideological Conflict, New York, 1955, s.159–165, Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839–1914)**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1989, s.203

konumunu iyi bilmelerinden dolayı mesafeli durmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir.¹⁸⁸ Nitekim bu partinin ademi merkezîyetçi programa ve ulusalcı özelliklere sahip olması işbirliğinin imkansız olduğunu kısa sürede ortaya çıkarmıştı.

II. Meşrutiyet döneminde kurulan öteki Ermeni partisi Veragazmyal Hınçak Partisi olmuştu. Ermeni partilerinin en marjinali olan bu örgütün İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilerini analiz edebileceğimiz Türkçe kaynakların yetersiz olmasından dolayı bu partinin varlığı hakkında yeterli bilgiye sahip bulunmamaktayız.

3.1.2. Rumlar

Gayrimüslim azınlığın en yoğun nüfusuna sahip olan Rumlar politik bilinç ve siyasal konularda yönetim geleneğine sahip olmaları, Ermeni nüfusuna nazaran İstanbul ve İmparatorluğun Batı bölgelerinde yoğun ve toplu şekilde yaşamaları, cemiyet karşısında en etkili grup olarak yer almalarını ortaya çıkarmıştı. Rum Cemaati içinde öteden beri Osmanlı siyasal yönetime geleneksel bir muhalefet varolagelmişti. Rum azınlık, imparatorluktan ayrılmayı her zaman düşünmüş, Yunanistan'daki yönetim ile sürekli ve güçlü sayılabilecek bağlantıları olmuştu.¹⁸⁹ Bu konjonktör ve İttihatçıların Osmanlılık ülküsü etrafında ülke bütünlüğü ve bağımsızlığını korumaya çalışması, bu yönde merkezîyetçi bir program ve tutum benimsemesi Rum cemaati ile çatışmayı kaçınılmaz kılmıştı. İmparatorluk içinde önemli ayrıcalıklara sahip olan Rum cemaatinin kimi mebusları, sıcak bakmadıkları "Osmanlılık" ülküsünün Helenizm için tehlike olduğunu savunmuşlardı.¹⁹⁰ Osmanlılığı realitesine inanmayan Serfiçe mebusu Boşo Efendi, meclis kürsünde alaycı bir tavurla "*Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım*" diyebilmişti. Bu açıklama, bir yönüyle meşrutiyet ilkelerini Osmanlılık görüşü altında yürürlüğe koymaya çalışan İttihat ve Terakki iktidarına bir karşı duruşu ifade etmişti.

Öte yandan Osmanlı devrimini destekleyen ve Osmanlılık felsefesi etrafında unsurların eşitliliğini savunan, ancak sayıları ve etkinlikleri görece olarak az olan bir Rum grubu bulunmuş, ittihatçıları ve meşruti rejimin başarılı olması için desteklerini

¹⁸⁸ Avagyan-Minassian, a.g.e., s.48

¹⁸⁹ Dimitar Vhalofun Anıları'ndan aktaran: Adanır, a.g.m., s.19-20

¹⁹⁰ **Talat Paşa'nın Anıları**, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1990, s.23

esirgememişti. Bunlardan biri, 1908’de A. Souliotis-Nikolaïdi ve İon Dragounin tarafından kurulan ve Panslavizm tehdidi karşısında Osmanlı iktidarını desteklemeyi ve iyi ilişkiler kurmayı referans alan “Konstantinoupolis Örgütü” olmuştur.¹⁹¹ Ne var ki örgüt, Rum cemaati içinde oldukça cılız kalmış, ütopyik söylemlerde bulunmuş, dolayısıyla rağbet görmemişti.

3.2. Etnik Unsurların Muhalefeti

3.2.1. Araplar

Uzun ve yorucu bir mücadelesinin sonucu olarak yeniden ilan edilen Kanuni Esasi, Jön Türk mücadelesinin bir başarısıydı. Meşrutiyeti kesintiye uğratan karanlık dönemin son bulmasından sonra ülke geneline yayılan kutlamalara büyük bir coşkuyla katılan Arapların yoğun yaşadığı vilayetlerde yeni rejim olumlu karşılanmış ve desteklenmişti.¹⁹² 1908 hareketi her kesimde olduğu gibi Araplar ile İttihatçılar arasında olumlu ilişkilerin başlamasına zemin hazırlamıştı.

Ne var ki iktidar ele almaya çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 devriminden sonra önceleri gizli, daha sonra açık olarak benimsediği merkezîyetçi ve milliyetçi politikalar, diyalektik olarak Arap ulusçu duygularının da kabarmasına yol açmış, bir süre sonra sisteme katılmalarını yavaşlatmış ve ilişkilerin sancılı doğmasına yol açmıştı.¹⁹³ Arap ulusalcılığının ortaya çıktığı bu dönem boyunca Arap muhalifler, tüm unsurların desteklemeye başladığı liberallere yakın durmaya çalışmışlardı.¹⁹⁴

II. Meşrutiyet döneminde Arap muhalefeti, Arap ulusunun özgürlüğü ve modernleşmesini talep eden aydınlarının öncülüğünde gelişmişti. Bunun için en

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Katerina Boura, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Mebus Seçimleri, Rum mebuslar(1908–1918)”, **Toplumsal Tarih**, Cilt:10, Sayı:56, Ağustos 1998, s.22

¹⁹² Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e, s.46

¹⁹³ Hasan Saab, **The Arap Federalist of the Ottoman Empire**, Amsterdam/Djambatan, 1958, s.221 ve Zeine N. Zeine, a.g.e, s.77. Muhammed Ali Kürd, Ahmet Rıza Bey’e kanuni esasi hakkındaki görüşlerini sorduğunda şu cevabı aldığını aktarmaktadır: “*Bu Kanuni Esasi’de her halükarda üstünlük Türklerde olacaktır. Diğer unsurlar memleketin selametine zarar verene haklardan asla hiçbirşey elde edemez.*”. Bkz. Muhammed Ali Kürd, **Bir Osmanlı-Arap Anıları**, Birinci Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, Ocak 2006, s.92

¹⁹⁴ Kayalı, a.g.e, s.14 ve Avagyan-Minassian, a.g.e., s.257

uygun evre İttihat ve Terakki dönemi oldu.¹⁹⁵ Ancak Arap milliyetçi hareketi veya muhalefetinin Osmanlı siyasal sistemine bakışı politik açıdan türdeş değildi, kimi çevreler ayrılıkçı emellere sahipken, bir kısmı meşrutî yönetim altında kültürel ve siyasal hak ve özgürlükler ile meşrutîyetin liberalleşmesini talep etmişti. Arap grupları ile İTC arasında başlıca birleştirici öge dinsel inançların ortak olmasıydı. Dolayısıyla muhafazakar Arap siyasal grupları, meşrutîyet yönetiminin başarılı olabilmesi ve özgürleşmesi için cemiyet ile beraber ortak hareket etmiş, 1908 ihtilalini desteklemişlerdi. İttihatçılar ise, büyük bir nüfus yoğunluğuna sahip olan ve meşrutî rejimi destekleyen Arapları kendi tarafında tutmaya özen göstermiş, İslami politikaları ön plana çıkarmaya başlamış¹⁹⁶ ve bazı tavizlerde bulunabilmişti.

Ne var ki, İttihatçıların yaptıkları siyasal reformlar, laik uygulamaları, yer yer din karşıtı söylemleri, merkezîyetçi ve milliyetçi tezahürlere dönüşmeye başlayınca Araplar, muhalefet kanadında kaymaya başlamışlardı.¹⁹⁷ Hürriyetin ilanı, saray ile organik çıkarları bulunan ve işbirliği yapmış Arap ileri gelenlerinin çıkarına aykırı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla İmparatorluğun Arap vilayetlerinde, özellikle taşralarda bu hoşnutsuzluk daha çok göze çarpmıştı. Hoşnutsuz olan kesimlerin başını büyük toprak sahipleri ile bürokrasinin üst kademelerinde yer alan yöneticiler oluşturmuştu. Devletin merkezi otoritesini artırmayı amaçlayan reformlara¹⁹⁸ ilk büyük tepki, devrimden yaklaşık 1,5 sene sonra cemiyete muhalif bir Arap partisinin kurulması olmuştu.¹⁹⁹ İTC'nin artan katı merkezîyetçi politikalarına karşı gelişen Arap muhalefetinin bir süre sonra kurulan Ahrar Fırkası'nı desteklemeye başlaması üzerine cemiyet geri adım atmak zorunda kalmıştı.

¹⁹⁵ Tufan Buzpınar, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", **Osmanlı, 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1979, s.175

¹⁹⁶ Dimitar Vhalof'un Anıları, s.94 aktaran: Adanır, a.g.m., s.19

¹⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şekip Emir Arslan, a.g.e., s.35-37. Ayrıca bkz. Buzpınar, a.g.m., s.176

¹⁹⁸ İttihatçıların reform anlayışı kişi hak ve özgürlükler ile siyasal eşitliklerin sağlanmasından ziyade merkezi otoriteyi güçlendirmeyi esas alan idari standartasyon girişimler olmuşlardı.

¹⁹⁹ Zeine, a.g.e, s.79. 1908 Hürriyeti'nin ilanından sonra merkezîleşme ve iktidarı kontrol etmeyi kolaylaştırmak için cemiyetin başlattığı temizlik harekâtında Arap kökenli memur ve yöneticiler görevden alınmış, hatta ilk temizlik Arap görevlilerden başlatılmıştı. Bu temizlik harekâtı merkezde başlamış, taşrada bulunan vilayetleri denetim altına almaya kadar uzanmış, ancak bu bölgelerde yerel konumlarını yitirmekten çekinen taşra elitlerin muhalefetiyle karşılaşmıştı. Bkz. Kayalı, a.g.e., s.59 ve s.64-65. İttihatçıların merkezîyetçi anlayışları, taşranın merkeze tabi kılınmasını ön görüyordu. Öncelikle Arap topraklarında başlatılan bu girişim hayli sancılı geçti. Merkezi yönetim anlayışına karşı olan Ahrar Fırkasının "tevzi-i mezuniyet" ilkesi İttihatçıların geri adım atmasını sağlamış ve merkezkaç bölgelerde Arap ileri gelenlerinin muhalefet kanadında yer almasını doğurmuştu. Bununla da kalmayan merkezîyetçi tutum, 1.Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan ayrılıkçı Arap ulusçuluğunun yükselmesinde önemli olumsuz bir paya sahip olmuştu.

Taşrada İttihat ve Terakki'nin İslam karşıtı uygulamaları olarak yorumlanan laik politikaları, Türkleştirme ve merkezileşme çabaları yüzünden cemiyete karşı eşraf ve ulemalardan oluşan “taşra muhalefeti”ni ortaya çıkarmıştı.²⁰⁰ Dolayısıyla Arap bölgelerinde etkin olmak isteyen Cemiyet, bölgede bulunan büyük toprak sahipleri ile uzlaşmaya çalışmış, örneğin Nablus'un ileri gelen toprak sahiplerinden Tevfik Hamad'ı mebus adayı göstermişti.²⁰¹

Arap unsurlar ile cemiyet arasında var olan iyi ilişkilerin bir sonucu olarak, Arap aydınların düzenlediği ve ittihatçı liderlerin katıldığı bir toplantıda “*El İha'ül-Arabi el-Osmani(Osmanlı Arap Kardeşliği)*” adı altında bir dostluk cemiyeti kurulmuştu.²⁰² Ancak cemiyetin amacı, Osmanlıcılık düşüncesi etrafında tüm unsurların birlikteliğini sağlamaktan ziyade, meşrutiyetin getirdiği özgürlükçü ortamdan yararlanarak Arap milliyetçiliğinin gelişimine paralel faaliyet göstermekti.²⁰³ Dolayısıyla seçimlerden Arapların hak ve özgürlüklerini savunacak adayların seçilmesini teklif etmişti. Suriye ve Irak'ta birçok şube açan cemiyet, aday belirleme konusunda İttihatçıların rakibi olarak ortaya çıkmıştı. Bu yönüyle İttihatçıların tepkisini çekmiş, 31 Mart olayında irticai faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla kapatılmıştı.²⁰⁴ Buna rağmen Araplar, siyasal ve kültürel haklarını korumak ve ağırlıklı olarak Osmanlı muhaliflerinin savunduğu ademi merkezîyetçi ideoloji etrafında reform talebinde bulunmak amacıyla başkentte birçok parti ve cemiyet daha kurmuşlardı.²⁰⁵

1908 seçimlerinden önce başkentte kurulan bir başka Arap örgütü “Uhuvvat-i Arabbiyye-i Osmaniye Cemiyeti” oldu. Cemiyet başlangıçta İttihat ve Terakki'ye

²⁰⁰ Ne var ki, bu durum taşradaki tüm muhalifler için söz konusu değildi. Eşraftan bir kesim, yerel parti yapısını denetim altında tutarak 1912–1913 yıllarında hükümet partisi İttihat ve Terakki ile iyi ilişkiler kurmaya özen gösteren eşraf aileleri de ortaya çıkmıştı. Üstelik iktidara yakın duran bu eşraf kesimi, muhalefete katılan eşraftan daha kalabalıktı. Şerif Mardin, “Merkez-çevre...”, s.66. Ayrıca bkz. Ergün Özbudun, a.g.e, s.34. Buna rağmen meşrutiyet ve cumhuriyet dönemleri boyunca muhalefetin yakın durduğu bir “çevre kültürü”, iktidarın yakın durduğu bir “merkez kültürü” ortaya çıkmaya başladı. Meşrutiyet dönemi siyasal ve toplumsal sınıflandırması şu şekilde ortaya çıkmaya başladı: Eşraf-Ulema-Aydın sınıfı-Liberaller= Muhalefeti; Eşraf-Ordu-Aydın Sınıfı- Merkezi Bürokrasi=İktidarı temsil etmeye başlamıştır. İktidarı elinde bulundurmaya çalışan İttihat ve Terakki, merkezi temsil ederken, muhalif grupların çoğunluğu çevreyi temsil etmiştir.

²⁰¹ Kayalı, a.g.e., s.70

²⁰² Demir, a.g.e., s.121

²⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılkçı Arap Örgütleri, Aliye-i Divanı Harb-i Örfisi**, Arba Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, Temmuz 1993, s.16–17

²⁰⁴ A.g.e, s.17

²⁰⁵ Öteki Arap cemiyetleri için bkz. Zeine, a.g.e, s.85–98. Daha geniş bilgiler içeren ve önemli bir kaynak olan şu esere bkz. **Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılkçı Arap Örgütleri, Aliye-i Divanı Harb-i Örfisi**

yardımcı olmak üzere kurulmuştu.²⁰⁶ Ancak seçimlerde seçilen ve Eylül'den itibaren İstanbul'a gelmeye başlayan Arap mebusları karşılayan bu cemiyet bir süre sonra bu mebusların toplandığı yer olmaya başlamıştı. Cemiyet, Osmanlılık fikrine bağlılık göstermiş, ancak Arap ulusal çıkarlarını koruması ve öteki Arap örgütleri ile koalisyon kurmaya çalışması²⁰⁷ çatışmayı kaçınılmaz kıldı.²⁰⁸ Abdülhamit'in casusu olmakla suçlanan Şam Mebusu Şefik el-Müeyyed cemiyetin kurucusu ve başkanıydı. Milliyetçi bir Arap sayılabilecek Reşit Mutran ise cemiyetin İstanbul şubesinin kurucusuydu. Şefik Bey'in mebusluğuna karşı çıkan Trablusgarp mebusu Yusuf Şitvan da cemiyet üyesi idi. Hafiyelik ile suçlanmış olan Yusuf Şetvan ve Şefik el-Müeyyed, mebus mazbatalarını aldıkları sırasında hayli zorluklarla karşılaşmışlardı.²⁰⁹ İttihat ve Terakki'yi rahatsız eden bu iki ismin varlığı cemiyete bir muhalefet grubu havası vermişti.²¹⁰ Cemiyet içinde Reşit Rıza ve Refik el-Azm gibi İttihat ve Terakki'ye yakın duran birkaç mebus dışında muhalif olmayan mebus sayısı çok azdı.

İstanbul'da serpilene Arap hareketi, Paris'te çıkan "Temps" gazetesinde Reşit Mutran'ın imzasıyla Suriye Merkez Komitesi adına çıkan bir beyanname ile daha da canlanmış ve Suriye'nin özerk konuma getirilmesini talep etmişti.²¹¹ Ancak Osmanlıcılığa bağlı kimi Arap mebuslar, koşulların uygun olmaması ve İttihatçıların tepkisini çekmemek için beyannameyi hoş karşılamamıştı.

İkinci meşrutiyet dönemi boyunca kurulan Arap cemiyetlerinin bir kısmı Osmanlı yönetimine yakın durmaya, kimi de ayrılıkçı duyguları Türk karşıtı bir kimliğe büründürecek kadar gerçekleştirmeye çalışınca birçoğu kapatılmıştı.²¹² Bu cemiyetlerle yakından ilişkisi olan olmayan veya İttihat ve Terakki içinde yer alan

²⁰⁶ **İkdam**, 1 Eylül 1908

²⁰⁷ Kayalı, a.g.e., s.77

²⁰⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e, s.21

²⁰⁹ Şefik el-Müeyyed'in mebusluğu muhalifler ile İttihatçıları karşı karşıya getirmiş, bazı mebuslar mebusluğunun geçersiz olduğunu, ıskat edilmesini talep ediyordu. Kozmide Efendi muhalifler, mudafaa yapılmadan mebusluğunun ıskat edilemeyeceğini, bu konuda bir komisyonun kurulmasını talep etti. Muhafifler **MMZC**, 10.12.1324, Cilt:1, I, D:1, Sİ:1, İ:4, s.38-39. Yusuf Şetvan Efendi'nin mazbatası ise Dahiliye Nezaretinin engeline takıldı ve bir süre içinde uygun olup olmadığı incelendi. Mazbata hakkında nihai sonucun açıklanmaması mebusları bile rahatsız etti. **MMZC**, 10.12.1324, Cilt:1, I, D:1, Sİ:1, İ:4, s.36-38. Şefik el-Meyyed'in mazbatasını nihayet 17.12.1324 tarihinde kabul edildi. **MMZC**, Cilt:1, 17.12.1324, D:1, Sİ:1, İ:7, s.78

²¹⁰ Kayalı, a.g.e, s.77

²¹¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Osmanlı Meclisi'nde Arap Mebuslar", **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:9, 26 Nisan 1962, s.265

²¹² Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri, Aliye-i Divanı Harb-i Örfisi, s.31 ve Cemiyet es-Suriye el-Arabiye'nin beyannamesinde geçen ifadeler için bkz. s.7, 38, 49, 51

Arap mebusların bir kısmı muhalif Ahrar Fırkası'nın kurulmasından sonra bu partiye katılmaya başlamıştı. İşin ilginç tarafı, İttihat ve Terakki'den ayrılan bu mebusların bir kısmı Hüseyin Cahit Bey'in kendilerine selam vermemesinden kaynaklanan basit bir gerekçe ile yollarını ayırmışlardı.²¹³

3.2.2. Arnavutlar

Nüfusunun büyük bir kısmı Müslüman olan Arnavutlar, Balkanlarda Manastır, Yanya, Üsküp, İşkodra ve Kosova gibi kentlerde yoğun olarak yaşıyorlardı. Toplumsal farklılık ve siyasi çeşitliliğe sahip Arnavutlar, öteki Müslüman unsurlara nazaran Avrupa ülkelerine yakınlık ve Makedonya'nın etnik milliyetçiliklerin ve dini aidiyetlerin mücadele alanı haline gelmesi nedeniyle ulusçu özellikleri erken ortaya çıkmış bir halktı. 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında yapılan Berlin Kongresinde Makedonya bölgesinin paylaşımı söz konusu edilmesi Arnavut ulusçu uyanışında önemli bir gelişme olmuştur. Arnavutlar, topraklarının paylaşımına karşı çıkmak amacıyla 1878'de Prizren'de "Arnavutluk birliği"ni kurmuşlardı.

İkinci Meşrutiyetin ilanı ile beraber Osmanlı siyasi sahnesine yeni bir politik güç olarak ortaya çıkan İTC yeni bir yönetim anlayışı kurmaya çalışmıştı. İmparatorluk genelindeki dini ve etnik unsurların siyasi ve toplumsal taleplerindeki değişiklikler ile beraber "eşit yurttaş" yaratma modeli iktidar ve muhalefet ilişkilerinde belirleyici olmuştu. Meşrutiyetin başlangıcında iktidar gücünü temsil eden ve rejime sahip çıkan kesimler arasında olumlu ilişkiler görülmüştü. Müslüman unsurlar içinde önemli bir yere sahip olan Arnavutlar ile İttihat ve Terakki cemiyeti arasındaki gelişmelere bu olumlu hava egemendi.²¹⁴ Bu özgürlük ortamının sağladığı siyasi gelişmelerden faydalanarak pek çok Arnavut cemiyeti ve kulübü kurulmuş, Arnavutça yayın yapan gazeteler çıkmaya başlamış ve Arnavutça eğitim veren okullar açılmıştı.²¹⁵ Kültürel ve siyasi özellikleri içinde barındıran Arnavut

²¹³ Yalçın, a.g.m., s.265

²¹⁴ Sönmez, a.g.e, s.67. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, Buke Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Ağustos 2004, ss.274–277 ve s.301–303

²¹⁵ Nathalie Clayer, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", **Toplumsal Tarih**, C:1, S:2, Şubat 1994, s.59

cemiyetlerin en tanınmış olanı “Başkım Kulüpleri” olmuştu. Bu kulüpler, dil, eğitim gibi alanlarda geniş kültürel hak ve özerkliğin tanınmasını talep etmişlerdi.²¹⁶

Kanuni Esasının ilanında Jön Türklerin yanında faal olarak yer alan ve 1908 İhtilalini destekleyen Arnavutlar ile İTC'nin ilişkileri başlangıçta olumlu yönde gelişmişti. Ancak ittihatçıların merkezileşme çabaları ile ulusçu özelemleri kontrol altına almaya çalışması, Arnavutların hak ve talepleri ile çatışmaya başlayınca ilişkiler bozulmaya başlamıştı.²¹⁷ İsmail Kemal'in İttihat ve Terakki'ye karşı en güçlü ve en tehlikeli unsuru olarak tanımladığı Arnavutların her türlü hak ve taleplerini ülkeyi parçalayacak emeller olarak tanımlanmış, bastırma yoluna gitmişti.²¹⁸

Dolayısıyla meşrutiyetin getirdiği olumlu hava uzun sürmemiş, İTC'nin meşruti kazanımların aksine merkezietçi politikalar benimsemesi, tekelci bir zihniyet ile Osmanlı kimliğini dayatması, Arnavut unsurunun ademi merkezietçi muhalefetin tarafına geçmesini hızlandırmıştı.²¹⁹ Arnavutların siyasal, sosyal güvenlik, eğitim, adalet, asayiş ve ekonomik alanlardaki talepleri İttihatçı yönetim tarafından göz ardı edilmesi, özellikle Arnavutların yoğun yaşadığı bölgelerde askeri önlemlerin artırılması ve ağır vergiler, Arnavutları muhalefete daha da yakınlaştırmakla kalmamış, ulusal duygularının ön plana çıkmasına yol açmıştı.²²⁰ İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Arnavut muhalefeti, öncelikle Osmanlı yönetiminin merkezietçi uygulamaları ve Balkanlardaki çözülmenin nihai aşamasında ortaya çıkmıştı.²²¹ Nitekim Tanzimat Fermanıyla başlayan süreçle yoğunlaşan

²¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelik, a.g.e., ss.210–226

²¹⁷ Çelik, a.g.e., ss.105–111 ve s.117–118

²¹⁸ The Memoirs of Ismail Kemal, s.350

²¹⁹ Dimitar Vhalof'un Anıları, s.95, Aktaran: Adanır, a.g.m., s.19. Arnavut ulusçuluk inşası ile meşrutiyet muhalefeti birbirini olgular olmasına rağmen, iki durmun çıkış sebepleri birbirinden farklıdır. Arnavut muhalefeti, İttihatçıların politik uygulamalarına ve yönetim anlayışlarına karşı gelişmişken, Ulusal Arnavut hareketi, Osmanlı yönetiminin merkezileşme çabalarından ziyade, Balkanlardaki Osmanlı denetiminin azalmasına bağlı olarak Panslavizm yayılmacılığı ve bölgedeki diğer unsurların hızlanan ulusçu hareketleri ile yayılcı ulusçuluklarının(irredantist) Arnavutları tehdit etmesiyle şekillenmişti.

Sırp ve Bulgarların Balkanlardaki ayrılıkçı faaliyetleri ve 1903'te ilan edilen Mürzteg Programı uyarınca Makedonya bölgesinin uluslar arası denetim altına alınmasını kendi güvenlik ve çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılayan Arnavutlar 1905'te gizli bir cemiyet kurmuşlardı. Gizli cemiyetin amacı Arnavutları Sırp, Bulgar ve Rum çetelerine karşı silahlandırmaktı. Bu cemiyet Makedonya'da bulunan Jön Türkler ile işbirliği yaparak 1908 İhtilalinde önemli rol oynamıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gül Tokay, **Makedonya Sorunu ve Jön Türk İhtilalinin Kökeni**, AFA Yayınları, İstanbul, Ocak 1996, s.69–71

²²⁰ The Memoirs of Ismail Kemal, s.367

²²¹ Sönmez, a.g.e., s.48

merkeziyetleşme çabalarının Arnavutluk bölgesindeki geleneksel ve yerel güçlerinin çıkarlarını rahatsız etmesi sonucunda, Osmanlı yönetimine karşı olan muhafazakar ve milliyetçi muhalefet gruplarının temellerini atmıştı. Bu muhalefet ulusal özelliklerinden yoksun, geleneksel ve dini ayrıcalıklarını korumayı amaçlayan kesimlerden oluşmuştu.²²²

Cemiyet ile Arnavut kesimi arasındaki ilişkilerde ilk dönemde arka planda kalan çatışma motifi, Arnavut aydınlar tarafından alfabe meselesinin gündeme getirmesiyle belirginlik kazanmış, Arnavut aydınlar ile İttihat ve Terakki yönetimi arasında ilk çatışmanın yaşanmasına yol açmıştı.²²³ İşin açıkçası İttihatçı iktidar ile Arnavutlar arasında yaşanan bu çatışma kültürel taleplerin yaratmış olduğu siyasi bir çatışma olmasıydı. Arnavutların kültürel taleplerinin yaratmış olduğu siyasi çatışma ve İttihatçı cemiyetin merkeziyetçi-teklici politikaları, Arnavutların 1908 seçimlerinde ademi merkeziyetçi muhalefetin yanında yer almasını getirmişti. Dolayısıyla Arnavutların seçkin şehirli/okumuş sınıfını temsil eden milliyetçi ile feodal muhalefeti, meşrutiyet dönemi boyunca İttihat ve Terakki'yi en çok uğraştıran güçlerin başında gelmişti.

İttihat ve Terakki, iktidarda etkili olmak ve kendilerine ayrıcalıklı davranmasını bekleyen Arnavutları, özellikle aydınları ve onları yönlendirdiği grupları etkisiz hale getirmekle otoritesini tesis edeceğini düşünmüştü.²²⁴ Bundan dolayı, Arnavut muhalefetini etkisizleştirmek ve politik bir güç haline gelmesini engellemek amacıyla meclisin ilk döneminde yer alan Arnavut mebusların yarısını tasfiye etmiş,²²⁵ meclis dışına iterek cezalandırmıştı.

3.2.2.1. Arnavut Kulüpleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti

Meşrutiyetin çoğulcu ve temsili döneminde imparatorluk unsurları çeşitli siyasi teşkilatlar kurmuşlardı. Bu dönemde kurulan Arnavut Kulüpleri, Arnavut muhalefetinin ve ulusçuluğunun odaklandığı ve gelişim gösterebildiği yerlerin

²²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadri, **10 Temmuz İnkılabı...**, s.252–253

²²³ Sönmez, a.g.e., s.119

²²⁴ Çelik, a.g.e., s.123

²²⁵ İlk mecliste bulunan 25 Arnavut mebusun 17 tanesi 1912 seçimlerinde İttihatçıların siyasi gazabına uğradı ve meclise girmeyi başaramadı. Arnavut mebusların birinci ve ikinci dönemdeki karşılaştırmaları için bkz. Ahmad-Rustow, a.g.m, s.253

başında gelmiştir. Meşrutiyetin başlarında İttihatçılar, Arnavutların ulusal ve siyasi taleplerde bulunmasını engellemek ve böylece onları kontrol altına almak için kulüpler kurmalarını teşvik etmiş ve desteklemiştir. Arnavut kulüpleri denetim altına almak amacıyla yoğun olarak yaşadıkları yerlerde içinde ittihatçıların da yer aldığı “Osmanlı İttihat Cemiyetleri” kurmuştu.²²⁶

Anayasal düzene bağlı olduklarını bildiren ve yeni rejimin güçlendirilmesi için İttihatçılarla ortak hareket edeceklerini bildiren kulüplerin çoğunluğu başlangıçta amaçlarının siyasi olmaktan öte kültürel olduğu ileri sürmüştü.²²⁷ Nitekim milli özellikte cemiyetlerin kurulması “cemiyetler Kanunu” ile yasaklanmıştı. Bundan dolayı, Arnavutlar, kurdukları kulüplerin amacının kültürel olduğunu ve Arnavut halkının kültürel gelişimini sağlamak yönünde faaliyet gösterdiklerini savunmuşlardı. Ancak bu kulüpler kültürel faaliyetlerinden ziyade ulusal nitelikte politiktir. Arnavut ulusal bilincinin geliştirilmesi, yerel özerklik ve anadilde eğitim gibi talepler, kulüplerin ulusal nitelikte olduklarını göstermiştir. Arnavut aydınları ve kulüpleri ile iktidar arasında Arnavutça’nın yasal yönetim dahilinde eğitim dili olarak kullanılması ve Arnavutça eğitim veren okulların açılması yönündeki talepleri, ulusalcı ve imparatorluktan kopmanın bir parçası olarak yorumlayan İstanbul hükümeti, bu talepleri uzun süre ertelemeyi başarmıştı. 25 Mart 1909’da Selanik Arnavut Kulübü İTC merkezi umumisine gönderdiği bir mektupta, bu hakların tanınmaması halinde doğacak sonuçlardan cemiyetin sorumlu tutulacağını bildirmişti.²²⁸ Bu mektup, kültürel konularda tarafsızlığını ilan eden İttihatçılara yönelik açık bir gözdağıydı.

Dolayısıyla kültürel konularda talepler, Arnavutlar ile İttihatçılar arasında meşrutiyet dönemi boyunca bir sorun olarak devam etmiştir. Kültürel taleplerin bir süre sonra siyasallaşması ve ulusalcı bir yöne kaymaya başlamasıyla İTC tepkisini

²²⁶ Sönmez, a.g.e, s.93

²²⁷ Örneğin Ergiri’de kurulan Arnavut Kulübü anayasal sistemin güçlendirilmesi için İttihat ve Terakki cemiyeti ile ortak edilmesi gerektiğini kulüp programına almıştır. Manastır Başkım Kulübü, çalışmalarını yoğun olarak İttihatçı Cemiyet üzerinde yaratmış olduğu güvensizliği gidermek amacıyla kulüp heyetinde bazı değişiklikler yapmış, Cemiyet üyesi üç Arnavut’u heyetine almıştır.²²⁷ Arnavut kulüpleri ve aydınları İttihat ve Terakki ile çatışmaktan özellikle kaçınmış ve cemiyet ile ortak hareket etmeyi uygun bulmuştur. Ekim 1908 ayında imparatorlukta görülen toprak kayıpları ile sarsılan İttihat ve Terakki Cemiyetinin kontrollü iktidarına en önemli desteklerden biri bu kulüpten geldi. Ayrıntı için bkz. Sönmez, a.g.e., s.96-97

²²⁸ HHS+A Ablan,ien Kart 15, No:13, Manastır, 25 Mart 1909, Konsolos Dösfai’den Aehrenthal’a, Ek, aktaran: Sönmez, a.g.e., s.139

sertleştirmiş, Arnavut kulüp ve cemiyetleri yasaklamış, Arnavut basınını susturmuş ve var olan kültürel kurumlarını kapatmıştı.²²⁹ Bunun sonucunda Arnavutların cemiyet ile hükümete duyduğu güven iyice azalmış, onları muhalefet tarafına ve yasal mücadele alanının dışına itmişti. Görüleceği gibi 1911 yılında yasal ve demokratik usullerin dışına çıkan Arnavutlar, ulusal taleplerini daha çok ön plan çıkarmaya başlamışlardı.

Arnavut kulüpleri ile cemiyet arasında hassas ilişkiler kısa bir süre sonra bozulmaya başladı. İttihatçıların Arnavut Kulüpleri kontrol altına almak amacıyla sert müdahalelerde bulunması, milliyetçi Arnavut grupların tepkisiyle karşılaşmış, daha bağımsız edebilmek amacıyla İstanbul dahil olmak üzere Arnavutların yoğun yaşadığı yerlerde gizli komiteler kurma yoluna gitmelerine yol açmıştı. Avlonya’da Ağustos 1908 sonlarında kurulan gizli Liga(Birlik) Komitesi, Arnavut Kulüplerin savunduğu kültürel hak ve talepleri savunmak amacıyla kurulmuştur. Komitenin bir başka amacı padişahın boyunduruğundan kurtulmaktır.²³⁰

Gizli Arnavut komitelerinin kurulmasında İstanbul ve Manastır Kulüplerinin etkin rolü olmuştu. Arnavutların siyasal hak ve kültürel özgürlüklerini referans alan kulüpler ile gizli komiteler, başlangıçta İttihat ve Terakki ile çatışmaktan kaçınmışlardı.²³¹ Ancak Arnavutları ulusal bir bilinç etrafında toplamak için bir kısım aydının güya cemiyetin onayı ile anayasal düzen yanlısı propaganda yapmak amacıyla Manastır’da bir kongre düzenlemesi ve ulusalcı taleplerde bulunmaları varolan olumlu havayı iyice bozdu.²³² Bu faaliyetlerden rahatsızlık duyan İttihatçılar, bu grubun çalışmalarına müdahale etmiş, kışkırttığı Müslüman grupların baskısıyla onların bölgeyi terk etmelerini sağlamıştı.²³³

²²⁹ Clayer, a.g.m., s.59

²³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Knight, a.g.e, s.70–71

²³¹ Arnavut Birlik ve Kamu Güvenliği Partisi, tüm unsurların birleşmesini, her millete kendi ulusal varlığını garanti edebilme hakkının verilmesini savunmuş, ancak Cemiyet bu talepleri farklı milletlerin gruplaşması olarak algılamış, kimliklerini yadsıma yoluna gitmişti. The Memoirs of Ismail Kemal, s.366

²³² Çelik, a.g.e, ss.263

²³³ Sönmez, a.g.e, s.99. İttihatçılar, milliyetçi, Bektaşî ve bazı Ortodoksların bulunduğu Başkım Arnavutlarına karşı Sünni Arnavutları desteklemiş, onları yanlarına çekmek amacıyla Fukara Kulübünü kurmuştu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Clayer, a.g.m, s.59

3.2.3. Kürtler

II. Meşrutiyet döneminde yapılan ilk genel seçimlerin ardında meclise girebilen Müslüman topluluğuna ait mebusların içinde sayı bakımından en tartışmalı olanı Kürtler olmuşlardı. İslami ve feodal temeller üzerine kurulmuş Kürt toplumunda milliyetçi duyguların geç ortaya çıkması veya yeterli derece yaygın olmaması, feodal ilişkilerin yoğunluğu, Avrupa coğrafyasına uzaklık, toplumsal bölünmüşlük ve aydın sınıfının yetersiz olması²³⁴ gibi nedenler bu sonucun alınmasında etkili olmuştu.

Yeni rejimle birlikte milliyetçi duygular ile siyasal bilincin az da olsa gelişmeye başladığı Kürt toplumunda meydana gelen siyasallaşma faaliyetlerinin etki alanı dar ve temsilcileri ise feodal kökenlere sahip Kürt aydın çevreleri ile şehirli kesim olmuştu. II. Meşrutiyet döneminde ilk Kürt siyasal örgütü 1908 seçimleri sürecinde kurulan “Kürt Teavün ve Teali Cemiyeti”²³⁵ bu kesimlerin öncülüğüyle kurulmuştu. Bu cemiyet, başlangıçta İttihat ve Terakki’yi desteklemiş, beraber hareket etmeyi uygun bulmuş, ancak daha sonra verilen sözlerin tutulması üzerine cephe almaya başlamıştı.²³⁶

Meşrutiyetin ilanını destekleyen Kürt kesimi ile İTC arasında herhangi bir etnik ve siyasi çatışma yaşanmamıştı. Ülkenin dağılmasını önlemeye çalışan İttihatçı çaba ile ayrılıkçı emellere sahip olmayan Kürtlerin İslami bağları nedeniyle devlete bağlılığı örtüşmüştü. Nüfus yoğunluklarına nazaran az temsil edilen Kürtler Meclisi Mebusan’da 6 temsilci bulundurabilmişlerdi.²³⁷ Ancak bu mebuslardan Arap veya Arnavut Müslüman mebusların aksine meşruti rejime ve Osmanlılık fikrine bağlılık ile ulusçu niteliklerinden yoksunluk onları İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne yakınlaştırmıştı. Örneğin Bağdat mebusu Babanzade İsmail Hakkı koyu bir ittihatçıydı.²³⁸ Muhalefet kanatta yer alan Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey’in İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalefeti, etnik ve dini unsurların aksine ayrılıkçı

²³⁴ Meşrutiyet döneminin etkili düşünce adamlarından Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif, Babanzade İsmail Hakkı, Ziya Gökalp, Said-i Nursi ve Mevlanzade Rıfat Kürt kökenli olmalarına rağmen Kürt milliyetçiliği üzerinde eylemlilik içinde bulunmamış, daha çok Osmanlılık milliyetçiliği etrafında faaliyet göstermişlerdi. Hatta Lütfü Fikri, Babanzade İsmail Hakkı, Süleyman Nazif ile Ziya Gökalp’in Türkleşmiş Kürtler olarak tanımlamak mümkündür.

²³⁵ Tunaya, a.g.e, C:1, s.404

²³⁶ Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Kökeni, İletişim, 2.Baskı, İstanbul, 1999, s.200

²³⁷ Ahmad-Rustow, a.g.m, s.276–278

²³⁸ A.g.m, s.248 ve 276–278

emellerden değil, ülkenin salahiyeti ve bütünlüğüne dair kaygılardan ve İttihatçıların ülke ve rejime zarar verebileceğinden kaynaklanmıştı.

4. İTC'NİN DENETLEME İKTİDARI ve MUHALİF KABİNELER

Meşrutiyetin yeniden ilanı ile imparatorlukta iktidarı üstlenebilecek bir siyasi iradenin bulunmaması, İttihatçılarda siyasi özgüven eksikliği ile tecrübesizliklerinden kaynaklanan bir iktidar boşluğu veya otorite bunalımı doğurmuştu. Cemiyetin siyasi deneyimsizliği, yönetimin üst düzeyinde yer alacak devlet adamlarının istibdat bürokrasisinden veya cemiyet dışından olmasını getirmişti. Cemiyetin yönetimi tamamen istibdat bürokratları ile paylaşmaya yanaşmaması, üstelik hükümetlere dışardan müdahalelerde bulunması veya onları yönlendirmeye çalışması, iktidar bunalımını iyice derinleştirmiş, yönetimde meşru hükümet ve merkezi umumi olmak üzere ikilik yaratmıştı.²³⁹

1908 hürriyetinin başlarından itibaren Cemiyetin kendisini hükümetlerin meşrutiyete muhalif bir siyaset izlemelerini önleyecek bir bekçi olarak görmesi kaçınılmaz olarak kabinelerle muhatap etmişti.²⁴⁰ İttihatçı cemiyetin hükümet politikalarına müdahalesi ve iktidarı denetleyen mekanizma haline gelmesi, hükümetlerin hareket alanını daraltmaya başladığından çatışma kaçınılmaz olmuştur. Meşrutiyetten önce hükümetlerin iktidar kontrolünde olmasından şikayetçi olan İttihat ve Terakki, kendi misyonuna ters bir şekilde müdahalede bulunması yeni bir muhalif kesimin daha ortaya çıkmasına yol açmıştı.²⁴¹ Dolayısıyla meşrutiyetin başından itibaren kurulan kabineler, Cemiyetin politik tutumuna paralel olarak muhalif bir kimliğe sahip olmuşlardı. Hükümetlerin muhalefeti veya tepkileri ile karşılaşan Cemiyet, sahip olduğu meclis gücünü kullanarak onları tasfiye etmek istemiş, bu sonucunda bir kısmı ya geri adım atmak zorunda kalmış ya da istifa etmişti.

Çalışmamızın birinci bölümünde ele alacağımız hükümetler içinde ilk Sait Paşa kabinesi bir Abdülhamit hükümeti olarak ele alınabilir.²⁴² Bundan rahatsız olan

²³⁹ Birgen, a.g.e, s.76

²⁴⁰ A.g.e., s.90

²⁴¹ Ziya Şakir, a.g.m, **Tan**, 29 Ekim 1937

²⁴² Birgen, a.g.e, s.118

İttihatçılar ile ittihatçı basın görüleceği üzere bu kabine dönemi boyunca yoğun eleştirilerde bulunmuş, nihayet kendilerine yakın olan yeni bir kabinenin kurulmasını talep etmeye başlamışlardı. Sait Paşa'dan sonra kabineyi kuran Kamil Paşa, İttihatçı olmadığı gibi, koyu bir ittihatçı karşıtı olarak bilinmiştir. Bu kabineden sonra kurulan Hilmi Paşa kabinelerinin ilki de tam anlamıyla İttihatçı sayılmamış, önceki hükümetler gibi daha yumuşak bir muhalefet sergilemiştir. Bu bölümde 1908 hürriyetinden 31 Mart Olayı'na kadar iktidar mekanizmasını gizli olarak veya dördüncü bir güç gibi kontrol etmek isteyen İttihat ve Terakki ile hükümetlerin yer yer çatışmaya dönüşen mücadelesini ele alacağız.

4.1. Sait Paşa Kabinesi

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinden sonra ilk kabineyi kurmakla görevlendirilen kişi istibdat döneminin deneyimli siyasetçisi Sait Paşa olmuştu. Anayasa'nın yürürlüğe konulduğu dönemde sadaretin başına getirilen Sait Paşa, meşrutiyetçi İttihat ve Terakki'nin güdümünden ziyade istibdatçı sarayın etkisinde olduğu izlenimini vermişti. Bundan dolayı meşrutiyet rejiminin tesis edilmesine meyilli olmayan²⁴³ Sait Paşa ile kabine üyelerini İttihat ve Terakki tarafından kuşku ile karşılanmıştı.²⁴⁴ Nitekim kendisinden önceki son istibdat kabinesi Avlonya Ferit Paşa kabinesinin üyelerini Abdülhamit'in talebi doğrultusunda koruması, henüz iktidarlaşmamış cemiyetin politik çizgisinden uzak hareket edeceğini belli etmiş, bununla yetinmeyip ilk kabine toplantısında İttihatçı cemiyetin kapatılmasını dile getirmişti.²⁴⁵

Sait Paşa, kabine üyelerini seçerken sabık kabinenin üyelerinin çoğunlukla muhafaza etmesi ve Zaptiye Nezaretinin başına İttihatçıların istemediği ve rahatsızlık duyduğu Hamdi Bey'i getirmesi Cemiyetin siyasal sürecin içine artan bir şekilde müdahil olmasına ve iktidar üzerinde etkinliğini artırmasına yol açmıştı.²⁴⁶ İttihat ve

²⁴³ Tahsin Paşa, **Abdülhamit, Yıldız Hatıraları**, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931, s.273–275

²⁴⁴ Çavdar, **Talat Paşa**, s.108

²⁴⁵ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Temmuz 1991, s.37

²⁴⁶ Hüseyin Cahit, meşruti rejimin tehlikeye girebileceğini, basın ögürlüğün yanı sıra her türlü özgürlüğün ortadan kalkabileceğini ve eski rejimin tekrar gelebileceğini korkulu bir rüya şeklinde dile getirmiş, bir nevi arkadaşlarını uyarılmıştı. Hüseyin Cahit, "Korkulu Rüya", **Tanin**, 8 Ağustos 1324. Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Haziran 1993, s.134

Terakki ve basının eleştirileri ve baskıları sonucunda Hamdi Bey ile Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa istifa etmek zorunda kalmıştı. İttihatçılar, Abdhamit'in Sait Paşa'ya güvenerek özgürlükçü rejimi yeniden bastırabileceği korkusuna kapılmışlardı.²⁴⁷ Bundan dolayı İttihatçıların kabineye yönelik baskı ve müdahalesi o kadar yaygınlaştı ki, rahat çalışma ortamının olmadığını düşünen sadrazam Sait Paşa 1 Ağustos 1908'de istifa etmek zorunda kalmıştı.²⁴⁸

Kabineyi kurmakla tekrar görevlendirilen Sait Paşa, yaptığı ilk hata padişah iradesine bağlı kalarak siyasi tutuklularının yanı sıra başkentte kargaşalık çıkarabilecek bir sürü adi suçluyu serbest bırakması oldu. İttihat ve Terakki, Sait Paşa'nın bu hareketini karşı kuvvetlere yardım etmek suretiyle kendilerine zarar vermek şeklinde yorumladı.²⁴⁹

Sait Paşa, yeni kabinesinin üyelerini seçerken İttihatçıların muhtemel rahatsızlığını göz ardı etmemiş,²⁵⁰ ne var ki yayınladığı hükümet programında(10.madde) devlet mekanizmasında Harbiye ve Bahriye Nezareti gibi iki önemli ve stratejik yürütme kurumu ile ilgili atamaların başkumandan sıfatı ile padişah tarafından gerçekleştirilmesi İttihatçıların itirazıyla karşılaşmıştı. Bu yetki genişliği padişahın yetki alanının dışında olmasından dolayı İttihatçıları rahatsız etti.²⁵¹ Kanuni Esasi'nin 27.maddesine göre iki makamın atanması görevi padişahın yetkileri arasında bulunmamasına rağmen, Sait Paşa anayasanın 7.maddesine dayanarak değişiklikler yapmak istemesi,²⁵² yasalara aykırılık teşkil etmişti. Dolayısıyla kabineyi eleştiren itttihatçılar²⁵³ ile çatışma ve siyasal krizin çıkması kaçınılmaz oldu. Böylece İttihat ve Terakki-Kabine üyeleri-saray arasında ilk anlaşmazlık doğdu.²⁵⁴ Sait Paşa'nın meşrutiyete aykırı olarak padişaha geniş yetkiler vermeye çalışması, istenmeyen olaylara yol açacağını düşünen kimi kabine üyelerinin bir kısmı istifa etti. İlk istifa kabinenin Şeyhülislamı Cemalettin

²⁴⁷ Tokgöz, a.g.e., s.133

²⁴⁸ Hüseyin Cahit, "Bab-ı Ali'nin Mesleği", **Tanin**, 19 Temmuz 1324 ve "Kanuni Esasi ve Yeni Hattı Humayun", **Tanin**, 21 Temmuz 1324

²⁴⁹ Knight, a.g.e, s.220

²⁵⁰ Kabine üyeleri için bkz. **Tanin**, 21 Temmuz 1324

²⁵¹ Knight, a.g.e, s.221

²⁵² Sait Paşa, **Hatıraları**, Cilt:2, 1.Baskı, İstanbul, Aralık 1997, s.486

²⁵³ Hüseyin Cahit, bu durumun kabine ile saray arasında anlaşmazlığa, bunun halkın rahatsızlığına ve siyasal anlaşmazlıklara yol açacağını savunmuş, saray iktidar peşinde koşmakla suçlamıştı. "Kanunu Esasi ve Hattı Humayun", **Tanin**, 21 Temmuz 1324 ve "Yeni Hattı Humayün Meselesi", **Tanin**, 22 Temmuz 1324. İttihatçıların sarayı iktidarlaşma girişimlerine açıkça tavır aldığı açıkça ortay çıktı.

²⁵⁴ **Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi**, Cilt: VI, Güven Yayınevi, İstanbul, s.3419

Efendi'den geldi.²⁵⁵ Şeyhülislam'ın kabine içindeki muhalefeti ve nihayet istifası, vekiller arasında büyük bir anlaşmazlığın doğmasına, Bahriye Nazırı Hasan Rahmi Paşa'nın yanı sıra Maliye Nazırı'nın istifasına zemin hazırladı.²⁵⁶

Atamalarda sarayın etkili olmasını istemeyen Hükümet ile cemiyet arasında ilk önemli anlaşmazlık olan bu konuda İttihatçılar, bunun anayasanın özüne aykırı olduğunu savunmuş²⁵⁷ bunu Selanik'ten gelen bir heyet²⁵⁸ aracılığıyla ile sadrazama iletmişti. Cemiyet meşrutiyetten sonra yayınladıkları bir bildiriye hükümetin genel işleyişine müdahale etmeyeceklerine dair teminata bulunmuş,²⁵⁹ ancak hükümetin kontrol dışında saray yetkilerini artırmaya çalışmasından büyük rahatsızlık duymuş, beyannameyi dikkate almamaya çalışmıştı.

Heyetin İstanbul'a gelmesi, sadrazama yönetim erkini istediği gibi kullanamayacağı yönünde bir uyarıydı. İttihatçıların iktidar olma yolunda ilk ciddi girişimlerinden olan bu heyet, ayrıca büyük önem verdikleri Harbiye Nezareti'ne kendilerine yakın gördüğü Recep Paşa'nın atanmasını, padişaha merci makamları atama hakkını tanıyan değişikliğin geri alınmasını istemişti. Bu kararın Meşrutiyete muhalif olduğunu savunan İttihat ve Terakki'nin bu muhalif tavrı kabineden çok saraya karşı verdiği iktidar mücadelenin bir sonucuydu.²⁶⁰ İttihatçılar, bundan dolayı 31 Mat Olayına kadar iktidar mücadelesi veren sarayın yetkilerini azaltmaya özen göstermiş, 1909 anayasal değişikliklerde görüleceği üzere fazla bulduğu yetkileri kısıtlama yoluna gitmişti.

Selanik'ten gelen heyet, Sait Paşa ile yaptığı görüşmede, kendisine buhran ve ihtilal döneminde memleketi böyle bir kabine iyi yönetemeyeceğini söylemişti.²⁶¹ İttihatçıların uyarılarını dikkat ederek gerekli bakanlıklarda değişiklik yapınca kabine içinde belli itirazlar yükselmiş, nihayet pek çok üyesi istifa etmiştir. Nihayet Saray,

²⁵⁵ İkdâm, 2 Ağustos 1908. Ayrıca bkz. Şeyhülislam Cemalaettin Efendi, a.g.e, s.40. Ahmet İhsan Tokgöz, a.g.e, s.148

²⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", **Bellefen**, Cilt:20, No:77, Ankara, Ocak 1956, s.149

²⁵⁷ Kanuni Esasi'nin 7. ve 27.maddelerinde belirlenen esaslara göre, padişahın sadece Sadrazam ve Şeyhülislam seçme ve atama hakkı vardı. Sait Paşa'nın hükümet programına eklediği bir maddeye göre hareket etmesi anayasal maddelerle çelişmişti. Maddeler için Bkz. Suna kili-Şerefgözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Birinci Baskı, 1985, s.75-76

²⁵⁸ Tanin, 21 Temmuz 1324. Bildiri için bkz. **Tanin**, 19 Temmuz 1324

²⁵⁹ Mehmet Selahattin Bey, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılap Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Eylül 1989, s.24

²⁶⁰ Abdülhamit, cumhurbaşkanı olmasından çekindiği Recep Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne atanmasına karşıydı. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, a.g.e., s.43

²⁶¹ Yalçın, **Talat Paşa**, s.40

kabine üyeleri ile İttihatçıların kudretli gücü ve baskısı arasında sıkışan sadrazam rahat çalışmayacağını anlayarak 6 Ağustos 1908’de istifa etti.²⁶² Sait Paşa’nın istifasıyla padişah, İttihatçıların istediği Kamil Paşa’yı kabineyi kurmakla görevlendirdi. Böylece Cemiyet ve Bab-ı Ali arasındaki işbirliği sonucunda sarayın iktidarı tekeline alma çabaları engellenmiş oldu.²⁶³

4.2. Kamil Paşa Kabinesi

Sait Paşa’nın istifasından sonra istibdat döneminin tecrübeli bürokratlarından Kamil Paşa 6 Ağustos 1908’de meşrutiyetin ikinci kabinesini kurmakla görevlendirildi.²⁶⁴ Yeni kabine, cemiyetin tahakkümü ve siyasal tekeli ile askerlerin siyaset üzerindeki etkisini tasfiye edecek güç olarak görüldüğünden muhalefet tarafından olumlu karşılanmıştı.²⁶⁵ Yeni kabine, üyeleri bakımından sabık yönetimin birçok isminin korumuş,²⁶⁶ ancak İttihatçıların üzerinde titizlikle durduğu Harbiye ve Bahriye Nezaretlerine yaptığı atamalarda çatışmacı siyasal tutum içine girmekten kaçınmıştı.²⁶⁷ İttihatçılar, yeni kabineyi desteklenip benimsenirken²⁶⁸ aksine Kamil Paşa, “saraya karşı kendini savunacağı bir silah olarak gördüğü”²⁶⁹ cemiyeti hiçbir zaman benimsememişti.²⁷⁰

²⁶² **Tanin**, 24 Temmuz 1324

²⁶³ Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.39

²⁶⁴ Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, Cilt:3, İstanbul, 1940, s.1347–1573. “Yeni Kabine”, **Tanin**, 25 Temmuz 1324

²⁶⁵ İsmail Hakkı, “Yeni Kabine”, **Tanin**, 6 Ağustos 1908 ve “Yeni Kabine’nin Mesleği”, **Tanin**, 7 Ağustos 1908. Ayrıca bkz. Şerif Paşa, a.g.e, s.28

²⁶⁶ Sait Paşa kabinesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalif kimlik ve duruşlarıyla bilinen Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Hariciye Nazırı Tefik Paşa, Maarif Nazarı Hakkı Bey ve Adliye Nazırı Hüseyin Fehmi Paşa’ya kabine tekrar yer verdi. Bu isimlerin birçoğu Sait Paşanın İttihatçılar karşısında geri atması karşısında istifa eden nazırlardan oluşuyordu.

²⁶⁷ Aslında Harbiye Nezareti için düşünülen isim konusunda İttihatçılar, Saray ve Hükümet arasında bir mutabakat yoktu, Cemiyet radikal taraftarlarından Recep Paşa’nın getirilmesini istiyor, Kamil Paşa pek taraftar değildi. İttihatçılar, kendilerine yakın isimleri kabineye sokmak yoluyla kabinenin kontrol dışına çıkmasını önlemeyi ve kabine üzerinde etkili olmayı hedefliyordu. Sadrazam, bunun farkında olmasına rağmen, kudretli İttihat ve Terakki ile çatışmanın zamanı olmadığını düşünmüş ve İttihatçıların isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştı. Bkz Cemalettin Efendi, a.g.e., ss.30–40. Ali Cevat Bey, **İkinci meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Olayı**, TTK Basımevi, 3.Baskı, Ankara, 1991,s.8–10 ve **Yeni Gazete**, 25 Temmuz 1324

²⁶⁸ İnal, a.g.e, s.1405

²⁶⁹ The Memoirs of Ismail Kemal Bey, s.323

²⁷⁰ Ahmad, a.g.e., s.50

Kamil Paşa'nın istibdat döneminde yetişmiş olması ve İngiliz taraftarlığı, İTC açısından olumsuz yaratn özelliklerinden olmuştur.²⁷¹ Kamil Paşa, Sait Paşa kadar uysal ve uzlaşmacı değildi. Meşrutiyet siyasetinde beş parmak muhalefetin tarafında bulunan Kamil Paşa, meşrutiyet kazanımlarının vesayetini üstlenmeye çalışan cemiyeti küçümsemiş, tasfiye edilmesi gereken bir güç olarak düşünmüş, ancak kudretli gücü ile tek başına mücadeleye girmekten kaçınmıştı. Bundan dolayı sadrazam, İttihatçıların “kontrollü iktidar” tekelini kırabilmek için muhalif gruplar ve saray çevresiyle yakın durmaya çalışmıştı. Kamil Paşa'nın yakınlık kurmaya çalıştığı siyasal güç ise muhalif Ahrar Fırkası olmuştur. Buna paralel liberal Ahrar Fırkası da yeni kabineye umut bağlamış, siyasal rakipleri İttihat ve Terakki karşısında desteklemiştir.

Tüm bunlara rağmen İttihatçılar, kabinenin rahat çalışması için Kamil Paşa'yı desteklemiş, yayınladığı bir beyanname ile iç işlerine karışmayacağına dair teminata bulunmuştu.²⁷² Zira İttihatçılar, kabinenin genel yapısı ve üyeleri konusunda memnundu. Kamil Paşa'nın İttihatçıların kendi kontrollü iktidarlara için büyük tehdit olarak algıladığı saray ve taraftarlarına karşı tutumu ve politik yaptırımları kendilerini daha da memnun etmişti.²⁷³

Kamil Paşa, hükümet programını 16 Ağustos 1909'da kamuoyuna duyurdu.²⁷⁴ Kamil Paşa, hükümet programını mecliste okurken, 1876 anayasasından kaynaklanan bir alışkanlığın yanısıra anayasal yaptırımın olmaması nedeniyle güvenoyu alma ihtiyacı hissetmemişti.²⁷⁵ Buna rağmen kabine programının cemiyeti destekleyecek içerikte olması nedeniyle İttihat ve Terakki tarafından memnuniyetle karşılanmıştı.²⁷⁶

Kamil Paşa'nın görevine başladığı 6 Ağustos'ta cemiyet ilan ettiği bildiride ülke yönetiminde başlıca ortaklardan olduğunu vurgulamış, böylece hükümet ve saray ile

²⁷¹ Ali Haydar Mithat, a.g.e., s.192

²⁷² **İkdam**, 7 Ağustos 1909 ve Tanin, 26 Temmuz 1324. Hüseyin Cahit de bunu teyit etmiştir. Hüseyin Cahit, “Yeni Heyet-i Vükela”, **Tanin**, 25 Temmuz 1324

²⁷³ Kamil Paşa'nın saray yanlısı monarşistlere karşı uygulamaları için bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2001, s.190–195

²⁷⁴ Hüseyin Cahit, “Hükümetin Programı Hakkında Mütalaa”, **Tanin**, 4 Ağustos. 1324. Ayrıca bkz. İhsan Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları”, **OTAM**, S:1, Ankara, 1991, s.198–200

²⁷⁵ Şerafetin Turan, “II. Meşrutiyet Dönemi Parlamentosu ve Dış Politika”, **Türk Parlamentoculuğun İlk Yüzyılı**, Hazırlayan: Siyasal İlimler Türk Derneği, Ankara, 9–11 Nisan 1976, s.216

²⁷⁶ Hüseyin Cahit, “Hükümetin Programı Hakkında Mutala”, **Tanin**, 4 Ağustos 1324. Feroz Ahmad, İttihatçıların Kamil Paşa'yı desteklemelerinin birçok önemi ve gerekçesini olduğunu savunmuştur. Ayırtılı bilgi için bkz. Ahmad, a.g.e., s.52.

çatışmalı bir ortamın kapılarını aralamıştı.²⁷⁷ Kamil Paşa kabinesinin keyfi atama ve tutuklamalarda bulunması cemiyetin saygınlığını zedeleyince bu süreci hızlandırdı.²⁷⁸ Kısa bir süre sonra Dahiliye Nazırı Reşit Akif Bey'in sağlık sorunları nedeniyle ayrıldığı makamı için düşünülen isim konusunda İttihatçılar ile Kamil Paşa karşı karşıya gelmiş,²⁷⁹ cemiyet, Ahmet Rıza Bey'in kabinede yer almasını talep etmişti.²⁸⁰ İTC Merkezi Umumisi 25 Ağustos 1908'de İstanbul'a gönderdiği telgrafta²⁸¹ kabinede yapılması düşünülen değişiklikler konusunda kesin görüşünü ortaya koymuştu.²⁸² Böylece cemiyet, başlangıçta hükümetin içişlerine karışmayacağına dair verdiği sözü tutmamış, müdahale etme gereği duymuş,²⁸³ böylece iki kesim arasında siyasi balayı dönemi bitmiş, çatışma başlamıştı.²⁸⁴ Kabinenin aleyhlerinde farklı hesaplar peşinde olduğunu düşünen İttihatçıların aday teklifleri ile itirazlarına direnen Kamil Paşa, istediği değişikliği yaparak Dahiliye Nezaretine kendine yakın bulduğu İbrahim Hakkı Paşa'yı atadı. İTC, Selanik'ten gönderdiği bir telgrafta kabinedeki bu değişikliğe sert tepki göstererek güvенеbilecekleri kişilere yer vermesini istedi. İttihatçıların bu isteklerine karşı çıkan Kamil Paşa, saraydan yana tavır alması iki kesimin ilişkilerini onarmayacak şekilde zedeledi.²⁸⁵

Kamil Paşa, ittihat ve Terakki'yi hükümet işlerine karışmak ve kanunlara aykırı davranmakla suçlamış, meclisi mebusan çalışmalarına katılmayarak tepkisini

²⁷⁷ Kamil Paşa'nın talebi üzerine muhalif mebuslardan İsmail Kemal Bey ile Zohrab Efendi'nin hazırlanmasında yer aldığı bildiri, yasal değişiklikler ve ulusal egemenliğe vurgu yapan düzenlemeleri içeriyordu. The Memoirs Of Ismail Kemal Bey, , s.322

²⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, a.g.e, s.406–407 ve s.412. Bu sırada Mizancı Murat Bey'in İttihatçıların hükümet karşısında sessiz kalması ve sarsılan itibarına yönelik sert eleştirileri Cemiyetin tepkisini artırdı. Cemiyet tarafından uyarılan Murat Bey, bir süre sonra tutuklandı ve gazetesi kapatıldı. Kazım Karabekir, a.g.e, s.419

²⁷⁹ 12–15 Ağustos tarihini taşıyan ve “*Huzur-ı sami-i sadaret-penahiye*” başlığını taşıyan telgrafın altında merkezi umumi imzası yazılı olması ilginçtir. Telgraf için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, Cilt:II, Kısım:IV, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.204. Kasım ayında memlekete dönen İsmail Kemal Bey, Kamil Paşa'nın kendisini Dahiliye Nezareti'nin başına getirilmesi için bir çalışma içinde olduğunu ve kendisinin de prensipte bunu kabul ettiğini aktarmaktadır. The Memoirs Of Ismail Kemal Bey, s.321

²⁸⁰ Naim Turfan, s.g.e, s.185

²⁸¹ Merkezi Umumi'nin gönderdiği telgraflar için bkz. Yücel Aktar, **Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları(1908–1918)**, İstanbul, 1990, s.72

²⁸² **Tanin**, 13 Ağustos 1324

²⁸³ Birgen, a.g.e, s.91

²⁸⁴ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:100, 4 Ağustos 1935, s.342

²⁸⁵ Yalçın, a.g.m., s.343. Feroz Ahmad, iktidarın Bab-ı Ali ve Cemiyet arasında paylaşıldığını, Kamil Paşa'nın erken tavır almasının yanlış olduğunu, biraz daha beklemiş olsaydı, cemiyetin hizipleşmelerle bölüneceğini ve böylece kazançlı çıkacağını savunmuştu. Ahmad, a.g.e., s.50

koymuştur. Kamil Paşa, İTC hakkında şikayetlerde bulunurken Ali Kemal'in İkdam'da yaptığı muhalefetin esası da buna dayanıyordu.²⁸⁶ Bu şikayetin önemli adreslerinden biri de muhalif fırkalar olmuştu. Dolayısıyla Kamil Paşa'nın muhalefet partileri ile hareket etmesi çatışmanın zeminini iyice hazırlamış oldu.²⁸⁷

Kamil Paşa kabinesi döneminde meydana gelen grevler²⁸⁸ ile iç ve dış olumsuz gelişmeler İttihatçıların kabine ve genel siyasal gelişmelere müdahalesini hızlandırdı. Nitekim İttihatçıların kabineye en geniş müdahalesi İmparatorluğun büyük toprak kayıplarına uğradığı ve dış bunalımların giderek arttığı Ekim ayında görüldü²⁸⁹ ve kabinede ciddi değişiklikler yapılması istendi.²⁹⁰ Aksi halde meşrutiyet rejimini tehlikeye atan ve tüm beklentileri zedeleyen bu toprak kayıpları²⁹¹ İttihatçıların varlık nedenini sorgulamaya açabilirdi.²⁹² Bundan dolayı İttihatçıların tepkisi çok sert oldu.²⁹³

Cemiyetin müdahaleci tavrı ve taleplerine karşı şiddetle direnen Kamil Paşa, bunu önlemek amacıyla askerlerden yardım alma yoluna gitmiş, hatta Harbiye Nezareti'ndeki kumandanlıklara bir tebliğ gönderdiği iddia edilmişti.²⁹⁴ İttihat ve Terakki ise, Balkanlarda artan toprak kayıplarının sorumlusu olarak Kamil Paşa

²⁸⁶ Birgen, a.g.e, s.91

²⁸⁷ Çavdar, **Talat Paşa**, s.131

²⁸⁸ Dimitir Şişmanov, **Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketler(1908–1965)**, Belge Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, Ocak 1990, s.36–37. Kemal Sülker, **Türkiye'de İşçi Sınıfı Hareketleri**, Gerçek Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, Şubat 1976, s.17–19. Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **TCTA**, Cilt:3, İletişim, İstanbul, 1985, s.815-817.

²⁸⁹ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, a.g.e, s.45; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, Cilt:1, Kısım:1, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.132

²⁹⁰ Kabinedeki değişiklikler için bkz. Akşin, **100 Soruda Jön Türkler...**, s.109

²⁹¹ Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, **II. Meşrutiyet Olayları(1908–1909)**, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.17

²⁹² Knight, a.g.e, s.228. İttihatçılar, bu toprak kayıplarını büyük devletlerin yeni rejimi gözden düşürmek ve sultanı yeniden iktidara getirme teşebbüsü olarak yorumlamışlardı. Feroz Ahmad, "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası(1908-1918)", **TCTA**, Cilt:2, İletişim, İst., 1985, s.293. Muhalif İsmail Kemal Bey, bu toprakların kaybedilmesini İttihatçıların merkeziyetçi uygulamalarına, Osmanlı unsurlarının hak ve taleplerini yadsımasına bağlamıştı. İsmail Kemal, İttihatçıların bununla gözden çıkardıkları eski siyaset adamlarını tasfiye etmek ve unsurları aynı potada eritmek gibi avantajlar elde etmek istediklerini, bunu önlemek için cemiyetin faaliyetlerine musaade etmemesi hususunda Kamil Paşa'yı uyardığını aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. The Memoirs of İsmail Kemal Bey, s.366–367

²⁹³ **İkdam**, 12 Ekim 1908

²⁹⁴ Bu dönemde Musul'dan İttihat ve Terakki İstanbul merkezine gönderilen bir telgrafnamede sadareten gelen emir üzerine cemiyet kulüplerinin kapatıldığı haberini vermişti. Bu tehlikeli girişim, İttihatçıları ürkütmüş, şubeler arasında yoğun bir telgraf trafiğine neden olmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara göre İttihat ve Terakki**, Alternatif Yayınevi, 1.Baskı, Ankara, Şubat 2004, s.550

kabinesini olarak görmeye başlamış, kamuoyunda yıpratmaya çalışmıştı.²⁹⁵ Özellikle Bulgaristan'ın kaybı İttihat ve Terakki ile Hükümetin ilişkilerini kopma noktasına getirmiş, iç siyasal gelişmeleri etkilemiş, meşrutiyet rejiminden beklenen birleştirici ve bütünlüğü sağlama misyonu kamuoyunda tartışılır hale getirmişti.²⁹⁶

Bosna-Hersek'in işgal edildiği sıralarda toplanan İTC kongresi, yayınladığı sonuç bildirgesinde hükümete açıkça müdahale etmiş, dış politikada iyi bir diplomasinin yürütülebilmesi için kabinede birtakım değişiklikler talep etmişti.²⁹⁷ Merkezi Umumi, 30 Ekim 1908'de gönderdiği telgrafta sadrazamdan Dahiliye Nezareti'ne Nuri Bey'i atamasını açıkça dile getirdi.²⁹⁸ İttihatçı basın da bu talebi sürekli dillendirdi.²⁹⁹ Kabine üyeleri arası koordine çalışma temposunun düşük olması ve Kamil Paşa'nın tek başına hareket etmesi üzerine kabine içinde istifalar olacağı yönünde söylentilerin çıkması üzerine geri adım atmak zorunda kaldı. Nihayet dış bunalım ve iç çatışmalar arasında sıkışan sadrazam İttihatçıların tepkisini azaltmak için bazı tavizlerde bulunmak zorunluluğunu hissetti ve kabinede bazı değişiklikler yaparak İttihatçıları memnun etmeye çalıştı.³⁰⁰ Ancak sadrazamın tavizkar tutumundan rahatsızlık duyan ve dış sorunlardan faydalanmak isteyen muhalifler ile dinci kesim, siyasal iktidarı yıpratmak amacıyla huzursuzluk çıkarmaya başlamıştı. Nihayet destekledikleri ve "31 Mart Olayının provası"³⁰¹ olarak tanımlanabilecek dini bir kalkışma sonucunda, kabine hayli yıprandı³⁰² ve bu durum İttihatçıların saldırıya geçmesi için uygun bir ortam hazırladı.³⁰³

²⁹⁵ Hüseyin Cahit, "Geşof Efendi", **Tanin**, 8 Eylül 1324. İttihatçılar, Kamil Paşa kabinesi'nin Bosna-Hersek'te mebus çıkarma hevesine düştüğü için Avusturya-Macaristan hükümetinin bu toprakları mülküne ilhak ettiğini iddia ediyorlardı. Bkz. Kuran, **Harbiye Mektebinde...**, s.116-117. Kamil Paşa'nın Bulgarlar ile olan görüşmeleri diploması ve koordine çalışma temposundan yoksun ve kabine üyelerinden bağımsız olarak tek başına yönetmesi Bulgaristan kaybedilmesine yol açmıştı. Bkz. Akşin, a.g.e., s.109-110

²⁹⁶ Hüseyin Cahit, "Ahval-i Umumiye", **Tanin**, 30 Eylül 1324

²⁹⁷ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:87, s.134

²⁹⁸ Bildiri için bkz. Bayur, a.g.e, C:2, Kısım:4, s.206

²⁹⁹ Selanik mebusu Rahmi, "Kamil Paşa Hazretlerine", **Tanin**, 24 Mart 1324

³⁰⁰ Hüseyin Cahit, "Tebdil-i Vükela", **Tanin**, 18 Teşrinisani 1324

³⁰¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "31 Mart Provası ve Kendisi", **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:5, 29 Mart 1962, s.136

³⁰² **İkdam**, 8 Ekim 1908 ve Hüseyin Cahit, **Tanin**, 30 Eylül 1324. **Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, s.15

³⁰³ Hüseyin Cahit, olaylar karşısında kabine ile sadrazamı, özellikle tedbir alması gereken Zaptiye Nazırını eleştirmiştir. Hüseyin Cahit, "İdare-i ÖrfiyeVar Mı?", **Tanin**, 7 Teşrin Evvel 1324 , "Hürriyetimizden Nasıl Emin Olacağız", **Tanin**, 10 Teşrin Evvel 1324 ve "Kuvvetli Bir Zabıta", **Tanin**, 9 Eylül 1324

Meşrutiyet aleyhtarı bu isyan karşısında Cemiyet ile ortak hareket etme ihtiyacını hisseden Kamil Paşa³⁰⁴ sadaret mevkiini, İttihatçılar da rejim ile saray karşısındaki denetimli iktidarı korumayı amaçladı. Hükümet bu doğrultuda siyasi ve toplumsal huzursuzluğun kaynağı görülen Mizan gazetesini kapatarak sahibi Mizancı Murat Bey'i tutuklattı³⁰⁵ ve olayları kontrol altına aldı.

4.2.1. Seçimlerden Sonra Hükümet ve İktidar İlişkileri

Seçimlerde adaylarının yüksek oylarla seçilmesine rağmen İttihat ve Terakki, parlamenter sistem içerisinde “fiili iktidar” olmamasının yanı sıra iktidarı kontrol etmekte zorlanmıştı. İttihatçıların iktidar veya yönetim üzerinde etkili olmasının yolu, kendisiyle uyumlu çalışacak bir sadrazamın seçilmesi düşüncesi hakim oldu. Buna istinaden İttihatçılar, başından itibaren güvenmedikleri Kamil Paşa kabinesini düşürme planları yapmaya başladı. Kamil Paşa bunun farkındaydı. Muhalifler İttihatçıların 6 Aralık 1908’de Rahmi Bey aracılığıyla padişah ile yaptıkları görüşmede Kamil Paşa’nın azlini, yerine Hilmi Paşa’nın getirilmesini talep ettiklerini iddia etmişlerdi.³⁰⁶ Noya Feraye Press gazetesinden aktaran İkdam gazetesi padişahın Hilmi Paşa’yı yeni kabineyi kurmak amacıyla İstanbul’a çağırdığını okuyucularına duyurmuştu.³⁰⁷ Bu dönemde ayrıca İttihatçıların daveti üzerine İstanbul’a gelen Balkan Komitesinden sonra yeni kabine arayışları hızlanmaya başlamıştı.³⁰⁸

1909’un ilk aylarında İTC ile Kamil Paşa Kabinesi arasında önü alınamayan bir yıpratma ve karalama kampanyası kendini tekrar belli ettirmeye başladı. Kamil Paşa, İttihat ve Terakki’yi “İngiliz düşmanlığı, Alman yanlısı” ve “iktidar hırsı” ile hareket etmekle, İttihatçılar ise sadrazamı “aşırı İngiliz taraftarı” olmakla ve iç ve dış gelişmeler karşısında basiretsiz ve teslimiyetçi olmakla suçlamıştı.³⁰⁹ Ancak

³⁰⁴ Ahmad, a.g.e., s.45

³⁰⁵ “Mizan Sahibi Murat Bey”, **Sabah**, 28 Eylül 1324. Mizancı Mehmet Murat, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat**, ss.15–45

³⁰⁶ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:100, 4 Ağustos 1935, s.343

³⁰⁷ **İkdam**, 1 Eylül 1908

³⁰⁸ Ahmad, İttihatçıların bu tutumunu geleneksel makamı temsil eden Kamil Paşa’ya karşı meydan okuma olduğunu savunmuştur. İttihatçılar, sadrazamı dikkate almamaya başlamış, örneğin Avrupa’ya giden Ahmet Rıza Bey, hükümeti temsil edermiş gibi hareket etmeye başlamıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmad, a.g.e., s.50.

³⁰⁹ Kamil Paşa’nın İngiliz taraftarlığı inkar edilemezdi. Nitekim Fitz Maurice’nin deyiimiyle “*İngilizci Kamil Paşa*” sadaretin başına geldiği günden itibaren İngilizlerin İttihat ve Terakki karşıtı politikalarını yürütmeye özen göstermişti. İç ve dış muhalefetin desteklediği Kamil Paşa hükümetinin

seçimlerden sonra değişmeye başlayan siyasal konjonktörde sadrazam, parlamenter güç haline gelen cemiyet karşısında daha ihtiyatlı davranmaya başlamış,³¹⁰ geri adım atmak zorunda kalmış, kabinede bir takım değişiklikler yapmıştı. Buna paralel İttihatçıların da tavırlarını yumuşattıkları ve kabineye daha ılımlı yaklaşmaya başladıkları gözlenmişti. Nitekim bu sırada Hüseyin Cahit Bey'in hükümeti yıpratılmak³¹¹ amacıyla gündeme getirdiği gensoruyu³¹² meclis desteklemekten kaçınmış, Kamil Paşa'ya gönderdikleri bir heyet ile desteklerini bildirmişlerdi.

Nihayet meclis gündemine getirilen gensoru muhalefetin sert tepkisiyle karşılaşmış, Boşo Efendi, gensorunun taleplerine karşı çıkarak, Hüseyin Cahit'in kişiliğine yönelik sert eleştirilerde bulunmuştu.³¹³ Hayli tartışmalı geçen oturumlarda bazı muhalif seslere rağmen gensoru kabul edilmişti. Ancak, İttihatçı seslerin hayli cılız olduğu oturumda muhalifler, görüşmelerin bayram sonrasına ertelenmesini istemişti.³¹⁴

Seçim sonrası İttihatçıların tutumunu yumuşatmasının yanı sıra cemiyet içinde var olagelen bölünmüşlük ve fikir ayrılıklarından ustaca yararlanmasını bilen sadrazam siyasi atmosferi kendi lehine çevirmeyi başarmıştı. Bununla yetinmeyen Kamil Paşa, Albay Sadık Bey'in etkili olduğu Manastır grubunun verdiği destekle cemiyetin Selanik'te bulunan merkezine karşı harekete geçmişti.³¹⁵ Böylece Kamil Paşa'yı devirme planları, cemiyet içinde ortaya çıkan muhalefetin huzursuzluğunu artırması sonucu, geri adım atılmış ve kabinenin düşürülmesinden şimdilik vazgeçilmiş oldu. Ne var ki, Kamil Paşa'nın cemiyet ile meclise yönelik saldırılarının yoğunlaştığı sırada evrakları arasında bulunan bir yazı, cemiyeti kanunlara aykırı davranmakla itham edince bazı cemiyet üyeleri harekete geçti. İttihatçı mebus ve gazeteci Hüseyin Cahit, sadrazamı iç ve dış gelişmeler hakkında

İttihat ve Terakki gibi kudretli ve kutsal kabul edilen bir siyasal güce kafa tutmasına neden olan etkenlerin başında gelmektedir. Gazeteci Ali Kemal, Kamil Paşa kabinesi hakkında "*sadaret arabasıyla İngiliz dostluğu Bab-ı Ali'ye girmiştir*" demişti. Doğan Avcıoğlu, **31 Mart Olayında Yabancı Parmağı**, Bilgi Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, 1969, s.31 ve s.43. Öte yandan İstanbul'da çıkan Levant Herald ve Times gibi İngiliz gazeteleri Kamil Paşa kabinesini en çok destekleyen yayınların başında geliyordu. Tevfik Çavdar, **Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş(1860–1918)**, Ayça Yayınevi, Ankara, (t.y.), s.81

³¹⁰ Ahmet Rasim, "Kamil Paşa ve İhtilaf-ı Efkar", **Sabah**, 7 Kanunuevvel 1324

³¹¹ Hüseyin Cahit, "Kamil Paşa Politikası", **Tanin**, 18 Kanunu Evvel 1324

³¹² **MMZC**, 17.12.1324, D:1, İS:1, İ:7, Cilt:1, s.80

³¹³ **MMZC**, 18.12.1324, D:1, İS:1, İ:8, Cilt:1, s.91–92

³¹⁴ **MMZC**, 18.12.1324, D:1, İS:1, İ:7, Cilt:1, s.95

³¹⁵ Avcıoğlu, a.g.e, s.43

açıklamalar yapması için gensoru verdi. Cahit Bey, ayrıca Kamil Paşa'yı meclisi ihmal etmek ve ikinci plana atmakla suçlayarak kamuoyunda hükümeti yıpratıcı yazılar yazmaktan geri kalmıyordu,³¹⁶ ancak muhalif gazetelerin sadrazama sahip çıkıyor, desteklenmesini talep ediyorlardı.³¹⁷

Hüseyin Cahit'in sadrazamın yanıtlaması için meclise verdiği gensoruya nihayet geçildi.³¹⁸ Kamil Paşa hakkında verilen gensoruyu 13 Ocak 1909'da meclisin alkışları arasında uzun uzun cevapladı. Bu etkili konuşmadan sonra muhalefet ile birkaç istisna dışında İttihatçıların desteği sonucunda Kamil Paşa 13 Ocak 1909'da meşrutiyetin ilk güvenoyu almayı başardı.³¹⁹ Muhalif İkdâm gazetesi yazarı Ali Kemal, güvenpunu iddiaları çürüten bir zafer olarak tanımladı.³²⁰

Güvenoyu almasına rağmen kendisini güvende hissetmeyen Kamil Paşa cemiyeti küçümser bir tavırla tasfiye etme planları yapmaya başlamış, kendisine karşı yürütülen yıpratıcı siyaseti püskürtmek amacıyla kabinede bazı değişikliklerde bulunarak cemiyetin saldırılarının önünü almaya çalışmış, geçici bir olumlu havaya yaratmayı başarabilmişti.³²¹ Ancak bir süre sonra yumuşattığı tutumunu sertleştirerek Cemiyetin iktidar anlayışı ve egemen konumu ile ordu desteğine son vermek amacıyla ordu içinde birtakım değişikliklere gitmesi³²² ve kimseye danışmadan Harbiye Nezareti'ne Nazım Paşa'yı, Hüseyin Hüsnü Paşa'yı Bahriye Nezareti'nin başına vekâleten ataması,³²³ çatışmanın kaçınılmaz olduğu ortaya koydu. Bu iki ismin Ahrar Fırkalı olduğunu iddia eden Cemiyet,³²⁴ hükümeti bu kararı ile kendilerini ordu desteğinden mahrum etmekle suçlamaya başladı.³²⁵ İttihatçıların bu

³¹⁶ Hüseyin Cahit, "Kamil Paşa ve Taraftarları", **Tanin**, 26 Kanunu Evvel 1324

³¹⁷ **İkdâm**, 27 Aralık 1908

³¹⁸ **MMZC**, 31.12.1324, D:1, İS:1, İ:11, Cilt:1, s.164-165

³¹⁹ **MMZC**, 31.12.1324, D:1, İS:1, İ:11, Cilt:1, s.178

³²⁰ Ali Kemal, "Kamil Paşa'nın Beyanatu", **İkdâm**, 14 Ocak 1909

³²¹ Hüseyin Cahit, "Tebdül-ü Vükela", **Tanin**, 18 Teşrinisani 1324

³²² Avcioğlu, a.g.e., s.44. İlk olarak İttihatçı üç subayı Enver, Ali Fethi ve Hafız Hakkı Beyleri memleketten uzak tutmak amacıyla sıraya Berlin, Paris ve Viyana askeri ataşe olarak görevlendirdi.

³²³ **İkdâm**, 11 Şubat 1909

³²⁴ Hüseyin Cahit, "Tebdil-i Vükela", **Tanin**, 30 Kânunusani 1324 ve "Tebdil-i Hükümet mi Darbe-i Hükümet", **Şurayı Ümmet**, 29 Kânunusani 1324

³²⁵ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, 1967, s.110. Bununla yetinmeyen Kamil Paşa, İttihatçıların siyasal iktidarının vazgeçilmez dayanağı olan ordu içinde birtakım değişikliklerde bulunarak ve Rumeli'deki olayları gerekçe göstererek başkentte bulunan "Avcı Taburları"ı geri göndermeye çalıştı. Avcı taburları, İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da bulunan iktidarlaşmasının ve siyasal kontrolünün simgesi haline gelen askeri birlikti. Bu askeri birlik, başkentte hürriyetin ve rejimin nıgahbanı olacağı ve iktidar için güç dengelerini kendi lehinde değiştirebilecek destek olarak düşünülüyordu. Dolayısıyla başkentteki meşruti gaye ve hedef güvenliğinin tehlikeye girdiğini

eleştirilerine karşılık muhalifler, Kamil Paşa'yı savunmuş, kabine değişikliğinin olağan ve yasal olduğunu iddia etmiş,³²⁶ Nazım Paşa'nın atanmasını askerlerin politikanın dışına, asli görevine dönmesi olarak yorumlamışlardı.³²⁷ Ancak bu kriz, Saray-kabine ve bu kendileri ile meşruti rejime yönelik bir girişim olarak değerlendirilen cemiyeti arasındaki kutuplaştırmayı iyice artırdı.³²⁸

Kamil Paşa, eleştirilerde bulunan İttihat ve Terakki çoğunluğu karşısında riyakar ve suni gündemlerle karalama kampanyası başlatmış, bazı ittihatçıları hükümet darbesi girişinde bulunmak ve Abdülhamit'i tahttan indirmekle suçlamaya başlamış,³²⁹ böylelikle saray ile ittifak kurabileceğini düşünmüştü.³³⁰ Kamil Paşa'nın farazi iddialar üzerinde bir politika izlemesi ve İttihatçıları darbe planları yapmakla suçlaması meclisin tepkisine yol açtı. Sadrazam bu iddialar ile cemiyeti yıpratmaya çalışmıştı. Bu iddialar karşısında Cemiyet 13 Şubat 1909'da resmi bir ilan ile bunun yalan olduğunu kamuoyuna duyurmak zorunda kalmıştı.³³¹ Üstelik bu sırada Kamil Paşa'nın İttihatçı iktidarı devirebilmek amacıyla karşı bir darbe hazırlığında olduğu iddiaları ortalıkta dolaşmaya başlamasıyla çatışma kaçınılmaz olmuştu.³³²

Sadrazam kabinedeki değişiklikleri darbe teşebbüslerinin önüne geçmek amacıyla gerçekleştirdiği kamuoyuna açıklamış, ancak cemiyetin itirazları ile karşılaşmıştı. İttihatçılar, kabinede yapılan değişikliklerin Kanun-u Esasi'ye aykırı olduğunu iddia etmiş, sadrazamı "muhalif-i meşrutiyet" olmakla suçlamışlardı.³³³ Nihayet sadrazamın kabine üyelerine danışmadan yaptığı değişiklikler kabinede bir

düşünen İttihat ve Terakki, bu tutumu muhalif nüfuzunun bozucu etkisi olarak algılamış ve sert tepki vermişti. Knight, a.g.e, s.273 ve Ziya Şakir, a.g.e, s.46

³²⁶ **Yeni Gazete**, 31 Kânunusani 1324

³²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Paşa, a.g.e, s.28–29

³²⁸ Hüseyin Cahit, "Tebdil-i Vükela", **Tanin**, 30 Kânunusani 1324. Tefik Biren, **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mutareke Hatıraları**, Cilt:1, Birinci Basım, Pınar Yayınları, İstanbul, Mart 2006, s.496

³²⁹ 12 Şubat 1909'da II. Abdülhamit'in tahttan indirildiği ve Yusuf İzzet Efendi'nin sürülmesi girişiminde bulunulduğuna dair bir ek Selanik'te yayınlanmıştı. Ancak İttihat ve Terakki, bu haberi gazeteleri aracılığıyla yalanlamıştı. Bkz. **Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**..., s.36

³³⁰ Kamil Paşa kabine döneminde Abdülhamit'in tutumu ilginç ve tartışmalıdır. Padişah hükümet karşısında müdahaleci davranmamış, aksine edilgen davranmayı uygun görmüştür. Bunun ayrıntılı nedenleri ve yorumları için Bkz. Akşin, **100 Soruda Jön Türkler**..., s.112-114

³³¹ İlan için bkz. **Tanin**, 13 Şubat 1909

³³² Bkz. Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Sinan Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, Eylül 1972, s.34–35

³³³ **Tanin**, 31 Kânunusani 1324 ve "Tebdil-i Vükela mı, Darbe-i İstibdat mı?", **Şuray-ı Ümmet**, 29 Kânunusani 1324

takım istifalara neden oldu.³³⁴ Kamil Paşa'ya en büyük tepkilerden biri de ordu içinde Mahmut Şevket Paşa'nın başını çektiği askerlerden geldi. Bu gelişme meclis üzerinde askeri baskının olduğunu göstermiş³³⁵ ve askerleri siyasetin içine bir adım daha çekmişti.

4.2.2. Kamil Paşa ve Gensoru Sorunu

İttihatçılar düşürmek istedikleri kabine içinde meydana istifaları fırsat bilerek harekete geçmişti. 13 Şubat 1909'da Hüseyin Cahit, kabinedeki değişikliklerin anayasaya aykırılığına dayanarak Kamil Paşa hakkında gensoru verdi.³³⁶ Kamil Paşa'nın amansız muhalifi durumuna gelen Hüseyin Cahit, kabinenin bu kötü dönemde vatanın geleceğini inşa edecek yönde olumlu izlenim vermediğini, hatta yeni bir kabineye ihtiyaç olduğunu savunmuştu. Nitekim gensorunun görünmeyen gerekçesi de bu olmuştu.³³⁷ Gensoru önergesinde kabinedeki değişikliklerden, kabine üyelerinin çalışma yöntemleri ile meclisin açılışından itibaren eleştirilen iç ve dış meseleler konusunda açıklama yapılması isteniyordu. İttihatçıların yanı sıra muhalif mebuslardan İsmail Kemal Bey ve arkadaşları da kabinede yapılan değişikliklerden rahatsızlık duymuş, bunu meşrutiyete aykırı olarak değerlendirmiş, Kamil Paşa hakkında başka bir gensoru vermişlerdi.³³⁸ İsmail Kemal Bey'in verdiği gensoruyu itttihatçılar da desteklemişlerdi.³³⁹

İttihatçıların verdiği gensorunun Ermeni ve Rum gibi birçok gayrimüslim unsurun yanı sıra muhalif Rıza Tevfik ve İsmail Hakkı Beylerin desteklemesiyle en zor iktidar dönemini yaşayan Kamil Paşa'nın değişiklikler konusunda gerekli açıklamaları yapması için baskılar artmıştı.³⁴⁰ İttihatçılar, artık bir engel olarak gördükleri kabineyi düşürmek istemiş,³⁴¹ ancak bunun yasal bir dayanağının olmasına da özen göstermişlerdi. Bundan dolayı İttihatçılar, Kamil Paşa'yı Sait Paşa

³³⁴ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ve Maliye Nazırı Ziya Paşa Sadrazamın kendilerine danışmadan kabine içinde değişiklik yapmasını kınamış ve protesto ederek istifa etmişlerdir. **Tanin**, 31 Kânunusani 1324

³³⁵ Şerif Paşa, a.g.e, s.29, Akşin, **100 Soruda Jön Türkler...**, s.113

³³⁶ **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:11, s.164–170

³³⁷ Hüseyin Cahit, "Memleketin Ahval-ı Umumiyesi", **Tanin**, 5 Teşrin Evvel 1324

³³⁸ **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.590

³³⁹ **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.590

³⁴⁰ **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.590–593 ve s.601–605

³⁴¹ **İkdam**, 24 Kânunuevvel 1324

gibi istifaya zorlamaya çalışmışlardı.³⁴² Ancak bunun kolay olmadığı kısa sürede ortaya çıkmış, meclisteki sert tartışmaları bunu göstermişti. Muhalif Kozmidi Efendi(İstanbul), ittihatçıların savunduğu gibi rejim aleyhinde bir durumun olmadığını savunmuş, Kamil Paşa'yı destekleyen bir konuşma yapmış, saldırıların önüne geçmeye çalışmıştı.³⁴³ Kozmidi Efendi'ye karşı çıkan İttihatçı Habib Bey(Bolu), istibdatın tekrar ihya edilmek istendiğini savunmuş, sadrazamı saraya yaranmaya çalışmakla suçlamış, alkışlar arasında Kamil Paşa'nın azlini ve yeni bir kabinenin kurulmasını talep etmişti.³⁴⁴ İttihatçılar, bu talebi desteklemekten geri kalmadı.³⁴⁵ Bunu 102 mebusun imzaladığı ve Kamil Paşa'nın izahat vermemesinin meşrutiyete aykırı olacağını içeren bir kararın mecliste okunması izledi.³⁴⁶ Bu mebuslar meşrutiyetin salahiyeti için sadrazama güvensizlik oyu verilmesini talep etti. Bu talepler ve baskıların ardından meclise gönderdiği bir yazıda Kamil Paşa, sorumluluğu üzerinize aldığınız takdirde istifa edeceğini bildirmişti.³⁴⁷

Kamil Paşa, kabinede yapılan değişiklikler konusunda hakkında verilen gensoru önergesini cevaplamak için 13 Şubat günü mecliste olması gerekiyordu. Ancak hakkında verilen gensoru cevaplamaktan kaçındı ve meclise gönderdiği tezkerelerle gensorunun cevaplanma tarihini 17 Şubat gününe ertelemeye çalıştı.³⁴⁸ Kamil Paşa, İttihatçılar ile muhalif çevrelerin verdiği gensoruyu sadece yazılı açıklama yoluyla cevaplamakla yetindi.³⁴⁹ Meclise gönderdiği bu açıklamalarında avcı taburlarını İstanbul'dan uzaklaştırmak için Harbiye Nazırını değiştirdiğini bildiriyordu. Ancak Kamil Paşa'nın gönderdiği tezkerelerin ikincisi, meclisin sabrının tükendiği döneme rastladı. Başta muhalif Gümülcineli İsmail Kemal olmak üzere İsmail Hakkı Bey gibi İttihatçı mebusların bir kısmı sadrazamın yazılı açıklamasının kabul edilemeyeceğini, bizzat meclise gelmesini ısrar etti.³⁵⁰ Kamil Paşa tarafından görevden alınan Harbiye ve Bahriye Nazırlarının sadrazamı eleştiren ve protesto eden yazılarının meclise

³⁴² Knight, İttihatçıların Kamil Paşa'yı istifaya zorlamasının sebebi olarak, muhalefet basınının aksine, "kuvvetli bir gerici kuvvete karşı milleti" koruma şeklinde olduğunu aktarmaktadır. Knight, a.g.e, s.273–274.

³⁴³ MMZC, Cilt:1, İ:27, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), s.601–602

³⁴⁴ MMZC, Cilt:1, İ:27, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), s.605–606

³⁴⁵ MMZC, Cilt:1, İ:27, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), s.607

³⁴⁶ MMZC, Cilt:1, İ:27, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), s.610

³⁴⁷ MMZC, Cilt:1, İ:27, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), s.610

³⁴⁸ MMZC, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.591

³⁴⁹ MMZC, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.591

³⁵⁰ MMZC, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.591–592

gelmesiyle tartışmalar arttı.³⁵¹ Meşrutiyete aykırı davranmak ve yalan söylemekle suçlanan sadrazam hakkında tartışmaların yoğunlaştığı sıralarda Lütfü Fikri Bey gibi muhalif mebuslar, sadrazam hakkında verilen gensorunun ertelenmesini istedi.³⁵²

Kamil Paşa'yı gözden çıkarmış olan mebuslar, gensorunun bir an evvel karara bağlanmasını talep etmişti.³⁵³ Gensorunun ertelenmesini isteyen Lütfü Fikri Bey ise, İttihatçıların sadrazama yönelik tavrını eleştirmiş, fırsat kollamakla suçlamış, büyük ihtimalle onları kastederek “*su uyur düşman uyumaz*” sözüyle düşman göstermeye başlaması üzerine Halil(Menteşe) Bey'in tepkisiyle karşılaşmıştı.³⁵⁴ İttihatçı mebuslar, gensorunun ertelenmesi düşüncesine karşı çıkarak sorunun bir an evvel çözüme bağlanmasını, sadrazamın izahat vermesini ısrarla istemişlerdi.³⁵⁵ Emrullah Efendi(Kırkilise), Lütfü Fikri Bey'e cevap verircesine Kamil Paşayı daha önceleri desteklemelerinin sebebi olarak kendisinin kanuni esasiye biat edeceğini bildirmesine bağladı,³⁵⁶ şimdi aksi davranışlarda bulunduğunu savundu.

Kamil Paşa karşısında İttihatçıların kati görüş birliği mevcutken, muhalifler kendi aralarında farklı düşüncelere sahipti. Bazı muhalifler, askerinin siyaset dışına çıkmasını desteklerken, sadrazamı savundukları görülmüştür. Bu sırada Bahriye'den gelen ve değişiklikler konusunda sadrazamı eleştiren bir kağıdın okunması, muhalefetin sert tepkisiyle karşılaştı. Ahrar Fırkalı Mahir Sait(Ankara), askerlerin siyasete karıştırılmayacağını savundu.³⁵⁷ Buna karşılık Talat Bey, vatani tehlikede gören her ferdin karışabileceğini dile getirdi.³⁵⁸ Zöhrap Efendi, askeriyenin bu tutumunu meşrutiyete bir darbe olarak değerlendirmiş, ancak itttihatçı Tefvik Efendi'nin “*askere iftira etmeyiniz*” tepkisiyle karşılaşmıştı.³⁵⁹ İttihatçı mebuslar, sadrazamın kararlarında meşrutiyete aykırılıkların olduğu iddialarını sürdürmüş, bir an evvel izahat meclise gelmesini istemişlerdi.

³⁵¹ İki sabık nazırın cevabi yazıları meclis tutanaklarında mevcuttur. **MMZC**, 31 Kânunusani 1324, Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.592

³⁵² Eleştirilerini artıran Lütfü Fikri Bey, meclis başkanını tarafsız davranmamakla itham etmeye başlayınca reis tarafından meclis dışına çıkarılmakla uyarıldı. **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.593

³⁵³ **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.595–596

³⁵⁴ **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.596–597

³⁵⁵ Halil(Menteşe) Bey'in gensorunun Çarşamba gününe ertelenmesini istemesine rağmen, ısrarlı davranmışlardı. **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.597–598

³⁵⁶ **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.598

³⁵⁷ **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.599. Zöhrap Efendi de aynı eleştiride bulundu. **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.602

³⁵⁸ **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.599

³⁵⁹ **MMZC**, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:27, s.602

Tartışmaların arttığı bir sırada meclis başkanı Ahmet Rıza ve ikinci başkan Talat Beyler sadrazamın bir an evvel görevden alınmasını talep etti. İttihatçıların denetleme iktidarlarına son vermekle suçladıkları Kamil Paşa'nın düşürülmesi cemiyet için "ölüm-kalım sorunu" haline gelmişti.³⁶⁰ 13 Şubat'ta toplanan meclis gensoruyu cevaplamaktan kaçınan Kamil Paşa'nın üçüncü tezkereyi göndermekle meşgul olduğu bir sırada hakkında 8'e karşı 196 oy oranı ile Türkiye meşrutiyet tarihinde bir kabineye ilk kez "güvensizlik oyu" verilmiş oldu.³⁶¹ Osmanlı siyasi rejiminde bu ilk güvensizlik oyu ilk ciddi siyasi denetim örneği olmuştu.³⁶² Böylece Kamil Paşa'nın meclis çoğunluğunu elinde bulunduran İttihatçılarla zıtlaşması ve onları küçümsemesi iktidarının sonunu getirmişti. İttihatçılar tarafından milli iradenin zaferi olarak kabul edilen Kamil Paşa'nın düşürülmesi,³⁶³ ağırlıklı olarak kabineye ve sarayın iktidar mücadelesine³⁶⁴ karşı alınmış bir başarısı olmakla birlikte, liberal muhalefetin destekleri göz ardı edilmemelidir.

Kabinenin düşürülmesinden hemen sonra Emanuel Karasu(Selanik), Kamil Paşa'nın iki nazırı azli sorunu meclise verdiği bir gensoru soruşturma açılmasını istemiş, ancak teklifi kabul görmemişti.³⁶⁵ Kamil Paşa'nın iktidardan uzaklaştırılmasını içine sindiremeyen kimi muhalifler, bundan sonraki süreci "devr-i felaketi Osmaniye" olarak adlandırmışlardı.³⁶⁶

4.3. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi

Kamil Paşa'nın güvensizlik oyu sonucu iktidardan uzaklaştırılmasından sonra 15 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi kuruldu. İstibdat dönemi boyunca Rumeli'de yeraltı çalışmaları yapan ve dönemin devrimci aktörlerinden İttihatçılar ile tanışıklığı olan Hilmi Paşa, uyumlu bir yapıya sahipti. İki aylık çalışma süreci 31

³⁶⁰ Akşin, **31 Mart Olayı**, s.351

³⁶¹ **MMZC**, 31 Kanunusani 1324, D:1, İS:1, İ:27, Cilt:1, s.611-614

³⁶² Tanör, a.g.e, s.186

³⁶³ **MMZC**, Cilt:1, İ:27, 31 Kânunusani 1324(13 Şubat 1909), s.611. Times da kabinenin düşürülmesini İT'nin başarısı olarak vermişti. **İkdam**, 19 Şubat 1909

³⁶⁴ Meşrutiyetin çoğulcu dönemi boyunca Harbiye ve Bahriye Nezaretlerini kontrol etmek İttihat ve Terakki Cemiyetinin yanı sıra kabineler ile sarayın da iştahını kabartmış, onları iktidar mücadelesinin içine çeken temel etken olmuştur. Nitekim 31 Mart Olayı sırasında İttihatçıların boşluğundan yararlanmak isteyen Abdülhamit, atadığı kabineden bu nezaretlere atama yetkisinin kendisine verilmesini isteyecektir.

³⁶⁵ **MMZC**, 1 Şubat 1324(14 Şubat 1909), Cilt:1, D:1, İS:1, İ:28, s.621-622

³⁶⁶ Şerif Paşa, a.g.e, s.29

Mart olayı ile kesintiye uğramamışsa da tekrar sadaretin başına getirilmişti. Hilmi Paşa, Kamil Paşa'nın aksine tipik bir meşrutiyet sadrazamı profili çizmişti. Kurduğu kabinede İttihatçı nazırların çoğunlukta olması ve Cemiyetle iyi sayılabilecek ilişkilere sahip olmasına³⁶⁷ rağmen ittihatçı bir kabine sayılmazdı.³⁶⁸

Kamil Paşa kabinesi içinde İttihatçıların "Truva atı" durumunda olan Hilmi Paşa, İTC aleyhinde uygulanan tüm politikalara cephe almış, istifa etmekten dahi çekinmemiş bir isimdi. İttihatçılar, yeni sadrazam adayı ararken Kamil Paşa tecrübesine dayanarak, hükümeti denetleyecek bir isim olarak Hilmi Paşa'yı görmüştü. Buna paralel Hilmi Paşa da kabinesinin üyelerini seçerken İttihat ve Terakki'nin uyarı ve önerilerini dikkate almış, cemiyet politikalarına muhalif olabilecek kimselere yer vermemeye özen göstermişti.³⁶⁹ Önceki kabinelerde yer alan ve cemiyete muhalif kimliği ile tanınan Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin kabineye alınmaması için olağanüstü gayret gösterdi.³⁷⁰ Harbiye ve Bahriye Nezareti gibi kritik atamalarda cemiyetin talep ettiği veya arzuladığı isimlere yer verdi. Nihayet yeni kabine mevcut yapısı ve siyasal davranışları ile İttihatçıların açık desteğini kazanmayı başarmıştır.³⁷¹

İttihat ve Terakki tarafından desteklenen Hilmi Paşa kabinesi, son derece dikkatli hazırladığı programını 17 Nisan'da meclisi mebusanda okudu.³⁷² Hilmi Paşa, İttihatçıların da görüşlerini yansıtan programında meşruti usuller içerisinde tarafsız çalışacağını açıkladı,³⁷³ tüm dini ve etnik unsurların hak ve taleplerinin anayasal çerçeveye içinde gözetileceğini vurguladı. Kabinenin samimiyetine inanmayan muhalifler ise, programa mesafeli durmak suretiyle eleştirmiş,³⁷⁴ Ali Rıza Paşa'nın

³⁶⁷ Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.41

³⁶⁸ Ne var ki kimi muhaliflere göre, Hilmi Paşa Kabinesi, İttihatçı bir kabine idi. "Yeni Kabine", **İkdam**, 16 Şubat 1909 ve Mehmet Selahattin Bey, a.g.e, s.29. Kimi İttihatçılar da bunu açıkça dile getiriyordu. Bkz. Hüseyin Cahit, "Yeni Heyet-i Vükelanın Programı", **Tanin**, 5 Şubat 1324.

³⁶⁹ **Tanin**, 2 Şubat 1324

³⁷⁰ Cemalettin Efendi, a.g.e., s.39-40

³⁷¹ Hüseyin Cahit, "Yeni Kabine", **Tanin**, 4 Şubat 1324. Kabinenin kurulmasından hemen sonra aralarında Enver Bey ve Cacit Bey gibi İttihatçıların bulunduğu bir heyet, İstanbul'da Hilmi Paşa ile yaptıkları görüşmede desteklerini açıkça dile getirdi. Bkz. **Şuray-ı Ümmet**, 4 Şubat 1324 ve **Tanin**, 4 Şubat 1324

³⁷² **MMZC**, 4 Şubat 1324, Cilt:1, D:1, İS:1, İ:30, s.650 ve s.677-678

³⁷³ **MMZC**, 4 Şubat 1324, Cilt:1, D:1, İS:1, İ:30, s.650 ve s.677

³⁷⁴ Kabine programı dolayısıyla mecliste yapılan tartışmalar için bkz. **MMZC**, Cilt:1, 4 Şubat 1324, D:1, İS:1, İ:30, s.678-679. İsmail Kemal Bey, Hilmi Paşa hükümeti, meşru olmayan bir hareket olarak tanımlamıştı. *The Memoirs Of Ismail Kemal Bey*, Edited: Sommerville Story, First Published, London, 1920, s.326. Ancak muhalif gazeteci Ali Kemal, hükümetin programına ılımlı yaklaşmış, hatta övgülerde bulunmaktan kaçınmamıştı. **İkdam**, 18 Şubat 1909

Harbiye Nezareti'ne getirilmesine karşı çıkmışlardı.³⁷⁵ Ne var ki, meclis çoğunluğunu oluşturan İttihatçılar muhaliflerin bu kararını reddetmiş, programın getirdiklerini büyük bir memnuniyetle benimsemiştir.³⁷⁶

İttihat ve Terakki'nin kabineye başından itibaren bilinen müdahalesi ve kabineyi kontrol etmeye çalışması, muhalefet ile çatışmayı kaçınılmaz kıldı. Muhalefet, İttihatçıları hükümet içişlerine karışmakla suçlamış, yaptığı kışkırtıcı ve sert yazılarla cemiyeti kamuoyunda yıpratmaya çalışmıştı. Muhalif basın Harbiye ve Bahriye nazırlarının atanmasında ordunun inkar edilemez desteğini alan İttihatçıları, orduyu siyasetin içine çekmekle suçlamış, onlar için “*sivil giyimli subaylar*” tabirini kullanmıştı.³⁷⁷ Muhalefet, gerçek iktidar mekanizmasının cemiyetin elinde olduğunu düşündüğü için eleştirilerini kabineden ziyade İttihat ve Terakki'ye yönelik yapmış ve meşruluğunu tartışmaya açmış,³⁷⁸ “ordu-siyaset”, cemiyet-fırka³⁷⁹ ve “diktatörlük iddiaları” tartışmalarla iktidarı değiştirmeyi amaçlamıştı. Üstelik Kamil Paşa kabinesi döneminde görülmeye başlayan siyasal muhalefet, örgütlenmesine hız vermiş, İTC'ye yönelik saldırılarını artırmıştı.

İttihat ve Terakki, muhalefetin her türlü iddialarına karşılık hükümet içişlerine karışmadığını savundu, bir yandan da muhalefetin daha fazla büyümeden tehlike haline gelmesini engellemeye çalıştı. Cemiyet, bir adım daha ileri giderek muhalefet partisi Ahrar Fırkası ile birleşmek suretiyle muhalefetin önünü almaya gayret etti. Ancak gerek muhaliflerin tepkisi ve gerekse bazı İttihatçıların itirazları karşısında iki parti arasında anlaşma sağlanamadı.³⁸⁰

³⁷⁵ MMZC, 4 Şubat 1324, Cilt:1, D:1, İS:1, İ:30, s.679

³⁷⁶ Hüseyin Cahit, “Yeni Heyet-i Vükelanın Programı”, **Tanin**, 5 Şubat 1324

³⁷⁷ Osmanlı, 4 Mart 1325, Ahmet Mehmetefendioğlu, “İttihat ve Terakki'nin 1909 Kongresi”, **Toplumsal Tarih**, S:55, Temmuz 1998, s.21. **Tanin**, 5 Mart 1325

³⁷⁸ Ahmet Mehmetefendioğlu, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996, s.44

³⁷⁹ Cemiyet-fırka tartışmaları yoğun olarak 1908 seçimlerinden sonra meclisin açılmasıyla gündemi meşgul etmeye başlayan ve çoğulcu dönemi boyunca çözüme kavuşturulamayan siyasal bir sorun olmuştur. İttihat ve Terakki, muhalefetin eleştirilerini önlemek amacıyla bu sorunu 1908'deki kongresinde ele almış, meclisi mebusanda “İttihat ve Terakki Fırka-i Siyasiye” olarak yer alması yönünde karar almıştı. Bununla da yetinmeyen İttihat ve Terakki, yayınladığı program ve nizamnamesinde “cemiyet-fırka” tartışmalarına açıklık getirmeye, hükümet-cemiyet ilişkilerini düzenlemeye çalışmış ve cemiyetin sosyal ve kültürel bir dernek olarak faaliyet göstereceğini açıklamış, ancak muhalefeti ikna edememiştir. Gerçekten İttihatçıların meclis grubu olan İttihat ve Terakki Fırkası cemiyet ve merkezi Umuminin kontrolünden çıkamadı. Meclisteki İttihatçı partinin tüm politikaları Merkezi Umumi tarafından belirlenmiş ve yönlendirilmiştir. Fırka, cemiyetin meclis içine uzanan kolu, cemiyet ise meclisteki fırkanın beyin görevini çoğulcu dönemi boyunca sürdürdü.

³⁸⁰ **Yeni Gazete**, 25 Şubat 1325

İttihat ve Terakki ile hükümet, muhalefetin önüne geçmek ve faaliyetlerini kontrol altına tutmak amacıyla “içtimai umumiye”de değişiklikler yapmaya çalıştı, ancak direnişle karşılaştı. Hükümet, bu düzenlemelerle yapılacak kongre veya mitingler için 24 saat önceden izin alınması şartını yasaya eklemek istemişti.³⁸¹ Bu düzenlemeye karşı çıkan muhalefet kanadından Rıfat Bey(Halep) ve arkadaşları meclise bir gensoru vermiş,³⁸² bu yönde bir değişikliğin yapılmasının toplanma özgürlüğü ile meşrutiyete aykırı olacağını savunmuştu. Hüseyin Cahit ise, meşrutiyete aykırı bir durumun olmadığını, Beşiktaş ve Kör Ali Olaylarını örnek vererek, yasanın tümüyle güven ve asayişini temin etmeye yönelik olduğunu savunmuştu.³⁸³ Bu konuda hemfikir olmayan muhalif mebuslardan Vartkes, İsmail Kemal ve Zöhrap Efendi yaptıkları uzun konuşmalarda bunun kabul edilemeyeceğini dile getirmişlerdi. Hükümetin kendi faaliyet ve siyaset alanlarını kısıtladığını düşünen muhaliflerden Zöhrap Efendi, hükümetin istemediği gösterilere izin vermeyeceğini, keyfi davranacağını iddia etmişti.³⁸⁴ Lütfü Fikri Bey, bu sırada hükümeti kararından vaz geçirmek için Bey meclise bir gensoruyu meclise getirmişse de başarılı olamamıştı. Bu konuda oldukça kararlı görünen İttihat ve Terakk Fırkalılar, Lütfü Fikri Bey’in gensoruna misilleme olarak bir gensoru vererek kararın bir evvel oylamaya sunulmasını talep etti.³⁸⁵ Nihayet meclis’te yaşanan uzun tartışmaların ardında oylama sunulan teklif 49’ karşı 150 oyla kabul edildi.³⁸⁶

Bu oylama sonunda İttihat ve Terakki ile muhalefet arasında tüm bağlantı kesilmiş, iki siyasal gücün uzlaşması mümkün görünmemişti. Bir taraf kendi varlığını ötekinin yokluğunda bulmuştu. Manyasizade Refik Bey’in ölümü üzerine yerine eski Yanya valisi Nazım Paşa’nın atanmasını takiben İttihatçılara yönelik sert yazılar kaleme alan Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi’nin öldürülmesi iktidar-muhalefet ilişkilerini iyice felce uğratmıştı.

Üstelik Hasan Fehmi cinayetinin aydınlanamaması ve muhalefetin etkin suçlamaları, kamuoyunda İttihat ve Terakki’nin cinayetten sorumlu tutulmasına yol

³⁸¹ MMZC, 18 Şubat 1325, Cilt:2, D:1, İS:1, İ:37, s.133–134

³⁸² Gensorunun altında Kozmide Efendi, İsmail Kemal Bey, Mahir Sait ve İsmail Hakkı Beylerin de imzası bulunuyordu. MMZC, 18 Şubat 1325, Cilt:2, D:1, İS:1, İ:37, s.134

³⁸³ MMZC, 18 Şubat 1325, Cilt:2, D:1, İS:1, İ:37, s.134

³⁸⁴ MMZC, 18 Şubat 1325, Cilt:2, D:1, İS:1, İ:37, s.150

³⁸⁵ MMZC, 18 Şubat 1325, Cilt:2, D:1, İS:1, İ:37, s.153–154

³⁸⁶ MMZC, 18 Şubat 1325, Cilt:2, D:1, İS:1, İ:37, s.161–163

açmıştı. İttihatçılar yayınladıkları bildiride bunu yalanlamış³⁸⁷ ancak muhalif çevrelerde, basında ve meclis'te ağır tartışma ve suçlamalara engel olamamıştı.³⁸⁸ Katillerin yakalanmaması kamuoyunda İttihat ve Terakki'ye karşı tepki ve gösteriler neden olmuş, iktidar ve muhalefet arasındaki iletişimi kesmişti.³⁸⁹ Muhalif Mizan gazetesi başyazarı Mizancı Murat Bey, katilin yakalanmaması durumunda “*halkın işi ele alacağını*”³⁹⁰ dile getirebilecek kadar tehditkâr konuşmuştu. Ancak serbesti gazetesinin Abdülhamit karşıtlığı nedeniyle cinayetten sarayın da etkin olabileceği muhalefet tarafından göz ardı edilmişti.³⁹¹

Görüleceği üzere İttihadı Muhammedi Fırkası'nın kurulması ile saldırılarını artıran muhalefet, İttihatçıları iktidardan tamamen uzaklaştırmak için faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı.³⁹² İttihatçı iktidarı yıkma amacını taşıyan 31 Mart Olayı ile muhalefetin İttihatçı kabine dediği Hilmi Paşa kabinesi 13 Nisan 1909'da istifa etmek zorunda kalmıştı.

4.3.1. İttihat ve Terakki ile İlişkiler

Bu dönemde ortaya çıkan geçici bütçe, Lynch Meselesi ve İspirto Kanunu ilgili tartışmalar sonucu kabine ile İttihat ve terakki arasında anlaşmazlık çıkmaya başladı. Lynch ve diğer konularda ortaya çıkan tartışmalar sonucunda Hilmi Paşa kabinesi başta İttihatçılar olmak üzere çeşitli kesimleri içeren bir muhalefet ile

³⁸⁷ İttihatçıların bildirisi için bkz. **Tanin**, 27 Mart 1325

³⁸⁸ İleride işleneceği üzere muhalif yazar Hasan Fehmi'nin öldürülmesi 7 Nisan 1909'da tüm muhaliflerin katıldığı ve gövde gösterisine sahne olan geniş katılımlı cenaze töreninde İttihat ve Terakki ile Hükümet protesto edilmiştir. Bununla sınırlı kalmayan muhalifler cinayeti, verdikleri önerge ile meclis gündemine taşımışlardı. **MMZC**, Cilt:2, 25 Mart 1325, D:1, Sİ:1, İ:53, s.651 ve devamı

³⁸⁹ Turfan, a.g.e, s.198

³⁹⁰ Bkz. Francis McCullagh, **Abdülhamit'in Düşüşü**, Epsilon Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul, Haziran 2005, s.84

³⁹¹ McCullagh, Yıldız'ın kendisiyle yollarını ayıran ve muhalif çizgiye kayan Serbesti gazetesini çıkaran Mevlanzade Rifat Bey'i öldürmek istediğini, hatta katil tutmaya çalıştığını iddia etmiştir. Dolayısıyla Abdülhamit'in halkı cemiyet aleyhinde kışkırtacak bu cinayeti tasarlamış olabileceğini savunmaktadır. Bkz. McCullagh, a.g.e., s.38. Şayet cinayetin işlendiği esnada Hasan Fehmi'nin yanında bulunan Mevlanzade Rifat Bey'e yönelik “Al sana Mevlam” denmesi doğru ise iddianın doğru olabileceğini söylemek mümkündür. Ancak kanımızca cinayeti, paramiliter örgütlere sahip olan İttihat ve Terakki'nin işlendiği iddiası daha güçlü bir iddiadır. Tunaya, a.g.e, C:3, s.416

³⁹² **MMZ**, Cilt:3, 3 Mayıs 1325, D:İ,Sİ:1, İ:72, s.418–423. **MMZC**, Cilt:3, 4 Mayıs 1325, D:İ,Sİ:1, İ:73, s.462–472. Kanun, muhalefetin tüm direnişine rağmen İttihatçıların ısrar ve meclis çoğunluğu sonucunda 4 Mayıs 1325'te kabul edildi. **MMZC**, Cilt:3, 4 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:73, s.492–493

karşılaşmıştı.³⁹³ Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde işletme hakkının İngiliz Lynch şirketine verilmesi, meclis denetimini elinde bulunduran İttihatçıların tepkisiyle karşılaşmıştı. İttihatçılar, yapılacak anlaşmanın meclis onayından geçmesini istemiş, ancak buna riayet etmeyen Hilmi Paşa'nın kimseye danışmadan belli düzenlemelerde bulunması tepkiyle karşılaşmıştı.

Meclis gündemine gelen Lynch Şirketi meselesi ile ilgili sert tartışmalar gecenin geç saatlerine kadar devam etmiş, İttihatçılar ile kabine arasındaki anlaşmazlığın asıl kaynağını teşkil etmeye başlamıştı. Sadrazam, meclis çoğunluğunu elinde bulunduran İttihatçılara istediği yasal değişiklikleri kabul ettiremeyince 30 Kasım'da güven oylamasına gidilmesini talep etti. Yapılan oylamada Hilmi Paşa güvenoyu almasına rağmen istediği değişiklikleri gerçekleştirmeyince istifa etti. Muhafız basın, Hilmi Paşa kabinesinin istifasının mecliste bulunan İttihat ve Terakki grubu tarafından hazırlandığını iddia edecek kadar sert eleştirilerde bulundu.³⁹⁴

Hilmi Paşa kabinesi döneminde siyasi huzursuzluk dinmemiş, İttihat ve Terakki'ye muhalif tüm fırka ve cemiyetler topyekûn taarruza geçmiş ve cemiyetin partiler üstü siyasi konumundan rahatsızlık duymaya başlamış, hükümeti doğrudan sahiplenmemesini veya müdahaleci tavrından vazgeçmesini talep etmişlerdi. Volkan, serbesti, ikdam ve mizan gibi muhalif gazetelerin İttihat ve Terakki cemiyeti'nin tekeli tutumunu şiddetle eleştirdikleri bir sırada Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi galata köprüsü üzerinden geçerken öldürülmesi siyasi tansiyonu ve iktidar-muhalefet ilişkilerini farklı bir yön almasına yol açmıştı.³⁹⁵

³⁹³ İkdâm gazetesi yazarlarından biri, meclis içerisinde Hilmi Paşa kabinesine karşı gelişen muhalifleri şöyle sıralıyordu: İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir kısmı, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Rum ve Ermeni mebusların bir kısmı ile Ahrar Fırkası'ndan bir kesim olmak üzere. **İkdâm**, 30 Teşrinisani 1325, Aktaran. Tunaya, a.g.e, C:3, s.63

³⁹⁴ Cemal Kutay, **Türkiye, İstiklal ve Hürriyet Mücadeleri**, Cilt:17, Sayı:23, Haziran 1963, s.9626

³⁹⁵ Ali Cevat Bey'e göre, Hasan Fehmi'nin öldürülmesinden birkaç gün önce Serbesti gazetesi imtiyaz sahibi Mevlanzade Rıfat ile İkdâm gazetesi yazarlarından Ali Kemal'in Aksaray'da verdikleri konferans hakkında İttihat ve Terakki üyelerinin uygunsuz sözler kullanmasını takiben Hasan Fehmi'nin öldürülmesi, Ahrar Fırkası ile cemiyet arasındaki düşmanlığın yanı sıra İttihadi Muhammedi adı altında muhalif bir cemiyetin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bkz. **Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, s.46

5. DEMOKRATİK MUHALEFETİN DOĞUŞU

İTC'nin meşrutiyet öncesine uzanan kozmopolit yapısı, devrim sonrasının temsili ve çoğulcu siyasal döneminde varlığını sürdürmüştü. Cemiyet içinde birbirine karşıt düşüncelerde bulunanlar, meşrutiyetin yeniden ilanı ile beraber farklı ideolojik görüşler ve iktidar mücadeleleri sonucunda belli bir rekabet ve çatışmanın içine girmeye başlamıştı. Böylece iktidar ve muhalefet paradigmaları ilk önce cemiyet içinde doğmuş oldu.

Meşrutiyetin çoğulcu ve parlamenter döneminde yaşanan yoğun siyasallaşma sonucu kurulan partilerin çoğu Batıdaki partilerin aksine meclis içindeki gruplaşmaların yarattığı rekabet sonucunda doğmuştu.³⁹⁶ Dolayısıyla İTC dışında tüm meşrutiyet partileri, 1908 seçimleri meclise giren farklı ideoloji ve etnik gruba mensup milletvekillerin ayrışmasıyla kurulmuştu.

Bu dönemde İTC'ye karşı muhalefetin doğmasında, cemiyetin merkezîyetçi, tekelciliği ve gizli teşkilatlanmasının ikinci bir istibdada yol açabileceği endişesi önemli bir etken olmuştu. Cemiyetin kurduğu denetimli iktidar yapısı, hükümetlerin iç işleri ile programlarına müdahalede bulunması, tartışmalı “cemiyet-fırka” sorunsalı ile orduyu siyasetin içine çekme gayretleri önemli etkenlere sahip olmuştu. Dolayısıyla iyi kötü bir muhalefetin varlığı, galip kuvveti pek çok değişim ve iyiliğe sevk ederek, göreceli olarak vatan hizmeti görebilir veya iktidarın aşırılıklarını bir süreye kadar engelleyebilirdi.³⁹⁷

İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin hürriyeti ilan eden siyasal güç olarak, iktidar hususunda tekelci politikalar benimsemesi, öteki gruplar ile ideolojileri dışlaması kaçınılmaz olarak siyasal muhalefetin doğmasına yol açmıştı.

³⁹⁶ Bu doğru ve yerinde tespiti yapan Sait Halim Paşa, Osmanlı siyasal ve toplumsal yaşamının partilerin doğduğu batı coğrafyasının yaşadığı tarihsel süreç ve deneyimi yaşamamış olmasından dolayı, Osmanlı partileri Avrupa'da görüldüğü üzere istenilen görevi yerine getireceğini beklemenin boşuna olacağını savunuyordu. Sait Halim Paşa, **Taklitçiliğimiz, Buhranlarımız ve Son Eserleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.47-49. ve a.g.e, s.281-283. Ancak, partileşmenin meşruti rejimin bir gereği olduğu gerçeğini göz ardı eden Sait Halim Paşa'nın partileri Osmanlı devlet ve osmanlılık ülküsüne zarar veren olgular olarak ele alması dönemin siyasal yaşamını analiz etmekte yeterli iddialar olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Sorun partilerin varlığından ziyade iktidar ve muhalefet anlayışının temsiliyeti ile birbirine tahammül edememesinden kaynaklanmıştı. Sait Halim Paşa'nın bizde hakiki demokrasinin öteden beri var olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmesi, siyasal görüşleri ve batıya ideolojik yaklaşması, batı demokrasisini düşük görmesi ile alakalı olmalıdır. Bkz. A.g.e., s.54-55

³⁹⁷ Nur, **Meclisi Mebusan'da Fırkalar Meselesi**, s.19

İktidar konusunda kendisini tartışmasız tek alternatif siyasal güç olarak gören ve varlığını kutsallaştırılan cemiyet, muhalefeti rahatsızlık veren bir kavram olarak algılamış, muhalif tutumu günah ve kendi varlığına yönelik bir tehdit algılamış, muhalefet kavramına uzun süre tahammül edememişti. Bundan dolayı muhalefeti iktidara karşı bir alternatif bir güç veya iktidarı denetleyen bir mekanizma olarak görmemiştir. Dolayısıyla Cemiyetin varlığını kutsallaştırması(cemiyeti mukaddese) ve muhaliflere iktidar olma yollarını kapatması, muhalefetin ideolojik tercih ve kararlarında önemli bir belirleyici etkenler olmuştur.

Buna karşılık muhalefetin de İttihatçılara bakışı olumlu olmamış, iktidara gelebilmenin yöntemi olarak mevcut yönetimin tamamen tasfiyesine inanmış, şahsi menfaat ve ihtirasları ile hareket etmiş, siyasi misyonunu mevcut sorunlara çözüm bulma yönünde kullanamamıştı.³⁹⁸ İktidara uzanabilmek veya iktidar olabilmek için İTC'nin tasfiye edilmesi gerekliliğine inanan muhalefet, yasal ve demokratik usuller ile beraber illegal yöntemlerin dışına çıkabilmişti. Bu amaçla politik ve ideolojik ayırım yapmadan örgütlenme içine girmiş, her yolu mubah saymıştır. Dolayısıyla iktidar ve muhalefet tarafları arasında birbirini tasfiye etme çalışmaları, pek çirkinlik arz etmiş,³⁹⁹ Tunaya'nın deyimiyle "*ölüm-kalım çarpışması*" şeklinde geçmişti. İktidar ve muhalefet parti veya gruplarının bu tarz politik mücadele yöntemi, meşrutiyet döneminin çoğulcu ortamında demokratik bir sistemin kurulmasını engellemiş veya ertelemişti.

İkinci meşrutiyet döneminde iktidarı temsil eden politik aktör olarak İTC'ye karşı beliren muhalefet grupları farklı çevrelerden gelmiş ve değişik düşünce akımlarından beslenebilmişti. Bu dönemde beliren muhalif çevreler ile siyasal parti veya cemiyetler, gayrimüslim ve gayri Türk unsurlar, saray ve çevresi ile bazı kabineler olmuştur. Her biri farklı siyasal çıkarlara sahip olan bu muhalif çevreler, iktidardan beklentileri farklı olmuş, iktidar gücü veya kaynağının değişmesinde durumunda farklı beklentiler içine girmişlerdi.

31 Mart Olayı'nda görüleceği üzere, iktidarı kontrol eden cemiyetin kısa süreliğine iktidardan uzaklaşması ile bu çevreler amaçlarını gerçekleştirme peşine düşmüş, ademi merkezîyetçi muhalefet liberal bir meşrutî, muhafazakar muhalefet

³⁹⁸ **Jön Türklerden İttihat ve Terakkiye**, Hazırlayan: Yusuf Ziya İnan, Bayramşık Yayınevi, İstanbul, 1978, s.141

³⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi, **Meşrutiyet Olayları**, s.15-16

İslamcı, saray ve çevresi patrimonyal bir siyasi düzen talebinde bulunmuşlardı. Gayrimüslim ve gayri Türk unsurlar ise ulusal taleplerine cevap veren daha özgürlükçü sistem veya idari özerkliği ön plana çıkaran bir yönetim zihniyeti beklentisi içinde olmuşlardı. 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra saray ve çevresinin önemli ölçüde, siyasi muhalefetin ise kısmi olarak tasfiye edilmiş, ancak ademi merkezîyetçi muhalefet ile dini ve etnik muhalefetin birlikteliği Rumeli'nin büyük ölçüde yitirildiği döneme kadar devam etmiştir. Bu dönemde kurulan kabinelerin büyük bir kısmı ise, Büyük Kabine dönemine kadar kontrol altına alınmış ya da son çare olarak düşürülmüştü.

İktidarı tamamen tasfiye etmekte yeterli güce sahip olamayan parçalı ve etkisiz muhalefet çevreleri veya grupları kendi siyasi amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla işbirliği yapabiliyordu. Kasım 1911'de neredeyse tüm muhalif unsurların bir araya gelmesiyle kurulan en büyük muhalefet örgütü Hürriyet ve İtilaf Fırkası, liberalizmden İslamcılığa, sosyalistlerden demokratlara, muhafazakar çevrelerden Osmanlı'nın öteki unsurlarına kadar her kesimi içeren kozmopolit bir girişim olarak iktidar iddiasında bulunmaya başlamıştı.

5.1. Fedekaran-ı Millet Cemiyeti'nin Kurulması

Kanunu Esasi'nin yeniden ilan edilmesiyle devrimi gerçekleştiren İttihat ve Terakki, sarayın kudretli yapısı ile meşrutiyet hükümetlerini kontrol altına almakta zorlanmasından dolayı hırçınlaşmış, otoriterleşmişti. Siyasal yaşamda İttihat ve Terakki'nin artan müdahaleci tavrı ve bu otoriterleşmesine ilk muhalefet Fedekaran-ı Millet Cemiyeti'nden gelmişti.

II. Meşrutiyetin çoğulcu döneminin en büyük siyasi örgütü olan İTC karşısında kurulan ilk muhalif örgüt ve yeni rejime çoğulcu bir özellik kazandıran "Fedekaran-ı Millet Cemiyeti", istibdat rejimi sırasında Abdülhamit'e muhalif Jön Türkler tarafından kurulmuştu. Cemiyet, meşrutiyetin ilanından sonra sürgün hayatından dönen eski rejim muhaliflerinden Avnullah el Kasımi Bey'in girişimi, Ali Vefa,

Dr.Saib, Abdülkadir Kadri, Hacı Cemal ve Ertuğrul Beylerin⁴⁰⁰ katılımıyla 1908 Ağustosunda kurulmuştu.⁴⁰¹

Yeni cemiyet, adı şantaj ve komplo hareketlerine karışmış bir hayır cemiyeti ile siyasi bir parti karışımı olan bir topluluk görüntüsü vermişti.⁴⁰² Dolayısıyla şüpheli ve hırslı biri yapıya sahip olan cemiyetin kuruluşu İTC tarafından hoş karşılanmamıştı. Çeşitli görüşlere göre, cemiyetin temel amacı, dini bir hükümet tesis etmek olduğundan⁴⁰³ bu hoşnutsuzluk kaçınılmaz olmuştu. İttihatçılar, cemiyeti inkılap peşinde koşmakla itham etmeye başladı.⁴⁰⁴

Cemiyet, iktidarı temsil eden İttihat ve Terakki karşısında sonradan ortaya çıkacak olan ve demokratik olarak adlandırabileceğimiz muhalefetin tezlerini ilk kez işlemiş, tek parti yönetimlerinin sakıncalarına dikkat çekmeye çalışmış, bu yönde suçlamalarda bulunduğu ittihatchıları sert bir dille eleştirmişti.⁴⁰⁵ İttihatçıların hükümet işlerine karışmasından rahatsızlık duyan cemiyet, vatan ve memleket çıkarlarına aykırı durumlarda hükümeti uyarılmış,⁴⁰⁶ tek parti düzeni kurmakla suçlayarak kamuoyunda yıpratmaya çalışmıştı.

İttihat ve Terakki'ye karşı ortaya çıkan muhalefet hareketinin gelişmesindeki katkıları inkar edilmeyecek olan bu cemiyet⁴⁰⁷ Sabahattinci ademi merkezîyetçi görüşleri ile 31 Mart Olayı'na kadar iktidarı sert bir şekilde eleştirmiş, bundan dolayı hayli tepkisi çekmişti. İttihatçıların tasfiye hedefleri arasında yer alan, “*devlete ihanet etmek*”⁴⁰⁸ ile suçlanan ve “*gizli bir fırsat kuruluşu*”⁴⁰⁹ olarak adlandırılan cemiyet, kapandığı 31 Mart Olayı'na kadar İttihat ve Terakki'nin nefesini ensesinde hissetmişti.

1908 seçim sürecinde kurulan cemiyet, seçimlerde İttihat ve Terakki karşısında başarı gösteremeyince siyasal görüşlerini mecliste temsil edecek sandalyeye sahip

⁴⁰⁰ Kurucular için bkz Tunaya, a.g.e, C:1, s.131 ve 134'te

⁴⁰¹ Kuran, **İnkılap Hareketleri**..., s.498. Kurucuları arasında Mevlanzade Rıfat ve İttihat ve Terakki'ye muhalefeti ile bilinen ve muhtemelen komitacı İttihatçılar tarafından öldürülen gazeteci Hasan Fehmi gibi kişilerin de bulunduğu iddia edilmiştir.

⁴⁰² Tunaya, a.g.e., s.132

⁴⁰³ Ziya Şakir, a.g.m, **Tan**, 31 Ekim 1937

⁴⁰⁴ Cemiyetin yayın organı Hukuku Umumiye, cemiyet aleyhinde kanun dışı eylemlerde bulunmadıklarını vurgulamış, bu iddiaları kesin bir dille yalanlamak zorunda kalmıştı. “Bugünkü Meşrutiyet ve Cemiyet-i İttihadiye”, **Hukuku Umumiye**, 21 Kânunuevvel 1908

⁴⁰⁵ Tunaya, a.g.e., s.133

⁴⁰⁶ Çavdar, **Özgürlük Kavgasında Yaşanan Geçmiş**, s.96

⁴⁰⁷ Asaf Turgay, **İbret**, Cilt:2, Okat Yayınevi, İstanbul, Tarihi Yok, s.20

⁴⁰⁸ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1991, s.179

⁴⁰⁹ Tunaya, a.g.e., s.134

olamamış, iktidara karşı mücadelesini meclis dışında yürütmeye çalışmıştı. Bunu daha çok yayın organı hukuk-u umumiye gazetesi ile yürütmüştü.

Cemiyet, Yıldız sarayından tehdit yoluyla belli miktarda para aldıktan sonra, hükümete kadar uzanan pek çok siyasetçiden aynı yöntemle para almaya teşebbüs edince kurucuları gözaltına alındı⁴¹⁰ ve yayın organı hukuku Umumiye gazetesi binası basıldı.⁴¹¹ 18 Ocak 1909'da İttihatçılara karşı silahlı bir eylem veya suikast yapacakları iddiasıyla pek çok üyesi tutuklandı.⁴¹² Muhalefet cemiyet üyelerine yönelik tutuklanmaları hükümeti yıpratılabilmek amacıyla sorunu meclis gündemine bir önergeyle getirerek Adliye ve Dahiliye nazırlarının görüşünü almak istedi.⁴¹³ Muhalifler, tutuklamalar hakkında hem Adliye hem de Dahiliye Nazırının bu konuda açıklama yapmasını talep etmiş, fakat meclis sadece Adliye Nazırının açıklama yapmasını yeterli görmüştü.⁴¹⁴ Üstelik tutuklananların suçsuz bulunarak serbest bırakılması muhalefetin saldırılarını artırmasına yol açtı.⁴¹⁵ Nihayet muhalefetin verdiği gensoruyu cevaplayan Adliye Nazırını, fesat cemiyeti olarak ihbar edilen hareketin Babı Ali'ye yönelik bombalı eylem ve cinayetlerde bulunacağı iddiasıyla tutuklanmaların gerçekleştirildiğini savundu.⁴¹⁶ Muhalefet nazırın konuşmasını doyurucu bulmadı, iddiaların hayali ve kanunlara muhalif bir girişim, tutuklanmaları ise, kanunlara tecavüz, Osmanlıcılığı zedeleyen gelişme olarak değerlendirdi.⁴¹⁷ Muhalefetin sert ithamları karşısında makamını savunan nazır, tutuklanmalardan kendilerinin herhangi suçlarının olmadığını savunmuş,⁴¹⁸ nitekim iddialar ispatlanamadığı için serbest bırakıldıklarını dile getirmişti. Nihayet tutuklama ve iddiaların İttihatçı bir komplo olduğu kısa süre sonra ortaya çıktı.⁴¹⁹ Ancak bu tutuklanmalardan sonra hayli yıpranan ve İttihat ve Terakki karşısında etkili bir muhalefet sergilemeyen cemiyet, 31 Mart olayı sonrası tasfiye edilen muhalefet kervanında yer alarak ömrünü tamamlamıştı.

⁴¹⁰ Kuran, **Harbiye Mektebinde...**, s.112-113

⁴¹¹ "Yeni Bir Şiaya", **Hukuku Umumiye**, 13 Kânunusani 1324

⁴¹² **İkdam**, 13 Ocak 1909

⁴¹³ **MMZC**, 14 Kanunusani 1324, D:1, İS:1, İ:19, s.359

⁴¹⁴ **MMZC**, 14 Kanunusani 1324, D:1, İS:1, İ:19, s.359

⁴¹⁵ **Hukuku Umumiye**, 17 Kanunusani 1324

⁴¹⁶ **MMZC**, 22 Kanunusani 1324, D:1, İS:1, İ:23, s.479

⁴¹⁷ **MMZC**, 22 Kanunusani 1324, D:1, İS:1, İ:23, s.480-481

⁴¹⁸ **MMZC**, 22 Kanunusani 1324, D:1, İS:1, İ:23, s.481

⁴¹⁹ Sina Akşin, "Fedekaran-ı Millet Cemiyeti", **S.B.F.D.**, Cilt:XXIX1-2, 1974, s.135. İttihatçılar meşrutiyet dönemi boyunca iktidarı korumak amacıyla benzer suçlamaları öteki muhalif partilere karşı da kullanmaktan geri kalmadı. Mardin, a.g.e, s.179

5.2. Ahrar Fırkası'nın Kurulması

II. Meşrutiyet'in çoğulcu döneminde İTC'nin siyasi icraatlarına karşı kurulmuş ilk örgütlü siyasi parti, Ahrar Fırkası oldu. 14 Eylül 1908'de kurulan fırka⁴²⁰ Prens Sabahattin Bey'in bahçesinde verdiği bir konferanstan sonra iktidara alternatif olabilecek veya onu dengeleyebilecek bir fırkanın kuruluşunu gerekli gören gençler tarafından kuruldu. Nitekim Meclisi mebusanın açılmasından sonra muhalif bir fırkanın kurulması şiddetle arzulanmış⁴²¹ bu doğrultuda ilk girişim Nurettin Ferruh ile 1910'da İttihatçılar tarafından öldürülen Ahmet Samim Beylerden gelmişti. Yeni fırka, uzun süre yurtdışında bulunan muhaliflerin İttihat ve Terakki meşrutiyetine duydukları güvenin sarsılmasından sonra kurulmuştu.⁴²² Ahrar Fırkası'nın kurulmasıyla imparatorluğun siyaseti, merkezi temsil eden İttihatçılar ile çevreyi temsil eden ademiyetçi gruplar arasında ikiye ayrılmış oldu.⁴²³

Ahrar Fırkası, esas itibariyle Prens Sabahattin Bey'in Ademi Merkezîyetçi cemiyetinin devamı⁴²⁴ veya onun siyasallaşması şeklinde ortaya çıkan partinin⁴²⁵ başkanlık sorunu belirsiz ve tartışmalı olmuştu. Parti başkanlığı için radikal İttihatçı karşıtlıkları ile bilinen Kamil Paşa⁴²⁶ ile İsmail Kemal Bey'in isimleri zikredilmiş, ancak kimin başkan olduğu belli olmamıştı. Genel kanı Prens Sabahattin'in parti başkanı olduğu yönündeydi.⁴²⁷ Nitekim parti liderinin olmaması, Prens Sabahattin'in parti başkanı olduğu iddialarına yol açmıştı.⁴²⁸ Prens'in etrafına “*sürekli siyaset uğraşmayacağı, sadece seçim zamanı gelince ademi merkezîyetçi fikrini*

⁴²⁰ Bkz. McCullagh, a.g.e, s.53-57. Danişmend, **Osmanlı Tarihi 4**, s.368

⁴²¹ Nur, **Meclisi Mebusan'da Fırkalar Meselesi**, s.18-19. Muhalif gazeteci Ali Kemal'in bu konuda hayli yazı kaleme aldığı göze çarpmaktadır. Ahrar Fırkası'nın kuruluşunu meşrutiyet kazanımları açısından sevinçle karşılamış, yeni partinin İttihatçı cemiyetten daha önemli bir misyona sahip olduğunu savunmuş, hatta rejiminin teminatı olarak görmüştü. Ali Kemal, “İttihat'tan Ahrar'a Ahrar'dan İttihada”, **İkdam**, 20 Mart 1909

⁴²² Şerif Paşa, a.g.e, s.30

⁴²³ Ahmad-Rustow, a.g.m, s.252

⁴²⁴ Kuran, **Harbiye Mektebinde...**, s.111

⁴²⁵ Şakir, a.g.m, **Tan**, 31 Ekim 1937. Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, Cilt:7, s.273

⁴²⁶ Avanzade M. Süleyman, **Ahrar Mı, İttihat Mı?**, Karabet Matbaası, İstanbul, 1327, s.5

⁴²⁷ Danişmend, a.g.e., s.368; McCullagh, a.g.e, s.53. Karşı görüş için bkz. Cemal Kutay, **Prens Sabahattin, II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki**, ss.245-249. Çelik'e göre ise Ahrar Fırkası başkanı İsmail Kemal Beydi. Çelik, a.g.e, s.127

⁴²⁸ Tunaya, a.g.e, Cilt:I, 175 ve 183-184. Karşı görüşler için bkz. Kuran, **İnkılap Hareketleri...**, s.492. Kuran, Prens'in Ahrar Fırkası ile herhangi ilişkisinin olmadığını ileri sürmektedir.

savunacağını söylemesi"⁴²⁹ kafaları karıştırmış, ancak fırkanın Prens'in Selanik ve Manastır'a yaptığı seçim faaliyetlerinden sırasında kurulması⁴³⁰ bu kanıyı güçlendirmiş, Prens Sabahattin ile Ahrar Fırkası arasında doğrudan organik bir bağ bulunduğunu göstermişti.⁴³¹ Parti programında "tevzi-i mezuniyet" ilkelerinin bulunması,⁴³² Ahrar Fırkasını yayın organı olan Terakki gazetesinin Prens'in yönetiminde olması bu kanıyı güçlendirmişti.⁴³³

Bir küskünler partisi olan Ahrar Fırkası'nın üyeleri İttihat ve Terakki'ye muhalif kimlikleriyle bilinen Rıza Nur, Zöhrab Efendi, Mahir Sait, Damat Salih Paşa, Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Ali Kemal bey gibi şahıslar olmuştu.⁴³⁴ Daha sonraları muhafazakar muhalif olarak bilinen Mizancı Murat Bey de fırkaya katılmış, Sadrazam Kamil Paşa, Ahrarcıların Perapalas'ta verdiği ziyafete katılarak partiyi desteklemiş ve partiye yönelik eğilim içine girmişti.⁴³⁵ İktidar-muhalefet ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil eden Perapalas Ziyafeti⁴³⁶ İttihatçıların Kamil Paşa'ya karşı tavırlarını sertleştirmesine ve sonradan güçlenebilecek bir muhalefet olgusunun farkına varmasına, nihayet sıkı tedbirler almalarına yol açmıştı. Ahrar Fırkası'nın düzenlediği ziyafete tepki gösteren ve buna alternatif olarak düzenledikleri ziyafette Ahmet Rıza Bey'in muhalefeti eleştiren sert konuşması muhalifleri kızdırmış,⁴³⁷ meclisin tarafsızlığını zedelemişti.

⁴²⁹ **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, s.529

⁴³⁰ Kuran, a.g.e., s.498

⁴³¹ Genel kanı Prens Sabahattin, kendisi görünmeden sütkardeşi Fazlı Bey aracılığıyla fırkayı kurdurmuş olduğu ve para yardımıyla bulunduğu yönünde olmuştur. Mevlanzade Rifat, **31 Mart, Bir İhtilalin Hikayesi**, Pinar Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Kasım 1996, s.31. Avanzade M. Süleyman, a.g.e, s.5. Hüseyin Cahit, Prens'in yanı sıra Kamil Paşa'nın da bu partinin arkasında bulunan isimlerin başında gelmişti. Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:88, s.151

⁴³² Bkz. Sencer, a.g.e, s.46

⁴³³ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s.46. Ahrar Fırkası ile Prens Sabahattin arasında korelasyon olduğuna inanan İttihatçılar, fırkayı "*Prens Sabahattin Fırkası*" olarak nitelemişlerdi. Neyyir-i Hakikat'tan aktaran: Prens Sabahattin, a.g.e, s.127. Ancak Prens bunu hiçbir zaman kabul etmedi. Ahrar Fırkası ile herhangi bir ilgisinin olmadığını savunduğu demeçlerden biri şöyle idi: "*Ahrar Fırkası ben Manastırdayken haberim bile olmadan kurulmuş. İstanbul'a döndükten sonra muhalif bir partinin gereğini tasdik etmekle beraber mesleğimde sabit kalma düşüncesiyle partiye katılmam için yapılan lütüfkar davetlerini kabul etmedim*" Aktaran: Mevlanzade Rifat, a.g.e., s.31-32. Prens, adayıyla sıcak bakmadığını, hükümete karşı mesafeli durduğunu ve bağımsız olduğunu iddia ederek siyasal örgütlerle herhangi bir ilişkisinin olmadığını savunmuştur. Ayrıca bkz. Prens Sabahattin, a.g.e, s.120 ve s.180

⁴³⁴ Avanzade M. Süleyman, a.g.e. s.5 ve Tunaya, a.g.e, C:1, s.142

⁴³⁵ **Resimli-Haritalı Muvassal Osmanlı Tarihi**, s.3422

⁴³⁶ Hüseyin Cahit, "Perapalas Ziyafeti", **Tanin**, 14 Şubat 1324

⁴³⁷ Ahmet Rıza, ziyafette yaptığı konuşmada açıkça Ahrarcıları kastederek, cemiyet idaresinde memnun olmayanları "hain olmakla" suçlamış, onları "zeliller" olarak tanımlamıştı. "Fırka-i Ahrar ve İttihat Terakki Cemiyeti", **İkdam**, 17 Mart 1909 ve **Tanin**, 1-2 Mart 1325. Ahrar Fırkası genel

Partinin yayın organı durumunda bulunan Osmanlı gazetesi Prens Sabahattin'in sağladığı maddi destek veya yardım ile kurulmuştu. Partiyi destekleyen öteki muhalif yayınlar ise, İkdam, Serbesti, Volkan, Hilal, Sabah Yeni Gazete, Sadayı Millet ve öteki gazeteler olmuş ve parti programı doğrultusunda yayın yapmışlardı.

5.2.1. Parti Programı ve Yapısı

Prens Sabahattin yakın adamı Nurettin Ferruh ile Fransız hükümetin hukuk müşaviri Kont Ostrog tarafından hazırlanan fırka programı, Prens'in öğretileri doğrultusunda Osmanlılığı savunan bir zihniyetle hazırlanmıştı.⁴³⁸ Muhalif unsurların katılımını hızlandırmak amacını taşıyan parti programı dini ve etnik unsurlara geniş haklar tanınmasını ve özgürlüklerinin teminat altına alınmasını savunmuş, bunların genişletilmesini dile getirmişti.⁴³⁹

Program ve savunduğu görüşler, ile ilk örgütlü muhalefet olan Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki'den daha fazla özgürlükçü olmak ve çevresine ülkenin en hür insanlarını toplamayı hedeflemişti.⁴⁴⁰ Dolayısıyla parti programının özünü adem-i merkeziyetçi görüşler oluşturmuştu. İttihatçılar, adem-i merkeziyetçi parti programını ülkenin birlik ve beraberliğini tehdit edeceğini iddia ederek eleştirmişlerdi. Bu eleştiriler karşısında Prens Sabahattin, partinin kuruluşundan iki gün sonra verdiği bir konferansta ademi merkeziyetçiliği açıklamaya çalışmış, muhtariyet ile ilgili olmadığını savunmuş,⁴⁴¹ İttihatçıların saldırılarına karşılık vermeye çalışmıştı.

Ahrarcılar, seçim sürecinde yayınladığı liberal programlarında İTC'nin merkeziyetçi ve otoriter zihniyetine karşı taleplerde bulunmuş, imparatorluğun etnik ve dini unsurlarını kazanmaya özen göstermişlerdi.⁴⁴² Programının 5. ve 6. maddelerindeki 25,000 erkek için bir mebusun seçilmesi önerisi ile el konulmuş

sekreteri Nurettin Ferruh, Ahmet Rıza'ya gönderdiği mektuplarında cemiyetin baskılarını eleştirmiş, bundan yılmayacaklarını, mektuplarına cevap vermeyerek taraflı davrandığını dile getirmişti. **İkdam**, 26 Mart 1909

⁴³⁸ A.B.Kuran, a.g.e., s.498. Avanzade M. Süleyman'a göre, iki fırkanın programları arasında bir iki nokta fark vardı. Avanzade M. Süleyman, a.g.e., s.6. Ancak görüleceği üzere programları ve vaat ettikleri arasında farklar gözle görülecek kadar çeşitliydi.

⁴³⁹ Birinci, a.g.e., s.37

⁴⁴⁰ Ahmet Hilmi, a.g.e, s.20. Ayrıca bkz. **Mevlânâzade Rifat'ın Anıları**, Arma Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, Temmuz 1992, s.20–22

⁴⁴¹ Bu konu için bkz. Prens Sabahattin, a.g.e., s.187-188

⁴⁴² Kuran, a.g.e., s.502

toprakların geri verilmesi, imparatorlukta dağınık durumda bulunan Ermeni cemaatinin taleplerini karşılanmaya çalışmıştı.⁴⁴³ Keyfi vergilerin kaldırılması Arnavutlara yönelik olmuştu. 23.madde ile işçi ve grev haklarının tanınması İstanbul ve Selanik gibi kentlerde yoğun yaşamış olan emekçi sosyalist kesimlerin desteğini almayı hedeflemişti. Üstelik Anglo-Sakson siyaset tarzı örgütlenen liberal bir partinin, ideolojisine ters bir şekilde işçi ve grev haklarından bahsetmesi, siyasi bilgisizlikten değil, sadece tüm muhalifleri kendi etrafında toplanma isteğinden kaynaklanmıştı. Parti, bu yönüyle ilerde tüm muhalif parti ve grupları kendi bünyesinde toplamaya çalışan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ön protopi, İttihat ve Terakki'nin antitezi iddiasında olmuştu.

Liberal bir programa sahip olan yeni fırka, ademi merkezîyetçi tezleri bakımından siyasi/idari ve iktisadi olarak iki temel olguya dayanmaya gayret etmişti. Partinin aşırı vatanseverliğe karşı olması ve İttihat ve Terakki'yi ülke birliği için tehlikeli olarak görmesi,⁴⁴⁴ Ermeni ve Rum gibi azınlık unsurları kendi tarafına çekmeye çalışması, temel siyasi yönünü oluşturmuştu. Nitekim fırkaya en büyük desteklerden biri Ermeni Hınçak Partisi'nden gelmesi bunu kanıtlamıştı.⁴⁴⁵

Ağırlıklı olarak muhalefet etmek amacıyla kurulan fırkanın⁴⁴⁶ temel kaygısı, İTC'nin tekelci ve gizli yapısının ikinci bir istibdada yol açabileceği yönünde olmuş,⁴⁴⁷ bu tehlikeyi bertaraf amacıyla denge unsuru olmaya özen göstermişti.⁴⁴⁸ Nitekim cemiyet-fırka tartışmaları, ordu-siyaset ilişkileri, hükümet işlerine müdahale ve nihayet her türlü muhalefete tahammülsüzlüğünü “*ikinci istibdat*”ın işaretleri olarak değerlendirmişti.⁴⁴⁹ Bu iddiaları kabul etmeyen İttihat ve Terakki ise adem-i merkezîyetçi tezleri Türklüğü yıkıcı istekler olarak görmüş, Ahrarcıları vatan haini olmakla⁴⁵⁰ kozmopolitlik ile suçlamaya başlamıştı.⁴⁵¹

⁴⁴³ Tunaya, a.g.e, C:1, s.155–158

⁴⁴⁴ Knight, a.g.e, s.275

⁴⁴⁵ Avagyan-Minassian, a.g.e., s.44

⁴⁴⁶ Nükhet Turgut, “Türkiye’de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı”, Tarihsel Süreç İçerisinde Kavramsal ve Olgusal Olarak Muhalefeti Hazırlayan Gelişmeler, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, 1.Baskı, İstanbul, Nisan 1986, s.423

⁴⁴⁷ Akşin, **100 Soruda Jön Türkler...**, s.100

⁴⁴⁸ Sina Akşin, “31 Mart olayına değin Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası”, s.557, Nükhet Turgut, **Siyasal Muhalefet**, Birey ve Toplum Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara, Aralık 1984, s.242

⁴⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Knight, a.g.e, s.286 ve Danişmend, **31 Mart**, s.14

⁴⁵⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Cilt:1, Sayı:8, 26 Nisan 1962, s.265. Ayrıca bkz. Prens Sabahattin, a.g.e., s.186-187

⁴⁵¹ Tunaya, a.g.e, C: 1, s.145

5.2.2. İttihat ve Terakki ile İlişkiler

Ahrar Fırkası, yukarıda değinildiği üzere İttihatçılar ile adem-i merkezîyetçilerin birleşmesinin imkansız olduğunun anlaşılması üzerine kurulmuştu.⁴⁵² Tunaya'nın deyimiyle muhalefet tezlerini ilk kez siyasallaştıran ve meşrutiyetin ortak muhalefet çizgisini başlatan parti,⁴⁵³ İTC'nin yaratmış olduğu anarşik durumu bertaraf etmek, meşrutiyet usulleri ile demokrasi esaslarına uygun olarak iktidarı ikaz etmek⁴⁵⁴ ve gerçek bir inkılap meydana getirmek amacıyla kurulmuştu.⁴⁵⁵

Ahrar Fırkası, İttihadı Muhammedi Cemiyeti ve eski kafalı Türkler ile İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi, izolatist, laik ve milliyetçi uygulamalarından rahatsızlık duyan dini ve etnik unsurların muhalifleri ile meşrutiyete dair beklentileri karşılanmayan, huzursuz ve başarısız kimseler tarafından da desteklenmişti.⁴⁵⁶ Nitekim bu unsurların büyük bir kısmı ile cemiyetten kopan kişiler partinin kuruluşunda büyük ölçüde yer almıştı.⁴⁵⁷

İttihatçı Cemiyet karşısında muhalif çevrelerin sesi ve gücü olma iddiasındaki fırkanın amacı, adem-i merkezîyetçi anlayışı çerçevesinde azınlıkların temsil ettiği burjuvazinin çıkarlarını savunmak, tüm Osmanlı unsurlarının eşitliliğini dile getirmek ve iktidarın bunlara aykırı politik uygulamalarını eleştirmektir.⁴⁵⁸ Fırkanın bu politik tutumu, sadece İTC'ye değil, padişaha ve saraydaki statükosuna da muhaliftir.⁴⁵⁹

Siyasi gerginliğin iyice arttığı bu dönemde muhalefetin İttihat ve Terakki karşıtı bir miting düzenleyeceği haberinin duyulması üzerine harekete geçen hükümet meşrutiyet ilkelerine aykırı, sırf muhalefetin önünü almak amacıyla toplantı ve gösterilere sınırlama getirme yoluna gitti.⁴⁶⁰ Toplantı veya gösterileri hükümetin

⁴⁵² Kuran, a.g.e., s.490

⁴⁵³ Tunaya, a.g.e, C:1, s.154

⁴⁵⁴ Kuran, **H.C.Yalçın'a Açık Mektuplar**, s.7

⁴⁵⁵ **Mevlânâzade Rifat Bey'in Anıları**, s.20. Ahmet Bedevi, a.g.m., **Vatan**, 10 Mart 1948

⁴⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hilmi, a.g.e, s.53–56

⁴⁵⁷ İttihat ve Terakki'nin oldukça güçsüz olduğu Şam'da Ahrar Fırkası'nın kuruluşunun yansıması olarak Ekim 1908'de "Hürriyet" ve Hür Osmanlı" adında iki Arap kulübü kurulmuştu. Hasan Kayalı, a.g.e, s.70

⁴⁵⁸ Tunaya, a.g.e, C:1, s.155–158

⁴⁵⁹ Prens Sabahattin, a.g.e., s.202-203

⁴⁶⁰ **İkdam**, 16 Şubat 1324

iznine tabi tutmuş, bu tip örgütsel veya toplu gösteriler için önceden izin almak suretiyle müsaade edebileceğini beyan etmişti.⁴⁶¹

Muhalefetin, özellikle Ahrar Fırkası'nın sert eleştirilerine neden olan bu kısıtlama, bazı İttihatçıların istifasına⁴⁶² ve meclisi mebusan tartışmalara neden oldu.⁴⁶³ Hükümetin bu tavrını anayasaya aykırı olarak gören muhalefet, hükümet hakkında önerge verdi.⁴⁶⁴ Muhalefetin tepkisini dindirmek isteyen bazı İttihatçı mebus da önergeyi destekledi. Hilmi Paşa'nın gerekli açıklamaları yapması ile ilgili verilen bu önerge nihayet çoğunluk kararı kabul edildi.⁴⁶⁵ Meclise verilen önergeyi idarenin köşeye sıkışması olarak algılayan muhalifler, tavırlarını sertleştirerek eleştirilerini artırdı. Henüz İTC üyesi olan Rıza Nur, İkdam başta olmak üzere tüm muhalif gazetelerde yayınlanan “*Görüyorum ki İşler fena Gidiyor*” makalesi ile “*hükümet içinde hükümet olmakla*” itham ettiği ve tüm olumsuzlukların sorumlusu gördüğü cemiyetin faaliyetlerinin kısıtlanması ve İstanbul dışına çıkarılmasını dile getirdi.⁴⁶⁶ Muhalefetin manifestosu olan bu makale, cemiyetin siyasal gelişmeler ile hükümetlerin içişlerine müdahale etmesinden kaçınmasını, olaylara karşı tarafsız kalmasını ve İstanbul dışına çıkmasını talep etmişti. Rıza Nur, ittihatçıların güdümündeki kabine ile partisini eleştirdikten bir süre sonra yollarını tamamen ayırdı ve muhalefet kanadına geçti.

İktidar-muhalefet ilişkilerine yeni bir boyut getirecek kadar yankı uyandıran bu yazı, ittihatçıların tepkisiyle karşılaştı. Böylece parti mücadelelerinde artan siyasi tansiyon ile birlikte kişisel düşmalığa kadar varabilen tartışmalar yaşandı.⁴⁶⁷ İttihatçıların kalemşoru durumunda bulunan Hüseyin Cahit, biraz gecikmeli de olsa köşesinde bu yazıyı cevaplamış, Rıza Nur'un suçlamalarını kabul etmemiş ve makalesini Ahrar Fırkası'na girme teşebbüsü olarak yorumlamıştı.⁴⁶⁸

İttihatçılar, muhalefetin eleştirilerini önlemek ve cemiyet-fırka tartışmalarına son vermek için mecliste bulunan fırkasının çalışma ve faaliyetlerini düzenleyen dahili

⁴⁶¹ MMZC, 18 Şubat 1324, Cilt:2, D:1, Sİ:1, İ:37,s.133–134

⁴⁶² İTC'den istifa eden isimlerin başında Şerif Paşa geliyordu. Şerif Paşa'nın eski cemiyetine yönelik sert eleştirilerde bulunduğu istifanamesi için bkz. Şerif Paşa, a.g.e, s.32–33

⁴⁶³ MMZC, 20 Şubat 1324, Cilt:2, D:1, Sİ:1, İ:37, s.130–140

⁴⁶⁴ MMZC, 20 Şubat 1324, D:1, Sİ:1, İ:37, s.130–140

⁴⁶⁵ MMZC, 20 Şubat 1324, D:1, Sİ:1, İ:37, s.160 ve devamı

⁴⁶⁶ Rıza Nur, “Görüyorum ki İşler Fena Gidiyor”, **İkdam**, 27 Şubat 1324.

⁴⁶⁷ Avanzade M. Süleyman, a.g.e., s.6

⁴⁶⁸ Hüseyin Cahit, “İş Fena Gidiyor”, **Tanin**, 4 Mart 1324

nizamname ile programını kabul etmiş,⁴⁶⁹ özellikle 13.madde ile iktidar-muhalefet ilişkilerine belli düzenlemeler getirmiş, cemiyetin meclisteki grubunun hükümetlerin içişlerine müdahale şansını ortadan kaldırmaya çalışmıştı. İttihatçılar siyasal yaşamda egemen gücün meclisteki grubunun olduğunu kamuoyuna duyurmuş,⁴⁷⁰ ancak muhalefeti ikna etmekte başarılı olamamış, eleştirilerin önüne geçememişti. İki partinin arasındaki çatışma ile siyasal çatışmaları amacıyla Fırka-i Müzahire ve Cemiyet-i Vatanperverane öncülüğünde belli girişimler yapılmış, ancak sonuç vermemiştir.⁴⁷¹ Nihayet 31 Mart Olayı'na birkaç gün kala muhalif yazar Hasan Fehmi'nin öldürülmesi iki partinin uzlaşmayollarını tamamen kapattı.

1908 seçimleri sürecinde kurulan fırka, ilk ve tek örgütlü siyasal örgüt olarak sadece İstanbul ve çevresinde seçimlerine katılması cemiyetin mücadele alanını burası ile sınırlandırmış, başarı şansını azaltmıştı. Fırka'nın İTC'ye ciddi bir rakip olmamasına rağmen Prens Sabahattin'in görüşleri olan adem-i merkezîyetçi ideolojiyi savunması, rahatsızlık yaratmıştı.⁴⁷² Bundan dolayı İttihatçıların İstanbul basını seçimler sırasında Ahrar Fırkasını ciddiye alan sert yazılar yayınlamışlardır. İttihatçılara göre Ahrar Fırkası'nda eski hafiyeler, cemiyetten yüz bulamayan maceracılar, kadro dışında bırakılanlar, saray ile bağlantıları olan veya kesilenler, Türklüğe düşman Arap ve Arnavutlardan bazı serseriler bulunuyordu.⁴⁷³ İttihatçılar Ahrar Fırkası'nı karamsar bir bakış açısı altında fazlaca düşman göstermelerine rağmen, yeni fırkanın sadece İstanbul'dan seçimlere katılması ve henüz cemiyet ile belli bir çatışmanın içine girmemesi nedeniyle genel politikalarında göze görülür bir değişiklikte bulunduğu söylemek mümkün değildir.

Ahrar Fırkası'nın doğrudan bir yayın organı yoktu, sadece Prens Sabahattin Bey'in maddi desteğiyle çıkan "Osmanlı" gazetesiyile adı anılmıştı. İttihatçı basın ile Ahrar Fırkasını destekleyen basın arasında sert mücadeleler yaşanmış, birbirlerini

⁴⁶⁹ Tunaya, a.g.e, C:1, s.45

⁴⁷⁰ Hüseyin Cahit, "İttihat ve Terakki", **Tanin**, 30 Mart 1325

⁴⁷¹ Fırka-i Müzahire, üyeleri İttihat ve Terakki Fırkası'ndan kopmuş olan Türk ve Müslüman mebuslardan oluşuyordu. Fırkanın üye sayısı 30 olup, çoğunluk fırkasına karşı ılımlı bir muhalefet sergilemiştir. Bkz. Rıza Nur, **Meclisi Mebusan'da Fırkalar Meselesi**, s.36. İkdâm'a göre, üye mebus sayısı 20 idi. **İkdâm**, 20 Mart 1909. Lütfü Fikri Bey, partiyi kurmalarındaki amacı, memlekete faydalı olabilecek partiyi desteklemek olduğunu aktarmaktadır. Lütfü Fikri, **Selanik'te Bir Konferans**, İstanbul, 1326, s.4

⁴⁷² Programının 9.maddesi ve diğerleri bkz. Tunaya, a.g.e, C:1, s.156. Ayrıca bkz. Kuran, a.g.e., s.498

⁴⁷³ Demir, a.g.e., s.128

kamuoyunda yıpratmaya çalışmışlardı.⁴⁷⁴ İttihatçı basın, Ahrar Fırkası'nın İstanbul mebus adayı ve muhalif ikdam gazetesi yazarlarından Ali Kemal'i ve gazetesini meşrutiyet, vatan ve Türklük aleyhtarı olmak ithamıyla kamuoyunda sert yazılarla eleştirmişti. Özellikle İkdâm gazetesinin matbaasında Yunan çıkarlarını savunan Prodos gazetesinin basılması eleştiri konusu olmuştu.⁴⁷⁵ Hüseyin Cahit, Tanindeki köşesinde ülke çıkarlarına aykırı ve Osmanlılık aleyhinde davranmakla suçladığı muhalif partiyi küçümsemiş, bir parti olarak kabul etmemiş, sadece gazetelerde konuşulan bir heyet olduğunu savunmuştu.⁴⁷⁶ Basın yoluyla yapılan tartışmalar o denli arttı ki aynı yazar sukunet çağrılarını yapmaya başlamış,⁴⁷⁷ ancak muhalif basının önünü almayı başaramamıştır. Yunan hükümeti ile patrikhaneye yakın duran Kozmîdi Efendi ile partinin yayın organlarından sayılabilecek Hilal gazetesinin İttihatçıları sert yazılarla eleştirmesi rahatsızlık yaratmıştı.⁴⁷⁸ Bununla yetinmeyen muhalif basın yer yer taraflı ve dezenformasyon bilgilerle İttihatçıları yıpratmaktan geri kalmamıştı.⁴⁷⁹

Seçimler bölümünde görüleceği üzere başarısız olacak parti, daha sonra İttihat ve Terakki'den kopan mebusların katılımıyla mecliste temsil edilebilme hakkını elde etmişti. Bütün bunlara rağmen Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki cemiyeti karşısında sorunlarını çözmekten aciz, politik örgütlenme ve ideolojik programını tamamlamış güçsüz bir parti olarak kalmıştı. Partinin fikir birliğinden yoksun olması, İttihat ve Terakki'nin tepki ve dikkatini çekecek kadar radikal isimleri içine almaya başlamasıyla bir muhalefet partisinden ziyade intikam peşinde koşan bir siyasal parti görüntüsü vermişti. Dolayısıyla Ahrar Fırkası'nın başarılı bir siyasal örgüt haline gelmemesi ve varlık gösterememesinde bu etkenlerin payı büyük olmalıdı.⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ Bakınız. Y.Doğan Çetinkaya, "İttihat ve Terakki'ye Muhalif Serbesti Gazetesi Penceresinden İstanbul'da 1908 Seçimleri", **Toplumsal Tarih**, sayı:89, Mayıs 2001, s.19-20

⁴⁷⁵ Demir, a.g.e., s.128

⁴⁷⁶ Hüseyin Cahit, "Fırkaların İttihadı", **Tanin**, 6 Mart 1325 ve "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası", **Tanin**, 15 Mart 1325

⁴⁷⁷ Hüseyin Cahit, "Temin-i Sükun", **Tanin**, 7 Mart 1325

⁴⁷⁸ İttihat ve Terakki'yi kumarhane ile itham edecek kadar sert eleştirilerde bulunan İzmirdeki Liberal İzmir gazetesi'nin propagandaları halk üzerinde etki yapması üzerine buraya üç vaiz gönderen cemiyet, Ahrar Fırkası'nı dinsizlikle suçlamaya başlamış, çalışmalarını engellemeye çalışmıştı. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Bir İttihat ve Terakki Muhalifi Olarak Liberal-Sosyalist Hilmi", **Tarih ve Toplum**, Cilt:14, s.177-178

⁴⁷⁹ Muhalif basın yanlış ve maksatlı haberlerle Niyazi ve Enver Beylerin cemiyeti nefretle terk ettiklerini yazabilecek kadar kamuoyunu yanıltmaya çalışmıştı. Bkz. Knight, a.g.e., s.276-277

⁴⁸⁰ Arnavut milliyetçisi olan ve Arnavutların daha fazla siyasal elde etmesini savunan İsmail Kemal Bey'in, İkdâm'daki köşesinde İttihatçılarla devri sabık peşinde olan Ali Kemal'in, Yunanistan ile

6. 1908 GENEL SEÇİMLERİ

Meşrutiyetin 23/24 Temmuz 1908’de ilan edilmesinden sonra 1877’den beri kapalı olan Meclisi Mebusanın yeniden açılması gündeme gelmiş,⁴⁸¹ nitekim bu sırada İstanbul’a gelen İttihatçı bir heyetin sadrazam Sait Paşa’dan seçimleri talep etmesi bu süreci hızlandırmıştı.⁴⁸² Böylelikle meşrutiyetin ilanı ile beraber Meclisi Mebusan’ı oluşturacak mebusların seçimi için çalışmalara başlanmış oldu. Devrimin öncüsü durumundaki İttihat ve Terakki, parlamentonun toplanması hususunda serbest seçmeni seçimlere hazırlamak zorunluluğunu hissetmiş,⁴⁸³ bu zorunluluğu meşruti rejimin salahiyeti ve güçlenmesi için bir fırsat olarak değerlendirmişti. Öte yandan kamuoyunda yapılacak seçimlerle imparatorluğun yıkılmasını haber veren kötü alametlerin son bulacağına dair olumlu bir hava da egemendi.⁴⁸⁴

32 yıl aradan sonra yapılan parlamento seçimleri, ilk meşrutiyet dönemindeki meclis tarafından çıkarılmış, ancak uygulanmamış olan “İntihab-ı Mebusan Kanunu Lahiyası” esaslarına göre yapıldı. Seçimler, seçim kanunu olmadığı için Kanuni Esasi’nin 72.maddesi uyarınca iki dereceli seçim sistemine dayanılarak gerçekleştirildi.⁴⁸⁵ Öncelikle 25 yaş üstü erkekler birinci seçmenler olarak belirlendi. Bu kişiler “İntihab-ı Mebusan Kanunu’nun 11.maddesinde belirlenen koşullarına sahip olan ikinci seçmenleri seçmişlerdi.⁴⁸⁶ Nihayet meclisi mebusana girecek olan mebuslar bu seçmenlerin oyları sonucu belirlendi.

Muhalefet partisi, seçimlerin demokratik ve adil bir ortamda gerçekleşmesi için yeni bir seçim yasasının yapılmasında ısrar etmiş,⁴⁸⁷ fakat iktidarı kontrol

patrikhaneye yakın duran Kozmide ve Zohrab Efendilerin yer alması bunu gösteriyordu. Ziya Şakir, a.g.m, **Tan**, 2 Kasım 1937

⁴⁸¹ Ahmet Refik, a.g.e., s.90

⁴⁸² Tefik Çavdar, **Müntehib-i Sani’den Seçmene**, V Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, Kasım 1987, s.5. Aslında seçimlerin yapılacağı padişahın iradesinde de ilan edilmişti. İkdam, 24 Temmuz 1908

⁴⁸³ Hüseyin Cahit, “İntihabat”, **Tanin**, 26 Temmuz 1324

⁴⁸⁴ Halide Edip Adivar, **Mor Salkımlı Ev**, 7.Baskı, Özgür Yayınları, İstanbul, Kasım 2005, s.158

⁴⁸⁵ 20 Temmuz 1324 tarihli irade-i seniyye binayen, **Düştur**, İkinci Tertip, Cilt:1, s.14. Bu konuda ayrıca bkz. Zafer Toprak, “Meşrutiyette Seçimler ve Seçim Mevzuatı”, **TCTA**, Cilt:4, İletişim Yayınları, 1985, s.973-974

⁴⁸⁶ İkdam, 5 Ağustos 1908. Seçmen olabilmek için gerekli özellikler için bkz. Tarhan Erdem, **Anayasalar ve Seçim Kanunları(1876-1982)**, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, Temmuz 1982, s.140

⁴⁸⁷ 25 Ocak 1909’a kadar seçim kanunda değişiklik yapılması için meclis’te sert tartışmalar yaşanmış, seçimlerden sonra muhaliflerden Lütfü Fikri Bey ilgili önergeyi 12 Haziran 1909’da meclise getirmiş, ancak İttihatçıların sert tutumu karşısında reddedildi. Ali Kemal de belli bir seçim sisteminin

etmeye çalışan İttihat ve Terakki, imparatorluğun genel siyasal güçleri ile dengelerini değiştirebilecek bir seçim reformunun yapılmasını reddetmişti.⁴⁸⁸

Kör Ali Olayında görüldüğü üzere İttihatçılar, rejimin henüz güvende olmadığını düşünmüş, denetimli iktidarlarını güçlendirmek amacıyla seçimlerin bir an evvel yapılmasını elzem görmüşlerdi. Cemiyet seçimleri kazanmak suretiyle meclis çoğunluğunu elde etmeyi ve rejimin salahiyeti ile iktidar güvenliğini için uygun bir zemin yakalamayı amaçlamış, ancak hesaplarında yönetimi üstlenmek gibi bir hesabı bulunmamıştı.⁴⁸⁹

1908'de yapılan seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası olmak iki parti katıldı. Türk ve anasır mücadelesi şeklinde geçen bu seçimler⁴⁹⁰ demokrasi tarihimizin çok partili ilk seçimleri olduğunu söylemek eksik olacaktır. Yeni rejim ve cemiyet kanununda parti tanımının olmamasından kaynaklanan boşluktan dolayı gerek cemiyet statüsünde bulunan İttihat ve Terakki gerekse ülke genelinde örgütlenmeyen Ahrar Fırkası henüz parti olma özelliğini taşıyorlardı.⁴⁹¹

1908'de yapılan seçimler, Osmanlı imparatorluğunu oluşturan çeşitli unsurların ademi merkezîyetçi talepleri ile iktidarı kontrol etmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezîyetçi, tekelci politikalarının mücadelesi şeklinde geçmişti. Akşin, bu seçimleri Osmanlı milletleri olarak tasnif ettiği Türk tarafını temsil eden İttihat ve Terakki ile diğer unsurların mücadelesi olarak tarif etmektedir.⁴⁹²

6.1. 1908 Seçimleri ve İktidar Mücadeleleri

6.2. İttihat ve Terakki'nin Seçim Politikası ve Strateji

Ahrar Fırkası ile İTC'nin siyasal anlamda ilk ciddi karşılaşması bu seçimler oldu. İTC, 1908 seçimleri kampanyasına en örgütlü ve en güçlü teşkilatı olarak seçim kampanyalarına büyük özen göstermiş, ancak Rumeli gibi belli bölgelerdeki

olmamasından ve belli kesimi gözetleyen yapısını eleştirmişti. Ali Kemal, "Hakkı İntihab", **İkdam**, 9 Ağustos 1908

⁴⁸⁸ Ahmad-Rustow, a.g.m, s.256

⁴⁸⁹ Nedenleri için bkz. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.33-34

⁴⁹⁰ Danişmend, **Osmanlı Tarihi**, 4, s.368

⁴⁹¹ Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Ekim 2006, s.74

⁴⁹² Akşin, "İttihat ve Terakki", s.1243

teşkilatlanmaları dışında Anadolu ve İstanbul'da yeterince örgütlenememişti. Bu durum olumsuz bir durum yaratıyordu. Seçimlerin nihai sonuçları belirlenmeden İttihatçıların kontrollü iktidarı tehlikede sayılırdı. Çünkü hükümetlerin muhalif tavrı, sarayın varlığı ve henüz belirsiz olan seçimler iktidarı ele almak yönünde engel teşkil ediyordu.

İTC, ikinci meşrutiyet döneminin ilk genel seçiminde imparatorluk genelinde örgütlenmediği için teşkilatlanmasına hız vermiş, halkın ilgisini seçimlere çekmek amacıyla basın aracılığıyla yoğun bir propaganda faaliyetine girişmişti.⁴⁹³ İttihatçılar, meclis çoğunluğunu elde etmek ve böylece iktidar üzerindeki kontrollerini artırmak için meşrutiyete doğru atılmış ikinci adım olarak gördükleri⁴⁹⁴ seçimlere büyük önem vermişti.⁴⁹⁵ Onlara göre, bu bir sembol, demokrasinin kutsal sandığıydı.⁴⁹⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti, Saray ve muhalif siyasi partiler karşısında daha etkili olabilmek ve meclis çoğunluğunu elde etmek amacıyla tepkilere neden olan merkeziyetçi tutumunu yumuşatmış, Ekim 1908'de ilan ettiği programında⁴⁹⁷ tüm Osmanlı vatandaşlarına eşit hak ve özgürlükler vaat etmeye başlamıştı.⁴⁹⁸

İTC'yi destekleyen ve görüşlerini seçmene ileten yayınların başında İstanbul'da çıkan *Tanin*'in yanı sıra *Yeni Asır*, *Neyyir-i Hakikat* ve ekim ayından itibaren yayın hayatına başlayan ve cemiyetin resmi yayın organı olacak "*Şuray-ı Ümmet*" gazeteleri gelmişti. İmparatorlukta yayınlanan gazetelerin çoğunluğunun muhalefeti desteklemesi olumsuz bir durum yaratmış olduğundan⁴⁹⁹ basında yapılacak propaganda hayati önem kazanmıştı. İktidarı destekleyen "*Şuray-ı Ümmet*" ve "*Tanin*" gazeteleri, İttihatçı listelerden girecekler adayların isimlerine yer vererek seçmeni yönlendirmeye çalışmış, seçimlerin olası tehlikeli sonuçlarına vurgu yapmış, Cemiyeti istibdadı yıkan güç olarak yüceltilmiş, ülke çıkarlarını düşünmek suretiyle

⁴⁹³ 1908 seçimleri öncesinde İttihatçıların koyu bir taraftarı olan Veliyyüddin Efendi yayınladığı bildirisinde İzmir ve çevresindeki seçmenleri açıkça İttihat ve Terakki'ye oy vermeye çağırılmıştı. Veliyyüddin Efendi, 1912 seçimlerinde İttihatçı listeden İzmir mebusu olarak meclise girecek olan bir kişiydi. Ahenk'ten tamamını aktaran: Efdal Sevinli, "II. Meşrutiyet Seçimleri Öncesinde İzmir'den Bir Ses", **Tarih ve Toplum**, Sayı:15, Mart 1985, s.16-17

⁴⁹⁴ Hüseyin Cahit, "İntihabat", **Tanin**, 26 Temmuz 1324

⁴⁹⁵ Hüseyin Cahit, "İntihabata Dikkat Ediniz", **Tanin**, 16 Eylül 1324

⁴⁹⁶ Charles Roden Buxton, **Turkey in Revolution**, London: T. Fisher Unwin, 1909, s.185

⁴⁹⁷ "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Programı", **İttihat ve Terakki**, 25 Eylül 1324 ve **Şuray-ı Ümmet**, 6 Ekim 1908

⁴⁹⁸ Tunaya, **Siyasal Partiler, (1859-1952)**, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.206-212

⁴⁹⁹ Akşin, "31 Mart Olayına değin Prens Sabahattin...", s.559

oy kullanmalarını istemişlerdi.⁵⁰⁰ “Serbesti” gibi muhalif gazeteler, ittihatçılara yakın adaylara gazetelerde yer verilmesini sert dille eleştirmiş, bunun meşrutiyet esaslarına aykırı olduğunu dile getirmişti. Henüz İttihatçı olan Miralay Sadık Bey, ikinci seçmenlere verdiği bir konferansta cemiyet tarafından belirlenmiş beş adaya oy vermeleri yönünde teminat almış, hatta bu teminatları yemin ile kayıt ettirmişti.⁵⁰¹ Bazı iddialara göre, İttihatçıların propagandası o denli etkili olmuştur ki, ikinci seçmenler vatan hainliği ile suçlanmamak için Ahrar Fırkası’nın adaylarına oy vermekten kaçınmıştı.⁵⁰² Halkın büyük çoğunluğu cemiyetin ideolojik tutumu ile siyasal görüşünü tam anlamıyla bilmediğinden seçmeni kazanmak önemlilik arz ediyordu.⁵⁰³ Seçimlerin nasıl yapılacağı hususunda genel belirsizlik cemiyetin elini güçlendiriyordu.⁵⁰⁴ İttihatçılar, seçmenlerin güvenini kazanmak için özgürlük ve eşitlik sloganlarını sıklıkla kullanmış,⁵⁰⁵ “anasırı Osmaniye” görüşü çerçevesinde her türlü yasal hakları kabul ettiğini bildirmişti.⁵⁰⁶

İttihatçıların seçimlerle yoğun olarak ilgilenmeye başladığı eylül ayı, Kamil Paşa Hükümeti ile yapılmış olan anlaşmanın bozulmaya başladığı, Ahrar Fırkası ile azınlık unsurların örgütlenme içine girdiği sürece denk gelmişti. Bundan dolayı iktidarı koruma refleks ile hareket eden İTC, seçimler sonucunda meclis çoğunluğu ile yürütme organını engel çıkmayacak biçimde elde etmek ve iktidar konumunu güçlendirmeyi amacıyla adayları belirlemede büyük titizlik gösterdi.⁵⁰⁷ Bunun için mebusların milletlere göre dağılımında eşitliğe riayet etmemiş, gayri Türk unsurların yoğun yaşadığı bölgelerde kendi adaylarını seçtirmeye gayret etmiştir. İttihatçılar,

⁵⁰⁰ Hüseyin Cahit, “Müntehib-i Sanilere”, **Tanin**, 21 Teşrinisani 1324 ve “İntihabat Entrikaları”, **Tanin**, 26 Teşrinisani 1324

⁵⁰¹ Mehmet Bahaddin, “Müdür Bey”, **Serbesti**, 19 Teşrinisani 1324, Aktaran: Çetinkaya, a.g.m, s.19

⁵⁰² Kuran, a.g.m., **Vatan**, 10 Mart 1948. Dolayısıyla Hüseyin Cahit’in yazılarının kamuoyu ve seçmenler üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁰³ Hüseyin Cahit, “Mebuslarımız Nasıl İntihab Edilecek”, **Tanin**, 10 Ağustos 1324. İttihat ve Terakki, hürriyeti ve meşrutiyeti ilan eden karizmatik güç olarak halk arasında kurtarıcı olarak görülmüş, en önemlisi tam anlamıyla başlamayan siyasal mücadele döneminde henüz kirlenmemesi avantaflı kılıyordu. Mustafa Ragıp, “Meşrutiyet Devrinde İntihab Mücadeleleri Nasıl Yapılıyordu?”, **Akşam**, 22 Mart 1943

⁵⁰⁴ Hukuku Umumiye gazetesini bu konuda hayli şikayetçiy, ikinci seçmenlerin adayları tanımadığını vurguluyordu. Bkz. “İntihab Hakkında”, **Hukuku Umumiye**, 10 Kânunuevvel 1908

⁵⁰⁵ Turgut, a.g.e, s.241–242

⁵⁰⁶ Hüseyin Cahit, “Anasırı Osmaniye”, **Tanin**, 17 Ağustos 1324

⁵⁰⁷ İttihatçılar Sinop’ta Rıza Nur ile Hasan Fehmi Beylerin seçilmemesi için elinden gelen tüm gayreti göstermiş, onları tehdit etmekten dahi geri kalmamıştı. Bölgede yeterince örgütlenememe ve halkın ısrarlı kararı sonucu, cemiyete rağmen iki aday meclise girmeye başaracaktır. Ancak bölgedeki sonuçları içine sindiremeyen cemiyet Hasan Fehmi’ye yönelik “Eğer İstanbul’a gelersen Sirkeçide kayıktan çıkarken seni denize atacağız” tehditlerde bulunmaktan geri kalmayacaktır. Ruza Nur, a.g.e, 1, s.257 ve s.265

meşrutiyetin başarılı olması ve iktidarlarını imparatorluğun tümünde tesis etmek amacıyla etnik ve dini unsurların temsilcileri ile görüşmek suretiyle kendi adaylarını kollamıştı.⁵⁰⁸

Öte yandan 6 Ekim 1908’de yayınladığı siyasal bir program ile seçmenlere, cemiyetin politik amacını iletme ihtiyacı duymuştur.⁵⁰⁹ Cemiyet, yayınladığı programında seçim mevzuatı çerçevesinde hukuksal yorumlarda bulunmuş, seçimlerde izlenecek yasal çerçeveyi tarif etmişti. Akşin’in “*Türklerin programı*”⁵¹⁰ dediği parti program iyi incelendiğinde İT’nin hukuka, siyasal haklara ve meşruti rejime sıkı bağlılık göstereceği izlenimi vermektedir. Ancak bu durumun bir taktikten öteye geçmediği seçimler sonucunda anlaşılacaktır.

İttihatçıların Ahrar Fırkası’nın programına benzeyen geniş siyasal hak ve özgürlükler vaat eden programı 1 Eylül 1908’de Tanin’de yayımlandı.⁵¹¹ Ancak, muhalefetin programının aksine İttihatçıların seçim programının Rum ve Ermeni gibi unsurları memnun ettiği söylemek güçtü, üstelik yeni seçim kanunu, azınlık grupların taleplerinin aksine Türk unsurunun hakim olabileceği içeriğe sahip olması bunu zorlaştırıyordu. İttihatçılar, buna rağmen yeni seçim kanunu ile meclisi mebusan’da Türk çoğunluğunun sağlanması için yoğun propaganda kampanyası başlatmış ve sert önlemler alma yoluna gitmişlerdi. Bu baskılar, bazı bölgelerde o kadar yoğunlaştı ki, Türk olmayan nüfus oy kullanmaktan bütünüyle vazgeçti.⁵¹² Halkın seçim usulü konusundaki bilgisizliğinden faydalanan İttihat ve Terakki, işi ikinci seçmenleri silahla tehdit etmeye kadar vardırdı.⁵¹³ Cemiyetin bu baskıcı tutumunu protesto eden İbrahim Temo, adaylığını geri çekerek Romanya’ya gitti.⁵¹⁴

Örgütlenmesine hız veren İTC, seçimleri sıfır kayıpla kapatmak amacıyla aldığı tedbirlerden biri, kendi politik düşünce ve davranışlarına uygun adayları belirlemek olmuştu.⁵¹⁵ Adayların belirlenmesindeki başta gelen kıstaslar, adayların Türk kökenli

⁵⁰⁸ Cemiyet, bu doğrultuda Rumların çoğunlukta olduğu yerlerde, kendilerinden eşit sayıda Türk ve Rum aday göstermelerini teklif etmişti. Katerina Boura, a.g.m, s.23

⁵⁰⁹ Programın tamamı için bkz. Tunaya, a.g.e, C:1, s.65–67

⁵¹⁰ Akşin, **100 Soruda**..., s.102

⁵¹¹ Programı hakkında geniş açıklamalar için bkz. Hüseyin Cahit, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Programı”, **Tanin**, 11 ve 12 Eylül 1324

⁵¹² Avagyan-Minassian, a.g.e., s.52

⁵¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz.Şerif Paşa, a.g.e, s.22

⁵¹⁴ İbrahim Temo, **Hatıraları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s.180

⁵¹⁵ Buxton, İttihatçılarının her sancak ve şehirde nüfus tahminlerini yaptıklarını, özellikle Müslüman kesimin yaşadığı bölgelerde kendi adaylarını öne çıkardıklarını, bunu da öteki nsurlarla paylaşmaktan

olması, cemiyet ve meşrutiyet idealleri ile Osmanlı devletinin toprak bütünlüğüne bağlı olmasıydı. Dolayısıyla adaylar belirlenirken ideolojik/siyasal görüş farklılıklarından çok milli duygular ve çıkar ilişkileri etkili olmuştu. Ancak Osmanlı toplumun sosyal yapısı ve grupların siyasal tercihi ile cemiyetin imparatorluk genelinde örgütlenme eksikliği içinde olmasının yanısıra merkezkaç güçlerin varlığı istediği adayları tam olarak belirlemesini zorlaştırmıştı.⁵¹⁶ Bazı bölgelerde aday belirlerken, son anda listeden silinen veya aday gösterilemeyenlerin muhalefet kanadına geçtiği dahi görülmüştü.⁵¹⁷

İttihat ve Terakki, muhaliflerinin her yerde entrika çevirdiğini ve uygun bir fırsat yakaladıkları takdirde şanslarını deneyeceklerini düşünmüş,⁵¹⁸ bundan dolayı meclisi mebusanda kuvvetli bir çoğunluk elde etmek ve muhalefetin önünü almak amacıyla ordu ile yakın ilişkiler kurma yoluna gitmişti.⁵¹⁹ İttihatçılar, seçimleri, demokratik ve çoğulcu bir çerçevede ele almak yerine, ülkenin var olma mücadelesi olarak görmüş, tüm vali, mutasarrıf, kaymakam ve parti üyelerini seçimlerin kazanılması için seferber etmişti. İttihatçılar, kendi listelerinin yanı sıra seçimlere girebilecek muhalif adaylar konusunda da tedbirli davranarak istemediği isimleri engellemek istemiş, istenmeyen adayları İttihatçı basın aracılığıyla yıpratmaya çalışmıştı.

Ahrar Fırkası, sadrazam Kamil Paşa ile Prens Sabahattin Bey'i aday gösterdiğinde İttihatçı basının yıpratıcı yayınları ile karşı karşıya kalmışlardı. Hüseyin Cahit, Tanin'deki köşesinde La Turki gazetesinden alıntıladığı "*Prens Sabahattin Bey fırkasını, Rum Patrikhanesi ile birleşmiştir*"⁵²⁰ yazmak suretiyle

geri kalmadıklarını, istemediği adaylara karşı kendi adayları destekleyeceklerini dile getirdiklerini aktarmaktadır. Buxton, a.g.e, s.189

⁵¹⁶ Meclisi Mebusan'a seçilen mebusların bir kısmı İttihatçı değildi, sadece seçim ittifakı yapılmıştı. Özellikle taşradan seçilen mebusların cemiyete bağlılığı söz konusu bile değildi. Bu vilayetlerde seçilen İttihat ve Terakki yanlısı mebuslar ise, İstanbul'daki merkez tarafından belirlenmiş ya da gönderilen kişiler olmuştur. Ancak bu durum Kanuni Esasi'nin "*adayların seçimlere girdikleri bölgenin ahalisinden olması*"nı öngören 72.maddesine aykırılık oluşturuyordu. Bkz. Killi-Gözübüyük, a.g.e, s.39

⁵¹⁷ Örneğin İzmir'de İttihat ve Terakki'nin sözcülüğünü yapan "İttihat" gazetesi başyazarı Hafız İsmail Aydın sancağındaki adaylığı cemiyet tarafından desteklenmeyince muhalefete geçmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü muhalifleri arasında yer alacak olan Hafız İsmail, 1911 Kasımında kurulan büyük muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf'ın İzmir şubesi kurucuları arasında yer aldı. Demir, a.g.e, s.81.

⁵¹⁸ Hüseyin Cahit, "İntihabat Entrikaları", **Tanin**, 26 Teşrinisani 1324

⁵¹⁹ Bu dönemin canlı tanıklarından E.F.Knight, İttihatçıların seçim sırasında yaptıkları propaganda hakkında bilgi vermektedir. E.F.Knight, a.g.e, s.240-244

⁵²⁰ Hüseyin Cahit, "İntihabat Entrikaları", **Tanin**, 26 Teşrinisani 1324

Ahrar Fırkası ile Prensi özdeşleştirerek, onları vatan ve Osmanlılık aleyhinde çalışmakla itham etmiş, seçim öncesi onları yıpratmak ve oy almalarını engellemek istemişti.⁵²¹ Hüseyin Cahit'e göre, Proedos gibi Rum gazetelerinin yayınladığı isimler gibi Patrikhanenin uyuşturduğu Müslüman adaylar, Prens Sabahattin Fırkası dediği Ahrar'a mensuptu ve Rum patrikhanesi tarafından destekleniyordu.⁵²² İttihatçı basın, Rum cemaati ile Ahrarcıların ittifakına ihtimal vermezken,⁵²³ muhalif basın bunu şiddetle arzulamış ve desteklemiştir. Dolayısıyla İttihatçılar, işini şansa bırakmamak için muhalefeti önlemenin nihai yöntemi olarak gerekirse sandıklar açılarak müdahale edebileceğini dahi düşünmüşlerdi.⁵²⁴ İttihatçıların bu tutumu benimsemesinde milliyetçi ve merkezîyetçi uygulamaları karşısında muhalif partinin tüm azınlık unsurlarını kendi tarafına çekebilme tehlikesi ve kendi cemiyetlerinin halka dayanmaması önemli etkenler olmuştur.⁵²⁵

6.3. Ahrar Fırkası'nın Seçim Politikası ve Stratejisi

Henüz muhalif bir parti kimliğini kazanamayan Ahrar Fırkası, yeni kurulmuş olması ve sadece İstanbul ile çevresinde seçimlere girmesi nedeniyle yeterli derece örgütlenememiştir.⁵²⁶ Başarı şansı başından itibaren belli olan fırka seçim kampanyalarında İTC karşısında bir muhalefetin gerekli olduğunu vurgulamış,⁵²⁷ seçim boyunca kamuoyunda cemiyeti yıpratabilecek taleplerde bulunmuştu. Bunların başında seçim sürecine müdahalelerden kaçınılmasını,⁵²⁸ seçmenin hür iradesinin serbest bırakılmasını ve cemiyet-fırka ikilemenin ortadan kaldırılması gelmişti.

Ahrar Fırkası seçim süreci boyunca "devrim" in serbest bıraktığı, İttihat İTC'nin ordu içindeki gücünü kıskanan ve buna heveslenen güçler aracılığıyla halkın tüm kesimlerinin desteğini almayı ummuştu.⁵²⁹ Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezîyetçi politikaları ile eşit yurttaş kavramını karşılayan Osmanlı milliyetçiliği,

⁵²¹ Kuran, a.g.e, s.492

⁵²² Hüseyin Cahit, "İntihabat Entrikaları", **Tanin**, 26 Teşrinisani 1324

⁵²³ **Şurayı Ümmet**, 4 Teşrinisani 1324

⁵²⁴ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:120, s.245

⁵²⁵ Akşin, " 31 Mart Olayına değin Prens Sabahattin...", s.559

⁵²⁶ S.Shaw-E.K.Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt:2, Üçüncü Baskı, E Yayınları, İstanbul, 2000, s.334-335

⁵²⁷ Demir, a.g.e., s.133

⁵²⁸ Yeni Gazete, İttihatçıları seçmeni yönlendirmekle suçlamış, onların bu tutumunu "gaflet" olarak tanımlamıştır. **Yeni Gazete**, 11 Ağustos 1324

⁵²⁹ Turfan, a.g.e., s.189-190

dini ve etnik unsurların siyasi ve kültürel talepleri ile zıtlaşması, özellikle bu kesimlerin meşrutiyet rejimi öncesine uzanan ayrıcalıklı konumlarını yitirmesi, onları hak ve özgürlükler konusunda vaatlerde bulunan ademi merkezietçi muhalefete yaklaştırmıştı. Partiler arası muhalefet de bu unsurların muhalif kimliklerinden yararlanarak bunların İttihat ve Terakki karşısında kararlarını Prens Sabahattin'in ademi merkezietçi partisi saflarında yer almalarını önemli ölçüde sağlamayı başarmıştı.⁵³⁰ Ahrar Fırkası'nın seçimlerde Rum kesimi ve Ermeni Komiteleri ile İTC'nin tekelci zihniyetine karşı ittifak yapılması bunu göstermişti.⁵³¹ Bundan dolayı Rum, Ermeni ve Arnavut unsurların radikal kesimlerinin meşrutiyet dönemi boyunca liberal muhalefete yakın durdukları görülmüştür. Muhalif basın, Ahrar Fırkası'nın etnik ve dini unsurlar ile ittifak yapmasını savunmuş, bunu ittihat ve Terakki iktidarını tasfiye etmek için bir gereklilik olarak ele almıştı. Prens Sabahattin Bey'in verdiği konferanslara geniş veren muhalif basın, kamuoyunda İttihat ve Terakki'yi eleştirirken saraya da karşı cephe almış, adeta bir taşla iki kuş vurmayı hedeflemişti.

Muhalif çevreler ile parti ajanları, cahil halka ve köylü kesime yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunmuş, eski rejimde olduğu gibi meşrutiyet idaresinde de rahat edemeyecekleri hususunda telkinlerde bulunmuştu. Üstelik Batı Avrupa'nın sosyalist doktrinlerini benimseyen kimselerin "*halk vergi vermez*" yönündeki sloganları muhaliflerin amaçlarına bilmeyerek yardım etmişti.⁵³²

İTC karşısında tek siyasi rakip konumunda bulunan Ahrar Fırkası'nın yeni kurulmuş olması ve örgütlenme problemi nedeniyle etkili bir muhalefet gücü olmasını ve etkili propaganda yapmasını engellemişti.⁵³³ Bundan faydalanan İTC, Ahrar Fırkasının örgütlü taşralarda baskı uygulamış, bazı üyelerinin Anadolu'da propaganda yapmasına engel olmuş, hatta bazı bölgelere sokmamıştı.⁵³⁴ Nihayet iki siyasal grubun seçim kampanyaları ve propaganda söylemleri demokratik usullere uygun olmamış, politik mücadeleleri siyasal olmaktan çok kişiselleşmeye başlamış, birbirini suçlama derecesini aşmamıştı. Buna rağmen seçim dönemi boyunca

⁵³⁰ Sönmez, a.g.e., s.113

⁵³¹ Bu ittifaklar için bkz. Kansu, a.g.e., s.294. Tunaya, a.g.e, C:I, s.147

⁵³² Knight, a.g.e, s.256

⁵³³ Shaw-Shaw, a.g.e., s.334.

⁵³⁴ Akşin, "31 Mart Olayına Değın Prens Sabahattin...", s.559

Ahrarcıların kendilerine güvenlerinin tam olduğu ve kendilerini seçimin teminatı gördüklerini vurgulamakta fayda vardır.⁵³⁵

6.4. Seçimlerde Muhalif Gruplar ve Siyasal Faaliyetleri

İTC, seçimler sonucunda istediği bir meclis yapısını oluşturmak için iktidar araçlarını son haddine kadar kullanmıştı. Bu amaç ve yöntemleri, cemiyet ile etnik ve dini unsurlarını karşı getirmiş, seçim partiler arası mücadelenin yanı sıra “cemiyet-anasır-ı Osmaniye çekişmesi” şeklini almıştı. Ancak cemiyetin istediği başarıyı elde etmesini, hepsi birer siyasal parti görünümünde bulunan etnik ve dini unsurlarla uzlaşmasıyla mümkün olacağından sert tavrını yumuşatmış, onlarla sürekli temas halinde olmaya özen göstermişti.⁵³⁶ İttihatçılar bu amaçla, çok sayıdaki azınlık örgütünü cemiyet etrafında bir araya getirmek için onlarla görüşmeler yapmıştı. Fakat cemiyetin dini ve etnik unsurların mebus kontenjanını sınırlı tutmaya çalışması, buna riayet etmeyenleri Rum çıkarlarına hizmet etmek veya Türklüğe ihanet etmekle suçlaması anlaşmalara zarar vermişti.⁵³⁷ Dolayısıyla seçimlerde en büyük çekişme, partiler arasında değil, İttihat ve Terakki ile dini azınlıklar ile etnik unsurlar arasında yaşanmıştır. Bu durum, ittihat ve Terakki'nin kendi isteğine uygun adaylar bulmasını zorlaştırdığı gibi etnik ve dini gruplarla çatışmasını doğurmuş, istemediği adayların meclise girmesiyle sonuçlanmıştı.

II. Meşrutiyet döneminde İTC'ye karşı gelişen muhalefet grupları içinde azınlıkların kurduğu siyasal örgütler, çoğulcu dönem boyunca iktidar karşısında güçlü bir şekilde var olmayı başarmış, idari kararların şekillenmesinde doğrudan veya dolaylı etkide bulunmuşlardı. Azınlık gruplarının muhalefeti gerek Türklerin etkili olduğu parti veya cemiyetlerde bulunmak suretiyle veya kendi kurdukları parti, cemiyetler ile kulüpler yoluyla siyasal mücadelenin içinde yer almayı başarmışlardı.

Seçim sürecinin ilerlemesiyle gayri Türk unsurlarla birlikte gayrimüslim gruplar ile İTC arasında meşrutiyetin ideolojisi konumunda bulunan “Osmanlıcılık” üzerinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, İttihatçıların merkezîyetçi politikaları ile milliyetçi görüşleri nedeniyle ilişkiler bozulmaya başlamıştı. Ancak İttihat ve

⁵³⁵ Ali Kemal, “İntihabı Ahire Dair”, **İkdam**, 7 Nisan 1909

⁵³⁶ Demir, a.g.e., s.77

⁵³⁷ Akşin, a.g.e., s.105

Terakki ile muhalif azınlık grupları arasında görüş ayrılıkları tüm azınlık grupları için geçerli değildi, Yahudi cemaatinin yanı sıra Ermeni siyasal örgütleri, cemiyet ile doğrudan çatışmaktan kaçınmış ve uyumlu bir tempoda birbiriyle hareket etmeyi tercih etmişlerdi.⁵³⁸

Öte yandan muhalefet kanadında yer almayı tercih eden gruplar ise, meşruti düzenin sağladığı kazanımların geliştirilmesi hususundaki anlaşmazlık, Osmanlılık akımının içerdiği eşit yurttaşlık ilkesinin ötelenmesi⁵³⁹ ve sıkı merkezîyetçi politik uygulamaların benimsenmeye başlanması ile ademi merkezîyetçi muhalefetin yanında yer almayı tercih etmişti. Dahası ülkenin bütünlüğü ve bağımsızlığını korumayı başlıca görevi sayan Cemiyetin, daha fazla özgürlük tanınmasının ülke bekası için tehlike görmesi bu grupları biraz daha birbirine yakınlaştırmıştı. Ancak bu birliktelik ideolojik veya siyasal ortaklıktan kaynaklanmamış, iktidar karşısında güçsüz yapıları ile politik çıkarlarına paralel olarak cemiyeti engel görmelerinden kaynaklanmıştı. Muhalefet içinde yer alan Türk kesimi ise, daha samimi görüntü çizerken ideolojik farklılık ve çatışmaktan dolayı muhalefet sergilerken, etnik ve dini grupların ise daha çok milli çıkarlarını gerçekleştirmek için muhalefet içinde yer aldıkları kolaylıkla söylenebilir.

6.4.1. Rum Cemaati ile İlişkiler

Rum Cemaatinin Osmanlı imparatorluğunda en yoğun nüfusa dini azınlık olması nedeniyle İTC'ye ciddi bir rakip olarak çıkmasına uygun bir zemin hazırlamıştı. Atina hükümetinin telkinleri ile patrik'in desteğine sahip olan Rum cemaati, meşrutiyet dönemi boyunca İttihat ve Terakki'nin kontrollü iktidarına en şiddetli muhalefeti yapan kesimdi.⁵⁴⁰ Meşrutiyet öncesine uzanan ayrıcalıklı konumlarını korumak isteyen Rum cemaati, tüm grupların hak ve özgürlüklerini Osmanlılık ülküsü etrafında dengelemeye giden İTC'nin politikalarına şiddetli direniş göstermiştir. Rumlar, kapitülasyonların tanıdığı ayrıcalıklar ile Avrupalı

⁵³⁸ Bkz. Tunaya, a.g.e., C:3, s.165 ve C:1, s.188–189

⁵³⁹ Rum ve Ermeni gibi gayrimüslim cemaatlerin Osmanlılık fikrine muhalefeti iki yönlü olmuştur. Bunların ilki bu fikrin getirmeyi amaçladığı eşit yurttaşlık ilkesinin bu azınlıkların Tanzimat ve ıslahat fermanı ile edindikleri ayrıcalıklı konumlarını geriletmesi; ikincisi İttihatçıların benimsemeye başladıkları milliyetçi Osmanlılık düşüncesinin bu ayrıcalıkları geriletirken Türk unsurunu ön plana alması ve merkezîyetçileşmesinden kaynaklanmıştır.

⁵⁴⁰ Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 4, s.368

çevrelerde sıkı ilişkiler sayesinde siyasi ve sosyo-ekonomik alanlarda üstünlük sağlamışlardı. Bundan dolayı yeni rejim sonrası İttihatçuların Rum Cemaatini kendi tarafına çekmeye yönelik tüm çabalarına rağmen merkezçi/milliyetçi uygulamalar nedeniyle başarı elde edilmemiş⁵⁴¹ ve onların liberallere yaklaşmasına yol açmıştır. 1908 seçimlerinde Rumların hoşnutsuzluğunu bu çerçevede ele almak daha sağlıklı olacaktır.

1908 seçimleri sırasında Rumların siyasi temsilciliğini, İttihatçuların da kabullendiği üzere birer üst politik merci olan, ancak siyasi örgütlenme açısından geri planda kalan *Ortodoks Rum Kilisesi*, yani patrikhane yapmıştı.⁵⁴² Patrikhane, Rumların geleneksel ayrıcalıklarının korunması, hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi, yerel yönetime ağırlık verilmesini, din ve eğitim konularında iyileştirmelerde bulunulmasını talep etmişti.

Rumlar, seçimler esnasında seçim kanununda belli değişikliklerde bulunarak, temsil oranını cemaatlerin nüfus yoğunluklarına göre öngören nisp-i temsil sisteminin kabul edilmesini⁵⁴³ ve kendilerine daha fazla temsil hakkı tanınmasını talep etmişlerdir. Rum cemaatine göre Osmanlı Rum nüfusu 6,5 milyon civarındaydı,⁵⁴⁴ dolayısıyla meclisi mebusan'da 65 Rum mebusan oluşan bir kontenjanın ayrılmasını savunuyordu.⁵⁴⁵ Bu doğrultuda fazla sandalye kazanabilmek

⁵⁴¹ Hüseyin Cahit, bazı Rumları Osmanlı unsurları arasında ikilik çıkarmakla suçlarken, aynı zamanda ılımlı bir dil kullanarak Selanik gelen bir mektuba dayanarak onları kendi taraflarına çekmeye ve Osmanlı adı altında birleşmeye çalışmıştır. Hüseyin Cahit, "Anasır-ı Osmaniye", **Tanin**, 17 Ağustos 1324 ve Hüseyin Cahit, "İntihabata Dikkat Ediniz", **Tanin**, 16 Eylül 1324

⁵⁴² Demir, a.g.e., s.85

⁵⁴³ "Rum Matbuatı", **Tanin**, 1 Teşrinisani 1908 ve Hüseyin Cahit, "Rumların Programı", **Tanin**, 21 Ağustos 1324.

⁵⁴⁴ Tanin gazetesi, Rum nüfusunu 2 milyon olarak vermişti. **Tanin**, 12 Teşrinisani 1324. Kemal Karpat'a göre ise, Rum nüfusu tahminen 2.500.000 civarındaydı. Sabah gazetesinin aktardığına göre Rum kilisesine bağlı papazlar, mahalle mahalle dolaşarak yaptıkları araştırmada imparatorlukta yedi sekiz milyon Rum'un bulunduğu yönündeydi. "Ne Kadar Rum Var?", **Sabah**, 11 Teşrinisani 1324. Ayrıca bkz. Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu(1830-1914)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 2003, s.88.

⁵⁴⁵ Rumlar, cemaatlerinin nüfus oranına göre temsil edilmesini ön gören yasa değişikliği yapılmadığı takdirde seçimleri boykot edeceklerini, seçimlere katılmayacaklarını dile getirmişlerdir. Üstelik İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetim yasasında usulsüzlük yaptığını, azınlık cemaatlerin aleyhinde değişiklikte bulunduğunu da iddia etmişlerdi. Aslında seçimlerde müntehib-i sanilerin seçiminde, birinci seçmenlerin oy kullanması esnasında tartışmalar ve kavgalar yaşanmıştı. Elleri müntehib-i sanilerin adlarının yazılı olduğu "*Dersaadet İntihab-ı Mebusan Heyeti Teftişiyesi*" mühürlü kağıtlarla belediyeye başvuran bazı seçmenler adlarını defterlerde bulamamıştı. Özellikle bazı mahallelerde kayıtları bulunmayan evlere boş kağıt gönderilmesi seçim yolsuzluklarının yapıldığı iddialarının çıkmasına yol açmıştı. Rum Cemaati, bu usulsüzlüğün önüne geçebilmek amacıyla oy kullanmakta "*Tezkere-i Osmaniye*"nin yeterli olması gerektiğini savunmuşlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Y.Doğan Çetinkaya, a.g.m., s.16

için seçmen sayısını gereğinden fazla göstermeye çalışmış, hileli yöntemlere başvurmadan çekinmemiştir. Bazı bölgelerde kendi çıkarlarını savunabilecek adayları talep etmiş, bazılarında itiraz etmiştir.⁵⁴⁶ Rumların seçim çalışmalarını koordine etmesi amacıyla kurduğu Politikos Siloğos(Siyasi Cemiyet)'un yegane hedefi, meclise mümkün olduğunca daha fazla temsilci göndermektir.⁵⁴⁷ Osmanlı toplumunda hayli örgütlü, dolayısıyla seçim çalışmalarına en erken başlayan kesim olan Rumlar⁵⁴⁸ seçimlerde istedikleri sonucu elde etmek için bir program hazırlamış, Ermeni cemaati ile birlikte hareket ederek bir seçim kurulu kurmuş, seçimlerin demokratik ve meşru zeminde yürütülemediğini ve temsilde adaletin sağlanmadığını dile getirmeye başlamıştır.⁵⁴⁹

İttihat ve Terakki, Rum cemaatinin tüm iddiaları ve itirazları karşısında, seçimlerle ilgili söylentilerin önünü almak ve seçimlerdeki samimiyetini göstermek amacıyla Prens Sabahattin olarak bilinen Fazlı(Tung) Bey'i Rumların siyasi temsilcisi durumunda bulunan ve Rum cemaati üzerinde etkili olan Patrikhanenin başı Yovahim Efendi'ye yollamış,⁵⁵⁰ seçimler konusunda yardım istemiştir. Ancak İttihatçıların bir Türk partisi gibi hareket etmesi, Rum adayların Yunan hükümetine yakın durması ve panhelenist duygulara sahip olması görüşmeleri başından itibaren geçersiz kılmıştır.

Seçimlerde sadece İttihat ve Terakki azınlık unsurları kendi tarafına çekmeye çalışmamıştı, muhalif Ahrar Fırkası da Rum cemaatini kazanmak istemiş, bu amaçla yayınladığı adem-i merkeziyetçi programı ile azınlıkların hak ve özgürlüklerini garanti altına alınacağını taahhüt etmiştir.⁵⁵¹ Bununla da kalmayan Ahrarcılar, Rum kesiminin desteğini sağlamak amacıyla Rum Patriği Yuvahim Efendi ile 11 Kasım 1908'de bir görüşme yaptı. Bu işbirliği görüşmesinden sonra patriğin geri adım

⁵⁴⁶ İzmir'de Amanolidi Efendi'yi istemiyorlardı, daha çok metropolithane tarafından da uygun görülen Karolidi Efendi'yi istiyorlardı. M.Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.49

⁵⁴⁷ Boura, a.g.m., s.23

⁵⁴⁸ **Sabah**, 9 Teşrinisani 1324

⁵⁴⁹ Hüseyin Cahit, "Rumların Programı", **Tanin**, 21 Ağustos 1324. Hüseyin Cahit, programın Rumlara atfen yazılmasına tepki vermiş, bunun öteki unsurlara da sirayet edeceğini ve Osmanlılığa zarar vereceğini savunmuştu.

⁵⁵⁰ Demir, a.g.e, s.87

⁵⁵¹ Parti programı azınlık unsurların dini ve kültürel haklarını savunmuş, her türlü taleplerinin dikkate alınacağını dile getirmişti. Dolayısıyla bu program, dini ve etnik unsurlar açısından çekici ve kabul edilebilir olmuştu. Dolayısıyla liberallerin vaat ettiklerine karşılık Rumların Türk milliyetçiliği yapan bir partiye karşı muhalefeti tutması kaçınılmaz olmuştu. Akşin, "31 Mart olayına değin Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası", s.555

atması, İttihatçuların tüm girişimlerini sonuçsuz bıraktı.⁵⁵² Rum Patriği Ahrar Fırkası ile doğrudan işbirliğine yanaşmamış, ancak Rum adaylar ile liberal partinin birbirini desteklemesini kısmi veya örtülü destekleyeceği izlenimi vermişti. Dini ve etnik dini unsurların vereceği destek iktidar şekillenmesi açısından hayati bir önem arz ediyordu, dolayısıyla “*Yarı Türk yarı azınlık partisi*” olarak tanımlayabilceğimiz Ahrar Fırkası’nın aday listesinde yarısında Türk diğer yarısında Rum ve Ermeni mebusların bulunması, İttihatçılara karşı muhalif azınlığın desteğine umut bağlandığını göstermesi bakımından önemli olmuştur.

Siyasal örgütlenme ve politik deneyim konularında Türk ve Müslüman kesimlerden hayli bilinçli durumda bulunan Rumlar, cemaat üyelerini seferber etme ve teşkilatlandırmada konusunda geleneksel bir deneyime sahipti. Nitekim 1908 Eylülünde yoğunlaşan seçim maratonunda iyi örgütlülük, temsil gücünün farkındalığı ve seçim geleneğine aşinalık sayesinde ne kadar başarılı olduklarını göstermişlerdi. İttihatçılar seçim sürecine müdahale etmemiş, örgütlenmesine hız vermemiş ve Rumlarla zoraki anlaşma yoluna gitmemiş olsaydı, Rum cemaatinin daha fazla temsilcileri çıkarmamalarına engel yoktu.⁵⁵³ Bundan dolayı İttihat ve Terakki, örgütlü olan ve başarılı olma ihtimali yüksek Rum nüfuzunun önünü alabilmek ve seçimleri kendi lehine çevirebilmek için seçmenlerini uyanık olmaya çağırmış,⁵⁵⁴ Rumlarla da temsilci sayısı konusunda anlaşma yapma yoluna gitmişti. Temsilci sayısı konusunda Rum cemaatinin öne sürdüğü nüfusa göre temsil oranı ile ilgili uzlaşmayı sağlayabilmek için bir kurulu patrik ile görüşmek üzere göndermişlerdi. Ancak ittihatçuların tüm iyi niyetlerine ve tavizlerine rağmen Patrikhanenin temsilci sayısı konusunda güvencenin güvenmediği cemiyet tarafından değil, Bab-ı Ali tarafından verilmesini şart koşması üzerine uzlaşma sağlanamadı.⁵⁵⁵ Seçim tercihlerini muhalefetten yana kullanmaya kararlı görünen Rumlar, basın

⁵⁵² **İkdam**, 12 Kasım 1908

⁵⁵³ Bkz. Knight, a.g.e, s.264 ve Boura, a.g.m., s.22

⁵⁵⁴ Hüseyin Cahit, “İntihabata Dikkat Ediniz”, **Tanin**, 16 Eylül 1324

⁵⁵⁵ Nitekim Eylül ayında İstanbul’da yapılan belediye seçimlerinde Rumların çoğunluğu oluşturmalarına rağmen İttihatçuların engellemeleri sonucunda bekledikleri başarıyı elde etmelerini önlemiş, böylece büyük bir güven bunalımına yol açmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Bahaeddin Şakir Bey’in Bıraktığı Vesikalara Göre...**, s.572

aracılığıyla cemiyeti kendi kamuoyularında yıpratmak için usulsüzlük ve yolsuzluk yapıldığını iddia etmiş, kendi isteklerinin dikkate alınmadığını savunmuşlardı.⁵⁵⁶

6.4.1.1. Seçim Sonuçları ve Rumlar

1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki'ye en çok sorun çıkaran ve en çok itirazlarda bulunan kesim Rum cemaati olmuştu. Rumlar, ikinci seçmenlerinin hatırı sayılır bir bölümünün bulunduğu İstanbul'da İttihatçı adaylara oy vermeyerek tepki göstermiş, seçim ve seçim uygulamalarından şikâyetçi olmuşlardı.⁵⁵⁷ Birçok bölgede seçimlerde usulsüzlük, baskı ve hile yapıldığını iddia etmiş,⁵⁵⁸ seçimlerin yenilenmesi için hükümete başvurmuşlardı.

Seçim sonuçları açıkladığında Rum adaylarının başarısız olması, itirazların yükselmesine yol açmış, protesto mitingleri düzenlenmiş ve seçimlerin yenilenmesini talep edilmişti.⁵⁵⁹ Beyoğlu seçimlerini kanunsuz ilan eden Rumlar, 9 Kasım'da yaptıkları gösteride seçim yörelerinde temsilcilerinin bulundurulması istemiş,⁵⁶⁰ seçimleri kanunsuz ilan etmişlerdi.

İstanbul ve İzmir gibi imparatorluğun iki büyük kentinde seçimlerde usulsüzlük ve haksızlık yapıldığını ileri süren Rum gösterileri, bir süre sonra ittihatçıları tedirgin edecek boyutlara vardı.⁵⁶¹ Rumlar Panayia Kilisesi'ndeki toplantılarından bir gün sonra Bab-ı Aliye kadar yürümüş ve sadrazam Kamil Paşa ile görüşmek istemişti. Rumları yatıştırmak isteyen, hükümet ile göstericiler arasında aracı olmak isteyen Rum kökenli Orman ve Maadin Nazarı Kordato Efendi saldırıya uğradı. Nihayet Sadrazam ile görüşen göstericiler belli taleplerde bulunmuş,⁵⁶² bunların yerine getirilmesini istemişlerdi.

⁵⁵⁶ İttihatçılar, Rumların kendileriyle anlaşamayacaklarını anladıkları için umursamaz bir tavır içine girmiş, onları sert dille eleştirmeye başlamışlardı. Hüseyin Cahit, "Rum Matbuatı", **Tanin**, 14 Teşrinî Evvel 1324

⁵⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Buxton, a.g.e, s.190–191

⁵⁵⁸ Özellikle Makedonya bölgesinde seçmen listelerinin sadece Türkçe dağıtıldığı eleştirilmiş, özellikle Rumlar, iktidarın bazı silahlı müdahalelere göz yumduklarını savunmuşlardı. Buxton, a.g.e, s.192

⁵⁵⁹ "Dünkü Nümayiş", **Serbesti**, 10 Teşrinisani 1324

⁵⁶⁰ Sönmez, a.g.e, s.106–107

⁵⁶¹ İzmir'de yoğun yaşayan Rum nüfüsü, seçim sonuçları açıklandığında şehrin bazı yerlerinde gösterilerde bulunmuştu. İzmir'deki Rum gösterileri valinin araya girmesi ve iki mebusun seçildiğinin bildirilmesinden sonra sona ermişti. "İzmir'de İttihat Günleri", **İkdam**, 3 Teşrinisani 1324. "Rum Nümayişi", **Sabah**, 9 Teşrinisani 1324. Knight, a.g.e, s.212, 242, 261 ve 265

⁵⁶² "Dünkü Numayiş", **Serbesti**, 10 Teşrinisani 1324

Rum basınında yapılan eleştiriler ve yayınlanan özensiz demeçler, İTC'yi kızdırmış, kimi zaman yapılan anlaşmaların geçersiz olmasına yol açmıştır. Yunan konsolosluklarının Rumlar ile ilişkiler kurmaya çalışması, Samsun ve Trabzon'da desteklenmesi gereken Rum adaylar büyük oy kayıplarına uğramıştı. Öte yandan patriğin kişisel girişimlerine kızan İttihatçılar, başlangıçta Rumlarla yapılan anlaşmaya göre, İstanbul'da üç Rum mebusun seçilmesi yönündeki taahhütü yerine getirmemiş, sadece iki mebusun seçilmesine izin vermişti.⁵⁶³ İttihat ve Terakki, seçim sonunda yapılan gösteri ve protestolardan Patrikhane ve milliyetçi Rum basınına sorumlu tutuyordu.

Seçimler imparatorluk genelinde eş zamanlı bitmemiş, kimi yerlerde uzun sürmüştü. İlk seçim sonuçları açıklandığında Rum cemaati ile cemiyet arasında anlaşmazlık ve çatışma, Rumların tutumlarının yumuşatmaları ve geri adım atmalarıyla kısmi bir anlaşma sağlandı. İTC de bazı konularda geri adım atmayı ve Rum mebuslar konusunda bazı iyileştirmelerde bulunacağını kabul etti. Böylece iki kesim arasında yapılan anlaşma gereği, İttihat ve Terakki seçim listelerine iki Rum mebusu daha ekledi.⁵⁶⁴ Rumların sandalye sayısı 22 oldu.⁵⁶⁵ Ancak bu sonuçtan memnun olmayan Rumlar, seçimler sonrası Ermeni mebusların ortak grup kurma teklifleri yerine Ahrar Fırkasını destekleyen ve Boşo⁵⁶⁶ ile Aristidi Paşa başkanlığında tüm Rum mebusların katıldığı "Rum Fırkası" olarak anılan bir grup kurdular.⁵⁶⁷

1911 yılının sonlarına doğru Bulgar, Ermeni ve Araplardan oluşan 30 milletvekili, mecliste bulunan Rum grubunun öncülüğünde ortak hareket ederek İttihat ve Terakki iktidarı karşısında seslerini duyurmak ve propaganda yapmak amacıyla Osmanlı milletlerinin ortak yayın organı haline gelecek olan "Tribune des

⁵⁶³ Boura, a.g.m., s.23

⁵⁶⁴ Bu iki mebus K. Konstanidi ve Kozmidi Efendiler idi.

⁵⁶⁵ Boura, Rum mebus sayısını 24 olarak vermektedir. A.g.m., s.23

⁵⁶⁶ Ahmad-Rustow, yanlışlıkla Boşo Efendi'yi hem Slav hem de Rum mebus olarak vermektedirler. A.g.m, s.253

⁵⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Boura, a.g.m, s.24-25 ve Bozkurt, a.g.e, s.203. Meclisi mebusanda en büyük gayrimüslim grubu olan Rum grubu, meşrutiyetin en politik ve en faal olanı olmuş ve İttihat ve Terakki iktidarının 31 Mart Olayı'ndan sonra sertleşen otoritesi karşısında politik güç olmayı hedeflemişti. Ancak Rum grubunda yer alan mebuslar siyasal görüş ve düşünce açısından homojen değildi, kimi İttihat ve Terakki'ye yakın durmuş, kimisi Patrikhane ve Yunan hükümetine yakın durmak suretiyle cemiyetin savunduğu "ittihadi anasır" düşüncesine karşı bir tavır içine girmişti. Bu durum Rum mebuslar arasında birlikte hareket etme ruhunun oluşmasını önlemişti.

Nationalités” ismindeki gazeteyi Arnavutların desteği ile çıkarmaya başladı.⁵⁶⁸ Bu gazete, simgesel anlamda İttihat ve Terakki iktidarına karşı oluşturulacak olan işbirliğinin en önemli adımlarından biri olmuştur.

6.4.2. Ermeni Cemaati ile İlişkileri

Osmanlı Ermeni Cemaati, Rum cemaati ile kıyasladığında siyasal örgütlenme bakımından farklı görüşlere, parçalı siyasal ve ideolojik yapıya sahip olduğu görülmüştür. Ermeni nüfus yoğunluğu birkaç istisna dışında İmparatorluğun hiçbir yerinde çoğunluğa sahip değildi, son derece dağınık haldeydi.

II. Meşrutiyet döneminde siyasal faaliyet gösteren irili ufaklı birçok Ermeni politik örgütü temsil iddiasında bulunmuş ve bu yönde siyasal programlarını ilan etmişlerdi. Bu örgütler ideolojik ve düşünsel anlamda dört ana gruba ayrılmışlardı. Bunların en büyüğü olan Ermeni Taşnaksütyun Cemiyeti(Ermeni Devrimci Federasyonu) idi. Sosyalist bir programa sahip olan bu cemiyet, önceleri Ermeni toplumunun bağımsızlığını sağlamak için kurulmuş, ancak meşrutiyet döneminde tavrında değişikliklerde bulunmak suretiyle İttihat ve Terakki iktidarına yakına durmaya ve kısmi bir özerklik talebinde bulunmaya başlamıştı. Nitekim Taşnak Cemiyeti'nin seçim sürecinde yayınladığı programında en geniş düzeyde yerel özerklik ile anadilde eğitimi talep etmesi bunu göstermişti.⁵⁶⁹

Seçim süreci başlamadan İttihatçılar, Ermenileri kendi taraflarına çekmek amacıyla hayli ılımlı bir dil kullanmış, onlarla Osmancılık düşüncesi etrafında birleşmeye gayret etmişti.⁵⁷⁰ Ekim ayında başlayan seçim sürecinin ardından Kasım ayında İttihatçılar ile Taşnaksütyun Partisi arasında seçimlerde ittifak yapabilmek için Bitlis'te yapılan görüşmelerde Taşnakları temsilen İşkhan, Malumyan ve Armen Garo, İttihatçıları ise Vehib Bey temsil etmişti. Ancak görüşmelerde Ermeni mebus kontenjanı hususunda yaşanan anlaşmazlık iki partiyi karşı karşıya getirmiş, Cemiyet Ermenilerin talep ettiği 20 sandalye kontenjanını kabul etmediği gibi, adayların kendi listesinden seçimlere girmesini dayatınca görüşmeler sonuçsuz kalmıştı.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ Boura, a.g.m., s.25

⁵⁶⁹ 27 maddelik program, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne vurgu yapmış, meşrutiyete bağlılığını dile getirmiş, geniş ölçüde reform talebinde bulunmuştur. **İkdam**, 1 Ekim 1908

⁵⁷⁰ Hüseyin Cahit, “Anasır-ı Osmaniye”, **Tanin**, 17 Ağustos 1324

⁵⁷¹ Avagyan-Minassian, a.g.e, s.52

Diğer büyük Ermeni örgütü Hınçakyan Cemiyeti ise, sosyal demokrat bir programa sahipti. Seçim sürecinde İTC ile uzlaşmanın mümkün olmayacağını anlamış, bundan dolayı güçlü bir meclis grubu elde etmek amacıyla seçimlerde bağımsız hareket ettiğini açıklamış, ancak muhalif liberallerle ortak hareket etmiş ve birçok kez Prens Sabahattin ile görüşmeler yapmıştı.⁵⁷² 1908 seçimlerinde Hınçak Partisi dışında diğer üç Ermeni partisi İttihatçıları desteklemiştir. Özellikle Ermeni Patriği ile Taşnaklar arasındaki rekabet, daha önce İttihatçılarla görüşmeler yapan Taşnakçıları Cemiyete yakınlaştırmıştı. Taşnak partisi liderlerinden Vartkes Serengülyan Erzurum'daki seçim mitinginde İttihatçıların destekleyen konuşma yaparak Ermeni ve Müslümanları oy vermeye çağırılmıştı.⁵⁷³ Taşnakların gücünden faydalanmak isteyen İttihat ve Terakki, böylece Ermeni cemaatini kontrol altına almak için uygun bir fırsat yakalamış oldu. Taşnaklar ile İttihatçılar arasındaki bu işbirliği, patrikhanenin tutumunu sertleştirmesine liberal muhalefet ile işbirliği yapmasına yol açtı.⁵⁷⁴

Seçimlerde İttihatçılar ile farklı siyasal davranış sergileyen Ermeni örgütleri, iktidar karşısında varolma ve kendi cemaatleri içinde üstün olmayı hedeflemişlerdi. Bu doğrultuda seçimlerde ismini duyuran ilk Ermeni kuruluşu olan ve Patrikle sıkı ilişkileri bilinen “*Meşrutiyet-i Osmaniye Kulübü Müessisleri Heyeti*”, kendisini tüm Ermeni nüfusunun temsilcisi bir parti olarak tanımlamış, İstanbul'daki Ermeni adaylara itiraz etmiş,⁵⁷⁵ tüm siyasal gruplar ile ilişkide bulunmaya özen göstermişti. Bir seçim kurulu misali faaliyet gösteren heyet, Ermeni mebus sayısını ve dağılımını belirlemek amacıyla düzenlediği toplantılarına İttihatçılara yakınlığıyla bilinen Taşnaksüyun Cemiyeti dahil olmak üzere birçok Ermeni siyasal örgütünü çağırılmıştı. Bu kurulun başına radikal Hınçaklı ve sonradan Kozan mebusu olan Hamparsun

⁵⁷² Avagyan-Minassian, a.g.e., s.53

⁵⁷³ Avagyan-Minassian, a.g.e., s.53 ve s.82

⁵⁷⁴ Demir, a.g.e., s.99

⁵⁷⁵ Komite, İstanbuldaki kontenjanın artırılmasını istemiş, İstanbul seçmenlerini karşı olduğu Kirkor Zohrab ve Hallaçyan Efendi hakkında bilgilendirmeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “*Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti İntihab Komitesinin Beyannamesidir*”, **Hukuku Umumiye**, 10 Kânunuevvel 1908. Pozantion gazetesi, İstanbul'da 10 mebusun 2 veya 3 tanesinin Ermeni olması gerektiğini savunuyordu. **İkdam**, 15 Eylül 1908

Boyacıyan(Murat) Bey'in getirilmesi,⁵⁷⁶ kurulun cemiyet ile ilişkilerinin nasıl olacağını ortaya koymuştu.⁵⁷⁷

6.4.2.1. Seçim Sonuçları ve Ermeniler

1908 seçimlerinde Rum azınlıkla yaşanan sorunlar, Ermeni gruplarının uzlaşmacı bir tutum takınmaları, meşrutiyetin başarısızlığa uğraması durumunda istibdatın geri gelebileceği korkusu ve belli bir nüfus yoğunluğuna sahip olmamaları nedeniyle onları ittihat ve Terakki'ye yakınlaştırmıştı. Bu tercihin Ermenilere avanyaj sağladığı ve kazançlı çıktıkları söylenebilir. Örneğin İstanbul'da Ermenilerin adayı Zöhrab Efendi hakkında Rusya Büyükelçiliğinde çalışması ve Rus uyruklu olduğu gerekçesiyle itirazlar yükselince,⁵⁷⁸ Ermenilerin Zöhrab Efendi üzerinde ısrar etmesi sonucu, cemiyet geri adım atmak zorunda kalmıştı. Cemiyetin geri adım atmasında Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyetinin yayınladığı beyannamede Zöhrab ve Hallaçyan Efendiler üzerinde ısrar etmesi etkili oldu.⁵⁷⁹

Ermeni gruplarının cemiyet ile uzlaşmacı bir tutum içine girmeleri, Rum kesiminin aksine bazı konularda fazla ısrarcı olmamaları İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşmalarını kolaylaştırmıştı. Bu nedenle 20 mebusluk kontenjandan ısrar eden Ermeniler, bir süre sonra bu isteklerinden vazgeçerek 14 mebusluk kontenjanına razı olmuşlardı. Üstelik bu mebusların seçilmesi, İttihat ve Terakki'nin ikinci Türk seçmenlerini doğrudan yönlendirmesiyle gerçekleşebilmişti.⁵⁸⁰ Ancak yapılan anlaşmanın aksine meclisi mebusanın ilk döneminde yer alan Ermeni mebus sayısı

⁵⁷⁶ Seçimlerde ihtiyatlı davranarak adaylar için bir komisyon kuran Ermeniler, tüm Ermeni gruplarını davet etmişti. **İkdam**, 18 Eylül 1324.

⁵⁷⁷ Bu dönemde kurulun yayınladığı siyasal program Osmanlı toprak bütünlüğü dahilinde eşitlik ilkesinin gözetmek suretiyle Ermeni toplumunun politik görüşlerini ve taleplerini yansıtmıştır. Program Ermeni cemaati ve siyasal örgütlenmeleri için geniş hak ve özgürlük taleplerinde bulunmuş, seçim sisteminde değişiklik yapılmasını ve nihayet nüfus oranlarına göre mebus sayısını öngören "nispi temsil" seçim usulünün benimsenmesini talep etmiştir. Bir kesim Ermeni, seçimlerde hedefledikleri sonuca ulaşmak için Rumlarla işbirliğini gündeme getirmiş, ancak İttihatçıların tepkisi ve Rumların gönülsüzlüğü sonucunda proje başarılı olamamıştı. Hüseyin Cahit, "İntihabata Dikkat Ediniz", **Tanin**, 16 Eylül 1324

⁵⁷⁸ İttihatçılar, Zöhrab Efendinin adaylığına karşı çıkmasına rağmen Ermeni cemaatinin ısrarları ve muhalefet kanadından artan eleştiri ve saldırılar sonucunda kamuoyunu daha fazla karşısına almak istememek için geri adım atmak zorunda kaldı. **İkdam**, 6 Teşrinisani 1324

⁵⁷⁹ Cemiyetin geri adım atmasında Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyetinin yayınladığı beyannamede Zöhrab ve Hallaçyan Efendiler üzerinde ısrar etmesi etkili oldu. "Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti İntihab Komitesinin Beyannamesidir", **Hukuku Umumiye**, 10 Kânunuevvel 1908

⁵⁸⁰ Demir, a.g.e., s.104

10 olunca, seçim sonuçlarına itiraz edilmiş, İttihat ve Terakki yönetimine temsilci sayılarının artırılması yönünde baskı yapmaya başlanmıştı. Sivas'tan seçilen Serdarzade Mustafa Efendiye itiraz eden Ermenilerden İstanbul mebusu Zöhrab Efendi, hafiyeler, zalimler ve katiller ile aynı meclis çatısı altında toplanmayacağını dile getirmişti.⁵⁸¹ Tarayan Nali Efendi(Manastır) de Zöhrab Efendi'yi desteklemiş, üyeliğinin düşürülmesini talep etmişti.⁵⁸² Ermenilerin seçim sonuçlarına ve belli üyelere karşı oldukları gözlenen tartışmalar bir süre daha devam etmiş, bunun sonucunda Cemiyet, kontenjanlara yönelik şikâyetlerin giderebilmek amacıyla İzmir'de İttihatçı listelerden seçilen Dr. Taşlızade Edhem Bey İstifa ettirerek yerine Ermeni aday İspartalızade İstefan Efendi getirmişti.⁵⁸³ Bu değişiklikte, Ermenilerin İTC ile daha uzlaşmacı tutum takınması ve Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti'nin yayınladığı beyannamenin etkisi olduğu söylenebilir. Bu değişiklik sonucunda Meclisi Mebusana girebilen Ermeni mebus sayısı 12'ye yükselmiş oldu.⁵⁸⁴

Meclisi Mebusan'da bulunan Ermeni mebusların çoğu Vartkes, Pastırmacıyan(Erzurum) Garabedian ve liberal Kirkor Zöhrab Efendi(İstanbul) gibi Taşnaksütyun Cemiyetine üye idi.⁵⁸⁵ İzmir'den seçilen Spartal tarafsızdı. Ara seçimde meclise giren Boyacıyan(Kozan) ise, Ahrar Fırkasına katıldı.⁵⁸⁶ Vartkes Efendi(Erzurum) İTC'ye yakınlığıyla bilinen bir isimdi. Bedros Hallaçyan(İstanbul) ve Babikyan(İzmir) gibi mebuslar ise, İTC'ye üye idi.⁵⁸⁷ Kerem Der Garabedian(Muş)'ın dışında, VahanPapazyaz (Van) ve Dr.Dagavartyan (Sivas)'tan

⁵⁸¹ MMZC, 10.12.1324, C:I, D:I, İS.I, İ:4, s.35

⁵⁸² MMZC, 10.12.1324, C:I, D:I, İS.I, İ:4, s.35

⁵⁸³ Demir, a.g.e., s.81. Öte yandan Ermeni şikâyet ve itirazlarına karşılık olarak, Halep sancağında Şurayı Devlet üyeliğine atanan Hacı Mustafa Bey'in yerine 24 Kasım 1908'de yapılan ara seçimde Ermeni kökenli Artin Boşgezenyan Efendi, Tekfurdağı mebusu Agop Babikyan'ın da 28 Ağustos 1909'da ölmesi sonucunda boşalan sandalyeye Agop Boyacıyan getirildi. **İkdam**, 28 ağustos 1909

⁵⁸⁴ Ahmad-Rustow, Ermeni mebus sayısını 14 olarak vermektedir. Bkz. Ahmad-Rustow , a.g.m, s.264–284

⁵⁸⁵ Kirkor Zohrab, İttihat ve Terakki'ye yakın durmaya çalışan Taşnaksütyun içinde yer almasına rağmen, önceleri Ahrar Fırkası'na oy vermiş ve yakın durmuş, ancak 31 Mart Olayı'ndan sonra Ahrar Fırkasının kapatılmasını takiben Taşnak içindeki faaliyetlerin dönmüştü. A. Ter Missian, a.g.m, s.215–216. Ancak İttihatçıların Taşnaksütyun Partisinin programını kabul etmesi ve kendisini kendi listesine katmayı kabul etmesi üzerine İttihat ve Terakki ile hareket etti. Vartkes Efendi, bunu meclis görüşmeleri sırasında dile getirecektir. MMZC, 29 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:36, s.466

⁵⁸⁶ Hampartzum Boyacıyan, İttihat ve Terakki'ye göre muhalif çizgide yer alan Hınçak Partisi içinde yer almasına rağmen, öldürüldüğü 1915 yılına kadar cemiyet ve rejime sadık kalan bir isimdi. Avagyan-Minassian, a.g.e, s.75

⁵⁸⁷ **İkdam**, 4 Teşrinisani 1324. Ayrıca bkz. A. Ter Missian, a.g.m, s.215–216

seçilen Ermeni mebuslar sosyalist oldukları kadar milliyetçi siyasal kimliğe sahipti.⁵⁸⁸

Sonuç olarak seçimlerde Hınçak Partisi dışında İTC ile uzlaşan Ermeni örgütleri⁵⁸⁹ seçim sonuçlarından memnun olmadıkları görülmüştür. Nitekim bu memnuniyetsizliğin verdiği refleks ile seçimlerden sonra önce Doğu Anadolu Müslümanları ile daha sonra Ocak 1909'da Rum Mebuslarla ortak bir grup oluşturmaya çalışmış, ancak başarılı olamamışlardı.⁵⁹⁰

6.4.3 Arap Unsurları ile İlişkiler

1908 seçimlerinde İttihatçıların izlediği strateji, Osmanlı siyasal geleneğinin Arap bölgelerinde egemenliğini sürdürebilme ve kendine bağlı olarak gördükleri ve destekledikleri yerel eşraf veya hanedanlar ile kurulan ilişkilere dayanmıştı. Dolayısıyla Osmanlı gelenek siyasal sisteminin yüzyıllardır var olan egemenliği bu coğrafyada İttihatçılar tarafından sürdürülmek istenmişti. Ancak cemiyetin merkezîyetçi zihniyeti, bu unsurlarla anlaşmasını zorlaştırmış, rejimin sürekliliği ve ülke bütünlüğü konusunda olumsuz bir durum yaratmıştı. Nitekim İTC, Şam, Halep ve Beyrut gibi bölgelerde Müslüman adayları Hristiyanlara karşı desteklemiş olsa da,⁵⁹¹ uzak Arap vilayetlerinde kendi politik düşüncesine uygun adaylar bulmakta hayli zorlanmıştı. İstemediği adayların meclise girmemesi ve parlamentoda çoğunluk sağlamak için zor ve şiddet kullanmaktan kaçınmamıştı. Bu dönemde meclise girebilmeyi başaran Musul mebuslarından biri bir yabancı diplomata seçimler sırasında 50 adamının öldürüldüğünü dile getirmişti.⁵⁹²

II. Meşrutiyet döneminde yapılan seçimlerde ilk yasama meclisinde yer alan Arap mebus sayısı 56 idi, ancak bu dönem boyunca yapılan ara seçimlerle 12 mebus

⁵⁸⁸ Ermeni mebusların siyasal dağılımına bakıldığında, politik ve ekonomik gelişmelerin canlı yaşandığı ve taşra bölgelerine göre gelişmiş bölgelerinden seçilenlerin siyasal yaşama katıldığı, iktidar ve muhalefet dinamikleri karşısında tutum içinde oldukları görülmüş, ancak göreceli olarak geri kalmış imparatorluğun doğu bölgesinde seçilenlerin ise, merkezkaç güçlere yakın durdukları ve ayrı hareket ettikleri görülmüştü.

⁵⁸⁹ Ermeni Taşnaksutyun Partisi meclisin açılmasından sonra İttihat ve Terakki tebrik eden ilk Ermeni siyasal örgütü oldu. **MMZC**, 9.12.1324, Cilt:1, D:1, Sİ:1, İ:3, s.20

⁵⁹⁰ Avagyan-Minassian, a.g.e., s.53

⁵⁹¹ **İkdam**, 19 Teşrinisani 1324

⁵⁹² Hasan Saab, a.g.e, s.219

daha eklenmiş, böylece sayı 68'e yükselmişti.⁵⁹³ Arapların nüfus oranlarına göre az temsil edilmesi, siyasal bilinç eksikliği ve örgütlenme zaafından kaynaklanmıştı. Politik özgürlük ve örgütlenme ile siyasallaşmanın ortaya çıktığı meşrutiyet döneminde Hama mebusu Nafi Paşa'nın bir Arap partisi kurma çabası, Arap mebusların isteksizliği sonucu sonuçsuz kalmıştı. Mutedil Hürriyetperver Fırkası'nın kurulmasına kadar Arap mebuslar daha çok muhalefet tarafında siyaset yapmayı uygun görmüştür. Dolayısıyla meclisi mebusan'da yer alan Arap mebusların ağırlıklı olarak muhalefet kanadında yer alması, İttihat ve Terakki'nin aday belirlemedeki başarısızlığını göstermişti.

6.4.4. Arnavut Unsurlar ile İlişkiler

1908 seçimleri, İTC ile gayrimüslim veya gayrı Türk unsurlar arasında rejimin özü ve iktidarlaşma konularında işbirliğinin sınındığı ilk gelişme olmuştu. Seçimlerde cemiyet ile gayrimüslim azınlıklar arasında yaşanan mücadele, Müslüman unsurlardan Arnavutların yoğun olarak bulunduğu topraklarda da yaşanmış, adeta İttihatçılar ile Arnavutların mücadelesi şeklinde geçmişti. Arnavut muhalefetinin tercih ve taleplerinde İttihatçıların merkezîyetçi, milliyetçi ve tekeli politikaları belirleyici olmuştu. Nitekim Prens Sabahattin'in seçim sürecinde Manastır'da yaptığı bir gezi sırasında halkın coşkusıyla karşılaşması, bunu takiben Arnavutların genellikle siyasal ve kültürel konularda esnek davranan ve liberal programa sahip ademi merkezîyetçilerin tarafında yer alması bunu göstermişti.

Nihayet yapılan seçimler Arnavutların yoğun yaşadığı yerlerde hayli sancılı ve gergin geçmiş, büyük bir seçim rekabetine sahne olmuştu. Seçimler genel olarak Arnavutlar ile İttihatçılar dışında milliyetçi Arnavutlar ile muhafazakar Arnavut adayların rekabeti şeklinde cereyan etmişti. İttihatçılar, seçim boyunca kendine biat edecek, politikalarını benimseyecek mebuslar seçme titizliğini Arnavutluk bölgesinde de takip etmişti. Ancak Arnavut grupları ile arasında herhangi bir anlaşmazlık görülmemesine rağmen Arnavutluk bölgesinde istediği adayları seçtirememekte başarılı olamamışlardı.⁵⁹⁴ Bunda Arnavut Kulüperin etkin örgütlenmesi ve İTC adayları karşısında kendi adaylarını desteklemesi önemli etkene sahipti.

⁵⁹³ Bkz. Demir, a.g.e., s.122-123

⁵⁹⁴ Buxton, a.g.e, s.190

Cemiyetin başlandıçta bunun önünü almaya çalışmış, özellikle Arnavut Başkan Kulübü'nin milliyetçi adaylarının kazanmaması için müdahalede bulunmaktan kaçınmamıştı.⁵⁹⁵ Örneğin Berat'ta İsmail Kemal Bey'in adaylığına karşı propaganda yapmış, seçilmesini engellemek istemiş, ancak başarılı olamamıştı.⁵⁹⁶

Milliyetçi Arnavutlar kendi seçecekleri temsilcilerinin cemiyet yanlısı olmamasına özen göstermiş, buna karşı önlemler alan veya müdahalelerde bulunan İttihat ve Terakki'nin tutumunu eleştirmiş ve kendi adaylarının meclise girmesi için olağan çaba harcamışlardı. Seçimlerde Debre'de İttihat ve Terakki yanlısı Basri Bey'in kazanması üzerine itirazlarda bulunan Arnavutlar, seçimin iptalinin istemişti. Hükümetin bu talebi reddetmesi üzerine Manastır Arnavutluk Kulübü, 1909 başlarında tüm Arnavut Kulüplerine yaptığı çağrıda başkentte bulunan Arnavut mebusların seçimlerin iptali konusunu meclis gündemine almalarını talep etmişti.⁵⁹⁷

Arnavutların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yapılan seçimlerde meclise girebilen mebusların çoğunluğu bir süre sonra ademi merkezîyetçi muhalefetin yanında yer almaya başlamıştı.⁵⁹⁸ İTC listesinden seçime girenler ile meclisi mebusan'da yer alan Arnavut kökenli mebusların büyük bir kısmının muhalefet kanadında yer alması bunu göstermişti.⁵⁹⁹ Bu Arnavut mebuslar, daha sonraki Arnavut muhalefetinin öncü isimleri olmuş, siyasal tercihlerini liberal muhalefet tarafından kullanmış, bundan dolayı İttihatçıların hışmına uğramışlardı.⁶⁰⁰

İTC, 1908 seçimlerinde Arnavutluk bölgesinde istediği adayları seçememiş, üstelik Arnavutluk bölgesinde seçilen mebusların cemiyete muhalif kimlikleriyle tanınan veya muhalefet gruplarına yakın kişiler olması, iktidarın tepkisine yol açmıştı. Seçimlerin tamamlanmasından sonra İstanbul'a gelen Arnavut mebuslar için Başkan Kulübü tarafından organize edilen törene gönderilen bando takımı yönetim

⁵⁹⁵ Çelik, a.g.e, s.111

⁵⁹⁶ İttihatçı Arnavut Mithat Fraşeri, İsmail Kemal Bey'e gönderdiği bir mektupta kendisini Yunan hükümeti yanlısı olarak suçlamıştı. Skendi, *The Albanian National Awakening....*, s.360, aktaran: Sönmez, a.g.e., s.107

⁵⁹⁷ 348 nolu dipnottan aktaran: Sönmez, a.g.e., s.107

⁵⁹⁸ Sönmez, a.g.e., s.105. Kansu, a.ge., s.269

⁵⁹⁹ Tunaya, a.g.e, C:1, s.145. Ahrar Fırkası'nı destekleyen Aziz Paşa Vrioni ve İsmail Kemal Beyler Berat'tan, Müfit Bey Ergiri'den mebus seçilmişlerdi. Kansu, a.g.e, s.330–331. 1908 seçimleri sonucunda Arnavutlar Meclisi Mebusana 25 temsilci göndermiş, ancak daha sonra yapılan ara seçimlerle bu sayı 31'e yükselmişti.

⁶⁰⁰ Bilgin Çelik, İttihatçıların Arnavutlara karşı izlenen sert politikalarının nedeni olarak milliyetçi/ayrılıkçı tutumlarından çok onların muhalefeti desteklemelerine bağlamaktadır. Çelik, a.g.e, s.116–117

tarafından geri çağırılmıştı.⁶⁰¹ Hükümetin bu tutumu seçim sonuçlarından kaynaklanan ilk tepki oldu.

Meclise seçilen Arnavut mebusları çoğunluğu yörede güçlü toprak sahipleri, şehirli aydın sınıfına mensup milliyetçi çevrelerden oluşmuştu. Ancak bu mebuslar ile İTC'nin merkezîyetçi ve milliyetçi politikaları uyuşmadığından cemiyete en yoğun muhalefet bu kesimlerden gelmişti. İttihat ve Terakki listesinden meclise girmeyi hak kazanan öteki Arnavut kökenli mebuslar ise, 35.maddenin değiştirilmesi için yapılan tartışmalardan sonra ayrılarak muhalefet kanadına geçmişti.⁶⁰²

İttihatçılar, 1908 seçimlerinden sonra Arnavut muhalefetini veya muhalefetliğini besleyen milliyetçiliğine karşı dinsel duygularla imparatorluğa bağlı ulema kökenli muhafazakar ve Osmancılık görüşüne bağlılık gösteren mebusları kendi tarafına çekmeye gayret etmiş,⁶⁰³ öteki unsurları görüleceği üzere 1912 seçimlerinde meclis dışına iterek cezalandırmıştır.⁶⁰⁴

6.4.5. Diğer unsurlar ile ilişkiler

İktidarı elinde bulundurma gayreti içinde olan İTC'ye karşı öteki unsurlar kadar olmasa konumuz açısından önemlilik arz eden bir Slav muhalefeti da mevcut olmuştu. Bu muhalefetin örgütlenme alanı Balkanlar, örgütlenme biçimi veya siyasal görüşü Sosyalist fikirler olmuştu. Balkanlarda bulunan tüm etnik ve dini gruplar belli amaçlarını gerçekleştirmek için kendi aralarında çatışırken, aynı zamanda İmparatorluk yönetimini elinde bulunduran İttihat ve Terakki'nin iktidarlaşma çabasına karşı mücadele etmişlerdi. Dolayısıyla bölgede faaliyet gösteren siyasal örgütler ile illegal komitelerin büyük bir oranı ayrılıkçı emellere sahip olmuş, bir kısmı ise, geniş özerklik modellerini savunmuşlardı. Özellikle milliyetçi Bulgar sosyalistleri ulusal sorunlarına ayrı bir önem atfetmiş, İttihatçıları uluslara kendi kaderini tayin etme hakkını tanımamak ve Abdülhamit'in baskıcı siyasetini izlemekle

⁶⁰¹ Serbesti, "İstiklal", 16 Teşrinisani 1324

⁶⁰² Özellikle İttihatçıların kontrol etmeye çalıştığı hükümetlerin Arnavutluk bölgesindeki olaylarda orantısız güç kullanması, ağır vergiler, siyasal ve kültürel kısıtlamalar Arnavutların ana muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafına geçmesine neden olmuştu. Birinci, a.g.e, s.140

⁶⁰³ Buxton tam aksini aktarmaktadır. Ona göre, İttihat ve Terakki, adaylarını belirlerken muhafazakar ya da gerici olmamasına özellikle dikkat ettiklerini aktarmaktadır. Buxton, a.g.e, s.190

⁶⁰⁴ Ahmad-Rustow, a.g.m., s.264-284

suçlamaya başlamışlardı.⁶⁰⁵ Buna karşılık ülkenin parçalanabilme refleksi ile hareket eden İttihatçılar, merkezîyetçi bir program ve milliyetçiliği referans alan bir politika ile bu taleplere sert tepki vermiş, ayrılıkçı emellerin önüne geçebilmek amacıyla Rumeli'deki örgütlenmesini hızlandırmışlardı.

Rumeli coğrafyasında önemli nüfus ve nüfuza sahip Bulgarlar, politik mücadele yöntemlerinde değişikliğe giderek mücadelelerini sürdürmüşlerdi. Bu dönemin etkin “Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri” meşrutiyet döneminin siyasal atmosferinde kendi alanlarını yaratmayı başarmışlardı. Bulgarların siyasal mücadele yöntemi, sosyalist örgütlenme tarzı şeklinde gelişmiş, kendini bu politik referans üzerinde var etmişti. Nitekim meclisin açılmasından kısa bir süre sonra başkanlığını Dimitir Vhalof’un yaptığı ve tüm Bulgar mebusların içinde bulunduğu bir “Sosyalist Fırka”nın kurulması bunu göstermiştir.⁶⁰⁶

İttihat ve Terakki iktidarı karşısında daha etkili olabilmek amacıyla birlik olmayı zorunlu gören Bulgar meşrutiyet kulüpleri, Selanik’te yaptıkları bir kongrede yasal çerçeve dahilinde demokratik yöntemlerle mücadelenin gerekliliğine vurgu yapmış ve yapılacak olan 1908 seçimleri için bir program hazırlamışlardı.⁶⁰⁷ Programda tüm azınlık unsurlarının talep ettiği isteklerde bulunmuş, eğitim, dil, vicdan hürriyeti konularında geniş hak ve özgürlüklerin, vilayet yönetim tarzında özerkliklerin tanınması, yetki genişliğinin (tevsi-i mezuniyet) referans alınmasını⁶⁰⁸ ve adem-i merkezîyetçi usullerin uygulanmasını talep etmişlerdi.⁶⁰⁹ İttihatçılar, Rum programı gibi Bulgar programını Osmanlı ülküsü için zararlı görmüş, bundan dolayı temkinli yaklaşmış, onları sosyalizme meyilli olmakla suçlamıştı.⁶¹⁰ Bu sırada Selanik’te kurulan ve Makedonya İhtilal Örgütü’nün sol kanadını temsil eden Federal Halk Partisi’nin hazırladığı program da aynı taleplerde bulunmuş, genel, nispi, gizli ve tek derece seçim sistemini istemişti.⁶¹¹

⁶⁰⁵ İbrahim Yalınov, “1876–1923 Döneminde Türkiye’de Bulgar Azınlığın ve Sosyalist Hareketin Gelişimi”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876–1923)**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004,s.137 ve s.145

⁶⁰⁶ **Serbesti**, 22 Teşrinisani 1324

⁶⁰⁷ Hüseyin Cahit, “Bulgarların Programı”, **Tanin**, 17 Eylül 1324

⁶⁰⁸ Sönmez, a.g.e., s.106

⁶⁰⁹ “Devlet-i Osmaniye Bulgar Meşrutiyet Kulüplerinin Programıdır”, **İkdam**, 16 Teşrin Evvel 1908. Programının tamamı için bkz. Demir, a.g.e., s.390-392

⁶¹⁰ Hüseyin Cahit, “Bulgarların Programı”, **Tanin**, 17 Eylül 1324

⁶¹¹ Dimitar Vhalof’un Anıları,s.106, aktaran: Adanır, a.g.m., s.20

Seçim döneminde belli başlı Bulgar kulüplerinin katıldığı bir toplantıda kurulan seçim komisyonunun hazırladığı beyanname, mebusların seçiminde haksızlık yapıldığını savunmuştu.⁶¹² Ancak beyannamenin ademi merkeziyetçi maddeleri içermesi İttihat ve Terakki'nin tepkisine uğramıştı. İttihatçılar, Bulgar kulüpler birliğinin önünü alabilmek amacıyla seçimlerde kendisine yakın isimleri aday göstermeye çalışmış, ancak Virholist ve Sanralist Parti yandaşlarının aralarında bulunduğu Bulgar siyasal partilerinin bu adaylara karşı çıkması üzerine cemiyet geri adım atmış, Bulgar meşrutiyet kulüpleri ile görüşmek zorunda kalmıştı.⁶¹³ Radikal Virholist Partisi, Bulgaristan ile birleşmeyi savunacak kadar radikaldi. Sosyalist Sanralistler ise, 1908 ihtilali öncesine uzanan bağımsızlık yanlısı düşüncelerinden vaz geçmiş, daha çok geniş özerkliklerle beraber hak ve özgürlükleri savunan bir program benimsemişti.⁶¹⁴ Dolayısıyla Bulgar azınlığını kendi tarafına çekmek isteyen İttihatçılar, daha ılımlı gördükleri Sanralist partisini desteklemişlerdi.⁶¹⁵

Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa aracılığıyla yapılan görüşmelerde İttihat ve Terakki'nin seçimlerde aday göstermeyi düşündüğü adaylar konusunda anlaşma sağlanamadı, ancak uzun görüşmelerden sonra Teodor Pavlof ismi üzerinde uzlaşma sağlanabildi. Bulgar Komitesinin karşı çıktığı bu aday İTC'nin baskısıyla Üsküp'ten meclise girmeyi başarabildi.⁶¹⁶ Meclise girmeyi başaran diğer Bulgar adaylar ise, Selanik'te bulunan İşçi Federasyonu tarafından desteklenen Dimitri Vhalof(Selanik),⁶¹⁷ Bulgar Sanralistlerinden Dalçef(Serez) ve Pañçedoref(Manastır)

⁶¹² “İntihabat ve Bulgarlar”, **Serbesti**, 10 Teşrinisani 1324. Buxton, İttihatçıların Bulgarların yoğun yaşadığı yerlerde Bulgar ve Türk nüfüsünü dengelemeye çalıştıklarını aktarmaktadır. Buxton, a.g.e, s.191

⁶¹³ Demir, a.g.e., s.110

⁶¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Refik, a.g.e, s.22-23

⁶¹⁵ Hüseyin Kazın Kadri, **10 Temmuz İnkılabı ve Netayici**..., s.72

⁶¹⁶ Demir, a.g.e., s.110

⁶¹⁷ Bulgar kökenli Dimitar Vhalof, 1908 meşrutiyetine kadar Makedonya İç Devrimci Örgütü(MİDÖ) saflarında etkinlik gösterdikten sonra ikinci meşrutiyet döneminde bu örgütten ayrılarak Ulusal Federatif Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. İttihat ve Terakki hükümeti bu partiyi kapatınca Selanik İşçi Federasyonuna katıldı. 1908 seçimlerinde bir görüşe göre Federal Halk Partisi listesinden bir görüşe göre ise, İttihatçı listelerden meclise giren sosyalistlerden bir oldu ve Ocak 1912'ye kadar bu görevde kaldı. Mecliste bulunduğu süre boyunca Selanik'te bulunan sol kökenli Ulusal Federatif Partisi'ni temsil etti. Ancak bu tarihten itibaren muhalefet kanadına geçen Vhalof, cemiyetin işçi sınıfı ve sendikal haklar aleyhindeki politikalarını eleştirmeye başladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dumont, a.g.m., s.86-87 ve s.93, Yalimov, a.g.m., s.152, Tunçay, a.g.e., s.33-35. Ayrıca bkz. Adanır, a.g.m., s.21-22

olmuşlardı. Böylece meclisi mebusan'a girmeyi başaran Bulgar mebus sayısı 4 oldu.⁶¹⁸

1908 seçimlerinde vurgulanması gereken başka önemli bir nokta da muhalif bağımsız adayların varlığı olmuştu. Bu seçimlerde çoğulcu sistemin bir gereği olarak siyasal partilerinin az olması, hem iktidar hem de Ahrar Fırkası'nın yeterince örgütlenememesi, seçime bağımsız adayların da girmesine yol açmıştı. Bu adayların seçime bağımsız girmesinde muhalif tutumları ile ideolojik düşüncelerine uygun partilerin olmaması etkili olmuştu. Bu adayların önde gelenlerden biri kuşkusuz muhalif ve muhafazakar tutumuyla bilinen Mizan gazetesi sahibi Murat Bey olmuştu. Murat Bey, meşrutiyetin ilanından sonra kendisini İttihatçı olarak tanıtmış, ancak cemiyet tarafından ilgi göremeyince muhalefet kanadına geçmiş bir isimdi. Mizancı Murat Bey, mutlakiyet taraftarı olarak tanınması ve Abdülhamit yönetimini desteklemesi, İttihatçılar ile arasına derin bir mesafe koymuştu. Dolayısıyla bu seçimler muhalif Murat Bey ile İTC arasında geçmişe uzanan mücadelenin bir yansıması oldu.⁶¹⁹

Seçimlere katılan öteki bağımsız aday ise, ünlü Osmanlı sosyalistlerinden Dr.Refik Nevzat idi. Dr. Refik Nevzat, daha sonları kurulacak olan muhalif Osmanlı Sosyalist Fırkası ile Islahatı Esasiye-i Osmaniye Fırkasının kurucuları arasında yer alacak olan bir isim olmuştu.⁶²⁰ Seçim sürecinde yayınladığı programında sosyalist görüşleri doğrultusunda pek çok konuya temas etmiş, özellikle İttihatçıların aday belirlemedeki tekelci tavrını eleştirmişti.⁶²¹

Sonuç olarak 1908 seçimlerinde bağımsız adaylar, etnik ve dini muhalefeti tatmin edebilecek program ve propagandalarına rağmen yeterince başarılı oldukları söylenemez. Bu başarısızlıkta hiç kuşkusuz İTC'nin kudretli gücü, yer yer

⁶¹⁸ Ahmad-Rustow, a.g.m, s.264–284

⁶¹⁹ Seçim sürecinde gazetesinde yazdığı yazılar ve yayınladığı programında İttihatçılar aleyhinde propagandada bulunmuş, İTC'yi kastederek, ikinci seçmenlere hiçbir etki altında kalmadan oy vermelerini öğütlemiş ve gayrimüslimlerin meclisi mebusanda yeterince temsil edilmesi gerektiğini savunmuştu. Murat Bey'in talepleri ile muhalif unsurların talepleri birbirini karşılıyordu. İslamcı Mizancı Murat Bey'in gayrimüslimlere yönelik propaganda ve talepleri İttihat ve Terakki muhalefetinden kaynaklanmıştı. Murat Bey'in, İstanbul'da katıldığı seçimlerde 16 oy alması propagandasının özünün çekiciliği ve etkili olduğunu göstermişti. Demir, a.g.e, s.138 ve **Tanin**, 12 Kânunusani 1908

⁶²⁰ Dr.Refik Nevzat, 1950'de Tunaya'ya gönderdiği bir mektupta Islahatı Esasiye-i Osmani Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldığını yazmıştır. Tunaya, a.g.e, C:1, s.219

⁶²¹ Dr.Refik Nevzat için bkz. Ziya Somar, **Bir Şehrin, Bir Adamın Tarihi**, İzmir, 1948 ve Taha Toros, "Refik Nevzat", **Tarih ve Toplum**, XXI/126, Haziran 1994, s.23–27

müdahaleleri ve azınlık unsurları kendi tarafına çekebilecek örgütlenme içine girmesiydi.

6.5. Seçim Sonuçları ve Genel Değerlendirmeler

İTC'nin etkin örgütlenme ile sıkı denetimi altında gerçekleşen seçim sonuçları açıklandığında elde ettiği zaferle meclisin sayısal çoğunluğunu elde etmeyi başararak iktidara doğru en büyük adımı atmıştı. Sadece İstanbul ve çevresinde seçimlere giren ancak İttihatçı adaylar karşısında başarısız olan Ahrar Fırkasının kurucuları olmak üzere partinin adayı olan sadrazam Kamil Paşa dahil hiçbir adayı seçilememişti.⁶²² Sadece Ankara adayı Mahir Sait Bey'i meclise soktuğu savunulmuşsa⁶²³ da Mahir Sait Bey'in Ahrarcıların desteği ile değil, kendi kişisel çabasıyla meclise girmiş,⁶²⁴ bu durum muhalefetin aldığı ağır yenilgisinin boyutları ile güçsüz yapısını ortaya çıkartmıştı.⁶²⁵

1908 seçimlerini denetleyebilecek merkezi bir kurulun olmaması ve yetersiz yasal örgütlenme nedeniyle Meclisi Mebusan'a seçilen mebus sayısı tam olarak bilinmemektedir. Seçimlerde hedeflenen 281 mebus tam sayısına ulaşamadığı gibi, çeşitli araştırmacılar tarafından farklı rakamlar verilmiştir. Ahmet Bedevi Kuran, 275⁶²⁶; Ahmet-Rustow 288⁶²⁷, Zeine N. Zeine 260,⁶²⁸ Vahan Papazyan 266⁶²⁹, Ahmet Demirel 280,⁶³⁰ Kansu 281⁶³¹, Fevzi Demir 323⁶³², Tunaya, 288, Yusuf Hikmet Bayur, 296. Bu belirsiz ve sağlıklı seçim sonuçlarının farklılık göstermesi,

⁶²² "Dersaadet Mebusları", **Sabah**, 29 Teşrinisani 1324

⁶²³ Ahmad, Ahrar Fırkası'nın sadece Ankara adayı Mahir Sait Bey'i meclise soktuğunu aktarmaktadır. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.46

⁶²⁴ **İkdam**, 9 Teşrinisani 1324. Kuran, muhalefet namına adaylığını koyan hiçbir mebusun seçilmediğini, dolayısıyla seçilen mebuslar arasında muhalif bir mebusun bulunmadığını savunmuştur. Kuran, **Harbiye Mektebinde...**, s.117.

⁶²⁵ Ahrar Fırkası ile diğer bağımsız adaylar başarısız olmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisi'nin aldığı tedbirler ve azınlıkların verdiği eksik destek önemli etkenlere sahip olmuştu. Eraslan-Olgun, a.g.e., s.78

⁶²⁶ Kuran, a.g.e., s.117

⁶²⁷ Ahmad-Rustow, a.g.e., s.247

⁶²⁸ Zeine, a.g.e., s.75

⁶²⁹ Vahan Papazyan'ın anılarından aktaran: A.Ter Minasian, a.g.m., s.215

⁶³⁰ Ahmet Demirel, "Osmanlı Meclisi Mebusanı I.Devre(1908-1912) Mebusları", **Osmanlı**, 2, **Siyaset**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.411

⁶³¹ Kansu, a.g.e., s.352

⁶³² Demir, a.g.e., s.159-160(Demir, ara seçimlerle seçilen mebusları da listeye eklemiştir.)

seçilmiş mebusların başkente uzaklık, hastalık, ölüm ve istifalardan kaynaklanmıştır.⁶³³

Seçim sonuçlarına bakıldığında Türk mebusların ezici çoğunluğu göze çarpmaktadır. Türk mebusların ağırlıkta olması Türk etnik yandaşlığının ağır basması olarak değerlendirilmiş⁶³⁴ ancak Araplar gibi etnik niceliği tam olarak bilinmeyen nüfusu düşünüldüğünde temsilde adaletin sağlandığı söylenemez.⁶³⁵ Bu durum başta Arap aydın ve mebusları tarafından eleştirilmişti.⁶³⁶ Paris'teki Suriye Arap Cemiyeti reisi Şükrü Ganem, Nisan 1910'da "Le Temps" gazetesinde yazdığı bir makalesinde Arap halkına adil davranmadığını dile getirmiş, Osmanlı hükümetine saldırmıştı.⁶³⁷

Nihayet hayli tartışmalı geçen seçimler sonucunda türdeş olmayan bir meclis yapısı ortaya çıktı. 1908 seçimleri sonucunda oluşan meclis yapısı, mebusların sosyo-politik tutumlarının yanı sıra liyakat dışı toprak sahipleri ile yüksek oy potansiyelini alabilecek adayların seçilememesi sağlıksız bir durumu ortaya çıkarmıştı. Nitekim 1908–1912 dönemde meclis'te yaşanan yoğun tartışmalar bunu göstermiştir. Ayrıca İTC dışında seçimlere katılan Ahrar Fırkası'nın sadece İstanbul'da aday göstermesi, seçimlerin çok partili sistemin dışında gerçekleştiğini ortaya çıkarmıştı. Dolayısıyla ülkede demokrasinin gelişmesi için uygun bir ortamın yaratıldığını veya oluştuğunu söylemek oldukça güçtür.

Bir "*meşrutiyet ve hürriyet komedyasının oynandığı*"⁶³⁸ seçimlerde cemiyetin baskı ve şiddet politikası, yoğun propagandası ile aday belirlemede gösterdiği özveri ve titizlik, muhalefetin önünü almayı başarmış, ancak taşralarda yeterli derecede

⁶³³ 1908–1912 meclisi Mebusan dönemi boyunca 324 mebus bulunmuştu. Bu mebuslardan 21'i ölüm, 11'i Ayan gibi başka görevlere tayin, 10'u istifa, 2'si devamsızlıktan istifadan kaynaklı toplam 44 sandalye boş kalmıştı. Bu mebusların yerini doldurmak amacıyla 43 ara seçim yapılmış, ancak 30 Temmuz 1911'de istifa eden Sana mebusu Seyit Ali Mut'a Efendi'den boşalan sandalye için seçim yapılmamıştı.

⁶³⁴ Kayalı, a.g.e., s.74

⁶³⁵ 1909 yılı içerisinde pek çok cemiyet ve parti kuran Arap aydınları "*Türklerin az olmasına rağmen kendilerine hakim olduğu*" yönünde şikayetlerde bulunmuşlardı. **Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri, Aliye-i Divanı Harb-i Örfisi**, s.21. Ayrıca bkz. Şekip Emir Arslan, a.g.e., s.35

⁶³⁶ Arapların imparatorluğu genelindeki oranı 12,6 iken Türk nüfusunun oranı ise 12,3 idi. Karpat, a.g.e. Muhammed Ali Kürd'e göre ise, İmparatorluk'ta Arapların nüfus yoğunluğu 15 milyonken, Türklerin ise, 14 milyon idi. Muhammed Ali Kürd, a.g.e., s.92

⁶³⁷ Kayalı, a.g.e., s.98. Bununla yetinmeyen meclisteki Arap milliyetçileri, dışlandıkları hissine kapılmış, İttihatçılarla aynı çatı altında çalışamayacaklarını düşünmüş olduklarından Şubat 1911'de Mekke şerifine göndedikleri bir telgrafta Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmaya çağırılmışlardı. İlhan Arsel, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987, 195

⁶³⁸ Bu sözleri İttihatçı Hüseyin Cahit Yalçın kullanmıştır. **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:120, s.245

örgütlenememe ve siyasi tecrübesizlik, meclis çoğunluğu için hedeflenen sayıya ulaşılmasını önlemişti. Bundan dolayı İttihatçılar, yeni dönemde meclisin salt veya sayısal çoğunluğunu sağlayabilmek için başka listelerden seçilen mebusları kendi tarafına çekmeye çalışmış⁶³⁹ ancak başarılı olamamıştı. Meclisin birinci döneminde yer alan 323 mebusun çoğunluğu ittihatçı listelerden seçilebilmiş, geriye kalanlar ise bağımsız veya muhalif mebuslardan oluşmuştu. İttihatçıların meclis çoğunluğunu ifade eden 3/2'lik çoğunluğu sağlayamamaları cemiyetin henüz yeterince güçlü olmadığını ve mecliste küçümsenmeyecek bir muhalefet olgusunun olduğunu ortaya çıkarmıştı. Bu durum, siyasal erki kontrol etmek amacıyla olan İttihat ve Terakki iktidarı için olumsuzluk yarattı.⁶⁴⁰

Meclis'te muhalefetin zayıf olması ya da henüz şekillenmemesi⁶⁴¹ derin siyasal ayrılıklar ile şikayetler söz konusu olmuş,⁶⁴² halkı üzmüştü.⁶⁴³ Seçimlerin resmi sonuçlarının açıklanmasından sonra, umduğu başarıyı elde edemeyen muhalefet çevreleri, içine sindiremediği seçim sonuçlarına itiraz⁶⁴⁴ ve seçimlerin iptal edilmesini talep etmişlerdi. Muhalefetin bazı adaylarının tahminlerin hayli altında oy alması, hükümetin fiili müdahaleleri ve engellemelerinin tekrar gündeme gelmesine yol açmıştı. Hükümete başvuran muhalefet, seçimlere müdahale edildiğini, baskı uygulanarak ikinci seçmenlerin yönlendirildiğini iddia etmişti.⁶⁴⁵ Prens Sabahattin gibi kudretli ve popüler bir ismin aldığı oy oranı(18 oy), muhalefetin itirazlarının gerekçesi olmuştu.⁶⁴⁶

⁶³⁹ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:162, s.86

⁶⁴⁰ Bu konuda kaygıları dile getiren Hüseyin Cahit, **Tanin**, 25 Ağustos 1325

⁶⁴¹ Hasan Fehmi Paşa'nın Meclisi mebusanda, muhalif olanların şimdiden ayrılmasını dile getirdiği sırada mebusların büyük bir kısmı "*hepimiz padişah ve hükümetimizin taraftarıyız*" demişlerdi. Dolayısıyla meclisi giren ve sonradan muhalefete geçecek olan mebusları henüz muhalif olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır.

⁶⁴² Times dergisi 17.12.1908 tarihli bir haberinde nazırların meclise karşı sorumlu olmaları gerektiğini yazıyor ve Cemiyetin gizli yapısı ile üstlendiği sorumluluğun meşrutiyet ile bağdaşmadığını vurguluyordu. Aktaran: Akşin, a.g.e, s.108

⁶⁴³ Kuran, a.g.e, s.117

⁶⁴⁴ Meşrutiyet muhalefetine önde gelen ismi Lütfü Fikri Bey, İttihatçıların meclis çoğunluğuna kabul etmemiş, bunun memlekette sağlanan çoğunluk olmadığını savunmuştu. Lütfü Fikri, **Selanik'te Bir Konferans**, s.35

⁶⁴⁵ Muhalifler bu iddialarında haklıydı. Nitekim Hüseyin Cahit, seçim öncesinde Tanin'deki köşesinde Mustafa Asım Efendi gibi adayların açık isimlerini vererek ikinci seçmenlerden oy istemişti. Hüseyin Cahit, "İntihabat Entrikaları", **Tanin**, 26 Teşrinisani 1324. "Cemiyet-Ahrar Fırkası", **Sabah**, 24 Teşrinisani 1324. Ayrıca bkz. Buxton, a.g.e, s. 191

⁶⁴⁶ "Fesh-i İntihap", **Serbesti**, 30 Teşrinisani 1324

Meşrutiyete aykırı olan seçim yolsuzlukları ve usulsüzlükleri ile ilgili yaşanan bazı tartışmalara⁶⁴⁷ rağmen seçim ülke genelinde sakin geçmiş, muhalifler dışında kamuoyunda olumlu karşılanmıştır. Ancak seçim sonuçları İttihat ve Terakki'nin demokratik başarısı sayılmamalı,⁶⁴⁸ çünkü yoğun baskı uygulanmış ve herkes niteliğini tam olarak anlamadığı İttihatçılığı savunmuş ve onun taraftarı olmuştur.⁶⁴⁹

İttihatçıların bu başarısına rağmen mebuslar arasında cemiyetin ideolojisini benimsemeyenlerin oranı az değildi.⁶⁵⁰ İttihat ve Terakki içinde yer alan muhafazakar ve mutaassıp kesimler tüm unsurları aynı potada eritebilecek Osmanlıcılık anlayışını benimsememiş, merkezîyetçiliğe karşı çıkmıştır.⁶⁵¹ İttihat ve Terakki mebuslarının bir kısmının İttihatçı olmaması, dini ve etnik azınlık unsurlarından oluşması ve merkezîyetçi politikalarla çıkarları zedelenen eşraf kesiminin varlığı, cemiyetin örgütsel birliği için handicap oluşturmuş,⁶⁵² meclise tam anlamıyla hakim olmasını zorlaştırmıştır.⁶⁵³ Cemiyet çatısı altında birleşen meclis grubu, Kamil Paşa'nın hakkında verilen güvenoyu tartışmasında görüldüğü gibi farklı düşüncelere mensup olanların hayli çok olduğu ortaya çıktı.⁶⁵⁴ Buna rağmen muhalefeti önemli ölçüde önleyebilen İttihatçılar, meclisi mebusana egemen olabilmek amacıyla padişah tarafından atanan kişilerden oluşan ve muhalefetin dengeleyici/engelleme bir güç olarak gördüğü Meclisi Ayan'ın⁶⁵⁵ bir reaksiyon karargahı haline gelmemesine özen göstermişti.⁶⁵⁶

Ordu desteğine dayanarak, baskı ve şiddetle muhalefeti önemli ölçüde tasfiye eden İttihat ve Terakki, mecliste tahakkümlerine karşı özgürlükleri savunan muhalefet ile irticayı körükleyen seslerin çıkmasına engel olamamıştır.⁶⁵⁷ Buna

⁶⁴⁷ Gayrimüslim kesiminin seçim usulsüzlüğü konusundaki itirazları daha fazla ve tepkiseldi. **İkdam**, 4 Teşrinisani 1324

⁶⁴⁸ Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, **II. Meşrutiyet Olayları**, s.15–16

⁶⁴⁹ Şükrü Hanoğlu, “Siyasal Temsil Olayı'nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yeri”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, 1.Baskı, İstanbul, Nisan 1998, s.295–296

⁶⁵⁰ Aliyar Demirci, **İkinci Meşrutiyet'te Meclisi Ayan(1908–1912)**, İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları, İstanbul, 2006, s.23

⁶⁵¹ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih(1789–1950)**, Başnur Matbaası, 6.Baskı, Ankara, 1967, s.273

⁶⁵² Birgen, a.g.e.,s.104

⁶⁵³ 1909 Şubatına kadar aşağı yukarı türdeş olmayan 160 mebus İttihatçının yanı sıra, 20–25 Ahrar Fırkaları, 4'ü EDF'den, Hınçaklardan 1, 2'si Bulgar Kulüpçü, 1'i Bulgar Sosyal Demokratıydı, 70–80 civarı da bağımsız, yani hiçbir partiye mensup değildi. A.Ter Missian, a.g.m., s.215-216

⁶⁵⁴ Tunaya, a.g.e, C:3, s.163

⁶⁵⁵ Nur, **Meclisi Mebusan'da Fırkalar Meselesi**, s.18

⁶⁵⁶ Knight, a.g.e, s.241

⁶⁵⁷ Reşat Ekrem Koçu, “Türkiye'de Seçimin Tarihi(1877–1950)”, **Tarih Dünyası**, Yıl:1, Sayı:5, 15 Haziran 1950, s.182

ilaveten seçim sonrasında meclise doğrudan mebus göndermeyi başaramayan Ahrar Fırkası daha sonraki katılmalarla bir “meclis grubu” kurmayı başarmıştı.⁶⁵⁸ Fırkanın meclis grubunda Rum, Arnavut, Ermeni ve Arap mebusların sayısı azımsanmayacak kadar fazla olmuş, böylece “ekalliyet muhalefeti”ni⁶⁵⁹ temsil eden siyasal parti haline gelmişti.⁶⁶⁰ Nihayet İttihatçı listelerden meclis girmesine rağmen, ideolojik düşüncelerine bağlı olmayan mebusların katılımıyla⁶⁶¹ ilk muhalif parlamenter parti meclis dışında değil, meclis içinde doğmuş oldu.⁶⁶²

6.5. Meclisi Mebusanın Açılışı ve Demokratik Sürece Geçiş

Seçim sonuçlarının kesin açıklanması ve mebus mazbatalarının dağıtılmasından sonra İttihatçılara itaat edecek duruma gelen Meclisi Mebusan,⁶⁶³ Abdülhamit’in katılımıyla 17 Aralık’ta açıldı.⁶⁶⁴ Meclisin açılış nutkunu okuyan Abdülhamit, yayınladığı hattı humayün ile meşrutiyete bağlılık yemini etmiş ve Kanunu Esasi’nin yaşatılacağını vurgulamıştı.⁶⁶⁵ Böylelikle canlı bir meclis dönemi açılmış, çoğunluk partisine yakın kesimlerin gündeme getirdiği kanun teklifleri, iktidar ve muhalefet ilişkilerine hareketlilik getirmişti. Neredeyse her celsenin patlamaya hazır fırtına denizini andırdığı⁶⁶⁶ birinci dönem boyunca İttihatçılar, meclisin yetki ve gücünü, hükümetler, muhalifler ile saray karşısında artırmayı

⁶⁵⁸ Hüseyin Cahit, cemiyetin vilayetlerde yeterince etkili olmaması ve adaylar konusunda istediklerini seçtirmeme nedeniyle bazı isimlerin kopacağını vurguluyordu. Hüseyin Cahit, “Fırkalar, Meseleler”, **Tanin**, 1 Kânunuevvel 1324

⁶⁵⁹ **Türkiye’de İntihap Usulleri ve Parti mücadeleleri**, (Yeşilköy halkevinde okunmak üzere hazırlanmış konferans), Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1946, s.6

⁶⁶⁰ Ahrar Fırkası’na katılanlar, Arnavut mebuslardan Sait Efendi(Üsküp), Hasan Fuat Bey(Priştine), İsmail Kemal Bey(Berat) ile Aziz Paşa Vrioni, Yahya Bey(Prizren), Müfüt Libolova(Ergiri), Mehmet Vasıf Bey(Manastır), Dukakinzade Mustafa Sabri(Debre) ve Fisatzade olmuştu. Bunların yanı sıra tek partili meclis yapısı ile İTC’nin meclisteki konumunu eleştiren ve yeni bir partinin gerekliliğine inanan Rıza Nur da daha sonra Ahrar Fırkasına katılmıştı. Ayrıntı için bkz. Missian, a.g.m, s.215, Avagyan-Minassian, a.g.e, s.53, Kansu, a.g.e, s.359–441, Tunaya, a.g.e, C:1, s.145. Rıza Nur, a.g.e., s.31–35, Cahit Orhan Tütengil, **Doktor Rıza Nur Üzerine Üç Yazı**, Yankılar ve Belgeler, Güven Matbaası, Ankara, 1965 s.30

⁶⁶¹ Turgut, a.g.e, s.242

⁶⁶² Gayri Müslim ve gayri Türk unsurların ademi merkezîyetçi muhalefetin tarafında yer almasında ideolojik ve siyasal tercihlerden ziyade, İttihat ve Terakki’nin merkezîyetçi-milliyetçi politikaları ile ulusal eğilimleri etkili olmuştu.

⁶⁶³ Recai Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.259–262

⁶⁶⁴ Albert H. Lybyer, “The Turkish Parliament”, **Proceeding of the American Political Science Association**, Vol.7, Seventh Annual Meeting, 1910, s.71

⁶⁶⁵ **Düstür**, Tertip II, C:I, s.11–14

⁶⁶⁶ Halit Ziya, a.g.e., Cilt.2, s.12

amaçlayan yüzlerce kanun teklifini tartışmaya açmışlardı.⁶⁶⁷ Böylece, meclisin sayısal çoğunluğunu elinde tutan siyasal güç, saray taraftarı veya meclis içindeki muhalif unsurlardan gelebilecek eleştiri veya saldırıları önemli ölçüde törpülediği gözlenmiştir. Hukuksal değişikliklerle meşrutî parlamenter düzeni sağlamlaştıran İttihat ve Terakki, nihayet “fiili bir tek parti rejimi” kurmuş oldu.⁶⁶⁸

Meşrutîyetin getirmiş olduğu önemli siyasî kurumlardan olan meclis, kağıt üzerinde siyasal muhalefete yaşam hakkı tanımına rağmen, uygulamada İTC'nin tekelci yaklaşımı, fiilen yasal muhalefet hareketlerinin gelişmesini önlemişti.⁶⁶⁹ Bu durum İttihatçıların istediği homojen ve muhaliflerin iyice marjinalleştiği meclis tahayyüllerine uygun düştü. Büyük önem verilen meclis başkanlığına Ahmet Rıza Bey'in getirilmesi bu konumu iyice sağlamlaştırdı.⁶⁷⁰ Meşrutîyet döneminin etkin yasama kurumlardan sayılan Meclisi mebusan başkanlığına meşrutîyet rejimi ile adeta simgeleşmiş Ahmet Rıza Bey'in getirilmesi saraya karşı alınmış bir zafer olarak görüldü. Ancak İttihatçıların siyasal destek beklediği Ahmet Rıza'nın meclis başkanlığı, muhalefetin oluşmasında ilk ve başlıca nedenler arasında yer aldı.⁶⁷¹ İttihatçıların yumuşak karnı durumunda bulunan meclis başkanlığına cemiyet yandaşlarının getirilmesi muhalefetin eleştirilerine maruz kaldı. İttihatçılar, saray muhalefetini engellemek ve yetki sınırlarını kısıtlamak amacıyla “Ayan üyelerini atama hakkını” tanıyan 60.maddede değişiklik yapma yoluna gitti ve yayınladıkları programlarında Ayan üyelerinin 3/2'sinin seçimle belirlenmesi ve bu görevde geçici olarak kalmalarını talep etti.⁶⁷² Ayan üyelerinin sıcak bakmadığı bu yasal düzenlemelere muhalif Ahrar Fırkası da karşı cephe aldı.⁶⁷³

Cemiyet, yeni meclis döneminde muhaliflerin tepkisini azaltmak için partileştiğini açıklamış,⁶⁷⁴ ancak dönemin genel konjonktürü ve fırka ideolojisi

⁶⁶⁷ Anayasanın 3., 7., 30., 35., 53., 54. ve 113. maddelerinde yapılan değişiklikler, padişahın yetkilerini azaltmayı, itihatçıların çoğunlukta bulunduğu meclisi güçlendirmeyi amaçlamıştı. Bu konuda bkz. Ş.Gözübüyük-Suna killi, a.g.e, s.75-78. Feroz Ahmad bu dönemi, “*Meşrutî İslahat Dönemi*” olarak adlandırmıştır. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, ss.80-88

⁶⁶⁸ Tarik Zafer Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Mart 1979, s.28 ve s.162

⁶⁶⁹ Alkan, a.g.e, s.123

⁶⁷⁰ **MMZC**, Cilt:1, 10.12.1324, D:1, Sİ:1, İ:4, s.42 ve **MMZC**, Cilt:1, 13.12.1324, D:1, Sİ:1, İ:5, s.50-52

⁶⁷¹ Tunaya, a.g.e., C:3, s.182

⁶⁷² **Şurayı Ümmet**, 6 Ekim 1908

⁶⁷³ Demirci, a.g.e, s.5 ve s.219

⁶⁷⁴ Parti terimi daha çok mecliste bulunan İttihat ve Terakki grubu için kullanıldı. **Tanin**, 18 Kanunisanı 1909. İttihat ve Terakki'nin gerçek anlamda partileşmesi tüm muhalefetin tasfiye

muhafiflerin önünü almaya yetmemiştir. Muhalefet, İttihat ve Terakki'nin samimiyetine güvenmemiş,⁶⁷⁵ cemiyetin siyasette etkili gizli güç olduğunu iddia etmişti. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların benimsediğini iddia ettikleri Osmanlılık görüşünün cazibe merkezi haline gelmemesi ve cemiyetin “devlet partisi” veya “Türklerin partisi” haline gelmeye başlaması üzerine⁶⁷⁶ kopmalar hızlanmış, Prens'in liberal görüşlerini savunan muhalefet tarafına geçmeleri hızlanmıştı.⁶⁷⁷

Seçimlerden sonra hükümetlerin meclis tarafından atanmaması ve İttihatçıların iktidar erkini perde arkasında kontrol etme veya yönlendirmeye devam etmesi, bir süre yasal iktidar veya yasal muhalefet gruplarının ortaya çıkmasını engellemiş, politik ilişkilerin karmaşık olmasına neden olmuştu.⁶⁷⁸ Cemiyet ile saray, hükümet ve muhalif örgütler arasındaki iktidar rekabetinde, bazı hükümetler, cemiyet aleyhinde sarayın etkisini artırmak, bazı muhalif gruplar ise, İttihatçıların iktidarı kontrol etmesini frenlemek istemiştir. Üstelik bu siyasal muhalefet sadece İTC'ye değil, saray ve saray bürokrasisine cepheye almaya başlamıştı.

edilmesinden sonra 1913'te toplanan kongresinde alınan kararlar mümkün olabilmiş, muhalefetin eleştirilerinde ne kadar haklı olduğunu ortaya çıkarmıştı.

⁶⁷⁵ Muhalefetin bu konuda haklı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Zira İttihat ve Terakki, partileştirmeyi kamuoyuna beyan etmiş, ancak komite ve komiteci zihniyetinden hiçbir zaman vazgeçmemişti. Aydemir, a.g.e., s.96

⁶⁷⁶ Akşin, “Fedekaran-ı Millet Cemiyeti”, s.127

⁶⁷⁷ Enver Ziya Karal, a.g.e., s.68. Meclisi Mebusanın henüz açıldığı sıralarda Prens Sabahattin görüşlere sahip “Tekamül Fırkası” kurulmak istendi. Kurucuları arasında bir iki Türk dışında çoğunlukla Türk olmayan mebusların bulunduğu fırka, hazırladığı söylenen ve İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalif olan bir program hazırlamıştı bile. Ne var ki, fırka, faaliyet imkanı bulmadan bilinmeyen bir şekilde siyaset sahnesinden çekildi. Fırkanın programı için bkz. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 2 Kasım 1937

⁶⁷⁸ Turgut, a.g.m., s.424

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. İTTİHADİ MUHAMMEDİYE FIRKASI'NIN KURULUŞU

Osmanlı-Türk siyasal gelişmelerinde görülen tüm parti sistemleri meşrutiyetin çoğulcu döneminde mücadele etme şansını yakalamıştı. Bunlardan biri politik tarihimizin ilk İslamcı partisi veya Tunaya'nın deyişiyle "Türkiye'nin ilk irtica partisi"⁶⁷⁹ olarak tanımladığı İttihatı Muhammedi Fırkası olmuştur. 5 Nisan 1909'da kuruluşunu dini bir tören duyuran parti,⁶⁸⁰ muhafazakar-geleneksel muhalefetin ilk örgütsel örneği olması bakımından önem taşımaktadır.⁶⁸¹ İttihat ve Terakki'ye karşı gelişen İslami muhalefetin radikal kesimini temsil eden bu fırka, meşrutiyetten yana olmakla beraber laik yapıları nedeniyle İttihat ve Terakki ile unsurların eşitliğini savunan liberal muhalefete karşıydı.⁶⁸² Ancak tüm meşrutiyet partilerinin gibi program ve politik davranışları, liberal ve ademi merkezîyetçilere yönelik olmamış, ağırlıklı olarak İttihat ve Terakki karşıtlığı üzerinde şekillenmişti. Dolayısıyla İslamcı parti, rejim muhalefetinden ziyade İTC'nin politik uygulamalarına muhalifti.

Bilindiği üzere İTC, Temmuz 1908'den Nisan 1909'a kadar modernleştirici düşünceleri ile laik uygulamalarına karşı çıkan öfkeli muhalif dini çevrelerle çatışmıştı.⁶⁸³ Dini çevreler meşrutiyetin ilanından itibaren şeri hükümlerin ihmal edildiğini, hatta çiğnendiğini iddia etmiş, iktidar karşısında var olabilmek için saraya yakınlaşmış ve belli ölçüde destek almayı başarmıştı. 31 Mart olayı öncesi kurulan İslamcı İMF'nin lideri Derviş Vahdeti'nin⁶⁸⁴ dolaylı yollardan Saray'dan

⁶⁷⁹ Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye'nin İlk İrtica Partisi: İttihad-ı Muhammedi Fırkası", **Vatan**, 16 Mart 1949

⁶⁸⁰ Vahdeti, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Mevlid-i Mebevi Hazreti Mustafavi Resmi Küsadı", **Volkan**, 5-6 Nisan 1909

⁶⁸¹ Turgut, a.g.m, s.425

⁶⁸² Şekip Emir Arslan, a.g.e.,s.37 ve Özbudun, a.g.e, s.33

⁶⁸³ Avagyan-Minassian, a.g.e., s.57

⁶⁸⁴ İttihadi Muhammedi Cemiyeti ile Volkan gazetesinin kurucularından Derviş Vahdetin'in siyasal kişiliğini, 1908 öncesi istibdat rejimi muhalifi ve 1908 sonrası İTC muhalifi olarak iki döneme ayırmak mümkündür. Onu birbirine karşıt iki rejimin önemli aktörlerine muhalefete iten temel etken, İngiliz politikaları taraftarı olmasıydı. Derviş, meşrutiyet ilanı öncesinde koyu bir istibdatçı muhalifi ve anayasal düzeni talep eden özgürlükçü bir çizgide yer alıyordu. II. Abdülhamit tarafından Diyarbakır'a sürüldüğü dönemde Ziya Gökalp ile tanışmış, onun etkisiyle gizli ve özgürlükçü hareketlere katılmıştı. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce gerçekleşen istibdat karşıtı telgrafhane işgaline katılacak kadar radikal bir kişiliğe sahipti. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönen Vahdeti, İTC'ye giremeyince muhalefet kanadına kaymaya başlamıştı. Kısa bir süre sonra da Fedekaran- Millet Cemiyeti'ne katılmıştı. Bu cemiyetten ayrıldıktan kısa bir süre sonra 11 Aralık

belli miktarda maddi destek alması bunu kanıtlamıştı.⁶⁸⁵ Meşrutiyet dönemi boyunca siyasal gelişmelere karşı tarafsız kalmaya özen göstermeye çalışan Abdülhamit, İttihat ve Terakki'ye karşı olan türlü fırka veya cemiyetlere sempatiyle yaklaşmış, desteklemekten geri kalmamıştır. Dolayısıyla İttihatçılar karşıtlığı ön plana çıkmaya başlayan İMF'nin kurulmasını kendi çıkarları doğrultusunda olumlu karşıladığını söyleyebilmek mümkündür.⁶⁸⁶

Muhafazakâr muhalif kesimlerin asıl rahatsızlık duyduğu husus İttihatçıların iktidar anlayışı ve meşruti rejimi uygulama yöntemleri olmuştur. Şeriatı slogan olarak kullanan bu çevreler, dini düzen yanlısı olmakla birlikte meşrutiyete bağlılıklarını kamuoyuna duyurmaktan geri kalmıyorlardı. Mart ayının sonlarına doğru Volkan gazetesi etrafında toplanan ve İttihat ve Terakki'yi İslami ihmal etmekle, batı taklitçiliğiyle suçlayan kesimler “İttihadi Muhammediye Fırkası”nı kurmuşlardı. 3 Nisan günü Ayasofya Camisinde 200.000 kişinin katılımıyla kuruluşunu ilan eden fırka⁶⁸⁷, iktidarı elinde bulunduran İttihatçılara gözdağı vermeye çalışmıştır. Derviş Vahdeti, cami kürsüsünde yaptığı konuşmada İttihat ve Terakki'nin inkılâptaki hizmetlerini vurgulamış, ancak eleştirmeyi de ihmal etmemiştir.⁶⁸⁸ Kuruluşundan itibaren İttihat ve Terakki karşıtlığı bir politika izlemesi nedeniyle muhalif grupların katılmaya başladığı fırka, kısa süre içinde çığ gibi büyümüştü.

Ancak Ayasofya Camisi gösterisi, kalabalık katılımı ve cemiyete yönelik sert eleştirileri nedeniyle rahatsızlık yarattı. Partinin kurulmasıyla endişeye düşen İttihatçı hükümet,⁶⁸⁹ Şeyhülislamı toplantı hakkında soruşturma açması için harekete geçmesini istedi. İttihatçıların rahatsızlığını gidermek için ilk girişim İttihadi

1908'de Volkan gazetesini çıkardı, böylece meşrutiyetin önemli aktörleri arasında yer almaya başladı. Bkz. Zafer Kars, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu**, Kaynak Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, Kasım 1984, s.22–24

⁶⁸⁵ Mustafa Ağa'nın vasiyetnamesine göre, Saray, Derviş Vahdeti'yi fırka içine alabilmek için suret-i hafiye olarak ithal etmişti. Bkz. Bayar, a.g.e., C:2, s.214–215; **Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, s.45–46 Ayrıca 31 Mart Olayı'ndan sonra kurulan Sıkıyönetim Mahkemesinin hazırladığı raporda saray'ın para yardımında bulunduğu bahsedilmiştir. Raporun tamamı için bkz. A.g.e, s.47–53

⁶⁸⁶ Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi, **Meşrutiyet Olayları**, s.18–19. Muhammed Ali Kürd, çok ilginç ancak doğruluk payı hayli düşük bir iddiada bulunarak, cemiyeti Abdülhamit'in kurduğunu savunmuştur. Muhammed Ali Kürd, a.g.e., s.89

⁶⁸⁷ Vahdeti, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Mevlid-i Mebevi Hazreti Mustafavi Resmi Küsadı”, **Volkan**, 6 Nisan 1909

⁶⁸⁸ 88 No'lu dipnottan aktaran: Sadık Albayrak, **31 Mart Gerici Bir Ayaklanma Mı?, İrticam Tarihi**, Bilim Araştırma Yayınları, İstanbul, Ekim 1998, s.222

⁶⁸⁹ Kazım Karabekir, a.g.e., s.425

Muhammedicilerden değil, İlmîyenin Öğrenci Birliği'nden geldi. Öğrenci birliği yaptığı açıklamada cemiyetin İttihadı Muhammedi veya herhangi siyasal oluşum ile ilişkisinin olmadığını, sadece ilmiye talebesinin meşru haklarını korumayı amaçlayan özerk ve dini bir cemiyet olduğunu ilan etmek zorunda kaldı.⁶⁹⁰ Öğrenci birliğinin bu açıklamayı İttihatçıların herhangi bir baskısı olmadan yapma zorunluluğu hissetmesi ilginçti.

Dolayısıyla fırkanın kuruluşu, ülkedeki mevcut siyasal tansiyonu artırmış, olayların tırmanış nedenlerinden olmuştu. Bu sırada, görkemli açılıştan hemen sonra Derviş Vahdeti'ye yönelik “Bir Subay” imzalı tehdit mektubu gündemi iyice meşgul etmiş, mektupları gönderen zabıt, İttihatçı bir dille Vahdeti ile cemiyetine yönelik ağır ithamlarda bulunmuş, vatan hainliği ile suçlayarak açıkça ölümle tehdit etmişti.⁶⁹¹ Vahdettin'in zabite cevaben cesurca yazdığı mektuplarda anarşist dediği İttihatçıları korkaklıkla ve kendisini öldürmek istemekle suçlamış⁶⁹² önde gelen liderlerine yönelik sert yazılar kaleme almıştı.

Fırkanın yayın organı, parti adı ile özdeşleşmiş olan “Volkan” gazetesi idi. Günlük tirajı 15000–20000 arasında değişen gazetenin en önemli özelliği şeriat yanlısı olmasının yanı sıra Abdülhamit ve İttihat ve Terakki aleyhtarı olmasıydı.⁶⁹³ Ancak Abdülhamit ile doğrudan bir çatışma içine girmemiş, bunu daha çok muhalefetin önde gelen gazetelerinden Serbesti gazetesine bırakmıştı. Bu dönemde padişahın saraya gelen Derviş'in adamı Enderunlu Lütfü'ye para vermesi, volkan gazetesinin kendisini eleştirmesini önlemeyi amaçlamıştı.⁶⁹⁴

İ.M.F. parlamentoda temsilci bulundurmadığından meclis dışında muhalefetini sürdüren marjinal, ancak radikal bir oluşum olarak ortaya çıkmıştı. Temel hedef ve ilkeleri şeriat olan bir “İslami devlet” modeli veya meşrutî İslami rejim olmuştu. “*Bir şeytanlar devri*” olarak nitelikleri meşrutiyet döneminin İslamı ihmal ederek geri plana attığını savunmuş, dini kaidelerin devlet yapısı ve anayasal

⁶⁹⁰ **Volkan**, 6 Nisan 1909

⁶⁹¹ Tehditname, 8 Nisan 1909'da Volkan gazetesinde yayınlandı. “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti- La Turki Gazetesi ve Bir Zabıt Tehditnamesi”, **Volkan**, 8 Nisan 1909

⁶⁹² A.g.m.

⁶⁹³ 31 Mart Olayına doğru lavlarını pervasızca etrafa saçmaya başlayan gazete, orduyu İttihatçıları aleyhinde kışkırtarak “*Ey ordu durmayınız, İttihat ve Terakki'nin de islahına himmet ediniz*” yönünde propagandada bulunuyordu. Aktaran: Mustafa Baydar, **31 Mart Vakası**, Milli Tenassüt Birliği Yayını, İstanbul, 1955, s.16

⁶⁹⁴ Diğer nedenler(İslamcılık ve Masonluk) için bkz. Akşin, **31 Mart Olayı**, s.45

düzenlemelerin başat kaynağı haline getirilmesini talep etmişti.⁶⁹⁵ Bu görüşlerini mecliste bulunan gerici veya geleneksel düzen yanlıları ile dini temsil eden İlmîyeciler aracılığıyla iktidara iletebilmiş ve bir süre gündem olmayı başarmıştı.⁶⁹⁶

2.1.1. Parti Yapısı ve İdeolojisi

İMF, programı ve siyasal ideolojisi bakımından incelendiğinde İslamcı bir parti olduğunu söyleyebilmek mümkündür.⁶⁹⁷ Partinin genel başkanının Hz. Muhammet olması, şeriat ile teokrasiye dayalı ümmetçi bir devlet modelini esas alması, Osmanlıcı bir programa sahip olan ve giderek Türkçü bir siyasal çizgiye kaymaya başlayan İttihat ve Terakki ile çatışmasını kaçınılmaz kılmıştı. Nitekim dinsel programından dolayı İttihatçılar ile liberal muhalefetin savunduğu tüm Osmanlı unsurların eşitliğine inanmamış⁶⁹⁸ üst siyasal kimlik olarak İslamcılığı referans almıştı. Dışlayıcı değil kapsayıcı olan parti üyelerinin çoğunlukla şeyh, derviş ve hocalardan oluşması bunun göstergesi olmuştu.⁶⁹⁹ Parti birliğini, tüm meşrutiyet fırkalarının aksine İslamiyet esaslarını üzerinde inşa etmeyi amaçladığını vurgulamış, tüm gayrimüslim unsurlara İTC ile Ahrar Fırkası'nı adres göstermişti.⁷⁰⁰

İslami bir devlet kurma amacı taşıyan parti, Abdülhamit'in İslamcılığına dayanan ideolojiye yakın durmuş, programının ilk maddesinde Hz. Muhammed'i başkanı olarak göstermiş, tüm Müslümanlara hitap etmeye çalışmış ve ümmetçi bir anlayışı benimsediğini vurgulamaya özellikle özen göstermişti.⁷⁰¹ Dolayısıyla

⁶⁹⁵ Parti programının 3.maddesi için bkz. Tunaya, a.g.e., C:1, s.200

⁶⁹⁶ Ahrar Fırkası'nı destekleyen Serbesti gazetesi, bu dönemde Saray'a verilen bir jurnale göre, Abdülhamit'i indirmek suretiyle Reşat Efendi'yi getirmek istiyordu. İttihat ve Terakki'yi ehven-i şer olarak niteleyen aynı jurnal cemiyetin de aynı amaç peşinde olduğunu ileri sürüyordu. Akşin, a.g.e., s.46

⁶⁹⁷ Vahdettin, şeriatı tesis etmek amacıyla Allah tarafından meydana getirdiğini vurgulamıştı. Vahdeti, **Volkan**, 8 Nisan 1909.

⁶⁹⁸ Vahdeti, "İttihadı Muhammedi Cemiyeti", isimli yazısında tüm unsurların eşitliliğini amaçlayan Osmanlı görüşüne eleştiriler getirmişti. **Volkan**, 8-9 Nisan 1909

⁶⁹⁹ Rıza Nur, a.g.e., C:1, s.294. Tunaya, **İslamcılık Cerayarı, II**, s.44-45

⁷⁰⁰ Vahdeti, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Mevlid-i Mebevi Hazreti Mustafavi Resmi Küsadı", **Volkan**, 5 Nisan 1909

⁷⁰¹ Vahdeti, "İttihadı Muhammedi Cemiyeti'nin Tesirâtı ve Memlekete Birinci Hizmet", **Volkan**, 9 Nisan 1909

İMF'nin bu yönüyle "sınırlı bir Panislamizm hareketi" olduğunu söyleyebilmek mümkündür.⁷⁰²

2.1.2. İttihat ve Terakki ile İlişkiler

İMF, İttihatçıların siyasal düzen ile toplumsal yaşamını modernleştirme ve laikleştirmeyi amaçlayan uygulamalarına karşı gelişen tepkinin yaratmış olduğu boşluğu doldurmak amacıyla kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu amacına rağmen başlangıçta İTC ile doğrudan bir çatışma içine girmekten kaçınmıştı. Parti, kuruluşu sırasında İttihat ve Terakki'ye davette bulunmuş, meşrutiyetin ilan edilmesinde emeği bulunan cemiyete yakın isimlere övgülerde bulunmuştu.⁷⁰³ Dolayısıyla partinin siyasal anlamda başlangıçtaki amacı İttihat ve Terakki'yi tasfiye değil, daha çok kontrol etmek olmuştu.⁷⁰⁴ Ancak daha sonra Anti-ittihatçı koalisyonla katılan fırka, "Rumeli eşkıyası"⁷⁰⁵ dediği İttihatçı iktidara karşı etkili olabilmek amacıyla Osmanlı siyasal ve toplumsal yaşamında yüzyıllardır etkili bir güç merkezi konumunda bulunan ulema ve medrese öğrencileri gibi dinsel simge ve özelliklere sahip çevreleri tarafına çekmeye özen gösterdi. Bununla yetinmeyen İslamcı parti, ordu içinde huzursuz olan veya ordudan uzaklaştırılan alaylı askerlerin de desteğini kazanmaya çalıştı. Fırkanın yayın organı volkan gazetesinde İttihat ve Terakki aleyhinde askerlere yönelik pek çok makale yayınlanması bu amacı taşıdı.

İMF, kuruluşundan itibaren muhalif Ahrar Fırkası olmak üzere saray ve öteki azınlık grupları tarafından desteklenmişti.⁷⁰⁶ İslamcı partiyi İttihat ve Terakki diktatöryasının sonu olarak yorumlayan tüm muhalif gruplarının⁷⁰⁷ temel hedefi, cemiyetin iktidarlaşma çabası ile siyasi varlığını tasfiye etme etrafında dönmeye

⁷⁰² Nitekim İslami anlayışı ve ümmetçi ideolojisi ile dünya Müslümanları ile dayanışma kuracağını vurgularken, İngiltere ve Rusya İmparatorlukları içinde yaşayan Müslümanları bu İslami dayanışmanın dışında bırakmıştır. Bu konuda ilgili ülkelere teminat vermekten dahi kaçınmamıştı. Bu tutumunda İngiliz taraftarlığının rolü büyük olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s.151 ve s.15. İslamcı cemiyet, İttihat ve Terakki iktidarı karşısında tutunabilmek için dış destek almanın gerekliliğine inanıyordu.

⁷⁰³ Vahdeti, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Mevlid-i Mebevi Hazreti Mustafavi Resmi Kısası", **Volkan**, 5 Nisan 1909

⁷⁰⁴ Tunaya, a.g.e, s.45

⁷⁰⁵ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**(Yazan: Samih Nafiz Tansu), 3.Baskı, İstanbul, 1969, s.39

⁷⁰⁶ Şekip Emir Arslan, a.g.e., s.37. Ayrıca bkz. Akşin, **100 soruda İttihat ve Terakki**, s.117-118

⁷⁰⁷ Tunaya, a.g.e, s.40

başlamıştı. Muhaliflere paralel Muhammedicilerin de hedefinde İttihatçı cemiyet olmuş, hükümetin iç işleyişine müdahalelerde bulunduğu için eleştirmiş, kamuoyunda yıpratmaya çalışmıştı.⁷⁰⁸ 31 Mart olayının patlak verdiği gün İTC'nin denetleme iktidarı için “*Bu devir ahmaklar devri değildir*”,⁷⁰⁹ diyerek kontrollü yönetim anlayışlarına sert eleştiriler getirmiş, bu noktadan itibaren tavrını sertleştirmişti.

Cemiyet, ittihatçı olmakla veya tarafsız olmamakla suçladığı Hilmi Paşa hükümetini dikkate almamış, kabineden herhangi bir beklentisinin olmadığını beyan etmişti.⁷¹⁰ Hükümeti kontrol ettiğini savunduğu İttihatçıları Yezidilere benzetmiştir.⁷¹¹ İttihatçıları meşrutiyeti zedeleyen ihanetler olarak gören Vahdeti, tüm siyasal partileri cemiyete karşı birleşmeye davet etmiş,⁷¹² böylece tüm dikkatini parlamentoya dikmeye başlamıştı.⁷¹³

Programı incelendiğinde İslamcı olan, fakat meşrutî rejim ve çoğulcu yaşama karşı olmadıkları anlaşılan İMF,⁷¹⁴ Rumeli’de kaybedilen toprakların gavura satıldığını iddia eden muhalefet ile muhafazakarlığın dini bir fanatikliğe dönüşmesinin yarattığı psikoloji sonucu doğmuş olduğundan⁷¹⁵ bir süre sonra “istibdadı şeref sokağına taşımak”la itham ettiği İttihat ve Terakki’yi iktidardan uzaklaştırmak amacı etrafında faaliyet göstermeye başlamıştı.⁷¹⁶

İttihat ve Terakki karşısında İslamcı muhalefeti temsil etmeye çalışan İMF, kamuoyundaki eleştirilerini artırması ve dini çevrelerin toplandığı merkez haline gelmesi üzerine iktidarı denetlemeye çalışan İttihatçı cemiyet ile yandaşlarının tepkisini çekmişti. Cemiyetin irticai faaliyetlerin odağı haline geldiğini düşünen iktidar yandaşları ile meşrutiyetçi güçlerin tepkisi, iki siyasal cemiyet arasında başlangıçta görünen olumlu ilişkiler, artan bir şekilde çatışma ile sonuçlandı.

⁷⁰⁸ “Sadrazam Kamil Paşa’nın Mevkii”, **Volkan**, 12 Ocak 1909, aktaran: Doğan Avcıoğlu, a.g.e, s.15

⁷⁰⁹ “Bu Devir Ahmaklar Devri Değildir”, **Volkan**, 13 Nisan 1909

⁷¹⁰ Vahdeti, **Volkan**, 9 Nisan 1909

⁷¹¹ Vahdeti, “Mersiye” **Volkan**, 10 Nisan 1909

⁷¹² Vahdeti, “Teskin-i Helecan Emr-i Muhal”, **Volkan**, 12 Nisan 1909

⁷¹³ Tunaya, a.ge., s.45

⁷¹⁴ Tunaya, a.g.e, C:1, s.184

⁷¹⁵ Danişmend, **31 Mart**, s.22

⁷¹⁶ Derviş Vahdeti, “Öte Beri”, **Volkan**, 17 Nisan 1909

2.2. 31 MART OLAYI: BİR İKTİDAR HESAPLAŞMASI

2.2.1. Bir Terminoloji Olarak 31 Mart Olayı

31 Mart Olayı'nın konumuz açısından önemi, olayların iktidar-muhalefet ilişkileri bakımından içerdiği önemde saklıdır. Olayın çıkış sebebi, gelişmesi ve ulaşmak istediği hedef bir bütün olarak ele alınmadığı takdirde bilimsel ve sağlıklı bir analizin yapılması mümkün değildir. Olaylarda İslamcı/dini çevrelerin bulunması ve dinsel söylemlerin kullanılmış olması, isyanın irticai bir kalkışma olduğunu söyleyebilmek için yetersizdir.⁷¹⁷ Ayaklanma, irticai özellikler ve dokular taşımakla birlikte dinsel bir tepkiden çok dönemin şartların bir sonucu olarak⁷¹⁸ iktidar-muhalefet ilişkileri, siyasal iktidar ve parti rekabetleri⁷¹⁹ açısından değerlendirilmesi gereken komplike tarihsel bir olaydır.

Olayların geçtiği dönemde siyasal çatışmaların ve ideolojik kamplaşmaların yoğun ve çok yönlü olması farklı yorumların ortaya çıkmasına, her kesimin “kendi 31 Martını yaratmasına” yol açmış ve tüm kesimleri belli bir çıkar beklentisine sokmuştu. Abdülhamit, sarsılan gücünü geri almak veya yenileştirmek; siyasal muhalefet İttihatçı cemiyeti sindirmek veya tasfiye etmek; azınlık unsurlar ulusal duygu ve hareketlerini başarılı bir sonuca ulaştırmak, nihayetinde İttihat ve Terakki de iktidara giden yolu üzerinde çıkan engelleri temizlemek yönünde bu kalkışmayı fırsat saymıştı.⁷²⁰

İktidar perdesinin arkasında yer alan esas gücün İttihat ve Terakki'nin olmasından dolayı, olayların gelişimi çerçevesinde cemiyet ile muhalif kesimlerin siyasi etkisi ile iktidar-muhalefet literatüründe yarattığı korku ve umudu vermeye çalışmak genel kaygımız olmuştur.

Bilimsel çalışmaların komplike bir sorunu olan ve hala ilgi çeken 31 Mart olayı siyasi tarihimizin üzerinde henüz dahi mutabık olunamayan tartışmalı konularından biridir. Tarihsel tartışmalar açısından hala sıcaklığını koruyan olay, “irtica

⁷¹⁷ Bakınız. Birinci, “31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu”, s.199

⁷¹⁸ Tunaya, **İslamcılık Cereyanı, II**, s.39

⁷¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s.161. Olayı merkezîyetçiler ile federalistlerin mücadelesi gören bir çalışma için bkz. Dankwart A.Rustow, “The Army and the Founding of the Turkish Republic”, **World Politics**, Vol.11, No:4(Jul., 1959), s.516

⁷²⁰ Tefik Çavdar, **Talat Paşa**, s.140

kalkışması”⁷²¹, “ihtilal”,⁷²² “karşı devrim”⁷²³ ve “askeri darbe”⁷²⁴ olarak adlandırılabilmiştir. Osmanlı siyasal atmosferi ve konjonktürü içerisinde değerlendirilmesi gereken tarihsel sorunun, liberal/İslamcı kesimler ile laik/cumhuriyetçi kesimler arasında paylaşılmamış olması ve üstünkörü/ideolojik adlandırılmalar, üzerine ölü toprağının serpilmesine yol açmıştır. Bu terminoloji çeşitli spekülasyon görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁷²⁵ Egemen ve resmi tarih açısından bakıldığında olayın rejim karşıtı “irticai” bir kalkışma olduğu yönündedir. Bu konudaki ikinci görüş, saray tarafından tertiplendiği ve desteklendiği yönündedir. Bir başka görüş ise, iktidarın muhalefeti tasfiye etmek ve böylece yönetimi tamamen ele alabilmek amacıyla çıkardığı yönündedir.⁷²⁶ Son görüş ise, Prens Sabahattin Bey’e yakınlığı ile bilinen liberal muhalefetin İttihat ve Terakki iktidarını düşürmek için tertiplendiği bir ayaklanma olduğu yönündedir. Olayların genel gidişatına bakıldığında son görüşün daha gerçekçi görüldüğünü söylemek mümkündür.⁷²⁷ Yani olayların çıkmasında dini çevreler ile ordu içinde kümelenen alaylı askerlerin etkisi

⁷²¹ 31 Mart Olayı için “irtica” kelimesi daha çok İttihatçıların kullandığı bir terminoloji olmuştur. Hasan Amca, a.g.e., s.82. İsmet İnönü, a.g.e., s.78. Muhafız kesim ise, buna karşı çıkmış, irtica bir kalkışma olmadığını, ülke için bir afet bir cinayet olduğunu savunmuştur. Şerif Paşa, a.g.e, s.49. Bu durum ayaklanmanın terminoloji açısından isimlendirmesinde iktidar ve muhalefet güçlerinin farklı görüşlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Son Olarak irtica kavramının pek net olmadığını vurgulamak gerekmektedir. İrtica kavramı, belli bir dini düzeni tesis etmekten öte, istibdat düzenini geri getirmek anlamında kullanıldığını vurgulamak gerekmektedir.

⁷²² 15 Nisan 1909’da muhalif İktidam gazetesinde, Rum Neologos gazetesinden yapılan tercüme edilen bir yazı, 31 Mart olayını 10 Temmuz ile kıyaslamış, ondan geri kalmadığını dile getirmişti. İktidam, 2 Nisan 1325

⁷²³ Haluk H. Şehsuvaroğlu, “Tarihimizde İnkılap Aleyhtarı Hareketler-5”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1961

⁷²⁴ 13 Nisan günü Sabah gazetesi “askeri darbe” başlığı ile bir yazı yayınlandığında askerlerin matbaayı yerle bir etmesi zor önlenmiştir. **Sabah**, 31 Mart 1325. Ayrıca bkz. McCullaght, a.g.e, s.125

⁷²⁵ Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Divan-ı Harp’te yapılan yargılamalarla olayın asıl faillerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacak geniş soruşturmada bulunulmaması, olayın komplike durumu ve yargılama sürecinin aceleye getirilmesi nedeniyle olayın çözümlenmesini zorlaştıran etkenlerin başında gelmiştir.

⁷²⁶ Bu iddianın sahiplerinden ve ayaklanma sırasında Taşkışla’da görevli bulunan Mustafa Turan’ın ayaklanma başlamadan hemen önce Bahattin Şakir, Mithat Şükrü Bleda ve Ömer Naci gibi cemiyetin önemli şahsiyetlerini Taşkışla’da gördüğünü iddia etmesi kafaları karıştırmıştır. Turan, bu iddiasını Filozof Rıza Tevfik’in 31 Mart yargılamaları sırasında söylediği şu sözlere dayandırmaktadır: “*Hakim Bey(...), 31 Mart uydurma ihtilali hazırladığı zaman ben bundan terakki edilmesi gerektiğini söyledim(...) Ne yapalım Rıza Bey, cemiyetin paraya ihtiyacı var, bu ihtiyacı ancak Yıldız sarayının zenginliği ve oradan karşılayabilir.*” Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Turan, **Taşkışla’da 31 Mart Faciası**, Üçdal Yayınları, İstanbul, 1966, s.50. Bu yöndekiler iddialar için bkz. Z.K., **İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Fırıldakları Yahud Tarihi Matem**, İstanbul, 1328. Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İhsan Güneş Matbaası, İzmir, 1955, s.56, Mehmet Selahattin Bey, a.g.e, s.29-30, Muhammed Şeref, a.g.e, s.9

⁷²⁷ Bu konuda bkz. Akşin, **31 Mart Olayı**, s.307. Zafer toprak, “İrtica’da İnkılap”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 2004, Sayı:124

inkar edilmemekle beraber olayların gerçek sorumlusunun liberal muhalefet olduğu söylenebilir.

İttihat ve Terakki'nin özgürlükçü ve eşitlikçi sistemden milliyetçi ve merkeziyetçi bir pozisyona kayması ayaklanmanın zemini oluşturan nedenlerden olmuştur.⁷²⁸ İttihatçıların orduyu modernleştirmesi ve gençleştirmesi ile batılı/laik uygulamaları, muhalefet kanadının muhafazakar/İslamcı kesiminde huzursuzluğa yol açtığını vurgulamıştık. Bu durum dinci muhalefet yani medreseliler, softalar ve İttihadı Muhammedi'ye mensup bazı hocaların subayların politika meşguliyetleri ve kıtalarına sık uğramamalarından faydalanmasına, gizliden gizliye kışlalarda ve Avcı taburlarında propaganda yapmalarına uygun bir zemin hazırlamıştı.⁷²⁹ İttihat ve Terakki iktidarına karşı gelişen muhalefetin içinde sivil kesim ile ayaklanmayla özdeşleşen ve isyandan hemen önce kurulmuş olan İslamcı İMF, ayaklanmanın bayraktarlığını yapmışlardı. Fırkanın yayın organı olan volkan gazetesinde er ve erbaşların İttihadı Muhammedi lehinde, İttihatçılar aleyhinde yazılarının çıkması muhalefetin orduya sızdığını göstermiştir.⁷³⁰ Ayaklanmanın İttihatçı iktidarı tehdit eder hale gelmesi ve bir süre sonra geçici tasfiyesi üzerine siyasi çıkarlarını yürürlüğe koymak isteyen saray ve çevresi gibi kesimlerin isyanın genel gidişatından beklenti içine girmesine zemin hazırlamıştı.

Olayın slogan ve genel gelişimine bakıldığında irticai bir kalkışma görüntüsü verdiği yadsınamaz. Ancak askerleri cemiyet, rejim ve hükümet aleyhinde kışkırtan, olayın tertip edilmesi ve desteklenmesinde, sadece İttihat ve Terakki iktidarını yıkmak amacıyla olan sivil⁷³¹ ve liberal muhalefetin daha etkili oldukları görülmüştü. İsyancıları destekleyen ve olayların arkasında yoğun olarak bulunan dinsel muhalefetin dışında liberal muhalefetin talep ve çıkarları uyumuş, değişen sadece sloganları olmuştur. Dolayısıyla halktan gelen bir tepki olmayan olay, sadece ondaki dinsel potansiyelden faydalanarak mevcut iktidarı devirmek isteyen yapısal bir muhalefetin mahareti olmuştur.⁷³²

⁷²⁸ Ö. Faruk Huyugüzel, **Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1984, s.26–27

⁷²⁹ Baydar, a.g.e, s.10

⁷³⁰ Akşin, a.g.e., s.48

⁷³¹ Turfan, a.g.e, s.196

⁷³² Turgut, a.g.e, s.245

Nihayet patlak veren ayaklanmanın meşruti rejim aleyhinde olmadığı aksine İttihat ve Terakki yönetiminin merkeziyetçi uygulamaları ile meşrutiyeti uygulanış yöntemine gelen bir itiraz olduğu söylenebilir.⁷³³ 31 Mart Olayı'nı iktidar-muhalefet mücadelesinin bir sonucu olarak ele alan Akşin isyanı şöyle tanımlamıştır: “ *31 Mart Olayı, meşrutiyetçi bir hizbin diğer bir meşrutiyetçi hizbe karşı hükümet darbesi ve Abdülhamit'i tahttan indirilmek istendiğine göre hürriyetin ilanında İttihat ve Terakki'nin yapamamış olduğu bir hesaplaşmasıdır.*”⁷³⁴

İsyân, özü ve amaçları bakımından incelendiğinde, istibdadın iadesi veya meşrutiyetin ilgası gibi düşüncelerden kaynaklanmadığı, aksine demokrasi prensiplerinin uygulanmasına engel görülen İttihatçıların kontrollü iktidarı ile tahakkümünün⁷³⁵ tasfiye edilmek istendiği izlenimini vermektedir. Nitekim ayaklanma sırasında İttihat ve Terakki'nin iktidardan geçici olarak uzaklaştırılmasından sonra parlamenter sistemin devamlılığı ilkesi uygulanmış, meşrutiyetin ilga edilmesi yönünde herhangi bir talep gündeme gelmemiştir. Bundan dolayı isyan, İttihatçı diktatörlüğün önüne geçmek isteyen liberal muhalefetin⁷³⁶ siyasal hedeflerine ulaşmak için şeriat gibi korkunç bir silahı kullanmasından kaynaklanmıştır.⁷³⁷

2.2.2. Bir Siyasi Cinayeti, Muhalif Tepki ve Olayların Başlaması

24 Temmuz'dan yaklaşık dokuz ay sonra İstanbul'da patlak veren bir isyan, meşrutiyet sevincini kursakta bırakmış, özgürlükçü rüzgarların kısa süreceğini hissettirmişti. Cemiyet-fırka tartışmaları, cemiyetin müphem siyasal kimliği, hükümetlerin içişlerine müdahale, merkeziyetçi ve laik uygulamaları, meşrutiyetten farklı beklentileri olan kesimleri hayal kırıklığına uğratmış, giederek tepkisel ve

⁷³³ 31 Mart Olayı'na doğru İttihat ve Terakki'ye karşı yükselen muhalefetin nedenler için bkz. Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s.47

⁷³⁴ Bu tanımlama için bkz. Akşin, a.g.e, s.391. 31 Mart Olayı'nı gerici bir ayaklanma olarak tanımlamaktan kaçınan Akşin, ayaklanma sırasında dile getirilen şeriat sloganlarının askerleri kızdırtan sarıklılar tarafından verildiğini ve olayın yaygınlaşmasını kolaylaştırdığını savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akşin, a.g.e., s.393 ve s.395. Ne var ki, bu görüşleri savunan Akşin, ismi zikredilen eserin sonraki baskısında kitabın adını “Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı”(İmge Kitapevi Yayınları) olarak değiştirmesi ilginçtir.

⁷³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. A.B.Kuran, “31 Mart Hadisesi Nasıl Oldu?”, **Tarih Dünyası**, 13 Ekim 1950, s.557-558

⁷³⁶ Rustow, a.g.m., s.516

⁷³⁷ Baydar, a.g.e, s.10

yıgınsal bir muhalefetin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştı. 31 Mart Olayı'na kadar bu muhalefet olgusunun ortaya çıkmasında İTC'nin ölçsüz davranışları ve inkılâpla her sorunun çözüldüğüne duyulan inancı etkili olmuştu.⁷³⁸

İttihat ve Terakki'nin denetleyici ve tartışmalı iktidarına karşı yükselen kozmopolit muhalefet, Osmanlı Ahrar ve İttihadi Muhammedi Fırkaları'nda kümelenmeye başlamıştı.⁷³⁹ 1908'de yapılan seçimler, siyasal tansiyonu iyice yükseltmiş, meşrutiyetin politik ibresini patlama noktasına getirmişti. İttihat ve Terakki'nin iktidarını koruma hırsı ile mecliste yer alan muhaliflerle uğraşması, meclis dışında gelişen bu muhalefet olgusunun farkına varmasını engellemişti.⁷⁴⁰

31 Mart Olayı'nın başlaması ve siyasal ihtirasların taşmasında hiç kuşkusuz serbesti gazetesinin başyazarı ve muhalif kaleşörlardan Hasan Fehmi'nin 6 Nisan'da aydınlanmayan bir şekilde öldürölmesi etkili olmuştu.⁷⁴¹ Mizancı Murat ve Ali Kemal gibi koyu İTC muhaliflerinin tüm örgütleri bir araya getirmek amacıyla toplantılar düzenledikleri bir sırada öldürölen Hasan Fehmi Bey'in cenazesi dolayısıyla yapılan tören başta muhafazakar muhalefet olmak üzere tüm İttihat ve Terakki karşıtlarının gövde gösterisine sahne olmuştu.⁷⁴² İttihat ve Terakki karşıtı mitinge dönüşen tören, volkancıların tahrikleriyle taşkınlıklara yol açmış, muhalefeti patlama noktasına getirmişti.

Cinayet ile birlikte eleştirilerini artıran muhalif serbesti gazetesi ve diğer muhalif basın, siyasal olarak adlandırdıkları cinayetten İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutmuşlardı.⁷⁴³ İkdam gazete bir Avrupa gazetesinde yayınlanan ve İttihatçıları

⁷³⁸ Ziya Şakir, a.g.m, **Tan**, 29 Ekim 1937. Ayrıca bkz. Catherine Boppe-Vigne, "Auguste Boppe'un Kaleminden 31 Mart Vakası", **Toplumsal Tarih**, Sayı:43, Temmuz 1997, s.17

⁷³⁹ Boura, a.g.m, s.23

⁷⁴⁰ Üçok, a.g.e, s.274

⁷⁴¹ **Serbesti**, 26 Mart 1325. Hasan Fehmi, İttihat ve Terakki'nin koyu muhaliflerinden Mevlanzade Rıfat'ın sahibi olduğu Serbesti gazetesinde iktidara sert eleştirilerde bulunan bir gazeteciydi. Bazı iddialar, cinayeti işleyen fedailerin Mevlanzade Rıfat'ı öldürmek istediğini, ancak yanlışlıkla Hasan Fehmi'yi öldürdükleri yönünde olmuştur. Z.Melek, a.g.m, s.1780. Bir başka iddiaya göre ise, mürteciler tarafından öldürölüğü yönünde olmuştur. Söylentilere göre, mürteciler, anayasayı iptal ederek eski yönetim düzenine geçmek için kendisiyle görüşmüş, ancak kendisi bunu kabul etmemişti. Bu sırlarını hükümete ifşa etmekten korkan mürteciler Hasan Fehmi'den kurtulmak için onu öldürmüşlerdi. Bkz. Şekip Emir Arslan, a.g.e., s.37-38

⁷⁴² Ali Kemal, "Bir İhtifal-ı Mical", **İkdam**, 9 Nisan 1909. Halide Edip Adıvar, Hasan Fehmi'nin cenaze alayındaki kalabalığında beyaz sarıklıların yoğunlukta bulunmasını 31 Mart olaylarının başlangıcı olarak değerlendirmişti. Halide Edip Adıvar, a.g.e, s.155

⁷⁴³ Hasan Fehmi cinayeti ilerde de görüleceği üzere işlenecek gazeteci cinayetleri gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde mevzilenmiş paramiliter güçler tarafından işlenmesi büyük bir ihtimal dahilindedir. Nitekim 1908 tarihli "Teşkilat-ı Dahiliye Nizamnamesi"nde yer verilen fedailik, cemiyet muhaliflerini tasfiye etmek gibi bir işlevinin olması bu kanyı güçlendirmektedir. Dolayısıyla bu

eleştiren bir yazıyı yayınladı.⁷⁴⁴ Serbesti, cemiyete yönelik bir protesto mektubu yayınlamış⁷⁴⁵ ve cinayetin bununla sınırlı kalmayacağını dile getirmişti.⁷⁴⁶ Bu korku ile hareket eden muhalif Ahrar Fırkası'nın cemiyetten gelebilecek saldırılara karşı koyabilmek için Ermeni devrimcileriyle birleştiği ve dinamitli bombalar hazırladığı iddia edilmişti.⁷⁴⁷ Ahrar Fırkası sekreteri Nurettin Ferruh bu iddiayı kesin dille yalanlamıştı.⁷⁴⁸

Cinayeti kanunsuzluk olarak niteleyen Mizan gazetesi'nin yanı sıra Volkan'da çıkan bir yazı, kamuoyunu cinayete boyun eğmemeye çağırmıştı.⁷⁴⁹ İktidar mevkiini ciddi şekilde sarsan⁷⁵⁰ cinayet, böylelikle olgun hale gelen huzursuzluğu iyice taşırmış,⁷⁵¹ tüm muhalifleri yakınlaştırarak iktidar ile muhalefet arasındaki iletişimi tamamen kesmişti.⁷⁵² Hüseyin Cahit, İstanbul'da yapılacak seçimlerde başarılı olmayacaklarını analayan muhaliflerin, bu cinayetten faydalanmak istediğini iddia etmiş, cinayet suçlamalarına sert tepki vermiş, zorla sağladıkları sukuneti bozacak bu tür hareketlerde bulunmayacaklarını vurgulamış,⁷⁵³ cinayetin aydınlanması ve katillerin yakalanması yönünde yazılar yazmış, asker-siyaset ilişkilerine belli düzeleme getireceğini duyurmuş,⁷⁵⁴ ancak tansiyonu düşürememişti.

İttihat ve Terakki'yi muhalif ses ve basını susturmakla itham eden Zöbrap Efendi ve arkadaşları cinayetin aydınlanması ve katilin yakalanması için Meclisi Mebusan'a önerge verdi.⁷⁵⁵ Muhalifler, katilin yakalana değin serbesti gazetesinin yürüteceği siyasi faaliyetler ile cinayet arasında bir ilişkinin bulunacağını savunmuş, bu konuda tutuklu kalan hükümetin, özellikle Dahiliye Nazırı'nın gerekli

cinayetin muhalefeti ile iktidar mekanizmasının önünde durmaya çalışan güçleri sindirmek amacıyla işlendiği genel kanıdır. Tefik Çavdar, **Talat Paşa**, s.139. Ahmet Rıza Bey, kendisine cinayet haberini veren Mevlanzade Rıfat'a "*Şahsiyat ile uğraşanların akıbeti böyle olur*" karşılığını vermiş, cinayet hakkında kuşkuları artırmıştı. "Cinayet", **Volkan**, 8 Nisan 1909

⁷⁴⁴ **İkdam**, 13 Nisan 1909

⁷⁴⁵ Mektuplar için bkz. **Serbesti**, 7–8–9 Nisan 1909

⁷⁴⁶ Bunu iddia eden Ali Kemal, İttihat ve Terakki'nin kendisi dahil Mevlanzade Rıfat ve İsmail Kemal Bey'in aralarında bulunduğu bir dizi cinayetlerin işleneceğini vurgulamıştı. Ali Kemal, "İlk Kurban", **İkdam**, 8 Nisan 1909

⁷⁴⁷ Yalçın, **Siyasi Anılar**, s.70

⁷⁴⁸ **İkdam**, 10 Nisan 1909

⁷⁴⁹ Vahdeti, "Teskin-i Helecan Emr-i Muhal", **Volkan**, 12 Nisan 1909,

⁷⁵⁰ Koçu, a.g.m, s.182

⁷⁵¹ Kuran, a.g.m., s.558

⁷⁵² Turfan, a.g.e., s.198

⁷⁵³ Hüseyin Cahit, "Fırsattan İstifade", **Tanin**, 27 Mart 1325

⁷⁵⁴ "Ordu ve İttihat Cemiyeti", **İkdam**, 9 Nisan 1909

⁷⁵⁵ **MMZC**, Cilt:2, 25 Mart 1325, D:1, İ:53, s.651. Muhalifler, İsmail Kemal Bey'in meclis ikinci başkanlığına getirilmesini ve harbiye nezaretine başka ve tarafsız birinin atanmasını istedi.

açıklamaları yapması yönünde talepte bulunmuşlardı.⁷⁵⁶ Muhaliflerin temel gayesi önergenin gensoru şekline sokulması, ardından olayda sorumluluğu olanların cezalandırılmasıydı. Zöhrap Efendi, Hasan Fehmi'nin muhalif kimliğinden dolayı hedef seçildiğini, katilin “*al sana Mevlam*” demek suretiyle serbesti gazetesini de hedef aldığını, dolayısıyla bunun siyasi garazdan kaynaklandığını iddia etmişti.⁷⁵⁷ Ancak İttihatçı Arif İsmet Bey(Biga), cinayetin siyasi değil, adi bir olay olduğunu savunarak muhaliflerin gensoru talebine karşı çıktı.⁷⁵⁸ Muhaliflerin ısrarları üzerine İttihatçı İsmail Hakkı ve Talat Beyler her ne kadar cinayetin kişisel ve adi bir olay olduğunu savundularsa da önergenin gensoruya dönüştürülmesini kerhen de olsa talep etti.⁷⁵⁹ Böylece muhaliflerin talep ettiği üzere önergenin gensoruya dönüşmesi kabul edildi.⁷⁶⁰

Muhalif basın başta olmak üzere, Ahrar Fırkası ile İMF, saldırıya geçmiş, Babı Ali ve meclis önünde düzenledikleri mitinglerle önergeyi protesto etmişlerdi.⁷⁶¹ Verilen önergenin on gün ertelenmesi muhalif Rıza Nur ile meclis başkanı Ahmet Rıza Bey arasında sert tartışmaların yaşanmasına yol açtı. Siyasi kargaşalığın önüne geçmek amacıyla İttihat ve Terakki'nin yayınladığı bir bildiriye partileştiğini açıklaması dahi kuşkuları azaltmayı ve siyasal tansiyonu düşürmeye yetmemişti.⁷⁶² Öğrenciler gösteri yapmış, sardrazamla yaptıkları görüşmeden sonra katilin yakalanma sözünü alınca dağılmış, İkdam gazetesi başyazarı Ali Kemal ile görüşmüşlerdi. Meclis başkanı Ahmet Rıza'dan katilin yakalanması için söz aldıktan sonra tamamen dağılmışlardı.⁷⁶³

2.2.3. Olayların Gelişmesi ve İttihatçı İktidarın Geçici Tasfiyesi

Hasan Fehmi cinayetinden sonra iktidar ve muhalefet grupları arasında iletişimin kopması ve çatışmanın tırmasından sonra muhalif İttihadı Muhammedi

⁷⁵⁶ Takririn altında Zöhrab Efendinin dışında Kozan mebusu Boyacıyan, Ergiri mebusu Müfit, Sinop mebusu Rıza Nur, Cidde mebusu Kasım Zeynel ve İstanbul mebusu Kozmide Efendinin imzaları bulunuyordu. **MMZC**, C:2, 25 Mart 1325, D:1, İ:53, s.651

⁷⁵⁷ **MMZC**, Cilt:2, 25 Mart 1325, D:1, İ:53, s.652

⁷⁵⁸ **MMZC**, Cilt:2, 25 Mart 1325, D:1, İ:53, s.652–653

⁷⁵⁹ **MMZC**, Cilt:2, 25 Mart 1325, D:1, İ:53, s.654–655

⁷⁶⁰ **MMZC**, Cilt:2, 25 Mart 1325, D:1, İ:53, s.655

⁷⁶¹ McCullagh, a.g.e, s.70 ve s.83.

⁷⁶² Bildiri için bkz. **Tanin**, 30 Mart 1325

⁷⁶³ “Öğrenci Nümayişleri”, **İkdam**, 8 Nisan 1909

Cemiyeti'ne mensup bazı hocaların gizliden gizliye kışlalara giderek “din ve şeriatın el gittiği” yönünde propaganda yapmaları ile olaylar başladı.⁷⁶⁴ Olayların gerçek tertipçileri olarak kabul edeceğimiz liberaller ile öteki muhalifler unsurların desteği sonucu, isyan için uygun ortam yaratılmış oldu. Olaylar, 12–13 Nisan 1909 gecesi Taşkışla'da bulunan 4.Avcı Taburu ayaklandırılması ve İttihatçıların çoğunluğa sahip olduğu Meclisi Mebusanın kuşatılmasıyla başladı. İttihatçıların orduyu disipline etme ve alaylı askerleri tasfiye etme çalışmaları tepki yaratmış, alaylı askerleri olayların içine çekmişti. Çoğunluğu İTC'nin politikalarından rahatsızlık duyan alaylı askerlerden oluşan kalabalık, “şeriat düzeni” talep etmeye başlamış, hep bir ağızdan “kahrolsun cemiyet”, “kahrolsun Ahmet Rıza” ve “kahrolsun Hüseyin Cahit” bağırmıştı.⁷⁶⁵ Dolayısıyla isyanın sloganı şeriat, hedefi ise İttihat ve Terakki olmuştu.⁷⁶⁶ Hüsamettin Ertürk, bu çağırıp bağışmalarda padişahın isminin geçmemesi, sanki sarayın veya Abdülhamit'in kendilerine bu hususta müsaade ettiği hissi verdiğini savunmuştur.⁷⁶⁷

Mizan, serbesti ve volkan gazetelerin elden ele dolaştığı Ayasofya meydanında konuşma yapanlar, mektepli zabıtlardan şikayetçi olmuş ve İttihat ve Terakki'yi şeriatı ayaklar altına almakla suçlamışlardı. İsyancı kalabalık yeni katılmalarla artınca, isyanı kontrol etmeyi başaramayacağını düşünen Hassa kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın görevini terk ederek gizlenmesi Heyet-i Vükela'yı şaşkınlık içinde bıraktı.⁷⁶⁸ Bundan cesaret alan asiler faaliyetlerini yaygınlaştırmış, kamuoyuna duyurdukları taleplerde İttihat ve Terakki ile hükümeti iktidardan uzaklaştırmayı hedeflemişlerdi.⁷⁶⁹

İttihatçıları zamansız yakalayan isyan⁷⁷⁰ haberinin Selanik'te duyulması üzerine İstanbul'a binlerce protesto telgrafi çekilmiş, sorumlu tuttıkları saraydan

⁷⁶⁴ Şehsuvaroğlu, “31 Mart Vakası ve İkinci Abdülhamit...”, s.1457

⁷⁶⁵ Olaylar sırasında orada bulunan McCullaght, a.g.e, s.108

⁷⁶⁶ Ayaklanmanın İttihatçıları hedef aldığıının en açık kanıtı, İbrahim Temo'nun evinin kapısına “c” yani “cemiyetli” olarak işaretlenmiş olmasıydı. Bkz. Temo, a.g.e, s.190

⁷⁶⁷ Ertürk, a.g.e., s.37

⁷⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlanzade Rifat, **31 Mart**, ss.51–57. Olayların bastırılmasından sonra İttihatçı gazetelerde Paşanın övülmesi ilginçtir. “Bir Kahraman”, **Neyyiri Hakikat**, 18 Nisan 1909

⁷⁶⁹ İstekler arasında, sadrazam Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın kabineden çekilmesi, mebuslardan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Talat Beylerle birlikte Bahattin Şakir'in sınır dışına çıkarılması, Kamil Paşa'nın sadaretin başına getirilmesi ve Nazım Paşa'nın Harbiye Nezaretine atanması v.d. İttihatçılar, Askerlerin taleplerini muhalefetin telkinleri olarak değerlendirmiştir. Hüseyin Cahit, Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, sayı:106, s.22

⁷⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:105, Tefrika No:35, s.6

olaylara müdahale etmesini istenmişti. Bu telgraflarda İttihadı Muhammedi ve Ahrar Fırkası olmak üzere Ali Kemal, Mevlanzade Rıfat, Mizancı Murat, İkdam sahibi Ahmet Cevdet, Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa, askerleri ve olayları tahrik etmekle suçlanmıştı.⁷⁷¹

İşin ilginç tarafı ayaklanmanın sesleri günler öncesinde gazetelerde duyulmuştu. Dolayısıyla 31 Mart Olayı'nın önceden haber alındığı, hatta sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın haberdar edildiği iddia edilmişti.⁷⁷² Hükümet gibi İttihatçıların da haberdar olduğu kolaylıkla söylenebilir. Dolayısıyla Hilmi Paşa hükümeti'nin hataları ile İTC'nin İstanbul merkezinin tutumu olayların çıkmasını kolaylaştırmıştı.⁷⁷³ Ayaklanma imparatorluk başkentinde yayılırken, büyük bir basiretsizlik gösteren sadrazam sadrazam istifa etmeye karar vermiş, böylece olayları bastırmaya niyetli olmadığını göstermişti.⁷⁷⁴ Hükümet, panik içine düşerek geri çekilmeyi düşündüğü sırada Ahmet Rıza Bey İstifa etmesi,⁷⁷⁵ olayların boyutlarını göstermesi bakımından önemli bir gelişme oldu.

Hilmi Paşa'nın istifaya hazırlandığı sırada İttihatçılara yönelik bir takım cinayetler işlenmeye başlanmış, Ahmet Rıza Bey'e benzetilen Adliye Nazırı Nazım Paşa⁷⁷⁶ ile Hüseyin Cahit'e benzetilen Lazkiye mebusu Mehmet Arslan Bey

⁷⁷¹ Telgraflar için bkz. Danişmend, **31 Mart**, s.40–42

⁷⁷² Bkz. Mevlanzade Rıfat, a.g.e., s.40. Hilmi Paşa, İttihatçıların hükümetin içişlerine artan müdahalelerinden uzun süre rahatsızlık duyuyordu. İttihatçı iktidarın tasfiye edilmesini istemesi büyük bir ihtimal dahilinde ele alınmalıdır. Nitekim ilerde görüleceği üzere İttihat ve Terakki'yi tasfiye etmek amacıyla meclisin feshedilmesini talep eden Büyük Kabine döneminde meclis'te bunu yüksek bir sesle dile getirmiştir. **MMZC**, 18 Temmuz 1328, İ:44, s.584–586. Bu konu önümüzdeki bölümlerde detaylı işlenecektir.

⁷⁷³ Mevlanzade Rıfat, 31 Mart faciasının başlıca sorumlusu olarak, hükümetin Zaptiye Nazırını (Emniyet Genel Müdürü) görmüştü. Mevlanzade Rıfat, a.g.e., s.28 ve s.40. Özellikle Hilmi Paşa'nın gazetelerde yer alan "*Meşrutiyet dilimin ucundadır. Dilim düşünce, meşrutiyet de gider*" sözü muhalefet tarafından uzun süre hükümet aleyhinde kullanıldı. **İkdam**, 1 Nisan 1325

⁷⁷⁴ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, s.57. Mevlanzade Rıfat, Ahmet Rıza Bey'e istifa etmesi yönünde telkinde bulunan Mizancı Murat Bey olmuştu. Ayrıntılı bilgi için Mevlanzade Rıfat, a.g.e, s.81–82

⁷⁷⁵ **MMZC**, Cilt:3, 3 Nisan 1325, D:1, İ:56, s.23

⁷⁷⁶ Bir iddiaya göre Adliye Nazırı Nazım Paşa, Ahmet Rıza Bey'e benzetilmek suretiyle değil, daha ziyade isyanın hemen öncesinde öldürülen Hasan Fehmi'nin katilini bulamadığı için öldürülmüştü. McCullaght, a.g.e., s.107

öldürülmüş⁷⁷⁷, Bahriye Nazırı Rıza Paşa yaralı kurtulmuştu. Böylece başkente tam anlamıyla bir anarşi hakim olmuş⁷⁷⁸ ve “*ittihatçı avı*” başlamıştı.⁷⁷⁹

Ahmet Muhtar Paşa, Abdülkadir adında bir subay aracılığıyla Harbiye'deki öğrencilerinden ayaklanmanın bastırılması için yardım istemiş⁷⁸⁰, ancak öğrenciler buna yanaşmamıştı. Üstelik ayaklanma nedeniyle yabancı güçlerin imparatorluğa müdahale edebilme olasılığı belirmeye başlamıştı. Hükümet güçleri, isyanı bertaraf etmediği veya isyancılar karşısında geri adım attığı takdirde İstanbul'daki gayrimüslim azınlıklar ile yabancıların korunmasının imkansız olunacağını biliyordu. Bu çatışma yabancı güçlerin olaylara müdahalesine kadar uzanabilirdi.⁷⁸¹ Asi askerlerin İstanbul'daki yabancılara saldırdığı haberleri duyulmaya başlanmasıyla bu korku artmaya başladı. Yayılan dedikodular, asilerin yabancılara yönelik gerçekleştirecekleri katliamlarla İttihat ve Terakki hükümetini tamamen tasfiye edebilecek dış müdahaleye ortam yaratmak istedikleri yönünde olmuştu.⁷⁸² Nitekim ayaklanmanın Adana'daki Ermeni olaylarına yol açması bunun önlenemeyeceği ihtimalini iyice arttırdı.⁷⁸³ Adana bölgesi'nde meydana gelen olaylarda çok sayıda Ermeni'nin ölmesi üzerine Ermeni mebusların hükümeti suçlamaya başlaması⁷⁸⁴ buna uygun ortam yaratmıştı.

⁷⁷⁷ MMZC, Cilt:3, 3 Nisan 1325, D:1, i:56, s.22. Meşrutiyet döneminin tüm olaylarına bizzat tanıklık etmiş olan McCullaght, 1909 yazında Londra'da karşılaştığı (.....) mebusu ve meclisin ikinci başkanı Süleyman el Bustani'nin kendisine Arslan Bey'in Hüseyin Cahit sanılarak değil, isyancıların öldürmek üzere emir aldıkları yirmi genç subaydan biri olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. McCullaght, a.g.e., s.116-117. Süleyman el Büstani ve öldürülmek istenen Hüseyin Cahit ile isimlerini bilmediğimiz kişiler de listenin içinde yer alıyorlardı.

⁷⁷⁸ A.B.Kuran, **Harbiye Mektebinde...**, s.156. İsyanın bastırılmasından sonra mecliste konuşma yapan mebuslar isyan sırasındaki korku dolu psikolojilerini dile getirmişlerdi. MMZC, Cilt:3, 5 Nisan 1325, D:1, i:58, s.80

⁷⁷⁹ Cavit Bey hatıralarında kendisi ile beraber pek çok ismin öldürülmek için arandığını, ertesi günkü basında kendilerinin saklandığı yerlerin deşifre edilmek istendiğini aktarmaktadır. Bkz. Cavit Bey'in Hatıraları-6, **Tanin**, 4 Eylül 1943

⁷⁸⁰ Ahmet Muhtar Paşa'nın Harbiye'ye gönderdiği Abdülkadir, muhalif öğrencilerden Ahmet Bedevi Kuran ile görüşmüştü. Harbiye öğrencileri ile diğer Aliye Mektepliler arasında yapılacak ittifak ile kurulacak gönüllü alaylar teşkil etmelerini ve isyanın bastırılması için yardım istenmişti. Meşrutiyetin tehlikede olduğunu anlayan öğrenciler, başlangıçta bu teklife olumlu yaklaşmışsa da, Ahmet Muhtar Paşa'nın Selanik'e gitmesi üzerine vazgeçmişlerdi. 31 Mart isyanının lideri konumundaki Hamdi Çavuş da Harbiyeli öğrencilerle görüşmüş ancak bir netice alamamıştı. A.B.Kuran, a.g.e., s.152-153

⁷⁸¹ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, s.65

⁷⁸² Emir Şekip Arsan, a.g.e, s.26

⁷⁸³ Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.85. Bu dönemde Adana'daki olaylara benzer bir girişim veya provakasyon Kayseri'de son anda önlenemedi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tefik Biren, **Hatıralar**, 2, s.39-44

⁷⁸⁴ Vartkes Efendi, olayların faili olarak başkenti anarşiye çeviren elin varlığına dikkat çekmiştir. Kozan mebusu Muratyan Hamparsum olayların önüne geçilebilmesi ve olası bir yabancı müdahalesinin gerçekleşmemesi için meclise önerge vermişti. Hamparsum Efendi, Dâhiliye Nazırı

31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki, tam bir yenilgiye uğramış,⁷⁸⁵ İttihatçıların önde gelenleri yeraltına kaymaya başlamış, hükümet merkezini İstanbul'dan oldukça uzak bir yere nakletmeyi düşünmeye başlamışlardı.⁷⁸⁶ Bu tutum muhalefet tarafından sevinçle karşılanmış⁷⁸⁷ hatta alay konusu yapılmıştı.

İsyanın dördüncü gününde olaya tepki olarak meşrutiyetçi değerlere sahip çıkan “Heyet-i Müttefik-i Osmaniye” adında bir heyet kuruldu.⁷⁸⁸ İçinde Sait Efendi(Üsküp), Kasım Efendi(Kayseri) ve Mustafa Efendi(Halep) gibi 40'a yakın mebusun bulunduğu heyet, herhangi bir ihtilal ve fenalığa meydan vermemek için askerlere nasihat vermeyi amaçlamıştı.⁷⁸⁹ Heyetin olaylara tepki olarak yayınladığı bildirisinin⁷⁹⁰ altında İttihat ve Terakki'nin yanı sıra tüm etnik ve dini unsurlara mensup örgütlerin imzası bulunmuştu.⁷⁹¹ Dikkati çeken nokta heyet bildirisinin altında İMF ile Cemiyet-i İlmiye'nin imzasısının bulunmamış olmasıydı. Aslında bu kesimlerin heyet bildirisine katılım göstermemesi muhalefetin arzuladığı bir gelişme olmuştu.⁷⁹²

Heyet-i Müttefika'nın yayınladığı beyannamenin üçüncü maddesi, İttihat ve Terakki'yi gözetmesine karşın cemiyetin 31 Mart Olayı öncesine uzanan siyasal

müsteşarının “*ecnebilere dokunmayınız, Ermenileri katlediniz*” yönünde beyanatta bulunduğunu savunmuş ve hükümetin bu durum karşısında hayli pasif davrandığını vurgulamıştı. Bu görüşü destekleyen muhalif İsmail Kemal Bey'in yanı sıra meclis başkanı da olaylar hakkında gerekli açıklamanın yapılması için önerenin desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştı. Nihayet uzun süre tartışmaların ardında Dahiliye Nezareti'nden gerekli açıklamanın yapılması için önerge kabul edildi. Aynı gün meclis oturumuna katılan Dahiliye Nazırı Müsteşarı konular hakkında gerekli açıklamayı yaparak hükümetin gerekli tedbirleri almaya çalıştığını savunmuştu. Ancak müsteşara itiraz eden Vartkes Efendi olaylarda hükümetin parmağı olduğunu iddia etmişti. Hükümete yönelik sert eleştirilerin başını çeken Ermeni mebuslar ve onları destekleyenlerin baskısı sonucunda meclise sunulan önerge oy çoğunluğu ile kabul edildi. Ancak olaylarla ilgili bilginin toplanması ve gerekli soruşturmanın yapılması, ayaklanmanın bastırılmasından sonra bırakıldı. **MMZC**, Cilt:3, 18 Nisan 1325, D:1, İ:63, ss.110–134

⁷⁸⁵ Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.62

⁷⁸⁶ Knight, a.g.e, s.285

⁷⁸⁷ Muhalif mebuslardan Talip Bey, Basra Yüksek Nakipliği'ne gönderdiği bir telgrafta “*Cemiyetin dağıtılması suretiyle güvenliğin sağlandığını bildiriyordu.*” Telgrafın tamamı için bkz. Celal Bayar, a.g.e, Cilt:2, s.182

⁷⁸⁸ Tunaya, heyetin zamanla 31 Mart Olayı'ndan ümitlenen muhaliflerin kümelendiği bir girişim haline gelmeye başladığını savunmuştur. Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, s.149

⁷⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Albayrak, a.g.e., s.66-68

⁷⁹⁰ Heyetin beyanamesi için bkz. **İkdam**, 4 Nisan 1325(17 Nisan 1909)

⁷⁹¹ Beyanameni altında Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Ermeni Taşnaksutyün Cemiyeti, Rum Cemiyeti Siyasi, Kürt Teavün Cemiyeti, Arnavut Başkım Kulübü, Çerkez Teavün Kulübü, Mülkiye Mezunin Kulübü ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye gibi pek çok cemiyet ve kulübün imzası bulunmuştu. Ayrıntı için bkz. Akşin, a.g.e., s.174 ve 177–178

⁷⁹² Akşin, a.g.e., s.338

egemenliğinin yeniden tesis edilmesini engellemek istemişti.⁷⁹³ Saray karşıtı söylemi ile de dikkat çeken bu beyannameye önem veren muhalefet, hükümeti bir üst kurul olarak denetleyebilecek bu heyet aracılığıyla iktidar ortağı olmayı düşününce, Merkezi Umumi'nin tepkisi üzerine⁷⁹⁴ İttihatçılar bu kuruluşa yer almayı reddetmişti.⁷⁹⁵

Ayaklanma sırasında İstanbul'da rahat çalışma ortamı bulamayan mebuslar bir süre sonra başkanlığını Ahmet Rıza Bey'in yaptığı meclisi mebusan ile başkanlığını Sait Paşa'nın yaptığı meclisi Ayan'ın birleşimi olan Meclisi Milli adı altında İstanbul dışında Ayastefanos'ta toplanmaya başlamıştı. Meclisi umumi, İstanbul'daki isyancılar ile muhalif kesimlere karşı izlenecek politikaların belirlendiği merkezlerden biri olmaya başlamıştır. 22 Nisan'da mebus ve ayanlardan oluşan bir heyet, hareket ordusunun hatları içinde yer alan Yeşilköy'de bir toplantı yapmış, söylentilere göre Abdülhamit'in tahttan indirilmesi kararını kabul etmişti.⁷⁹⁶ Nitekim meclisi milli'nin yaptığı ilk oturumda verilen bir önerge ile Abdülhamit'in indirilmesi görüşmeye açılmış, ancak ortamın uygun olmaması ve ordunun gönüllü davranmaması sonucunda ertelenmiş, sadece olayların bastırılması için zor kullanılması kararlaştırılmıştı.⁷⁹⁷

2.2.4. Muhalif Bir Kabine: Ahmet Tevfik Paşa Kabinesi

Meşrutiyetin “ara istibdat dönemi”ni çağrıştıran bu isyan sırasında meclis, kabineye güvenoyu vermiş, ancak asi askerlerin baskısı sonucu güvenoyunu geri almak zorunda kalmış, böylece Hilmi Paşa istifa etmekten başka çare bulamamıştı. Nihayet 31 Mat Olayı'nın yaratmış olduğu terör ortamı ve siyasal kargaşa sonucu istifa eden Hilmi Paşa'nın yerine kabineyi kurmakla Sait ve Kamil Paşa kabinelerinin Hariciye Nazırı Tevfik Paşa görevlendirildi.⁷⁹⁸ Tevfik Paşa, ne Hilmi Paşa gibi İttihat ve Terakki ile bir ilişkisi vardı, ne de Kamil Paşa gibi cemiyetin açık bir muhalifi

⁷⁹³ Akşin, a.g.e, s.175

⁷⁹⁴ McCullaght, a.g.e., s.173

⁷⁹⁵ Muhalif kesimlerin temel korkusu, İttihat ve Terakki'nin olayların doğurduğu sonuçlardan yararlanmak suretiyle siyasal özgürlükleri kısıtlayabileceği yönündeydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akşin, a.g.e., s.263–264

⁷⁹⁶ Knight, a.g.e., s.298

⁷⁹⁷ Turfan, a.g.e, s.199

⁷⁹⁸ Mahmut Kemal İnal, a.g.e, ss.1704–1712

idi.⁷⁹⁹ Buna rağmen İttihatçılar, “İpleri başka ellerde, halkı oyalamak amacıyla geçici olarak kurulduğunu” iddia ettikleri⁸⁰⁰ Tevfik Paşa kabinesini hiçbir zaman kabul etmedi.⁸⁰¹

Bu sırada Hilmi Paşa'nın yerine Kamil Paşa gibi muhalif şahsiyetlerin getirileceği iddia edilmiş,⁸⁰² ancak İttihatçıları karşısına almak istemeyen Abdülhamit, tarafsız bir kabineyi atamayı uygun görmüştü.⁸⁰³ Nihayet Tevfik Paşa'nın sadaretin başına getirilmesi ile İttihatçılar iktidarı geçici bir süre için kaybetmiş oldu. İttihatçıların gazetesi Neyyiri Hakikat, vatanın eski günlerine döndüğünü, meşrutiyetin gasp edildiğini yazması İttihatçıların umutsuzluğunu göstermişti.⁸⁰⁴

Ahmet Tevfik Paşa, saray ve liberal muhalefetin arzuladığı, ancak İttihat ve Terakki'nin şiddetle karşı çıktığı ve istemediği bir isimdi. Merkezi umumi'nin gönderdiği telgraflar yeni kabineyi protesto etmiş, tanımayacağını açıklamış,⁸⁰⁵ eski kabinenin tekrar sadaretin başına getirilmesini istemiş, aksi halde kabinenin tüm siyasi cinayetlerden sorumlu tutulacağını bildirmişti.⁸⁰⁶ Ülkenin her bölgesinden gelen İttihatçı telgraflar, yeni kabineyi tehdit etmiş, gayrimeşru olarak tanımladıkları kabinenin⁸⁰⁷ geri çekilmemesi halinde İstanbul üzerine yürüneceğini dile getirmişlerdi.⁸⁰⁸ İstanbul hükümeti ile var olan ilişkilerinin tümünü kesen İTC

⁷⁹⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, a.g.e, Cilt:1, s.80

⁸⁰⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, Sayı:109, s.70

⁸⁰¹ İttihatçı çevrelerin gönderdiği protesto mektupları Meclisin 17,18 ve 19 Nisan 1909 tarihli oturumunda okundu. **MMZC**, Cilt:3, 6 Nisan 1325, D:1, i:59, s.89-95. İttihat ve Terakki Cemiyet Manastır Merkezi'nden gelen bir telgrafın sert dili tepkileri göstermesi bakımından önemlidir. Telgraf için bkz. **Neyyiri Hakikat**, 5 Nisan 1325

⁸⁰² Catherine Boppe-Vigne, a.g.m., s.14

⁸⁰³ Süleyman Nazif, a.g.e., s.9. Catherine Boppe-Vigne, Auguste Poopé'un anılarına dayanarak Tevfik Paşa'nın asi askerlerin talebi olduğunu aktarmışsa da doğruyu yansıtmamaktadır, askerlerin genel talebi Kamil Paşa'nın sadaretin başına getirilmesi yönündeydi. Catherine Boppe-Vigne, a.g.m., s.15

⁸⁰⁴ **Neyyir-i Hakikat**, 5 Nisan 1325

⁸⁰⁵ Prizren Askeri Kulübü'nden gelen telgraf. **MMZC**, Cilt:3, 4 Nisan 1325, D:1, i:57, s.43

⁸⁰⁶ Danişmend, **31 Mart**, s.43.

⁸⁰⁷ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, “31 Mart Vakası ve İkinci Abdülhamit...”, s.1458. Ancak muhalefet, bu iddiayı katıyen kabul etmemişse de mebusların büyük bir kısmı kabineye güven verilemeyeceğini savunmuştu. **MMZC**, Cilt:3, 4 Nisan 1325, D:1, i:57, s.52. Mustafa Arif Bey, kendilerinin can güvenliğini temin etmeyen ve meclise teminat vermeyen bir kabineyi desteklemeyeceğini söyledi. **MMZC**, Cilt:3, 5 Nisan 1325, D:1, i:58, s.81-82

⁸⁰⁸ Yenice Vardar Umum Ahali Osmaniyesi'nden gelen telgraf. **MMZC**, Cilt:3, 4 Nisan 1325, D:1, i:57, s.43. Bunun gibi onlarca protesto mektubu gönderildi. **MMZC**, Cilt:3, 4 Nisan 1325, D:1, i:57, s.43- 49. Ayrıca bkz. **MMZC**, Cilt:3, 5 Nisan 1325, D:1, i:58, s.73-80

Merkezi Umumisi, gönderdiği bir başka telgrafta, padişahı ölümlü tehdit etmekten geri kalmamıştı.⁸⁰⁹

Ayaklanmanın faal aktörlerinde Derviş Vahdeti ise, padişaha yazdığı açık bir mektupta kabineyi şartlı desteklemiş, ne İttihatçı ne de Ahrarcılara yer verilmesini, aksi halde Cahit ve Cavit Beylerin yerine Ali Kemal ile Mizancı Murat Beylerin içinde yer alacağı⁸¹⁰ “*tarafsız bir kabine*”nin kurulmasını istemişti.⁸¹¹ Tartışmalara rağmen kabinenin tutumu bilinmiyordu. Ancak yeni sadrazamın Harbiye Nezareti için ilk teklifi muhalif kimliği ile bilinen İsmail Hakkı Paşa’ya yapması,⁸¹² muhalifete eğilimli olduğunu ortaya çıkardı.⁸¹³

İttihat ve Terakki iktidarını düşürmek amacıyla tertip edilen 31 Mart Olayı, bir süre sonra amacının dışına çıkmış, liberal muhalefetin beklemediği şekilde saray lehinde gelişmeye başlamıştı. Bu tertipçi kadronun içinde yer alan İsmail Kemal Bey, olayların böyle gelişmesi halinde asker süngülerinin kendilerine döneceğini düşünüyordu. üstelik saray ve liberal muhalefet arasında öteden beri var olagelen politik mücadele ve tahammülsüzlük bunu kaçınılmaz kılabilirdi. Dolayısıyla Ahrar Fırkası başkanı İsmail Kemal ayaklanmanın kontrol dışına çıkmasını önleyebilmek amacıyla ordunun idaresini emirlerine uyabilecek birine geçici olarak vermeyi uygun görmüş,⁸¹⁴ bunun için Hakkı Bey’i Harbiye Nazırı olarak geçici seçtirmek amacıyla meclise teklif vermiş, ancak teklifi nazikçe reddedilmişti.

Tevfik Paşa kabinesi beyannamesini 6 Nisan 1325’te mecliste okudu.⁸¹⁵ Sadrazam beyannamesinde meşrutiyete bağlı olacağını vurgulamış, kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vererek olayların şiddetlenmesinde İttihat ve Terakki ile basını sorumlu tutmuştu.⁸¹⁶ İttihatçılara yönelik eleştiri ve saldırılar sadece hükümetten gelmemiş, El-İslam gazetesi başyazarı Adanalı Mehmet Emin Hayreti, İttihat ve Terakki’yi “*eşkıya ve müstevli cemiyet*” olarak nitelemiş⁸¹⁷ Vahdeti de

⁸⁰⁹ Telgrafın tamamı için bkz. Danişmend, a.g.e, s.38

⁸¹⁰ **Volkan**, 2 Nisan 1325

⁸¹¹ Derviş Vahdeti, “Halife-i İslam Abdülhamit Han Hazretlerine Açık Mektup”, **Volkan**, 14 Nisan 1909

⁸¹² İsmail Hakkı Paşa’ya Harbiye Nazırlığı teklifi Akşin’in aktardığı gibi sadrazamdan değil, Berat mebusu İsmail Kemal Bey’den gelmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlanzade Rifat, **31 Mart**, s.70–71

⁸¹³ Akşin, a.g.e, s.88. Zira İsmail Hakkı Paşa’nın Harbiye Nezareti’nin başına getirilmesini muhaliflerden İsmail Kemal istemişti. Bkz. **The Memoirs of Ismail Kemal**, s.335

⁸¹⁴ Mevlanzade Rifat, a.g.e, s.70–71

⁸¹⁵ **MMZC**, Cilt:3, 6 Nisan 1325, D:1, İS:1, İ:59, s.98–99

⁸¹⁶ **MMZC**, Cilt:3, 6 Nisan 1325, D:1, İS:1, İ:59, s.98–99

⁸¹⁷ Baydar, a.g.e, s.275

“*istibdadı saraydan alarak şeref sokağına taşımak*” ile suçlamıştı.⁸¹⁸ Bununla yetinmeyen dini çevreler, cemiyet üzerindeki baskıların artırılmasını talep etmişti. Ancak Derviş’in saray yanlısı ve İttihat ve Terakki aleyhtarı kışkırtıcı yazılarının meclis gündemine getirilmesiyle bazı mebuslar hükümetin bu propagandalara karşı harekete geçmesini istedi.⁸¹⁹

İttihatçılarla beraber İstanbul dışında toplanmaya başlayan Hareket ordusu ve meclisteki mebuslar, Tevfik paşa ve uygulamalarından rahatsızlık duymuş, isyancılara ve yandaşlarına karşı pasif durmakla suçlamışlardı.⁸²⁰ Olayların sekizinci günü hareket komutanı Mahmut Şevket Paşa, Tevfik Paşa’ya gönderdiği ultimatomenin üçüncü maddesinde güvenliği sağlamak amacıyla harekete geçmesini ve olaylarda sorumluluğu olanlar hakkında gerekli işlemleri yapmasını talep etmişti.⁸²¹ Hareket Ordusu’nun yanı sıra İttihat ve Terakki, Ahrar Fırkası mensuplarından bazı kimselerin ve bilhassa Mizancı Murat Bey’in tutuklanmasını istedi.⁸²² Baskılara fazla karşı koyamayan Tevfik Paşa Kabinesi, başta Derviş Vahdeti ve gazetesi volkan hakkında soruşturma açmış,⁸²³ ifadesi alınmak üzere Zaptiye Nezareti ve Bidayet Mahkemesi’ne çağırmıştı. Vahdeti, çağrılan mercilere gitmek yerine gazetesinde yayınladığı açık mektuplarla kendisini savunmaya başlamıştı.⁸²⁴ Vahdeti öldürülmekten korkmuş, bunu dile getirirken ümitsizliğini ve tükenişini de açığa vurmuştu. Köşesindeki yazılarda kaleminin ucunu yumuşatmış, ılımlı bir dil kullanmaya özen göstermeye başlamış,⁸²⁵ bir süre sonra gazetesinin yayınına durdurmuştu.

2.2.5. 31 Mart Olayı ve Meclisi Mebusan Tartışmaları

Hareket ordusu’nun mevzilendiği sıralarda mecliste 31 Mart olayına ilişkin sert tartışmalar yaşanmış, muhalif mebuslar dışarıdan gelebilecek bir müdahaleye karşı cephe almışlardı. Ahmet Rıza’nın istifası ve kabinenin çekilmesinden memnun olan

⁸¹⁸ **Volkan**, “*Öteberi*”, 17 Nisan 1909

⁸¹⁹ Çorum mebusu Ali Osman Efendi, olayların çıkmasında Volkan gazetesinin etkili olduğunu söyleyecek kadar sert konuştu. **MMZC**, Cilt:3, 6 Nisan 1325, D:1, İ:59, s.96

⁸²⁰ **MMZC**, Cilt:3, 5 Nisan 1325, D:1, İ:58, s.81

⁸²¹ Tevfik Biren, **Hatıraları**, Cilt:2, s.33–34

⁸²² Haluk Y. Şehsuvaroğlu, a.g.m., s.1458 ve **MMZC**, Cilt:3, 6 Nisan 1325, D:1, Sİ:1, İ:59, s.96

⁸²³ **Volkan**, 20 Nisan 1909

⁸²⁴ **Volkan**, 20 Nisan 1909

⁸²⁵ **Volkan**, 20 Nisan 1909

İsmail Kemal Bey, İTC'nin yönetimden çekilmesini meşru, meşrutiyete uygun bir girişim olarak değerlendirmişti.⁸²⁶ Kendi tabiriyle ihtilalı yapan askerler, meclisi mebusan hukukunu tehdit etmeyecek makul isteklerde bulunmuşlardı.⁸²⁷ İsmail Kemal Bey'in konuşmalarına "eğleniyorsunuz" demek suretiyle itiraz eden Dargavaryan Efendi(Sivas), mebusların öldürüldüğünü hatırlatınca, ortalığın gayet emniyetli olduğunu iddia etmişti.⁸²⁸

Muhالیf mebuslar hareket ordusunun İstanbul dışında toplanmasından rahatsızlık duymuş, olası müdahalenin önüne geçmek için ortalığın gayet sakin olduğunu dile getirmişlerdi. Meclisin asi askerler ile destekleyicilerinin egemenliğinde olduğu sırada, muhalif Hallaçyan, meşrutiyete bağlı olan askerlere resmen teşekkür edilmesini istemiş,⁸²⁹ Boşo Efendi, ise askerlerin gerçek vafizesini yaptığını, dolayısıyla böyle bir teşebbüste bulunulmasının uygun olmayacağını dile getirmişti.⁸³⁰

Bu sırada meclisi mebusan'da oturumlara katılmayan firari mebusların can güvenliğine dair tartışmalar da yaşanmıştı. İstanbul dışında toplanmaya başlayan Hareket Ordusuyla görüşen Sait Efendi(Üsküp) "*her mebusun meclise gelebileceğini*"⁸³¹ söylemesi üzerine Dagavaryan Efendi "*Ne teminat verebilirsiniz, arkadaşlarımız cesaret edemiyor*"⁸³² demek suretiyle henüz güvenli bir ortamın sağlanmadığını dile getirmişti.⁸³³

⁸²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Memoirs of İsmail Kemal Bey, s.332. Ayrıca bkz. **MMZC**, Cilt:3, 4 Nisan 1325, D:1, i:57, s.49. İsmail Kemal Bey'in ayaklanma sonrasında hakkında verilen gensoruda bu tutumu dolayısıyla İttihatçıların hedef noktasına yerleşmişti. **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.702-705. Bu sırada takrir üzerinde yapılan tartışmalarda Çorum mebusu Ali Osman, İsmail Kemal Bey'in askeri baskı altında olmadan bu cümleleri gönlden söylediğini savunmuştu. **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.716

⁸²⁷ **MMZC**, Cilt:3, 4 Nisan 1325, D:1, i:57, s.49

⁸²⁸ **MMZC**, Cilt:3, 4 Nisan 1325, D:1, i:57, s.49-50

⁸²⁹ **MMZC**, Cilt:3, 5 Nisan 1325, D:1, İS:1, İ:58, s.63

⁸³⁰ **MMZC**, Cilt:3, 5 Nisan 1325, D:1, İS:1, İ:58, s.63

⁸³¹ **MMZC**, Cilt:3, 5 Nisan 1325, D:1, İS:1, İ:58, s.72

⁸³² **MMZC**, Cilt:3, 5 Nisan 1325, D:1, İS:1, İ:58, s.72

⁸³³ Kırkkilise mebusu Mustafa Arif Bey, hükümetin mebus hayatlarına güvence sağlayan, sansürü yalanlayan bir bildiri çıkarmasını istemiş, ancak muhalif İsmail Kemal Bey, meşrutî sistemin gayet emniyette olduğunu ve herhangi bir sansürün olmadığını savunmuştu. Güvenlik ve sansür konusunda yaşanan tartışmalar sonucunda Ömer Şeki Bey'in(Sivas) meclise verdiği önerge ile Posta ve Telgraf Nazırının konuya ilgili açıklama yapmasını istemiştir. Nihayet önergeye cevap yazan Posta ve Telgraf Nezareti olay ilk günü dışında telgraflar konusunda sansür ve kısıtlanma yapmadıklarını bildirmişti. **MMZC**, Cilt:3, 4 Nisan 1325, D:1, İ:57, s.52-53 ve **MMZC**, Cilt:3, 6 Nisan 1325, D:1, İ:59, s.97-98

31 Mart Olayı ile çekilmek zorunda kalan Hilmi Paşa kabinesi yerine kurulan yeni kabine, İttihat ve Terakki'yi korumak için çıkardığı pısrık bildiri dışında⁸³⁴ mebusların güvenliği için herhangi bir çalışmada bulunmaktan kaçınmıştı. Meclis'te mevcut durumdan memnun olan bazı muhalif mebuslar ile o sıralarda 31 Martçı olarak tanımlayabileceğimiz Cemiyet-i İلميye-i İslamiye, isyan nedeniyle kaçmak zorunda kalan mebusların istifa etmiş sayılması gerektiği yönünde bir bildiri yayınlamıştı.⁸³⁵ Kaçanların çoğunlukla İttihatçı mebuslar olması, bildirinın cemiyet aleyhtarı bir tutum içine girdiğini kolaylıkla söyleyebiliriz.

2.2.6. 31 Mart Olayı ve Muhalefetin Rolü

2.2.6.1. Liberal Muhalefetin Rolü

Olayların birinci gününün sonunda ayaklanmanın Ahrar Fırkası tarafından tertiplendiği ve isyan hedefinin İTC'yi ortadan kaldırmak olduğu söylentileri İstanbul'un her tarafında yayılmaya başladı.⁸³⁶ Kudretli İttihat ve Terakki iktidarı bir günde çökmüş, böylece ortalık tümüyle muhaliflere kalmıştı. "*İttihat ve Terakki'siz bir meşrutiyet*" peşinde olan muhalefet⁸³⁷ İttihat ve Terakki'nin ortadan kalkması halinde yerine sadece Ahrar Fırkası'nın gelebileceğini tartışmaya başlamıştı. İttihatçıları endişelendiren bu tartışmaları, Ahrar Fırkası'na muhalif kimliğiyle tanınan Serbesti gazetesi dahi desteklemişti.⁸³⁸

Olayların büyümesi karşısında Sadrazam Hilmi Paşa'nın istifası ve İttihatçıların yeraltına kaymasını takiben bazı muhalif mebuslar birtakım girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Ayaklanmanın büyük bir sevinçle karşılandığı Arnavutluk bölgesi mebuslarından İsmail Kemal Bey, değinildiği üzere Harbiye Nezaretine Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın getirilmesini istemişti.⁸³⁹ Asi askerlerin de talebi bu

⁸³⁴ Akşin, a.g.e, s.186

⁸³⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:111, s.102

⁸³⁶ Mevlanzade Rifat, a.g.e, s.56, asi askerlerin isteklerine dayanan E.F.Knight, ayaklanmanın meşrutiyet aleyhtarı ve fanatiklerle anlaşmaya çalışan Ahrar Fırkası tarafından tertip edildiğini düşünmektedir. Knight, a.g.e, s.290

⁸³⁷ Avcıoğlu, a.g.e, s.85

⁸³⁸ Gazetenin sahibi Mevlanzade Rifat Bey, bunu itiraf etmiştir. Akşin, a.g.e, s.129. Şerif Paşa'nın da ayaklanmayı destekleyenlerin arkasında olduğu düşünülüyordu. Asaf, a.g.e, s.12. Süleyman Nazif, **Boş Herif**, (y.y), 1910, s.13

⁸³⁹ Akşin, a.g.e, s.114-115

yönde olmuştu. İsmail Kemal, isyan sırasında asiler ile saray arasında mekik dokuyan ve koordinasyonu sağlamaya çalışan bir isimdi.⁸⁴⁰ Temel amacı İttihatçıları iktidardan tamamen tasfiye etmek ve böylece Arnavutluğun bağımsızlığını sağlamak olan İsmail Kemal, ayaklanmayı kendi çıkarına uygun görmüş ve olayın arkasında yer alanlarla ilişki kurmaktan kaçınmamıştı.⁸⁴¹ İktidar boşluğundan yararlanarak istediklerini yaptırabilmek için Ahrarcı mebuslardan Müfit Bey, Esat Toptani Paşa(İşkodra) ile beraber Yıldız'a ziyarette bulunmuştu.⁸⁴² Bunun yanı sıra dönemin siyasal gelişmelerine hakim olmak isteyen Ahrar Fırkası lideri İsmail Kemal Bey, meclisin çalışmalarını durdurmasını ve yasama düzenini kaybetmesini önlemek amacıyla az sayıda mebusun bulunduğu meclis tarafından meclis başkanı seçildi.⁸⁴³ İsmail Kemal meclis başkanı sıfatıyla yaptığı ilk icraat, her milletvekilinin seçim bölgesine birer telgraf göndermek suretiyle ayaklanmanın irticai ayaklanma olmadığını, makul ve haklı taleplerden meydana geldiğini bildirmek olmuştu.⁸⁴⁴

Olaylarda etkisi küçümsenmeyecek diğer bir kesim de Serbesti gazetesi ile çevresi olmuştu. Serbesti gazetesi sahibi olan Mevlanzade Rifat Bey, İttihat ve Terakki'nin ünlü muhaliflerinden olmasının yanı sıra amansız bir Abdülhamit düşmanı sayılırdı.⁸⁴⁵ Önceleri yıldız ile iyi denilecek ilişkilere sahip olan Mevlanzade Rifat Bey'in Ocak 1909'da İstanbul'da kurulan ve Abdülhamit'in ilgilendiği

⁸⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tengirşek, a.g.e., s.112-115. Bilgin Çelik'in 31 Mart Olayı'nın en aktif kişiliklerinden dediği İsmail Kemal Bey'in Arnavut Başkim Kulüplerinde "*ayaklanmanın bir irtica değil, bir iktidar değişikliği olduğu*" yönünde gayret gösterdiğini, hatta Arnavut cemiyetlerin de olayların baş sorumlusu olarak Ahrarcıları teyit ettiklerini aktarmaktadır. Çelik, a.g.e, s.126

⁸⁴¹ İsmail Kemal Bey'in faaliyetleri için bkz. Ali Haydar Mithat, a.g.e, s.208. Ayaklanmanın ilk günü meclise giden Amasya mebusu Yusuf Kemal, meclis koridorlarında İsmail Kemal Bey'in Arnavut bir mebusa isyanın elebaşları olan çavuşların kendisine geldiklerini söylediğini, ancak kendisini fark etmesiyle konuyu değiştirdiğini ve Arnavutça konuşmaya başladığını aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tengirşek, a.g.e, s.112. Ali Haydar Mithat, a.g.e., s.170-171. Arnavut kulüplerine gönderdiği telgraflar ve onlarla sürekli diyalogda bulunmasına örnek gösterildi. **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.703. İsmail Kemal Bey, hatıralarında askerlerin kendisini de sadrazamlık için düşündüklerini aktarmaktadır. Şayet bu bilgi doğruysa İsmail Kemal'in asilerle belli mesafede ilişkide bulunduğuna kanıt olabilecek derecede önemlidir. *The Memoirs of Ismail Kemal*, s.334

⁸⁴² **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.702-705

⁸⁴³ İsmail Kemal Bey'in meclis başkanlığına seçilmiş olması, muhalefetin ayaklanmada istedikleri konumu yakalamış olduğu havası hakim oldu. Meclis, artık asilerin işgali, muhaliflerin egemenliği altında görünüyordu. Meclisin tamamıyla İttihat ve Terakki'nin egemenliğinde olmaması ve parlamenter usulün yerleşmemesi, 17 Ocak 1908'den beri muhalefetin iştahını kabartmıştı. Tanör, a.g.e, s.187

⁸⁴⁴ Mevlanzade Rifat, a.g.e., s.80

⁸⁴⁵ Mevlanzade Rifat Bey, II. Meşrutiyetten sonra Abdülhamit'i tamamen tasfiye etmek amacıyla İTC içinde yer almak istemiş, ancak kabul görmemişti. Padişahı devirmek amacıyla bu sefer Ermeni kesimine teklifte bulunmuş, Kürt Kulübü başkanı Şeyh Abdülkadir Efendi ve Ayanda bulunan oğlu Seyyid Abdülkadir Efendi ile görüşmüş ve muhalif "hukuk-u umumiye" gazetesinin yönetimini üstlenmeye çalışmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlanzade Rifat, a.g.e., s.111

söylenen İttihat ve Terakki karşıtı “Anavatan Kurbanları” adlı dernekten ayrılması ile ilişkiler bozulmuştu.⁸⁴⁶ Mevlanzade, saraya karşı etkili olabilmek için serbesti adlı bir gazete çıkarmış, bu gazete aracılığıyla İttihat ve Terakki iktidarına karşı eleştirilerde bulunurken⁸⁴⁷ asıl olarak Abdülhamit’e cephe almış, onu tahttan indirmeyi amaçlamıştı.⁸⁴⁸ Buna karşılık saray, Mevlanzade Rıfat’ın önünü alabilmek için öldürmeyi dahi düşünmüştü.⁸⁴⁹ Dolayısıyla bu ayaklanma bir yönüyle iki kesimin mücadelesine sahne olmuştu.

31 Mart Olayı’nın çıkmasında İttihat ve Terakki’nin kudretli muhalifi Prens Sabahattin Bey’in rolü küçümsenmeyecek kadar büyüktür. Kanımızca Ahrarcılar ile birlikte⁸⁵⁰ olayın gerçek düzenleyicilerindendi.⁸⁵¹ Meşrutiyetin başından itibaren hedefledikleri amaçlarına ulaşmak için din gibi yıkıcı bir gücü ve İttihatçıların iktidar dayanağı sayılabilecek ordu gücünden yararlanmaktan çekinmemişlerdi.⁸⁵² Mevlanzade Rıfat, olayların hazırlanmasında kendisinin bilgilendirilmediğini, nitekim daha önce hem Prens hem Fazlı Bey ile bazı tertipler konusunda görüşüklerini, ancak bunlardan vazgeçtiklerini aktarmaktadır.⁸⁵³ Dolayısıyla Mevlanzade olaylarda Prens’in faaliyetlerine dikkat çekmektedir. Prens Sabahattin,

⁸⁴⁶ Ayrıntı için bkz. McCullaght, a.g.e., s.38

⁸⁴⁷ Özellikle İttihatçıların önde gelen ismi Meclis başkanı Ahmet Rıza Bey’e yönelik sert saldırıları cemiyet karşıtı bir gazete olarak kabul edilmiştir. McCullaght, a.g.e, s.84

⁸⁴⁸ Ayrıntılı için bkz. Mevlanzade Rıfat, a.g.e., s.129

⁸⁴⁹ Nitekim 31 Mart Olayı öncesi öldürülen gazetesi Hasan Fehmi’nin yerine Mevlanzade Rıfat’ın öldürülmek istendiği yönünde ciddi iddialar ortaya atılmıştı. Mecliste cinayet ile tartışmalarda Zöbrap Efendi, cinayet serbesti gazetesini hedeflediğini ileri sürmüştü. *MMZC*, Cilt:2, 25 Mart 1325, D:1, İ:53, s.652

⁸⁵⁰ Ayaklanma sırasında Ahrar Fırkalı mebuslar, seçmenlerine gönderdikleri bir telgrafta isyanın partileri tarafından çıkarıldığını bildirmişti. Celal Bayar, a.g.e, C:2, s.20 Sertel, Ahrar Fırkalı bazı unsurların da ayaklanma ile gericileri teşvik ettiklerini iddia etmiştir. Sertel, a.g.e, s.43. Tunaya da Ahrarcıların olayların planlanmasında öncü rol aldıklarını, ancak ön planda durmayarak meydana İttihadi Muhammedicilere bıraktıklarını iddia etmiştir. Tunaya, a.g.e, C:1, s.148

⁸⁵¹ İttihat ve Terakki muhaliflerinden olan ve ayaklanma sırasında, başlangıcında isyancılara yayınları ile moral desteklerde bulunan ve Prens Sabahattin ile sıkı ilişkilere sahip olan Mevlanzade Rıfat, olayın irticai bir ayaklanma olmadığını, tamamen Prens Sabahattin tarafından düzenlendiğini, hazırlandığını iddia etmiştir. Mevlanzade Rıfat, olayın tertipçileri ile sorumluları arasında kendisi ile beraber Prens Sabahattin, Kamil Paşa’nın oğlu Sait Paşa, Nazım Paşa, Hüsnü Paşa ve oğlu Kemal Bey, Ayan başkanı Sait Bey, İsmail Kemal Bey, Ali Kemal Bey, Fazlı Bey, Cemalettin Efendi, Dr. Nihat Reşat, Rıza Nur ve Vahdeti(...) gibi isimleri vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlanzade Rıfat, a.g.e., s.27–28. Mahmut Şevket Paşa kabinesi döneminde suikast planları yaptığı gerekçesiyle Prens’i tutuklayan Cemal Paşa, Prens’in 31 Mart Olayı’nda birçok organizatörden biri olduğunu savunmuştur. Cemal Paşa, a.g.e, s.19.

⁸⁵² Yusuf Kemal, isyanın hemen arifesinde Ergiri mebusu Müfit Bey’in kendisine şaka ile karışık olarak “*sizin güvendiğiniz kuvvetlerle sizi yıkacağız*” dediğini aktarmaktadır. Yusuf Kemal, a.g.e., s.110

⁸⁵³ Mevlanzade Rıfat, **Anıları**, s.33. İsmail Kemal Bey’in faaliyetleri için bkz. Süleyman Nazif, a.g.e, s.8

basına verdiği bir beyanatta 31 Mart Olayı'nın başlıca düzenleyicilerinden olduğunu şöyle itiraf etmişti:

*“Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ilişkin ilk girişimlerde bulunduğumuz ve bir emriyle her tarafı kızıl toprağa boyamaya hazır bir silahlı kuvvet karşısında yapayalnız kaldığımızı gördüğümüz zaman biz, yerimizden ayrılmadık”*⁸⁵⁴

Anlaşıldığı kadarıyla Prens Sabahattin ayaklanma sırasında ön planda durmayı uygun görmemiş, olayları gizli veya adamları aracılığıyla yönlendirmekle yetinmişti. Mevlanzade Rıfat'ın dönemin basınından aktardığını iddia ettiği Prens'in şu sözleri olaylarda etkisini iyice göstermektedir:

*“Meşrutiyet-i ittihadiye'de üç avcı taburunu koruyucu edinmiştik. Fikrimizin ne güçlü esaslara dayandığını bir gün avcılar bize açıkça ispata koyuldu. İttihadın ileri gelenlerini avlamaya başladılar”*⁸⁵⁵

Mevlanzade Rıfat, ayaklanma sırasında olaylar hakkında bilgi edinmek amacıyla Ahrar Fırkası genel merkezine gönderdiği bir adamının yanı sıra yakın ilişkide bulunduğu Ermeni komitelerinin yaptığı araştırmalar sonucunda ayaklanmanın Ahrar Fırkası tarafından düzenlendiğini savunmuştur.⁸⁵⁶

Ne var ki, olayların çıkmasında önemli bir suçlu bulunan Prens Sabahattin, olayların zaman içinde farklı taraflara evrilmesiyle tutumunu değiştirmişti.⁸⁵⁷ Liberal muhalefet, olayların farklı yönde gelişmesini ummuş, ancak Ahrar Fırkasının iktidarı tasfiye etmek amacıyla yaptığı şuursuz parti kavgaları, olayların kontrol dışına çıkmaya başladı. Ayaklanmanın gelişim seyri muhalefet grupları arasında büyük anlaşmazlıklara neden olmuş, liberal muhalefetin dinci muhalefetin önünü almaya çalışmasına kadar uzanmıştı.

⁸⁵⁴ Mevlanzade Rıfat, **31 Mart**, s.32

⁸⁵⁵ Dönemin basınından aktardığını iddia eden Mevlanzade Rıfat, a.g.e., s.45. Mevlanzade Rıfat, ayrıca İttihatçıların yönetimden tamamen çekildiği sırada Ahrar Fırkası merkezinde bulunan Prens'in sütkardeşi Fazlı Bey'in böyle bir faciayı heyecanlı beklediğini aktarmaktadır. Mevlanzade Rıfat, a.g.e., s.133

⁸⁵⁶ Mevlanzade Rıfat, ayaklanma sırasında kendisini Ahrar Fırkası merkezine çağıran Prens Sabahattin'in kardeşi Fazlı Bey'in *“korkulacak bir şey yok, işler yolundadır”* dediğini aktarmaktadır. Ahrar Fırkası merkezinden sonra Fazlı Bey'in teklifi üzerine Prens Sabahattin Bey ile görüşen Mevlanzade Rıfat, Prens'in olayların yaratmış olduğu memnuniyetini şu ifadelerle dile aktarmıştır: *“İşte biz durur durur da siyaset meydana böyle atılırız. Mirim bizi nasıl buldun?”*. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlanzade Rıfat, **Anıları**, ss.32–36 ve s.38 ve **31 Mart: Bir İhtilal Hikayesi**, s.116. Prens'in bu ifadesi bile 31 Mart ayaklanmasının Liberal muhalefet tarafından tertip edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Olayların birinci yıl dönümünde İttihatçı Neyyir-i Hakikat gazetesi de ayaklanmanın Prens tarafından tertip edildiğini iddia etmişti. Aktaran: Prens Sabahattin, a.g.e., s.125

⁸⁵⁷ Celal Bayar, a.g.e., C:2, s.20

Prens Sabahattin, başlangıçta askerlerin kendi lehinde ve siyasal çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini düşünmüştü. Ancak bir süre sonra Mevlanzade Rifat'ın uyarısı üzerine askerlerin saray lehinde hareket edebileceğinin farkına varmış,⁸⁵⁸ harekete geçme ihtiyacı duymuştu.⁸⁵⁹ Asi askerlerden Ali Çavuş'un Abdülhamit ile yaptığı görüşmede talepleri büyük oranda kabul ettirmesinden sonra Binbaşı Ali Sükuti'nin Abdülhamit'e yakın duran ve ayaklanmaya sempati duyan askerler tarafından linç edilmesi, Prens'in tutumunda ciddi bir değişiklik yarattı. Abdülhamit'in tahtan indirilmesini talep etmeye başlayan Prens'in⁸⁶⁰ bu tavır değişikliği olayların padişah yönünde gelişmesiyle ilgiliydi.⁸⁶¹ Saray civarında yükselen "padişahım çok yaşa" nidaları şaşkınlık yaratmış, ayaklanmanın hedefinden uzaklaşmaya başladığını göstermişti.⁸⁶² Muhalefet, isyan ile İttihatçıları iktidardan uzaklaştırmak suretiyle liberal meşruti bir sistem kurmayı ve padişah Abdülhamit'ten kurtulmayı hedeflemişti.⁸⁶³ Dolayısıyla ayaklanmanın meşruti rejim aleyhinde ve mutlakıyetçilik lehinde gelişmesi Prens'i yice tedirgin etti. Liberallerin bu tutum değişikliğinde başkentte bir anarşi ortamının hakim olması ve 3.Ordu'nun hazırlıkları da göz ardı edilmemelidir.

Asi askerlerin saray ile yaptığı görüşmeden sonra padişah, olayın bir yönünün kendisine yönelik bir girişim olarak algıladığından ihtiyatlı davranarak Ethem Bey'in Harbiye Nezareti'nin başına getirmeye özen göstermişti. Ethem Bey'in meclise gelmesinden sonra Ahrar Fırkası başkanı, asi askerleri kışlarına geri göndermeye ikna edebilmişti. Ancak bir süre sonra aynı askerler, Harbiye Nezaretine Nazım Paşa'nın, sadaretin başına ise Kamil Paşa'nın getirilmesini talep etmeye başladı.⁸⁶⁴

⁸⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlanzade Rifat, **Anıları**, s.38–39

⁸⁵⁹ "Donanma bizimledir" gib avutucu bir söz kullanan Prens, Ahmet Fazlı Bey'i Asarı Tevfik gemisinde bulunan Ali Kabuli ile görüşmesi için gönderdi. Saraya yönelik top atışlarının yapılmasını, böylece donanmanın kendi tarafında olduğunu vurgulamış olacak ve Abdülhamit'e gözdağı vermiş olacaktı. Prens, askerlerin yanı sıra donanmayı da kendi tarafına çekmeyi ve ayaklanmanın istemeyen yöne kaymasını önlemeye çalışmıştı.

⁸⁶⁰ Akşin, a.g.e., s.125. Ayaklanmanın muhafazakar/dinci muhalefet lehinde gelişmesi ve diğer etkenler Ali Kemal'de de belli tutum değişikliklerine yol açmıştı. A.g.e., s. 258

⁸⁶¹ Avcıoğlu, a.g.e., s.85

⁸⁶² Mevlanzade Rifat, **31 Mart**, s.63

⁸⁶³ Mevlanzade Rifat Bey, ayaklanmanın öncelikli hedefinin Abdülhamit'i tahttan indirmek olduğunu iddia etmiştir. Mevlanzade Rifat, **Anıları**, s.55

⁸⁶⁴ Knight, a.g.e., s.291; Ayaklanmanın büyümeye başladığı sıralarda İttihat ve Terakki'nin Selanik merkezine gönderilen bir telgrafta, Kamil Paşa'nın olayların gelişiminden memnun olduğu bildiriyordu. Bkz. **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalar...**, s.532. Süleyman Nazif, a.g.e, s.9. İttihatçılar da askerlerin Kamil Paşa'yı sadrazam istediklerini biliyorlardı. Hüseyin Cahit, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:106, s.22

İddialara göre bu taleplerin gündeme gelmesinde tertipçilerinin telkinleri etkili olmuştur.⁸⁶⁵

İsmail Kemal Bey, ayaklanmanın taraf ve hedef değiştirmesini önlemek suretiyle yeni bir kabinenin kurulmasını,⁸⁶⁶ Kamil Paşanın sadaretin başına getirilmesi ve Nazım Paşanın da kabineye alınması için Abdülhamit ile görüşmüş, taleplerini iletmişti.⁸⁶⁷ Ancak ayaklanmanın bir ayağının kendisine yönelik bir girişim, hatta tertipçiler arasında Kamil Paşa ve Nazım Paşa ile beraber İsmail Kemal Bey olduğuna dair bilgilendirilmiş olan padişah bu tekliflere yanaşmadı.⁸⁶⁸ Ancak hem hayatını hem de saltanatını korumak isteyen padişah, sadece Nazım Paşa'nın boşalan Hassa Komutanlığına getirilebilmesini kabul edeceğini söyledi.

Nihayet ayaklanmanın yaratmış olduğu olayların önünü almak amacıyla Abdülhamit, meclisin talebi ve İsmail Kemal Bey'in girişimi üzerine isyancıları attettiğini içeren tezkere hazırlamış ve genel af ilan etmişti. Tezkere askerlerin talebi üzerine saray başkâtibi Ali Cevat Bey tarafından Ayasofya meydanında okunmuştu.⁸⁶⁹ Kimi İttihatçılara göre “*meşrutiyet rejiminin tasfiye kararname*”⁸⁷⁰ olan bu iradede yer alan af talebi genel anlamda liberal muhalefetin talebi olmuştu. İsmail Kemal Bey'in af ilanında ısrar etmesi, Saray lehinde hareket etmeye başlayan askerleri şimdilik kışlalarına dönmelerine ikna etmekten kaynaklanıyordu.

Asi askerleri kontrol altına almak ve kışlalarına dönmeleri için çıkarılan genel affın sonra padişahın kabineyi kurmakla Tevfik Paşa'yı görevlendirmesi liberal muhalifleri şaşırtmıştı.⁸⁷¹ Zira ayaklanmanın asıl tertipçileri Kamil Paşanın görevlendirileceği beklentisi içindeydi. Ahrar Fırkası başkanı İsmail Kemal Bey, bu kararın önüne geçmek amacıyla askerleri ayaklandırmak ve padişahın kararını değiştirmek istedi. Böylece siyasal mücadele, iktidar ve muhalefet çekişmesinden ziyade liberal muhalefet ile saray arasında cereyan etmiş oldu. Ne var ki, genel affın ilan edildiği ve kabinenin değiştiği sırada İstanbul'daki olayları bertaraf etmek

⁸⁶⁵ Mevlanzade Rıfat, **31 Mart**, s.65. Ne var ki, Akşin, Ahrarcıların asker adına hazırladıkları taleplerin asiler tarafından dile getirilmediğini, dolayısıyla bunun muhalifler açısından handikap yarattığını ileri sürmektedir. Akşin, **31 Mart Olayı**, s.69–73

⁸⁶⁶ Memoirs of İsmail Kemal Bey, s.333

⁸⁶⁷ İsmail Kemal Bey'in bu davranışı ayaklanmanın bastırılmasından sonra hakkında verilen takirde yer alacaktır. **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.702–705

⁸⁶⁸ Mevlanzade Rıfat, a.g.e., s.74

⁸⁶⁹ Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, s.57

⁸⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “31 Mart Provası ve Kendisi”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:5, 29 Mart 1962, s.136

⁸⁷¹ Mevlanzade Rıfat, a.g.e., s.87

amacıyla Rumeli’de bir takım hazırlıklar yapıyordu. Hüseyin Cahit’e göre, padişahın iradesi, meşrutiyetin tasfiyesi ve Abdülhamit’in olaylardan duyduğu memnuniyetinin ifadesiydi.⁸⁷²

Prens’in 19 Nisan 1909’da muhalif İkdam gazetesinde çıkan “asker kardeşler” adıyla çıkan mektubu Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girmesine ortam hazırlanmaması gerektiğini dile getirmişti.⁸⁷³ Ancak Prens’in mektupları istenilen etkiyi yaratmadı.⁸⁷⁴ Prens’in askerlere yönelik mektuplarına yönelik ilk tepki Manastır’da çıkan İttihat ve Terakki yanlısı “Neyyir-i Hakikat” gazetesinden geldi. Gazete, Prens’i olayları kışkırtmak ve cinayetler hazırlamakla suçladı.⁸⁷⁵

Prens, olası bir askeri müdahalenin İttihat ve Terakki lehinde sonuçlanacağını düşünüyordu. İttihat ve Terakki, 28 Nisan 1909’da gazetelerde yayınladığı bir bildiri⁸⁷⁶ ile muhalif kuşuları gidermek ve orduyu Ahrar Fırkası’na yönelik veya onunla hesaplaşmak için kullanmayacağını kamuoyuna açıklamak zorunluluğunu hissetti. Böylece hareket ordusunun İstanbul’a girmemesi için muhaliflerin kamuoyunda oluşturmaya çalıştığı olumsuz havayı dağıtmak istedi.

İttihat ve Terakki’ye karşı gelişen, ancak meşrutiyet karşıtı eylemlere dönüşen ayaklanmanın kontrol dışına çıkması ve istenmeye yöne kayması Prens Sabahattin’i rahatsız etmiş,⁸⁷⁷ olaylardan dolayı veya doğrudan hedef olmaktan kaçınmaya çalışmıştı.⁸⁷⁸ 31 Mart Olayı’ndan hoşnutsuz olan ve belki de bu ağır sorumluluktan kaçınan Ahrarcılar, olaylardan ulemayı suçlamaya başlamış, hatta büyük bir ihtimalle kendi adamları sayılması gereken Vahdeti’ye kırılmışlardı.⁸⁷⁹ Bu iddia bile ayaklanmada Ahrar Fırkası ile İttihadı Muhammedi ve ulema arasında organik bir bağ olduğunu az da olsa göstermektedir. Ulema İttihat ve Terakki’ye muhalif olmak

⁸⁷² Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:107, s.37

⁸⁷³ “Sultanazade Sabahattin Bey Efendi’nin Osmanlı Askerine Hitaben Açık Mektupları”, **İkdam**, 19 Nisan 1909

⁸⁷⁴ McCullaght, a.g.e., s.53

⁸⁷⁵ Gazetede çıkan yazının bir kısmı için bkz. Mevlanzade Rifat, **31 Mart**, s.33-34. Ayrıca bkz. Prens Sabahattin, a.g.e., s.125-126

⁸⁷⁶ **İkdam**, 15 Nisan 1325(28 Nisan 1909)

⁸⁷⁷ Kuran, **Harbiye Mektebinde**..., s.157

⁸⁷⁸ Mevlanzade Rifat Bey, olayların iyice tırmandığı bir sırada, ailesini Pendik’te bulunan köşküne nakleden Prens Sabahattin’in kendisine “*İstanbul’a vardığımızda vakit kaybetmeksizin Serbesti bürosuyla Ahrar Fırkası’na “yaşasın şeriat”, “yaşasın asker” ve “yaşasın meşrutiyet” yazılı büyük birer pankart yaptırınız*” dediğini aktarmaktadır. Bkz. Mevlanzade Rifat Bey, a.g.e., s.154. Prens’in tavır değişikliği, olayların değişmeye başlayan genel gidişatından yararlanmak ve tepkilerin odağında yer almaktan kaçınmasından kaynaklanmıştı.

⁸⁷⁹ Akşin, a.g.e., s.151–153

dışında liberal muhalefetten farklı olarak dinsel bir siyasal düzen talebinde bulunmuştu. Adem-i merkezîyetçiler ise “liberal meşrutî düzen” talep etmişlerdi. Dolayısıyla olayların yön değiştirmesi işbirliğinin sağlam olmayan temellerini sarstı. Olayların tamamen kontrol dışına çıkmasıyla liberallerin suçlamalarına maruz kalan ulema olayların sorumluluğunu yüklemek istemedi. Ulema sınıfı bu doğrultuda siyasal cemiyeti konumunda bulunan Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin yayın organı “Bejnül Hak” gazetesinde yayınladığı beyannamelerle 31 Mart Olayı'na cephe almaya başladı.⁸⁸⁰ Bununla da yetinmeyen ulema, 31 Mart olayları yüzünden yayınına ara veren sırat-ı müstakim dergisinde olayların çıkmasında Abdülhamit, Mizan gazetesi ile İttihadı Muhammediye Cemiyeti'ni sorumlu tutmuş, meşrutiyet rejimi ile hareket ordusu'ndan övgüyle bahsetmeye başlamış⁸⁸¹ Tefvik Paşa kabinesine cephe alarak açıkça tehdit etmişti.⁸⁸²

2.2.6.2. Dini Muhalefetin Rolü

İkinci meşrutiyet ile başlayan siyasallaşma ve çağdaşlaşma paradigmlarına paralel olarak yaşanan politik ve toplumsal reformlar ile değişimler, nihayet İttihatçı iktidarın laik uygulamaları ve hukuksal açıdan rasyonelleşmesi, İslami çevrelerde Batılılaşma hedefine karşı genel bir direnmenin doğmasına açmıştı. Bu dönemin en yaygın ve popüler akımlarından olan İslamcılık, şeriat veya dini ilkelerin uygulanmadığı gerekçesiyle 31 Mart Olayı'nın önemli bir aktörü olarak politik rejime ve iktidar erkine karşı toplumda var olan dinsel tepkiden aldığı güçle muhalif bir pozisyon almıştı.⁸⁸³

31 Mart Olayı'nda dini araçsallaştıran veya istismar eden belli çevreler, iktidar-muhalefet mücadelelerinin zedelediği meşrutiyetin eşitlikçi ve özgürlükçü ideallerinin kamuoyunda prestij kaybına uğramasını fırsat bilerek İttihatçı iktidara

⁸⁸⁰ Beyannamenin tamamı için bkz. Beyan-ül Hak, Cilt:2, Sayı:29, 6 Nisan 1325, aktaran: Albayrak, a.g.e., ss.36-45. 7 Nisan 1327(20 Nisan 1909) tarihli bir suret, Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin İttihat ve Terakki ile anlaşığına dair bilgi vermektedir. Suret'in tamamı için bkz. Danişmend, **31 Mart**, s.66-67. E.J.Zürcher, a.g.m., s.69-70

⁸⁸¹ Okuyucularına seslenen dergi, hürriyet aleyhinde “idare-i zalime” dediği istibdat aleyhinde ise uzun bir yazı kaleme almıştı. Dergi, Abdülhamit'i 10 Temmuz inkılabı ile hüsrana uğrayan Abdülhamit'in milletten intikam almakla suçlamış, kanunu esasaaleyhinde hareket etmek, adamları aracılığıyla kurduğu bir propaganda cemiyeti halk arasında etkili olmakla suçlamıştı. **Suratü Müstakim**, 20 Nisan 1325

⁸⁸² Danişmend, a.g.e., s.61-62

⁸⁸³ Sencer, a.g.e., s.49

yönelik sert eleştirilerde bulunmuş, onları dinsizlikle, ahlaka ve milli geleneklere karşı aldırışsızlıkla suçlamaya başlamıştı.⁸⁸⁴

İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi ve Türkçü uygulamalarının yanı sıra İslam karşısındaki tutumu da yönetimden hoşnutsuz olmayan kesimlerin eleştirilerine maruz kalmış, muhalif basın ve kamuoyunda cemiyeti yıpratmak amacıyla başarıyla uygulanmıştı. Tanin gazetesinde işlenen kadın sorunları dahi muhafazakar muhalefetin ölüm tehditlerine varan saldırı ve eleştirilerine maruz kalmıştı.⁸⁸⁵ İttihatçı cemiyetin İslam karşıtı politikaları olarak yorumlanan laik uygulamalar, sadece dinci-tutucu çevreler değil, siyasi çıkar ve hırsları ile hareket eden ademi merkezîyetçi muhalefet tarafından istismar edilmişti. İslamı, imparatorluk sınırlarında Müslüman unsurları bir arada tuttuğuna inanan muhafazakar çevreler ile onları destekleyen liberal muhalefet, İttihatçıların İslami kültürü dışladığını ve memlekete “gavurluğu” getirdiğini savunmaya başlamışlardı. Arap muhalefeti içindeki İslami çevreler, İttihatçıların milliyetçi uygulamalarını İslamı kamuoyundan çıkarıp atmakla eşdeğer görmüştü.⁸⁸⁶ Hükümetlerin “İslam karşıtı” olarak tanımlanan politik uygulamaları ile İttihatçı üyelerin inançsızlığı üzerinde durmak muhalefetin iktidar ile mücadelesinin temel stratejisi olmuştu. Meclisi mebusan başkanı Ahmet Rıza Bey'in dinsizlikle suçlanması bunu göstermişti.⁸⁸⁷

Dini muhalefetin Volkancılar olarak adlandırılan kesimi, ayaklanmanın gelişmesinde ve yayılmasında etkin rol oynamış ve asileri desteklemişlerdi.⁸⁸⁸ 31 Mart Olayı'nın patlak verdiği sıralarda Derviş Vahdeti, bir yazısında olayı “yüce, meşru ve şeri inkılap”⁸⁸⁹ ve “Bir Nisan İnkılab-ı meşru”⁸⁹⁰ olarak tanımlamış, Abdülhamit ve askerleri överek desteklemekten kaçınmamış, yeni bir kabinenin

⁸⁸⁴ Hüseyin Kazım Kadri, **10 Temmuz İnkılabı**, s.17

⁸⁸⁵ Adıvar, a.g.e., s.150. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü**, Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1998, s.10-12. Mehmet Şehmus Güzel, “1908 Kadınları”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:7, Temmuz 1984, s.7

⁸⁸⁶ Laik uygulamaların taşrada yarattığı muhalefet için bkz. Kayalı, a.g.e., s.105-106

⁸⁸⁷ Koloğlu, İttihadi Muhammedi'nin 31 Mart Olayı'nda ne doğrudan masonluğa ne siyonizme ne de Cemiyete yönelik faaliyetler içinde olduğunu iddia etmektedir. Koloğlu, a.g.e., s.145

⁸⁸⁸ McCullagh, ayaklanma düşüncesinin İttihadi Muhammedicilerden geldiğini iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Francis McCullagh, a.g.e., s.62-63. Ayrıca bkz. Zürcher, a.g.m., s.67

⁸⁸⁹ Derviş Vahdeti, “İnkılab-ı Şeri”, **Volkan**, 15 Nisan 1909)

⁸⁹⁰ Derviş Vahdeti, “Öte Beri”, **Volkan**, 17 Nisan 1909 ve “Asker Kardeşlerimizden Selamet-i Vatan”, **Volkan**, 18 Nisan 1909

kurulmasını talep etmişti.⁸⁹¹ İttihatçıları, İslam'ı ihmal etmekle dizensizlik ile suçlayan dini muhalefet⁸⁹² baskılarını artırılarak cemiyetin tamamen tasfiyesini edilmesini desteklemişti. Bununla da yetinmeyen Vahdeti, ayaklanmanın ikinci günü Volkan'da Abdülhamit'e yönelik yayınladığı bir yazıda meşrutiyetin kaldırılabilceği, hatta meclisin dağıtılabilceğini dile getirmişti.⁸⁹³

Ayaklanma boyunca Vahdeti'nin yaptığı açıklamalar, olayın siyasal iktidar yarışına yönelik olduğunu ortaya koymuştu.⁸⁹⁴ İsyana bu kadar sahip çıkan ve destekleyen, isyancıları tahrik eden Derviş Vahdeti'nin olayın doğrudan tertipçisi olduğunu söylemek kanıtlanması zor bir iddia olarak durmaktadır.⁸⁹⁵ Olayların ikinci günü çıkan yazısında askerlerin ne istediğini, neyi talep ettiklerini bilmediği anlaşılmaktadır.⁸⁹⁶ Ancak olayların büyümesinde ve istenmeyen mecralara girmesindeki kabahati tartışmasız fazla olmuştu.

İsyanın ilerleyen dönemlerinde olayların sarayın etki alanına girmeye başlaması, başkentteki anarşi durum ve 3.ordunun hazırlıkları, dini muhalefetin bazı kesimlerinde de tutum değişikliğine yol açmıştı. İttihadı Muhammedi lideri Derviş Vahdeti de tutum değişikliği içine girmiş, ancak gerek parti liderliğini kaybetme korkusu gerekse parti içinden gelen baskılar karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştı.⁸⁹⁷

Volkacıların veya Derviş Vahdeti'nin olaylarda tüm faaliyet ve sözlerine rağmen olayların başlamasında rollerinin liberal muhalefet ile kıyaslandığında beş parmak geride olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 31 Mart olayı ile belli bir siyasal beklenti içine giren dini muhalefetin isyanın çıkmasındaki rolü talidir, olayların çıkmasını sağlayan ve fikirsel alt yapısını hazırlayan ağırlıklı olarak liberal muhalefet olmuştu.

⁸⁹¹ Volkan gazetesi yazarı Bediüzzaman Said-i Kürdi de askerleri öven ve destekleyen yazılar kaleme almıştı. **Volkan**, "Kahraman Askerlerimize", 17 Nisan 1909. Ayrıca asker olan Çerkes Sait ve Çerkes Ahmet Beylerin Volkan'da çıkan yazıları erken sevinci yansıtmış, olayların istenilen amaca ulaştığını vurgulamışlardı. **Volkan**, "Umum Asker Kardeşlerimize Bir Nasihat", 17 Nisan 1909. Asker yazılarının Volkanda çıkmaya başlamasından rahatsız olan, bunun askerlerin siyasetle uğraşması anlamına geleceğini vurgulayan Vahdeti bir nasihat yazısını aynı gün yayınlama ihtiyacı hissetmişti. Derviş Vahdeti, "Asker Kardeşlerimizden Selamet-i Vatan", **Volkan**, 18 Nisan 1909

⁸⁹² Dini muhalefetin hedefinde özellikle Ahmet Rıza Bey vardı. Lütfü Bey, **Volkan**, 18 Nisan 1909

⁸⁹³ Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Abdülhamit Han Hazretlerine Açık Mektup", **Volkan**, 14 Nisan 1909)

⁸⁹⁴ Turgut, a.g.m., s.425

⁸⁹⁵ Birinci, a.g.m., s.202

⁸⁹⁶ Derviş Vahdeti, a.g.m., 14 Nisan 1909

⁸⁹⁷ Akşin, a.g.e., s.201

2.2.6.3. Saray ve Çevresinin Rolü

31 Mart Olayı, meşrutiyetin siyasal atmosferinde hemen hemen her kesimin çıkar beklentisi içine girdiği ve yararlanmak istediği bir hareket olmuştur. Bunların başında hiç kuşkusuz Abdülhamit ile saray çevresi gelmiştir. Siyasal gelişmelerden yararlanmak isteyen Yıldız sarayı, verdiği parasal destek ve yaptığı teşviklerle olayların zemininin oluşmasına katkıda bulunmuştur.⁸⁹⁸ Ancak 31 Mart olayı'nın çıkmasında Abdülhamit'in doğrudan doğruya ilgisi veya etkisinin olduğuna dair kanıt bulunamadığını⁸⁹⁹ olayların genel gidişatından yararlanmak istediği⁹⁰⁰ ve istibdadın iadesi hevesine kapıldığını⁹⁰¹ söylemek mümkündür.⁹⁰² Dolayısıyla olayın tertip edilmesi veya çıkmasında rolü bulunmayan⁹⁰³ padişah, olaylara doğrudan müdahale etme cesaretini göstermemiş, sadece yandaşları ve hafiye güruhu aracılığıyla etkili olmaya çalışmış, askerleri Kamil Paşa'nın oğlu ve Baba Tahir gibi hürriyet taraftarları aleyhinde kışkırtmıştı.⁹⁰⁴

Abdülhamit, Tevfik Paşa'yı sadaretin başına tayin ettiğinde, 31 Mart Olayının yaratmış olduğu kargaşadan yararlanarak meşrutiyetin başında elde etmek istediği çekici haklara sahip olmak istediğini söyleyebiliriz.⁹⁰⁵ Bundan dolayı ayaklananlarla ilişki kurmaktan çekinmemişti.⁹⁰⁶ Meşrutiyetin başından beri yetkileri arasına katmak

⁸⁹⁸ Olay ile ilgili yargılamalar sırasında İkinci haremağası Nadir Ağa, padişahın askerlere rüşvet verdiğini ifade etmişti. McCullagh, a.g.e, s.62, Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi, s.18-19

⁸⁹⁹ Mevlanzade Rifat, a.g.e, s.27. Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., s.14

⁹⁰⁰ Abdülhamit'in saray başmabeyincisi, 31 Mart Olayı'nın padişah bilgisi dahilinde cereyan ettiği kanısındadır. Ali Cevat Bey, kanısı şu olaya dayandırmaktadır: "*Abdülhamit'e(...) askere hitaben bir hattı hümayun tebliğ ettirmesini, şeriata muğayir olan adam öldürme fiilinden şiddetle içtinap etmelerini hilafet namına emretmesini telif ettim... Fakat Abdülhamit, kendisine verdiğim kağıdı 31 Mart akşamı yırttı, attı.*" Halkçı gazete, 7.9.1954, aktaran: Avcıoğlu, a.g.e, s.83. Ancak bu anekdot padişah Abdülhamit'in olayların arkasındaki tertipçi olduğunu kanıtlamak için yetersizdir.

⁹⁰¹ Kuran, a.g.e., s.156

⁹⁰² Bunu savunanların başında gelen kişi İttihatçı Hüseyin Kazım Kadri idi. Bkz. Hatıraları, s.244. Bu konuda 2 Mart 1326 tarihli Tanin gazetesinde çıkan bir yoruma değinen Birinci, **31 Mart Vakasının Biri Yorumu**, s.201

⁹⁰³ Tengirşek, a.g.e., s.119. Atay, a.g.e., s.37. Nur, a.g.e., C:1, s.296. Süleyman Nazif, a.g.e., s.8. Karşı Görüş için bkz. Mehmet Memduh, **Tanzimat'tan Meşrutiyet'e**, 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1995, s.32

⁹⁰⁴ Mevlanzade Rifat, a.g.e., s.158. Süleyman Nazif, isyanı Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'nın İsmail Keml Bey ve birkaç kişi ile beraber düzenlediğini, Arnavutlar aracılığıyla askerleri isyana teşvik ettiklerini ve Galata banker ile gayrimüslimlerden aldıkları üç yüz kadar bir para ile finanse ettiklerini iddia etmiştir. Süleyman Nazif, a.g.e, s.8

⁹⁰⁵ İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra ilk Sait Paşa kabinesi döneminde Harbiye ve Bahriye Nazırlarını atama yetkisini kendi hakları altına almak ve hükümeti denetleyebilme gücünü elinde bulundurma arzusunun içeriyordu.

⁹⁰⁶ Akşin, "**İttihat ve Terakki**", s.1424

istediği Harbiye ve Bahriye Nazırlarını atama hakkını elde etmek ve yayınladığı hattı hümayuna eklemek istemişse de başarılı olmamıştı.⁹⁰⁷ Bundan dolayı kabine üyelerinin belirlenmesinde etkin rol oynamak istemiş, böylece istemediği bazı isimlerin kabinede yer almasını engellemeye çalışmıştı.⁹⁰⁸ Bu girişim, ayaklanmanın İttihat ve Terakki aleyhinde yaratmış olduğu olumsuz ortamdan yararlanmak istediğini göstermesi bakımından önemlilik arz etmiştir.⁹⁰⁹

Nitekim olayların genel gidişatına hakim olmak isteyen padişahın en büyük hatası ayaklanmayı organize eden veya arkasındaki etkin siyasal güç olan liberal kanatla anlaşmaması⁹¹⁰ aksine ayaklanmanın bir parçası veya görünen aktörü olan isyancılarla anlaşmaya çalışması olmuştu. Zira saray ile liberaller arasında anlaşmanın sağlanması da mümkün görünmüyordu, çünkü isyanın bir ayağı da çıkış itibarıyla saraya karşı planlanmış olmasıydı.

2.2.6.4. Dış Muhalefetin Rolü

31 Mart Olayı'nı sadece iç siyasal dinamiklere dayanarak açıklamaya çalışmak doyurucu sonuçlar vermeyecektir. İktidar-muhalefet mücadelesinin yaratmış olduğu iç politik gelişmeler, meşrutiyet dönemi boyunca dış dinamik ve konjonktürlerin etki alanına girmekten kaçınmamıştı. İktidar ve rejim değişimleri ile iç siyasal gelişmeler, imparatorluk genelinde politik ve ekonomik çıkarları olan büyük devletleri ilgilendirmiş, iktidar üzerinde etkili olmaya itmişti. Nitekim 31 Mart

⁹⁰⁷ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s.28

⁹⁰⁸ Nazım Paşa'nın Bahriye Nezaretine getirilmesi istenmiyordu, kendisine yakın bir ismin getirilmesini için teşebbüste bulunmasına rağmen istediğini elde edemedi. Bayur, a.g.e, Cilt:1, Kısım:2, s.188–189. Ayrıca bkz. The Memoirs of Ismail Kemal, s.334

⁹⁰⁹ Ayaklanmanın bastırılmasını takiben tesis edilen divanı harp yargılamalarında Nadir Ağa'nın verdiği ifadeler, padişahın İttihat ve Terakki aleyhi ayaklanmadan ne türden yararlanmak istediğini ve ayaklanma ile ne kadar alakalı olduğunu gösteriyordu. Nadir Ağa, divanı harp'te şunları söylemişti: “*Abdülhamit, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerinden de tüm Osmanlı aydınlarında da(...) nefret ediyordu. Bunun sonucu olarak da onların katledildiğini görmek, onu fazlasıyla mutlu kılmaktaydı.*” Bkz. McCullahgt, a.g.e, s.130

⁹¹⁰ Yukarıda değinildiği üzere Padişah, liberal muhalefetin talep ettiği isimlerle kabineyi kurmakla görevlendirmekten kaçınmış, kabinede yer almalarını istememişti. Aksi halde iktidarı kontrol mekanizmasını elinden kaçıracağını ve kendisine yönelik bir girişim olarak yorumladığı isyanın yaratmış olduğu kargaşal ortamında kendisini tasfiye edeceklerini düşünüyordu. Padişah bu düşüncesinde pek haklı görünüyordu. Zira ayaklanma amacına ulaşmış olsaydı, liberal muhalefetin onu tahttan indirmeleri bile içten değildi. Bundan dolayı Saray ile liberal muhalefetin ortak karar veya siyasal amaç etrafında birleşmesi imkansız bir durumdu.

Olayı'nda İngiliz-Alman mücadelesi egemen olmuş, kendi çıkarlarına göre siyasi sonuç beklentisi içinde olmuşlardı.⁹¹¹

İngiltere'nin 31 Mart Olayı'ndaki beklentileri, tüm meşrutiyet dönemi boyunca Osmanlı liberallerinin beklentileri ile aynı yönde olmuştu. Bundan dolayı olayların arkasında doğrudan İngilizlerin de etkili olabileceği kuşkusunu varolagelmıştır.⁹¹² İngilizlerin İmparatorluk üzerindeki politik emellerine aykırı bir iktidarın bulunmasını içine sindiremeyeceği bilinen bir gerçektir. İttihatçıların giderek Almanya'ya yakınlaşması ve Alman ekolünü benimsemesi rahatsızlık yaratmıştı. Bu sebeple İttihatçıları sindirdikleri söylenemez. İttihatçıların iktidardan uzaklaşması kendi geleneksel çıkarlarına uygun düşebilecek bir gerçektir. Dini ve muhafazakar muhalefet, bu konuda İngiltere ile hemfikirdir.⁹¹³ Bu amaçla isyancıları finanse ettikleri, İngiliz Sefareti Başkatiibi Mr.Fizmaurice'nin Derviş Vahdeti'ye para yardımında bulunduğu rivayet edilmiştir.⁹¹⁴

İngiltere, ademi merkezîyetçi muhalefet gibi İttihat ve Terakki'ye karşı bir tutum içine girmiş, Abdülhamit'in tahtta kalmasını çıkarına aykırı görmüştü. Başta Times olmak üzere birçok İngiliz gazetesi, olayların büyümesi üzerine kurulan İttihatçıları ile Hareket Ordusuna sert eleştirilerde bulunmuş, ordunun İstanbul üzerine yürümesini suç olarak saymıştı.⁹¹⁵ Times gazetesi, İttihat ve Terakki'nin düşürülmeden İngiltere'nin güvenini kazanılamayacağını vurguluyordu.⁹¹⁶ Bundan dolayı İngilizlerin isyancıları destekleyen taraf olduğu izlenimi daha çok ön plana çıkmaktadır.⁹¹⁷

Dış etkenlerin öteki ucunda yer alan Almanlar ise, "Alman yanlısı İslamcılığın iflas etmesi"⁹¹⁸ ve yeni rejimin İngiltere'nin yörüngesine girme tehlikesi, değişen dış dengeler ile stratejiler sonucunda yıllardır destek verdikleri Abdülhamit'e karşı cephe

⁹¹¹ Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Eylül 1982, s.81

⁹¹² Avcıoğlu, a.g.e, s.82. Karşı görüşler için bkz. Koloğlu, a.g.e., s.148-149. Askeri birlikler arasında dağıtılan altınlar, dikkatlerin bir anda İngiliz Büyükelçiliği ile Ahrar Fırkalı liderleri arasındaki ilişkiye çevrilmesine yol açmış, ancak şu ana kadar İngiltere'nin olaylardaki rolüne ilişkin herhangi bir bilgi İngiliz arşivlerinde tespit edilememiştir. Zürcher, a.g.m, s.73

⁹¹³ Mevlanzade Rifat, **Serbisti**, 31 Mart 1325

⁹¹⁴ Halide Edip Adivar, Vahdeti'nin "*Rusya'nın ve İngiltere'nin İttihatçılardan daha şeriatçudur*" sözünü dış yardım almak amacıyla hayli çaba sarf ettiğini iddia etmiştir. Adivar, a.g.e, s.156

⁹¹⁵ Times'tan aktaran: Koloğlu, a.g.e.,s.149

⁹¹⁶ McCullagh, a.g.e, s.71

⁹¹⁷ 31 Mart olayına katılan asilerin üzerinde bulunan paraların İngiliz hükümeti tarafından verildiği iddia edilmiştir. Bkz. Bahaeddin Şakir, a.g.e, s.611, Çavdar, **Özgürlük kavgasında...**, s.83

⁹¹⁸ Keyder, a.g.e, s.51

almış, İttihatçıları desteklemeye başlamışlardı. Kamil Paşa'nın İttihatçılar tarafından düşürülmesine rağmen bu destek uzun süre devam etmişti.

Osmanlı imparatorluğunun siyasi gelişmeleri üzerinde geleneksel yayımcı politikalara sahip olan Rusya'nın rolü veya etkisi gündeme gelmemiştir. İttihatçılara göre, ayaklanmada Rusya'nın parmağı yoktu.⁹¹⁹

Olayların başlangıcında muhalifleri destekleyen İngiltere, isyanın bastırılmasından sonra tutumlarını değiştirmiş, İttihatçıların desteklenmesi gerektiğini dile getirmeye başlamıştı.⁹²⁰

2.2.6.5. Muhalif Basının Rolü

31 Mart Olayı boyunca siyasi ortamı devamlı surette bulandıran muhalif Osmanlı basını incelendiğinde tutarlı bir yayın izlemedikleri, olayların gelişimine göre hareket ettikleri görülmüştür.⁹²¹ Ayaklanma ile beraber İttihatçıların iktidardan uzaklaşmaları üzerine cemiyeti ağır ithamlarla eleştirilmiş, tasfiye edilmesi gerektiğini sıkça dile getirmiş, ancak hareket ordusunun İstanbul sınırlarına dayanmasıyla alkış tufanları koparmaya başlamışlardı. Osmanlı basını, “kahrolsun cemiyet” yerine “yaşasın cemiyet” sloganları atmaya başlamıştı.⁹²²

Olayların çıkmasında Ahrar Fırkası'nın yaratmış olduğu kargaşanın yanısıra İTC yanlısı kabineye yönelik eşi görülmemiş basın kampanyasının eşsiz rolü bulunmuştu.⁹²³ Olaylar sırasında İttihat ve Terakki'ye muhalif İkdâm, Osmanlı, Volkan, Mizan ve Serbesti gibi gazeteler ayaklanmadan yana tavır almış, cemiyetin ordu içindeki desteğini kesmek için subayların dini bütün olmadığını, İslama aykırı davrandıkları propagandasını yapmaya özen göstermişlerdi. Zekeriya Sertel'in gericilik hareketinin kaynağı dediği Sırat-ı Müstakim dergisi yoğun bir dini propaganda yaparak halkı yeniliklere karşı kışkırtmıştı.⁹²⁴ Serbesti gazetesi, İttihatçıları dinsizlikle ve orduyu kendine alet yapmakla suçlamış, Mizan ve Volkan

⁹¹⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:112, s.117

⁹²⁰ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Kaynak Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, Mart 1996, s.147 ve 130–159

⁹²¹ İzmir mebusu Nisim Nezliyah Efendi, basının bu tutumundan meclis kürsüsünden şikayetçi olmuş, gazetelerin halkı aldattığını savunmuştu. **MMZC**, Cilt:3, 5 Nisan 1325, D:1, i:58, s.80–81

⁹²² **İkdâm**, 15 Nisan 1909, s. 4 ve 5

⁹²³ McCullagh, a.g.e, s.70

⁹²⁴ Sertel, a.g.e, s.43

yanlısı Hareket ordusundan “Hürriyet Ordusu” olarak bahsetmeye başlamış,⁹³³ olayı “İstanbul’un ikinci fethi” olarak yorumlamıştır.⁹³⁴ Yukarda kışkırtmalarından bahsettiğimiz muhafazakar Sırat-ı Müstakim dergisi istibdat aleyhinde yazılarla okuyucuları karşısına çıkmıştı.⁹³⁵ Ağız değiştiren Osmanlı, İkdam ve Serbesti gibi muhalefetin kudretli basını Abdülhamit’i gözden çıkarmış ve tahttan indirilmesini talep etmeye başlamıştı.

2.2.7. 31 Mart Olayı’nın Bastırılması

31 Mart Olayı, ittihatçıları beklenmedik bir zamanda yakalamıştı. Olayın başladığı gün İttihatçıların büyük bir kısmı böyle bir gelişmeden habersizdi. Selanik’te bulunan İttihatçıların çoğu isyan haberini İsmail Canbolat’ın gönderdiği telgraflar ile öğrenebilmişti.⁹³⁶ İstanbul ile birlikte meclisi mebusanın kontrolünü kaybeden İttihat ve Terakki, görüldüğü üzere çektiği sert ve tehditkar telgraflarla öfkelerini ortaya koymuştu.⁹³⁷ 31 Mart Olayını incelemek amacıyla gizli bir heyeti İstanbul’a gönderen İttihat ve Terakki merkezi, “*annem hastadır*”, yani “*irtica müthiştir, hareket lazımdır*” şifresiyle harekete geçmişti.⁹³⁸

Meclis mebusan, olayın ilk gününde, asi askerlerin silahlarının gölgesinde muhalif unsurlarının kümelenildiği yer haline gelmiş, İttihatçıların tüm etkileri silinmek istenmişti. İttihatçılar, Tevfik Paşa Kabinesi’nin padişahın etkisinde olduğuna inanmış, istibdat rejiminin tekrar avdet etmesinden çekinmişti. Üstelik İttihatçıların meşrutiyet ve kanuni esasiye yönelik bir girişim olarak değerlendirdikleri kalkışma konusunda, sadrazam aynı düşüncelerde değildi.⁹³⁹ Dolayısıyla İstanbul’daki yönetime güvenilemeyeceğini anlayan meşrutiyetçileri hareket ordusunun İstanbul üzerine yürümesi için tüm koşulları olgun hale getirmeye başlamışlardı. Değinildiği üzere amacının dışına taşmış olan isyanın Adana’da istenmeyen bazı olaylara yol açması sonucunda dış müdahalenin gündeme gelmesi,

⁹³³ “Hürriyet Ordusu’nun Şehre Duhülü”, **İkdam**, 25 Nisan 1909 ve “Cülus Sabahı”, **İkdam**, 28 Nisan 1909

⁹³⁴ **İkdam**, 25 Nisan 1909

⁹³⁵ **Sırat-ı Müstakim**, 20 Nisan 1325

⁹³⁶ Türkgeldi, s.29 ve Danişmend, a.g.e., s.34

⁹³⁷ Bu telgrafların birer örneği için bkz. Tevfik Biren’in Hatıraları, C:2, s.29–30

⁹³⁸ Kazım Karabekir, a.g.e, s.446

⁹³⁹ Sadrazamın Rumeli’nin çeşitli yerlerinden gelen tepki telgraflarına cevaben yazdığı telgrafın tamamı için bkz. Biren, a.g.e., s.31–32

asker ve sivil yöneticileri tedirgin etmiş, bir an evvel harekete geçmeye ihtiyacı doğurmuştu.⁹⁴⁰ Dolayısıyla rejimin güvenliğini sağlamak, isyanı bastırmak ve dış müdahaleyi önlemek amacıyla Hareket Ordusu 14 Nisan 1909'da harekete geçti.

İttihatçıları harekete geçiren etkenler, hükümeti artık doğrudan ele almak ve kamuoyunda sarsılan prestijini korumaktı.⁹⁴¹ Bu amaçla hazırlanan “Hareket ordusu” veya “Hürriyet ordusu” adındaki askeri birlikler, II.Ordu'nun bulunduğu Edirne'deki askerlerinin desteğini aldıktan sonra⁹⁴² 15–16 Nisan gecesi Selanik'ten hareket ederek 19 Nisan'da Yeşilköy'e varmıştı. Yapılacak askeri hareket, sadece olayların yaratmış olduğu tehlikeler içinde bulunan rejimi korumak için değil, İttihatçıların samimi bulmadıkları kabineye de yönelik olmuştur. Bunun farkında olan kabine olası bir askeri harekati önlemek ve kamuoyunu yanıltmak için bazı telgraflar çekmişti.⁹⁴³ Hatta İngiliz Sir Gerard Lowther'e başvurarak bu konuda yardım istemişti.⁹⁴⁴ Hükümetin yanı sıra hareket ordusunun İstanbul'a girmesini engellemek isteyen meclis başkanı İsmail Kemal Bey da 35 kişilik bir heyet kurarak Mahmut Şevket Paşa ile görüşmüş, ancak istediğini elde edememişti. Bu sırada Sait Paşa'nın başkanlığında gizli bir toplantı yapan meclisi umumi, Hareket Ordusu lehinde bir beyanname yayınlamış ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesi yönünde karar almıştı.⁹⁴⁵ Meclisin yayınladığı bir beyanname padişahın gözden çıkarıldığını ve tahttan indirileceğini kesin olarak dile getirmişti.⁹⁴⁶

Mahmut Şevket Paşa bu sırada sadarete gönderdiği bir telgrafta “*meşrutiyetin ve İstanbul'un durumunu korumak ve alınan kararların yürürlüğe konulabilmesi için bir heyetin seçilmesi ve hükümetin tereddüt etmesi halinde meydana gelebilecek*

⁹⁴⁰ Çavdar, a.g.e, s.85

⁹⁴¹ Danişmend, **31 Mart**, s.15

⁹⁴² Bleda, a.g.e., s.68

⁹⁴³ Adil Bey, çektiği telgrafların birinde, meşrutiyet usulleri ile meclisi mebusan'a taarruz olduğuna dair iddiaların gerçeği yansıtmadığını dile getirmiş, vekiller heyeti ile Ahmet Rıza Bey'in vatanperver duygularla istifa ettiklerini bildirmişti. Telgrafların tamamı için bkz. Bayar, a.g.e, 2, s.199–200

⁹⁴⁴ Lowther'den Grey'e, İstanbul, 17 Nisan 1909 tarihli ve “özel telgraf” 129 sayılı yazı, aktaran: Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.66

⁹⁴⁵ “Meclisi Umumi-i Milli Kararnamesidir”, **Sıratı Mustakim**, 20 Nisan 1325. Danişmend, **Kronoloji**, 4, s.375

⁹⁴⁶ Abdülhamit'in tahttan indirileceği endişesi karşısında Mahmut Şevket Paşa, bu yönde bir taleplerinin olmadığını ve tahtının korunağı yönünde açıklama ihtiyacı hissetmişti. Paşa'nın öncelikli hedefi, padişahı tahttan indirmekten ziyade istifaya zorlamaktı. Bkz. Ziya Şakir, a.g.e, s.55. Ancak, Danişmend'in tamamını aktardığı telgrafta padişahın Kanunu Esasi'ye bağlı kalma koşuluyla tahtının korunacağı taahhüd edilmişti. Telgrafların tamamı için bkz. Danişmend, **31 Mart**, s.109–110

olaylardan sorumlu olacağı ve şiddetli tedbirler alınacağını” bildirmişti.⁹⁴⁷ Ertesi gün vekiller heyetine gönderdiği başka bir telgrafta, tekliflerinin 24 saat içinde yürürlüğe konulmaması halinde askerlerin harekete geçeceğini dile getirmişti.⁹⁴⁸ Sadrazam bu telgraflara karşılık gönderdiği cevabında tekliflerin kabul edildiğini, ancak daha ayrıntılı görüşmeler için uygun bir yerin belirlenmesini istemişti.⁹⁴⁹

14 Nisan’da Selanik’ten yola çıkan Hareket Ordusu kumandanı Hüsnü Paşa sırayla Genelkurmay Başkanlığı ve İstanbul halkına⁹⁵⁰ yönelik iki telgraf yayınladı. Birinci telgrafın harbiye nezaretine değil de Genelkurmay başkanlığına gönderilmesinin anlamlı bir amacı vardı. Nedeni, Hilmi Paşa kabinesinin anayasaya aykırı olarak istifaya zorlanması ve Tefik Paşa kabinesinin muhatap alınmak istememesinden kaynaklanmıştı.⁹⁵¹

Nihayet olayların on ikinci günü İstanbul’a giren hareket ordusu, on üçüncü günün sonunda başkent ve olaylara hakim olmayı başardı. Kimi ittihatçılara göre, hareket ordusu, İttihat ve Terakki’yi değil, hürriyet ve meşrutiyeti kurtarmaya gelmişti,⁹⁵² ancak tehlikede olan rejim değil, daha ziyade İttihat ve Terakki iktidarı olmuştu. Nitekim hareket ordusunun İstanbul’daki olayları kontrol altına alması, iyice yıpranan⁹⁵³ İttihat ve Terakki’yi güçlendirmiş,⁹⁵⁴ kudret ve hakimiyetini artırmıştı.⁹⁵⁵

İstanbul’daki olaylar bastırıldıktan sonra sıkıyönetim ilan edilmiş, Hareket ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa birçok görevi üstlenmiş, sadece askeri işlerle ilgilenmemiş, siyasi ve idari konularla ilgilenen bir diktatöre dönüşmüştü.⁹⁵⁶ Paşa, böylelikle bir anda meşrutiyetin en güçlü adamı konumuna yükselmişti.⁹⁵⁷ Bu

⁹⁴⁷ Belgenin tamamı için bkz. Bayar, a.g.e., s.185–186

⁹⁴⁸ Telgrafın tamamı için bkz. Bayar, a.g.e., s.193–194

⁹⁴⁹ Telgrafın tamamı için bkz. Bayar, a.g.e., s.195

⁹⁵⁰ Bu telgrafın tamamı için bkz. Ali Cevat Bey’in Fezlekesi, s.137–139

⁹⁵¹ Bayar, a.g.e., s.1

⁹⁵² Hüseyin Cahit Yalçın, “31 Mart’tan Sonra İdamlar Karşısında”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:6, 5 Nisan 1962, s.171

⁹⁵³ Rıza Nur, İttihat ve Terakki’nin 31 Mart olayı öncesinde iyice zayıfladığını, fırka üyelerinin asli çekirdeğinden uzaklaştırılmış olduğunu, mebusan kulübündeki toplantılarına ancak 30–35 mebusun katıldığını aktarmaktadır. Rıza Nur, **Meclisi Mebusanda Fırkalar Meselesi**, s.37–38

⁹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nur, a.g.e., s.37–38

⁹⁵⁵ Ziya Şakir, a.g.e., s.57

⁹⁵⁶ Lütfü Simavi, **Son Osmanlı Sarayı’nda Gördüklerim**, Örgün Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 2004, s.53

⁹⁵⁷ Danişmend, a.g.e., s.375–376

yetkiler bir süre sonra iktidarı tekrar ele alacak olan İttihatçılarını dahi tedirgin edecek kadar genişlikte olmuştu.⁹⁵⁸

Olaylardan sonra siyasal yaşamda çok garip bir ikilik ortaya çıkmış, yönetim bakımından iki hükümet görüntüsü kendisini hissettirmişti. Biri resmi hükümet olmuş, ama onun ne bir siyasal teşebbüs ne de yönetim gücü kalmıştı. Diğeri ise, hem teşebbüs hem de yürütme gücünü elinde toplamış olan Mahmut Şevket Paşa, yani hareket ordusunun oluşturduğu olgu olmuştu.⁹⁵⁹ İttihat ve Terakki'nin de Hareket Ordusunu desteklediğini hesaba katarsak, dönemin en güçlü siyasal gücüne askerlerin sahip olduğunu söylenebilir.

2.2.7.2. 31 Mart Yargılamaları ve Muhalefetin Tasfiyesi

31 Mart ayaklanmasından sonra hayli yıpranan İttihat ve Terakki, askeri bürokrasinin yardımıyla saray ile beraber tutucu ve liberal muhalefeti çeşitli cezalarla tasfiye etmek istedi. Bu amaçla 25 Nisan 1909'da kurulan Divan-ı Harb-i Örfi, isyancılar ile isyanın arkasında yer alanlar hakkında sıkı tedbirler alma yoluna giderek sokağa çıkma yasağı ilan etmiş ve sıkıyönetim mahkemesini kurdu.⁹⁶⁰ Cemiyet, 31 Mart Olayı'nı muhalefetin kendisini tasfiyesi olarak algıladığından örfi İdare ile muhalifleri tasfiyeye başladı.

Nihayet yapılan yargılamalar ve cezalandırmalarda İttihatçıların belli bir intikam peşinde olduğu göze çarptı.⁹⁶¹ Ayaklanma sırasında tüm muhalefetin gruplarının ne denli tehlikeli olabileceğini fark eden cemiyet, liberal muhalefeti susturma yoluna gitti ve Abdülhamit'i tahttan indirdi.⁹⁶² Böylece saray ve

⁹⁵⁸ Cavit Bey'in Meşrutiyet Devrine Ait Hatıraları, **Tanin**, 7 Eylül 1943

⁹⁵⁹ Akşin, a.g.e, s.282

⁹⁶⁰ Meşrutiyet döneminin akışını değiştiren İdari Örfinin ilan edilmesiyle siyasal iktidarda yaşanan meşru hükümet-İttihat ve Terakki ikiliğine ek olarak üçüncü bir politik güç daha ortaya çıkmaya başladı. Muhittin Birgen, bu durumu merkezi umumi, Babîali ve örfi idare olmak üzere "üç hükümet" şeklinde tanımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhittin Birgen, a.g.e, C:1, s.76-77

⁹⁶¹ 31 Mart olayı ile hiçbir ilgisinin olmadığını iddia eden A.B.Kuran, anılarında, Bekirağa Bölüğünde tutuklu oldukları vakit, kendilerine "*Sabahattin Bey gelsin de sizi kurtarsın*" diyen Beyoğlu mutasarrıfı Muhiddin Bey'in, İttihat ve Terakki iktidarının son bulmasından sonra "*Emin olun benim kabahatim yok. İttihat ve Terakki Merkezi Umumi'den aldığım emir üzerine sizi mahkum ettik*" dediğini aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuran, a.g.e, s.169-163

⁹⁶² Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, olaylar bağlantısının olduğuna kanıt gösterilmiş, hakkında dava açılması ve yüce divana sevk edilmesi gündeme getirilmiş, ancak son anda bu karardan vazgeçilmişti. Padişahın mahkeme kararlarına dayanılarak indirilmek istenmesi, olaylarla doğrudan bağlantısını göstermesi bakımından yeterli değildir. Olayların yaratmış olduğu kargaşadan yararlanmak

muhafazakar muhalefet önemli ölçüde tasfiye edildi.⁹⁶³ Daha çok isyan ile ilişkileri olanları cezalandırmak için çıkarılan kanun, bir süre sonra amacının dışına çıkarak tüm muhaliflerin susturulmasında kullanılmaya başlandı.⁹⁶⁴ Örfi İdarenin verdiği yetkiye dayanan İttihatçılar, muhalifler hakkında geniş bir tatbikat başlatarak kimine sürgün cezası, kimine göre hapis cezası verdi. Meşrutiyet iktidarını iyice otoriterleştiren örfi idare sert uygulamalarıyla bir süre sonra muhalefetin eleştirilerine uğramaya başladı,⁹⁶⁵ sadece muhalif fırkalara şiddet uyguladığı ve taraflı davrandığı iddia edildi.⁹⁶⁶ Bunu kabul etmeyen Halil(Menteşe) ve Talat Bey gibi İttihatçılar, iddiaların doğru olmadığını, divanı harbin hiçbir partiye taraftar olmadığını, muhalif fırkalar hakkında tarafsız soruşturmalarda bulunduğunu savunmuşlardı.⁹⁶⁷

Muhalefetin bir başka iddiası da saray muhalefetinin tasfiye edilmesi, nihayet padişah değişikliği ile iktidarın tamamen İttihat ve Terakki'nin geçtiği⁹⁶⁸ ve hareket ordusunun İttihat ve Terakki adına hareket ettiği yönündeydi.⁹⁶⁹ Hareket Ordusu kumandanı Mahmut Şevket Paşa, bu iddiaları tekzip etme ihtiyacı duyarak yayınladığı bir beyanname ile İttihatçılarla herhangi bir ilgisinin olmadığını kamuoyuna duyurdu.⁹⁷⁰ Bazı İttihatçıların tepkisine neden bu durum gerçeği yansıtmamış,⁹⁷¹ paşa ile cemiyet arasında keskin bir korelasyon olduğu kuşku daima var oldu. Nihayet İTC ile muhaliflerinin hesaplaşması şeklinde geçen olaylardan⁹⁷² cemiyetin başarı ile çıkması, böylelikle iktidarını pekiştirmesinde ordunun ve başında bulunan Paşa'nın inkar edilemez desteği büyük olmuştu.

Hareket ordusu, başkentteki olaylara hakim olduktan sonra Mahmut Şevket Paşa'nın imzasını taşıyan bir bildiriye⁹⁷³ tüm muhalifleri kapsayan kavramlar kullanılması nedeniyle Rıza Nur, Ahmet Cevdet, Ali Kemal ve Mevlanzade Rıfat

istediğinden doğrudan değil, dolaylı etkisinden bahsedilebilir. Bu konu için bkz. Türkgeldi, a.g.e., s.43. Abdurrahman Şeref, "Sultan Hamit'in Tahttan İndirilişi", **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:5, 29 Mart 1962 ve Catherina Boppe-Vigne, a.g.m, s.24. Padişaha isnat edilen suçlar için bkz. Akşin, a.g.e., s.298–299. Son olarak sıkıyönetim mahkemesinin padişahın olaylarla ilişkili olduğuna dair raporun tamamı için bkz. Celal Bayar, a.g.e., s.47–53

⁹⁶³ **Jön Türklerden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne**, Hazırlayan: Yusuf Ziya İnan, s.141

⁹⁶⁴ Ayrıntı için bkz. Catherine Boppe-Vigne, a.g.m.,s.25

⁹⁶⁵ **MMZC**, Cilt:3, 3 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:73, s.490

⁹⁶⁶ **MMZC**, Cilt:3, 3 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:73, s.491

⁹⁶⁷ **MMZC**, Cilt:3, 3 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:73, s.491

⁹⁶⁸ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, a.g.e, s.49

⁹⁶⁹ Mehmet Selahattin, a.g.e., s. 31

⁹⁷⁰ Yayımlanan beyannamenin tamamı için bkz. Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, s.156–157

⁹⁷¹ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 7 Eylül 1943

⁹⁷² Birinci, a.g.m., s.207

⁹⁷³ Bildiri için bkz. **İkdam**, 28 Nisan 1909

gibi muhalifler kişiler gizlenmek veya yurt dışına çıkma gereği duymuştu.⁹⁷⁴ Dolayısıyla muhaliflerin bir kısmının henüz hareket ordusu İstanbul'a girmeden saklanması ve kaçması yargılamanın yayılmasını önlemişti.⁹⁷⁵

Ayaklanma sırasında oldukça faal olan İsmail Kemal ile Müfit Beyler hakkında divanı harb'e sevkedilmeleri için önerge verildi.⁹⁷⁶ Bunlardan İsmail Kemal Bey hakkında isyan sırasında kamuoyunda hürriyet ve parlamento aleyhinde maksatlı beyanlarda bulunmak, asi askerleri övmek, onların meşru taleplerde bulunduğunu iddia etmek, Tevfik Paşa kabinesini meşru olarak tanıtmak, nihayet Ahmet Rıza, Cavit ile Cahit Beyler hakkında verilen idam cezasını meşru göstermeye çalışmak ile suçlandı.⁹⁷⁷ Bu iddialara dayananan Boşo Efendi, iki mebusun istifa etmeleri gerektiğini savundu.⁹⁷⁸ Muhalifler ise, kararın uygunsuz olduğunu, zira İsmail Kemal Bey'e itham edilen suçlamaların askeri baskı ve korku altında söylediğini dolayısıyla bunun da bir suç teşkil edemeyeceğini vurguladı. Ancak kararlı görünen İttihatçılar, muhaliflerin aksine hiçbir baskı altında kalmadan, buna inanarak ve gönülden bağlı olarak isnad edilen söz ve eylemlerde bulunduğunu savundu.⁹⁷⁹ Nihayet muhaliflerin tüm çabalarına rağmen iki mebusun divanı harbe sevkedilmelerini talep eden önerge kabul edildi.⁹⁸⁰

Mahmut Şevket Paşa'nın bildirisini takiben Mizancı Murat⁹⁸¹ ve Osmanlı gazetesi sahibi Ahmet Fazlı Beyler ile beraber Prens Sabahattin tutuklandı ve bir süre

⁹⁷⁴ Rıza Nur, Mısır'a kaçtığında Pire'de bulunduğu bir sırada meclise gönderdiği bir mektupta İstanbul'un güvenli olmadığını, dolayısıyla can güvenliği için bir süre gelemeyeceğini bildirdi. **MMZC**, Cilt:3, 3 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:73, s.490–491. Nur, Hayat ve Hatıratım, C:1, s.302.

⁹⁷⁵ Kaçanların adları için bkz. Bayar, a.g.e., 2, s.33–34

⁹⁷⁶ **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.702. Ayrıca, **MMZC**, Cilt:3, 21 Nisan 1325, D:1, Sİ:1, İ:66, s.204–205

⁹⁷⁷ **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.702–705

⁹⁷⁸ Boşo Efendi, isyanın doğrudan doğruya İttihat ve Terakkiyi hedeflediğini, şeriatın veya şeriat söylemlerinin bahane olduğunu savundu. Bununla yetinmeyip İsmail Kemal Bey'in de olaylarda hayli kabahatli olduğunu iddia etti. **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.706

⁹⁷⁹ Ali Osman Efendi, İsmail Kemal Bey'in isyan sırasında olayı “*meşruun meşru*” dediğini vurgulayarak eleştirilerde bulundu. **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.716

⁹⁸⁰ **MMZC**, Cilt:3, 14 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:81, s.744–745

⁹⁸¹ Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye ve Mülkeyeliler**, Cilt: II, Mars Yayınları, Ankara, 1968–1969, s.1048. İsyarla birlikte beklenti içine giren ve İttihatçılara hakaret eden Mizancı Murat, ayaklanma sırasında yazdığı “*Mefsedetkarane Bentlerinden*” ve “*İnkılab-ı Sahih*” yazıları ile halkı hükümet aleyhinde kışkırtıcı yayınlarda bulunduğu iddiası ile tutuklandı ve Rodos'a sürgün edildi. Temo, a.g.e, s.194, Fevziye Abdullah, “Mizancı Mehmet Murat Bey”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C:2, Sayı:3–4, Eylül 1950-Mart 1951, İbrahim Horoz Basımevi, 1952, s.87. Murat Bey, daha sonra yazdığı hatıralarında örfi idarenin ilan edilmesinden onbeş gün önce İttihatçıların divanı harbe sevkedilecek isimlerin bulunduğu bir listeyi hazırladıklarını savunmuştur. Bkz. **Mizancı Murat Bey'in Meşrutiyet Dönemi Hatıraları**, Marifet Yayınları, İstanbul, Mart 1977, s.100

Harbiye Nezaretinde alıkonuldu. Çıkarılan“Matbuat kanunu” ile basın dizgin altına alındı ve faaliyetleri önemli ölçüde kısıtlandı.⁹⁸² Mevlanzade Rıfat on gün süreyle sürgün cezasına çarptırıldı. Prens Sabahattin ise, olaylar ile herhangi bir ilişkinin olduğuna dair kanıt bulunamaması ve Mahmut Şevket Paşa'nın araya girmesi sonucu serbest bırakıldı ve bir süre sonra Avrupa'ya gitti. Prens'in serbest bırakılması, onun suçsuz olduğunu göstermedi.⁹⁸³ Serbest bırakılmasında Sultan Reşat⁹⁸⁴ ile İngilizlerin devreye girmesi ve İttihatçı iktidarın İngilizleri karşılığında almak istememelerinin payı büyük olmuştu.

Bu sırada İzmir'de yakalanarak İstanbul'a getirilen Derviş Vahdeti, Divanı Harp'te yapılan yargılamanın ardından yayınlanan resmi ilan ile 31 Mart Olayı'nın başı olarak suçlu bulundu ve idama mahkum edildi.⁹⁸⁵

2.2.7.2. 31 Mart Sonrası Siyasi Durum

19 Temmuz 1909'da meclis'te “cemiyetler yasası” dolayısıyla kurulacak siyasi cemiyetlerin nitelikleri konusunda tartışmalar yaşandı.⁹⁸⁶ Talat Bey'in gündeme getirdiği yasanın ikinci görüşmelerinde gündeme gelen maddeler cemiyet kurma ile ilgili önemli kısıtlamalar getiriyordu. Özellikle önemli kısıtlamalar getiren dördüncü madde üzerinde yapılan tartışmalar, yoğun itirazlar ve talepler karşısında kanun lahiyasında çıkarıldı.⁹⁸⁷ İttihatçılar ile hükümetin genel olarak bu maddeye taraf olduğu söylenebilir, ancak bu maddeyi tamamen kendilerine yönelik bir girişim olarak düşünen Ermeni ve Rum mebuslar etmiş, maddenin çok dinli çok etnikli ülkede sorun çıkaracağını savunmuşlardı.⁹⁸⁸ Ohannes Efendi, bu maddenin hakimiyet-i milliye fikri ile meşrutiyet ruhuna aykırı bir fesad kaynağı olacağını

⁹⁸² Yargılama sırasında tutuklamalar ve cezaların geniş özeti için bkz. Alkan, a.g.e., ss.112-115

⁹⁸³ Birinci, a.g.m, s.203

⁹⁸⁴ Atay, Sultan Reşat'ın Harbiye Nezaretine gittiği bir vakit, bir kadın “oğlum kurtar” çılgılığı üzerine yanında bulunan Mahmut Şevket Paşa'ya “Sabahattin'i kurtarınız” dediğini aktarmaktadır. Falif Rıfki Atay, a.g.e., s.38–39. Prens Sabahattin, a.g.e, s.134–135

⁹⁸⁵ Vahdeti'nin idamı ile ilgili mahkeme kararının tamamı için bkz. Celal Bayar, 2, s.241–242. Öteki idamlar için bkz. Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, ss.210–260. ve Albayrak, a.g.e, s.324–345. “Divan-ı Harb-i Örfi'de”, **Hürriyet**, 21 Nisan 1325

⁹⁸⁶ **MMZC**, Cilt:5, 6 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:114, s.436

⁹⁸⁷ **MMZC**, Cilt:5, 6 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:114, s.437. Dördüncü madde içeriği şöyleydi: “Kavmiyet ve kavmiyet esas ve ünvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur(yasaktır)”

⁹⁸⁸ **MMZC**, Cilt:5, 6 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:114, s.439–441

vurgulamış,⁹⁸⁹ Hiristo Dalçef ise maddenin tamamıyla öteki unsurları Osmanlılaştırmak/Türkleştirmeyi amaçladığını dolayısıyla Osmanlı unsurlarını çatıştıracağını savunmuş, maddenin teyirini istemişti.⁹⁹⁰ Maddeye itiraz edenler çoğunlukla Ermeni, Rum, Arnavut ve Arap kökenli mebuslar ile ülke bütünlüğüne önem veren Lütü Fikri Bey gibi muhalifler olmuştu.⁹⁹¹ Bu mebusların şiddetli direniş ve eleştirilerine rağmen İttihatçılar, iktidarlarına güvenli bir siyasal ortam yaratmak için bu maddeyi kabul etmekte ısrarcı davranmışlardı.

Dördüncü madde hakkında yapılan tartışmalar o kadar sertleşti ki karşı olan ve olmayanlar arasında kişisel hakaret yaşanmış, birbirlerini ağır ithamlara suçlamışlardı.⁹⁹² Lütü Fikri Bey ile 51 arkadaşının verdiği önerge ve şiddetli itirazları dahi tartışmaların önüne geçmeyi başaramadı. Nihayet tüm itirazlara rağmen dönemin siyasal gidişatından ürken İttihatçılar, maddenin kabul edilmesini zar zor sağlayabildiler.⁹⁹³ Böylece İttihat ve Terakki, 10 Ağustos 1909'da meclis kararıyla çıkarılan cemiyetler kanunu⁹⁹⁴ ile iktidarlarına karşı tehlike arz edebilecek tüm muhalif siyasal örgütleri kapatmak için uygun bir fırsat yakaladı. Bu yasaya dayanan İTC, dini, etnik ve liberal muhalefeti önemli ölçüde tasfiye etmiş, denetleme iktidarını fiili bir iktidara dönüştürmek için faaliyetlerini yoğunlaştırmış, genel merkezlerini İstanbul'a getirerek doğrudan doğruya ülke yönetimi üstlenmeye karar vermişti.⁹⁹⁵

Muhalifleri tasfiye etmekte kararlı olan İttihatçıların etkisindeki hükümet Ahrar Fırkası'nın merkezini basmış, burada bulunan evrakları Divanı Harbe tevdi etmiş ve

⁹⁸⁹ **MMZC**, Cilt:5, 7 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:115, s.446–447. Ohannes Efendi, Ermeni cemiyetleri başta olmak üzere tüm partilerin meşrutiyetin korunması ve gelişmesi için çalıştığını, maddenin gereksizliğini vurgulamak için de “*Halbuki sizden ziyade Türk'üm ve Türk'ten ziyade Türküm*” demişti.(alkışlar). **MMZC**, Cilt:5, 7 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:115, s.448

⁹⁹⁰ **MMZC**, Cilt:5, 7 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:115, s.448–449. Sivas mebusu Dagavaryan, bu maddenin kabulü durumunda istibdat döneminde olduğu gibi gizli cemiyetlerin kurulacağı, nitekim maddenin de bunu dayattığını savundu. **MMZC**, Cilt:5, 7 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:115, s.449. Muhalif mebusları destekleyen diğer bir Ermeni kökenli mebus Muratyan Efendi, partilerin olmadan milletlerin, cemiyetlerin olmadan hükümetin terakki edemeyeceğini, bundan dolayı madde ile ilgili görüşmelerin bitirilmesini talep etti. **MMZC**, Cilt:5, 7 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:115, s.446–452

⁹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. **MMZC**, Cilt:5, 7 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:115, s.451–457

⁹⁹² Kozdi Efendi(İstanbul) ile Mehmet Ali Bey(Canik) arasında birbirlerini Girit'te fesad çıkarmak ve Yunanistan'dan fesad getirme gibi ağır ithamları yaşandı. **MMZC**, Cilt:5, 7 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:115, s.464–465

⁹⁹³ Madde, 69'a karşı 90 oyla kabul edildi. Maddeyi reddedenler çoğunlukla dini ve etnik gruplara mensup mebuslar ile muhalif mebuslardan oluşuyordu. **MMZC**, Cilt:5, 7 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:115, s.468–470

⁹⁹⁴ **MMZC**, Cilt:6, 26 Temmuz 1325, D:1, Sİ:1, İ:127, s.230

⁹⁹⁵ Sertel, a.g.e, s.44

nihayet yapılan yargılamalar sonucunda partiyi kapatmış,⁹⁹⁶ birçok üyesini tutuklamıştı. Muhalif fırkanın kapatılması, olaylar ile bağlantısı olduğuna delalet edildi.⁹⁹⁷ Muhalefeti tasfiye etmekte hızını alamayan iktidar, hükümet darbesi hazırlamakla suçladığı Fedekaran-ı Millet ile birlikte İttihadı Muhammedi Cemiyetlerinin çalışmalarına son verdi.⁹⁹⁸

Divanı Harp, verdiği tüm cezalara rağmen muhalefetin önünü nihai surette aldığını söylemek doğru olmayacaktır.⁹⁹⁹ Ahrar Fırkası'nın kapatılmasını takiben bazı üyeleri ile muhaliflerin yurtdışında toparlanmak ve partiyi yeniden kurabilmek amacıyla örgütlenme içine girmesi bunu göstermişti.¹⁰⁰⁰ Muhalefetin örgütlenmesi, dolayısıyla toparlanmasını önlemek isteyen Sıkıyönetim mahkemesi başkanı Mahmut Şevket Paşa, yurtdışında muhalifler hakkında yakalama emri çıkardı. Mahkeme, haklarında başkentte çıkarlarına uygun ihtilal veya irtica hareketini meydana getirmek, bu konuda ön ayak olmak ve kışkırtıcılık suçlamasıyla haklarında dava açtı.

Sultan Mehmet Reşat, 31 Mart olayları sırasında sadaretin başına geçen ve İttihatçıların karşı olduğu Tevfik Paşa'yı tekrar hükümeti kurmakla görevlendirdi. Yeni kabinede Cavit Bey ve Hayri Bey gibi İttihatçılara yer verilmek istenmiş, ancak bu kişiler kendilerinden habersiz yapılan atamaları meşrutiyete aykırı bularak partilerinin kararı olmadan kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Nitekim Merkezi

⁹⁹⁶ Nur, **Meclisi Mebusan'da Fırkalar Meselesi**, s.19, Ahrar Fırkası, 30 Ocak 1910'da ilan ettiği beyanname ile resmen kapandığını ilan etti. Görünüşe bakılırsa partinin kendisini feshettiğini ortaya çıkmaktadır. Yayınladığı bildiriye her türlü özgürlüğün tahakküm altına alınması ve olağanüstü şartların mevcudiyeti dolayısıyla faailetlerini durdurduğunu, ancak politik ortamın normale dönmesi halinde çalışmalarına tekrar başlayacağını kamuoyuna duyurdu. Beyannamesi için bkz. **İkdam**, 30 Ocak 1910

⁹⁹⁷ 9 Teşrin Evvel 1909'de Fransız Petit Parisien gazetesine konuşan üst düzeyli bir İttihatçı Ahrar Fırkası'nı 31 Mart Olaylarından sorumlu tutan bir mulakatı yayımlandı. Mulakatın büyük bir kısmı ve Prens'in mulakat hakkındaki görüşleri için bkz. Prens Sabahattin, a.g.e., s.137-139

⁹⁹⁸ Tökin, a.g.e. s.43

⁹⁹⁹ Ziya Şakir, a.g.e., s.61. İsmail Kara, bunun İslamcı muhalefet için de geçerli olduğunu, 31 Mart Olayı'ndan sonra saldırılarını yoğunlaştırdıklarını vurgulamaktadır. İsmail Kara, **İslamcılığın Siyasi Görüşleri**, İz Yayınları, İstanbul, 1984, s.218

¹⁰⁰⁰ Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Kahire'ye geçen Mevlanzade Rifat, kapatılan Ahrar Fırkası genel sekreteri Nurettin Ferruh ve Sinop mebusu Rıza Nur ile çeşitli görüşmeler yaptı. Mısır'da buluşan muhalifler Ahrar Fırkası'nı tekrar canlandırmak için çeşitli çevreler ile ilişkiye geçti. Bu çabalar sonucunda muhalif Şerif Paşa'dan maddi yardım alındı. Nihayet bu sırada Atina'da bulunan İsmail Kemal başkanlığında tekrar birleşmek hususunda analaşmaya varıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Mevlanzade Rifat'ın Anıları**, ss.59-61

Umumi, bu sırada İstanbul'a çektiği telgraflarda gençlerin iktidar mevkiine geçmesinin zamansız olacağını bildirdi.¹⁰⁰¹

Tevfik Paşa'nın sadaretin başına getirilmesine engel olamayan İttihatçılar yeni kabineyi meclis kararı ile uzaklaştırma yoluna gitti. İttihatçı İsmail Hakkı Bey(Bağdat), yeni kabinenin güvenoyu alması için meclisin onayını alması gerektiği yönünde bir önergeyi gündeme getirdi.¹⁰⁰² Meclis başkanı kabineyi atama hakkının padişaha ait olduğunu savunmuşsa da İttihatçılar ile birlikte muhalifler, yeni bir kabinenin kurulmasını şiddetle talep etti.¹⁰⁰³ Bu tartışmalar sırasında İttihatçıların kararlı tutumu karşısında Tevfik Paşa önergenin verilmesinde dört gün sonra yoğun baskılar altında istifa ettiğini açıkladı.¹⁰⁰⁴

İttihatçılar, iktidar mekanizmasını doğrudan ele almamanın ne yanlış olduğunu da anlamıştı. Bundan dolayı siyasi rakiplerini marjinalize etmeye çalıştı, iktidar otorite üzerindeki etkisini güçlendirmek için iktidarı kontrol etmek yerine üstlenmesi gereğini duydu. Bu doğrultuda ilk olarak hükümet kadrolarında değişiklik yaparak 31 Mart Olayı ile istifa etmek zorunda kalan Hüseyin Hilmi Paşa'yı tekrar sadaretin başına getirdi. Bununla da yetinmeyen İttihat ve Terakki, muhalefete karşı iktidar gücünü muhafaza etmek amacıyla Talat ile Mehmet Cavit Beylerin de kabinede yer almasını sağladı.

2.2.7.3. 31 Mart Olayı'nın Genel Değerlendirilmesi

31 Mart Olayı'nın “*şeriatçı mı yoksa daha farklı nitelikte bir ayaklanma mıdır*” sorusundan ziyade olayın arkasında yer alan güçlerin kim olduğu sorusu daha önemlidir. Merkezi iktidar güçleri ile muhalif liberallerin mücadelesinin bir sonucu olan ayaklanma,¹⁰⁰⁵ tümüyle aşağı sınıflar arasında kendiliğinden ortaya çıkan bir tutuculuk patlaması değil, tümüyle yukarıdan düzenlenmiş yapay siyasal bir eylemdi.¹⁰⁰⁶ Bu olayın arkasında halktan gelen bir muhalefet olmamış,¹⁰⁰⁷ tamamıyla

¹⁰⁰¹ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 6–7 Eylül 1943

¹⁰⁰² **MMZC**, Cilt:3, 18 Nisan 1325, D:1, İ:63, s.138 ve **MMZC**, Cilt:3, 19 Nisan 1325, D:1, İ:64, s.158–159

¹⁰⁰³ **MMZC**, Cilt:3, 18 Nisan 1325, D:1, İ:63, s.138

¹⁰⁰⁴ Danişmend, **31 Mart**, s.174

¹⁰⁰⁵ Rustow, a.g.m., s.516

¹⁰⁰⁶ McCullagh, a.g.e, s.67

¹⁰⁰⁷ Turgut, a.g.m., s.426

1908 hürriyetinden sonra İttihatçıların denetleme iktidarından hoşnutsuz olan ve cemiyeti tasfiye etmek isteyen bir muhalefet güruhunun girişimi olmuştu. Bu kozmopolit muhalefet ile olayın başını başta Prens Sabahattin ve ilkelerine bağlı olan Ahrar Fırkası idi. İttihat ve Terakki'ye çeşitli nedenler dolayı küsenler ile çıkarlarını muhalefet tarafında yer almakta görenler de onlara katılmıştı.¹⁰⁰⁸ Bu muhalefet toplumdaki dinsel tepkiden faydalanmak suretiyle iktidar gücünü tasfiye etmeyi amaçlamıştı. Dolayısıyla daha önce değinildiği üzere 31 Mart Kalkışması, dini söylemleri olmakla beraber irticai bir faaliyet veya meşrutiyete yönelik bir girişim olmaktan çok genel itibariyle siyasi olmuştu.¹⁰⁰⁹

Ne var ki ayaklanma ile birlikte ortaya çıkan anarşik durumun rejimin demokratik ve yasal işleyişi ile beraber tüm özgürlükleri tehdit eder hale gelmesi meşruti rejimi tehlikeye düşürmüş, iç savaş ihtimali tırmandırmıştı. Osmanlı siyasi gelişmeleri ile demokratikleşme çabalarını tehdit eden ayaklanmadan sonra ilerde görüleceği üzere cemiyet fırkalaşmaya ihtiyacı hissetmiş,¹⁰¹⁰ Mayıs 1909'da parti iç tüzüğünden değişiklik yaparak kamuoyuna duyurmuştu.¹⁰¹¹ İttihatçılar, böylelikle kendi içlerindeki muhalefet ile kamuoyunda yükselen muhalefetin eleştirilerini azaltmayı düşündü. İttihatçılar bunu yaparken üyelerini muhalefeti güçlendirecek veya meşrulaştıracak katı bir program etrafında disipline etmeyi hedeflememiş,¹⁰¹² daha çok parti amaçları ile programı etrafında memnun etmek ve parti içi çatışmayı önlemek istemişti. Ancak, parti-cemiyet ikilemi, tüm meşrutiyet dönemi boyunca İttihat ve terakki'nin tam manasıyla partileşmesini engelledi.¹⁰¹³

Son olarak denetleme iktidarının güvende olmadığını anlayan İttihat ve Terakki, siyasi gelişmeler ile iktidar tekeli üzerindeki kontrolünü artırmış,¹⁰¹⁴ bu dönemden itibaren kurulan kabineler üzerindeki politik kontrol mekanizmasını genişletmiş, muhalif oluşumların filizlenmesini önlemek amacıyla meclis çoğunluğunun yanı sıra yürütme organının işleyişinde fiilen yer almaya gayret etmişti. Dolayısıyla iktidar-muhalefet ilişkileri bakımından bir milat olan isyandan

¹⁰⁰⁸ Akşin, a.g.e., s.332 ve s.397

¹⁰⁰⁹ Ahmad, a.g.e., s.72-73. Ayrıca bkz. Şerif Paşa, a.g.e., s.45 ve Hüseyin Kazım Kadri, **Hatıralarım**, (Hazırlayan: İsmail Kara), İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1991, s.244

¹⁰¹⁰ Hüseyin Cahit, "Cemiyet ve Fırka", **Tanin**, 25 Ağustos 13225

¹⁰¹¹ Tunaya, a.g.e, C:1, s.80-81

¹⁰¹² Kayalı, a.g.e, s.107

¹⁰¹³ Victor R. Swenson, "The Military Rising In İstanbul 1909", **Journal of Contemporary History**, Vol. 5, No.4, 1970, s.182-183 ve Tunaya, a.g.m., s.104

¹⁰¹⁴ Tunaya, a.g.e, C:3, s.58-59

sonra İttihatçılar, “bizden olmayan 31 Martçıdır” zihniyeti ile hareket etmeye başlamış, muhalefete karşı siyasal toleransını iyice azaltmıştı. Çalışmamız ile meşrutiyet inkılabının birinci aşamasının sona erdiği bu dönemde¹⁰¹⁵ imparatorluğun iç ve dış sorunlarının giderek artması, muhalefetin hırçınlaşması ve saldırılarını yoğunlaştırması, iktidar mücadelelerinin niteliğini değiştirmeye başladı.

2.3. İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi

31 Mart Olayı'nın bastırılmasında sonra tahtta getirilen Mehmet Reşat'ın atadığı Tevfik Paşa'nın istifasından kısa bir süre sonra sadaretin başına ayaklanma sonucu istifa etmek zorunda kalan Hilmi Paşa, muhalefetin itirazlarına karşı İttihatçıların titiz çalışmaları ve istekleri sonucunda yeniden sadaretin başına getirildi.¹⁰¹⁶ Hilmi Paşa'nın atanması, İttihatçıların muhalefet karşısındaki kararlı duruşunu sergilemiş, böylece iktidarı fiilen eline almak yolunda önemli bir mesafe almaya başlamıştı.¹⁰¹⁷ İttihatçılar Hilmi Paşa üzerinde ısrar etmesinin nedeni, 31 Mart Olayı'nın yasa dışı olduğunu vurgulamak ve kesintiye uğrayan iktidar mekanizmalarını iyice pekiştirmekti.¹⁰¹⁸

Kimi muhaliflerin “caniler kabinesi”¹⁰¹⁹ olarak tanımladığı Hilmi Paşa hükümeti programını¹⁰²⁰ muhaliflerin itirazı olmadan 24 Mayıs 1909'da meclis'te okudu.¹⁰²¹ Meclis'in güvenoyuna sunulmuş ilk kabine olan Hilmi Paşa hükümeti, kısa bir süre sonra İttihatçıların desteğiyle güven almaya başardı.¹⁰²²

Hilmi Paşa kabinesi döneminde anayasada yapılacak değişiklik ve düzenlemelerle iktidarını güçlendirmek isteyen İttihat ve Terakki, Ağustos 1909'da harekete geçerek anayasadaki monarşik gölgeyi kaldırmayı hedefledi. 1909 anayasası da denilen ve iktidarın yeniden düzenlenişi bakımından somut katkısı olan bu değişikliklerle demokratik sayılabilecek yasama ve yürütme organları yaratılmış, yasamayı ön plana alan, onu kollamayı amaçlayan klasik parlamenter hükümet

¹⁰¹⁵ Sertel, a.g.e, s.44

¹⁰¹⁶ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 7 Eylül 1943

¹⁰¹⁷ Danişmend, **Kronoloji**, 4, s.381.

¹⁰¹⁸ Çavdar, **Talat Paşa**, s.160

¹⁰¹⁹ Mehmet Selahatin Bey, a.g.e, s.36

¹⁰²⁰ Hüseyin Cahit, “Kabinenin Programı”, **Tanin**, 12 Mayıs 1325. Güneş, a.g.m., s.214–220

¹⁰²¹ **MMZC**, C:3, 11 Mayıs 1325, D:1,Sİ:1, İ:78, s.635–636

¹⁰²² 124 kabul, 6 red ve 32 çekimser oy oranı ile kabine güvenoyu aldı. **MMZC**, Cilt:3, 11 Mayıs 1325, D:1,Sİ:1, İ:78, s.637–638

sistemi anayasaya girmiş¹⁰²³ ve devlet düzeni parlamenter açıdan güçlendirilmiştir. Böylece padişahın yetkileri önemli ölçüde kısıtlanmış, 35.maddede yapılan düzenleme ile meclisin feshi zorlaştırılmış, meclise üstünlük sağlanmıştır.¹⁰²⁴

2.3.1. İktidarı kontrol Etme Hamlesi: Siyasi Müsteşarlık

31 Mart ayaklanması ile iktidarı hayli yıpranan ve kendilerini güvende hissetmeyen İttihatçılar, yönetim ya da hükümete ortak olabilmek için meclis gündemine çok ilginç bir öneriyi getirdiler. Bu öneri, hükümeti meclis çoğunluğu ile kontrol etmeyi amaçlayan, böylece iktidarın fiili bir parçası olmayı içeren siyasi müsteşarlıktı.¹⁰²⁵ İttihatçılara göre, bu sistemle hükümet ve meclis arasında sağlıklı bağlantı kurulabilecek, bu işbirliği ile önemli icraatlar yapılabilecekti.¹⁰²⁶ Ancak asıl amaç, kontrol etmek istedikleri hükümete istedikleri kişileri almak, böylelikle iktidarı mutlak bir şekilde ele geçirmektir.

İTC'nin bu amacına ulaşması için öncelikle anayasanın 67.maddesini değiştirmesi gerekiyordu.¹⁰²⁷ Ancak başta muhalifler olmak üzere bazı hükümet üyeleri, merkezi umumi ile birtakım İttihatçılar bu teklife karşı tavır aldı, böylelikle cemiyet içinde asker-sivil çatışması ile beraber görüş ayrılıkları iyice su yüzüne çıkmaya başladı.¹⁰²⁸ Maddenin ülkeye faydalı olamayacağını savunan Mustafa Efendi(Konya) şahsa özel bir durum yaratcağını, örneğin Hariciye Nazırı Refik Bey'in düşürülmesi durumunda, mebus olarak mecliste yer almasının doğru

¹⁰²³ Ayrıntı için bkz. Tanör, a.g.e, s.195–196

¹⁰²⁴ Servet Armağan, **Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975, s.22–23

¹⁰²⁵ Bu konuyu ele alan bir çalışma için bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, “İttihat ve Terakki ve Siyasi Müsteşarlık”, **Toplumsal Tarih**, C:8, Sayı:43, s.32–36

¹⁰²⁶ Hüseyin Cahit, “Müsteşarlar Meselesi”, **Tanin**, 6 Mayıs 1325

¹⁰²⁷ Değiştirilen maddelerin görüşüldüğü bir sırada Boşo Efendi'nin uyarısı üzerine meclis başkanı maddenin 67 değil, 70.madde olduğunu hatırlattı. Bu maddenin içeriği tam olarak şöyle idi: “*Heyeti Mebusan azalığı ile hükümet memuriyeti, bir zat uhdesinde içtima edemez. Fakat vükekalıkla mebusluk içtima edebildiği gibi, Meclisi Mebusan azaları mebusluğu muhafaza etmek üzere Vükela Müsteşarlığı deruhte edebilirler. Mebusan tayin olunan müsteşarlar elyevm devairde müstahdem bulunan müsteşarların selahiyetini kanuniyelerini tamamıyla haiz olup, reye iştirak etmemek üzere Meclisi Vükela muzekaratında dahi hazır bulunurlar. Vesair memurinden biri mebusluğa intihap olunursa, kabul edip etmemek yedi ihtiyarındandır. Kabul ettiği halde memuriyetinden infisal eder.*” **MMZC**, Cilt:4, 1 Haziran 1325, D:1, Sİ:1, İ:92, s.357.

¹⁰²⁸ İttihat ve Terakki içinde uzun süre varolan asker-sivil çatışmasının güçlü adayı ve 31 Mart ayaklanmasından sonra önemli kuvvete sahip olan Mahmut Şevket Paşa, müsteşarlık düşüncesine karşı çıkmış, bu konuda sadrazam Hilmi Paşa ile aynı fikirde hareket etmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cavit Bey'in Meşrutiyet Dönemine Ait Hatıraları, **Tanin**, 6 ve 8 Eylül 1943

olmayacağını, hükümetin güçsüzleşeceğini, yasama organını zayıflatacağını iddia etti.¹⁰²⁹ İtirazlara karşı siyasi müsteşarlığın kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesini isteyen İttihatçıların ısrarı,¹⁰³⁰ mecliste hayli sert tartışmaların yaşanmasına yol açtı.¹⁰³¹

Muhafifler, itttihatçıların önünü alabilmek amacıyla teklifin iktidar mantığına aykırı olduğunu savundu. Nihai olarak cemiyetin siyasi iktidardan uzak durması gerektiğini dile getirmeye başladı. Muhafiflerin ünlü ismi Lütfi Fikri Bey uygulanmak istenen müsteşarlığın Avrupa'daki parlamenter müsteşarlıktan farklı olduğunu, bu usulün iktidarda ikilik yaratacağını savunarak karşıt tutum içine girmiş, İttihatçıları hükümet işlerine karışmak ve iktidar sorunu yaratmakla itham etmişti.¹⁰³² Boşo Efendi, bu düzenlemenin meşru hükümet yapısına aykırı olduğunu, ona zarar vereceğini savunarak gerek İttihat ve Terakki ile gerekse meclisin güvenini kazanacak yeni bir vükelanın kurulabileceğini, bundan dolayı müsteşarlık fikrinden vazgeçilmesini talep etti.¹⁰³³

Lütfü Fikri Bey'i eleştiren ve İttihatçılara yakın olan Karolide Efendi(İzmir), parlamenter sistemlerde müsteşarlığın bulunmasının faydalı olacağını, Rıza Paşa(Karahisar) ise müsteşarlığın vükela'nın düşmesi halinde faydalı olacağını, vükelanın yükünü azaltacağını dile getirmişlerdi. Halil Bey(Menteşe), milletin kendilerine verdiği yetki ile müsteşarlık sisteminin tesis edilebileceğini, böylece milletin güvenebileceği bir kabinenin kurulabileceğini, Vartkes Efendi(Erzurum) ise müsteşarlığın meclis içinde seçilmesi durumunda hakimiyeti milliye'ye uygun ve faydalı olacağını iddia etmişlerdi.¹⁰³⁴ Kısacası İttihat ve Terakkiye yakın duran mebuslar, bunun herhangi bir sakınca taşımadığını ve iktidara güveni artıracığını

¹⁰²⁹ Meclis'te uzun bir konuşma yapan Mustafa Efendi, seçilmiş mebuslar dışından dışardan seçimlerle seçilmeyenlerin mebus statüsüne alnamayacağını savundu. **MMZC**, Cilt:4, 1 Haziran 1325, D:1, Sİ:1, İ:92, s.357-359

¹⁰³⁰ Hüseyin Cahit, "Müsteşarlar Meselesi", **Tanin**, 6 Mayıs 1325. Müsteşarlık konusundaki tartışmalar konusunda bkz. Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 7-8 Eylül 1943

¹⁰³¹ **MMZC**, Cilt:4, 1 Haziran 1325, D:1, Sİ:1, İ:92, s.357

¹⁰³² Lütfü Fikri Bey, müsteşarlık usulünün İngiltere, Fransa ve İtalya'da farklı uygunlandığını, örneğin İtalya'da nazırların temsilcisi durumunda bulunan müsteşar bu makamı temsil ettiğini, onun adına izahatta bulunabildiğini, ancak müsteşarın düşmesi durumunda ise nazırın yerini koruduğunu vurgulayarak bunun uygulanmak istenen müsteşarlık sistemin farklı olduğunu savundu. **MMZC**, Cilt:4, 1 Haziran 1325, D:1, Sİ:1, İ:92, s.360-361

¹⁰³³ **MMZC**, Cilt:4, 1 Haziran 1325, D:1, Sİ:1, İ:92, s.361-362

¹⁰³⁴ **MMZC**, Cilt:4, 1 Haziran 1325, D:1, Sİ:1, İ:92, s.361-363-366

savunurken, muhalif mebuslar ve bazı hükümet üyeleri buna karşı çıkmıştı.¹⁰³⁵ İktidarı kontrol etmek isteyen İttihatçılar, bu usule karşı olanları hükümet buhranı çıkarmakla suçlamış,¹⁰³⁶ ancak eleştirilerin önünü alamamıştı.

Nihayet, İttihatçıların ısrarı üzerine önerge oylama sunuldu,¹⁰³⁷ ancak muhaliflerin tutumu ve bazı ittihatçı mebusların gönülsüzlüğünü sonucunda önerge için gerekli olan 3/2 çoğunluğu elde etmeyi başaramadı.¹⁰³⁸ Hüseyin Cahit, muhalefetin bu başarısını iktidarları için tehlike çanları olarak yorumladı ve arkadaşlarını uyardı.¹⁰³⁹

2.3.2.İktidarlaşma Sorunu ve Hükümetin Yeniden Yapılandırılması

Müsteşarlık sorunundan sonra Hilmi Paşa kabinesine ittihatçı ilk tepki, yeni kabine kurmak amacıyla Kamil Paşa ile belli görüşmelerde bulunması¹⁰⁴⁰ ve kendisine sadrazamlık teklif etmesi oldu.¹⁰⁴¹ İttihatçılar, Kamil Paşa ile yaptıkları görüşmede Talat Bey'in kurulacak kabinede Dahiliye Nezareti'ne getirilmesini şart koşmuş, ancak sadrazamlık teklifine baştan sıcak bakmayan Kamil Paşa, kabul edilemez şartlar öne sürünce anlaşma sağlanmamıştı.

Kabine arayışlarında istediğini elde edemeyen İttihatçılar son olarak yönetim üzerinde etkili olabilmek ve hükümeti kontrol edebilmek amacıyla kabinede birtakım değişiklikler yapılmasını istedi. İttihatçıların gücünden çekinen Hilmi Paşa, başlangıçta bu teklife olumlu yaklaşmadı. Üstelik ordu-siyaset tartışmalarının içinde yer almak istemeyen Mahmut Şevket Paşa'nın¹⁰⁴² siyaset üzerindeki etkinliğini kullanarak, Ferit Paşa'yı Dahiliye Nazırı olarak kabineye sokması huzursuzluk yarattı. Karşı atağa geçen İTC, kabine kontrolünü elden kaçırmamak için Talat Bey'i

¹⁰³⁵ “Müsteşarlar Meselesi”, **Tasvirî Efkar**, 4 Haziran 1909. Ayrıca bkz. Hüseyin Cahit, “Hükümetin Mevkii”, **Tanin**, 5 Haziran 1325. Bir ayağını genç üye ve yandaşlarının politik hayata atılmasını amaçlayan bu teklifin reddedilmesini içine dindiremeyen İttihatçılar, bu durumu hiç unutmamış, 1913'te toplanan kongresinde, muhalifleri “gençleri devleti idare etmesine” karşı çıkmakla suçlamıştı. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.234–235

¹⁰³⁶ Hüseyin Cahit, “Şekl-i Hükümet”, **Tanin**, 16 Mayıs 1325

¹⁰³⁷ **MMZC**, Cilt:4, 1 Haziran 1325, D:1, Sİ:1, İ:92, s.370–372

¹⁰³⁸ 72 ret oyuna karşılık 104 olumlu oy verildi. Dolayısıyla 3/2 çoğunluk sağlanmadı. **MMZC**, Cilt:4, 1 Haziran 1325, D:1, Sİ:1, İ:92, s.370

¹⁰³⁹ Hüseyin Cahit, “Kabinenin Mevkii”, **Tanin**, 5 Haziran 1325

¹⁰⁴⁰ Lowther'den Grey'e, İstanbul, 20 Temmuz 1909 tarihli özel yazı(İlgiliz Dışleri Banklığı, Kayıt No:800/78, aktana: Ahmad, a.g.e., s.76

¹⁰⁴¹ Hüseyin Cahit, “Kabinenin Mevkii”, **Tanin**, 5 Haziran 1325

¹⁰⁴² **Tanin**, 12 Haziran 1325

Dahiliye Nezareti'ne, Cavit Bey'i de Maliye Nezaretine getirdi.¹⁰⁴³ Mahmut Şevket Paşa'ya yakınlığıyla bilinen Nafia Nazırı Gabriel Noradonkiyan istifa ettirildi, yerine İttihatçılığıyla bilinen Hallaçyan getirildi, böylece bir nevi Paşa'yı cezalandırdı. İttihat ve Terakki, böylece muhaliflerin uzun süre karşı çıktıkları iktidar üzerindeki denetimlerini iyice artırdı.¹⁰⁴⁴

İktidarın dizginlenmesinde önemli bir etkiye sahip olan İTC ikinci kongresi, bundan sonraki siyasal süreçte izlenecek politikaları tespit etmek, muhalefetin uzun süredir eleştirdiği ve partiyi yıprattığı düşünülen “cemiyet-fırka”¹⁰⁴⁵ ve “ordu-siyaset”¹⁰⁴⁶ gibi tartışmalı konulara açıklık getirmek amacıyla Eylül ayında Selanik'te toplanmaya başladı.¹⁰⁴⁷ Cemiyetin yeniden yapılandırıldığı Selanik toplantısı'ndan çıkan önemli sonuç, meclisi mebusan'da İttihatçı bir fırkanın kurulacağını beyan edilmesi oldu. İttihatçılar, bu değişikliklerle kamuoyunda yıpranan imajlarını düzeltmek ve meşrutiyetin başından itibaren eleştirilerini artıran muhalefeti yumuşatmayı hedeflemişti.¹⁰⁴⁸ Cemiyet, samimiyetini göstermek için kamuoyunun merak ettiği merkezi umumi üyelerini açıkladı, ancak muhalefeti yeterince ikna edemedi. Böylece bu tartışmalar meşrutiyet boyunca devam etti.

2.3.3. İTC ile Çatışma ve Kabine'nin Sonu

Talat ve Cavit Beyler gibi önde gelen İttihatçıların yer aldığı Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi ile ikinci kongresinde aldığı politik kararlar ile iktidarla iyi ilişkiler geliştiriceğini vurgulayan İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiler gözle görülür şekilde

¹⁰⁴³ Talat Bey'in Dahiliye Nezaretinin başına getirilmesi ile İttihat ve Terakki, devlet idaresini bizzat ele almış ve iktidar üzerindeki etkinliğini artırmıştır. Danişmend, **31 Mart**, s.175

¹⁰⁴⁴ Halil Menteşe, **Hatıraları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Kasım 1986, s.127, Ali Birinci, a.g.e., s.32. Bunun yanı sıra Tanin gazetesinin etkili kampanyası sonucunda Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradonkiyan Efendi istifa etmek zorun kalınca, yerine İttihatçı Hallaçyan getirildi. Maliye Nazırı Rıfat Bey'in yerine Cavit Bey getirildi. Bkz. Türkgeldi, a.g.e., s.44-45

¹⁰⁴⁵ Hüseyin Cahit, bu sorunun ülke çıkarları için çözüme bağlanmasını istemiş, böylece kendilerine yöneltilen eleştirilerin önünü alacaklarını savunmuştu. Hüseyin Cahit, “Cemiyet-Fırka”, **Tanin**, 25 Ağustos 1325 ve “Selanik Kongresi Münasebetiyle”, **Tanin**, 13 Eylül 1325. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin Perapalas'ta verdiği resmi bir yemekte Sadrazam Hilmi Paşanın cemiyetin parti niteliğini kazandığını diler getirmesiyle “cemiyet-fırka” tartışmaları, özellikle muhalefetin çabalarıyla, gündemi işgal etmeye başladı. Levand Herald, 15 Mart 1909 aktaran: Ahmad, a.g.e., s.77

¹⁰⁴⁶ Hüseyin Cahit, bu sorunun da çözüme bağlanmasını savunurken itidal bir yol göstermekten kaçınmış, orduyu rejimin bekası için elzem gördüğünden temkinli konuşmayı uygun görmüştü. Hüseyin Cahit, “*Askerler ve Cemiyet*”, **Tanin**, 13 Teşrin Evvel 1325

¹⁰⁴⁷ “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik Kongresi”, **Tasfiri Efkar**, 1 Teşrin Evvel 1325

¹⁰⁴⁸ Hüseyin Cahit, “Cemiyet-Fırka”, **Tanin**, 25 Ağustos 1325

düzelmeğe başladı. Ancak bu olumlu ilişkiler uzun soluklu olmadı, özellikle İngiliz Lynch Şirketi'nin Osmanlı Devleti'ne devredilmesini içeren anlaşmanın imzalanması, Hüseyin Hilmi Paşa ile meclis onayının alınmasını isteyen İttihat ve Terakki arasında anlaşmazlıktekrar baş göstermeye başladı.¹⁰⁴⁹ Lynch konusunda endişeli olan İttihatçılar, konu hakkında sadrazamın gerekli açıklamayı yapması için meclise gensoru verdi.¹⁰⁵⁰ Ancak İttihatçılar kendi aralarında hemfikir değildi, kimi hükümeti desteklerken,¹⁰⁵¹ kimi anlaşmayı ülke çıkarlarına aykırı bulduğundan karşı çıktı.¹⁰⁵²

Kamuoyundaki tartışmaların önüne geçmek ve hükümeti kontrol altında tutmak için sorun, 29 Kasım 1909'da meclis gündemine getirildi.¹⁰⁵³ Muhalif Lütü Fikri ve Rıza Nur ile birtakım İttihatçıların itirazlarına rağmen nihayet güvenoyuna gidildi. Çekimser kalmayı ihtiyatlı bir başarı olarak değerlendiren muhalif sesler¹⁰⁵⁴ karşısında Hilmi Paşa ezici bir oyla güvenoyu almayı başardı. Bu başarının arkasında Sadrazamın desteklenmemesi durumunda istifa edeceğini söylemesi üzerine olası bir hükümet buhranının önüne geçmek isteyen İttihatçıların değışen tutumu ile muhalif çevrelerle yapılan görüşmeler oldukça etkili oldu.

Hükümet buhranının çıkmaması için gayret gösteren kimi İttihatçılar, Hilmi Paşa'yı destek vermişti, ancak bu durum Cemiyet ile hükümet arasındaki anlaşmazlığın su yüzüne çıkmasını engelleyemedi. Bir süre ortaya çıkan İspirto kanunu sorunu iki taraf açısından yolun sonu olmuş, meclisi mebusan'da sert tartışmalar yaşanmış¹⁰⁵⁵ nihayet hükümetin yıpranmasıyla sonuçlanmıştı. Hilmi Paşa kabinesi ile çalışamayacağını anlayan İttihatçıların alternatif hükümet arayışlarına girişmesi ve bunun kamuoyunda iyice duyulması üzerine, kabinenin çekilmesi açıkça dille getirildi.¹⁰⁵⁶ Bir görüşe göre, Adana Ermenileri'nin isyan hazırlıklarının

¹⁰⁴⁹ MMZC, 28 Teşrinisani 1325, Cilt:1,D:, Sİ:2, İ:13, s.253

¹⁰⁵⁰ Gensoruyu İttihatçıların Bağdat mebusu İsmail Hakkı Bey ve arkadaşları verdi. MMZC, Cilt:1, 16 Teşrinisani 1325, D:1, Sİ:2, İ:8, s.140

¹⁰⁵¹ MMZC, Cilt:1, 16 Teşrinisani 1325, D:1, Sİ:2, İ:8, s.141–142

¹⁰⁵² MMZC, Cilt:1, 16 Teşrinisani 1325, D:1, Sİ:2, İ:8, s.141. Arap mebusların İTC'yi destekledikleri görüldü.

¹⁰⁵³ MMZC, 16 Teşrinisani 1325, Cilt:1, D:1, Sİ:2, İ:8, s.140

¹⁰⁵⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, sayı:137, s.100

¹⁰⁵⁵ MMZC, Cilt:1, 5 Kânunuevvel 1325, D:1, Sİ:2, İ:16, s.323–338

¹⁰⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Ziya, a.g.e., C:2, s.18–20 ve s.33

yarattığı ciddi sorunların¹⁰⁵⁷ yanı sıra İttihatçı subayların baskılarına boyun eğen¹⁰⁵⁸ sadrazam sağlık sorunlarını gerekçe göstererek 28 Aralık 1909'da istifa etti.

2.4. Hakkı Paşa Kabinesi

2.4.1. Hakkı Paşa Kabinesi Kuruluşu ve İktidar Mücadelesi

Hilmi Paşa'nın gelişen iç ve dış olaylar karşısında pasif kalması ve İttihatçıların kendi erkanından oluşan bir kabine kurma isteği yönetim değişikliği ile sonuçlanmıştı.¹⁰⁵⁹ İttihatçıların baskısı sonucu gerçekleşen kabine değişikliğiyle sadaretin başına Roma sefiri İbrahim Hakkı Paşa getirildi.¹⁰⁶⁰ Meşrutiyet döneminin genel havasına istinaden “*adl-ü ihsan*” parolasıyla¹⁰⁶¹ hareket eden Hakkı Paşa, kabinesini 13 Ocak 1910'da kabinesini kurdu ve 24 Ocak'ta programını kamuoyuna duyurdu. Programında ülkenin genel durumu ilgili taahhütlerde bulunmuş,¹⁰⁶² kanunlarda belli düzenlemeler yapacağını, anasırı muhtelifenin hakları başta olmak üzere tüm bireysel hak ve özgürlükleri genişleteceğini, iç ve dış politikada ciddi tedbirler alacağını vurgulamıştı.¹⁰⁶³

Hakkı Paşa'nın sadaretin başına getirilmesi başta muhalifler olmak üzere tüm kesimlerde olumlu karşılandı. Ancak kabinede Talat, Cavit Bey ile Hallaçyan gibi İttihatçıların yanı sıra Mahmut Şevket Paşa'nın da yer alması ile tepki gösteren muhalifler kabineyi İttihatçı olmakla suçlamaya başladı.¹⁰⁶⁴ Muhalifler, yeni kabineyi siyasal sürece zarar veren bir girişim olarak tanımladı, buna paralel saldırılarını yoğunlaştırdı.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁵⁷ Simavi, a.g.e., s.73

¹⁰⁵⁸ Danişmend, a.g.e., s.175

¹⁰⁵⁹ İttihatçı Halil(Menteşe) Bey, program üzerinde yapılan görüşmeler sırasında meclis kürsüsünde yaptığı sert bir konuşmada bu iddiayı kabul etmedi. **MMZC**, 11 Kanunusani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s.629. Ayrıca Tefik Biren, a.g.e., C:2, s.72

¹⁰⁶⁰ İnal, **Son Sadrazamlar**, C:4, s.1763–1804

¹⁰⁶¹ **İkdam**, 12 Kânunusani 1325

¹⁰⁶² Programın tamamı için bkz. Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye ve Mülkeyeliler**, C: III, Mars Yayınları, Ankara, 1968–1969, s.108–110

¹⁰⁶³ **MMZC**, 11 Kanunusani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s.619–620. İhsan Güneş, a.g.m., s.227

¹⁰⁶⁴ Muhaliflerin tepkisi için bkz. The Memoirs of Ismail Kemal, s.350

¹⁰⁶⁵ Halit Refik, Hakkı Paşa kabinesini, vükelalığı cenaze alayında tabut taşımak kadar önemsizleştirdiğini savunmuştur. Halit Refik Karay, **Kirpi'nin Dedikleri**, Semih Lütfü Kitabevi, İstanbul, 1940, s.130

Abdülhamit rejiminin renkli simalarında olan Hakkı Paşa sadaret dönemi boyunca İttihat ve Terakki'ye karşı yükselen muhalefet toparlanmaya başlamış ve parlamento içinde hizipleşmeler ile gruplaşmalar görülmüştür. Çok partili parlamenter yaşamda Mutedil Hürriyetperveran Fırkası dışında pek çok siyasi parti kurulmuş, Rum, Ermeni, Arap, Arnavut ve Balkanlı etnik gruplaşmalar gerçek siyasal birim haline gelmeye başlamıştı.¹⁰⁶⁶ Böylece ana muhalefet fırkası olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na doğru giden yolda muhalif unsurların yapısı ve özellikleri yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştı. Bu muhalif unsurlar, kabinenin güvenoyu oylaması sırasında eleştirilerini Hakkı Paşa'nın kişiliğinden çok zımnen İttihat ve Terakki'ye ve hükümet üzerindeki denetimine yöneltmişlerdi.¹⁰⁶⁷

Muhalifler hükümeti yıpratmakla İttihatçıları yıpratabileceklerini düşündüklerinden bir süre sonra önceleri olumlu karşıladıkları kabine ve programına sert eleştiriler getirmeye başladı.¹⁰⁶⁸ Lütfü Fikri Bey, ortalıkta herhangi bir iktidar görmediğini söylemek suretiyle doğrudan İttihat ve Terakki Fırkası'nı hedef alarak programın kendilerini memnun etmek amacıyla yazıldığını iddia etti.¹⁰⁶⁹ Muhalifler kabinenin kurulmasında İttihat ve Terakki'nin etkili olduğunu düşünüyordu.¹⁰⁷⁰ Muhalif mebusların İttihatçıların hükümete yönelik müdahalesine ve programının uygulanmadığı yönündeki iddialarına karşılık Halil Bey, "*kabine programı partide okundu*" yönündeki iddiaların gerçekçi olmadığını, kabinenin tamamen bağımsız olduğunu savundu.¹⁰⁷¹ Sadrazam bu iddialar üzerine yaptığı konuşmada, cemiyetle

¹⁰⁶⁶ Tunaya, a.g.e, C:3, s.69

¹⁰⁶⁷ Tunaya, a.g.e., s.71

¹⁰⁶⁸ Lütfü Fikri Bey, "*Kendilerin hayırhah bir uyarıda bulunacağım(...) Bendeniz sadrazam Paşanın meclisimize olan iltifatını ve bir kabinenin mevki-i iktidarda kalması şartını meclisin itimadına bağlarken, işte bu sıkıntıyı hissettim(...)*" demek suretiyle hükümet ve İttihatçılar ile ilişkisini eleştirmişti. **MMZC**, 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s.621. Rıza Nur, parlak bulmadığı programda iç ve dış politikalar ile idarei örfiye gibi tartışmalı konulardan bahsetmediğinden dolayı eksik olduğunu ileri sürerek temkinli davranmıştır. **MMZC**, 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s.628–629

¹⁰⁶⁹ **MMZC**, 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s.622

¹⁰⁷⁰ Boşo Efendi, kabine programının İttihat ve Terakki'nin onayını aldıktan sonra güvenoyu alabildiğini savunmuş, programın uygulanmayacağını dile getirdi. Şevket Paşa(Divaniye), kabine programının sadrazamın özgür irade ile yazmadığını, Hilmi Paşa'nın bundan dolayı çekildiğini, dolayısıyla mevcut durumun devam edeceğini vurguladı. Boyacıyan Efendi de programın uygulanması konusunda kuşkulu olduğunu dile getirdi. **MMZC**, 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s.623–625

¹⁰⁷¹ **MMZC**, 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s.628–629

herhangi bağlarının olmadığını,¹⁰⁷² kuşuların giderilmesi için güvenoyuna gidilmesini talep etti.¹⁰⁷³

Muhalefet de Hakkı Paşa sadareti üzerinden İttihat ve Terakki'yi yıpratmaya çalışırken kabinenin meclisin güvenini almasını istedi. Yeni kabine, güvenoyu almadan göreve başlaması muhalefetin eleştirilerine yol açmıştı. Bu tartışmaların önüne geçmek isteyen Hakkı Paşa'nın konuşmasından sonra muhalefet, hazırladığı "34 imzalı" önergede Hakkı Paşa kabinesinin güvenoyu almasını talep etti.¹⁰⁷⁴ Nihayet yapılan oylamada yeni kabineye 31'e karşı 178 oy oranı ile güvenoyu verildi.¹⁰⁷⁵

Yeni Kabine'nin güvenoyu alması tartışmaların sonunu getirmedi. Bu dönemde muhalefet, hem kabineye hem de İTC'ye karşı eleştirilerini artırmış, hakaret, küfür ve kavgaya varacak kadar demokratik ve parlamenter sisteme yakışmayan tartışmalar yaşanmıştır. Meclis içerisinde iktidar ve muhalefeti karşı karşıya getiren ve siyasal atmosferi iyice yükselten ana etkenlerin başında iki yıl içinde 15 gensorunun önerilmiş olması olmuştur. Tunaya, bunu "*sual ve istihzaların geçit resmi*" olarak adlandırmıştır.¹⁰⁷⁶

2.4.2. Kabine Bunalımı ve Hakkı Paşa'nın İstifası

1910 Nisanı'nda bütçe görüşmeleri sırasında Maliye Nazırı Cavit Bey ile Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa arasında meydana gelen anlaşmazlık, hükümet içinde belli huzursuzluk olduğunu gösterdi. Cavit Bey ekonomik ve mali politikalarının yeterince desteklenmemesi üzerine istifaya karar vermiş,¹⁰⁷⁷ ancak son

¹⁰⁷² Hakkı Paşa kabinesi ile İttihat ve Terakki arasında inkar edilemez bir bağ vardı. Kabinede cemiyet üyelerinin ağırlıkta olması bunu gösteriyordu. Danişmend'e göre, Hakkı Paşa, İttihat ve Terakki'ye o denli boyun eğmişti ki, onun devrinde Osmanlı İmparatorluğu bir "İttihat ve Terakki Devleti" haline gelmişti. Nitekim sadrazamın ikinci kabine dönemi boyunca bu durum iyice ortaya çıkmıştı. Hakkı Paşa'nın inkar etmesine rağmen İttihatçıların kabineyi övücü sözleri ve kabine üyelerinin önerilen isimlerden oluşması bunu iyice ortaya koymuştu. Danişmend, 31 Mart, s.175. Bu iddialara karşılık Hüseyin Cahit Yalçın, kabinenin İttihatçılar ile herhangi bir alakasının olmadığını savunmuştur. Yalçın, *Meşrutiyet Hatıraları*, S:156, s.407

¹⁰⁷³ MMZC, 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s.638

¹⁰⁷⁴ MMZC, 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s.639

¹⁰⁷⁵ MMZC, 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s.640. İşin ilginç tarafı program ile ilgili görüşmelerin yapıldığı sırada eleştirilerde bulunan Lütfü Fikri ve Boşo Efendi gibi muhaliflerin de oyu olumlu yönde olmasıydı.

¹⁰⁷⁶ Tunaya, a.g.e, C:3, s.73

¹⁰⁷⁷ Bkz. Hüseyin Cahit, "Buhran-ı Vükela", *Tanin*, 18 Nisan 1326

anda ikna edilebilmişti. Mahmut Şevket Paşa, Cavit Bey'in karşı olduğu bütçeden istediği payı alması cemiyetin saygınlığını azaltırken, Paşa'nın saygınlığını artırmıştı.¹⁰⁷⁸ Dolayısıyla bu gelişme kabine içinde huzursuzluğa ve birtakım istifaların gündeme gelmesine yol açmıştı. İttihatçılar, hükümet içindeki bu bunalımın önüne geçmek amacıyla yeni bir hükümetin kurulması fikrini ön plana almış, farklı arayışlar peşine düşmüştü.

Kabine içi bunalım ve huzursuzluktan yararlanmak isteyen muhalif çevreler, İttihatçıların içinde bulunmadığı yeni bir kabinenin kurulmasını dile getirmeye başlamıştı. Hüseyin Kadri'nin aktardığına göre, muhalefetin kurulmasını arzuladığı Kamil Paşa kabinesi'nde Mahmut Şevket Paşa'nın da yer alması konusunda bilgilendirilmişti.¹⁰⁷⁹

Hakkı Paşa kabinesi döneminde İttihat ve Terakki iktidarına karşı siyasi muhalefetin yanı sıra basının güçlü ve şiddetli muhalefeti belirdi. Basının iktidara yönelik yaptığı eleştiriler muhalefeti güçlendirirken İttihatçıları kamuoyu nezdinde hayli yıprattı. Meclisi'te "Emniyet-i Umumiye Bütçesi"nin görüşüldüğü sırada Kozmidi Efendi'nin sahibi olduğu muhalif saday-ı millet gazetesinin başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesi, iktidar-muhalefet ilişkilerinde basının ağırlığını ve etkisini tartışmaya açtı. Meşrutiyet ilke ve anlayışının layıkıyla uygulanmasını talep eden yazılar yazan Ahmet Samim Bey'in İttihatçıları sert dille eleştirmesi cemiyetin tepkisini çekmiş, onu hedef haline getirmişti.¹⁰⁸⁰ İttihatçılar tarafından tehdit edilen yazar, kendisinin idama mahkum edildiğini kamuoyunda dile getirmişti. Nihayet, Ahmet Samim Bey'in 10 Haziran 1910'da Hasan Fehmi cinayetine benzer şekilde bir polis karakoluna yakın bir yerde öldürülmesi tüm dikkatlerin tekrar İttihatçılara çevrilmesine yol açtı.¹⁰⁸¹

Ahmet Samim Bey'in öldürülmesi muhalefetin önünü almaktan ziyade daha hırçın hale getirmişti.¹⁰⁸² A.İ. Tokgöz'e tek kabahati İttihat ve Terakki'ye muhalif olması olan Ahmet Samim Bey'in öldürülmesi,¹⁰⁸³ basında ve meclis'te muhaliflerin

¹⁰⁷⁸ Ahmad, a.g.e., s.100

¹⁰⁷⁹ Cavit Bey'in Meşrutiyet Devrine Ait Hatıraları, **Tanin**, 20 Birinciteşrin 1943

¹⁰⁸⁰ Hüseyin Cahit, Ahmet Samim Bey'in muhalefet tarafından İttihat ve Terakki aleyhinde kışkırtıldığını iddia etmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:142, s.181

¹⁰⁸¹ Hüseyin Cahit, **Tanin**, 29 Mayıs 1326. Muhalif Şerif Paşa da cinayetten İttihatçıları sorumlu tutmuştur. Şerif Paşa, a.g.e, s.121

¹⁰⁸² Ziya Şakir, a.g.e., s.74

¹⁰⁸³ Tokgöz, a.g.e, s.196

İttihatçıları sorumlu tutmasına kadar uzanan tartışmaların yaşanmasına kadar varmıştı. Buna karşılık İttihatçılar, muhaliflerin suçlama ve iddialarını kabul etmemiş, sert bir dille reddetmiştir.

Hakkı Paşa kabinesi döneminde mecliste yaşanan tartışmalar ve muhalefetin saldırıları İttihatçıları hayli yıpratmış, muhalefetin güçlenmesine zemin hazırlamıştı. Toparlanmaya çalışan muhalefet, iktidar karşısında etkili olabilmek amacıyla siyasal örgütlenmesine hız vermiş, özellikle İtalyanların Trablusgarp'a yapmayı düşündüğü saldırı hazırlıklar karşısında İttihat ve Terakki'nin siyasal hatalarını¹⁰⁸⁴ ve hükümetin pasif tutumunu¹⁰⁸⁵ kamuoyunda sık sık gündeme getirmeye özen göstermişti. Bir zamanlar “*Mahmut Şevket Paşa gibi harbiye nazırı zor bulunur*” diyen muhalifler, mecliste ve gazetelerinde “vatan haini” ve “diktatörlük” ile itham etmeye başlamıştı.¹⁰⁸⁶ Bununla yetinmeyen muhalifler Hakkı Paşa Kabinesi hakkında güvenoyunun söz konusu olduğu sıralarda sert eleştirilerde bulunmuş, hükümeti düşürmek istemiş, ancak değinildiği üzere güvenoyu almayı başarmıştı.

Hükümetin güvenoyu alması kabine arayışlarının bitmesi anlamına gelmemiş, üstelik güven oylaması sırasında İttihat ve Terakki içinde muhalif seslerin görülmesi bu süreci hızlandırmıştı. Bu arayışlar, hükümet ile İttihatçılar arasında huzursuzluğun ne boyutları olduğunu göstermesi bakımından önemli olmuştur. Özellikle örfi idarenin uzatılmasının tartışıldığı sıralarda hükümet içi bunalım iyice artmış, kabine üyeleri ile tüm muhalifler maddenin tümünden kaldırılmasını savunmuştu.

Kabine içi tartışmalar o kadar sertleşti ki, sadrazam başta olmak üzere bazı üyelerin istifa edeceği ileri sürülmüş, bunu önlemek isteyen merkezi umumi'nin İstanbul'a bir heyet yollamasına kadar varmıştı. Heyet, Örfi İdare'nin uzatılması hususunda sadrazamı ikna etmeyi başarmış, ancak kabine içinde başta Talat Bey olmak üzere bazı nazırların istifasını önleyememişti.¹⁰⁸⁷ Meclis'teki muhalefetin hücum ve baskısı karşısında çekilen Talat Bey'in¹⁰⁸⁸ istifasının ardından bir dizi istifalar devam etmiş, kabine içi değişiklikler görülmüştü. Kabinenin bu zor anında Trablusgarp mebusları Sadık ve Mahmut Naci Beylerin hazırladıkları önerge, Hakkı

¹⁰⁸⁴ İttihat ve Terakki'nin temel hatası, yasal yollara başvurmak yerine güç kullanma yoluna gitmesi savaşın tahrip gücünü artırdı. Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:156, s.407

¹⁰⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeyhülislam Cemalettin Efendi, a.g.e., s.66-67

¹⁰⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. “Alkışlandıktan Sonra Yıkılmak İstenen Mahmut Şevket Paşa”, **Yakın Tarihimiz**, C:1, S:3, 15 Mart 1962, s.93

¹⁰⁸⁷ Hüseyin Cahit, “Dahiliye Nazırının İstifası”, **Tanin**, 3 Kanunusani 1326,

¹⁰⁸⁸ Halil Mentеше, a.g.e., s.133, Simavi, a.g.e., s.132

Paşa'nın divan-ı harbe sevk edilmesini talep etmişlerdi. Muhalefet tarafından hazırlanan bu önerge, hükümete, özellikle de Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya yönelik olmuştu.¹⁰⁸⁹ Ancak İttihat ve Terakki'den kopan mebusların kurduğu Mustakil Grubun çoğunluk partisini zayıflatmak amacıyla bu önergeyi desteklemesi cemiyeti harekete geçirdi. Cemiyet, Hakkı Paşa kabinesinin Yüce Divana sevk edilmesini önlemek için meclisi mebusanı feshetmeyi dahi düşündü.¹⁰⁹⁰

Önerge ile hayli zor günler yaşayan Hakkı Paşa kabinesi, bir süre sonra İttihat ve Terakki içinde çıkan muhalif Hizb-i Cedit hareketi ile uğraşmak zorunda kaldı. Görüleceği üzere hizbin yarattığı siyasi bunalım kabine içindeki anlaşmazlıkları iyice ortaya çıkarmış, meclisin hükümete müdahalesinden şikayetçi olan Maliye Nazırı Cavit Bey olmak üzere birtakım nazırların istifasına,¹⁰⁹¹ nihayet İttihat ve Terakki'nin bölünmesine yol açtı. Hüseyin Cahit, bu istifaları muhaliflerin başarısı olarak görmemiş,¹⁰⁹² ancak açık yüreklilikle Genç Türklerin yenilgi olduğunu yazmıştı.¹⁰⁹³

Nihayet başta kimi İttihatçılar olmak üzere hizbin yaratmış olduğu kaostan yararlanmak isteyen muhalif çevreler, yeni bir hükümetin kurulmasını talep etmeye başladı. Trablusgarp savaşı ile hizbi cedit hareketinin yaratmış olduğu siyasi bunalım ve bir türlü yakalanamayan istikrar sonucunda Hakkı Paşa 29 Eylül 1911'de istifasını padişaha verdi.

2.5. YENİ DEMOKRATİK MUHALEFET PARTİLERİ

2.5.1. Meclis İçinde Kurulan Muhalefet Partileri

Meşrutiyetin 1910 ve 1911 yılları, imparatorluğun birçok bölgesinde iç isyanların meydana geldiği, siyasal iktidar mücadelesinin farklılaştığı ve iyice yoğunlaştığı döneme rastlamıştı. Meşrutiyet iktidarı, Falih Rıfkı'nın deyimiyile yıpranmış, Abdülhamit vezirlerinin maskesi ile İttihatçıların nüfuzu altında

¹⁰⁸⁹ Ziya Şakir, a.g.e., s.91

¹⁰⁹⁰ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, a.g.e., s.70

¹⁰⁹¹ Hüseyin Cahit, "Buhran-ı Vükela", **Tanin**, 18 Nisan 1326. Ayrıca bkz. Ahmad, a.g.e., s.108

¹⁰⁹² Hüseyin Cahit, "Buhran-ı Vükela", **Tanin**, 18 Nisan 1326

¹⁰⁹³ Hüseyin Cahit, bu durmu buhran olarak tanımlamaktan kaçınmamış, arkadaşlarını eleştirerek, böyle zor bir zamanda istifaların hayli zararlara yol açacağını, muhalefetin bu duruma hayli sevineceğini dile getirmişti. Hüseyin Cahit, "Buhran-ı Vükela", **Tanin**, 18 Nisan 1326

ezilmişti.¹⁰⁹⁴ İktidarlaşma mücadelesi veren İttihat ve Terakki ise, siyasal güvenliğini sağlamak ve radikal muhalif oluşumları engellemek için farklı strateji izlemeye başlamış, Osmanlılık görüşünün egemen kılınmak istendiği bölgelerde feodal temelli milliyetçi isyanlar baş göstermeye başlamıştı.

Osmanlı siyasal yaşamında 1910 ve 1911 yılları arasında kurulan siyasal veya yasal partilerin hayli fazla olması nedeniyle siyasallaşmanın yaşandığı en yoğun dönemlerden bir olmuştu. Kurulan partilerin tümü İttihatçıların merkeziyetçi uygulamaları ile tekelci zihniyetinin yaratmış olduğu iktidar anlayışına tepki olarak ortaya çıkmış ve alternatif siyasal güç olma iddiasını taşımışlardı. Bu partilerin başka bir özelliği İttihat ve Terakki içinde meydana görüş farklılıklarının yaratmış kopmalar sonucu kurulmuş olmalarıydı. Bu bakımdan İttihat ve Terakki, siyasal literatürümüzde “doğuran partiler” arasında yer almıştır.¹⁰⁹⁵

İlk yasama yılının ardından yeni dönemde Mutedil Hürriyetperveran ile Ahali Fırkası başta olmak üzere iki yeni parti kuruldu. Doğrudan meclisi mebusan üyeleri tarafından kurulan iki parti İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı muhalefet etmek amacıyla kurulmuştu.¹⁰⁹⁶ Bu iki parti, İttihatçıların politikalarında köklü değişiklikler yapmasına vesile olabilecek kadar güçlü bir muhalefet sergilememiş, ancak İttihatçılarda iktidarı kaybetme endişesini açığa çıkarmış¹⁰⁹⁷ ve dönemin en büyük muhalefet koalisyonu olan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulmasına kadar muhalif bilinci taze tutmayı başarmışlardı. Hasan Kayalı, bu partilerden Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nı, Ahrar Fırkası ile 1911 sonlarında kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında bir köprü olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁹⁸ İktidar karşısında güçsüz kalan partiler, İttihat ve Terakki'ye karşı birleşmek istemiş, ancak üyeler arası anlaşmazlık ve zayıf yapıları nedeniyle amaçlarına ulaşmalarını engellemişti.

¹⁰⁹⁴ Atay, a.g.e, s.43

¹⁰⁹⁵ Tunaya, “Doğuran Partiler”, **Vatan**, 15 Mayıs 1949, Aktaran: Tunaya, a.g.e., C:3, s.215

¹⁰⁹⁶ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 11 Kasım 1937

¹⁰⁹⁷ İttihatçıların bu partilerin kuruluşu karşısında hayli tedirgin oldukları Hüseyin Cahit'in yazılarında hissedilmektedir. Hüseyin Cahit, “Meclisi Mebusan'da Fırkalar”, **Tanin**, 23 Teşrinievvel 1325

¹⁰⁹⁸ Kayalı, a.g.e, s.108–109

2.5.1.1. Ahali Fırkası'nın Kuruluşu

Hakkı Paşa kabinesinin üyeleri belirlenirken Şeyhülislam aday konusunda istediğini elde edemeyen muhafazakar kesim, bu sırada hizb-i cedit sorunuyla meşgul olan İttihat ve Terakki'den kopmak suretiyle¹⁰⁹⁹ 21 Şubat 1910'da Ahali Fırkası'nı kurmuştu.¹¹⁰⁰ Ahali Fırkası, İsmail Kemal Bey'in şurayı ümmet gazetesi ile ilgili yapılan tartışmalar sonucunda ortaya çıkan bir sorun nedeniyle Merkezi Umumi ile zıtlaşması bu süreci hızlandırmıştı.¹¹⁰¹ Dolayısıyla kişisel veya ideolojik nedenlerden çok kabine üzerinde etkili olmak isteyenlerin kopmalarıyla kurulan bu parti, meclisi mebusan'da parlamenter usul gereğince kurulan ikinci parti olmuştu.¹¹⁰²

İttihatçıları farmason olmak veya dinsizlikle suçlayan yedi mebusun fırkadan kopmasının ardından on üç mebusun daha ayrılmasıyla kurulan parti, meclisteki İTC'nin grubunu hayli sarsmış,¹¹⁰³ hatta Arap ve Arnavut mebuslardan kurulu Mütedil Hürriyetperveran Fırkası'ndan büyük bir tehlike oluşturmuştu.¹¹⁰⁴ Dolayısıyla muhalefet tarafından olumlu karşılanan bu yeni oluşumun neden olduğu kan kaybını kapatmak isteyen İttihatçılar, Rum mebuslarla görüşmeler yapmış, ancak bir sonuç alamamıştı.¹¹⁰⁵ Cemiyet ile anlaşmayan Rumlarla birlikte Ermeni ve Bulgarlar, birçok üyesinin bu partiye katılmasını teşvik etmiş, özel bir çıkar beklentisi içine girmeye başlamışlardı.¹¹⁰⁶

Fırka, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasına kadar meclis'te İttihat ve Terakki'ye karşı şiddetli muhalefette bulunan bir gruba sahip olmuştu.¹¹⁰⁷ Meclis'te 42 sandalyeye sahip olan partinin¹¹⁰⁸ başkanı İsmail Kemal Bey, cemiyet ve hükümetin hücumlarına maruz kalmamak için akıllı davranarak fırkanın kadrosunu

¹⁰⁹⁹ İttihat ve Terakki istifa eden bu mebuslar şunlardı: Gümülcineli İsmail Kemal Bey, Şevket(Erzurum), Süleyman Sadi(Bayezid), Burdurlu Ömer Lütfü, Antalyalı Hamdi ve Balıkesirli Vasfi Efendi idi. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:138, s.117-118 ve Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 14 Kasım 1937

¹¹⁰⁰ Bkz. Tunaya, a.g.e., C:1, s.234 ve Admad, a.g.e., s.107. Rıza Tevfik, "Meclis'te Fırkalar Teşekkülü Hakkında", **Sabah**, 13 Şubat 1325

¹¹⁰¹ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 14 Kasım 1937

¹¹⁰² Hüseyin Cahit, "Meclisi Mebusan'da", **Tanin**, 12 Şubat 1325

¹¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez, a.g.e, s.147-149. Hüseyin Cahit, bu milletvekillerinin partiden kopmasıyla güç kaybetmediklerini, aksine güçlenerek çıktıklarını savunmuştur. Hüseyin Cahit, "Meclisi Mebusan'da", **Tanin**, 12 Şubat 1325

¹¹⁰⁴ Tunaya, a.g.e, C:3, s.215-218

¹¹⁰⁵ **Sabah**, 16 Şubat 1325, akataran: Mehmetefendioğlu, a.g.t, s.105

¹¹⁰⁶ Ahmet Hilmi, a.g.e, s.20

¹¹⁰⁷ Ali Birinci, a.g.e., s.40

¹¹⁰⁸ **İştirak**, Nu:7, 27 Mart 1327, s.106-107, aktaran: Birinci, a.g.e., s.40

sadece mebuslardan oluşturmuştu.¹¹⁰⁹ Parti, meclisi mebusandaki görüşmeler sırasında gündeme getirdiği gensorularla küçümsenmeyecek bir parti grup olduğunu ortaya koymuş, meşrutiyetin çok partili hayatına canlılık getirmiş, iktidar karşısında etkili bir muhalefet gücü olmaya gayret etmişti. Görüleceği üzere fırkanın en büyük başarısı Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa hakkında verdiği önerge olmuştur. İttihatçıların meclis çoğunluğuna rağmen muhalefet gruplarının desteğini alan fırka, bu önerge ile cemiyeti hayli yıpratmıştı. Ne var ki, tutucu muhalefetin İTC'ye yönelik saldırgan siyasal davranışı, ordu ile cemiyetin birbirine daha da yakınlaştırmıştı.¹¹¹⁰

2.5.1.1.1. Ahali Fırkası'nın Siyasal Yapısı ve Programı

Ahali Fırkası, İttihat ve Terakki'nin politik ve dini uygulamalarından rahatsızlık duyan mebusların kopmasıyla kurulan ikinci parlamenter parti oldu. Genel anlamda Arnavut ve muhafazakar isimleri içinde barındıran bu siyasal oluşum,¹¹¹¹ programı itibariyle Avrupa meclislerinde yer alan ruhban sınıfını andırıyordu.¹¹¹² Yeni parti'nin programı o denli muhafazakardı ki, mecliste gayrimüslimlerin Müslüman unsurla aynı çatı altında eşit durumda bulunmasından dolayı rahatsızlık duymuş,¹¹¹³ bundan dolayı yeni bir meclis talep etmişti.

Bu tutucu fikirlerine rağmen parti programı tümüyle dinsel talepler veya dini özgürlüklerin genişletilmesini savunmamış, ittihatçıların merkezîyetçi uygulamalarına karşı cephe almış, milliyetçi politik görüşlere aykırı olarak ademi merkezîyetçi taleplerde bulunmuştu.(13.madde). Parti içinde Arap mebusların fazla olması nedeniyle İttihatçıların karşı oldukları kültürel özerklik ile hak ve özgürlüklerin genişletilmesini savunmuş, Arapça'ya ayrı bir önem vererek Türkçe dışında diğer dillere eğitim hakkı tanınmasını istemişti.(13. ve16.maddeler)¹¹¹⁴

Programda yer alan ekonomik ilkeler dışında öteki maddelerle tam bir muhalefet kimliği taşıyan fırka, iktidar partisinin merkezîyetçi uygulamalarına eleştiriler

¹¹⁰⁹ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 14 Kasım 1937

¹¹¹⁰ Ahmad, a.g.e., s.108

¹¹¹¹ Kurucuları için bkz. Tunaya, a.g.e., C:1, s.234

¹¹¹² Ahmet Hilmi, a.g.e, s.20

¹¹¹³ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 14 Kasım 1937

¹¹¹⁴ Partinin programı için bkz. Tunaya, a.g.e., s.242-244

getirmiş, özgürlüklerin genişletilmesini, ayanların seçilmesini de içerecek seçim sisteminde değişiklikler yapılmasını savunmuş(5,6,7.madeler), nihayet İttihatçıların ihmal ettiği taşradaki dinamiklerin, özellikle eşrafın iktidar karşısında konumunu güçlendirmek istemişti.¹¹¹⁵

2.5.1.1.2. İttihat ve Terakki ile İlişkiler

Ahali Fırkası ile iktidar partisi İTC arasındaki ilişkileri normal denilemeyecek kadar sorunlu olmuştu. Parlamento içinde ilk kez iktidar-muhalefet ilişkisini başlatmış olan parti, ittihatçıların kontrolünde bulunan Hakki ve Sait Paşalar dönemlerinde sert bir muhalefet çizgisi izlemiş,¹¹¹⁶ böylece İTC'yi tıpratmak amacıyla tasfiye etmek istemişti.

İttihat ve Terakki içindeki muhalif mebusların kopmasıyla kurulan parti, saldırgan bir politika izlemişti. Buna rağmen iktidar partisi tarafından olumlu karşılanmıştı.¹¹¹⁷ Ancak kısa bir süre sonra fırkanın parlamento'da İttihat ve Terakki'ye karşı sert bir tutum içine girmesi ve gündeme getirdiği önergeler aracılığıyla ağır ithamlarda bulunması, çatışmayı kaçınılmaz kıldı. Görüleceği üzere Lütfü Fikri Bey'in meclise getirdiği anket parlamenter etrafında yapılan tartışmalar ile eleştiriler, siyasal gerilemeyi iyice tırmandırdı.

İttihat ve Terakki, 31 Mart Olayı'ndan sonra dinsel simge ve söylemleri öteleyen milliyetçi/Türkçü uygulamaları ile toplumsal yaşantının bir kültürü haline gelen İslami referansları savunan kesimlerin desteğini kaybetmeye başlamıştı. Müslüman unsurları bir arada tutan dini aidiyetlerin yerini yavaş yavaş milliyetçi anlayış ve laik uygulamaların alması Arap ve Arnavut grupların yanı sıra ulema gibi muhafazakar siyasal grupların cemiyetten kopmasına ve siyasallaşmasına yol açmıştı. Ahali Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın İslamcılık ideolojini ihmal ettiğini, Müslüman unsurlar arasında dini ve kültürel bağların zayıflattığını düşünen

¹¹¹⁵ Parti programı için bkz. Tunaya, a.g.e., s.242-243

¹¹¹⁶ Tunaya, a.g.e., s.238

¹¹¹⁷ Tunaya, a.g.e, s.239. Ancak, bunun öle olmadığını vurgulamak gerekiyor. Muhalif mebusların ayrılması olumlu karşılanmış olabilir, ancak kendilerine karşı platformda alması, halkın muhafazakar kesimini hedefleyebilecek özelliğe sahip olması, nihayet onu siyasi rakip kılması, İTC tarafından olumlu karşılandığını söylemek güç görünüyor. Örneğin Hüseyin Cahit, yeni oluşumu siyasi bir parti olarak değerlendirmemiş, rahatsızlığını dile getirmişti. Hüseyin Cahit, "Meclisi Mebusan'da", **Tanin**, 12 Şubat 1325

ve modernleşmeci/laik uygulamalardan rahatsızlık duyan kesimler tarafından kurulmuştu. Dolayısıyla muhafazakar partinin dini tabanı kendi tarafına çekebileceğinden İttihat ve Terakki tarafından hoş karşılanmamıştı. İTC'nin Edirne kulüplerinin meclis grubundan ayrılanları i bir telgraf ile protesto etmesi bu rahatsızlığı göstermesi bakımında önemlidir.¹¹¹⁸

Ahali Fırkası, Mahmut Şevket Paşa ile Cavit Bey arasından baş gösteren kabine içi anlaşmazlık sırasında hükümete yönelik saldırılarını yoğunlaştırmış, İttihat ve Terakki'yi “*yürütme organı istibdadı*” kurmakla suçlamıştı.¹¹¹⁹ Ancak meclisteki etkinliğine rağmen etkili ve yapıcı bir muhalefet sergilemekten aciz kalan parti, cemiyet karşısında tutunabilmek ve taleplerini kamuoyunda daha güçlü daha güçlü duyurmak için yayınladığı bir tebliğ ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katıldı.¹¹²⁰

2.5.1.2. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın Kuruluşu

31 Mart Olayı sonrasında İttihatçıların muhalefeti tasfiye sürecinde Ahrar Fırkası birlikte pek çok siyasal örgüt veya cemiyet kapatılmıştı. Ahrar Fırkası'nın kapatılmasından sonra meclisi mebusan'da bulunan muhalif Arap ve Arnavut mebuslar iktidar karşısında etkili olabilmek ve siyasal faaliyetlerde bulunmak amacıyla Kasım 1909'da “Mutedil Hürriyetperveran Fırkası”nı kurdu.¹¹²¹ Eski muhaliflerin arta kalanları ile cemiyetten yüz çevirenler tarafından kurulan yeni parti,¹¹²² birçok yönüyle Ahrar Fırkası'nın devamı niteliğinde görünse de daha çok İttihat ve Terakki'ye yakın olduğu iddia edilmiştir.¹¹²³ Bazı partililerin yayınladıkları bir beyanname ile İTC'ye muhalefet etmekten kaçınmaları buna örnek gösterilmişti.¹¹²⁴ Ancak kamuoyunda partinin İttihat ve Terakki'ye muhalefet sergileyeceği beklentisi hayli yüksekti.¹¹²⁵

¹¹¹⁸ Telgraf için bkz. Tunaya, a.g.e., s.244–245

¹¹¹⁹ Sencer, a.g.e, s.55

¹¹²⁰ Tebliği partinin başkanı sıfatıyla İsmail Hakkı Bey ilan etmişti., “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Sabah**, 11 Teşrinisani 1327

¹¹²¹ “Yeni Fırka-i Siyasi”, **Sabah**, 10 Teşrinisani 1327. Nur, a.g.e., s.36. Kurucuları için bkz. Tunaya, a.g.e, s.208

¹¹²² “Yeni Liberal Fırkası”, **Sabah**, 14 Teşrinisani 1325

¹¹²³ Ahmet Hilmi, a.g.e, s.20

¹¹²⁴ “Yeni Kabine ve Fırkalar”, **Sabah**, 21 Kânunuevvel 1325

¹¹²⁵ “Mutedil Hürriyetperveran Fırkası”, **Sabah**, 12 Teşrinisani 1325

Parti, etnik temelli partilerin kurulmasını yasaklayan Cemiyetler Kanunu'nun 16 Ağustos 1909'da çıkartılmasını takiben etnik kökenli Uhuvvet-i Arabiyye-i Osmanî'nin kapatılmasından sonra Arap mebusların ön ayak olmasıyla kurulmuştu. Başlangıçta bir Arap partisi görüntüsü vermiyordu. Gayrimüslim ve gayri Türk unsurların yoğun olarak partiden İsmail Kemal Bey'in ayrılmasıyla Mütedit Hürriyetperveran bir "Arap Partisi"ne dönüşmeye başladı.¹¹²⁶ Parti başkanlığı tartışmalı olmakla birlikte Birinci, İttihatçıların ünlü muhalifi İsmail Kemal Bey'i olarak vermiş,¹¹²⁷ ancak kimi kaynaklar, Lütfü Fikri Bey'i fırkanın gerçek lideri olarak göstermiştir.¹¹²⁸

2.5.1.2.1 Parti'nin Siyasi Yapısı ve Programı

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kurulacağına dair ayrıntılı ama tahmini bilgiler, İkdâm gazetesinde konuşmaları bulunan bir mebus vermişti.¹¹²⁹ Bu yeni parti, gelişen milliyetçilik akımlarına ve Türkçülüğe karşı Osmanlı birliğinin korumasını, özel girişime dayanan bir ekonomik politikasının uygulanması gerektiğini savunmuştu.¹¹³⁰ İttihatçıların merkezîyetçi uygulamalarına karşı liberal bir program savunmuş ve İttihatçıların dar Osmanlı anlayışını eleştirmişti. Gayri Türk ve gayrimüslim unsurların taleplerini ön plana çıkaran parti programı incelendiğinde daha çok kültürel bir örgüt gibi hareket ettiği göze çarpmaktadır. Özellikle Arap nüfusun yoğun yaşadığı bölgelerde düzenlemelerde bulunulması(11.Madde), dil ve edebiyat gibi kültürel değerlerin geliştirilmesi ve korunmasını(13.Madde) talep etmişti.¹¹³¹

Fırkanın temel hedefi, Osmanlı Devleti'ndeki eyalet yapısının korunması, böylelikle tüm egemenlik hakları ile kültürel ve siyasal bağımsızlıkların yanı sıra tüm Osmanlı unsurlarının hak ve taleplerinin garanti altına alınması olmuştu. Bu yönüyle

¹¹²⁶ Kayalı, a.g.e., s.108

¹¹²⁷ Birinci, a.g.e, s.38

¹¹²⁸ **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:27, Ankara, 2003, s.233. Ancak, Lütfü Fikri Bey'in daha sonra fırkaya katılması, parti başkanı olmadığı yönündeki iddiaları güçlendirmektedir. Kendisi bu sırada Meşrutiyet Fırkası lideri konumunda idi. Hatta fırkaya katıldığı zaman meclis'te üç partinin bulunduğu yazılmıştı. "Meclis'te Üç Fırka", **İkdâm**, 21 Teşrinisani 1325

¹¹²⁹ Mebus ilginçtir partinin ismini "fırka-ı itidalkaran" veya "fırka-ı mutedile" olabileceğini iddia etmişti. İkdâm, "Meclisi Mebusan'da Fırkalar ve Vakıfı Ahval Bir Zatın Mütalaatı", **İkdâm**, 27 Teşrinievvel 1325

¹¹³⁰ Sencer, a.g.e., s.52

¹¹³¹ Tunaya, a.g.e., s.215-217

fırka, tüm muhalif partilerin talep ettiği unsurların eşitliği ilkesini savunmuştur. Fırka ilginç bir şekilde ademi merkezîyetçi programında İttihatçıların karşı olduğu federalizm ilkesini almamış(2.madde) ancak onuncu maddesinde geniş idari değişiklikler talep etmiştir.¹¹³² Bundan dolayı tüm muhalif çevrelerce olumlu karşılandığı ve benimsendiğini söylemek mümkündür.¹¹³³

2.5.1.2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İlişkiler

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasına kadar Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile Cemiyet arasındaki ilişkiler, parti üyelerinin birbirinden farklı siyasal görüşlere sahip olmasından dolayı değişiklik arz etmişti. Yusuf Şitvan ve Süleyman el-Bustani gibi kimi üyeler İttihat ve Terakki ile yakın ilişkiler kurulmasını savunmuş, Seyyid Talip gibi kimi üye ise, muhalefet saflarında yer almayı tercih etmişti.¹¹³⁴ Parti üyeleri arasındaki bu görüş ayrılıkları Arap halkının siyasal ve kültürel haklarının iktidar karşısında savunulmasını bir süre ertelemişti.

Fırkanın kuruluşunu hızlandıran sebepler, parlamento'da İttihat ve Terakki dışında başka partinin bulunmaması, var olanların ise kişisel fikirlerin ötesine geçemeyen tabii ve marjinal bir muhalefet sergilemeleri olmuştu. Dolayısıyla İttihat ve Terakki karşısında etkili bir muhalefet partisini varlığına inanan mebuslar, mecliste bir takım arayışlar içine girmeye başlamıştı.¹¹³⁵ Bu arayışlar sonucu kurulan parti, 1908 seçimlerinde seçilen mebuslar tarafında kurulduğu için mecliste temsil edilebilmiş ve iktidara karşı etkin bir muhalefet sergileyebilme imkanı yakalayabilmişti. Meclis'te azınsanmayacak bir gruba sahip olan parti,¹¹³⁶ Trablusgarp Savaşı'nda İttihat ve Terakki'ye yönelik yaptığı sert eleştirilerle yıpratıcı faaliyetlerde bulunmuş, Sadrazam Hakkı Paşa'nın divanı harbe sevk edilmesi için meclise önerge vermiş,¹¹³⁷ meclisteki ünlü "tokatlama olayı" sırasında bir komisyon kurmuş, Rıza Nur'un tutuklanması karşısında iktidarı sert bir şekilde eleştirmişti.

¹¹³² Fırka programının 1.maddesi için bkz. Tunaya, a.g.e., s.214

¹¹³³ Diran Kelekyan, "Meclisi Mebusan'da Fırkalar", **Sabah**, 8 Teşrinisani 1325

¹¹³⁴ Kayalı, a.g.e, s.109

¹¹³⁵ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 11 Kasım 1937. Diran Kelekyan, "Bizde Fırkalar", **Sabah**, 24 Teşrinievvel 1325

¹¹³⁶ Birinci, partinin 52 mebusluk bir gruba sahip olduğunu aktarmaktadır. Maşrık-ı İrfan, 18Mart 1326, Aktaran: Birinci, a.g.e, s.38

¹¹³⁷ **MMZC**, 10 Teşrin Evvel 1327, D:1 Sİ:4, İ:5, s.59

Hükümete yönelik hücumlarını şiddetlendiren Lütfü Fikri Bey'in ruhsatsız gazete çıkarmak ve kendisini ayrı bir mevkide tutarak kanunlara aykırı davranması nedeniyle tutuklanmak istenmesi¹¹³⁸ üzerine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa hakkında Ahali Partisi ile birlikte bir gensoru hazırlanmış¹¹³⁹ ve Paşayı "diktatör" ve "ittihatçı" olmakla suçlamaya başlamıştı. Önerge sırasında saldırılarını artıran muhalefet, özellikle Arnavut mebuslar konuyu bir meşrutiyet sorunu olarak görmüş, İttihatçı yönetimi keyfi davranmakla itham etmişti.¹¹⁴⁰ Mahmut Şevket Paşa, verilen önergeyi ileri bir zamana almak suretiyle meclise gelmeyi reddetmesi üzerine harekete geçen muhalefet, bu konuda gerekli açıklamaların yapılmasını ısrarla talep etti. Nihayet muhalefetin ısrarcı talepleri karşısında meclis başkanı, Harbiye Nazırı'nın meclise aynı gün gelmesi için yaptığı oylamada, olumlu yönde karar çıkması üzerine paşa meclise çağrıldı.¹¹⁴¹

Muhalefetin verdiği önerge bir süre sonra amacının dışına çıkmış, partiler arası bir sorun haline gelmeye başlamıştı.¹¹⁴² Nihayet ertesi gün Lütfü Fikri ile Harbiye Nazırı'nın katıldığı oturumda tarafların birbirlerini ağır ithamlarla suçlaması, sert tartışmaların yaşanmasına¹¹⁴³ parti mücadelelerinin kızışmasına yol açmıştı. İttihat ve Terakki'nin henüz güçlü fırka grubu disiplinine sahip olmadığı bu dönemde¹¹⁴⁴

¹¹³⁸ Mustafa Ragıp, a.g.e, s.108

¹¹³⁹ **MMZC**, 22 Teşrinievvel 1327, Cilt:1, D:1, Sİ:4, İ:10, s.244 ve s.259

¹¹⁴⁰ **MMZC**, 24 Teşrinievvel 1327, Cilt:1, D:1, Sİ:4, İ:11, s.261. Kozmide Efendi ve Rıza Nur ile diğer mebuslar, muhalif partilerin desteklediği önergeyi savunarak Mahmut Şevket Paşa'nın meclise gelmesini, gerekirse hakkında güvensizlik oyunun verilmesini dile getirmişlerdi. A.g.e, s.262–264 İttihatçılar ise, kanunlara aykırı bir davranışın olmadığını, konunun suiistimal edildiğini, üstelik Lütfü Fikri Bey'in tutuklanmadığını savunmuştu. A.g.e, s.267–269 ve s.275

¹¹⁴¹ Teklif 33'e karşı 163 oyla kabul edildi. **MMZC**, 24 Teşrinievvel 1327, Cilt:1, D:1, Sİ:4, İ:11, s.273

¹¹⁴² Kozmide Efendi, İttihat ve Terakki'nin meclis çoğunluğuna güvenerek her hakkı ayaklar altına aldığını savundu. **MMZC**, 24 Teşrinievvel 1327, Cilt:1, D:1, Sİ:4, İ:11, s.276

¹¹⁴³ Mahmut Şevket Paşa, muhalefetin saldırıları karşısında kendisini ve İttihat ve Terakki'yi savunarak, Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkalarının birlik yaptıklarını ancak hiçbir zaman başarılı olamayacaklarını savundu. Mahmut Şevket Paşa, Lütfü Fikri Bey tarafından çıkarılan Maşrik, Merih ve Tanzimat gazetelerinin kapatılmasına rağmen yayınlamaya devam ettiğini, böylece idari örfiyenin kurallarına uymadığını ve hükümeti tanımadığını dile getirdi. Lütfü Fikri Bey'in bundan dolayı tutuklanmak istendiğini savundu. **MMZC**, 26 Teşrinievvel 1327, Cilt:1, D:1, Sİ:4, İ:12, s.293–296 ve s.320. Tartışmalar sırasında İttihatçıların pasif tutumu karşısında saldırılarını artıran muhalif mebuslar, Harbiye Nazırı'nın konuşmasını yeterli görmedi. Kabineyi "askeri hükümeti" olarak tanımlayan Lütfü Fikri Bey, "*Mahmut Şevket Paşanın küçüklüğüne inmeyin*" demek suretiyle arkadaşlarını yatıştırmak istedi. A.g.e, s.316 ve 322

¹¹⁴⁴ Ziya Şakir, a.g.e., s.263

muhafiflerin verdiği ve birçok İttihatçının da desteklediği önerge ile ilgili yapılan oylamada Mahmut Şevket Paşa güvenoyu almayı başardı.¹¹⁴⁵

Meclisteki tartışmalarda ve verilen önergenin başarısız olmasından sonra fırka hayli yıprandı. Partinin daha fazla yıpranmasını engellemek isteyen İsmail Kemal Bey, yeni bir program altında Mütedil Hürriyetperveran Fırkası ile birleştiklerini açıklamış,¹¹⁴⁶ ancak bu açıklama manevi bir temenniden öteye geçememiştir. Nihayet, İttihat ve Terakki'ye karşı kabaran muhalefet kanadının içinde yer alan partinin kurucu ve destekleyicilerinden bir kesim, parçalanmış muhalefeti zayıf bularak¹¹⁴⁷ Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır.¹¹⁴⁸

2.5.2. Meclis Dışında Kurulan Muhalefet Partileri

İkinci meşrutiyetin çoğulcu döneminde meclis dışında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kurulan muhalif partilerin en bilinenleri Osmanlı Demokrat Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Osmanlı Islahat-ı Esasiye Fırkası ve Milli Meşrutiyet Fırkası olmuştur. Öte yandan iktidarı temsil eden Cemiyete muhalif olarak kurulan ancak ses getirmeyen küçük partiler de kurulmuştur. Bunlar, Terakki-Perver Fırkası,¹¹⁴⁹ Fırka-i İstiklal,¹¹⁵⁰ İttihad-ı Anasır Fırkası, Siyasi Meşrutiyet Cemiyeti ve Lütfü Fikri Bey'in kurduğu Fırka-ı Müzahere idi.¹¹⁵¹ 1911 Mayıs'ında kurulan Fırka-i İstiklaliye ve bazı Hizb-i Terakki mensuplarının birleşmek suretiyle kurdukları "Müstakil Grubu" da muhalefet selinin içinde yer almışlardı. Bu grup, daha sonra

¹¹⁴⁵ Hüseyin Cahit Bey de Mahmut Şevket Paşa ile öteden beri varolan anlaşmazlığından kaynaklanan kişisel sorunlardan dolayı önergeyi desteklemiş, önergenin altında bazı cemiyet üyelerinin bulunmasını doğru bir davranış olarak değerlendirmişti. Hüseyin Cahit, "Parlamento Manevrası", **Tanin**, 25 Teşrin Evvel 1327.

¹¹⁴⁶ Tunaya, a.g.e., s.217-218

¹¹⁴⁷ Sencer, a.g.e., s.53

¹¹⁴⁸ M.S., "Meclisi Mebusan'da Fırkalar", **Sabah**, 14 Teşrinievvel 1327

¹¹⁴⁹ Tümüyle İttihat ve Terakki programını takip eden Terakkiperver Fırkası, Manastır mebusu Paңçedorof Efendi tarafından kurulmuştur. Ancak tek kişiliye bağlı hareket ettiğinden siyasal hayatta pek etkili olamadı. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 14 Kasım 1937

¹¹⁵⁰ Ali Kemal'in yazısında birçok partinin ismi geçiyor, Fırka-i İstikal bunlardan biridir. "Macaristan Mektupları 5", **İkdam**, 11 Şubat 1909

¹¹⁵¹ Kuran, Lütfü Fikri Bey'in Aralık 1912'de "Müceddin Fırkası" adından bir parti kurduğunu aktarmaktadır. **İnkılap Hareketleri**, s.569. Lütfü Fikri Bey'in başkanlığındaki 20 üye mebusan oluşan bu küçük fırka, Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi döneminde bir çatışmaya dönüşen iktidar-muhalefet mücadelesini önlemek ve iki partinin birleşmesini sağlamak için kurulmuştur. "Yeni Bir Fırka-i Siyasi", **İkdam**, 10 Mart 1909 ve **İkdam**, 25 Şubat 1909. Fırka, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mesafeli durmaya çalışırken, İttihat ve Terakki'yi siyasal bir cemiyet kabul etmeyecek kadar muhalif bir kimliğe sahipti. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 23 Şubat 1944

tüm muhalif örgütlerin girdiği Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmamış, bağımsız davranmıştı.¹¹⁵²

2.5.2.1. Osmanlı Demokrat Fırkası(Fırka-i İbad)

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kuruluşu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politik tutum ve siyasal iktidarı koruma veya paylaşmamasından kaynaklanmıştı.¹¹⁵³ Cemiyetin içinde yer almak isteyen, ancak dışlanan eski ittihatçı İbrahim Temo, cemiyetin yönetim ve meşrutiyet konularındaki yanlışlarına dikkat çekmek amacıyla yaptığı uyarıların kulak ardı edilmesi ve Ahmet Rıza Bey'in uzlaşmaz tavrı karşısında¹¹⁵⁴ Abdullah Cevdet Bey ile beraber Osmanlı Demokrat Fırkasını kurmuştu.¹¹⁵⁵ Partinin birinci başkan İbrahim Temo, ikincisi ise Abdullah Cevdet idi. Abdullah Cevdet, İttihat ve Terakki'nin dolaylı etkisinden çekindiği ve siyasal mücadelesini sürdürdüğü Kahire'de bulunduğu için dolaylı olarak, partinin kuruluşunda fiilen değil, düşünsel yapının oluşturulmasında rol almıştı.¹¹⁵⁶

İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet Bey'in yanı sıra partinin kuruluşunda Mahmut Sadık Bey, Cevdet Bey'in eşi Emine Semiye Hanım, Şahabettin Süleyman Bey, Dr. Nizayi Bey ve Fuat Şükrü Bey gibi isimler yer almıştı.¹¹⁵⁷ İbrahim Temo, hırçınlaşan muhalefetin iki önemli temsilcisi olan Mizancı Murat ve İsmail Kemal Beyleri fırkaya almak suretiyle onları kontrol almayı çalışması ilginç bir gelişme olmuştu.¹¹⁵⁸ Ancak bunu başaramadı.

Meşrutiyet döneminin tipik muhalif örgütlerinden olan partinin “demokrat” kelimesini kullanması, İttihat ve Terakki'nin antidemokratik uygulamalarından duyulan rahatsızlığın bir sonucu olmuştu. “Osmanlı” kelimesi hiç kuşkusuz unsurların birlikteliği ile eşitliliğine vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştı. Fırka, ittihat ve Terakki'nin politik uygulamaları ile siyasal davranışlarını istibdat olarak

¹¹⁵² Birinci, a.g.e., s.41

¹¹⁵³ İbrahim Temo ile İttihatçıları arasında geçen ilginç diyalog bunu gösteriyordu. Bkz. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 3 Kasım 1937

¹¹⁵⁴ Bkz. Temo, a.g.e., s.161 ve s.68-69

¹¹⁵⁵ Tunaya, a.g.e., s.171

¹¹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Hanioglu, **Siyasal Bir Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, t.y., s.287-288

¹¹⁵⁷ Tunaya, a.g.e., s.171 ve Kaygusuz, a.g.e., s.56

¹¹⁵⁸ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 4 Kasım 1937

algılamış, dini ve etnik azınlıkların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını talep etmiş ve cemiyetin merkezîyetçi uygulamalarından şikayetçi olmuştu.

Fırka, Fransız Devrimi'nin "Convantion" döneminden ve bu meclisin olağanüstü yetkilere devrimci "Comité du Salut Puclic"(Selameti Umumiye Heyeti)'den esinlenerek 1906–1907 yıllarında kurulmuş olan Selamet-i Umumiye Kulübü'nün¹¹⁵⁹ bir siyasal partiye dönüştürülmesiyle siyasal hayata girmişti.¹¹⁶⁰ Kulübün demokratik ilkelere vurgu yapan programı İbrahim Temo'nun dikkatini çekmişti.¹¹⁶¹ Politik bir kuruluş haline getirilen kulüp, İttihatçıların kamuoyunda rahatsızlık yaratan uygulamalarını "temin ve tersin" amacıyla 6 Şubat 1909'da kurulmuştu.¹¹⁶² Partinin önde kurucularından İbrahim Temo, fırkanın kuruluş amacını şöyle açıklamıştı:

*"İşbaşına geçenler, cemiyetin eski programına aykırı hareket ederek milletin, özellikle Türklerin dışındakiler hoşnutsuzluğunu çeşitli fikir ve mesleklere meyledip başka yollara sapmalarına engel olmak düşüncesiyle eski programıza uygun olarak bir demokrat fırkanın kurulmasına karar verdik."*¹¹⁶³ Bu yönüyle "demokratik meşrutiyeti" savunan fırkanın "devrimci" bir parti olduğunu söylemek mümkündür.

Kuruluş aşamasında Temo'nun görüştüğü Talat Bey, partinin kurulmasını memleketin salâhiyeti konusunda faydalı olabileceği düşüncesiyle desteklemiş,¹¹⁶⁴ ancak bir süre sonra "ihtilal çabası" içinde olmakla itham etmiş, başta İbrahim Temo olmak üzere tüm kurucularını sert bir dille uyarılmıştı.¹¹⁶⁵

ODF, politik yapısı ile gücünü aşabilecek nitelikte bir gazeteye sahip olmuş, İstanbul'da "Türkiye", İzmir'de "Feryad", Manastır'da "Hukuk-u İbad" ve Halep'te "Ahali" adlı gazeteler tarafından desteklenmişti. İttihat ve Terakki'ye muhalif basın ile "Şark" ve Ziya Şakir'in "Jön Türk" gazeteleri tarafından da destekleniyordu.¹¹⁶⁶

¹¹⁵⁹ Bkz. Kuran, a.g.e., s.499.

¹¹⁶⁰ Hanioglu, a.g.e., s.288

¹¹⁶¹ Selameti Umumiye, ikinci meşrutiyetten kısa bir süre önce gizli olarak kurulan bir cemiyetti. Amacı, Rumeli'de başlayan inkılap hareketlerini İstanbul'da bulunan aydınlara izah etmek ve benimseterek onları bu sürece dahil etmektir. Meşrutiyetin ilanından sonra önceleri İttihat ve Terakki'ye yakın durmaya çalışmış, ancak cemiyetin meşrutiyet ilkelerine uymayacak şekilde hareket etmeye başlamasıyla pek hoşlanmadıkları muhalif bir kimliğe bürünmeye başlamıştı. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 3 Kasım 1937

¹¹⁶² Sencer, a.g.e., s.47

¹¹⁶³ Temo, a.g.e., s.208

¹¹⁶⁴ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 3 Kasım 1937

¹¹⁶⁵ Konu için bkz. Temo, a.g.e., s.222. Nitekim diğer kurucularından Abdullah Cevdet, çok partili hayatın sona ermesinden sonra cemiyet tarafından ölümle tehdit edilmişti.

¹¹⁶⁶ Kuran, a.g.e., s.511

1910 yılında yurda dönen Abdullah Cevdet'in çıkardığı "İçtihat dergisi"nin de desteğine sahipti, ancak İTC iktidarına yönelik yazdığı sert yazıları nedeniyle sık sık kapatılmış, "İştihad", "İşhad", "Ceht", "Alem-i Sanayi" ve "Ticaret" isimleri altında yayınlarına devam etmek zorunda kalmıştı.¹¹⁶⁷ İttihatçıların baskı ve tahammülsüzlüklerinin kökeninde, Abdullah Cevdet Bey'in 1908 öncesinde Abdülhamit ile anlaşmasının rolü azımsanmayacak kadar çok olmalıdır.

Başlangıçta politik örgütlenme ile ideolojik yapılanmasını tamamlamayan fırka, İttihat ve Terakki aleyhinde faaliyetlerde bulunmaktan kaçınmıştı. Bundan dolayı 31 Mart Olayı sırasındaki eylemlere katılmamış, ayaklanmanın yayılmasını önlemek isteyen Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin bildirisine imza atmıştı.¹¹⁶⁸ Ancak cemiyetin merkezîyetçi ve tekelci uygulamaları kamuoyunda eleştirilmeye başlandığı sıralarda muhalefet kervanına katılmış, daha demokratik düzen talebinde bulunmaya başlamıştı.¹¹⁶⁹

ODF'ye katılımların devam ettiği sıralarda Arnavut aydınların partiyi muhalefet içinde kendilerini ifade edebilecekleri bir merkez olarak algılamaya başlamışlardı. Örneğin Arnavutluk bölgesine özerk vilayet statüsü verilmesini talep eden muhalif Şahin Kolonya daha sonra partiye katılmıştı. Parti, meclis dışında kurulmasına rağmen meclisi mebusanda önemli tartışmaların konusu olmuş, partinin meclisteki tek temsilci olan Şahin Taki Bey(Görice)¹¹⁷⁰ ve kendisine yakınlık hisseden Dalçef Efendi(Manastır) tarafından meclisi mebusan ile doğrudan ve dolaylı yoldan temas kurmayı başarabilmişti.¹¹⁷¹

ODF'nin 15 maddelik siyasal programı ile 66 maddelik iç nizamnamesi incelendiğinde Osmanlıcı olduğu anlaşılıyor. Gayrimüslim ve Gayrı Türk unsurların ayrılıkçı veya aşırı isteklerini içinde eritmek isteyen parti, kapısını her kesime ardına kadar açmıştı. Osmanlıcı programından dolayı İttihat ve Terakki muhalifi olarak düşünülen partiye, cemiyetten memnun olmayan Arnavut Başkımcılar, dağılan Fedekaran-ı Millet Cemiyeti'nin üyeleri Kürt siyasetçiler, Bulgar Komitecileri ve Ermeni Hınçak ve Taşnaklı bazı üyeler yeni partiyi desteklemişlerdi.

¹¹⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hanioğlu, a.g.e., s.290-292

¹¹⁶⁸ Akşin, a.g.e., s.174

¹¹⁶⁹ Sencer, a.g.e., s.47-48

¹¹⁷⁰ Birinci, a.g.e, s.39

¹¹⁷¹ Tunaya, a.g.e., s.173

ODF, cemiyet karşıtı programı ile gayri Türk ve gayrimüslim unsurların dikkatini çekmiş ve örgütlenmesini hızlandırmış, kısa sürede İstanbul başta olmak üzere İmparatorluğun birçok bölgesinde iki kulüp olmak üzere 16 şube açmayı başarmıştı. Fırkanın kısa sürede büyümeye başlaması ve İttihatçılara yönelik sert eleştirileri tepkiyle karşılaşmış, başta Ziya Gökalp olmak üzere, Kara Kemal gib İttihatçılar, yıpratıcı, kışkırtıcı propaganda yapmaması ve muhalif söylemlerden kaçınması yönünde fırkaya baskı yapmaya başlamışlardı. Bununla da yetinmeyen cemiyet, partiyi destekleyen “Türkiye” gazetesinde çıkan “*Vur. Fakat dinle*” yazı dolayısıyla kapatılmış, yazarı divanı harbe sevk edilmiş,¹¹⁷² fırkanın katib-i umumisi Fuat Şükrü Bey tutuklanmış, fırkayı destekleyen bazı gazeteciler tutuklanmış ve gazeteyi satan çocuklar tartaklamıştı. Fırkanın genel prensiplerini Rumeli’de yaymaya çalışan ve buradaki örgütlenme faaliyetleri ile görevlendirilen Muhlis Sabahattin Bey, muhtemelen İttihatçı fanatiklerin bıçaklı saldırısına uğramış ve yaralanmıştı. Mahmut Şevket Paşa, parti katib-i umumisi Fuat Şükrü Bey’e bastonunu göstererek “*sizi sopa altında gebertirim*” dahi dediği rivayet edilmiştir.¹¹⁷³ Osmanlı unsurlarına eşitlik vaat eden programı ve Arnavut Başkım Kulübü ile yakın temasları nedeniyle bir süre sonra fırkaya cephe alan Talat Bey, politikalarından rahatsızlık duymaya başlamış, bu rahatsızlık İbrahim Temo’yu “*Be doktor, bırak şu demokrattığı, senin başka işin yok mu?*” şeklinde sert dille tenkit etmesine kadar uzanmıştı.¹¹⁷⁴

Demokrat Partililer, yoğun baskılar altında mücadele etmenin imkansız olduğunu anladıklarından, muhalefet tarafına geçmek suretiyle iktidarın saldırılarına set çekebileceklerini düşünmüş,¹¹⁷⁵ ancak iktidarın saldırılarından kurtulamamıştı. Türkiye gazetesinin kapatılmasından sonra yayınlanan Selameti Umumiye gazetesi de kısa sürede aynı akıbete uğramış, yerine sırayla kurulan Hakimiyeti Milliye, Muahede ve Yeni Ses gibi birkaç gazete daha kurulmuş, ancak akıbetleri aynı olmuştu. Partiye ait o kadar gazete kapatıldı ki, genç partililer bunu protesto etmek amacıyla imtiyaz sahibinin bir bozacı olduğu bir gazete dahi çıkarmış, ancak

¹¹⁷² Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 5 Kasım 1937

¹¹⁷³ Temo, a.g.e., s.213

¹¹⁷⁴ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 4 Kasım 1937

¹¹⁷⁵ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 5 Kasım 1937

Manastır'da çıkardığı “Hukuku İbad” ile kaderi aynı olmuş, sahibi Rodos’a sürgün edilmişti.

Partiyi destekleyen gazetelerin Etniki Eteryaya ile Patrikhane tarafından finanse edildiği dedikoduları ve partinin İttihatçıların Rumeli’de çıkan gazeteleri tarafından eleştirildiği sıralarda Hukuku Beşer gazetesinin kapatılması bardağı taşıran son damla oldu. İttihat ve Terakki’ye meyilli olan ancak, baskılardan çekindiğinden içindeki Demokrat partileri gazeteden çıkaran Genç Türk gazetesi, bir süre sonra muhalefet kanadına geçerek Dahiliye Nazırı Talat Bey’e yönelik on sütunluk bir açık mektup yayınlamış ve kendisini sert bir dille eleştirmeye başlamıştı.¹¹⁷⁶

Demokrat Parti’nin varlığından rahatsızlık duyan İttihatçılar, Merkezi Umumiye çağırdıkları İbrahim Temo’yu tehdit ederek partiyi kapatmasını, aksi takdirde hükümet zoruyla kapatılacağını açıkça söylemişlerdi.¹¹⁷⁷ İttihatçıların artan bu tehdit ve baskıları sonucunda İbrahim Temo, 1910 yılında yayınladığı beyanname ile parti faaliyetlerini durdurduğunu açıklamış,¹¹⁷⁸ ancak partiye yönelik şiddet ve baskılar muhalifler aracılığıyla bir gensoru ile meclise taşınmıştı. Önergenin tartışıldığı bir sırada muhalif Ahrar Fırkası lideri İsmail Kemal Bey, demokrat partili Demokrat Mustafa’ya yapılan işkencede kullanılan aletler ve sökülen tırnakları meclis kürsüsünde teşhir etmesi siyasi tansiyonu tırmandırdı. Kısa bir süre tutuklanan Demokrat Partili Fut Şükrü Bey ve sosyalist siyasetçiler ile kapatılan sosyalist gazeteler dolayısıyla sadrazamın konu hakkında açıklamada bulunması için bir önerge daha meclise getirildi.¹¹⁷⁹ Meclisi mebusan’daki tartışmalar iktidar ve muhalefet çevrelerini daha da hırçınlaştırmış, cemiyetin baskılarını artırmasına yol açmıştı.

İttihatçı İsmail Hakkı Bey, muhalefetin getirdiği önergenin ülkede asayiş ve güvenliği sağlamaya çalışan idare-i örfiye’ye ağır eleştiriler getirmesi kabul edemeyeceklerini, dolayısıyla reddini istemiş,¹¹⁸⁰ ancak İsmail Kemal, kendisini hükümetin içinde etkin olmakla suçlamış, bu tutuklamaların hükümet cihetiyle mi yoksa idare-i örfiye cihetiyle yapıldığını öğrenmek istediklerini söylemişti. Muhalif

¹¹⁷⁶ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 7-8 Kasım 1937

¹¹⁷⁷ Merkezi Umumi üyeleri ile Temo arasından geçen ilginç diyalog için bkz. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 9-10 Kasım 1937

¹¹⁷⁸ Kuran, a.g.e., s.500

¹¹⁷⁹ **MMZC**, 15 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:19, s.682

¹¹⁸⁰ **MMZC**, 15 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:19, s.683

Lütfü Fikri ve Boşo Efendi, İsmail Kemal Bey'i destekleyerek idare-i örfiyeyi eleştirmiş, keyfi davrandığını, istediği gazete kapattığını ve sahibini tutukladığını savunmuşlardı.¹¹⁸¹ İdare-i örfiyenin meclis'e danışmadan yaptığı tutuklamaları basın özgürlüğüne saldırı ve hükümetin haksızlığı olarak yorumlayan muhalefete¹¹⁸² karşı Seyit Bey(İzmir), gazetelerin hükümete yönelik yazıları nedeniyle tutuklandıklarını dile getirmiş,¹¹⁸³ örfi idare'yi savunmuştu. Muhalifler ile İttihatçılar arasında tartışmalar o denli sertleşti ki meclis başkanı sık sık müdahale etme gereği duydu. Nihayet İsmail Kemal Bey ve arkadaşları, Demokrat Partililerin tutuklanması dolayısıyla verdikleri önerge teklifin tayini esami ile oya sunulmasını talep etmesi üzerine oylama geçildi.¹¹⁸⁴ Oylama sunulan teklif, 50'e karşı 53 oyla reddedildi.¹¹⁸⁵

İttihat ve Terakki muhalifleri bu durumdan pay biçmeye ve cemiyeti kamuoyunda yıpratmak için faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başladı. Muhaliflerin temel sorunu Demokrat Fırkalılara yapılan baskı veya uygulanan şiddetten ziyade tüm kesimlerin maruz kaldığı tekelci ve baskıcı uygulamaları kamuoyunda gündeme getirmektir.¹¹⁸⁶ Demokrat Fırka, sadece buzdağının görünen kısmıydı. Nitekim muhalefet ve muhalif basın bu politikasında bir ölçüde başarılı olmuş, Dahiliye Nazırı Talat Bey'in istifa etmesi için uygun bir zemin hazırlamışlardı.¹¹⁸⁷

ODF, meclis'te ve İTC karşısında etkili bir muhalefet gücü olmayı başaramamış, bir entelektüeller ve yazarlar partisi olmaktan öteye geçememiş, iktidarın karizmatik gücü ve baskıları karşısında kendisini müdafaa etmekte aciz kalmış, nihayet 1911 yılının sonlarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na tartışmalı bir şekilde katılmıştır.

¹¹⁸¹ **MMZC**, 15 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:19, s.682–684. Lütfü Fikri Bey, ayrıca hükümet ile ittihatçıları kanunlara aykırı davranmak ve çügnemekle suçlamış, örfi idarenin dördüncü kuvvet olarak görülmeye çalışıldığını, bununla her türlü baskı ve şiddetin uygulandığını savunmuştu. **MMZC**, 15 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:19, s.695

¹¹⁸² **MMZC**, 15 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:19, s.687

¹¹⁸³ **MMZC**, 15 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:19, s.688

¹¹⁸⁴ **MMZC**, 15 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:19, s.696

¹¹⁸⁵ **MMZC**, 15 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:19, s.696

¹¹⁸⁶ Tunaya, a.g.e, s.173–174

¹¹⁸⁷ İttihatçı mebuslar, sadrazamı aracılığıyla Talat Bey'i kararından vazgeçirmek istediklerinde Talat Bey: "*Mümkün değil, efkari umumiye ve matbuat hoşnut edemedim. Çalışmam*" cevabını vermişti. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 8 Kasım 1937

2.5.2.2. Osmanlı Islahat-ı Esasiye Fırkası

Meşrutiyet dönemi boyunca İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarına karşı kurulan muhalif partiler, İstanbul ile sınırlı kalmamış, yurtdışında Paris'te de ortaya çıkmıştı. Bunların en önemlilerinden olan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası(IEOF), Paris'te bulunan eski İttihatçı Şerif Paşa etrafında kurulmuş muhalif bir parti idi. Partinin kurucusu Şerif Paşa, çoğulcu dönem boyunca muhalefetin önemli bir merkezi haline gelen ünlü bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁸⁸

1908 devrimi öncesinde Jön Türklere maddi desteklerde bulunmuş ve hareket içinde faal olarak yer alan Şerif Paşa, devrimden sonra “*idealist İttihat ve Terakki*” yerine “*ihtiraslı İttihat ve Terakki*” yapısı ortaya çıkınca muhalefet kanadına geçen isimlerden bir olmuştu. İktidarı kontrol etmeye çalışan cemiyet içinde yer almak istemiş, ancak istibdat muhalefeti döneminde Prens Sabahattinci gruba yakın durması sebebiyle engellenmek istenmişti. Şerif Paşa çok istediği Londra büyükelçiliğine atanmaması ise onu büsbütün muhalefete yaklaştırmıştı.¹¹⁸⁹ Şerif Paşa muhalefet kanadına geçme gerekçesi olarak bazı İttihatçıların belli maddi çıkarların peşinde olması ve cemiyetin buna göz yumması olarak vermektedir.¹¹⁹⁰ Memlekette İTC'nin kudretli otoritesi karşısında özgür ve demokratik siyasal mücadelenin imkânsızlığını erkenden sezen Şerif Paşa 1909'da Paris'e geçmiş¹¹⁹¹ ve burada partisini kurmuştu.¹¹⁹² Mevlanzade Rıfat'ın kurduğu iddia edilen “Yapıcılar Cemiyeti”¹¹⁹³ ve Yahya Kemal Bey'in İstanbul'da kurduğu gizli komitesinin bu fırkayı destekleri rivayet edilmiştir.¹¹⁹⁴

Fırkanın başlıca elemanları Dr.Nihat Reşat Bey, Dr.Refik Nevzad, Pertev Tevfik ve Avni Kemal Beylerdi. Partiyi destekleyen gazeteler başta İttihat ve Terakki karşıtı yayın yapan Şerif Paşa'nın “meşrutiyet”i ile Mevlanzade Rıfat'ın “Serbestî”si ve “Yeni Yol” gazeteleri olmuştu.

¹¹⁸⁸ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:133, s.139

¹¹⁸⁹ İ.Alattin Gövsa, **Türk Meşhurları**, İstanbul, 1933, s.369

¹¹⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Paşa, a.g.e, s.27

¹¹⁹¹ Tunaya, Şerif Paşa'nın Ahmet Rıza'nın kendisini öldürmek istemesinden dolayı yurt dışına çıktığını ileri sürmektedir. Tunaya, a.g.e., s.220

¹¹⁹² Mevlanzade Rıfat, **31 Mart**, s.32. Mevlanzade Rıfat, fırkayı Prens Sabahattin'in kurduğunu ve başına kendisine yakın duran basiretsiz ve idraksiz Şerif Paşa'yı geçirdiğini iddia etmiştir.

¹¹⁹³ Yapıcılar Cemiyeti'nin Islahatı Esasiye Osmaniye Fırkası'nın diğer adı olduğu yönünde şüpheler bulunuyordu.

¹¹⁹⁴ Kuran, a.g.e., s.531. Şerif Paşa, Yapıcılar Cemiyeti tarafından desteklenmediklerini, bu cemiyet ile herhangi bir bağlantılarının olmadığını savunmuştu. Şerif Paşa, a.g.e, s.70

IEOF, yurt dışındaki örgütünün yanı sıra imparatorluktaki uzantısı olarak düşünülen “Cemiyet-i Hafiyeh” adlı örgüt aracılığıyla muhalefetini sürdürmüştü.¹¹⁹⁵ Cemiyeti hafiyeh, sertlik yanlısı gizli ve komitacı muhalefet olarak algılanmıştı. Cemiyetin gazetelerde çıkan bir bildirisinin hükümete karşı isyanı teşvik ettiği rivayet edilmişti.¹¹⁹⁶ İttihatçılar, bu bildiriye sert karşılık verilmesi gerektiğini düşünmüş,¹¹⁹⁷ memleketin huzur ve asayişini bozduğu gerekçesiyle üyesi iddia edilen birçok kişiyi tutuklayarak divanı harbi örfiye sevk etmişti. Dönemin basınının yoğun ilgi gösterdiği ve kiminin irtica cemiyeti, kiminin fesad cemiyeti dediği Cemiyet-i Hafiyeh’nin Şerif Paşa ile sıkı ilişkiler içinde olduğu iddia ediliyordu.¹¹⁹⁸ Muhalif Osmanlı gazetesi dahi cemiyeti, muhalif bir hareket olarak görmediğinden cephe almış, ihanet içinde bulunan ihtilalcı bir hareket olarak değerlendirmişti.¹¹⁹⁹

Değindiği üzere muhalif gazeteci Ahmet Samim Bey’in öldürülmesi, İttihat ve Terakki’nin kamuoyunda yıpratılması için uygun bir ortam hazırlamıştı. İttihatçılar, muhaliflerin bu olayı, 31 Mart Olayı benzeri bir isyana dönüştürmemesi için harekete geçmiş,¹²⁰⁰ cemiyetin lideri olarak düşündüğü Rıza Nur ile Mustafa Natık Bey’in organize ettiği iki komitenin Mahmut Şevket Paşa ile Talat Bey’e yönelik birtakım siyasi suikastlar peşinde olduğunu iddia ederek birtakım yasal işlemler başlattı. İttihatçı yetkililere göre, bu komplonun arkasında merkezi Paris’te bulunan ve başkanı Şerif Paşa’nın olduğu Osmanlı İslahatı Esasiye Fırkası (Le Parti Radical Ottoman) bulunuyordu.¹²⁰¹ Bu iddialara dayanan hükümet açtığı soruşturmada, gizli dernek kurmak suçlamasıyla Rıza Nur ve Lütfü Fikri olmak üzere 45 kişilik muhalif bir grubu 19 Temmuz’da tutuklamış¹²⁰² ve divanı harbe sevk etmişti. Şerif Paşa’nın bir mektubunu Münir Efendi aracılığıyla aldığı gerekçesiyle dokunulmazlığı olan

¹¹⁹⁵ Cemiyet-i Hafiyeh’nin ismi 7 Temmuz 1326 tarihinde basında görülmeye başladı. Bkz. **Tanin**, 7 Temmuz 1326

¹¹⁹⁶ İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası’nın beyannamesinin tam metni için bkz. **Tanin**, 16 Teşrinisani 1326

¹¹⁹⁷ **Tanin**, 16–18 Teşrinisani 1326

¹¹⁹⁸ Dönemin basınında aktaran: Rıza Nur, **Cemiyet-i Hafiyeh**, Şehir Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, ss.42–50

¹¹⁹⁹ Nur, a.g.e., s.52–53

¹²⁰⁰ Şerif Paşa, a.g.e, s.69

¹²⁰¹ Le Weune Ture, 20 Temmuz 1910 aktaran: Feroz Ahmad, a.g.e., s.110. Şerif Paşa’nın bu suçlamaları kabul etmemesi ile ilgili bkz. Şerif Paşa’dan Grey’e, Paris, 25 Temmuz 1910 tarihli yazı (İng. Dışişleri Bak. Kayıt no:371/1010/31388 aktaran: Ahmad, A.g.e., s.110)

¹²⁰² İsmail Hakkı, “Bir Mebusan Tevkifi”, **Tanin**, 7 Temmuz 1326. İsimler için bkz. Nur, a.g.e., s.486–487

Rıza Nur Örfi İdare tarafından tutuklandı.¹²⁰³ Tepkilere yol açan bu tutuklama dönemin muhalif gazetelerinde sıkça işlendi.¹²⁰⁴ Anayasa'nın 79.maddesine dayanılarak tutuklanan Rıza Nur bir süre sonra suçsuz bulunduğu için serbest bırakılmış, ancak öteki muhalifler ağır ceza ve işkencelere maruz kalmıştı.¹²⁰⁵ Gözaltına altına alınan muhaliflerin tırnaklarının söküldüğü yönündeki iddialar, İttihatçılarının kötü muamelesinin simgesi olarak mecliste gösterilmiş ve kamuoyunda uzun süre kullanılmıştı.¹²⁰⁶

Rıza Nur'un tutuklanmasını kendilerine yapılan bir haksızlık olarak değerlendiren, gözüpek bir iktidar karşısında yasal ve parlamenter yöntemlerin işlemediğini gören muhalifler¹²⁰⁷ Rıza Nur'un suçsuz bulunarak serbest bırakılmasını fırsat bilerek sorununu meclis gündemine taşımıştı. Muhalefetim ünlü ismi Lütfü Fikri Bey, hükümeti olayı büyütme ve anayasanın 79. ve 48. maddelerine aykırı davranmakla suçlayarak meclis araştırması(anket parlamenter) talep etti.¹²⁰⁸ Fikri Bey, ciddi deliller olmadan basit gerekçelerle bir mebusun tutuklanamayacağını, aksi durumda da tutuklamaların yasal çerçeve dahilinde yürütülmesi gerektiğini vurguladı.¹²⁰⁹ Henüz İttihat ve Terakki'li olan Edirne mebusu Rıza Tevfik de hükümetin adl ve ihsan politikasını eleştirmiş ve tutuklanmaların herhangi bir belgeye dayanmadan gerçekleştirildiğini dile getirdi.¹²¹⁰ İsmail Paşa(Amasya), tutuklanma olayı ve işkence iddialarını “*engizisyon devri*” olarak tanımladı.¹²¹¹

¹²⁰³ Nur, a.g.e., s.73

¹²⁰⁴ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:144, s.214–215

¹²⁰⁵ Cezalandırmalar için bkz. Şerif Paşa, a.g.e, s.70–73

¹²⁰⁶ Turgay Asaf, söz konusu tırnakların muhaliflere ait olmadığını, morgtan alındığını iddia etmiştir. Asaf, a.g.e, s.14. İktidara yakın olan basın, muhaliflerin işkence konusundaki iddia ve delilleri yeterli bulmadı. Muhalefetin amacını yalan haberlerle kamuoyunu yanıltarak, ordu ve hükümete zarar vermek olduğunu iddia ettiler. Babanzade İsmail Hakkı, “Evvel Günkü Müzakere”, **Tanin**, 7 Kanunu Evvel 1326

¹²⁰⁷ Ahmad, a.g.e, s.111

¹²⁰⁸ **MMZC**, 11 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:17, s.588

¹²⁰⁹ **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.717. Lütfü Fikri Bey, resmi olmayan kişilerin ihbarlarına dayanarak Rıza Nur'un tutuklandığını, Cemiyeti Hafiyeye sorunun kasıtlı olarak çıkarıldığını, bu konuda kanunlara aykırı usulsüzlüklerin yapıldığını iddia etti. A.g.e, s.718–719. Yapılan işkence ve işkence aletleri hakkında meclis'te ayrıntılı bilgi verdi ve tutuklanan Rıza Nur'un Şerif Paşa'nın gönderdiği denilen kartı aldığını söylemesi durumunda istenmeyen olayların meydana geleceğini savundu. A.g.e, s.721

¹²¹⁰ **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.726–727

¹²¹¹ **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.722. İsmail Kemal Bey(Gümülüne), hükümeti kişisel özgürlüklere tecavüz etmekle suçladı ve ülkenin garazkârların elinde Abdülhamit idaresine benzediğini savundu. İsmail Kemal, anket parlamenterin kabul edilmemesinin nedeni olarak hükümetin düşürülmekten korkmasına bağladı. **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.731–735

Suçlamalarla muhatap olan Sadrazam, muhalif mebusların iddia ve eleştirileri karşısında tutuklanmalardan kendisinin de üzgün olduğunu, ancak Rıza Nur'un muhalif bir parti kurmak amacıyla tutuklanmadığını, anayasayı ortadan kaldırmaya çalışan Şerif Paşa'nın gönderdiği kartı inkar etmesi nedeniyle tutuklandığını vurguladı ve tüm iddiaları reddetti.¹²¹²

İTC, muhalefetin bastırılmasında iktidar araçları kullanılırken, ordunun verdiği destekten de sonuna kadar yararlanmış, muhalefetin büyük bir tehdit haline gelmemesi için “*yılanın başı küçükken ezilmeli*” anlayışı ile sert tedbirler almaktan kaçınmamıştı. Harbiye Nazırı, “*bu kişileri ezmeseydim, şimdiye kadar önemli şahsiyetler haline gelecektirdi*” demek suretiyle ittihatçıların anlayışını paylaşmıştı.¹²¹³

İktidar ve muhalefet ilişkilerini gerginleştiren ve bir komplo olmaktan öteye geçemeyen bu olay üzerine daha sonra Ahali Fırkası lideri olacak Gümülcineli İsmail Bey on beş arkadaşı “anket Parlamenter(meclis soruşturması)”in açılması için meclise önerge vermiş, meclis'te sert tartışmalar hatta kavgalar yaşanmasına neden olmuşlardı. Lütfü Fikri Bey, Rıza Nur'un, Doktor Münir Bey'e yapılan işkenceler sonucunda elde edilen ifadelere dayanılarak, gayrimeşru bir şekilde tutuklandığını savunmuş, konu hakkında araştırma yapılmasını talep etmişti.¹²¹⁴ Lütfü Fikri Bey, kamuoyunda mağduriyetlerini göstermek ve hükümetin yıpratılarak geri çekilmesini sağlamak için anket parlamenter konusunda çoğunluk partisinin üyelerini ikna etmeye özen göstermiş, meclis kürsüsünde suç aleti dediği işkence eşyalarıyla birlikte sökülmiş tırnakları göstererek, işkenceleri tüm ayrıntıları ile anlatmıştı.¹²¹⁵

Lütfü Fikri Bey'in anket parlamenter talebini Rıza Tevfik ile muhalif mebuslar desteklemesine rağmen hükümet ve çoğunluk partisi'nin üyeleri iddiaları yetersiz bularak desteklemekten kaçınmış,¹²¹⁶ bu önerge ile meclisin ile hükümetin zayıf

¹²¹² **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.724–726. İttihatçı Rıza Tevfik Bey, sadrazamdan bunun kanıtlarını istedi. Aksi halde hükümete karşı güvenin sarsılacağını savundu. Hükümete yönelik sert eleştirilerde bulunan Rıza Tevfik, İttihatçı bazı arkadaşlarının da bu iddialardan rahatsızlık duyduğunu, sırf disiplinin bozulmaması için hükümeti destekleyeceklerini bizzat kendisine söylediklerini dile getirdi. **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.726–728

¹²¹³ Turfan, a.g.e., s.212

¹²¹⁴ **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.721

¹²¹⁵ **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.721–723

¹²¹⁶ Mehmet Tevfik Efendi, anket parlamenterin anayasada olmadığını, Rahmi Bey(Selanik) ise, sadrazamın izahatta bulunmak zorunda olmadığını savundu. **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.723–724

gösterilmek suretiyle düşürmek istediklerini dile getirmişlerdi.¹²¹⁷ Meclisi mebusan'daki bu tartışmaların sonu gelmemiş, sert diyaloglar yaşanmış ve nihayet meclis görüşmelerine katılan Rıza Nur, kendisinin suçsuz olduğunu, meselenin millet huzurunda araştırılmasını, bu konuda muhaliflerin tatmin edilmesini talep etti.¹²¹⁸ Rıza Nur ile sadrazam Hakkı Paşa arasında yaşanan tartışmanın ardından¹²¹⁹ meclis başkanı olay için bir araştırma komisyonunun kurulması için önergeyi oylama koydu. Yapılan oylamada muhalifler başarılı bir savunma yapmışsa da önerge 69'a karşılık 95 oy ile reddedildi.¹²²⁰ Önergenin reddedilmesinden sonra sürekli baskı altına alınan IEOF, Babı Ali Baskını'ndan parti merkezinin bulunduğu yurt dışına çıkmak zorunda kalmış, burada bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birleştiğini duyurmuştu.

2.5.2.3. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Osmanlı sosyalizminin tarihini 1908 öncesine kadar uzatmak mümkünse¹²²¹ de bugünkü çağdaş anlamda kendisini ifade etme şansını meşrutiyetin çoğulcu ve özgürlükçü döneminde her türlü siyasal parti modeli ile düşünce akımının ortaya çıkmasıyla birlikte yakalayabilmişti.¹²²² Bunlardan en renkli olanı, imparatorluğun klasik koşullarına göre ütopyik sayılabilecek sosyalizmi savunan ve siyasal tarihimizin ilk sosyalist örgütü olan Osmanlı Sosyalist Fırkası(OSF) oldu.¹²²³ Kuruluş

¹²¹⁷ **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.728

¹²¹⁸ **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.743. Önergenin reddedilmesi hükümetin muhalefetin artan saldırıları karşısında rahatlamasını sağlamış, aksi halde ciddi kayıplara uğratabilirdi. İktidara yakın basın, muhalifleri hedef saptırarak asıl hedef ordu, örfi idare ve adliye nezareti olduğunu vurgulamış, önergenin reddini desteklemiş, muhalefete yakın basında ise anayasa aleyhinde cereyan eden bir olayın araştırılması gerektiği vurgulanmıştı. Babanzade İsmail Hakkı, "Evvel Günkü Müzakere", **Tanin**, 7 Kanunu Evvel 1326. Gabriel Noradonkiyan, anket parlamenter usulunun uygulanmadığı halinde meşrutiyetin temel haklarına zarar vereceği, çatışmayı ve intikam duygularını artıracığını, nihayet keyfi bir yönetime zemin hazırlayacağını savunmuştu. "Anket Parlamenter reddedilmeli miydi? Edilmemeli miydi?", **Yeni Gazete**, 21 Kânunuevvel 1326

¹²¹⁹ Rıza Nur, sadramın kendisi hakkında "*kendisi hakkında bir şey tebeyyün ettirilemedi, kurnaz davranmış, yoksa bizim nazarımızda mahkumdur*" dediğini söyledi. **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.743

¹²²⁰ **MMZC**, 18 Kanunu Evvel 1326, Cilt:1, D:1, Sİ:3, İ:20, s.745

¹²²¹ Bu konuda bkz. önemli olan ama dikkatli okunması gereken kaynak için bkz. Acla Sayılğan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, Otağ Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1976, s.27–71. Ayrıca bkz. Kerim Sadi, **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1994, ss.32–255 ve A.Cerrahoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm(1848–1925)**, Alfabe Matbaası, İstanbul, 1968, s.43–73

¹²²² Lütfi Erişçi, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi**, İstanbul, 1951, s.8–9

¹²²³ Aslında Sosyalist Fırka'yı Türk kökenlilerin kurduğu ilk sosyalist fırka tanımlamak mümkündür. Daha önce Bulgar sosyalistleri tarafından kurulan "Sosyalist Partisi", İkdam gazetesi'nin savunduğu gibi Osmanlı siyasal literatüründe ve siyasal gelişmelerimizde ilk sosyalist parti olarak tanımlamak mümkündür. **İkdam**, 8 Aralık 1908

çalışmaları meşrutiyetten önce İzmir’de başlayan fırka, kitle veya kadro partisi olmaktan ziyade Hüseyin Hilmi Bey’in kişisel çabası ve girişimleri sonucu kurulmuştu.¹²²⁴ Ziya Şakir’in deyimiyle OSF, tek kişiden oluşan bir parti idi.¹²²⁵ Muhalefetin sosyalist versiyonu olan parti’nin siyasal ideolojisi Baha Tevfik tarafından belirlenmiş, politik eylemcisi Hüseyin Hilmi olmuştu. Politik programı bakımından muhalefet yakın duran fırka, sosyalist mantaliteye aykırı olarak liberal kanatta sayılmıştır.¹²²⁶

Sosyalist Fırka’nın mecliste temsilcisi bulunmamasına rağmen Hüseyin Hilmi Bey ve çevresinin birtakım mebuslarla iyi ilişkilerde bulunması sonucu başta Ahali Fırkası ve Ermeni Sosyalist Demokrat Fırkası(Daşnak) ile solcu azınlığın önemli temsilcisi Bulgar sosyalisti Dimitir Vlahof Efendi ve bazı sosyalist Rumlar tarafından desteklenmişti.¹²²⁷ 14 Eylül 1910 tarihli Sabah gazetesinin haberine göre, Yunan Sosyalisti Papadopulos, Kafkasyalı Nuri Agayev, Dağıstanlı Celal Korkmazov ve Kırmıllı Abbas Şirinli partiye katılarak desteklemişlerdi.¹²²⁸

Siyasal hayatımızın ilk sosyalist partisi olan fırka, basında “İştirak”, “Sosyalist”, “Muahede”, “Beşeriyet”, “Hür Memleket” ve “Azad” gibi sahip olduğu gazeteler aracılığıyla yaptığı propagandada gerçek bir siyasal örgüt haline gelememiş, entelektüel bir hareketin ötesine geçememişti.¹²²⁹ Entelektüel bir hareket olduğundan gazeteleri aracılığıyla yaptığı propaganda ile İttihatçıların yönetim anlayışını Osmanlı kamuoyunda eleştirmeyi başardığını söylemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyalist düşünceler ve sosyalizan hareketler için ideal ve rasyonel koşullara sahip olmaması nedeniyle parti, Paris şubesi dışında yaygın bir teşkilatlanma olanağı bulamadı. OSF, imparatorluğun Selanik, İstanbul ve İzmir gibi kentlerinde az sayıda bulunan, siyasal ve ekonomik hak ve özgürlüklerden yoksun olan işçi sınıfının sesi olmaya çalışmış, iktidarlaşmak için yerel yönetimlere

¹²²⁴ Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmeleri(1908–1960)**, Tekin Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 1991, s.52

¹²²⁵ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 13 Kasım 1937

¹²²⁶ İmparatorluk’ta kurulan sosyalist parti veya cemiyet örgütlenmelerinin ortak özelliği, gayri Türk ve gayrimüslim unsurlar tarafından kurulması ve milliyetçi-liberal tezlere sahip olmalarıydı. Türk markalı Osmanlı Sosyalist Fırkası da naif solculuğunun yanı sıra liberal bir görünüm arz etmişti. Nitekim kuruluşundan kısa bir süre sonra liberal muhalefetin platformuna kaymaya başlamıştı. Benzer görüşler için bkz. Tunçay, a.g.e., s.36–37

¹²²⁷ Tunçay, a.g.e., s.32–33 ve s.41. Sayılğan, a.g.e, s.80

¹²²⁸ **Sabah**, 14 Eylül 1910, Yalımov, a.g.m, s.152. Dimitir Şımanov, parti kurucuları arasında Mustafa Suphi adını verse de, bunun doğru olmadığını vurgulamak gerekiyor. Şımanov, a.g.e, s.50

¹²²⁹ Gazete hakkında bilgi için bkz. Sadi, a.g.e., s.304

önem vermiş, ancak yeterince başarılı olamamıştır.¹²³⁰ Bu yönüyle, sosyalizmin siyasal bir ideoloji olarak Osmanlı düşünce dünyasında tartışılmasından öteye geçememişti.

Kanuni Esasi'nin ilanı'ndan sonra sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan batıya yakın durabilen azınlıkların çabasıyla¹²³¹ imparatorluğun sınırlarına girmeye başlayan sosyalizm, grev, sendikalizm ve işçi sorunları meşrutiyet dönemi boyunca parlamenter çatışmalarda gündem olmaya başarabilmişti. 1908 yılı sonlarında gündemi hayli meşgul eden “Tatil-i Eşgal(grev) Hareketleri” bunun en açık örneği olmuştu.¹²³² Ancak Sosyalist Fırka'nın bu işçi kesimi veya hareketleri üzerinde etkili olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.¹²³³ Buna rağmen iktidar ile sosyalistlerin ilk karşılaşmasına neden olan bu hareketler¹²³⁴ karşısında İttihatçılar, sosyalist hareketleri bastırmak,¹²³⁵ grev ve sendikal haklar gibi taleplerin önünü almak amacıyla 15 Ekim 1908'de “Tatili Eşgal Kanunu”nu çıkardı.¹²³⁶

Bununla yetinmeyen İttihatçılar, Haziran-Ağustos 1909'da çıkardıkları “İçtimat-ı Umumiye Kanunu”¹²³⁷ ile birlikte “Matbuat kanunu”¹²³⁸ ve “Neşriyat Kanunu” gibi yasal düzenlemelerle sol hareketleri, sendikal talepler ile grev hakkını iyice kısıtladı.¹²³⁹ Hükümetin tüm yasal tedbirlerine rağmen sol hareketler tam anlamıyla önlenemedi.¹²⁴⁰ Grev hakkı ile sendikal özgürlükleri kısıtlayan hükümeti

¹²³⁰ 17, 18 ve 19.maddeler. Parti programı için bkz. Tunaya, a.g.e., s.259–260. Ayrıca bkz. Mete Tunçay, “Eski Bir Sosyalist Parti Programının Işığında: Sosyalistler Türk Toplumuna Faydalı Oldular mı?” **Toplumsal Tarih**, Sayı:28, Nisan 1996, s.22

¹²³¹ Ahmad, a.g.m., s.13–14 ve s.23. Mete Tunçay, “Osmanlı İmparatorluğunda Sol Akımlar ve Partiler”, **TCTA**, C:5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1446

¹²³² Dumont, a.g.m., s.98, İbrahim Yalınov, a.g.m., s.152

¹²³³ Şehmus Güzel, “Tanzimattan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler”, s.823

¹²³⁴ **MMZC**, 13 Mayıs 1325, Cilt:3, D:2, Sİ:1, İ:80, s.690–693

¹²³⁵ Tunçay, a.g.m., s.1448. İkinci meşrutiyet ile birlikte siyasallaşan Osmanlı sosyalizminin Avrupa'daki benzerlerine göre sosyalist bir devrim peşinde koşmadıklarını, hatta böyle bir mantalite veya siyasal birikime sahip olmadıklarını peşinen söylemek gerekiyor. Bunun yanı sıra siyasal iktidar mücadelesi gibi bir amacı olmamış, grev ve sendikal hak ve taleplerinin kamuoyunda tartışılmasını sağlayacak bir kuvvetin ötesine geçememiş, nihayet 1911'de kurulan ana muhalefet partisinin saflarına katılmak suretiyle erimeye başlamıştı.

¹²³⁶ Paul Dumont, a.g.m., s.98, Ayrıntılı bilgi için bkz. Güzel, a.g.m., s.823

¹²³⁷ **MMZC**, Cilt:3, 4 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:73, s.472–480

¹²³⁸ İttihatçılar, basını dizginlemek amacıyla bu iki kanunu yürürlüğe koymuşlardı. **Düstür**, Tertip: II, Cilt: I, 3 Temmuz 1325, s.395 ve 396. **MMZC**, Cilt:3, 28 Nisan 1325, D:1, Sİ:1, İ:69, s.307. **MMZC**, Cilt:3, 5 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:74, s.498–536

¹²³⁹ İttihat ve Terakki'nin grev ve sendikal hakları bakışı çok olumsuzdu, bunların ülke ve cemiyete zarar vereceğini ve sermayeyi ürküteceğini düşünüyordu. **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.690–693

¹²⁴⁰ Kurthan Fişek, “Anayasal Dönüm Noktaları ve İşçi Hareketleri”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı**, Hazırlayan: Siyasal İlimler Derneği, Ankara, (t.y.)

protesto etmek amacıyla Osmanlı sosyalistleri Selanik'te bir yürüyüş düzenlemiş,¹²⁴¹ Dr Refik Nevzat Cavit Bey'e gönderdiği açık mektubunda tehditvari konuşmaktan çekinmemişlerdi.¹²⁴² Sosyalist Fırka'nın bu sırada yayınladığı bir broşör, İTC'yi bu düzenlemeleri iktidar egemenliğini sürmek için yaptığını iddia etmiş, cemiyeti sert dille eleştirmiş, değiştirilen yasaları meşrutiyet lekesi olarak değerlendirmişti.¹²⁴³ İktidar karşısında etkili olabilmek amacıyla Bulgar Sosyal demokratları ile Selanik İşçi Federasyonu'nun birleşik bir parti kurmak amacıyla Selanik'te düzenlediği "Türkiye Birleşik Sosyalist Partisi" örgütleri konferansına rağmen Osmanlı sosyalistleri birleşme sağlanamamıştı. Sosyalistler, İttihat ve Terakki yönetiminin politik tutumunu yumuşatmak amacıyla Selanik'in önde gelenler masonları aracılığıyla Ahmet Rıza Bey ile görüşmüş, ancak istediğini elde edememişti.¹²⁴⁴

İttihatçılar, "bu devlet nasıl kurtarılır" misyonuna cevap ararken, sosyalizmi bir kurtuluş reçetesi olarak referans almayı düşünmemiş, toplumsal eşitliği ve sınıfsız bir toplumu hedefleyen bu doktrini, milliyetçi anlayışlarına aykırı bulmuş ve vatan için zararlı girişim olarak değerlendirmişlerdi.¹²⁴⁵ Buna karşılık "meşrutî sosyalizm"¹²⁴⁶ savunan sosyalist parti, Osmanlı unsurlarının eşitliliğini sağlayacak görüş, adem-i merkezîyetçilik ile eşdeğerdi.(8.madde) Bunlara rağmen ittihatçılar, sosyalizm ve Sosyalist Fırkaya karşı kesin bir düşmanlık içinde olmamıştı.¹²⁴⁷ Ancak İTC ile karşı karşıya gelmekten kaçınan partinin, bir müddet sonra muhalefet safında yer alması ve meşrutiyetin siyasal ortamına aykırı sayılabilecek bir ideolojiyi benimsemesi üzerine tepki çekmeye başladı. Fırkanın sol politik paradigmaya aykırı olarak İslam ile uzlaşma zemini araması,¹²⁴⁸ İslami tepkiden yararlanma yoluna gitmesi ve iktidarı hem sosyalist hem de İslamcı olmamakla eleştirmeye başlaması¹²⁴⁹ onu kaçınılmaz olarak siyasi rakip kıldı.

¹²⁴¹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Dumont, a.g.m, s.73-73 ve s.91-92

¹²⁴² Mektubun tamamı için bkz. Sadi,a.g.e., ss.340-348

¹²⁴³ Dr. Refik Nevzat tarafından yazılan "Siyaset-i Hazıra-i Meşume" yani "*Bugünkü Uğursuz Politika*" adını taşıyan broşör, Sosyalist Fırkanın yayın organında 1 Ocak 1911'de yayınladı. Aktaran: Sadi, a.g.e., ss. 332-337

¹²⁴⁴ Ayrıntı için bkz. Dumont, a.g.m, ss.100-103

¹²⁴⁵ **MMZC**, Cilt:3, 13 Mayıs 1325, D:1, Sİ:1, İ:80, s.693

¹²⁴⁶ Mehmet Ö. Alkan, a.g.m., s.175

¹²⁴⁷ Tunaya, a.g.e., C:3, s.323

¹²⁴⁸ Tunçay, a.g.e, s.31-32

¹²⁴⁹ Tunçay, a.g.m., s.1448-1449

İttihat ve Terakki'yi otoriter ve istibdatçı bir yönetim kurmakla suçlayan ve 1908 Olayı'nı ciddi bir devrim değil, darbe olarak kabul eden sosyalist fırka,¹²⁵⁰ iktidarı rahatsız edecek söylem ve faaliyetlerde bulunmuş,¹²⁵¹ Fransız jakobenlerine benzettikleri İttihatçıları safsatalıklarda bulunmakla suçlamaya başlamışlardı.¹²⁵² Bu saldırı ve ithamlar karşısında tutumu giderek sertleştiren İTC, partiyi baskı altına almaya, faaliyetleri kısıtlanma yoluna gitti.¹²⁵³

Cemiyetin sert tutumunu karşısında eleştirilerde bulunan muhafazakar Ahali Fırkası üyeleri ile Lütfü Fikri Bey, sosyalist Hüseyin Hilmi'nin mahkemeden mahkemeye taşınmasını eleştirmeye başladı.¹²⁵⁴ Muhaliflerin verdiği destekten cesaret alan Sosyalist Parti de tavrını sertleştirdi, yayın organı *İştirak*'ta yayınladığı "*Caka ve Tahakküm*" isimli makale ile Mahmut Şevket Paşa'yı hedef aldı.¹²⁵⁵ Bardağı taşıran bu son hamle karşısında iktidar, parti lideri Sosyalist Hilmi'yi divanı harbe verilmek üzere tutukladı,¹²⁵⁶ yayın organları kapattı,¹²⁵⁷ yeni sendikaların

¹²⁵⁰ Şişmanov, a.g.e., s.50

¹²⁵¹ Sayılğan, a.g.e, s.78

¹²⁵² Sadi(A.Cerrahoğlu), a.g.e., s.299

¹²⁵³ Partinin gazeteleri aracılığıyla yaptığı propaganda sonucunda işçi ve aydın kesimi arasında çok sayıda taraftar edinmesi, kısa zamanda İTC'yi rahatsız etmeye başladı. Özellikle Selanik'te gelişmeye başlayan sosyalist parti, İttihatçı yerel yöneticilerin şikayetlerine dayanan hükümet, başlattığı soruşturmalar sonucunda sosyalist kulüplerini kapattı ve başta Mustafa Suphi olmak üzere çeşitli yöneticilerini sürgüne yolladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şişmanov, a.g.e, s.50-52

¹²⁵⁴ Bkz. Tunaya, a.g.e. C:1, s.250

¹²⁵⁵ Makaleyi yazan Sosyalist Hilmi ile bu sırada hapishaneleri gezen Mahmut Şevket arasında geçen diyalog dönemin çoğulcu siyasal gelişmeleri ile iktidar-muhalefet ilişkilerini göstermesi bakımından önemlilik arz etmektedir. Mahmut Şevket Paşa:

"Nedir bu yaptıklarınız. Memlekete acıyıyor musunuz? Niçin hükümeti rahatça çalışmaya bırakmıyorsunuz?..." Buna karşılık Sosyalist Hilmi:

"Paşa paşa... Bir yer biri bakar. Kıyamet ondan kopar... Bize ne bir parmak yer ve de bir lokma ekmek veriyorlar. Bunun için sizinle mücadele halindeyiz ve sizi mağlup edinceye kadar, bu mücadelede devam edeceğiz" Mahmut Şevket Paşa, hayli sert bir bağırışma ile:

"(...) bu mücadelenin size bugünkünden daha fazla bir şey kazandıracağını mı zannediyorsunuz?... Benim arkamda iki milyon süngü bulunduğunu unutmayınız" demiştir. Ayrıntılı için Ziya Şakir, a.g.e., s.87-88

¹²⁵⁶ Tutuklananlar arasında sosyalist İnsaniyet gazetesi müdürü İsmail Faik Bey bulunuyordu. Bkz. Sadi, a.g.e, s.306

¹²⁵⁷ İktidarın sol partiye yaklaşımı, *İştirak* dergisine yönelik sert tutumunda kolaylıkla görülebilir. 26 Şubat 1910'dan itibaren çıkmaya başlayan *İştirak* dergisi, 13 Haziran'daki Ahmet Samim özel sayısı nedeniyle Divanı Harb-i Örfi tarafından kapatılmıştı. Bir süre tekrar yayınlanan dergi, güçlenen sol muhalefetin hükümete verdiği rahatsızlık ve iktidara yönelik yazdığı sert yazılar nedeniyle tekrar kapatılmıştı. Hükümetin her türlü baskısına direnen sosyalist muhalefet, *İştirak* dergisinin devamı sayılabilecek "*Sosyalist*" gazetesini 24 Kasım 1910'da çıkarmaya başlamış, ancak bu sol gazete de iktidarın gazabına uğramış ve divanı harbi örfi kararıyla kapatılmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçay, a.g.e, s.27 ve s.40-42. Öte yandan partiyi destekleyen "*İnsaniyet gazetesi*"nin sorumlu müdürü İsmail Faik ile Muahede gazetesi müdürü Pertev Tevfik Bey ve imtiyaz sahibi Hamit Suphi Efendi yaptıkları yayımlar nedeniyle divanı harbe sevk edilmiş, yapılan yargılamalar sonucunda Ankara'ya

kurulması yasaklamak suretiyle sosyalist kulüplerin çalışmaları engelleme yoluna gitti.¹²⁵⁸

Cemiyetin sert yaptırımları karşısında kendini ifade etmekte zorlanan sosyalist fırka,¹²⁵⁹ siyasi mücadelesini daha rahat yürütmek amacıyla çalışmalarını Paris şubesinin bulunduğu Avrupa'ya kaydırmak zorunda kaldı.¹²⁶⁰ Paris'te bulunan ve eski bir Jön Türk olan, ancak daha sonra muhalefete katılan Dr. Refik Nevzat, Sosyalist Parti'nin Paris şubesini kurdu ve Fransızların ünlü sol gazetesi Le Humanite'den esinlenerek çıkardığı "Beşeriyet" gazetesiyle İttihat ve Terakki iktidarına karşı mücadelesini sürdürdü.¹²⁶¹ Paris'te iktidar mücadelesi vermeye başlayan Refik Nevzat, aralarında Bulgar sosyalisti Dimitar Vhalof'un bulunduğu beş kişilik bir mebus grubu ile temasa geçmeyi başardı,¹²⁶² ancak meclis'teki muhalefet üzerinde etkili olamadı. Bundan dolayı yurt dışındaki örgütlenmesini hızlandırdı, ancak bir süre sonra Paris'te kümelenen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılarak siyasal ömrünü tamamladı.

2.3.2.4. Milli Meşrutiyet Fırkası

Milli Meşrutiyet Fırkası, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'nin 4 Ağustos 1912'de meclisi feshetmesinden sonra meclis'teki müstakil grup tarafından kurulmuştu. Fırka, Osmanlı Türk ögesine dayanmak istemesi,¹²⁶³ milliyetçi kurucuları¹²⁶⁴ ve Türkçü programıyla siyasi tarihimizin ilk milliyetçi partisi olmuş, İttihatçıların açıkça savunmadığı milliyetçilik boşluğundan yararlanmak istemişti.

Milliyetçi ideolojisi ve programı dolayısıyla bir süre sonra İTC'nin yanı sıra Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile çatışmaya başlamıştı. Milliyetçi bir programa sahip olan

sürülmüşlerdi. Bkz. İlhan Yerlikaya, "İttihat ve Terakki'nin Hışmına Uğrayan İki Gazetecinin Feryadı", **Toplumsal Tarih**, Sayı:31, Temmuz 1996, s.52

¹²⁵⁸ Ayrıntı için bkz. Sadi, a.g.e., s.319. Bazı görüşlere göre, İttihatçı iktidarın artan baskılarından rahatsızlık duyan bazı mebuslar, cemiyetten koparak Ahali Fırkası'nı kurmuştu. Kemal Sülker, **Türkiye'de Sendikacılık**, İstanbul, 1955, değinen: Sayılın, a.g.e., s.71-72

¹²⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Yaşamında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s.96

¹²⁶⁰ Dr.Refik Nevzat, Sosyalizm ve Rehber-i Amele, 1327, aktaran: A.Cerrahoğlu, a.g.e., s.96-97

¹²⁶¹ Tunçay, a.g.e., s.38

¹²⁶² Yalimov, a.g.m, s.152

¹²⁶³ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura(1876-1935)**, Yurt Yayınları, Ankara, Ocak 1986, s.56

¹²⁶⁴ Kurucuları için bkz. Tunaya, **Siyasal Partiler, C:1**, s.351

parti, milli iradeye aykırı olarak padişaha geniş yetkilerin tanınması, hatta meclisi feshetme yetkisinin verilmesini savunmuştu.¹²⁶⁵ Fırka'nın bu talebi 113.maddenin ruhunun yeniden şad edilmesi anlamına geldiğinden İttihat ve Terakki'nin sert tepkilerine maruz kalmıştı.

Milli Fırka, kuruluşunun ilk günlerinde gerek iktidar gerekse muhalefet tarafından pek ciddiye alınmamıştı. Sadece milliyetçi programı ile İttihat ve Terakki'ye ideolojik rakip olmasından dolayı cemiyet tarafından başlangıçta hoş karşılanmamıştı. Fırka, Osmanlıcı olmakla beraber muhalefetin ademi merkezîyetçi görüşlerine katılmamış, böyle düşüncelerin ülkenin birlik ve beraberliği için tehlikeli olarak algılamış, bundan dolayı Hürriyet ve İtilaf Fırkasına cephe almıştı. Parti, İtilafçıların bu görüşünün ayrı ayrı devletlerin doğmasına yol açacağını savunmuş,¹²⁶⁶ bu yönü ile İttihatçılar ile uyuşmuştu.

Entelektüel bir hareket olmaktan öteye gidemeyen Milli Meşrutiyet Fırkası, Osmanlı siyasal tarihindeki önemi, İttihatçıların aksine, Türkçülüğü açıkça dile getirmiş olmasıdır. Ancak bu açık görüşlülük siyasi rakibi İTC'nin öfkesinde boğulmasına yol açmıştı. Milli fırka'nın yayın organlarından "Vazife" gazetesinin ilk sayısında Prens Sabahattin'in imzasının bulunması sonunu getirmiş, bir süre sonra Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle kapatılmıştı.¹²⁶⁷

2.6. PARTİ İÇİ MUHALEFET

2.6.1. Hizb-i Cedit Grubu

İttihat ve Terakki içinde en büyük bölünme Hakkı Paşa Kabinesi döneminde 1911 Nisanı'nda meydana geldi. Parti içi muhalefet sayılabilecek bu oluşumu dönemin siyasal gelişmelerini kökten değiştiren bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşuna değin İttihat ve Terakki karşıtı olarak kurulan siyasal parti veya cemiyetlerin hiçbiri siyasi sonuçları bakımından Hizb-i Cedit hareketi kadar öneme sahip olmamıştı. İTC'den kopan bu unsurların meşrutiyet döneminin en büyük muhalefet hareketi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın

¹²⁶⁵ Beyannamesi için bkz. Tunaya, a.g.e, s.355-357

¹²⁶⁶ Birinci, a.g.e, s185

¹²⁶⁷ Ali Birinci, a.g.e., s.188

kökünü oluşturması veya bu oluşumu hızlandırması¹²⁶⁸ nihayet öncülleri olması bunun en açık örneğini teşkil etmişti.¹²⁶⁹

Öncelikle meclis dışında ortaya çıkıp, daha sonra muhalif mebusların girişimiyle meclisi mebusan gündemine getirilen bu hareket,¹²⁷⁰ kozmopolit siyasal bir ideoloji ile katı bir siyasal yapıya sahip İTC içindeki fikir farklılıkları sonucu ortaya çıkmıştı.¹²⁷¹ Uzun zamandır beklenen bölünme,¹²⁷² Selanik ve Manastır şubeleri arasında rekabetin¹²⁷³ yanı sıra liberal ve muhafazakarların huzursuzluğu¹²⁷⁴ ile 31 Mart Olayı'nın yaratmış olduğu yeni statükoda ordu-siyaset ilişkileri bu süreci hızlandırmıştı.¹²⁷⁵ Dolayısıyla İttihatçılar, fırka içinde huzursuzluk kaynağı haline gelmeye başlayan bu sorunlar ile farklı teşekküller peşinde koşanları tasfiye etmek amacıyla uzun bir süre bir hazırlık peşinde olmuş, ancak başarılı olamamıştı.¹²⁷⁶

İTF'nin meclis grubu içinde ideolojik farklılıklardan kaynaklanan bu kutuplaşma hareketi,¹²⁷⁷ siyasal söylemin sağ cenahında yer almıştı.¹²⁷⁸ Muhafazakar olarak tanımladıkları Osmanlı toplumunu temsil etme iddiaları olan hizipçiler, İttihatçıları masonlukla, farmasonlukla suçlamış, böylelikle kamuoyunda yıpratmaya çalışmışlardı.¹²⁷⁹

İttihat ve Terakki'yi yıpratmaya çalışan partili muhalifler, Miralay Sadık Bey'in evinde gizli toplantılar ve yoğun dini propaganda yapmak suretiyle İttihatçı

¹²⁶⁸ Bkz. Ahmet Hilmi, a.g.e., s.21 ve devamı.

¹²⁶⁹ Tunaya, a.g.e, C:3, s.218

¹²⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde İlk Hizipleşmeler", **Yakın Tarihimiz**, Cilt:2, Sayı18, 28 Haziran 1962, s.154

¹²⁷¹ **Tanin**, 10 Nisan 1327

¹²⁷² Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanıdıklarım...**, s.131

¹²⁷³ Karal, a.g.e, s.138-139

¹²⁷⁴ **Tanin**, 17 Nisan 1327. Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, Sayı:150, 5 Eylül 1936, s.130

¹²⁷⁵ İttihat ve Terakki içindeki bölünmenin arkasında Mahmut Şevket Paşa'nın adının geçmesi dikkat çekicidir. Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler**, s.186. 31 Mart Olayı'ndan itibaren İTC ile Mahmut Şevket Paşa arasında belli çatışma veya siyasal iktidar mücadelesi olduğu bilinen bir gerçektir. Bir ay önce Harbiye Bütçesi ile ilgili yapılan görüşmelerde Mahmut Şevket Paşa ile İttihatçı Cavit Bey arasında sert tartışmalar yaşanmış, iki taraf birbirini engel görmeye başlamıştı. Bu görüşmelerde paşanın istediği düzenlemeyi sağlaması, cemiyet içindeki huzursuzluğu ortaya çıkarmıştı. Bu rahatsız kesimler, paşanın 31 Mart Olayı'ndan beri artan gücünü tehlikeli bulanlardı.

¹²⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 16 ve 18 Kasım 1937

¹²⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, a.g.e., s.216-217. Kont Ostrorog'a göre, Cemiyet ile muhalefet arasındaki ideolojik ayrılığın sebebi olarak ekonomik nedenleri göstermişti. Bkz. Ahmad, a.g.e, s.117

¹²⁷⁸ Hizbi Cedit ve muhafazakarlık arasındaki ilişki için bkz. Bayar, a.g.e., 2, s.57

¹²⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Şeref, a.g.e., s.28. Hizbin liderlerinden Mecdi Hoca, milletin muhafazakar olduğunu, yıllardır liberal yaşadıklarını ve İttihatçılara eleştirilerde bulunuyordu. A.g.e, ss.32-35

arkadaşlarını masonlukla suçlayarak¹²⁸⁰ 160 mebusun 110'unu kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardı.¹²⁸¹ Bu mebusların katılımı ile güçlenen hizip, ordu içindeki muhalifler ile cemiyet içindeki muhafazakar kesimlerin desteği ile önemli bir güç haline geldi. Nihayet İngiltere'nin destek vermesiyle konumunu iyice sağlamlaştırdı.¹²⁸²

Hizbin asıl amacı, İttihat ve Terakki karşıtı muhalif bir parti kurmak suretiyle cemiyeti parçalamak ve böylece eski inkılap arkadaşlarından intikam almaktır.¹²⁸³ Nitekim hizip meselesinin milletvekilleri arasında muhalefet fikrini olgunlaştırması, özellikle Türk olmayan milletvekillerinin muhalif bir partinin kurulması için yoğun çalışmalarda bulunması bu fikri iyice ön plana çıkarmaya başladı.¹²⁸⁴ Ancak iyice güçlendiklerini anlayan muhalifler, partileşme düşüncesinden vaz geçerek cemiyete sahip çıkmayı uygun bulmuş, bunun amaçla 30 Nisan 1911'de parti içinde "Hizbi Cedit" adında bir grup kurmuştu.¹²⁸⁵ Miralay Sadık Bey'e göre, muhalefet kavramının iyice yıprandığı bir ortamda yeni bir parti kurmanın İttihat ve Terakki'ye muhalefet ilan etmek anlamına gelecekti. Yeni bir parti kurmak uygun bir zamanlama olmayacaktı.¹²⁸⁶

Hizbin resmi programının yanı sıra yazılmamış iki programı daha bulunuyordu. Hizip, programını kabul ettirmek amacıyla İttihat ve Terakki aleyhinde propagandada bulunmayı ve gizli bir cemiyet kurmayı hedeflemişti.¹²⁸⁷ Bu propagandaları muhalif mebuslarla birlikte hareket eden Miralay Sadık Bey

¹²⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Dinin Politikaya Alet Edilişi", **Yakın Tarihimiz**, C:2, S:25, 16 Ağustos 1962, s.375-376. Ayrıca bkz. Menteşe, a.g.e., s.131

¹²⁸¹ Bu büyük olay ile meşrutiyetin siyasal gelişmelerinin tümüyle değişikliğe uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hüseyin Cahit, Hizip meselesini başarılı olması halinde cemiyetin dağılabileceğini iddia ediyordu. H.C.Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:149, s.294. Ayrıca bkz. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 22 Kasım 1937. Gerçekten İttihat ve Terakki içinde bunalıma neden olan hizip meselesi, cemiyeti iktidardan uzaklaştırabilecek bir güce ulaştı. Hizbin İttihat ve Terakki'yi bir günde azınlığa düşürmesi bunun en açık örneğiydi. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasından sonra muhaliflerin oy potansiyeli İttihatçıların oy oranı ile eşitlenmişti. Öyle ki, kanun yapmak için azınlık Müstakil Grubunun tercihi belirleyici olabiliyordu. Ahmet Hilmi, a.g.e., s.28

¹²⁸² Ahmet Hilmi, a.g.e., s.22. Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:151, s.326 ve Cavit Bey'in Meşrutiyet Devrine Ait Hatıraları, **Tanin**, 26 Eylül 1943

¹²⁸³ Bayar, a.g.e., C:2, s.56. Bu intikamcı duyguları ön plana çıkaran İTC Manastır şubesi başkanı Miralay Sadık Bey'in hırslı etkili olmuştu. İttihatçı Halil Menteşe göre, Sadık Beyin hırslının altında yatan temel etken, cemiyet içinde geri planda kalması ve parti başkanı olmak istemesiydi. Menteşe, a.g.e., s.132

¹²⁸⁴ Bayar, a.g.e., s.81

¹²⁸⁵ **İkdam**, 18 Nisan 1911. Ayrıca Ali Canip Yöntem, "Hizbi Cedit", **Yakın Tarihimiz**, C:2, S:25, 16 Ağustos 1962, s.353-354

¹²⁸⁶ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 18 Kasım 1937

¹²⁸⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, "*Bizde İlk Hizipleşmeler*", s.154

yürütüyordu. Hizbin bu çalışmaları sonucunda, 23 Nisan 1911’de on maddelik bir program(Tekalif-i Eşare) yayınladı.¹²⁸⁸ Programın tamamı iktidara yönelik teklifleri içeriyordu.¹²⁸⁹ İttihatçılar kendi iktidarlarına yönelik tehlikeli bir oluşum olarak değerlendirdikleri bu hizip hareketini kontrol altına alabilmek için bu maddeleri kabul ettiğini bildirmiş, ancak sadrazamın sert tepkisi karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştı.

Kabine içinde yer aldığından beri muhalif saldırıların hedefinde yer alan ve görevde bulunduğu sürece muhalefete karşı sert davrandığı için tepki çeken Talat Bey, cemiyetin daha fazla yıpranmasını önlemek amacıyla istifa etti.¹²⁹⁰ Muhalif basında, bu istifa, hizbi cedit’in başarısı olarak değerlendirildi.¹²⁹¹ İttihatçılar, nihai olarak hizbin yarattığı tehlikeyi tasfiye etmek ve par ti içi dedikoduları önlemek amacıyla 1911’de toplanan İTC kongresi’nde müdahale etme kararı aldı. Kongreden sert tedbirlerin aksine ılımlı kararlar alındı. Kongre sonucunda yayınlanan bir program¹²⁹² ile muhalefete tavrını yumuşatan Cemiyet, hizbin yayınladığı maddelerin ilkini benimsediğini açıklamış, böylece sorunu büyümeden bir süre için önlemeyi başarmıştı. Ancak alınan kararların bir taktikten öteye geçmediği kısa sürede

¹²⁸⁸ Hizbi Cedit grubunu yayınladığı program için bkz. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 23 Kasım 1937. **İkdam**, 23 Nisan 1911. Maddelere bakıldığında genel olarak İttihatçılara yönelik olduğu göze çarpmaktadır. Milletvekillerinin nazır olabilmeleri için gizli oy usulüyle 3/2’lik meclis çoğunluğunun onayını almasını(madde 3), gizli amacı olan cemiyetlere izni verilememesi gerektiği istiyorlardı.(madde 10)

¹²⁸⁹ Hizbin Osmanlıcı bu programına bakıldığında daha çok Müslüman unsurları ön plana çıkardığını, İttihat ve Terakki’nin merkezîyetçi/milliyetçi uygulamalarına eleştiriler getirdiği ve dini kuralları savunduğunu söyleyebilmek mümkündür. Genel olarak muhalif unsurların rahatsızlığı ile taleplerini içeren maddelere bakıldığında muhafazakar bir üslup verdikleri göze çarpmaktadır. İttihat ve Terakki iktidarını yıpratmayı amaçlayan maddelerin onuncusu cemiyet içinde bulunan mason mebuslara yönelikti. Hizip, ayrıca İttihatçı kabine olarak tanımladıkları Hakkı Paşa hükümetinde masonlukla suçladığı Şeyhülislam Musa Kazım Efendi’nin kabineden çıkarılmasını istiyordu. Bununla yetinmeyen muhalifler, “*hükümet içinde hükümet*” olmakla suçladıkları İttihatçıların kabinelere yönelik tutumundan rahatsızlık duymuş, bunun meşrutiyete aykırı olduğunu savunmuştu. Son olarak mevcut hükümetin yerine güçlü bir kabinenin kurulmasını talep etmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Şeref, a.g.e., s.49-51. Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:152, 19 Eylül 1936, s.342. Ahmet Hilmi, a.g.e., s.22, Bayar, a.g.e., 2, s.62–66. Muhalefet tarafından farmasonluk ile suçlanan İttihatçı Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, 14 Kasım 1911’de yayınladığı bir beyanname ile söylenenleri tektip etmeye çalıştı. **Tanin**, 2 Teşrinisani 1327, Ankara mebusu Hoca Mustafa Efendi ve Miralay Sadık, İttihat ve Terakki’yi yıpratılabilmek için dini propagandayı sıkça kullanmışlardı. Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:139, s.134. Aslında Sadık Bey’in masonluğa karşı koyu bir karşıtlığı göze çarpmıyordu. Bundan dolayı bu politik çekişme, masonluğa yönelik olmaktan çok kişisel nedenlere dayanıyordu. Koloğlu, a.g.e., s.242 ile s.249-251 ve Muhammet Şeref, a.g.e., s.54–56

¹²⁹⁰ Hüseyin Cahit, “Talat Beyin İstifası”, **Tanin**, 29 kânunusani 1326

¹²⁹¹ Ahmad, İttihat ve Terakki, hizbi cedit hareketini kontrol altına almak veya tepkilerinin önüne geçmek için Talat Bey’i feda ettiğini savunmaktadır. Ahmad, İttihat ve Terakki, s.113

¹²⁹² Program için bkz. **Tanin**, 10 Nisan 1327

anlaşıldı.¹²⁹³ Siyasal istikrar getirmesi beklenen bu girişim, muhtemelen bu önerilere yanaşmayacak olan muhalifleri kamuoyunda yıpratılması amaçlanmıştı. Cemiyetin tavizkar tutumunu güç kaybı olarak yorumlayan hizip, Mayıs ayında tekrar harekete geçerek Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile Nafia Nazırı Hallaçyan Efendi'nin kabineden çekilmelerini başardı.

Muhaliflerin amacı, İttihat ve Terakki içinde göze çarpan kişileri yıpratmak ve cemiyetten uzaklaştırarak partiyi tasfiye ederek yeni bir teşkilat kurmaktı.¹²⁹⁴ Bunun farkına varan ve telaşa düşen İttihatçılar, hizbin partiden kopmasını önlemek için Mahmut Şevket Paşa'dan aracı olmasını istedi, ancak ikna edilemedi. Üstelik Sadık Bey ve arkadaşlarının kırmızı konakta yaptığı görüşmeden cemiyeti içten yıkma kararının çıktığı haberi, merkezi umumiye bomba gibi düşmesiyle endişeler arttı. İttihatçılar, bu tehlikenin önüne geçmek amacıyla Sadık Bey'in Selanik'e çağırılması için Hacı Adil Bey'i İstanbul'a gönderdi. Fakat Sadık Bey, merkezi umuminin davetini bir taviz olarak yorumladı ve intikamcı duygularla hareket etmeyi devam etti.¹²⁹⁵

Nihayet Talat Bey'in Sadık Bey ile yaptığı görüşmeden de istenilen sonucun alınmaması üzerine hükümet içi bunalım doğdu ve Cavit Bey gibi bakanlar istifanın eşğine geldi.¹²⁹⁶ Hizbin yarattığı tehlikeyi bertaraf etmek için meclisin dağıtılması, yönetimin hizbe bırakılması¹²⁹⁷ ya da yeni bir kabinenin kurulması dahi düşünülmeye başlandı.¹²⁹⁸ Ancak bu dönemde patlak veren Trablusgarp savaşı, İttihatçıların imdadına yetişti. Şayet bu siyasal atmosfer sürmüştü veya İtalya Osmanlı Devleti'ne savaş açmamış olsaydı, cemiyetin silinip yok olacağı kesindi.¹²⁹⁹

Trablusgarp Savaşı'nın yarattığı psikolojik destekten yararlanan İttihatçılar baskı kullanmak suretiyle Sadık Bey'in İstanbul'dan uzaklaştırılması gerektiğini düşündü ve hizbin ordu içindeki muhalif uzantılarıyla doğrudan muhatap olan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya ilettiler. İttihatçılar, ordu desteği ile sorunu

¹²⁹³ Bu sıralarda İttihatçılarla birlikte muhaliflerin de bulunduğu bir koalisyon hükümeti kurma düşüncesi dahi oylayıcı ve taktikseldi. **Tanin**, 3 Teşrin Evvel 1327

¹²⁹⁴ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:151, s.325

¹²⁹⁵ Sadık Bey davet karşısında "*Beni istiskal(hör görme, dışlama) ediyordunuz. Haydi bakalım. Başlarınızı önümde eğiniz*" diyerek acı acı gülümsemişti. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 20 Kasım 1937

¹²⁹⁶ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 26 Eylül 1943

¹²⁹⁷ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 4 Teşrin Evvel 1943,

¹²⁹⁸ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 4 Teşrin Evvel 1943 ve 26–28 Eylül 1943

¹²⁹⁹ Ahmad, a.g.e., s.118. Hüseyin Cahit Yalçın hatıralarında, hizbin istediği hedefe ulaşması halinde İttihat ve Terakki'nin dağılacağını savunmuştu. **Meşrutiyet Hatıraları**, S:153, 26 Eylül 1936, s.185

halletmeyi, bu olmasa ikinci seçenek olarak da meclisi dağıtmayı düşündü.¹³⁰⁰ Mahmut Şevket Paşa, Sadık Bey'in ya İstanbul'dan uzaklaştırılması ya da başka şekilde cezalandırılmasına taraftardı, ancak bunun henüz erken olduğunu düşünüyordu.¹³⁰¹ Dolayısıyla Mahmut Şevket Paşa, İttihatçıların talep ettiklerini yapma hususunda ağır davranınca, son çare Hakkı Paşa'ya baskı yapmak suretiyle Sadık Bey'in uzaklaştırılması istendi. Sadık Bey'in Rus İmparatoru'na çektiği telgrafta İttihat ve Terakki iktidarına müdahalesini isteyecek kadar ileri gitmesi,¹³⁰² İttihat ve Terakkiyi tedirgin etmiş, korkutmuştu.¹³⁰³

Hakkı Paşa kabinesi siyasi bunalımın önüne geçmek ve İttihatçılarla daha fazla çatışmamak için padişah'tan Sadık Bey'in İstanbul dışına çıkarılmasını istedi¹³⁰⁴ aksi halde istifa edeceğini bildirdi.¹³⁰⁵ Nihayet padişahın da ikna edilmesiyle Sadık Bey 1 Mayıs 1911'de İstanbul'dan uzaklaştırıldı.¹³⁰⁶

Hizbin lideri konumunda bulunan Sadık Bey'in İstanbul dışına çıkarılması, hizip sorunu çözmeye yetmedi. Parti içi muhalefet engellenmediği gibi siyasi bunalımın artmasına zemin hazırladı. Bu sorun, Mahmut Şevket Paşa ile Cavit Bey arasında var olan çatışmayı derinleştirdi, İttihat ve Terakki içindeki anlaşmazlığı ortaya çıkararak hükümetin uzun ömürlü uzun ömürlü olamayacağını gösterdi. Nihayet 8 Mayıs 1911'deki kabine içi anlaşmazlık sonucu Cavit Bey'in istifa etmesi bunu iyice ortaya çıkardı.¹³⁰⁷ Cavit Bey, İttihatçıların parti içi muhalefet sırasında Mahmut Şevket Paşa'ya karşı tutumundan dolayı istifa ettiğini dile getirdi.¹³⁰⁸ Dolayısıyla bu istifa aslında sadece kabine içi çatlak değil, İttihat ve Terakki içindeki anlaşmazlığın bir sonucu oldu.

¹³⁰⁰ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 26 Eylül 1943

¹³⁰¹ Mahmut Şevket Paşa, bu konudaki düşüncelerini saray başmabeyincisi Lütfü Simavi Bey'e söylemişti. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 22 Kasım 1937

¹³⁰² Simavi, a.g.e., s.137

¹³⁰³ Bu dönemde İttihatçı Dr.Nazım Bey ile Halit Ziya(Uşaklıgil) arasında geçen bir diyalog cemiyetin endişe ve korkularını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Ziya, a.g.e., s.17-18

¹³⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Simavi, a.g.e., s.137-138

¹³⁰⁵ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 1 Teşrinievvel 1943

¹³⁰⁶ **İkdam**, 2 Mayıs 1911

¹³⁰⁷ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 6-8 Teşrin Evvel 1943

¹³⁰⁸ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 8 Teşrinievvel 1943

2.6.2. Hizb-i Terakki Grubu

İttihat ve Terakki cemiyeti içerisinde muhafazakar kesimi temsil eden Hizb-i Cedit grubunu takiben ikinci bir kopma, sol ve ilerici kesimi temsil ettiğini vurgulayan Hizb-i Terakki'den geldi. Bu grup hakkında elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Hizbin içinde Rıza Nur gibi muhalif siyasetçilerin bulunması muhalif bir oluşum olduğu izlenimini vermektedir. Grup hakkında bilgi edinebildiğimiz Tunaya, üyelerinden hareketle grubun hiz-i cedit grubunun aksine İttihat ve Terakki'den kopan bir oluşum olmadığını savunmaktadır.¹³⁰⁹

Terakkiperveren Fırkası olarak da tanınan bu grup, yayınladığı bildirisinde İttihat ve Terakki'yi totaliter bir yönetim kurmakla suçlamış, politik tutumunu değiştirmesini ve demokratik adımlar atmasını talep etmişti. Tüm muhalif unsurların öteden beri talep ettiği isteklerde bulunması, grubun ideolojik farklılık veya siyasi kutuplaşmalardan ziyade “muhalif destekli bir oluşum” olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.7. İkinci Sait Paşa Kabinesi

İtalya'nın 28–29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne verdiği notadan sonra imparatorluğun son Afrika topraklarına saldırması iç siyasal gelişmeleri değiştirmiş, bir anarşi ortamı yaratmıştı.¹³¹⁰ Savaşın dördüncü günü kabineden çekilen Hakkı Paşa'nın yerine sadaretin başına İttihatçıların zor günü adamı olan ve Hüseyin Cahit'in “*resmen ve hükmen İttihatçı*”¹³¹¹ dediği Sait Paşa sekizinci kez getirilmişti.¹³¹²

Hakkı Paşa'nın aksine istibdat bürokrasisi içinde yetişmiş olan Sait Paşa, imparatorluğun toprak kayıplarına maruz kaldığı ve iktidar mücadelesinin iyice sertleştiği bir dönemde, giderek mağlubiyete dönüşen Trablusgarp Savaşı'nın kamuoyunda yarattığı tepkileri azaltmak için sadaretin başına getirilmişti. İttihat ve Terakki, bununla muhalefeti dizginlemek ve eleştirilerin önünü almak istemiş,

¹³⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, a.g.e, C:3, s.219

¹³¹⁰ İtalyanların verdiği notanın tamamı için bkz. Bayar, a.g.e., C:2, s.216–217

¹³¹¹ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:156, s.407

¹³¹² Hüseyin Cahit, “Sait Paşa Kabinesi”, **Tanin**, 18 Eylül 1327

muhaliflerin de içinde bulunduğu “karma bir hükümet” kurulması düşünmüş¹³¹³ ancak netice almamıştı. Böylece Sait Paşa'nın ismi son çare olarak ön plana çıkmıştı. Akşin'e göre, İttihatçıların sivil kanadının Sait Paşa'yı sadaretin başına getirmesi, bazı politikalarda Mahmut Şevket Paşa muhalefetini dengelemek amacını taşımıştı.¹³¹⁴ Üstelik Mahmut Şevket Paşa'nın Almanya ile Avusturya'nın desteğiyle darbe yapacağı söylentisi bu kaygıları iyice artırmıştı.¹³¹⁵

Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği dönemde kurulan Sait Paşa'nın sadaretin başına getirilmesi İttihatçılar tarafından olumlu, muhalifler tarafından olumsuz karşılandı. Muhalifler sadaretin başına Kamil Paşa'nın getirilmesini istiyordu.¹³¹⁶ İttihatçılar, muhaliflerle olan ilişkilerini düzeltmek ve eleştirilerin önünü almak için muhaliflerin de içinde yer aldığı bir “koalisyon hükümeti”nin kurulmasını teklif etmiş,¹³¹⁷ fakat Sait Paşa ile bazı üyelerini ikna edememişti.¹³¹⁸ Bu arayışlardan sonra hükümet programının meclis'te okunmasıyla bu İttihatçıların rahatsızlığı ortaya çıkmaya başladı.¹³¹⁹ Meşrutiyete bağlılığı vurgulayan ve eşitlik vaatlerinde bulunan hükümet programının tevzi mezuniyete değinmesi ve muhalifleri memnun etmeye çalışma gayretlerine rağmen muhalifler temkinli davranmaya devam etti. Ertesi gün program için yapılan oylamada 60 olumsuz oya karşılık 121 olumlu oy alınması, bu kaygıların bir yansıması oldu.¹³²⁰ Üstelik hükümet programına verilen karşı oyların bir kısmı muhalifler ile Ermenilere aitti.¹³²¹ Dolayısıyla İttihat ve Terakki Fırkası içinde önemli bir anlaşmazlık veya sorunun olduğu ortaya çıkmış, örneğin Kozmidi Efendi, uygunsuz kurulan kabineye güvenoyu veremeyeceğini, dolayısıyla mevcut kabinenin yerine yeni bir kabinenin kurulması gerektiğini vurgulamıştı.¹³²²

¹³¹³ İttihatçıların Prens Sabahattin'e nezaret teklif ettiği, ancak kabul etmediği rivayet edildi. Akşin, **100 Soruda Jön Türk...**, s.192

¹³¹⁴ Akşin, a.g.e., s.191. Hakkı Paşa kabinesi'nde Harbiye Nazırı olarak yer alan Mahmut Şevket Paşa'nın askeri ve siyasal konumu, İttihatçılar için sürekli bir merak ve endişe konusu olmuştu. İttihatçılar, Paşa'yı karşılarına almamak için Cavit Bey'i desteklenmekten çekinmişti. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 6-8 Teşrin Evvel 1943

¹³¹⁵ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s.69

¹³¹⁶ Ahmad'ın aktardığı bilgilere göre, Hakkı Paşa'nın istifası üzerine İttihatçılar, kabine boşluğunu doldurmak için ilk teklifi Kamil Paşa'ya yapmıştı. Ancak Kamil Paşa, cemiyetin siyasetten bütünüyle çekilmesi şartıyla kabul edeceğini söylemesi üzerine bundan vazgeçildi. Ahmad, a.g.e., s.121

¹³¹⁷ Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 17 Birinciteşrin 1943

¹³¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmetefendioğlu, a.g.t, s.138

¹³¹⁹ **MMZC**, 5 Teşrin Evvel 1327, D:1 Sİ:4, İ:3, s.19-21

¹³²⁰ **MMZC**, 6 Teşrin Evvel 1327, D:1 Sİ:4, İ:6, s.45

¹³²¹ Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 21 Birinciteşrin 1943

¹³²² **MMZC**, 5 Teşrin Evvel 1327, D:1 Sİ:4, İ:3, s.25-26

Sait Paşa hükümeti programının mecliste okunmasından bir gün sonra İttihatçılar ile muhalifler arasında sert ve birbirini suçlayıcı tartışmalar yaşandı.¹³²³ Tarblusgarp Savaşı'nın yarattığı psikoloji etrafında yapılan tartışmalarda İttihatçı Emrullah Efendi(Kırkilise), savaştaki yenilgiyi donanma eksikliğine bağlamış, buna karşı çıkan HİF'li Şefik el-Müeyyed, yenilginin tamamen kendilerinin sorumsuzluğundan kaynaklandığını ifade etmişti.¹³²⁴ Tartışmalar kabine ve okuduğu program dolayısıyla ortaya çıkmış, muhalifler eleştirdikleri kabine üyeleri ve programı güvenoyu vermeyeceklerini dile getirmişti.¹³²⁵

Trablusgarp Savaşı'nın yaratmış olduğu dış bunalım, Sait Paşa-Mahmut Şevket Paşa çekişmesi ve nihayet muhalefetin önlenemeyen saldırıları, iç bunalımı iyice arttırdı. Muhalefetin saldırı merkezinde, kurulması için çaba gösterdikleri Kamil Paşa kabinesinde yer alması istenilen, ancak bunu kabul etmeyen Harbiye Nazırı Mahmut Şevket olmuştu.¹³²⁶ Rumeli'de başlayan Arnavut isyanı ile beraber Sait Paşa'nın çekilmesinin ardından tarafsız kabine talebinde bulunan Halaskar Zabitan hareketi'nin ortaya çıkması, siyasi bunalımı bir çıkmaza koydu. Hakkı Paşa kabinesinden itibaren muhalefetin rahatsızlık duyduğu Mahmut Şevket Paşa'nın isyanı bastıramaması ve hakkındaki kuşklar nedeniyle İttihatçılar dahil olmak üzere hiçbir çevrenin istemediği adam durumuna geldi. Nihayet kısa süren Sait Paşa sadareti döneminde iktidar-muhalefet çatışmasını artıran Trablusgarp savaşı ile Halaskar zabitan Grubu'nun güçlenmesini sağlayan olaylar dizisinin sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu.¹³²⁷ Meşrutiyet döneminin parti ihtiraslarının en şiddetli tezahürlerine rastgelen bu zamanda konumunu İTC'ye dayandıran Siat Paşa muhalefeti ezmeye çalıştı.¹³²⁸

¹³²³ Bayar, a.g.e, C:2, s.87

¹³²⁴ Emrullah Efendi, Şefik el-Müeyyed'in Abdülhamit ile beraber hareket ettiği vakit alınan donanmadan kaynakladığını, kendilerinin kabahatinin varsa üç sene içinde ortaya çıktığını savundu, ancak muhalefet kanadına yakın olan Rıza Tevfik Bey'in itirazı ile karşılaştı. Rıza Tevfik eski kabineleri uyarmalarına rağmen ülkede karagöz perdesi egemen olduğunu, kabineye güven verilmeyecekse her kesimi kucaklayan tarafsız bir kabinenin kurulabileceğini dile getirdi. **MMZC**, 5 Teşrin Evvel 1327, D:1 Sİ:4, İ:3, s.26–28

¹³²⁵ **MMZC**, 6 Teşrin Evvel 1327, D:1 Sİ:4, İ:6, s.39–41

¹³²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:157, s.4

¹³²⁷ Birinci, a.g.e, s.45

¹³²⁸ Mustafa Ragıp, "Meşrutiyet Devrinde", **Akşam**, 11 Şubat 1943

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. HÜRRIYET ve İTİLAFA FIRKASI'NIN KURULMASI

Osmanlı Devleti, 1909 ve 1911 yılları arasında çok büyük iç ve dış bunalımlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Osmanlı siyasal gelişmelerinin önemli ölçüde değiştiren 31 Mart Olayı gerçekleşmiş, padişah değişikliği olmuş, örfi idare veya sıkıyönetim ile beraber ordunun siyaset üzerindeki etkisi artmış, Ermeni, Arap, Rum, Kürt ve Arnavutların yoğun yaşadığı bölgelerde büyük huzursuzluklar baş göstermişti. 1911 yılında patlak veren Trablusgarp Savaşı gibi dış olaylar, iç bunalımı artırmış, iç politikada iktidar değişikliklerine yol açmıştı. İç ve dış bunalımların üstesinden gelmek hususunda başarılı olamayan hükümetler ile onları denetleyen İTC iyice zayıflamış, dönemin siyasal gelişmeler anarşik bir hal almıştı. İttihatçıların bu zor dönemi, muhalifleri iyice hırslandırmış, İttihatçılardan kurtulmak için fırsat olarak değerlendirilmiş¹³²⁹ nihayet güç birliğine gitmişlerdi.

Meclisi Mebusan'ın 17 Aralık 1908'de açılmasından öncesinde ve sonrasında kurulan tüm siyasal partilerden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşuna kadar pek çok siyasal parti veya cemiyet siyasal mücadele imkanı bulmuştu.¹³³⁰ Ancak bu örgütlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karizmatik ve güçlü yapısı karşısında etkili birer politik unsur olabildiklerini söylemek mümkün değildir. Muhalif bir ruha sahip olan bu örgütler, Osmanlı kamuoyunda ve meclisi mebusan'da gündemi değiştirebilmişlerse de cemiyetin politik davranışlarında köklü bir değişikliğe yol açtıkları söylemek doğru olmayacaktır. İktidar iddiaları cılız kalmış, temel hedefleri İTC'yi ne pahasına olursa olsun iktidardan uzaklaştırmak olmuş,¹³³¹ kendilerini bu ülkü etrafında tüketmişlerdi. Bu muhalif parti veya cemiyetlerin başlıcaları, Eylül 1908'de kurulan, ancak 31 Mart Olayı sonrası kapatılan Ahrar Fırkası üyeleri başta olmak üzere, Osmanlı Demokrat Fırkası(Fırka-i İbad), İttihad-ı Muhammediye Fırkası, Arap ve Arnavut mebusların yoğun olarak kurduğu Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, İttihat ve Terakki'den kopan ulema çevrelerinin kurduğu

¹³²⁹ Tunaya, a.g.e, C:3, s.452

¹³³⁰ Öteki marjinal örgütler için bkz. Birinci, a.g.e., s.40-41

¹³³¹ Çavdar, **Müntehibi Saniden Seçmene**, s.10

Ahali Fırkası ve ütöpik Osmanlı sosyalistlerinin kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası ile Arap,¹³³² Rum ve Arnavut cemiyetleri idi.¹³³³

Nihayet meşrutiyetin tüm muhalif parti veya cemiyetlerin katılımıyla dönemin en büyük muhalefet örgütü olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası 11 Kasım 1911’de kuruldu. Dini ve etnik unsurların katılması ile gayri Türk ve gayrimüslümlere dayanan muhalif bir parti görüntüsü veren parti,¹³³⁴ bir “*Muhalipler Koalisyonu*” idi.¹³³⁵ Bir çatı partisi olan ve Tunaya’nın “*Türkiye’nin ilk ve büyük muhalefet partisi*”¹³³⁶ olarak tanımladığı yeni fırkanın kuruluşu Osmanlı basını tarafından ertesi gün kamuoyuna duyuruldu.¹³³⁷ Parti ambleminde yer alan “İtilaf” kelimesi, muhalefet müttetiklerini¹³³⁸, “hürriyet” ise, rejime sahip çıkan ademi merkezietçi bir sloganı ve İttihatçıların merkezietçi/tekelci uygulamalarına karşı duruşu simgeliyordu.¹³³⁹

Daha önce değinildiği üzere, Hizb-i Cedit hareketi lideri Miralay Sadık Bey’in taraftarları ile muhalif unsurların çalışmalarını birleştirmeleri sonucu kurulan bu parti,¹³⁴⁰ bir süre sonra muhalif mebusların katılımı ve kamuoyunda izlediği muhalif politikalarıyla geniş bir toplumsal tabanı tarafına çekmeyi başarabildi.¹³⁴¹ Böylece Tunaya’nın deyimiyle “*çığlaşan bir muhalefet*” veya “*tüm muhalefet ırmaklarının döküldüğü bir göl*”¹³⁴² ortaya çıkmış oldu. Ancak tüm muhalif örgüt ve muarız

¹³³² Arap El La Merkeziye Cemiyeti, belli hedeflerine ulaşmak, İttihat ve Terakki kabinesini iktidardan uzaklaştırmak amacıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na ilhak olduğunu açıkladı. Arap bölgelerinde pek çok İtilafçı şubenin kurulması için gereken desteği veren cemiyet çevrelerinden bir kişi, amaçlarının Hürriyet ve İtilaf ile ortak bir hükümet kurmak olduğunu vurguluyordu. Bkz. Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri, Aliye-i Divanı Harb-i Örfisi, s.61–66

¹³³³ Birinci, a.g.e, s.26–27, Tunaya, a.g.e, C:I, s.265 ve Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 29 Kasım 1937. İttihat ve Terakki muhalif Ermeni Hınçak Partisi, 7 Eylül 1912’de İtilafçılarla bir anlaşma imzaladı. Ünlü muhalif Dr. Rıza Nur, Rum Meşrutiyet Fırkasının da bu yeni fırkaya katılmasını istemiş, hatta bu kulüple birleşmeyi emrivaki addetmişti, ancak bu anlaşma ilerde görüleceği üzere 1912 genel seçimleri döneminde gerçekleşebilecektir. Ayrıntı için bkz. A. Ter Missian, a.g.m., s.217, Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?**, KİTABEVİ, İstanbul, Ekim1996, s.39 ve Bayar, a.g.e, C:2, s.83

¹³³⁴ Kayalı, a.g.m., s.1438. Birinci, etnik unsurların İT’yi iktidardan uzaklatırmak amacıyla siyasi güç birliğine gittiklerini, partinin bu yönüyle azınlık milliyetçiliğin bir bileşkesi durumuna geldiğini dile getirmektedir. Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, s.276–277

¹³³⁵ Tanin, 8 Teşrinisani 1327. Rıza Nur, a.g.e., s.30-31,

¹³³⁶ Tunaya, **Siyasal Partiler(1859–1952)**, ARBA Yayınları, İstanbul, 1995, s.315

¹³³⁷ **İkdam**, 9 Teşrinisani 1327.

¹³³⁸ Çavdar, **Talat Paşa**, s.174

¹³³⁹ İttihatçı Muhittin Birgen, “hürriyet”in “ittihat”a karşı, “itilaf” fikirlerinin ise “şahsi” ve “adem-i merkeziet”in tezahürü olduğunu savunmuştur. Bkz. Birgen, a.g.e., s.140

¹³⁴⁰ Ahmet Hilmi, a.g.e., s.24

¹³⁴¹ “Meclis-i Mebusan’da Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Sabah**, 11 Teşrinisani 1327. Çavdar, a.g.e., s.65

¹³⁴² Tunaya, a.g.e, C:1, s.265. Yalçın, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Yakın Tarihimiz**, C:2, S:23, 2 Ağustos 1962, s.308. Birinci, Tunaya’nın “*tüm muhalefet ırmakların döküldüğü yer*” tespitine katılmayarak Müstakil grup, Sabahattin Bey takımı, Rum mebuslar, Pavlov gibi Bulgar mebuslar,

kişileri, fikir ve ideoloji farkı gözetmeksizin etrafına toplayan parti,¹³⁴³ bir “intikam partisi”ne dönüşmüştü.¹³⁴⁴ Görüleceği üzere iktidar olabilmek için değil, daha çok İttihat ve Terakki iktidarını yıkmak amacıyla olduğu izlenimini verecektir.¹³⁴⁵

Kuruluşunda Osmanlı siyasasının tüm muhaliflerin yer aldığı partiye¹³⁴⁶ daha sonra Lütfi Fikri Bey,¹³⁴⁷ Ahali Fırkası lideri Gümülcineli İsmail, Reşit, Rıza Tevfik, Damat Ferit, Salih Paşalar ile İsmail Hakkı Paşa ve Hoca Sabri ve Zeynelabidin Efendiler katılmışlardı. Paris’te bulunan ünlü muhalif Şerif Paşa ve İttihatçıların saray yetkilerini sınırlandırmasına karşı olan Şehzade Vahdetin belli destekte bulunmuşlardı.¹³⁴⁸ Müşir Fuat Paşa’nın başkanı olduğu partinin başına daha sonra partiye katılan Damat Ferit Paşa getirilmişse¹³⁴⁹ de gerçek yöneticisi, Hizbi Cedit hareketi liderlerinden Miralay Sadık Bey olmuştu.¹³⁵⁰

HİF’in kurulması ile iktidar-muhalefet ilişkilerinin en canlı dönemini yaşandı. Kurulduğu andan itibaren meclis’te elde ettiği temsil hakkı ile canlı bir muhalefet sergilemiş, dönemin genel siyasal gelişmelerini etkileyebilmişti. Bu parti ile birlikte

Vartkes gibi Ermeni mebusların partiye katılmadığını vurgulamaktadır. Partiye katılmış Osmanlı Sosyalist partisinden Hilmi Bey ve çevresi bağımsızlıklarını korumuş, itilafçılara katılmamışlardı. Osmanlı Demokrat Fırkasının bazı üyeleri de partiye katılmayı reddetmiş, Osmanlı Sosyalist Fırkası’na katılmışlardı. Birinci, a.g.e., s.53-54, Tunçay, a.g.e., s.37-38, Tunaya, a.g.e, s.178 ve s.255. Ancak Prens Sabahattin hakkında karşı görüş için bkz. Kutay, **Prens Sabahattin, Abdülhamit ve İttihat ve Terakki**, s.275-276

¹³⁴³ Hüsrev Tökin, partinin bu tavrını doktriner olmamasına bağlamaktadır. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihi’nde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Evrimi(1839-1965)*, Elif Yayınları, İsyenbul, 1965, s.51

¹³⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayar, C:2, s.82-83; Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 14 Aralık 1937

¹³⁴⁵ Yalçın, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, s.308

¹³⁴⁶ Kurucuları için bkz. Tunaya, a.g.e, s.263 ve Kuran, **İnkılap Hareketleri**, s.552. Süleyman Nazif, partinin kurucuları arasında Nazım Paşanın da yer aldığını iddia etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Nazif, a.g.e, s.12-13

¹³⁴⁷ Lütfü Fikri Bey, Balkan Savaşı sırasında iktidar kavgasının kızıştığı bir dönemde kaleme aldığı bir yazıda hiçbir zaman Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri arasında yer almadığını dile getirmişti. Aktaran: Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları, **Tanin**, 23 Şubat 1944

¹³⁴⁸ Halit Ziya, a.g.e., C:2, s.111. Vahdetin ile muhalifler arasında ilişkiden İttihat ve Terakki’nin haberi yok değildi. Vahdetin, Damat Ferit Paşa aracılığıyla muhalifleri desteklemiş, eşinden aldığı paralarla onları finanse etmişti. Hatta eşi Mediha Sultan’a ait Baltalimanı’ndaki selamlık dairesi, Filozof Rıza Tevfik(Tekirdağ) ve Sadık Bey’in tartışmalı bir şekilde partiye aldığı Debre mebusu Basri Bey’in yanı sıra Molla Sait’in sıkça toplandığı yer haline gelmişti. Şehzade Vahdetin, “*işte bizi isal edecek yegane yol*” dediği fırka ile o kadar ilgilendi ki, Padişahın tepkisini çekmiş, hatta bir süre sonra tarafından uyarılmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 27 Kasım 1937 ve 7-8 Aralık 1937

¹³⁴⁹ Rıza Nur, a.g.e., s.30-31; Avcıoğlu, partinin manevi liderinin şehzade Vahdetin olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Avcıoğlu, a.g.e., s.92. Damat Ferit Paşa, Abdülhamit’in tahttan indirilmesinden sonra iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki’ye yakınlaşmaya çalışmış, övücü sözlerde bulunmuş, ancak kendisine ayan üyeliği dışında başka mevki verilmeyince iktidar hırsıyla muhalif gruplara yakın durmaya başlamıştı. Ali Haydar Mithat, a.g.e., s.210, Simavi, a.g.e., s.180

¹³⁵⁰ Karal, a.g.e., s.153. Ziya Şakir, Sadık Bey’in bir anda İttihatçı cemiyeti dağıtabilecek kudret ve otoriteye sahip olduğunu savunmuştur. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 27 Kasım 1937

ülkede var olan siyasi potansiyel ikiye ayrılmış, iktidar-muhalefet olguları kesin çizgilerle ortaya çıkmış,¹³⁵¹ İttihatçılar ve itilafçılar şeklinde tezahür eden cepheleşme, siyasi huzursuzluk ve çatışmanın militan kuvvetlerini teşkil etmeye başlamıştı.¹³⁵² Bu cepheleşme, Osmanlı siyasal hayatının derinlemesine ayrışmasına ve günümüze kadar uzanan bir siyasal geleneğin başlamasına yol açmıştır.¹³⁵³ Nihayet, siyasal tarihimizdeki her politik gelişme veya politik olgu kendisini bu cepheleşme çerçevesinde tanımlamış veya konumlandırmıştır

Batıdaki çağdaş partilerin aksine meclis içinde doğan HİF, tüm muhalif parti ve grupların katıldığı kozmopolit ve ideolojik birliğe önem vermeyen bir parti olmuştur. Yeni parti, meşrutiyet döneminin anarşik ve kasvetli ortamında İTC kadar ses getirebilmiş ve önemli tartışmaların merkezinde yer almayı başarabilmişti. 1911–1913 yılları arasında küçük bir gruba sahip olmasına rağmen iktidar karşısında etkili olabilmiş, İttihatçı hükümetlere karşı başarılı sayılabilecek bir muhalefet sergileyebilmişti. Dolayısıyla kendisi küçük ama getirdiği ses bakımından büyük bir parti olabilmişti.

Fırka, birkaç nüans dışında Cemiyet ile benzer özelliklere sahipti, örneğin iki partinin de temel amacı imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumaktı. İki fırkayı farklı kılan bu amaca ulaşmak için izlenen siyasal yöntem ve politik/ideolojik düşünceler olmuştu. Muhalif partiyi İTC'den temel özelliği, Osmanlı unsurları arasında birliği tesis etmek¹³⁵⁴ ve ademi merkeziyetçi ilkelere dayanan çok partili meşrutî bir sistem kurmaktı. Parti, 70 kişilik grubuyla meclis içinde ve dışında İttihatçıların merkeziyetçi ve tekelci zihniyetine karşı etnik ve dini azınlıkların kurduğu “partiler birliği”ni temsil etmişti. Fırka ne bir kadro ne de politik bir görüşün öncülüğüyle kurulmuştu. İttihat ve Terakki'nin siyasal uygulamalarından memnun olmayan herkesi kucaklayan fırka, doktrin ayrılığını gözetmemiş,¹³⁵⁵ her kesime kapılarını sonuna kadar açmıştı.

¹³⁵¹ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I ve II. Meşrutiyet**, Cilt:1, TBMM Vakfı Yayınları, s.344

¹³⁵² Birinci, a.g.e, s.97

¹³⁵³ Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasal Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s.207

¹³⁵⁴ Yalçın, a.g.m., s.308

¹³⁵⁵ Tunaya, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, s.200

3.1.1. Parti Programı ve İdeolojisi

İtilafçılar, Mahir Sait tarafından yazılan parti programını hazırlarken İttihatçılar tarafından hırpalanmamak için Rıza Nur'un evinde gizli toplantılar yaptıktan sonra kamuoyuna duyurmuşlardı.¹³⁵⁶ Parti programı tüm Osmanlı unsurlarına geniş hak ve özgürlükler veren ademi öerkeziyetçi bir içeriğe sahipti. Bundan dolayı parti programı tüm muhalif parti ve çevreler tarafından sevinçle karşılanmış, desteklenmişti.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın siyasal ve ideolojik programı¹³⁵⁷ parlamenter ve demokratik anlayışa vurgu yapan tarzda liberal olmuştu.¹³⁵⁸ Parti, programını “Osmanlıcılık”, “merkez dışılık” ve “kişisel girişimcilik” olmak üzere üç temel ilke etrafında toplamaya çalışmıştı.¹³⁵⁹ İttihat ve Terakki programının antitezi olan bu program özü itibariyle adem-i merkeziyetçi görüşleri içermişti. Ancak Prens Sabahattin programın görüşlerini tam yansıtmaması nedeniyle partinin çalışmalarına katılmamış, kayıtsız kalmıştı.¹³⁶⁰ Yani muhalefet fırkası ideolojik alt yapısı bakımından Sabahattinciydi, ancak Sabahattin İtilafçı değildi. “İttihadı Anasır”ı gerçekleştirmeye eğilimli görüşleri, İttihatçıların başlarda savunduğu görüşlere benzemesine rağmen, cemiyetin denetleme yıllarındaki programına uymaması sonucunda İtilafçılar bu boşluğu doldurmaya gayret göstermişti. Tüm muhalif partilerin temel eleştirisi olan “İttihatçıların meşruti rejimi yanlış yönetiyor, istibdatçı içeriğe büründürüyor” söylemini savunan parti, rejimin soysuzlaştırıldığı iddia etmiş,¹³⁶¹ İTC'yi Abdülhamit'ten daha müstebit tanımlamıştı.¹³⁶² Bundan dolayı, parti programının ilk maddesi, gerçek meşrutiyeti temin etmek, böylelikle Osmanlı unsurları arasında eşitliği ve birliği temin etme amacı taşımıştı. Bunun siyasal reçetesi olarak vilayet idaresinin düzeltilmesi, yetki genişliğinin(tevzi-i

¹³⁵⁶ Nur, a.g.e., s.21, Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 27 Kasım 1937

¹³⁵⁷ Programı için bkz. Tunaya, a.g.e, s.287–295

¹³⁵⁸ Nur, a.g.e., s.27

¹³⁵⁹ Sencer, a.g.e, s.61

¹³⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuran, a.g.e., s.569. Ancak Bayar, Prens Sabahattin'in partiye kabul edilmediğini aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayar, C:3, s.154–155

¹³⁶¹ Tunaya, a.g.e., s.269. 23 Kasım 1911'de Tanin'de de yer verilen Hürriyet ve İtilaf Fırkası bildirisinde bu durum açıkça dile getirilmişti. **Tanin**, 10 Teşrinisani 1327

¹³⁶² Muhalefetin tezine göre, halk kendi temsilcileri ile kendini yönetebilmelidir. Ancak imparatorluğu halk değil, İttihat ve Terakki, onun gizli eli olan Merkezi Umumi Heyeti ile bu heyet içinde yer alan bir iki kişi yönetmiştir. Bkz.Tarık Zafer Tunaya, “Meşrutiyette Muhalefet”, **Vatan**, 21 Aralık 1952

mezuniyet) tanınması, merkezi gücün azaltılması ve yerel idarelerinin güçlü kılınması olmuştur.(30.madde)¹³⁶³

İttihatçılardan farklı olarak siyasi, iktisadi ve kültürel talepleri olan İtilafçılar, herkese eşit haklar tanınmasını ön gören federalizmin benimsenmesi şartıyla ülke bütünlüğünün korunabileceğini savunmuşlardı. Bu düşünceleri zararlı gören ve ülkeyi böleceğini düşünen İttihatçılar ise, Türklerin ön planda olduğu “primus inter pares” mantığı ile bütünlüğün korunabileceğini ileri sürmüşlerdi.¹³⁶⁴ Dolayısıyla dönemin siyasal yaşamında iktidar muhalefet ilişkileri veya çekişmesinin kökeni “merkezci Osmanlıcılık” ile “ademi merkezietçi Osmanlıcılık” çatışması olmuştur. Bundan dolayı iki partinin amacı ülke ve millet bütünlüğünü korumanın ötesine geçmemiştir. Nitekim Büyük Kabine döneminde iktidar olma fırsatını yakalayan İtilafçılar, bir süre sonra “İttihatçılaştırılmış” ve itidal bir meşrutiyet projesi sunamamıştı. Nitekim ileride görüleceği üzere partinin bu yapısı kopmaların hızlanmasını getirmiştir.¹³⁶⁵ Bu durumun ortaya çıkmasında muhalefetin siyasal sorunlara ideolojik olmaktan çok pratik yaklaşması,¹³⁶⁶ tutarlı bir siyasal program geliştirememesi, bütün gücünü İttihat ve Terakki’yi tasfiye etmekle tüketmesi ve geleceğe yönelik politik bir perspektif oluşturaması olarak vermek mümkündür.

3.1.2. İttihat ve Terakki ile İlişkileri

Merkezietçi İttihat ve Terakki ile ademi merkezietçi cenahı temsil eden İtilafçılar arasında mücadele ve çatışmanın kökeni meşrutiyet öncesine kadar uzatmak mümkündür. Meşrutiyet öncesi entelektüel düzeyde ve düşünce alanında yaşanan tartışmalar, 1908 sonrasında ise siyasal paradigmlar şeklinde pratik olarak verilmeye çalışılmıştı. Böylece 1908 ihtilali öncesi görülmeyen keskin görüş ayrılıkları ve tartışmalar, yeni rejimin uygulanış yöntemi ve özü bakımından farklılaşmış, siyasal ve iktidar mücadele alanı haline gelmeye başlamıştı. Muhalefete göre, meşrutiyet çoğulcu zihniyet ile demokratik ve özgürlükçü ilkelerden

¹³⁶³ 1, 4, 14 ve 15.maddeler, merkezietçiliğe karşı her vilayetin yerel yönetimini ve vilayetlerde belli düzenlemelerin yapılmasını talep ediyordu. Parti programı için bkz. Tunaya, a.g.e., s.287-291

¹³⁶⁴ Benzer bilgiler için bkz. “Muhalefetin Hakiki Çehresi”, **Tanin**, 14 Mart 1328

¹³⁶⁵ Rıza Nur, partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra “tam Müslüman” ve “münevveran takımı” olarak ikiye ayrıldığını aktarmaktadır. Nur, a.g.e., s.15-20

¹³⁶⁶ Bülent Daver, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.100

uzaklaştırılmış, bu da tüm olumsuz politik sonuçların doğmasına zemin hazıramıştı. Meşrutiyet sonrasındaki hayalkırıklıklarının çok olması, esas itibariyle meşrutiyetten beklentilerin gerçekleşmesinin imkansız bulunmasıydı.¹³⁶⁷ Meşrutiyetçi muhalefetin asıl kaynağı bu hayalkırıklıkları olmuştu. İç politik gelişmelerine tamamen hakim olan bu durum, nihayet İTF nezdinde cisimleşmişti. Bundan dolayı muhalif basın¹³⁶⁸ ve muhalif kesimlerde parti, bir umut kaynağı, meşrutiyetin makûs talihini değiştirecek bir kahraman örgüt olarak karşılanmıştı. Dolayısıyla İtilafçılar ile taraftarlarını yeni rejime demokratik ve özgürlükçü bir öz vermeyi amaç edinen çalışan “ikinci meşrutiyetçiler” olarak tanımlamak mümkündür.

Hizip meselesi nedeniyle İttihatçılar tarafından Selanik’e gönderilen Sadık Bey’in avdet etmesinden sonra itihatçılara itidal ve barış mesajları göndermesini takiben kurulan parti, tüm muhalif isimleri kadrosuna almak zorunda kalmıştı.¹³⁶⁹ İttihatçıların 1908 olayından itibaren izlediği merkezci, milliyetçi ve tekelci politik uygulamalarına karşı biriken tepkinin bir ürünü olarak doğan¹³⁷⁰ HİF’i iyi analiz edebilmek için başka bir çalışmanın konusu olabilecek dönemin siyasal durmunu terminolojik açıdan tanımlamak ve İttihat ve Terakki’yi iyi tanımaktan geçmektedir.¹³⁷¹

Ciddi bir muhalefet partisi olan HİF, klasik muhalif partilerden ayrılan yönü, yegane amacının iktidar olmaktan ziyade İttihat ve Terakki’yi devirmeyi amaçlaması olmuştu.¹³⁷² Fırka, adeta “*muhalefet yapmak için değil, yıkmak için kurulmuştu.*”¹³⁷³

¹³⁶⁷ Ali Birinci, a.g.e., s.84

¹³⁶⁸ Ana muhalefet partisi, İkdam, Sabah, Teşkilat, Teminat, Islahat, Tanzimat, Yeni İkdam, Şehrah, Takdirat, Alemdar ve İktiham gibi muhalif basın tarafından destekleniyordu. Bu konuda bkz. Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkasını Destekleyen Matbuat”, **Tarih ve Toplum**, S:42, Haziran 1987, s.9-14

¹³⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 4 Aralık 1937

¹³⁷⁰ Yeni parti, meşrutiyet muhalefeti ile etnik ve dini unsurların öteden beri yaptığı eleştirileri tekrarlamış, birkaç kişinin egemenliğinde olduğunu söylediği İTC’nin siyasal sürece müdahale etmesini eleştirmişti. Bkz. Muhammed Şeref, a.g.e., s.6

¹³⁷¹ Hürriyet ve İtilaf ile İttihat ve Terakki’yi tanımlarken, ilki için parti; ikincisi için fırka tanımı kullanmak daha yerinde olacaktır. Çünkü parti ve fırka kelimeleri tam anlamıyla birbirini karşılayan tanımlar değildir. Parti, bir davayı, bir politikayı veya bir görüş savunucularına karşıt olarak bir araya gelen bir takım insanları için kullanırken, fırka ise, güdülecek politikadan anlayan, ama onu gerçekleştirme yöntemi konusunda fikir ayrılığı olan çeşitli gruplardan birini tarif etmektedir. Ahmad, a.g.m., s.26

¹³⁷² Tunaya, **Medeniyetin Bekleme Kapısında**, s.200

¹³⁷³ Bir “intikam partisi” gibi hareket eden fırkanın önemli üyelerinden Rıza Nur ve İttihatçı Hüseyin Cahit arasında meclis’te geçen konuşma siyasi atmosferi göstermesi bakımından iyi bir örnek olmuştur. Rıza Nur:

“Siz çok ileri gittiniz. Biz de bütün muhalefet kuvvetlerini bir yerde topladık. Size müthiş bir darbe-i helak indireceğiz. Maksudumuz sizi mevhid-i iktidardan atmaktır.”

Yeni fırkanın kuruluşunu başlangıçta olumlu karşılayan İttihatçılar,¹³⁷⁴ programlarının yayınlanmasından kısa bir süre sonra tedirgin olmaya başlamışlardı.¹³⁷⁵ İttihatçılar, “*Sadık Bey Fırkası*” olarak tanımladıkları partinin önünü almak ve yıpratılmak için meşrutiyet karşıtı olduğunu kamuoyunda duyurmaya özen göstermişlerdi.¹³⁷⁶ 100 aşkın sandalyesiyle önemli bir güç olan muhalefeti, cemiyet düşmanı değil, vatan düşmanı olarak göstermeye çalışmıştı.¹³⁷⁷ Hüseyin Cahit, İtilafçıların “*yapmak için değil, yıkmak için birleştiklerini*”, temel amaçlarının da “*İttihat ve Terakki’yi yıkmak*” olduğunu savunmuş,¹³⁷⁸ onları ülke menfaatlerinden çok kendi menfaatlerini düşünen kişiler olarak itham etmişti.¹³⁷⁹ Muhalefetin ileri gelenlerinden Lütfi Fikri Bey, İttihatçı Halil Bey’e söylediği “*Sizi devirmek için bu bir fırsattır, fevt edemeyiz(vazgeçemeyiz)*”¹³⁸⁰ sözü muhalefetin cemiyeti iktidardan uzaklaştırmak için her yolu mubah görebileceğini göstermiştir. Bu denli birbirine zıt ve farklı fikirdeki kişi veya çevreyi bir araya getiren birleştirici sebep, “ihtiras ve intikam” olduğu aşikardı.¹³⁸¹ Bu durum, iktidar ve muhalefet ilişkilerini, partiler arası mücadeleden çok “partiler savaşı”na dönüştürmüştü.¹³⁸² Böylelikle meşrutiyetin çoğulcu dönemi demokratik siyasal süreci değil, “militan siyaset” sürecini oluşturmaya başlamıştır.

HİF, siyasi ihtiras ve rekabetin sızdığı bir siyasi söylemle meşrutiyetin kötü yönetildiğini ve muhalefete yaşama hakkı tanımayan “otoriter bir meşrutî rejim”

Buna karşılık olarak Hüseyin Cahit:

“*İyi ama içinizde mutaassıp, dindar, hoca, Hıristiyan, cahil, alim ve muhtelif-i siyaside adamlar var. Nasıl olur?(...)*”

Rıza Nur:

“*Evet, hakkın var. Fakat sizi devirmek için şimdi ne bulursak topladık. Siz düşünün, o gün gelince fırkayı dağıtacağız!.. Böyle fırkalar dağılmaya mahkûmdur*” Bu diyalog için bkz. Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf*, s.24

¹³⁷⁴ Hüseyin Cahit, ilginçtir güçlü bir muhalefet partisinin varolması gerektiğini savunmuştur. “*Anlaşamama Sebepleri*”, **Tanin**, 8 Teşrinisani 1327

¹³⁷⁵ Bkz. Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları, **Tanin**, 23 Birinciteşrin 1943

¹³⁷⁶ Fırka’nın kuruluşu hakkında geniş bir yazı yayınlayan Tanin gazetesi, ağır itham ve eleştirilerde bulunmuş, fırka’nın asıl anlamıyla Ahrar Fırkası’nı teşkil etmek niyetinde olduğunu duyurmuştu.

“*Yeni Fırka Hakkında*”, **Tanin**, 5 Kânunuevvel 1911

¹³⁷⁷ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:138, s.118

¹³⁷⁸ Hüseyin Cahit, “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*”, **Tanin**, 10 Teşrinisani 1327. Partinin kurulduğu sıradaki görüşleri tamamen değişen Hüseyin Cahit, yeni muhalefet partisinin ülkenin siyasal gelişmesi için verimli bir parti olmayacağını savunmuştu. Hüseyin Cahit, **Tanin**, 10 Kanunu Evvel 1327

¹³⁷⁹ **Tanin**, 21 Ağustos 1328

¹³⁸⁰ Menteşe, a.g.e., s.146

¹³⁸¹ Ahmet Hilmi, a.g.e., s.24

¹³⁸² Tunaya, a.g.e., s.271; İttihatçıların masonluğu veya masonlarla ilişkileri gerek liberal gerekse ilmiye gibi tutucu kesimler tarafından sürekli eleştiri konusu yapılmış ve yıpratılmak istenmişti.

kurulduğunu iddia etmişti. Rıza Tevfik muhalif Tesisat gazetesinde yayınlanan “*Temini Galebe İçin Her Vasıta Meşrudur*” makalesinde İttihatçıların kendilerini halk nezdinde küçük düşürmek ve siyasi hâkimiyetlerini kurmak amacıyla her yolu mubah gördüklerini yazmış, ancak Hüseyin Cahit’in tüm muhalifleri suçlayan savunmacı tepkisiyle karşılaşmıştı.¹³⁸³ Buna rağmen yılmayan İtilafçılar, Abdülhamit yönetiminden daha müstebit gördüğü İttihat ve Terakki’yi sert bir dille eleştirmeye devam etmiş,¹³⁸⁴ kamuoyunda askere dayalı istibdatçı bir idarenin tesis edilemeye çalışıldığını, iktidar hırsı ile hukuk dışı davranışlarda bulunulduğunu iddia etmişlerdi. Bu politik söylemin faydalı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu çekici eleştirileri, kısa bir süre sonra muhalifleri partiye yöneltecektir.¹³⁸⁵

HİF, kurulduktan hemen sonra İTC karşısında varolabilmek ve siyasi destek kazanmak amacıyla padişah ile iki kez görüşme yapmış,¹³⁸⁶ iktidara yönelik eleştirilerde bulunmuş, istibdatçı bir rejimin kurulduğunu savunmuştu. Üstelik İttihatçıları padişahı tahttan indirme teşebbüsü içinde olmakla suçlamak suretiyle adeta ihbar etmişti.¹³⁸⁷ İtilafçıların bu iddiayı Damat Ferit Paşa aracılığıyla padişaha ilettiklerini düşünen İttihatçılar, konuyu meclisi vükelada tekzip edebilecek kadar ciddiye almış ve sert tepki vermişti.¹³⁸⁸ Saray ile yapılan görüşmelere müdahale eden İttihatçılardan Talat Bey, saraya gelen ve içinde muhalif Sabri ve Hamdi Efendiler ile Rumlardan Kozmidi ve Boşo Efendilerin yer aldığı heyetin sadece dinlemesini istedi.¹³⁸⁹ Nihayet İttihatçıların tepkisini çekmek istemeyen padişah, bir süre sonra tekrar saraya gelen heyeti oyalamış, haklarının korunacağı hususunda söz vermişti.

Muhalif basın, ittihatçıları kamuoyunda yıpratılabilmek ağır ithamlarla dolu yazılar neşretmeye başlamış, İttihat ve Terakki yanlısı Şeyhülislam Kazım Efendi’yi mason olmakla suçlamıştı.¹³⁹⁰ Musa Kazım Efendi, 28 Kasım 1911’de Tanin’de çıkan beyannamesinde muhalifleri iftirada bulunmamaları hususunda uyarmasına

¹³⁸³ Hüseyin Cahit, “Temini Galebe İçin Her Vasıta Meşru Mudur?”, **Tanin**, 5 Kânunuevvel 1327

¹³⁸⁴ Tunaya, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, s.212

¹³⁸⁵ Diran Kelekyan, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Sabah**, 2 Kanunu Evvel 1327

¹³⁸⁶ Lütfü Simavi’ye göre, İtilafçılar, fırkacılığı saraya koymak taraftarıydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Simavi, a.g.e., s.180

¹³⁸⁷ Muhalif heyet dışından Rum Patrikhanesi mahiyetindeki bazı Rum mebuslar da aynı yönde şikayetçi olmuş, hak ve hukuk normlarını gözetilmesini talep etmişlerdi. Uşaklıgil, a.g.e., C:2, s.120 ve s.121–122

¹³⁸⁸ Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları, **Tanin**, 23 Birinciteşrin 1943

¹³⁸⁹ Halit Ziya, a.g.e., s.118

¹³⁹⁰ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:158, s.21

rağmen masonluk ile ilgili eleştirilerin önüne geçememişti.¹³⁹¹ Sadık Bey, İttihatçıları İtalyan masonu olmakla itham ederek kendilerini İtalyanlıkla özdeşleştirmeye çalışmış,¹³⁹² Rıza Nur, Tesisat gazetesinde çıkan bir yazısında İttihatçıları Kürtlerin elinde bulunan toprakları Ermenilere vermekle suçlayacak kadar ileri gitmişti.¹³⁹³

İtilafçılar, teşkilatlanmalarına hız vererek imparatorluk genelinde kurdukları 150 yakın şubeleri ile iyice zayıflamış olan İttihat ve Terakki'yi tasfiye etmek istemişlerdi. Günden güne güçlenen muhalif parti, İttihatçılara ve onun kontrolü altında bulunan hükümete yönelik hücumlarını artırmış, imtiyazını aldığı gazetelerde Mustafa Sabri, Lütfü Fikri, Rıza Tevfik ve Rıza Nur gibi üyelerinin çıkan yazıları ile siyasi ortamda etkili olmaya çalışmıştı.¹³⁹⁴ Muhaliflerin yıpratıcı yazılarının odağında bulunan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, kendisine yönelik hücumların önüne geçmek amacıyla Lütfü fikri Bey'i tutuklamak istemesi, sert tepkilere yol açmıştı.¹³⁹⁵

Muhaliflerin eleştiri ve saldırılarını önlemekte aciz kalan İttihat ve Terakki, ana muhalefet partisi konumuna gelen HİF'in faaliyetlerini kontrol etmek ve parti mücadelelerine son vermek amacıyla onlarla yakınlaşmaya ve anlaşmaya çalıştı. İki parti arasında anlaşmazlıkları önlemeye dair ilk adım Arap aydınlarından geldi. İki partinin çatısı altında birleşeceği "el-Cem'iyetü'l Hayriyyetü'l İslamiyye" adında İslami bir cemiyetin kurulması için belli görüşmeler yapıldı.¹³⁹⁶ Nizamnamesi dahi hazırlanan cemiyet için Arap aydınlar, Talat Bey ve İsmail Kemal gibi birçok İttihatçı ve İtilafçı ile görüşmeler yaptı. Bu doğrultuda ilk adımı atan Talat ve Halil Bey gibi ittihatçılar, Prens Sabahattin başta olmak üzere Lütfi Fikri ve Mizan Murat ile görüşmeler yapmış, kabinede yer almalarını teklif etmiş, ancak bu isimler teklifi kabul etmeye yanaşmamıştı. Muhalif fırka, parti mücadelelerinin son bulması için örfi idarenin lağvını, siyasi suçluların affedilmesi, 35.madde değişikliğinden vazgeçilmesini ve "6 sizden 6 bizden" formülü ile Sait Paşa kabinesi yerine yeni ve

¹³⁹¹ **Tanin**, 28 Kasım 1911

¹³⁹² Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 1 İkinciteşrin 1943. Muhalefetin bu iddiaları İttihatçılar ile İtalyan masonlarının sıkı ilişkilerinden kaynaklanıyordu. Bu konuda bkz. Angelo Iacovella, **Hilal ve Gönye, İttihat ve Terakki ve Masonluk**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 1998, s.37-56

¹³⁹³ Rıza Nur, Tesisat, 5 Kânunuevvel 1327, aktaran: Hüseyin Cahit, "Fesih Değil Tefsih" **Tanin**, 6 Kânunuevvel 1327

¹³⁹⁴ Nur, a.g.e., s.45

¹³⁹⁵ Prens Sabahattin, Lütfü Fikri ismini vermeden İttihatçıların muhalefete gözdağı niteliğindeki bu tutumunu kanunlara aykırı görmüş, tutuklanma emrinin de Mahmut Şevket Paşa tarafından verilmesini ordu-siyaset ilişkileri etrafında eleştirmişti. Prens Sabahattin, a.g.e., s.198-199

¹³⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emir Şekip Arslan, a.g.e., s.59-60

tarafsız bir kabinenin kurulmasını şart koşmuşlardı.¹³⁹⁷ İttihat ve Terakki, ilk iki şartı kabul etmiş, ancak öteki şartları muhaliflerin cemiyeti iktidardan uzaklaştırmak amacını taşıdığı düşünerek kabul etmemişti.¹³⁹⁸ Böylece iki parti arasında anlaşma sağlanamadı.¹³⁹⁹

Harekete geçme ihtiyacı duyan İttihatçılar, Damat Ferit Paşa'nın parti başkanlığından istifasının yarattığı olumsuz durumdan¹⁴⁰⁰ faydalanarak meşrutiyet ve değerlerine zararlı, iktidar hâkimiyetinin bekası için tehlike arz edebilecek muhalif unsurların önünü almaya çalıştı. Meclisin feshedildiği bu dönemde, İtilafçılar lehinde, yazarı bilinmeyen bir makalenin yayınlanmasını fırsat bulan İttihatçı hükümet, muhalif fırka ve makalenin meçhul yazarını divanı harbi devreye sokarak gözdağı vermeyi denedi. Divanı Harp, konu ile ilgili yaptığı soruşturmalarda bir netice alınamadı, ancak İtilafçı fırkanın yıpranmasını ve geçici olarak güç kaybına uğramasını başarabildi. Ancak bu dönemde İstanbul'da yapılan bir ara seçim muhalefetin sanıldığı gibi zayıflamadığı, aksine ne kadar güçlendiğini ortaya çıkardı.

3.1.3. 1911 İstanbul Araseçimleri

İkinci meşrutiyet döneminde dört kez araseçim yapıldı, ancak bunlardan hiçbirinin sonuçları 1911'de yapılan ara seçim kadar etkili olmadı. Bu araseçim iktidar-muhalefet ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve 1912'de yapılacak olan genel seçimlerin öne alınmasına yol açmıştı. 1911 ara seçimi iktidar ve muhalefet ilişkileri ve mücadeleleri dahilinde değerlendirildiğinde konumuz açısından büyük bir önem kazanmaktadır.

Mevlânâzade Rıfat bey'in ölümü üzerine boşalan kontenjanı doldurmak amacıyla yapılan 1910 ara seçimi sonucunda Hariciyeci Rıfat seçilmişti. Ancak Rıfat Paşa'nın

¹³⁹⁷ İttihatçıların Ali Kemal tarafından yazıldığını tahmin ettiği Şerif Paşa imzalı bir mektup, Sait Paşa'dan sadareten çekilmesini ve yerini Kamil Paşa'ya terk etmesini istiyordu. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 26 Birinciteşrin 1943 ve 1 İkinciteşrin 1943

¹³⁹⁸ Yalçın, "Elli Yıl Önceki Parti Didişmeleri", s.244. Cavit Bey, hatıralarında cemiyetin muhalif istekleri kabul etmesi veya Sait Paşa'yı feda etmesi durumunda Cahit ve Talat Beylerle beraber istifa edeceklerini kararlaştırdıklarını aktarmaktadır. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 1 İkinciteşrin 1943

¹³⁹⁹ İttihatçı Halil Bey'e göre, görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının sebebi, HİF' in Rum mebuslar ile birleşmesi ve kurulması düşünülen yeni kabinede Boşo ve Kozmîdi Efendiler için birer nazırlık istemiş olmasıydı. Ayrıntı için bkz. Menteşe, a.g.e., s.135

¹⁴⁰⁰ Rıza Nur, a.g.e., s.56

da Londra Büyükelçiliğine atanması üzerine İstanbul mebusluğu için bir sandalye boş kalmıştı. 1911 İstanbul ara seçimi boşalan bu sandalyeyi doldurmak için yapıldı.

İtilafçılar, Trablusgarp Savaşı ile kabine değişiklikleri gibi iç ve dış bunalımlarla yıpranan ittihatçıları kamuoyunda zayıflatmak ve seçim sonucunu kendi lehine çevirebilmek amacıyla yoğun bir seçim kampanyası başlatmışlardı. Hüseyin Cahit, seçimlerden sonra yazdığı ilk yazısında muhalif önderlerin çok çalıştıklarını itiraf etmişti.¹⁴⁰¹ Trablusgarp Savaşı'nı önemli bir seçim malzemesi olarak kullanan İtilafçılar, savaşın sorumluluğun tamamen İttihatçılara ve siyasi ihmallerine bağlamış, onları kamuoyunda yıpratmaya çalışmıştı. İttihatçılar ise, muhaliflerin taarruzları karşısında daha sönük bir seçim kampanyası yürütmüşlerdi.¹⁴⁰²

Nihayet sonuçlar açıklandığında itilafçıların adayı Tahir Hayrettin(196), İttihatçıların adayı Mehmet Memduh Bey(195) karşısında bir oy farkı ile seçimi kazandı.¹⁴⁰³ İtilafçılar nezdinde 1908 devrimi kadar önemli bir zafer olarak görünen bu sonuç,¹⁴⁰⁴ muhalefetin iktidara uzanma yolunda umutlanmasına ve muhalif basın tarafından İttihat ve Terakki'nin sonu olarak işlenmesine yol açtı.¹⁴⁰⁵ Seçimde itilafçı adayın kazanmasında, iç ve dış bunalım, siyasi gelişmelerin muhaliflerin lehinde cereyan etmesi, Rum seçmenler ile birlikte pek çok seçmenin destekte bulunması¹⁴⁰⁶ ve ittihatçıların ruhsuz kampanyalarının etkisi büyük olmuştu.¹⁴⁰⁷ İttihat ve Terakki'nin muhalefeti fazla küçümsemesi ve gücünü fazla önemsemesi de önemli bir etkiye sahipti.¹⁴⁰⁸

İtilafçıların bu bölgesel başarısı, muhalefetin iktidar merkezi ve imparatorluk başkentteki başarısını gösterdi. Tunaya'nın haklı olarak meşrutiyetin siyasi hayatında "*Kleopatra'nın burnuna*"¹⁴⁰⁹ benzettiği bu olay, meşrutiyet döneminin

¹⁴⁰¹ Hüseyin Cahit, "İstanbul İntihabı", **Tanin**, 13 Kânunuevvel 1327. Hüseyin Cahit, bu yazısında muhalif liderlerin faaliyetlerine değinirken, onların ikinci seçmeni etkilemeye veya aldatmaya çalıştığını iddia etmiş, seçim sonuçlarını yeni partinin başarısı olarak görmemiş, meşrutiyetin başından itibaren biriken muhalefet tarafından hazırlanmış şeye konduğunu savunmuştu.

¹⁴⁰² Hüseyin Cahit, muhalifler karşısında pasif davranan partisine yönelik sert eleştiriler yapmıştı. Hüseyin Cahit, "Tavşan ile Kaplumbağanın Hikâyesi", **Tanin**, 31 Kânunuevvel 1327

¹⁴⁰³ Hüseyin Cahit, "İstanbul İntihabı", **Tanin**, 13 Kânunuevvel 1327

¹⁴⁰⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 7.Baskı, TTK, Ankara, 1998, s.221

¹⁴⁰⁵ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 30 Birinciteşrin 1943

¹⁴⁰⁶ Hüseyin Cahit, "İstanbul İntihabı", **Tanin**, 13 Kânunuevvel 1327

¹⁴⁰⁷ İtilafçıların seçim zaferini, İttihat ve Terakki'nin ilk mağlubiyeti olarak değerlendiren Cavit Bey hatıralarında, cemiyetin hatalarını bir özeleştirici olarak dile getirmişti. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 30 Birinciteşrin 1943

¹⁴⁰⁸ Bakınız. Hüseyin Cahit, "Tavşan ile Kaplumbağanın Hikâyesi", **Tanin**, 31 Kânunuevvel 1327

¹⁴⁰⁹ Tunaya, "İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri(1976-1976)", s.82

akışını tümünden değiştirmiş, bu mağlubiyet şoku ile muhalefetin önü alınmadığı takdirde iktidarın kaybedilebileceği düşüncesi ortaya çıkmaya başlamıştı.¹⁴¹⁰ İttihatçılar ya İtilafçıların zaferiyle başlayan sürece müdahale edecek ya da iktidarı kaybetme korkusu içinde bekleyecekti. İktidarı kaybetme korkusu, ittihatçıların iktidar ruhu ve anlayışlarına aykırıydı. Dolayısıyla iktidar gücünü muhafaza etmek isteyen İttihatçılarda “yılanın başı küçükken ezilmeli” inancı egemen oldu. Dolayısıyla bu seçim galibiyeti, muhalif fırka için sonun başlangıcı olan ve uzun vadede geri tepen bir zafer olduğunu gösterdi.¹⁴¹¹

İttihatçıların başkentte yeterince güçlü olmadığını ve güçlü bir muhalefet partisinin varlığını ortaya çıkararak¹⁴¹² ara seçimde HİF başarılı olması, sonraki siyasal mücadelede açıkça bir zorbalığın egemen olmasını beraberinde getirmiştir.¹⁴¹³ Bundan dolayı İttihatçılar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın daha fazla büyümesini engellemek ve imparatorluk genelinde alternatifsiz bir siyasal güç haline gelebilmek için merkezi umumisi'ni Selanik'ten İstanbul'a taşıdı. Seçim zaferi ile umutlanan ve Merkezi Umumi istibdadına karşı parti halinde örgütlenen muhalefet kütlesi, iktidar ile yoğun bir mücadeleye girişmiş, bu yönüyle İTC'yi köklü ve sert tedbirler almaya itmişti.¹⁴¹⁴

Öte yandan izin verdikleri takdirde yenileceklerini anlayan İttihatçılar,¹⁴¹⁵ HİF'in gelecekteki başarılarını önlemek, iktidar olma ihtimallerini ortadan kaldırmak ve meclis'te bulunan muhalif gruplarını tasfiye etmek amacıyla meclisin feshedilmesini sağlamaya çalıştı. İttihat ve Terakki, ilk önlem olarak Talat ve Babanzade Hakkı Beylerin içinde yer alacağı şekilde kabinede bazı değişiklikler yapma yoluna gitti, ancak Mahmut Şevket Paşa'nın muhalefeti ile karşılaşınca meclis

¹⁴¹⁰ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 15 Aralık 1937

¹⁴¹¹ Birinci, a.g.e., s.104

¹⁴¹² Hüseyin Cahit, yazdığı bir yazısında seçim sonuçları kabullenememiş, İtilafçıların zaferini içine sindirememiş, İttihatçıların geleneksel politikası olan irticacılıkla suçlamış, muhalif partinin hazıra konduğunu vurgulamıştır. **Tanin**, 30 Teşrinisani 1327

¹⁴¹³ Turgut, a.g.e., s.246. Meşrutiyetin kurtarıcısı, karizmatik çoğunluk partisi İttihat ve Terakki'nin beklenmeyen yenilgisi, 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra iktidarı kaybetme tehlikesinin belirlendiği ikinci olay olmuştu. Henüz iki hafta önce kurulan başkentteki başarısı ileriki zamanlarda mutlak bir zafer ile sonuçlanabilirdi. Dolayısıyla muhalif partinin kuruluşunu başlangıçta olumlu karşılayan İttihat ve Terakki, karşılarında güçlü bir muhalefet partisinin farkına varmış, olası başarılarının önüne geçmek için meşrutiyet rejim ve kazanımlarına ihanet etmekle suçlamaya başlamıştır.

¹⁴¹⁴ Sencer, a.g.e., s.63

¹⁴¹⁵ Bkz. Ahmet Hilmi, a.g.e., s.29-30. 1908-1913 yılları arasında İttihatçıların iktidarı kaybetme tehlikesi ile beş kez karşılaştıkları görülmüştür: 31 Mart Olayı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve 1911 araseçimi, Büyük Kabine, Kamil Paşa kabinesi ile Hizb-i Cedit Grubu.

feshini iyice ön plana almaya başladı.¹⁴¹⁶ Meclis feshedildiği takdirde, yapılacak olan genel seçimlerde mecliste istenmeyen muhalefet tasfiye edilmesi planlamıştı. Bu da ancak Kanun-u Esasi’de yer alan 35.maddenin değiştirilmesi ile mümkündü.

3.1.4. Anayasal Tartışmalar: 35.Madde Değişikliği

1911 İstanbul araseçimlerinde İTC adayının muhalefet adayı karşısında kaybetmesi, iktidarın tamamen kaybedileceği korkusu yaratmıştı. İTC, seçim yenilgisinin verdiği erken uyarı ile meclis çoğunluğunu kaybeden cemiyeyi kurmak, meclisteki muhalif grubu tasfiye etmek ve “*dikensiz bir parlamento yapısı*” oluşturabilmek için meclisin feshedilmesini bütün hızıyla ön plana aldı.¹⁴¹⁷ Meclisin feshedilmesi için yasal dayanaklar oluşturulduğu takdirde iki partinin yeni seçimlere gitmesi gerekiyordu. Cemiyet, yapılacak seçimlerde kimlerin muhalif olduğunu bildiklerinden, onların seçilmemesi için gerekli tedbirleri alabileceğini düşünmüştü.¹⁴¹⁸

İttihat ve Terakki, henüz yeni bir parti sayılan ve imparatorluğun çoğu bölgesinde örgütlenmesini tamamlayamamış olan itilafçıların daha fazla güçlenmesini beklemeden zamansız yakalamak istemişti. Üstelik İTC’nin devrim öncesine kadar uzanan uzun bir örgütlülüğü, yönetici kadrosu ve karizmatik yapısı ile birlikte taşradaki yerel unsurlar üzerinde etkisi ellerini güçlendiriyordu.

Meclisin feshedilmesi için anayasadaki 35.maddede değişiklik yapılması gerekiyordu.¹⁴¹⁹ Anayasada yapılacak değişiklik hususunda genel siyasi durum muhalefetin lehinde görünüyordu. Buna karşın anayasada yer alan maddenin içinde barındığı yapı ve meclis çoğunluğunun verdiği konjonktör İttihat ve Terakki’yi değişiklik konusunda avantajlı kılıyordu.¹⁴²⁰ İttihatçılar 1909’da kendi elleriyle

¹⁴¹⁶ Cavit Bey’in Hatıraları, **Tanin**, 4 Kasım 1943

¹⁴¹⁷ Ragıp Mustafa, “Meşrutiyet Devrinde İttihat Mücadeleleri Nasıl Yapılıyordu?”, **Akşam**, 22 Mart 1943

¹⁴¹⁸ Ahmad-Rustow, a.g.m., s.245

¹⁴¹⁹ 35.maddenin değiştirilmesi düşüncesi HİF’in başarısından ziyade 1911’de İTC içinde çıkan muhalif hizb-i cedit hareketinin siyasi yaşamda yarattığı kargaşa sırasında toplanan kongrede ortaya atılmıştı. Tunaya, a.g.e, C:3, s.234. İttihatçıların bu değişikliğe gitmesi, güç kaybına uğramaları olarak yorumlanmıştır. Khalidi, a.g.m., s.462

¹⁴²⁰ 1909’da yapılan değişiklik ile meclis ve hükümet arasındaki anlaşmazlıkta hükümet kararında ısrar eder ve kararı meclis tarafından üst üste iki kere reddedilirse, hükümet meclisin kararını kabul veya istifa etmek zorundaydı. Kurulan yeni hükümet, aynı kararda diretir ve meclis tarafından bir kez daha reddedilirse, son kez padişah tarafından yeni seçimler yapılmak üzere meclisi dağıtılacaktı.

yetkilerini arttırdıkları yasama organının statüsünü iktidarı kaybetme korkusuyla eski haline getirmeye çalıştı. Böylece parlamentarizm kisvesi altında padişahın yetkilerini üstlenmek ya da Tunaya'nın deyimiyle "meclis istibdadını"¹⁴²¹ kurmak istedi.

İttihat ve Terakki, 35.maddenin eski haline getirilmesi için ilgili önergeyi 11 Aralık 1911'de meclis gündemine getirdi.¹⁴²² İttihatçılar, yapacakları değişikliklerle meşrutiyete işlerlik kazandıracaklarını ve padişahın hukuki yönünü güçlendireceklerini ileri sürüyorlardı. 1909 değişikliği sırasında yasama gücünün artırılmasına karşı çıkan muhalefet, İttihat ve Terakki'nin kendilerini tasfiye etmek amacıyla değiştirmeye çalıştığı 35.madde'nin özüne dokunulmasına bu sefer karşı çıktı.¹⁴²³ Kimi muhalifler, milli egemenliğine aykırı gördüğü bu değişiklikle İttihat ve Terakki'nin muhalif partilerin teşekkülü ve büyümesini önlemek ya da iktidar ile şahsi çıkar peşinde olduğunu savundu.¹⁴²⁴ Dolayısıyla yasa değişikliğini kendi siyasal çıkarlarına yönelik bir girişim olarak algılayan ana muhalefet partisi, bunu engelleyebilecek yeterli sayıya ulaşması, kendilerini cesaretlendirmişti. Bu parlamenter ve yasal yeterlilik, İTC'nin ciddi bir muhalefet olgusuyla karşı karşıya bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Anayasanın 35.maddesi ile diğer maddelerinde yapılması düşünülen değişiklikler, mecliste iktidar ve muhalefet partilerini karşı karşıya getirdi, sert tartışmaların yaşanmasına yol açtı. İttihat ve Terakki'nin meşrutiyetin değerlerine ters düşen 35.madde değişikliği ile meclisi feshetmeye çalışması "*istibdatçı bir meşrutiyet*"in kapılarını araladı.¹⁴²⁵ Bundan çekinen HİF yanlısı gazeteler, bu girişimi "darbe-i hükümet", İTC'yi de "hükümet-i müstebite taraftarı" olmakla suçlamıştı.¹⁴²⁶ Ancak başta sadrazam Sait Paşa olmak üzere İttihatçılar bu suçlamaları kesin dille reddederek amaçlarının rejimi güçlendirmek olduğunu dile getirdiler.¹⁴²⁷ Bunu

Seçimlerden sonra oluşan yeni meclis aynı kararı verirse hükümetin bu karara uyma zorunluluğu vardı. Seçimlerden sonra oluşan yeni meclis aynı kararı verirse hükümetin bu karara uyma zorunluluğu vardı. Kili-Gözübüyük, a.g.e, s.76

¹⁴²¹ Tunaya, Medeniyetin Bekleme Odasında, s.201

¹⁴²² MMZC, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.201

¹⁴²³ Hüseyin Cahit, "Kanuni Esasinin Tadili", **Tanin**, 15 Kânunuevvel 1327

¹⁴²⁴ Dr.Refik Nevzat, "İkinci Derece İntihap", Beşeriyet, Haziran 1912, aktaran: Sadi,a.g.e., s.348-351

¹⁴²⁵ Muhalif mebuslardan Mahir Sait Bey(Ankara), madde, meclis başkanı tarafından okunduğu sırada 93'te yapılan düzenleme ile kıyasladı, bunu destekleyen Rıza Nur ise, iki düzenlemenin yazarının aynı olduğunu vurguladı. MMZC, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.201

¹⁴²⁶ Birinci, a.g.e, s.107

¹⁴²⁷ MMZC, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.203-204

inandırıcı bulmayan muhalefet çevreleri tutumunu iyice sertleştirdi ve meclis çalışmalarını boykot edeceklerini dile getirmeye başladı.

Muhalefetin başlayan itirazları karşısında İttihatçı Cavit Bey, muhalefeti saçmalıkla, akıllı ve hoşgörü davanmamakla suçladı.¹⁴²⁸ Sadrazam ise, muhalefetin dile getirdiği obstruction'a başvurmamaları ve madde değişiklikleri konusunda fitne çıkarmamaları yönünde uyarmaya ihtiyacı hissetti.¹⁴²⁹ Bunlara sert tepki veren muhalifler, asıl fitnenin hükümet tarafından çıkarıldığını savundu.¹⁴³⁰ Lütfü Fikri Bey, yasa değişikliği konusunun hükümet programında olmadığını, bunu İttihatçıların Selanik kongresi'nde kararlaştırıldığını savunarak hükümeti taraflı davranmakla itham etti.¹⁴³¹ Lütfü Fikri Bey, ayrıca İttihat ve Terakki içindeki oligarşik bir grubun hükümeti yönlendirdiğini, içişlerine sürekli müdahale ettiğini iddia etti. Bu suçlamalara sert tepki veren İttihatçı mebuslar,¹⁴³² eleştirilerin önüne geçmeyi başaramadı. Eleştirilerini sürdüren muhalefet, İttihatçıları sarayı kontrol etmek ve hükümet içişlerine müdahale etmek suretiyle istibdat yönetimi kurmakla suçladı.¹⁴³³ Lütfü Fikri Bey, İttihatçıların yapmak istedikleri yasa değişikliğini padişahın sakladıklarını, HİF'in büyümesinde çekinildiğini, asıl amacın etkinliklerinin giderek zayıfladığı meclisi feshetmek olduğunu savundu.¹⁴³⁴

İttihat ve Terakki, muhalefetin sert direnişi karşısında, gerekli maddede değişiklik sağlamak amacıyla kamuoyu oluşturmaya ve muhalefeti ikna etmeye çalıştı.¹⁴³⁵ Kamuoyunda itilafçı muhalefetin direnişini yumuşatmak ve onları mağdur göstermemek amacıyla basın aracılığıyla yoğun bir kampanya başlatarak 1909'da yapılan değişikliğin hata olduğunu, dolayısıyla muhalefetin iddiasının aksine amaçlarının "tevazun-u kuvva" kurmak olduğunu ileri sürdü. İttihatçıların basın aracılığıyla kampanyalarını sürdürürken, muhalefetin direnişini kırmak amacıyla her

¹⁴²⁸ **MMZC**, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.203

¹⁴²⁹ **MMZC**, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.203–206

¹⁴³⁰ **MMZC**, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.206

¹⁴³¹ Lütfü Fikri Bey, seçimlerin dört ay sonra yapılacağını, dolayısıyla yasa değişikliği konusunda acil bir durum olmadığını, aksi halde ise Ayan Meclisi'nin yorumunun alınmasını talep etti. **MMZC**, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.207–208

¹⁴³² İttihatçı İsmail Kemal ve Cavit Beyler, Lütfü Fikri'nin iddiaları karşısında kendisini meclisi tahkir ve kanunlara tecavüz etmekle suçladı. **MMZC**, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.208

¹⁴³³ **MMZC**, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.208

¹⁴³⁴ Lütfü Fikri Bey, İttihatçıların meclisi feshetmek suretiyle yapılacak seçimlerde millet icazetine kamçılarla vurulacağı, hilelere başvurulacağını iddia etti. **MMZC**, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.209–210

¹⁴³⁵ Hüseyin Cahit, "Kanuni Esasinin Tadili", **Tanin**, 15 Kânunuevvel 1327. Hüseyin Cahit'in bu yazısı muhalefeti ikna etmeye ve yumuşatmaya yönelik olmuştur.

türlü tedbiri almaya özen gösterdi ve kabineye ittihatçı bakanları yerleştirmeye çalıştı. Bundan dolayı meclis mebusanın feshedilmesi kararını içeren yasa değişikliğini eskiden olduğu gibi muhalefet edebileceği endişesiyle Ayan Meclisi'nin yorumu alınmadan, padişahın iradesine bırakmayı düşündü.¹⁴³⁶ İttihatçılar, Sultan Reşat'ın bu karara taraftar olduğunu ve kolaylıkla kabul ettirebileceklerinden emindi.¹⁴³⁷

Nihayet yoğun tartışmalardan sonra İttihat ve Terakki'nin meclis çoğunluğunun verdiği avantaj ile birlikte değişiklik konusundaki kararlılığı sonucunda öneri Kanuni Esasi Encümeni'ne gönderildi.¹⁴³⁸ Muhalefet, yasa değişikliği önerisinin encümene gitmesini engellemek için elinden geleni yaptı.¹⁴³⁹ Arnavut mebusların bir kısmının meclisin feshi konusundaki endişelerini bildiren önergesi, bu konuda muhalefeti cesaretlendirdi.¹⁴⁴⁰ Üstelik Ferit Bey'in(Kütahya) meclis ve hükümet arasında çıkacak ihtilaf durumunda Meclisi Ayan'ın yorumunun alınmasını içeren önergenin İttihatçıların muhalefetine rağmen meclis kararı ile dikkate alınması cesaretlerini daha da artırdı.¹⁴⁴¹

Muhalefet, İttihatçıların önünü kesin olarak alabilmek ve 35.Madde değişikliğini engellemek amacıyla meclis görüşmelerine katılmayarak “obstrüksiyon” a başvurdu.¹⁴⁴² Muhalefetin bu parlamenter tutumu sonucunda İttihatçılar, meclisin 3/2'lik çoğunluğunu sağlayamadı. İtilafçılar, obstruction'un etkili olmaması, yani yasa değişikliğini önlemedikleri takdirde askeri bir darbe ile meclisi basmak suretiyle yönetimi devirmeyi dahi planladıkları iddia edilmişti.¹⁴⁴³

Muhaliflerin meclisi terkini kendilerine karşı bir güvensizlik olarak algılayan İttihatçılar, planlarını uygulamaya geçirmek ve çoğunluğunu oluşturdukları

¹⁴³⁶ MMZC, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.202–203

¹⁴³⁷ Cavit Bey, hatıralarında padişahın bu karara taraftar olduğunu savunmaktadır. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 1 İkinciteşrin 1943

¹⁴³⁸ MMZC, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.213

¹⁴³⁹ Muhalif Zeynelabidin Efendi, kabinenin Trablusgarp Savaşı yenilgisini unutturmak, Mehmet Tevfik ise, meclisi tatil etmek amacıyla çıkardığını istediğini savunarak kamuoyunu yanlarına çekmek istiyorlardı. MMZC, 3 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:25, s.213

¹⁴⁴⁰ MMZC, 5 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:26, s.219–220

¹⁴⁴¹ Ferit Bey, kabinenin istifasından sonra kurulacak yeni kabinenin partiler arasında sorunlar yaratabileceğini savunuyordu. MMZC, 5 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:26, s.224–228

¹⁴⁴² Bkz. Nur, a.g.e., s.25–26. Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C:1, s.352

¹⁴⁴³ Bu iddia için bkz. Kenan Olgun, **1908–1912 arası Osmanlı Meclisi Mebusanın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.430. Meclis görüşmelerinin yapılmadığı sıralarda Talat Bey'in(Edirne) muhalif mebuslardan birine gönderdiği açık mektubu, siyasi tansiyonu ve iktidar-muhalefet mücadelesini artırdı. Mektubun tamamı için bkz. H.C.Yalçın, 10 Yılın Hikâyesi, “Elli Yıl Önceki Parti Didişmeleri”, s.245

meclisteki direnişini kırmak amacıyla Sait Paşa'nın istifa etmesini istedi. İstifanın ardındaki amaç yeni kabineye ittihatçı isimleri almaktı.¹⁴⁴⁴ İstifa ile İttihat ve Terakki'nin istediği değişikliği yapabileceğini anlayan bazı muhalifler, cemiyet ile anlaşmaya çalışmış, ancak iki kesim arasında gerginlik giderilemedi. Bu durumdan endişe duyan padişah, meclisteki tartışmaların tatlıya bağlanması için müstakil mebuslardan aracı olmasını istedi. Müstakil grup, iki parti arasında dostane müzakerelerin yapılması ve orta yolun bulunması için aracı olma teklifini kabul etti.¹⁴⁴⁵ Müstakiller, iki taraftan sorunun çözümü konusunda birer delege oluşturmalarını talebinde bulundu.¹⁴⁴⁶ Nihayet, her iki parti arasında yapılan ve Müstakil(bağımsız) Grubu'nun da katıldığı bir toplantıda(23 Aralık) uzlaşma yolları arandı,¹⁴⁴⁷ ancak muhaliflerin öne sürdüğü tarafsız kabine teklifini frenleyici bir girişim olarak gören İttihatçılar, bu teklifin siyaset terbiyesine sığmayacağını savunarak¹⁴⁴⁸ temkinli davrandı.

Nihayet yapılan görüşmelerde yasa değişikliğinden ziyade kabine değişikliği ve teşekkülü gündeme gelmesi, görüşmeleri tıkama noktasına getirdi.¹⁴⁴⁹ Bilhassa Lütfi Bey'in "tarafsız kabine"¹⁴⁵⁰ tezi, ittihatçıların tepkisine, görüşmelerin tıkanmasına ve değişikliğin tekrar meclis gündemine getirmesine yol açtı. Üstelik Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan yana tavır koyan Müstakiller,¹⁴⁵¹ görüşmelerdeki çıkmazı daha da derinleştirdi.¹⁴⁵²

Bunlara rağmen iki kesim arasında anlaşma sağlanmaması üzerine bir beyanname yayınlanan müstakil mebuslar, padişahın sadece savaş döneminde

¹⁴⁴⁴ Danişmend, hükümetin istifa sebebi olarak, İttihatçıların Trablusgarp ve Bingazi mebuslarının Hakkı Paşa kabinesini Divan-ı Aliye sevki için meclise verdikleri takriri engellemek ve İttihatçıların tarihi suçluları kurtarmak için meclisi feshetmek istediğini ileri sürmüştür. Danişmend, **Kronoloji**, 4, s.386–387

¹⁴⁴⁵ **MMZC**, 14 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:30, s.310 ve s.312

¹⁴⁴⁶ Yapılması düşünülen toplantıya İttihatçıları temsilen katılan heyette Talat Bey(Edirne), Mahir(Kastamonu), Gani Bey(Denizli) ve Hallaçyan(İstanbul); İtilafçıları ise Mahir Sait Bey(Tokat), Sıtkı Bey(Aydın) ve Şefik-el Müeyyed(Şam) temsil ediyordu.

¹⁴⁴⁷ İttihatçılar içinde muhalefeti frenlemek için olumlu yönde düşünceler ortaya çıktıysa da pek taraftar bulmadı. **Tanin**, 31 Kânunuevvel 1327

¹⁴⁴⁸ **MMZC**, 14 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:30, s.311

¹⁴⁴⁹ Ferit Bey, her kesimin destek vereceği güçlü bir kabinenin kurulması suretiyle parti mücadelelerinin son bulacağını iddia etti. **MMZC**, 14 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:30, s.310–311

¹⁴⁵⁰ **Tanin**, 5 Kanuni Evvel 1327

¹⁴⁵¹ Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 1 İkinciteşrin 1943

¹⁴⁵² Tunaya, a.ge., C:1, s.275. Muhaliflerin temel talebi, Sait Paşa'nın istifası ile yeni ve Kamil Paşa başkanlığında bağımsız bir kabinenin kurulmasıydı. Müstakil grubun talebi de bu yöneydi. Hüseyin Cahit, "Sait Paşa ve Kamil Paşa", **Tanin**, 8 Kanunu Evvel 1327; Bu konuda ayrıca bkz. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 31 Teşrin Evvel 1943

meclisi feshedebileceğini savundu, böylece muhalifleri destekleyerek taraf tuttu. Başlangıçta beyannameyi benimseyen İttihatçılar, ayrılıkçı emelleri yüreğinde taşıyan sosyalistler ile dini ve etnik unsurların muhalifleri desteklemesi¹⁴⁵³ ve yasa değişikliği konusunda karşı tavır alması, nihayet İtilafçıların tarafsız kabine konusunda düşmanları Kamil Paşayı önermesi temkinli davranmalarına yol açtı.¹⁴⁵⁴ Tarafsız kabine teklifine karşı İttihatçılar, kabinenin başından itibaren tarafsız olduğunu, İtilafçıların da buna itiraz etmediğini, sadece dönemin siyasi atmosferinden kaynaklanan olağanüstü zamanlarda zorunlu olarak kısmi işbirliğine gidildiğini savundu.¹⁴⁵⁵ Hüseyin Cahit tüm muhalif partilerin hükümette yer almak amacıyla olduklarını, siyasi hırs peşinde koştuklarını, dolayısıyla bunun da kabul edilemeyeceğini savundu.¹⁴⁵⁶

Bu sırada Sait Paşa'nın istifasını fırsat bulan müstakiller, tarafsız kabine konusunda anlaşmanın sağlanması amacıyla yeni görüşmelerin yapılması için aracı olmaya çalıştı, ancak muhaliflerin 35.maddede değişikliğini tamamen reddetmesi üzerine yayınladıkları bir bildiri onları desteklemekten vazgeçtiklerini kamuoyuna duyurdular.¹⁴⁵⁷ Müstakil mebusların geri adım atmasıyla 35.madde değişikliği hakkında yapılan tartışmalar, meclis gündemini bir süre daha meşgul etmiş, zaman zaman siyasi ahlak ilkelerini sınırlarını aşan münakaşalar yaşanmıştır. 3 Kasım'da meclis kürsüsünde yaptığı bir konuşmada sadrazam Sait Paşa, değişiklik yetkisinin padişah'ta kalmasını savunmasına rağmen muhalefetin tepkisiyle karşılaşmıştır.

30 Aralık'ta Sait Paşa'nın istifasını değerlendirmek isteyen muhalifler, cemiyetin önünü alabilmek için başkanlığını Gümülcineli İsmail Kemal Bey'in yaptığı bir heyeti padişah Sultan Reşat ile görüşmesi için saraya gönderdi.¹⁴⁵⁸ Afrika'daki son Osmanlı toprağının kaybedilmesine yol açan Trablusgarp Savaşı'nın yarattığı tepkiyi arkasına alan muhalifler, Sait Paşa Kabinesini teslimiyetçi ve silik olmakla suçlayarak 35.madde taslağına karşı olmalarının gerekçesi olarak Sait Paşa

¹⁴⁵³ Arnavut ve Sosyalist mebusların desteği için bkz. Kutay, a.g.e., C:17, s.9757

¹⁴⁵⁴ Tarafsız kabine tezine katıyen karşı çıkan ve bu teklifi gülünç olarak tanımlayan Hüseyin Cahit, teklif edilen teşekkülün başına Kamil Paşa'nın katıyen getirilemeyeceğini kesin bir dille açıkladı. Hüseyin Cahit, "Bitaraf Kabine", **Tanin**, 5 Kânunuevvel 1327

¹⁴⁵⁵ Hüseyin Cahit, "Bitaraf Kabine", **Tanin**, 5 Kânunuevvel 1327

¹⁴⁵⁶ Hüseyin Cahit, "Heyet-i Vükelayı Nasıl Teşkil Etmeli", **Tanin**, 15 Teşrinisani 1327

¹⁴⁵⁷ Cavit Beyin Hatıraları, **Tanin**, 2 İkinciteşrin 1943

¹⁴⁵⁸ **Tanin**, 19 Kanunu Evvel 1327. Heyette başta İsmail Kemal Bey olmak üzere Boşo Efendi, Hasan Bey gibi ünlü muhalifler bulunuyordu.

kabinesinin tarafsız olmamasına bağladılar.¹⁴⁵⁹ Ancak temel amaçlarının tarafsız bir kabinenin kurulması ve meclisin feshini önlemek olduğu kolaylıkla söylenebilir.¹⁴⁶⁰ Ne var ki, bu konularda padişahı ikna etmekte başarılı olamadı. Padişahın İttihatçıların tahta çıkardığı zayıf ve iradesiz bir kişiliğe sahip olması ve sadrazamlık için Kamil Paşa'nın teklif edilmesi sarayı korkutan bir etken olmuştu. Dolayısıyla padişah, İttihatçılar ile çatışmayı göze alamadığından teklife sıcak bakmadı.

Muhalefetin saray ile görüşmesini takiben, İttihatçı Ahmet Rıza Bey, saraya gitmek suretiyle nabız yoklamış, 35.maddenin değişikliği için herhangi bir engelin olmadığını vurgulamış ve öteki mebuslar ile müstakillerden Vartkes ve Pastırmacıyan'ın madde değişikliğine karşı olmadıklarını iletmiş, muhalefetin girişimlerini sonuçsuz bırakmak istemiştir.

Saray diplomasisinden sonra kabineyi kurmakta gönülsüz davranan Sait Paşa, Padişah tarafından hükümeti kurmakla tekrar görevlendirildi.¹⁴⁶¹ Padişahın Sait Paşayı ataması muhalefet kanadında şok etkisi yarattı.¹⁴⁶² Nihayet yeni kabinesini 3 Ocak 1912'de açıklayan Sait Paşa Kabinesi¹⁴⁶³ tam anlamıyla İttihatçı bir kabine olmamasına rağmen¹⁴⁶⁴ politik gücünü ve tavrını İttihatçılardan yana kullanacaktır.

35.Madde konusunda ısrarını sürdüren kabine¹⁴⁶⁵ 16 Aralık'ta meclise sunduğu yasa değişikliği önerisini, fırka meselesi haline getiren İtilafçıların sert direnişiyle karşılaştı.¹⁴⁶⁶ Başta Lütfü Fikri Bey olmak üzere Sait Paşa'nın istifasını bir hayalden ibaret sayan muhalefet, sadrazamı yeni dönemde yalan beyanlarda bulunmakla suçladı.¹⁴⁶⁷ Kabineyi yeni olarak değil, ısrar kabinesi olarak tanıyacaklarını vurgulayana muhalifler, hükümetinin artık iş göremez durumda olduğu için istifa

¹⁴⁵⁹ Bkz. Simavi, a.g.e., s.190.

¹⁴⁶⁰ Heyette yer alan Arnavutluk bölgesi mebuslarından Hasan Bey, meclisin feshedilmesi durumunda isyan olacağı yönünde tehditkar konuşmaktan geri kalmadı. Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 2 İkinciteşrin 1943

¹⁴⁶¹ Kabineyi kurmakta istekli olmayan Sait Paşa, yeni kabine başkanlığı için Mahmut Şevket Paşa ve Hilmi Paşanın isimlerini dahi önerdi, ancak İttihatçıları ikna edemedi. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 3 Teşrinisani 1943

¹⁴⁶² Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 17 Aralık 1937

¹⁴⁶³ **İkdam**, 22 Kanunu Evvel 1327

¹⁴⁶⁴ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 5 İkinciteşrin 1943

¹⁴⁶⁵ **MMZC**, 21 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:31, s.325

¹⁴⁶⁶ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 2 İkinciteşrin 1943

¹⁴⁶⁷ Lütfü Fikri Bey, bu konuşmasından dolayı, meclis başkanın tarafından sık sık uyarılmasına rağmen sözünü geri almadı. Bu sözlerinden dolayı Nizamname-i Dahiliye'ye aykırı davrandığı için ayıplama ceza verildi. **MMZC**, 21 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:31, s.326. Muhalefet bu cezaya sert tepki gösterdi. Muhalefetten Mustafa Hayri Efendi, meclis başkanı Ahmet Rıza Bey'i tarafsızlıkla suçlayarak, İttihat ve Terakki Fırkası hakkında herhangi bir işlem yapmadığını, onları kolladığını iddia etti. **MMZC**, Cilt:2, 22 Kanunievvel 1327, D:1, Sİ:4, s.352

etmesi gerektiğini savundu.¹⁴⁶⁸ Kabinenin meclisi feshetmeyi amaçlayan tutumunu da “*Meclisi Mebusan’a suikast kabinesi*” olarak adlandıran muhalifler, bunun anayasaya aykırı olduğunu, dolayısıyla kabul edilemeyeceğini vurguladı.¹⁴⁶⁹ Muhalefet, 35.maddenin eski kabine döneminde kaldığını, bundan dolayı yeni kabinenin aynı teklifi yapabilmesi için güvenoyu alabilmesi şartına bağladı, hattabu konuda bir önerge verdi.¹⁴⁷⁰

Yasa değişikliğine en büyük muhalefet, Rum ve Arnavut gibi ayrılıkçı duygulara sahip mebuslardan gelmiş, İttihatçıların yasa değişikliğinde ısrar etmesi halinde ihtilal yapacaklarını üstü örtülü dile getirmişlerdi.¹⁴⁷¹ Rum Mebusu Kozmide Efendi, meclisin feshini hükümet darbesi şeklinde yorumlayarak muhalefetin temel tezlerini savunarak hükmet ile İttihatçı gazetelerin tutumunu eleştirdi.¹⁴⁷² Meclis’teki tartışmaların obstruction, 35.madde değişikliği ve yeni kabinenin kurulması etrafında döndüğü sırada muhaliflerin tehdit ve itirazları karşısında sadrazam obstruction’dan hemen sonra kendilerini meclise davet etmelerine rağmen gelmediklerini bunun da red anlamına geldiğini, dolayısıyla meclisin feshi konusunda anayasal zeminin doğduğunu dile getirdi.¹⁴⁷³

Nihayet 35.madde ile ilgili müzakerelere 4 Ocak 1912’de geçildi. Muhalifler müzakerelerin başlayabilmesi için üçte ikilik çoğunluğun sağlanması ve sadrazamın mecliste bulunması gerektiğini savundu, aksi halde katılım göstermeyeceklerini dile

¹⁴⁶⁸ Kabinenin muhalif mebusların meclise gelmemesini bahane ederek istifasının kabul olunamayacağı, nitekim güvesizlik oyunun verilmesi gibi bir durumun gerçekleşmediğini savundu. Aksi olsa dahi yeni kabinenin 35.madde ile ilgili teklifi meclise getirmediğini, bunun için yeni kabinenin güvenoyu alması gerektiğini iddia ettiler. **MMZC**, 21 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:31, s.327–328. Muhalifler göre, obstruction’ın red anlamına gelemeyeceğini, meclis ile heyeti vükela arasında herhangi bir anlaşmazlık olmadan kabinenin istifasının kabul edilemeyeceği, bunun açıkça doğrudan meclisi feshini gerçekleştirmeye yönelik olduğunu savundu. Kendilerinin obstructiona başvurması meşruti ve parlamenter usullere uygunluğunu dile getirdi. **MMZC**, 21 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:31, s.332–333

¹⁴⁶⁹ **MMZC**, 21 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:31, s.332

¹⁴⁷⁰ **MMZC**, 21 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:31, s.329

¹⁴⁷¹ Bayar, C:2, s.88, Ayrıca aynı eserde etnik ve dini unsurların dağılımı verilmiştir. Bkz. A.g.e, s.85–97.

¹⁴⁷² Kozmide Efendi meclisin feshi ile meşrutiyet öncesinde padişaha geniş yetkiler tanıyan 113.madde ile kıyaslamış, İttihatçıları istibdatçı bir idare tesis etmek ile suçladı. **MMZC**, 21 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:31, s.335–336

¹⁴⁷³ **MMZC**, 21 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:31, s.336–337. Hüseyin Cahit, muhalefetin bu tutumuyla kendilerini meclisi feshetmeye mecbur ettiklerini, hükümetin fesih konusunda haklı olacağını dile getirdi. Hüseyin Cahit, “Meclis-i Mebusan’da Tatil-i Eşgal”, **Tanin**, 18 Kanunu Evvel 1327 ve “Sait Paşa’nın Dokuzuncu Sadareti”, **Tanin**, 19 Kanunu Evvel 1327

getirdi. Ancak meclis başkanı ile İttihatçılar bu tekliflerini kabul etmedi.¹⁴⁷⁴ Yasa değişikliği etrafında yapılan tartışmalarda İttihatçılar ve kabine üyeleri, meclisin feshi konusunda daha açık konuşmaya başladı ve bunun milletin verdiği yasal bir hak olduğunu savundu.¹⁴⁷⁵ Muhalefetten bir kesim, yeni kabinenin değişiklik teklifinde bulunamayacağını, kimisi bunun bir önceki kabine döneminde kaldığını, aksi durumun kanuni esasiye aykırı bir hükümet darbesi olacağını vurguladı.¹⁴⁷⁶ Muhalifler ısrarla sadrazamın meclise gelmesini ve yeni programı ile güvenoyu almasını talep ediyordu. İttihatçılar ise, kabinenin eski fikirlerinde ısrar etmesinin yeterli olduğunu, aksi durumun yasalara aykırı olacağını savunuyordu.¹⁴⁷⁷

Boşo Efendi, muhalefetin tezlerini savunarak hükümeti desteleyen İttihat ve Terakki'nin böyle kötü bir zamanda yasa değişikliğini gündeme getirdiği için suçladı ve meclis istibdatının tehlikelerine vurgu yaptı.¹⁴⁷⁸ Muhalefetin iddialarını kabul etmeyen kabine ise, yasa değişikliğinin fırka sorunu değil, memleket sorunu olduğunu dile getirmiş, feshin meşruiyet dayanağını göstermiş¹⁴⁷⁹ müzakerelere bir an evvel başlanılmasını talep ederek itirazların kanunlara aykırı olduğunu savunmuştu. Ancak muhalefet sadrazam ile vükela heyetinin mecliste hazır bulunmasını, güvenoyu almasını ve üçte iki çoğunluk için 176 mebusun mecliste bulunması şartını ısrarla öne sürdü.¹⁴⁸⁰

¹⁴⁷⁴ İsmail Hakkı(Gümülcine), sadrazamın müzakereler sırasında bulunmamasının millet hukukuna aykırı olduğunu vurguladı, Kozmide Efendi ise, sadrazamın gelene kadar meclis'in tatil edilmesini istedi. **MMZC**, 22 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, :31, s.352

¹⁴⁷⁵ **MMZC**, 22 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:31, s.357–360

¹⁴⁷⁶ **MMZC**, 22 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:31, s.363–365

¹⁴⁷⁷ **MMZC**, 24 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:33, s.375–376

¹⁴⁷⁸ İttihat ve Terakki Fırkası'na yönelik eleştirilerde bulunan Boşo Efendi, ülkede meşrutiyetin olmadığını, memleketin böyle bir partiye emanet edilmeyeceğini, mevcut kabinenin "inat ve kavga kabinesi" şeklini aldığını savundu. **MMZC**, 24 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:33, s.384–386 ve s.390–393. **MMZC**, 27 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:34, s.408

¹⁴⁷⁹ **MMZC**, 24 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:33, s.394. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 35.maddenin mevcut durumunda kaldığı müddetçe başka kabinelerin kurulamayacağını savundu. Muhalefetin iddia ettiği gibi İttihat ve Terakki'nin iktidar mevkini korumak amacıyla değişiklikte bulunmadığını, bunun yasal bir hak olduğunu savundu. **MMZC**, 27 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:34, s.405–406

¹⁴⁸⁰ **MMZC**, 27 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:34, s.396. İttihatçılar adına mecliste uzun konuşma yapan Saffet Efendi(Urfa), muhalefetin telaşına anlam veremediğini, müzakereler için üçte iki çoğunluğun gerekli olmadığını savundu. Muhalefeti İttihat ve Terakki'yi hükümetten çekilmeye zorlamakla itham ederek bu durumun devamında 31 Mart benzeri hüsrana karşılaacağını iddia etti. **MMZC**, 27 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:34, s.396–340. Buna karşılık muhalefet, ülkede Arnavutluk ve Yemen gibi sorunların bulunduğunu, Trablusgarp'ın satıldığını, bunların tüm sorumlusunun İttihat ve Terakki olduğunu, sırf bu sorunları ötelemek için meclisi feshedeceğini savundu. **MMZC**, 27 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:34, s.401–403. Sosyalist mebus Vhalof

35.maddenin değiştirilmesi için yapılan görüşmeler, iktidarı temsil eden İttihatçılar ile hükümet ve muhalifler ile İtilafçılar arasında kavgaya kadar uzanacak sert tartışmalar yaşanmasına, birbirlerini anayasaya aykırı davranmak, inkılap peşinde olmakla itham etmesine yol açtı. Muhalifler, İttihatçıları çetecilikle millet iradesini tahrip etmekle suçlarken değişikliğin yapılmasına cephe aldı. İttihatçılar da muhalifleri vatan hainliği ile suçlayarak değişikliğe engel olmakla suçladı.¹⁴⁸¹ İktidar ve muhalefet grupları arasındaki tartışmalar ve uygunsuz diyaloglar, tarafsız durmaya çalışan mebusları dahi tegirdin etmiş, itidal çağrılarını yapmaya itmiştir.¹⁴⁸² Buna rağmen tartışmalar günlerce sürmüş, iki taraf da geri adım atmamıştı.¹⁴⁸³

Muhaliflerin protestosu ve İttihat ve Terakki'nin meclis çoğunluğu altında yapılan görüşmeler, uzun ve sert tartışmalardan sonra 13 Ocak 1912'de sonuçlandı. İttihat ve Terakki Fırkası başkanı Seyyit Bey'in görüşmelerin yeterli olduğu ve yasa değişikliğinin tayini esami ile birlikte oya sunulmasını içeren önergesinden sonra oylamaya geçildi. İktidar ve muhalefeti karşı karşıya getiren yasa değişikliği oylaması sonucunda 105 ret, 125 kabul ve 4 çekimser olmak üzere 234 oy kullanıldı.¹⁴⁸⁴ Dolayısıyla yasa değişikliği için gerekli olan 3/2'lik çoğunluk sağlanamadığından teklif reddedildi. Oylamada başarı sayılabilecek bir sonuç elde eden muhalefet, hükümeti istifaya çağırdı. Kimi İttihat ve Terakki taraftarı,

Efendi ise, asıl amacın meclisin feshi ve muhalefeti zayıflatmak olduğunu savundu. **MMZC**, 27 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:34, s.413

¹⁴⁸¹ **MMZC**, 22 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:32, s.370. İttihatçılar, muhalifleri menfaat paesinde koşmak, sırf muhalefet yapmak amacıyla değişikliğe karşı çıktıklarını savunarak, onları "şeyhülmuhalifin" olarak tanımladı. **MMZC**, 25 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:35, s.421–423. Muhalefetin iktidara göre hayli hırçın görüldüğü görüşmeler sırasında Rıza Nur, "hilkat garibesi", "ucube" olarak tanımladığı hükümeti çoğunluk fırkasına dayanarak hareket etmekle suçladı. **MMZC**, 28 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:35, s.431–432. Muhalefet kanadına geçmiş eski İttihatçılardan Hasan Basri Bey, iktidara sert eleştirilerde bulundu. Basri Bey, milletin artık iktidara güvenmediğini, Arap ve Arnavut mebusların partiyi terkeceklerini, seçimlerin yapılmadığı takdirde ise isyanların çıkacağını, kendisinin de buna iştirak edeceğini dile getirdi. A.g.e, s.448–449 ve **MMZC**, 29 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:36, s.462. Ayrıca bkz. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 5 İkinciteşrin 1943

¹⁴⁸² Ohannes Efendi, hem iktidara hem de muhalefete eleştiriler getirdi. İttihatçıları hizbi credit hareketi ve İtilafçıların yükselmesi nedeniyle programından vazgeçtiğini, kan kaybettiğini, muhalefeti de iyi muhalefet yapmamakla suçladı. **MMZC**, 29 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:36, s.463–467

¹⁴⁸³ Muhalif Mustafa Sabri Efendi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yasa değişikliğine programında yer vermesine rağmen, İttihatçıların programında bulunmadığını, dolayısıyla gündeme getirilen yasa değişikliği teklifinin asıl nedeninin "fırkalar meselesi" olduğunu, bununla İstanbul seçimlerinde başarılı olan İtilafçıların hükümet nezdinde yarattığı korkuyu meclis feshi ile bertaraf etmeyi ve muhalefete gözdağı vermeyi amaçladıklarını savundu. **MMZC**, 31 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:37, s.494–496. Hükümeti temsilen mecliste konuşmalar yapan Emrullah Efendi, bu iddiaları kabul etmedi ve feshin yasal bir hak olduğunu savundu. A.g.e, s.499–501

¹⁴⁸⁴ **MMZC**, 31 Kânunuevvel 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:37, s.504

muhalefetin tavrını vatana ihanet derecesinde buldu,¹⁴⁸⁵ ancak kısa zamanda bu siyasi itaatsizliğinin hükümetin eline ölümcül bir silah verdiğini fark ettiler.

3.1.5. Meclisin Feshedilmesi

Sadrazam Sait Paşa, muhalefetin bu tavrını yasa teklifinin reddedilmesi olarak yorumlamış ve nihayet istifa etmişti. Padişah, kabinenin kararında ısrar etmesi üzerine anayasa gereği meclisin kapatılması ve seçimlerin yapılmasını içeren tezkereyi 15 Ocak'ta Ayan Meclisi'ne göndermişti.¹⁴⁸⁶ Bu gibi durumlarda meclisi feshetme yetkisini padişaha veren anayasanın yedinci maddesi uyarıcında meclisi ayanın olumlu oy vermesi gerekiyordu.¹⁴⁸⁷ Padişah yayınladığı hattı humayun ile meclisin feshedilmesini istedi.¹⁴⁸⁸ Padişahın çağrısı üzerine toplanan Ayan Meclisi 17 Ocak'ta tezkereyi 5'e karşı 39 oyla olumlu olarak meclisin feshini onayladı. Nihayet padişah buna dayanarak yayınladığı irade ile 18 Ocak 1912'de üç ay içinde seçimlerin yapılması şartıyla meclisi mebusanı feshetti.¹⁴⁸⁹

Muhalefetin meclisi mebusan oylamasında gösterdiği başarıyı bu sefer İttihatçılar göstermiş, yeni dönemde meşruti rejimin güçleneceğini dile getirmişlerdi.¹⁴⁹⁰ Ne var ki meclisin feshini demokratik yöntemlerle değil, dayatma ile gerçekleştirilmesi meşruti rejimi yıprattı. İttihat ve Terakki'nin meclissiz bir iktidar yönetimine sapsması karşısında çığlaşan muhalefetin eleştirilerinin odağında, devletin üç gücüne(yasama, yürütme, yargı)ek olarak Merkezi Umumi'nin bir dördüncü güç olarak siyasal yaşamda etkinliği oldu.¹⁴⁹¹ Meclisin feshi muhalefet kanadında büyük bir moral çöküntü ve ümitsizlik yarattı. Bunun farkında olan ve meclisin feshini içine sindiremeyen Rıza Nur, arkadaşlarını teskin ederken, bundan sonra partilerinin izlemesi gereken politik çizgiyi şöyle tarif etti:

“Artık kanuni, meşru bir çare kalmadı. Ancak zora karşı zor istimaline zaruret hasıl oldu” diyerek hükümeti silahlı bir eşkıyaya benzeterek silaha karşılık silah ile

¹⁴⁸⁵ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 5 İkinciteşrin 1943

¹⁴⁸⁶ **MAZC**, 2 Kanunnisani 1327, Cilt:1, D:1, Sİ:4, İ:22, s.258

¹⁴⁸⁷ Kili-Gözübüyük, a.g.e, s.75

¹⁴⁸⁸ **MAZC**, 2 Kanunnisani 1327, Cilt:1, D:1, Sİ:4, İ:22, s.258

¹⁴⁸⁹ **MMZC**, 5 Kanunisani 1327, Cilt:2, D:1, Sİ:4, İ:40, s.553

¹⁴⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Meclisi Mebusan ve Meşrutiyet”, **Tanin**, 6 Kanunisani 1327

¹⁴⁹¹ Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, s.43. Karşı Görüş için bkz. Talat Paşa, **Hatıraları**(Hazırlayan: H.C.Yalçın), s.38

cevap verilmesi gerektiğini savundu.¹⁴⁹² Üstelik Sadık Bey'in beraberindeki on kişi ile beraber silahlanarak bir akşamüstü Bab-ı Ali'yi basmak suretiyle hükümeti devireceği iddiası ortaya atılması¹⁴⁹³ muhalefetin yeni çizgisinin belli ettirdi. İtilafçılar, istifa eden kabinenin bu tavrını kanunlara aykırı bulduğundan, yasa dışı yöntemlere başvurarak ordu içinde ortaya çıkan muhalif askerlerden meclis ile ittihatçı mebusları tehdit etmesini istedi.¹⁴⁹⁴

İttihatçılar, iktidarı kaybedebilme refleksiyle hareket etmiş, korkuya neden olan muhalefetin önünü alabilmek amacıyla meclisi mebusanın feshedilmesi ile erken seçimlerin yolunu açmıştı. Dolayısıyla erken seçime yol açan gelişmeler doğrudan doğruya İttihat ve Terakki'nin iktidar sorunundan kaynaklanmıştı.¹⁴⁹⁵

Muhalefetin parlamenter engel oluşturmasını büyük ölçüde engelleyen İttihatçılar, “kuklalaşan” Sait Paşa kabinesinde daha etkin olabilmek için birtakım değişiklikler yaparak önemli ve stratejik kurumların başına muhalefetin tüm direnişine rağmen kendi adamlarını atadı.¹⁴⁹⁶ 35.madde görüşmeleri sırasında muhalefetin nedenli engel olabileceğini anlayan İttihat ve Terakki ile hükümet, meclissiz dönemde tutumlarını sertleştirerek muhalefetin tasfiye edilmesi gerektiğini düşündü, bundan dolayı divanı harpleri tekrar devreye soktu. 1912 seçimleri bu baskı altında ve muhalefetin tasfiye edilmesi düşüncesi etrafında cereyan edecektir.

3.2. 1912 SEÇİMLERİ ve PARLAMENTER MUHALEFETİN TASFİYESİ

Meşrutiyet rejimi yeniden ilan edildiğinde 1876 anayasası, kişi hak ve özgürlükleri içermesi ve kollaması açısından yetersizdi. Toplanma ve örgütlenme hakkı anayasada yer almamış, kamusal haklar önemli ölçüde kısıtlanmıştı. 1909'da anayasada yapılan değişiklikler ile hak ve özgürlükler genişletilmiş, kamusal yetkiler ile basın ve toplanma özgürlüğü üzerinde istibdat ile özdeşleşmiş olan hafiyelik ve sansür sistemi ilga edilmiş, 16 Ağustos 1909'da çıkarılan “Cemiyetler Kanunu” ile dernek kurma hakkı anayasal çerçeveye içine alınmıştı. Kanunlara göre, kurulacak

¹⁴⁹² Nur, **Hürriyet ve İtilaf**, s.48

¹⁴⁹³ Nur, a.g.e, s.54

¹⁴⁹⁴ Bayar, a.g.e, 2, s.87

¹⁴⁹⁵ Demir, a.g.e., s.164

¹⁴⁹⁶ Değişiklikler sonucunda Talat Bey Posta ve Telgraf, Sait Halim Paşa Şuray-ı Devlet, Hacı Adil Bey Dahiliye ve Cavit Bey Maliye Nezaretinin başına getirdi. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 3 İkcinciteşrin 1943

dernekler, devletin bütünlüğü aleyhinde olmayacak, yasal çerçevede ahlaki ilkelerle göre teşkilatlanma içinde olmaları şart getirilmişti. Daha önce değinildiği üzere Haziran 1909'da meclise getirilen yasa tasarısı ile İttihatçılar, iktidarlarına karşı engel oluşturabilecek siyasal oluşumların önüne alabilmek amacıyla tüm partilerin faaliyetlerini daha da kısıtlama yoluna gitmişti. Söz konusu yasa tasarısı, gayrimüslim unsurların siyasi örgütlenmesine yönelik olmuştu.¹⁴⁹⁷ Bundan dolayı yasa tasarısına en yoğun tepki Ermeni ve Rumlardan gelmişti. Bu tepkiler sonucu iktidar, gayrimüslim ve gayri Türk grupların siyasal varlıklarını tehdit eden 11.maddeyi tasarıdan çıkarmak zorunda kalmıştı. Yasa tasarısı, Cemiyetler Kanununun özünü daraltmış, etnik veya dini temelli siyasi partilerin kurulmasını yasaklamıştı.(13.madde)¹⁴⁹⁸

Kanunlarda yer alan bir madde İttihatçıların herhangi bir muhalif oluşumu önlemeye yönelikti.¹⁴⁹⁹ Bu yasa tasarısı milli örgüt veya hareketlerin önünü almaktan ziyade Cemiyet ile azınlık grupların çatışmasını hızlandırdı. Rum ve Bulgar kulüplerinin kapatılmasından sonra Balkanlardaki komitacılar durdukları faaliyetlerini yeniden başlattı. 1908 hareketinde önemli bir yere sahip olan solcu Levitsa Sadanskova örgütü, İttihatçılar ile olan tüm ilişkilerini kesti ve Makedonya'nın bağımsızlığı için tekrar mücadeleye başladı.¹⁵⁰⁰

Anayasa'da değiştirilen 35. maddeye istinaden meclisin feshini takiben anayasanın 7.maddesine göre seçimlerin yapılması gerekiyordu. Siyasi tarihimizin ilk erken genel seçimi olan ve sırf muhalefeti ezmek amacıyla öne alınan 1912 seçimlerinde 31 Mart Olayı sonrasında ilan edilen sıkıyönetim kuralları geçerli oldu.¹⁵⁰¹ Sıkıyönetim yasası seçim dönemi boyunca pek çok kısıtlama ve yasaklama getirmiş, örneğin seçim dönemi boyunca siyasi kulüplerin dışında siyasi propaganda yapmak önemli ölçüde yasaklanmış ve partilerin çalışmaları kısıtlanmıştı. Yapılacak

¹⁴⁹⁷ Avagyan-Minassian, a.g.e., s.78

¹⁴⁹⁸ Cemiyetler Kanunu'nun dördüncü maddesine aykırı oldukları gerekçesiyle pek çok Rum ve Bulgar kulübü ile siyasi örgütü, İstanbul'da kurulan "Arap-Osmanlı Kardeşliği" adındaki örgüt ile iki Kürt Kulübü ve bir Kürt okulu kapatılmıştı. Bkz. Wadie Jwaideh, a.g.e., s.200

¹⁴⁹⁹ "Cemiyetler Kanunu" için bakınız. **Düştur**, tertib-i Sani, C:I, s.604-608

¹⁵⁰⁰ Tsevatana Todorova, "BRCDP(t.s.) BRSDP(ob.) BZNS po vnešnata politika na Blgariya 1878-1912 içinde Sofya, 1978, s.213, aktaran: Avagyan-Minassian, a.g.e., s.79

¹⁵⁰¹ Tefik Çavdar, **Müntehibi Saniden Seçmene**, s.9

miting veya konferans için hükümetin önceden haberdar edilmesi ve resmi izin alınması şartı,¹⁵⁰² özellikle muhalif basına kısıtlamalar getirmişti.¹⁵⁰³

Seçim dönemi boyunca seçim sistemini değiştirilmesi, hatta yeni bir seçim sistemi yasasının çıkarılması için meclisi mebusan'da tartışmalar yaşanmış, ancak herhangi bir uzlaşma sağlanamadığı için 1908 seçimlerinde uygulanan “İntihab-ı Mebusan Kanunu” geçerli olmuştur.

1911 ara seçimlerden zaferle çıkan örgütlü muhalefet partisi, cemiyetin uygulama ve faaliyetlerinden rahatsızlık duyan her kesimin sempatisini kazanmaya devam etmiştir. Rumeli'deki toprak kayıpları, Trablusgarp Savaşı'nın mağlubiyeti, cemiyetin tartışmalı yapısı ve giderek artan baskısı seçimlerin kolay geçmeyeceğinin birer işareti gibi oldu. Bunun farkında olan cemiyet iktidar üzerindeki kontrolünü artırmış, önemli bir adım atarak Sait Paşa Kabinesi'nin önemli bakanlıklarına kendi adamlarını yerleştirmişti. Merkez ve taşra örgütlenmesine hız veren cemiyet, yönetim kadrolarında değişikliklere gitmiş, basın aracılığıyla propagandada bulunmuş, 1911 kongresinde şekillenen programına bazı yumuşak ve çekici maddeler yerleştirmek suretiyle dini grupları kazanmak istemiş, örneğin programının 18.maddesinde tüm unsurların ana dilde eğitim yapma hakkına müdahale edilemeyeceği yazmıştı. Dolayısıyla İttihatçılar, iktidarı kaybetme korkusuyla seçimlere girerken, muhalifler ise 1911 araseçim zaferinin verdiği cesaret ve büyük bir siyasal moral ile girmişlerdir.

Bürokratik gücü elinde bulunduran İttihatçılar, kamuoyunda yıpranan imajını makyajlamak, seçimleri kendi lehine çevirebilmek ve hala önemli siyasal güç olduğunu göstermek amacıyla pek çok ünlü simayı aday olarak gösterdi. Seçim dönemi imparatorluğun tüm bölgelerinde örgütlenmesine hız veren cemiyet, taşra bölgelerine güvenilir adamlarını göndererek muhalefete karşı ortak bir cephe oluşturmak amacıyla İstanbul, İzmir ve Selanik'te her kesimin katılımıyla “Heyet-i İntihabiye-i Milliye”¹⁵⁰⁴ isimli bir seçim kurulu kurdu ve her kesimden oy istedi.¹⁵⁰⁵ Muhalefetin sert eleştirilerine maruz kalan bu kurul, meşrutiyetin özgürlükçü ve temsili ilkelerine aykırılık teşkil etmiş, iddialara göre, İttihatçı adayların

¹⁵⁰² **MMZC**, 18 Şubat 1324, Cilt:2, D:1, İ:37, s.133–134

¹⁵⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Birinci, a.g.e, s.72–81

¹⁵⁰⁴ **Tanin**, 1 Şubat 1327

¹⁵⁰⁵ Demir, a.g.e., s.193

kazanmalarına yardımcı olmak amacıyla kurulmuştu.¹⁵⁰⁶ Dolayısıyla seçim kanunu ve ilkelerinin verdiği rahatlıkla İttihat ve Terakki soğukkanlı iken, İtilafçılar, tepkisel ve duygusal davranmışlardır.

1912 seçimlerinin büyük sevinç gösterileri arasında yapılan 1908 seçimlerinden ayrılan tarafı, iktidar-muhalefet ilişkilerinin hayli tartışmalı ve olaylı geçmesi olmuştur. İTC, seçimlerde yaptığı kampanya ve propagandalar ile muhaliflere son derece sert davranmış ve ağır ithamlarla suçlamaya başlamıştı. Cemiyet, parti yapılarının çok unsurluluğa elverişli olmakla, liberal ideoloji ve programları sebebiyle ülke ve meşrutiyet çıkarlarını zedelemekle, hatta ülkeyi bölmeye çalışmakla suçladı.

İttihatçılar, İtilafçıların başarılı olmaması için her yolu denemekten geri kalmadı. İttihatçı bir meclis yapısının oluşturabilmek ve 1908 seçimlerinde yapılan hataya düşmemek için aday belirlemede titiz davrandı, özellikle cemiyetin dışarıya uzanan beyni durumunda bulunan merkezi umumi aracılığıyla seçimi yönlendirmeye çalıştı.¹⁵⁰⁷ 1908 seçimlerinde taşra bölgelerinde yeterince örgütlü olamama ve siyasi tecrübesizlik, İttihat ve Terakkili olmayan veya cemiyetin görüşlerini benimsemeyen pek çok kimsenin meclise girmesi ile sonuçlanmıştı. Bu kesimler daha sonra cemiyetin başını hayli ağrıtmışlardı. Hatta daha sonra partiden ayrılan bu mebuslar muhalif partilerin partilerin çoğunu kurmuşlardı.

1912 seçimlerinde siyasal gelişmeleri incelerken etnik ve din unsurların etki ve siyasi tutumları ile seçim mücadelelerinde iktidar ve muhalefet güçleri karşısındaki davranışları, konumuz açısından önemlilik arz etmektedir. Bu unsurların tutum ve kararlarını konumuz dışında tutmak iktidar ve muhalefet ilişkilerinin anlaşılabilmesi hususunda büyük bir boşluk yaratacaktı. İttihat ve Terakki içinde yer alan unsurlar dışında gayri Türk ve gayri Müslim gruplar, seçimlerde muhalif partinin önemli gücünü oluşturmuş, siyasal görüşünün yayılmasında ve nihayet güç kazanmasında mensubu oldukları cemaatlerin aracılığıyla desteklerde bulunmuşlardı. Dolayısıyla 1912 seçimlerinde iki büyük rakip partinin mücadelesinde Müslüman ve gayrimüslimlerin politik davranışları ile kararları seçim sonuçları bakımından önemlilik arz etmiş, bundan dolayı burada ele almayı uygun gördüm.

¹⁵⁰⁶ Birinci, a.g.e., s.123 ve Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s.67

¹⁵⁰⁷ Bu konuda bkz. Tunaya, a.g.e, C:3, s. 240

3.2.1. İttihat ve Terakki'nin Çalışmaları

İttihat ve Terakki, siyasi tarihimizin en şaibeli ve en tartışmalı seçimlerinden biri olan 1912 seçimleri öncesinde, olası kötü bir sonuç ile karşılaşmamak için bazı usulsüzlüklerde bulunmaktan çekinmedi. Nitekim imparatorluğun iç ve dış sorunlarının sorumluluğunu yüklenmiş bir siyasal örgüt olarak, iyice yıpranmış ve iktidarı kaybedebilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, yükselen muhalefet değerleri karşısında kamuoyunda prestij kaybına uğramıştı. Dolayısıyla 1908 seçimlerinde olduğu gibi artık tek cazibe merkezi değildi.¹⁵⁰⁸ Kısa bir süre önce meşrutiyet ile özdeşleşmiş olan meclisi feshetmesi, kendisine bağlanan umut ve özgürlükçü misyonunu zedelemiş, seçmenlerin farklı alternatiflere yönelmesine zemin hazırlamıştı. Bu durumun daha fazla genişlemesini önlemek isteyen İttihatçılar, Sait Paşa kabinesinde pek çok değişiklik yaptı. Mustafa Ragıp, kabinedeki yeni nazırların, özellikle Talat Bey'in seçimleri İTC lehinde idare etmeye çalışacaklarını savunmuştur.¹⁵⁰⁹

İttihatçı hükümet, meclisi feshettikten sonra HİF'in vilayetlerdeki örgütlenmesini engelleme yoluna gitti. Vilayetlerdeki İtilafçı şubeler ve örgütlenme oranı İttihat ve Terakki'ye oranla az sayıdaydı. Buna rağmen hem itilafçıları önlemek hem de örgütlülüğün az olduğu Arap bölgelerindeki açığı kapatmak için seçim çalışmalarına hız verdi.¹⁵¹⁰ Nitekim bu faaliyetler sonucunda bu bölgelerdeki İttihat ve Terakki yanlısı ileri gelenler, İtilafçılara cephe alarak seçim faaliyetlerini baltalamaya başladı¹⁵¹¹ ve onları vatan hainliğine değin varacak şekilde kamuoyunda yıpratmaya çalıştı.

Seçimlerdeki egemen parti, muhalefeti küçümsedi¹⁵¹² ve siyasal tahammülsüzlüğünün sınırlarını iyice daralttı.¹⁵¹³ İTC'nin var olma-yok olma

¹⁵⁰⁸ Birinci, a.g.e, s.122

¹⁵⁰⁹ Mustafa Ragıp, "Meşrutiyet Devrinde İttihat Mücadeleleri Çirkin İhtiraslara Sebep Olmuştur", **Akşam**, 28 Mart 1943

¹⁵¹⁰ Hüseyin Cahit, "Suriye'de İttihat", **Tanin**, 24 Mart 1328

¹⁵¹¹ Kayalı, a.g.e, s.130

¹⁵¹² Hüseyin Cahit, muhalefeti adeta luzumsuz olarak görmüştü. "İttihat ve Terakki", **Tanin**, 25 Mart 1328

¹⁵¹³ Hüseyin Cahit, İttihatçıların muhalefete olan tahammülsüzlüğünü dillendirmiş, onların muhalif tutumunu vatan için tehlikeli görmüştü. Hüseyin Cahit, "Muhtaç Olduğumuz Muhalefet", **Tanin**, 18 Mart 1328

meselesi durumuna getirdiği 1912 seçimleri¹⁵¹⁴ sürecinde muhalefetin önünü alabilmek amacıyla çok sayıda kişi tutukladı, Kozmide Efendi ve Rıza Tevfik Beylerin Büyükkada'da verdikleri konferansları engelledi.¹⁵¹⁵ Bir süre sonra cemiyetler kanuna aykırı davradığı gerekçesiyle Rıza Tevfik Bey tutuklandı. Sosyalist Avram Benaroya ile birlikte tutuklanan filozof Rıza Tevfik'in hapisyanede sık sık ziyaret edilmesi rahatsızlık yaratınca ziyaret günlerini haftada iki güne indirildi. Serbest bırakıldıktan sonra Rum Metropolitini ziyaret eden Rıza Tevfik'in dövülmesi,¹⁵¹⁶ muhalefetin eleştirilerini arttırmasına ve bu olayı önemli bir seçim propagandası olarak kullanmasına yol açtı.¹⁵¹⁷

İTC, iktidarını güçlendirerek bir süre daha sürdürebilmek ve adaylarının kazanabilmesi için yoğun bir seçim kampanyası yürüterek birtakım kitapçık ve broşür dağıttı. Bunların en önemlisi İttihatçı Ubeydullah Efendi tarafından dağıtılan “Kime Oy Verelim” adlı bir kitapçıktı. İttihatçılar, kitapçıkta siyasi parti olarak görmedikleri Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni kamuoyunda ademi merkezîyet düşüncelerinden dolayı Osmanlı unsurları arasında ayrılıkçı tohumları ekmek, jakoben olmak ve siyasi birliği parçalamakla suçluyordu.¹⁵¹⁸ Kitapçık İtilafçılara yönelik ağır ithamlarla doluydu, onları cemiyeti yıkabilmek amacıyla Rum ve Bulgar komitelerinin kurduğu ve ülke bütünlüğü ile çıkarlarına yönelik bir zararlı faaliyetlerde bulunan cemiyetlerle özdeşleştiriyordu. İttihatçılara göre, İtilafçı fırka, “*milli varlığa zararlı bir cemiyet*” olduğu için seçmenlerden kendilerine oy verilmesi istiyordu.

İTC, seçmenleri yönlendirmek veya kendi tarafına çekebilmek için konferanslar düzenledi, birçok cemiyet üyesini ülkenin çeşitli bölgelerine propagandada bulunmaları için gönderdi.¹⁵¹⁹ İttihatçıların en etkili propagandacılarından Hüseyin

¹⁵¹⁴ Birinci, a.g.e, s.142

¹⁵¹⁵ Hüseyin Cahit, konferansın önceden haber verilmediği için yasal olmadığını savunuyordu. Hüseyin Cahit, “Onlar ve Biz”, **Tanin**, 31 Kanunisanı 1327

¹⁵¹⁶ Birinci, a.g.e, s.149. Rıza Tevfik Bey'in İttihatçı fanatikler tarafından dövülmesini sutunlarında sıkça işleyen muhalif Vazife gazetesi, muhalefetin sesi olmaya başlayınca ve Rıza Tevfik'in bir yazısını yayınlayınca İttihatçı yönetim tarafından kapatıldı. Söz konusu yazının tamamı için bkz. bkz. Cüneyd Okay, “Gümülçine'de Sopalı Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, S:64, Nisan 199, s.18–19

¹⁵¹⁷ Kafası kırılan Rıza Tevfik, çektiği bir fotoğrafı yayınlamak suretiyle seçim propagandası olarak kullanmıştı. Mustafa Ragıp, “Meşrutiyet Devrinde İntihap Mücadeleleri Çirkin İhtiraslara Sebep Olmuştu“, **Akşam**, 28 Mart 1943

¹⁵¹⁸ **İkdam**, 29 Şubat 1327. Ubeydullah Efendi, “Kime Oy Verelim” ve “Selamet-i Vatan İçin” kitapçıklardan aktaran: Birinci, a.g.e, s.126–127

¹⁵¹⁹ **Tanin**, 4 Şubat 1327

Cahit, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne Yaptı?” yazı dizisiyle cemiyetin meşruti rejimi tesis ettiğini, istibdada son verdiğini, bundan dolayı ülkeyi yönetecek en güçlü aday olduğunu vurguladı.¹⁵²⁰ Böylece seçmenleri yönlendirmek istedi. Anayasaya vurgu yapan ve seçmene güven vermeye çalışan,¹⁵²¹ ancak demokratik ve yasal seçim sürecine müdahale etmekten çekinmeyen İttihatçılar, bürokrasinin çeşitli kademelerine veya boşalan yerlere kendine yakın isimleri atadı ve vilayetlerdeki seçim bölgelerini yeniden tanımladı.¹⁵²² İdari ve kamusal kadrolarda yapılan değişiklikler sonucu vali ve kaymakam gibi yöneticilerin seçimlere müdahale etmesi ve şiddet kullanması kaçınılmaz oldu. Eskişehir ve Konya eşrafı gibi birçok muhalif ismin tutuklanması, tartaklanması ve Osmanlı sosyalistlerinin gazetelerinde yazıları çıkan şair A.Rıfki polislerin gözü önünde darp edilmesinde bunun somut örnekleri oldu.¹⁵²³ İttihatçı baskıların yarattığı korkudan çekinen Rıza Nur, aday olduğu Sinop’un çevre yerlerinde öldürülmek endişesiyle seçim çalışmalarına katılmaktan çekindi.¹⁵²⁴ Askeri ve sivil bürokrasinin seçim sürecine müdahalesi o denli yaygınlaştı ki,¹⁵²⁵ cemiyet içinde birtakım istifalar görüldü.

Nihayet seçimlerde konum ve amaçlarını tehlikeye atmak istemeyen nüfuzlu kişiler itilafçı eğilimlere sahip olsa da, taraf değiştirmek zorunda kaldı.¹⁵²⁶ Böylece cemiyet, münferit durumlar dışında seçimlerden nihai ve ezici zaferle çıkmak için adayların seçiminde titiz davrandı ve parti içindeki muhalifleri tasfiye etti.¹⁵²⁷ Cemiyet böylece tüm bölgelerde etkinliğini kurmayı başardı ve sıkı denetimi altında geçen seçim sonuçlarını beklemeye başladı.

¹⁵²⁰ Hüseyin Cahit, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne yaptı?”, **Tanin**, 18–22 Şubat 1327.

¹⁵²¹ Hüseyin Cahit, “İttihat ve Terakki”, **Tanin**, 25 Mart 1325

¹⁵²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kayalı, a.g.e, s.131

¹⁵²³ Sadi, a.g.e.,s.299

¹⁵²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nur, a.g.e., 1, s.357

¹⁵²⁵ İttihatçı Hacı Adil Bey, Hurşit Paşa’nın kendisine “*seçimlere karışacak zabıtların ellerini öperim*” demek suretiyle bu konudaki kuşkuyla haklı çıkardığını savundu. Bkz. **Hurşit Paşa’nın Kabine Hatıraları**, Sayı:3, 9 Ocak 1964

¹⁵²⁶ Arap vilayetlerinde artan İttihatçı engellemeler ve hileli taktikler için bkz. Kayalı, a.g.e, s.131–133

¹⁵²⁷ Parti içi muhalefette bulunanlar veya parti politikalarına müdahil olmayanlar, elenenlerin başında geldi. Özellikle 35.maddede yapılan değişiklik esnasında beyaz oy verenler tekrar seçilecek olanlardan oluşuyordu. Bunun için bir liste dahi hazırlanmıştı. Cavit Bey’in Hatıraları, **Tanin**, 6 İkinciteşrin 1943

3.2.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Seçim Çalışmaları

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 1911 İstanbul araseçiminde aldığı zafer gelecekteki başarıları hususunda hayli umutlandırmıştı. Seçim galibiyetinden sonra siyasal gelişmelerini engellemek amacıyla meclisin feshedilmesini içine sindiremeyen İtilafçılar, İTC'yi nihai olarak iktidardan uzaklaştırmak ve önümüzdeki genel seçimlerden mutlak bir zafer ile çıkmak için örgütlenmesini hızlandırarak imparatorluğun pek çok bölgesinde şube açmaya başladı.¹⁵²⁸ İtilafçılar, asker-sivil bürokrasinin desteğine dayanan İttihat ve Terakki'nin ihmal ettiği farklı sosyal tabakalara yönelerek köylü kesimi, şehir ve kasaba halkı ile gençleri etrafında toplamak istedi.¹⁵²⁹ Ordu içinde muhalif askerlerin desteğini kazanmak amacıyla Damat Ferit Paşa istifa ettirilerek yerine Müşir Fuat Paşa getirildi.¹⁵³⁰

HİF, meşrutiyet rejimi ile özdeşleşmiş olan meclisin feshedilmesinin yarattığı hayal kırıklığı ve hoşnutsuzluğu kamuoyu ve geniş halk kesiminde kullanmaya gayret etti.¹⁵³¹ Siyasal konjonktörün yarattığı “mağduriyet psikolojisi”ni kullanan muhalifler, kamuoyunun desteğini kazanmak için basın aracılığıyla yoğun propaganda çalışmalarına başladı. Bu yönüyle seçimler “propaganda savaşları”nın gölgesinde yapılan özellikleri anılmalıdır.¹⁵³²

HİF'i destekleyen pek çok muhalif gazete, İttihatçıları rejimin genel işleyişi ile anayasal dokusuna müdahale ettiklerini, özgürlükleri daralttıklarını bir şikayet olarak kamuoyunda duyurmaya özen gösterdi. Görüleceği üzere Rum Foni gazetesinden tercüme edilen bir yazının Türk kimliğine ağır ithamlarda bulunması ve İtilafçı İsmail Hakkı Paşa'nın sahibi olduğu muhalif Teminat gazetesinin savunmacı tutumu¹⁵³³ İttihatçıların sert tepkisiyle karşılaştı. Bundan dolayı muhalefetin basın

¹⁵²⁸ İtilafçılar çok kısa zamanda büyük bir başarı ile Edirne, Selanik, Üsküp, Bursa, İzmir, Bolu, Kastamonu, Trabzon, Mamure tül-aziz, Ankara, Adana, Antalya, Burdur, Manisa, Malatya, Basra, Bağdat, Nablus, Lazkiye ve Serez gibi yerlerde örgütlenerek şubeler kurdu. Tunaya, a.g.e, C:1, s.299

¹⁵²⁹ Birinci, a.g.e, s.144. İttihatçılar, seçim yaşını 25, İtilafçılar 20 olarak savunuyorlardı.

¹⁵³⁰ İktiham, 20 Mart 1912, aktaran: Ahmad, İttihat ve Terakki, s.132

¹⁵³¹ Turfan, a.g.e, s.217

¹⁵³² HİF, İttihat ve Terakki'ye karşı etkili bir muhalefet sergilemek ve seçmenleri kendi tarafına çekebilmek amacıyla borç para bile almıştı. Ali Birinci, a.g.e, s.147. HİF, propaganda amacıyla Lütfi Fikri Bey'i Dersim'e kadar göndermişti. Buna karşılık İTC, para ile tuttuğu bir vaizi Trablusgarp'tan Dersim'e kadar göndermiş, başta Lütfü Fikri Bey olmak üzere tüm muhalifler aleyhinde yıkıcı bir propagandada bulunmuştu. Mustafa Ragıp, “Meşrutiyet Devrinde İhtihap Mücadeleleri Çirkin İhtiraslara Sebep Olmuştu“, **Akşam**, 28 Mart 1943

¹⁵³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:160, s.53

kaynağını kurutmak amacıyla yoğun bir baskı uygulamaya başlandı ve pek çok muhalif gazete kapatıldı. Cavit Bey, Baha Bey aracılığıyla gazeteci Mahmut Sadık Bey'den cemiyet aleyhinde gazetelerde yazılar yazmaması hususunda uyarma ihtiyacı hissetti.¹⁵³⁴

İttihat ve Terakki'nin seçim sürecindeki tüm engelleme ve baskılarına rağmen muhalefet, imparatorluğun tüm bölgelerinde örgütlenmesine hız verdi. Trablusgarp'ın kaybından sonra cemiyetin merkezileşme/milliyetçi politikalarının yaratmış olduğu siyasi, iktisadi ve kültürel sonuçları eleştiren muhalefetin yaptığı hırçın propagandaları kamuoyuna mal etmek için hayli çaba harcadı. Kendi adaylarına oy vermesi için bazı konsolosluklar tehdit etmekten geri kalmadı.¹⁵³⁵ Seçmenleri kendi tarafına çekmek ve İttihatçı cemiyeti yıpratmak amacıyla merkezi umuminin seçilecek mebusların listesini önceden hazırladığını kamuoyunda duyurmaya çalışarak¹⁵³⁶ tüm kötülüklerin kaynağı olarak tanımladı ve kendisine oy verilmesini istediği seçmenleri cesaretlendirdi. Halkı iradesi ile meşruti rejimi, her türlü özgürlüğü ortadan kaldıran İttihat ve Terakki istibdadından kurtaracak yegane güç olarak gören muhalif fırka, seçimlerin kaybedilmesi durumunda ülkenin tehlikeye gireceğini savundu.¹⁵³⁷ Bununla yetinmeyen muhalefet, seçimlerde etkili bir propaganda yürütmek ve etki alanını genişletmek amacıyla 3 Şubat 1327'de bir beyanname yayınladı. Başarılı olabilmek için her yolu mubah sayan İtilafçıların bu seçim programını İtilafçı Basri Bey, İngilizlerle beraber hazırlamıştı.¹⁵³⁸ Daha sonra seçim kampanyalarında etkili olabilmek ve etnik ve dini unsurları etkilemek amacıyla pek çok azınlık dilinde bildiri ve broşür hazırlandı ve ülkenin tüm bölgelerine dağıtıldı. Bu yayınlarda ülkenin genel siyasal gidişatı ile parti düşünceleri hakkında kamuoyunu bilgilendiren muhalefet, İTC'ye yönelik eleştirilerini arttırdı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın dağıttığı broşürlerin en ünlülerinden biri daha sonra Divanı Harbi Örfi tarafından toplatılan "Açık Söz" adlı broşürdü.

Seçim döneminde hırçınlaşan iktidar mücadelesinde muhalefet, yönetimi dini tartışmalardan yasa değişikliklerine, seçim yasasından ordu-sivil ilişkilerine kadar

¹⁵³⁴ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 8 İkinciteşrin 1943

¹⁵³⁵ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 25 Aralık 1937

¹⁵³⁶ Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 28 Birinciteşrin 1943

¹⁵³⁷ "Hürriyet ve İtilaf Fırkası Beyanname'si", **Yeni Gazete**, 30 Kanunisanı 1327

¹⁵³⁸ Bu iddianın sahibi Dukakinzade Basri Bey idi. Bkz. Dukakinzade Basri Bey, *Le Monde.....*, s.127 aktaran: Karal, a.g.e., s.161

neredeysi tüm konularda eleştirdi. İttihat ve Terakki'yi kamuoyunda yıpratılabilmek amacıyla siyasi ve sosyo-ekonomik koşulların yarattığı olumsuz havasından yararlanıldı, özellikle Trablusgarp Savaşı yenilgisi ile borçlar sorunu konularında eleştirilerde bulunuldu, nihayet ekonomik yapının tutsak hale getirildiğini savundu.¹⁵³⁹ Muhalefetin artan bu saldırı ve eleştirileri karşısında zor durumda kalan ittihatçılar, çalışmalarını engellemek ve propagandalarını etkisiz kılmak için henüz belli olmayan seçim tarihini istediğı bir tarihe aldı.¹⁵⁴⁰

HİF seçimler esnasında yayınladığı programında gayri Türk ve gayrimüslimlerin tüm taleplerine geniş yer vererek bunların seçimlerden sonra yürürlüğe konulacağını taahhüt etti. Programın cazibesinden yararlanmak isteyen İtilafçılar, hükümetin baskıları karşısında seçimlerden güçlü çıkabilmek amacıyla Rum Meşrutiyet Kulübü'ne işbirliği dahi teklif etti.¹⁵⁴¹ Ancak Rumlar, programın özünü desteklerken İttihatçıların kudretinden ve siyasi konjonktürün belirsizliğinden dolayı işbirliğine mesafeli durmayı uygun gördü.

İttihatçıları dini siyasete alet etmekle itham eden İtilafçılar, onların ülkeyi düşmana satacakları yönünde propagandalarda bulunarak kamuoyunu kışkırtmayı denedi. Eskişehir'de meydana gelen olaylar, İtilafçıların kamuoyunda yaptığı dini propagandanın ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından önemli bir gelişme oldu. Muhalefet, hayli cazip olan bu propagandanın gücünden yararlanmaktan kaçınmadı.¹⁵⁴² Cavit Bey'in Şeyhülislam'dan aktardığına göre, muhalifler tuttıkları kişiler aracılığıyla yaptıkları propaganda ile İttihatçıların şapkayı getirecekleri,

¹⁵³⁹ Seçimler sırasında HİF'in seçim kampanyalarını yürüten kadronun içinde parti üyelerinden Lütfü Fikri Bey, Rıza Tefvik, Dr. Rıza Nur, Yorgo Boşo, Abdülhamit Zehravi, Mustafa Sabri ve Refii Cevat gibi gayet güçlü ve polemikçi kişiler bulunuyordu. İtilafçıların seçim çalışmalarında bulunan öteki isimler için bkz. Demir, a.g.e., s.240

¹⁵⁴⁰ Ünlü muhalif Lütfü Fikri Bey Ege yöresi, Diyarbakır, Elazığ ve büyük bir ilgi ve destek gördüğü Arap bölgelerinde yaptığı uzun seçim çalışmalarından sonra seçim bölgesi Dersim'e varmıştı. Nihayet Dersim'e vardığında seçimlerin yapılmış olduğu haberini aldı. İttihatçıların hile yaptığı ve Lütfü Fikri Bey'in "*hükümetin ebedi lekesi*" dediğı Dersimdeki seçimlerde, İtilafçılar başarısız oldu. Lütfü Fikri Bey, **Dersim Mebusu Lütfü Fikri Bey'in Günlüğü**, (Hazırlayan: Yücel Demirel), Arma Yayınları, İstanbul, Mayıs 1991, s.10 ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri, Aliye-i Divanı Harb-i Örfisi, Arba Yayınları, s.62

¹⁵⁴¹ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 21 Aralık 1937

¹⁵⁴² Hürriyet ve İtilaf, meşrutiyet döneminin tüm partileri gibi ittihadı anasır kavramının yanı sıra İslamcı öğelere de yer vermişti. Partinin 1912 Umumi Kongresi'ne hakim simalardan biri İslamcı ve İlimiyeden Zeynelabidin Efendi olmuştu. İfham, 1328, No:79-263, 80-264, Tunaya, **İslamcılık Cereyanı, II**, s.31

peçeyi atacakları yönünde propagandada bulunuşlardı.¹⁵⁴³ Dini propaganda meşrutiyetin çoğulcu döneminde iktidarı ele geçirmek için uygun ve hazır bir malzeme olmuştu. Dolayısıyla bu güçlü propagandadan faydalanan muhalifler, İttihatçıları o zamanlar savaş durumunda bulunan İtalyan mason localarına bağlı olmakla suçlamak suretiyle kamuoyunda yıpratmaya ve seçmenleri kendi tarafına çekmeye gayret etti.¹⁵⁴⁴

3.2.3. Seçimlerde Siyaset-Din İlişkisi: Eskişehir Olayı

Meşrutiyet döneminin en güçlü politik söylem veya propagandalardan biri hiç kuşkusuz siyasallaşan din olgusu olmuştu.¹⁵⁴⁵ Osmanlı devlet ve toplum yaşamında oldukça yıkıcı bir propaganda silahı olan din, 1912 seçimlerinde iktidarı tasfiye edebilme için muhalefet tarafından genişçe kullanılması karşısında kayıtsız kalmayan iktidar gücünün faaliyetleri tamamen siyasallaşmasını doğurmuştu.

Parlamentonun feshedilmesinden sonra İtilafçılar, değinildiği üzere seçim çalışmalarına ağırlık vermiş, Anadolu'nun pek çok yerinde örgütlenmelerini hızlandırmışlardı. Seçim çalışmalarını yoğunlaştırdıkları yerlerin başında gelen Eskişehir'de Mart ayında çıkan olaylar, iktidar-muhalefet mücadelelerinin ne denli yıkıcı olabileceğini göstermesi bakımından önemli bir olaya sahne oldu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Eskişehir'deki seçimleri kazanabilmek amacıyla meşrutiyet dönemi boyunca tüm muhaliflerin kullandığı “dinsiz İttihatçılar” söylemini teyit ederek dini önemli seçim malzemesi olarak ele almıştı.¹⁵⁴⁶ Muhalefetin İttihatçılara yönelik kullandığı dinsel slogan, Yahudiler ile işbirliği, masonluk ve siyonistlik iddiaları olmuştu.¹⁵⁴⁷ Trablusgarp-masonluk temasını işleyen İtilafçılar, şeyhülislam ile Talat

¹⁵⁴³ Selanik yakınlarında İtilafçı bir köyün “*hürriyete oy vermeyeceğiz, şeriata oy vereceğiz*” tartışması üzerine çıkan tartışma, silahlı çatışmaya dönüşünce biri jandarma onu köylü olmak üzere onbir kişi hayatını kaybetti. Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 26 İkinciteşrin 1943

¹⁵⁴⁴ İtalya ile savaş, iktidar-muhalefet ilişkilerine yön veren önemli bir olmuştu. Muhalifler, İttihatçıları İtalyan masonluğu ile suçlarken, buna karşılık İttihatçılar, muhalefeti Trablusgarpı işgal eden İtalyanlarla özdeşleştiriyordu. Hüseyin Cahit, “*Muhalifler ve İtalyanlar*”, **Tanin**, 14 Şubat 1327. Çavdar, **Müntehibi Saniden...**, s.11. Rıza Nur'a göre “*İttihat ve Terakki Cemiyeti demek mason locası demek*” idi. Nur, a.g.e., 1, s.265

¹⁵⁴⁵ Ahmad, a.g.e., s.64

¹⁵⁴⁶ Ayrıntı için bkz. İhsan Güneş, “1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar”, **Belleten**, LVI/216, Ağustos 1992, s.471–472. Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:166, s.150

¹⁵⁴⁷ Rashid Ismail Khalidi, “The 1912 Election Campaign in the Cities of Bilad al-Sham”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.16, No.4.(Nov., 1984), s.467

Bey'e yönelik saldırılarını artırmış, "Talat" sözcüğünün Siyonist anlamına geldiğini iddia edecek kadar asılsız ve ilkel bir propaganda yapmışlardı.¹⁵⁴⁸ Bu propagandada İslami veya muhafazakar muhalefete geniş destek vermiş, hatta İttihat ve Terakki'yi zayıflatmayı düşünmüştü.¹⁵⁴⁹

Sadece muhalefet değil, iktidara yakın duran İttihatçılar da dini bir seçim malzemesi olarak kullanmış, HİF'in bazı dini gruplarla anlaşmasını din aleyhtarlığı olarak eleştirmiş, fırkayı din karşıtı bir oluşum olarak tanıtmaya gayret etmişti.¹⁵⁵⁰ İmparatorluğun bazı bölgelerinde meydana gelen pek çok olay, iki partinin dini, siyasi propaganda malzemesi olarak kullanmasından kaynaklanmıştı.

Seçim faaliyetlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası taşra kulüpleri, dinin siyasi amaç kullananların merkezi haline gelmişti.¹⁵⁵¹ İtilafçılar, dinsel propagandayı Kanunu Esasi'nin değiştirilen 35.maddesine atfen, 35 rakamı ile 30 gün oruç, 5 vakit namazın hedeflendiğini, bunları ortadan kaldırılacağını iddia etmişti.¹⁵⁵² Bununla yetinmeyen muhalifler, bu dönemde Priştine'ye gönderilen Hz.Muhammet sakalını farklı yorumlamış,¹⁵⁵³ mebuslardan sakal bırakmasını istemişti.¹⁵⁵⁴

Eskişehir bölgesi, meşrutiyet dönemi boyunca ittihatçılara karşı muhalefetin örgütlendiği yerlerin başında gelmişti.¹⁵⁵⁵ Bölgede hayli etkili olan ve muhalefete yakın duran Zeytunzadelerin desteğinde bulunan Hacı Veli, İtilafçıların örgütlenmesini bölgede hayli yaygınlaştırmıştı. Dini propaganda ve simgeleri kullanan Hacı Veli, seçmenleri, parti şubesine astığı bir sancak altında toplanmaya davet etmiş,¹⁵⁵⁶ dinsiz dediği İttihatçıları kendilerini "gavurlaştırmak"la, ülkeyi düşmana satmakla suçlamıştı. Şeriat söylemleri altında bölgedeki Sunni-Alevi çatışmasını çıkartmak suretiyle hükümete karşı isyanın zeminini hazırlamak istemişti.¹⁵⁵⁷ HİF'in Eskişehir şubesinin başkanı olan Hacı Veli'nin halkı İttihatçılara

¹⁵⁴⁸ Koloğlu, a.g.e., s.311

¹⁵⁴⁹ İsmail Kara, a.g.t., s.208. Osmanlı/Türk siyasal gelişmelerinde bu gelişme, liberal-muhafazakar kesimlerin merkezçi siyasal güçlere karşı birlikteliğinin tipik örneği olmuştur.

¹⁵⁵⁰ Kozmidi'nin "Foni" gazetesinin Türkler aleyhindeki yazılarını eleştiren **Tanin**, 21 Şubat 1327

¹⁵⁵¹ Bayar, a.g.e, C:2, s.99

¹⁵⁵² Bayar, a.g.e., s.99. Ayrıca Bkz. Fevzi Demir, "Kâbe Örtüsüne Dökülen Şarap ve Kimliği Belirsiz Şarap", **Toplumsal Tarih**, Nisan 1999, S:64, s.13-17

¹⁵⁵³ Demir a.g.e., s.201-205

¹⁵⁵⁴ Ahmet Hilmi, a.g.e., s.25

¹⁵⁵⁵ Güneş, a.g.m, s.470

¹⁵⁵⁶ Güneş, a.g.m, s.470

¹⁵⁵⁷ Güneş, a.g.m., s.472

karşı kışkırtmak amacıyla düzenlediği bu hareket,¹⁵⁵⁸ hükümetin zamanında ve yerinde müdahalesi sonucu, hem sonu kestirilemeyen olaylar önlenmiş hem de muhalefetin hedeflediği başarıyı elde edilmesinin önüne geçilmişti. İstanbul hükümeti, olayları kontrol altına alarak sorumluları divanı harbe sevk etmiş, böylece seçimlerin sükûnet içinde yapılması için gerekli ortamı hazırlamıştı. Muhalefetin “*yemel 31 Mart Olayı provokasyonu*” olarak nitelendirebileceğim Eskişehir’deki olayların ardından seçimler yenilenmiş, nihayet ittihatçıların denetimi altında muhalefetin aleyhinde sonuçlanmıştı.

3.2.4. Seçimlerde Muhalif Unsurlar

1912 seçimleri öncesinde gayrimüslim ve gayrı Türk grupların iktidar ve muhalefet ilişkilerindeki tutum, davranışları ve kararları dönemin genel siyasi yapısını vermesi bakımından ilginç ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Dini ve etnik unsurların genel itibariyle ademi merkezîyetçi programı nedeniyle Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na yakın durdukları söylenebilir. Muhalefet, merkezîyetçi/millîyetçi İTC’nin aksine, bu unsurların siyasi ve kültürel haklarına sahip çıkmış, temel siyasal referansında öncelik tanıyacağını açıklamıştı. Bundan dolayı HİF kuruluşundan itibaren dini ve etnik unsurları doğal müttefiki olarak görmüş,¹⁵⁵⁹ onlarla uzlaşmaya çalışmış, İttihatçıları iktidardan uzaklaştırmak için “*düşmanımın düşmanı dostumdur*” mantığıyla hareket etmişti. Gayrimüslim ve gayrı Türk unsurların vereceği hayati önemdeki destek, seçimlerin sonucunu önemli ölçüde değiştirebileceğinden iktidara oynayan İttihat ve Teraki de seçim propagandalarında ılımlı davranmak suretiyle bu unsurlara yakınlaştığı gözden kaçmayacak bir gerçektir. Böylece, bu unsurları kendi tarafına çekmek iktidar-muhalefet mücadelesinin önemli bir alanı haline gelmeye başlamıştı.

3.2.4.1. Ermeni Muhalefeti

1908 devrimi öncesine kadar uzanan İTC ile Ermeni cemaati arasında olumlu ilişkiler, 1909 Adana Olayları, Cemiyetler Kanunu ve cemiyetin merkezîyetçi-tekelci

¹⁵⁵⁸ Yalçın, *Meşrutiyet Hatıraları*, S:166, s.150. Güneş, a.g.m., s.472

¹⁵⁵⁹ Birinci, a.g.e, s.137

politik uygulamalarına rağmen 1912 seçimlerinde devam etmiştir. Ermeni mebuslar veya siyasi temsilcilerinin Rum cemaatine oranla örgütlü ve radikal olmamaları ve siyasi birlikten yoksunlukları bu olumlu havaya katkıda bulunmuştur. Üstelik İmparatorluktaki en büyük gayrimüslim azınlık örgütü olan Ermeni Taşnaksutyün Cemiyeti ile Hınçak cemiyeti ve Ermeni patriği arasındaki görüş ve ideolojik farklılıkları ile cemaatlerinin temsilcisi olma mücadelesinin yarattığı rekabet onları iyice güçsüzleştirmişti.

Ermeni cemaati arasında bölünmüşlüğü gidermek, seçimler esnasında iktidar karşısında etkili olabilmek ve izlenecek politikalar üzerinde uzlaşmak amacıyla Ermeni Patriği olmak üzere tüm Ermeni parti ve siyasal grupları, ortak hareket etmek için bir komisyon kurmuş, ancak başarılı olamamışlardı.¹⁵⁶⁰ Ermeni cemaati içinde birleşmeyi önleyen siyasal görüş farklılıklarından yararlanan İttihatçılar, Taşnakları desteklemiş ve Ermenilerin temsilcisi olarak kabul etmişti. Böylelikle Ermeni cemaatini kontrol altında tutmuş, Ermenilerin ortak bir güç halinde hareket etmelerini önlemeyi başarabilmişti.

1912 seçimlerinde Ermeni örgütler, İTC ve HİF arasında bölünmüş olduklarından siyasi tutumlarını henüz kesin olarak belirleyememişlerdi.¹⁵⁶¹ Bu belirsiz durum iktidar ve muhalefet kesimlerinin iştihanı kabartmıştı. Seçimlerden azınlık partilerinin desteğini almadan kesin zaferle çıkamayacağını anlayan İttihatçılar, amacına ulaşmak için Ermeni Taşnaksutyün Partisine yakınlaşmış, 19 sandalye vaadinde bulunmuştu.¹⁵⁶² Ermeni cemaati içindeki rekabetten dolayı çıkarlarını İttihatçılar ile beraber yürütmekte bulan Taşnaklar, İttihatçılar ile anlaşmış¹⁵⁶³ ve Ermenilerin yoğun yaşadığı bölgelerde propagandada bulunmuş,¹⁵⁶⁴

¹⁵⁶⁰ **Yeni Gazete**, 22 Kanunisanı 1327

¹⁵⁶¹ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 8 İkinciteşrin 1943

¹⁵⁶² Cemiyetin zaferi için özveri ile çalışan Taşnaklar, seçim zaferinde önemli bir paya sahip olmuşlardı. Ancak seçimlerin istenilen zafer ile sonuçlanmasından sonra İttihatçılar sözünde durmadı. Seçimlerden önce vaat ettiği on dokuz sandalyeyi vermediği gibi, verdiği dokuz sandalye için gerekli mebusları kendisinin seçeceğini diretti. Bu tutum İttihatçılar ile Taşnaklar arasında ilişkilerin gerilmesine yol açmışsa, Taşnakların geri adım atması sonucu sorun cemiyet lehinde çözüldü. Avagyan-Minassian, a.g.e, s.99

¹⁵⁶³ **Tanin**, 8 Şubat 1327

¹⁵⁶⁴ Ermeni çıkarlarını İTC'nin seçim zaferine bağlayan Taşnakların önde gelen liderlerinden Vramyan, cemiyet ile anlaşmanın yapıldığı 1911 Aralığında "*İttihat ve Terakki düşerse, biz de yandık*" demişti. Avagyan-Minassian, a.g.e, s.101. Ermeniler, İttihatçıların düşmesiyle II. Abdülhamit idaresinin tekrar tesis edilmesinden korkuyorlardı. Taşnaksutyün Ermenileri, Doğu Anadolu'da ve Trabzon gibi yerlerde İtilafçılar ile işbirliğine giden Hınçakların aksine İttihatçılarla birlikte hareket etti. Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da Sopalı Seçimler-1912", **Tarih ve Toplum**, S:97, s.42

Ermeni oylarının İttihat ve Terakki'ye gitmesini sağlamıştı. Ancak Osmanlı sosyalistleri Taşnakların İttihat ve Terakki ile seçim ittifakını yapmasına şiddetle karşı çıktı, örneğin Dr.Refik Nevzat, sağ parti olarak gördükleri İttihat ve Terakki ile anlaşanları sosyalist olarak kabul etmeyeceklerini dile getirdi.¹⁵⁶⁵

Sosyalist Taşnaklar, İttihat ve Terakki'yi desteklemesi karşısında meşrutiyetin başından beri cemiyetin uygulamalarına muhalif olan ve geniş kültürel hak ve siyasi özerklikler talep eden Ermeni Hınçak Partisi ise HİF ile ittifak yapmayı uygun gördü.¹⁵⁶⁶ Ermenilerin muhalefet kanadına geçmesini önlemeye çalışan İttihat ve Terakki, bu ittifaka sert tepki vererek başarılı olmamaları için faaliyetlerini arttırarak birçok bölgede çalışmalarına engel oldu.¹⁵⁶⁷ Ermeni cemaati içinde önemli siyasal bir güç olarak görebileceğimiz Patrikhane ise, tarafsızlığını bir tarafa bırakarak İttihatçılara yakınlaşmaya çalışmış, ancak Taşnak Partisi'ne eleştirilerde bulunmaktan geri kalmamış, onları Ermeni seçmeni karşısında zor pozisyonda bırakmak için ittihatçıların ayırdığı mebus kontenjanına itiraz etmişti. Patrikhaneye göre, Ermenilere ayrılan kontenjan Ermeni nüfusuna orantısızdı.¹⁵⁶⁸ Patrikhanenin tüm itirazlarına karşı hükümetin yaptığı incelemeler sonucunda patriğin nüfus ve kontenjan konusundaki iddiası doğrulanamamıştı.¹⁵⁶⁹

1912'de yapılan seçimler, Taşnakların desteklediği İTC'nin mutlak zaferiyle sonuçlandı. Muhalif Hınçaklar ile patrikhanenin desteklediği adayların çoğu meclis dışında kaldı. Böylece İttihatçılarla seçim ittifakı yapan Taşnakların kazançlı çıkmış, meclise girmeyi başaran Ermeni mebusların büyük bir oranı üyeleri olmuştu. Bunlar Kirkor Zohrab Efendi(İstanbul), Vahan Bazdirbanyan(İzmir),¹⁵⁷⁰ Serengülyan ve Pastırmacıyan Efendiler(Erzurum) ile aşırı İttihatçı tutumuyla tanınan Bedros Hallaçyan da İttihatçıların listesinden meclise girmeyi başarmıştı. Muhaliflerle uzlaşan Hınçaklar ise sadece 1 sandalyeye sahip olabilmişlerdi. Öteki seçilen Ermeni mebuslar ise Terzekyan(Van), Dergarabetyan(Muş) ve Paşayan(Sivas) idi. Seçilen diğer Ermeni mebuslar ise, İTC'ye mesafeli durmaya çalışanlardan oluşmuştu.

¹⁵⁶⁵ Dr.Refik Nevzat, Teminat, 19 Şubat 1912 ve 4 Mart 1912, aktaran: Sadi, a.g.e, s.357

¹⁵⁶⁶ Dumont, a.g.m., s.104

¹⁵⁶⁷ **Tanin**, 9 Şubat 1327

¹⁵⁶⁸ Demir, a.g.e., s.219

¹⁵⁶⁹ Patriğin 1882'de açıkladığı ve 1913'te yayınladığı rakamlara göre Ermeni nüfüsü imparatorluk genelinde 2.660.000 iken, Kemal Karpat bu sayının 1.165.000 civarında olduğunu iddia etmiştir. Ayrıntı için bkz. **Karpat**, a.g.e, s.95-96

¹⁵⁷⁰ Ahenk, 5 Şubat 1912, Mehmet Başaran, "Tire'de 1908 ve 1912 Seçimleri ve Bir Propaganda Metni", **Toplumsal Tarih**, Cilt:8, Sayı:43, s.39

3.2.4.2. Rum Muhalefeti

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle yakalanan siyasi ortam, Rumlar ile İTC arasında olumlu ilişkilerin kurulması için elverişli bir zemin hazırlamıştı. Ancak meşrutiyet rejiminden beklenen özgürlükçü ve demokratik tutumun aksine iktidarı doğrudan veya dolaylı olarak elinde bulundurmaya özen gösteren İttihatçıların merkezîyetçi, tekelci ve milliyetçi politik uygulamaları ve Girit Sorunu, iki kesimin arasını kapanmayacak şekilde açmış,¹⁵⁷¹ ilişkilerde bir güvensizliğin doğmasına neden olmuştu.¹⁵⁷²

Rumlar, İTC'yi iktidardan uzaklaştırmayı amaçlayan 31 Mart Olayı ve 1911 İstanbul ara seçiminde muhalif unsurları desteklemek suretiyle tutumlarını ortaya koymuşlardı. Değınildiğı üzere azınlık unsurların siyasi ve kültürel özerklikleri ile haklarının kısıtlanması ve liberallerin özgürlükçü vaatleri bu tutumun ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahip olmuştu.

Rumlar, dini ve milli kökenli siyasi örgütlerin kurulmasını yasaklayan Cemiyetler Kanunu'na benzer yasaları, cemiyetin Türkleştirme ve merkezileşme çabaları olarak yorumlamış ve cemiyet karşıtı her türlü eylemi desteklemişlerdi. Bu nedenle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşunu büyük bir ilgi ve sevinçle karşılamış, desteklemiş ve kuruluşunda yer almışlardı. Yeni partinin kültürel ve siyasi özerkliği savunan ademi merkezîyetçi programı, cemiyetin merkezîyetçi-milliyetçi politikalarına karşı olanlar için ilgi çekici olmuştu. Bu olumlu havadan faydalanmak isteyen Patrikhane ve sivil Rumların temsilciliğini yapmaya çalışan "Rum Meşrutiyet Kulübü"¹⁵⁷³ ile İtilafçılar arasında seçimlerde birlikte hareket etmeyi öngören bir anlaşma üzerinde uzlaşmaya çalışılmıştı.¹⁵⁷⁴ Muhalefet ile

¹⁵⁷¹ Bu konuda bkz. Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, S:142, s.180,

¹⁵⁷² Boura, a.g.m., s.23

¹⁵⁷³ Muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçim sürecinde ittifak yaptığı önemli örgütlerin başında Rum Meşrutiyet Kulübü gelmişti. Kulüpte ağırlıklı olarak Rum milliyetçileri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile mesafeli kalınmasını isteyen isimler bulunuyordu. Bunlardan biri İstanbul eski mebusu Kozmîdi Efendi idi. Kozmîdi Efendi, meclisin feshinden sonra Hürriyet ve İtilaf kulüplerinde yaptığı ateşli konuşmalarda muhafazakar kesimleri İttihatçılar aleyhinde kışkırtmıştı. Seçim sürecinde Kozmîdi Efendi'nin sorumlusu olduğu ve Boşo Efendi'nin başyazarlığını yaptığı "Foni" gazetesinden tercüme edilen bir makalenin Türk kimliğine ağır ithamlarda bulunması, İttihatçıların sert tepkisine yol açmıştı. İttihatçılar, "Türklüğü tahkir" suçlamasıyla Kozmîdi Efendi'yi Divan-ı Harbe sevk etmiş, yapılan yargılamalar sonucu hapsedilmişti. Ayrıntı için bkz. Halil Menteşe, a.g.e., s.157 ve Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:160, s.53

¹⁵⁷⁴ "Hürriyet ve İtilaf Fırkası Mebusları", **Tanin**, 13 Kânunusani 1327. Menteşe, a.g.e., s.145. Cavit Bey, Boşo Efendi ve Rumların kendileriyle ortak hareket etmek hususunda beyanatta bulduklarını,

anlaşan Rumlar, 1908 seçimlerinden daha fazla sandalye almak için Politikos Siloğos adlı bir cemiyet kurmuş ve İtilafçılarla ortak hareket etmişlerdi.¹⁵⁷⁵ Nihayet 13 Ocak 1912’de iki taraf arasında yapılan anlaşma uyarınca HİF, Rum azınlığın siyasi ve her türlü kültürel haklarının savunucusu olacağını kabul etti. Rumların gayrimüslim azınlık içinde en örgütlü ve en yoğun nüfusa sahip olması nedeniyle seçimlerden zaferle çıkmak isteyen iktidar gücü İttihatçıları rahatsız etti.¹⁵⁷⁶

İttihat ve Terakki, İtilafçıların azınlık grupları etrafında toplama çabalarına sert tepki vermiş, bu anlaşmayı ülke bütünlüğü için tehlikeli bir girişim olarak tanımlamıştı. Bu ittifakın önüne geçebilmek ve seçimleri sıfır hata ile kapatmak amacıyla tedbir almak yoluna gitmiş ve Rum kesimi ile anlaşmanın yollarını aramıştı.¹⁵⁷⁷ Rumlar ile İtilafçıların işbirliğini önlemek için ocak’ta Talat ve Halil Beyleri Patrik Yuvahim görüşmek amacıyla patrikhaneye göndermiş,¹⁵⁷⁸ cemiyeti desteklemeleri için yardım istemişti. Ancak yapılan görüşmede İttihatçıların Rumların daha fazla sandalye taleplerine sıcak bakmaması¹⁵⁷⁹ ve patrikhanenin tekliflerine yanaşmaması üzerine girişim sonuçsuz kalmıştı.

İttihatçılar, Rumların siyasal temsilcisi durumunda bulunan patrikhane ve Rum Meşrutiyet Kulübü ile herhangi bir anlaşma sağlanamayacağını anlamış, böylece sert tedbirler alma yoluna gitmiş, muhalefet ile beraber hareket ettikleri için cezalandırıcı bir tutum içine girmiş ve Rum mebus sayısını düşürmeye çalışmıştı.¹⁵⁸⁰ Özellikle itilafçılar ile anlaşmış ve meclise girebilme şansı olan adayları engelleme yoluna giderek kendisine yakın bulduğu Rum adayları destekledi.

İttihat ve Terakki’ye karşı İtilafçılar ile Rumların işbirliği, cemiyetin güçlü yapısı, kamusal alana hakimiyeti, etkin propaganda ve örgütlenmedeki başarısı sayesinde başarılı olamamıştı. Rumların İttihatçı karşıtı bir pozisyon içine girmeleri, iktidarı elinde bulunduran İttihatçılar tarafından cezalandırılmalarına neden olmuş, 1908 seçim sonuçlarına oranla daha az mebus kazanmaları ile sonuçlanmıştı.¹⁵⁸¹

fakat bu beyanatın üzerinden iki gün geçmeden Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile anlaşıklarını aktarmaktadır. Cavit Bey’in Hatıraları, **Tanin**, 4 İkciteşrin 1943

¹⁵⁷⁵ Boura, a.g.m., s.25

¹⁵⁷⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “İntihabat ve Rum Cemaatı”, **Tanin**, 12 Mart 1328

¹⁵⁷⁷ “Rum Meşrutiyet Cemiyeti ile İtilaf”, **Tanin**, 2 Kanunisani 1327

¹⁵⁷⁸ “Talat Bey Patrikhane’de”, Anadolu, 30 Kanunusani 1912, aktaran: Demir, a.g.e., s.211

¹⁵⁷⁹ İttihatçılar bu konuda katı ve karalıy. “İttihat ve Terakki ve Rumlar”, **Tanin**, 10 Mart 1328

¹⁵⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmad-Rustow, a.g.m, s.254

¹⁵⁸¹ Bu konuda bkz. Demir, a.g.e, s.213–217

3.2.4.3. Arap Muhalefeti

İslamiyet ile özdeşleşen Arap toplumu, ikinci meşrutiyet döneminin siyasallaşan ortamında pek çok siyasi ve kültürel cemiyet kurmuştu. Cemiyetül Kahtaniyye(İstanbul,1909), el-Ahd,¹⁵⁸² El-Müntedi'ül Ebedi(İstanbul,1909), Cemiyet-ül-İha'el-Osmani(Kahire,1909) bunların en bilinenleriydi. Bu cemiyetlerin kurucuları çoğunlukla Osmanlı parlamentosunda görev yapan Arap mebuslardı. Bu mebuslar Abdülhamit Zehravi(Hama), Şükrü el-Asali(Beyrut),Nakibzade Seyyid Talib(Basra), Ruhi-el Halidi(Kudüs) gibi Araplardı. Şam mebusu Şefik el-Müeyyed Uhuvviyet-i Arabiyye-i Osmani ve 1912'de kurulan El-la Merkeziye Cemiyetinin Kurucuları arasında yer almıştı.

Arap toplumunda dinsel etkinin hayli güçlü olması ve geç ulusal bilinçlenme nedeniyle bu dönem boyunca kurulan siyasal örgütlerin tutumu karışık ve belirsiz olmuştu. Kimi cemiyet Osmanlı düşüncesine sadık olarak yönetime yakın durmuş, kimi de özellikle Arap coğrafyasından gelen mebusların öncülük ettiği tarzda milliyetçi özellikleri içinde barındırmıştı. Bundan dolayı 1912 seçimlerinde Arap coğrafyasındaki mücadele İttihatçılar ile muhalifleri arasında geçerken, aynı zamanda farklı görüşteki Arap unsurları arasındaki rekabete sahne olmuştur. İttihatçıları bu rekabetten yararlanarak muhaliflerin olası başarısını engelleme yoluna gitmiş, kırsal bölgelerdeki gücünden yararlanarak taşralardaki kesimi desteklemişti.¹⁵⁸³

Arap bölgelerinde seçmenler ile gazetelerin tutumu belli olmamakla birlikte İttihatçılar ile liberal parti arasında parçalanmışlardı. Seçim sürecinde çıkarlarını HİF tarafında yer almakta bulan Araplar, muhalif kimlikleriyle karşımıza çıkmıştır.¹⁵⁸⁴ Arap mebusları İTC'den uzaklaştıran etkenlerin başında öteki unsurları da rahatsız eden merkezîyetçi ve milliyetçi politik uygulamalardı. Buna karşılık onları muhalif partiye yakınlaştıran temel etken, 1911'deki Trablusgarp Savaşı ile Arap bölgelerinde artan huzursuzluk ve muhaliflerin geniş siyasal ve kültürel hak ve

¹⁵⁸² İlk iki cemiyet, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu örneğinde olduğu gibi ortak bir Arap-Türk imparatorluğu kurmayı siyasal gündeme getirmişlerdi. Hasan Saab, a.g.e, s.225-226

¹⁵⁸³ Khalidi, a.g.m., s.462

¹⁵⁸⁴ Abdülhamit Zehravi, Şükrü el-Asali, Davut Yusufani, Sait el-Hüseyini gibi tanınmış Arap mebuslar muhalif HİF'in kuruluşunda bizzat yer almışlardı.

özgürlüklerini içeren ademi merkezietçi programıydı.¹⁵⁸⁵ Arap çevreleri, egemen partinin daha seçimler ilan edilmeden devlet aygıtlarından faydalanarak kendi lehine çevirmesinden çekinmiş, liberallerin yanında yer almak suretiyle tepkisini ortaya koymuştu.¹⁵⁸⁶

Milliyetçi Arap mebuslar tarafından gizli olarak kurulan Arap “El la-Merkeziyye cemiyeti”, siyasi ve kültürel haklar elde etmek ve nihayet HİF’in kazanması için Arap bölgelerinde birçok şube açtı.¹⁵⁸⁷ Öte yandan Arap mebusların toplandığı merkez haline gelen milliyetçi Uhuvvet-i Arabiyye-i Osmani, Arapların çıkarlarını korumak amacıyla bir Arap koalisyonu kurmayı amaçlamıştı.¹⁵⁸⁸ Bu cemiyetlerin kurucu üyeliklerinde yer alan Arap mebusların çoğunluğu İTC’ye karşı muhalif kanatta yer alan kişilerdi.¹⁵⁸⁹ Dolayısıyla bu cemiyetleri muhalif kimlikleriyle tanımlamak doğru olacaktır.

Arap bölgelerinde ittihatçı politikardan duyulan rahatsızlık ve yükselen Arap ulusçuluğu ile beraber İtilafçıların yüksek oy almalarıyla sonuçlanabilirdi. Üstelik itilafçılar, Arap vilayetlerinde kullandığı İslami propaganda İttihatçıları yıpratılabildi. Bunu önlemek amacıyla ittihatçılar, giderek genişleyen Arap- Hürriyet ve İtilaf Fırkası ittifakına karşı bütün gücünü kullanmış, Arap coğrafyasındaki muhalifleri baskı altına almış, aykırı sesleri susturmak amacıyla bölgede yayın yapan pek çok gazeteyi kapatmış veya faaliyetleri kısıtlamış ve birçok gazeteciyi tutuklamıştı.¹⁵⁹⁰

Nihayet İttihat ve Terakki’nin muhalif Arap adayların seçilmemesi için uyguladığı baskı ve getirdiği kısıtlamalar sonucunda hiçbiri seçilemedi.¹⁵⁹¹ Meclise

¹⁵⁸⁵ Özellikle Bilad al-Sham eyaletleri denilen yerlerde(Suriye, Halep, Beyrut ve Kudüs Sancağı) muhalif Araplar ile muhalif Arap gazeteleri HİF’i destelemiş, özellikle kent okulları Arap ulusçuluğunun habercisi olan ve İttihatçıların “Türkleştirme” siyaseti olarak algılanan durumlar tarafından beslenen Arapçılık yuvası olmuşlardı. Khalidi, a.g.m, s.461

¹⁵⁸⁶ Bilad al-Sham’da çıkan muhalif al-Mufid, İttihatçıların seçimleri kazanabilmek için şiddet kullanacağını duyurmuş, buna tepki veren diğer bir muhalif gazete Beyrut gazetesi de bu durumun ayaklanmaya nihayet dış müdahaleye yol açacağı uyarısında bulunmuştu. Khalidi, a.g.m, s.463

¹⁵⁸⁷ Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri, Aliye-i Divanı Harb-i Örfisi, s.62, 65, 80

¹⁵⁸⁸ Kayalı, a.g.e., s.77

¹⁵⁸⁹ Demir, a.g.e., s.232

¹⁵⁹⁰ Humus Mebusu Abdülhamit Zohravi’nin sahibi olduğu al-Madina gazetesi olmak üzere İstanbul’daki iki Arap gazetesi kapatıldı. Khalidi, a.g.m, s.463–464

¹⁵⁹¹ Bunlardan biri birinci dönemde Halep mebusu olan fakat daha sonra muhalefete geçen Nafi Paşa oldu. İTC, onun seçilmesini büyük bir oranda engellemeyi başarabildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Nazif, a.g.e, s.17–18

girmeyi hak kazananlar kendi adayları oldu¹⁵⁹² böylece bölgede ezici bir üstünlük sağladı.

Muhalefet kanadında yer alan kesimi, İttihatçıların cezalandırmasıyla karşılaşmış, temsilci olmaktan mahrum kalmış ve Arap mebus kontenjanının düşük olmasına yol açmışlardı. 1908 seçimleri sonucu seçilen Arap mebus sayısı 48 iken, muhalefet ile yapılan işbirliği sonucu 1912 seçimlerinde sayı 45'e inmiştir.¹⁵⁹³ İttihatçılar, Arnavut kesimi gibi Arapları da kendisi ile ortak hareket etmediği için cezalandırmıştı.

3.2.4.4. Arnavut Muhalefeti

1912 seçim sürecinde Arnavutların yoğun yaşadığı bölgelerde isyan ve terör ortamı egemendi. İstanbul hükümeti isyanları bastırmak için sert önlemler almış, önemli bir askeri gücü buraya sevk etmişti. Hükümet, siyasi ve soyo-kültürel sebepleri olan Arnavutluktaki isyanını sert askeri yöntemlerle halletmeye yoluna gitmiş, ancak sorun büyümekten öteye geçememişti.¹⁵⁹⁴ Ordunun Arnavut asilere veya milliyetçilere karşı orantısız güç kullanımı Arnavutlarda büyük bir huzursuzluğa yol açmıştı. Üstelik son derece feodal ve zor sosyo-ekonomik şartlar altında yaşamak zorunda kalan Arnavutlardan ağır vergilerin toplanması ve bölgedeki merkezîyetçi- Türkçü politikalar varolan rahatsızlığı iyice artırmıştı.¹⁵⁹⁵ İttihat ve Terakki'nin Türkleştirme politikaları Arnavut ulusçuluğunu iyice tırmandırmış ve Arnavutların aynı ülkü etrafında toplanmalarını hızlandırmış, nihayet onları liberal muhalefete yakınlaştırmıştı.¹⁵⁹⁶ 1912 seçimleri bu huzursuz ortamında ve İttihatçı hükümetin aldığı sert askeri önlemlerin gölgesinde yapıldı.

İttihatçıların güdümündeki hükümetin aldığı katı tedbirler, Arnavut kesimi ile aralarında onarılmaz ilişkilerin doğmasına yol açmıştı. Arnavut basını eleştiri ve

¹⁵⁹² Seçilen Arap mebuslar için bkz. Demir, a.g.e., s.234

¹⁵⁹³ Ahmad-Rustow, 1908 seçimlerine göre Arap mebus sayısının 60'tan 68'e yükseldiğini aktarmaktadır. Feroz Ahmad-Rustow a.g.m., s.246. Ne var ki, İttihatçılar, Arap bölgelerinde Türk aday sayısını hayli artırmaları nedeniyle her ne kadar Arap mebus sayısı artmış görünse de azaldığı söylenebilir. Bu konuda bkz. Kayalı, a.ge., s.135-136

¹⁵⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. The Memoirs of Ismail Kemal Bey, s.367

¹⁵⁹⁵ Çelik, a.g.e., s.177

¹⁵⁹⁶ Ana muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulduğu sıralarda, Arnavut siyasal örgütler ile temsilcileri, yeni partiye desteğini esirgememiş, hatta partinin kuruluşunda bizzat yer almışlardı. Kurucular arasında yer alan Hasan Basri(Debre) ve Hasan (Pristine) Beyler Arnavut kökenli idi. Tunaya, a.g.e, C:1, s.263

hücumlarını artırmış, Arnavut halka yönelik İttihatçı cemiyete güvenilmemesi gerektiği yönünde telkinler yapmış ve Arnavut adaylardan İsmail Kemal Bey, Bajo Topulli ve Hasan Priştina gibi yurtseverlere oy vermeleri çağrısında bulunmuştu.¹⁵⁹⁷ İTC'ye yönelik tepkilere katılan Arnavut kulüpleri bir beyanname yayınlamış, adaylar konusunda seçmenleri yönlendirmek istemişti.¹⁵⁹⁸

Osmanlı yönetiminin Arnavutluk bölgesindeki isyanlarda orantısız güç kullanması ve aşırı vergiler, İttihatçıları önemli bir güç kaybına uğratmıştı. Bu güç kaybını telafi etmek ve İsmail Kemal Bey ile Derviş Hima gibi ünlü muhaliflerin seçilmemesi için bölgeye bir heyet göndermişti. Heyetin başında Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey bulunuyordu.¹⁵⁹⁹ Heyet bölgede yaptığı inceleme ve araştırma sonucunda hükümetin bölgede ciddi yanlışlıklar yaptığını vurguladı. bu rapor sonucunda hükümetin yönetim anlayışında bir takım değişiklikler gözlenmişse de genel olarak geç kalındığı söylenmelidir. Nitekim heyetin bölgedeki asıl varlığı amacı cemiyetin istemediği İsmail Kemal ve Derviş Hima gibi muhalif isimlerin meclise girmesini önlemek olduğunu vurgulamak gerekiyor.

1912 seçimleri sonunda temel kaygısı “ittihatçı bir meclis” yapısı ortaya çıkarmak olan cemiyet, muhalefet tarafında bulunan Arnavut mebusların tekrar seçilmesini önlemek için yoğun çaba harcamış, bunun için öncelikle Arnavut muhalefeti ile görüşmeler yapma yoluna gitmiş, ancak başarılı olamamış, Arnavut muhalefeti hizaya sokamamıştı. Çünkü “*İttihatçı antipati*”ye sahip olan Arnavutlar ile Başkım Kulüpleri, İTC'ye açıkça cephe almış,¹⁶⁰⁰ tercihini muhalefetten yana kullanmışlardı.

Arnavut muhalefeti önlemekte başarılı olmayan cemiyet, son çare olarak seçimlerde Arnavut mebuslara karşı zor kullanma ve engelleme yoluna gitti, onları adeta cezalandırmak istedi. Nihayet seçim sonuçları açıklandığında Esat Paşa Toptani(Draç), Müfid Beyler(Ergiri) dışında birinci dönemde meclisi mebusanda yer alan Arnavut mebusların hiçbiri yeniden temsilci olmayı başaramadı.¹⁶⁰¹ Böylece

¹⁵⁹⁷ Sönmez, a.g.e., s.172

¹⁵⁹⁸ “Arnavut Kulübünün Beyanname’si”, **Yeni Gazete**, 20 Kanunisani 1327

¹⁵⁹⁹ **Tanin**, 4 Şubat 1327. İttihatçılar “*Memleketin batacağını bilsek bile Üsküplü Sait Paşa ve Vulçetrinli hasan ve Ergirili Müfit Beyleri mebus çıkarmayacağız*” diyorlardı. Ahmet Hilmi, Arnavutluk Hakkında Mütalaa-i Muhatasara(Arnavutluk Hükümeti Nasıl Olmalıdır?), 1920, s.20, Aktaran: Çelik, a.g.e, s.177

¹⁶⁰⁰ Demir, a.g.e., s.228

¹⁶⁰¹ Ahmad-Dankwart, a.g.m., s253

İttihatçıların seçimlerdeki müdahaleleri ve baskıları sonucunda Priştinalı Hasan ve Necip Draga gibi istenmeyen isimler meclis dışında kalmış, Arnavutluk bölgesinde Hükümete karşı güvensizliğin doğmasına ve itibarının sıfırlanmasına yol açmıştı.¹⁶⁰²

Meclise girmeyi başaran Esat Paşa Toptani, Süreyya Vlora(Berat), Şahin Dino(Çamlık), Sami Viryan(Berat) II. Meclis döneminde muhalefet kanadında yer almaları, bunların İttihatçılara rağmen seçildikleri söylemek mümkündür.¹⁶⁰³ İlk dönemle karşılaştığımız öteki unsurlara yaptıkları gibi Arnavutları da cezalandırdığını ortaya çıkarmıştır.

3.2.4.5. Slav Muhalefeti

Makedonya sorunun henüz çözülmediği Rumeli’de gayrimüslim azınlıklar, seçim sürecine etkin olarak katılmış ve meclisi mebusana temsilci göndermeye özen göstermişlerdi. Milliyetçiliğin hayli yüksek olduğu bu bölgede İttihatçılar ile muhalif İtilafçılar arasında Müslüman ve gayrimüslim unsurları kendi taraflarına çekme konusunda yoğun mücadeleye sahne olmuştu.

Balkanlarda siyasal durum ile İttihat ve Terakki’nin politik uygulamaları nedeniyle HİF’in seçimleri kazanma şansı hayli yüksek görünüyordu. Üstelik Cemiyeti’nin Rumeli’deki merkezîyetçi ve milliyetçi uygulamalarının birer yansıması olan “çeteler kanunu” ve “kiliseler kanunu” ile “cemiyetler kanunu” bölgedeki siyasal tansiyonu iyice yükseltmiş, prestif kaybına yol açmıştı. Bölgedeki Bulgar azınlığı, itttihatçıların merkezîyetçi, İslamcı ve Türkçü politikalarından şikayetçi olduğundan önemli ölçüde muhalefet kanadında yer Almatı tercih etmişti. Üstelik bu mebusların bir kısmının sosyalizm gibi ideolojik farklılıklardan kaynaklanan muhalif tutumları da vardı. Bunların başında Dimitir Vhalof, Pavlof ve Dalçef Efendiler gibi sosyalist mebuslar gelmekteydi.

İttihatçılara karşı bir pozisyon alan Bulgarlar siyasal ve kültürel haklarını genişletmek ve iktidar karşısında söz sahibi olmak amacıyla 1912 seçimlerinde Rumlar ile anlaşma yoluna gitti.¹⁶⁰⁴ Balkanlarda İttihatçılara karşı bu ittifaka daha

¹⁶⁰² Kuran, a.g.e., s.565

¹⁶⁰³ Demir, a.g.e., s.230

¹⁶⁰⁴ İttihat ve Terakki karşıtı Yahudilerin yoğun olarak bulunduğu Selanik İşçi Federasyon’un öncülük ettiği büyük gösterilerde Bulgar kökenli ve muhalif grubun adayı olan Dimitar Vhalof sert konuşma

sonra katılan İtilafçılar, önemli ölçüde desteklerini almaya başardı.¹⁶⁰⁵ İttihatçılar ise, Balkanlarda kendisine karşı gelişen ittifaka engel olmak ve Bulgarları İtilafçılara karşı kendi tarafına çekmek için belli girişimlerde bulundu, ancak muhalif mebusların tutumu nedeniyle başarılı olamadı. Cemiyet kendisi ile uzlaşmaya yanaşmayan Bulgarları, muhalefet taraftarı olarak yorumlayarak tutumunu sertleştirdi ve muhalif Bulgar adayların kazanmaması için sıkı tedbirler alma yoluna gitti. Bulgar siyasetçilerinin seçim faaliyetlerini önemli ölçüde kısıtlayan cemiyet, nihayet muhalif Bulgar adayların meclise girmesini önledi. Meclise girmeyi başaran Bulgar adaylar ise, İttihatçılar ile anlaşılan veya İTC listesinden seçime giren kişiler oldu.¹⁶⁰⁶

Balkanlardaki öteki Slav azınlıklardan Sırp ve Ulahlar, seçim sürecinde İttihat ve Terakki Cemiyetine yakın durmaya çalıştı. Bu işbirliğinin ödülü olarak iki Sırp Mebus(Dr Yinaki Dimitroviç(Manastır) ve İspiro Hacı Resiç(Üsküp)) ile bir Ulah mebus (Dr Filip Mişa(Üsküp)) meclisi mebusana girmeyi başardı.

3.2.4.6. Sosyalist Muhalefet

Meşrutiyet rejiminin getirmiş olduğu çoğulcu anlayışın yansıması olarak sosyalizm düşünceye sahip belli siyasal örgütlenmeler, iktidar karşısında belli hak ve taleplerde bulunmaya başlamıştı. Sosyalist düşünce, sanayinin görece olarak geliştiği, belli bir işçi sınıfının veya örgütlenmelerinin bulunduğu Rumeli'deki azınlıkların kurduğu siyasal örgütlenmeler aracılığıyla temsil edilmeye çalışılmıştı. Sosyalizm ve sosyalizm tartışmaları özellikle Selanik mebusu sosyalist Dimitir Vlahof ve arkadaşlarının çabaları sonucu meclisi mebusan gündemine gelmiş, az da olsa belli tartışmalara konu olabiliyordu. Ayrıca 1908 Aralığında meclisin açılmasıyla beraber dört Taşnak ve üç Bulgar mebus ile Osmanlı meclisindeki sözcüleri olan Zöhrab Efendi'nin aracılığıyla sosyalist görüşleri yaygınlaştırmak ve İmparatorlukta cılız

yapmış, "mücadele" adında bir gazetenin çıkarılması kararlaştırılmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dumont, a.g.m., s.105

¹⁶⁰⁵ Bulgar ve İtilafçı ittifakı için bakınız. Demir, a.g.e., s.259

¹⁶⁰⁶ Bu mebuslar Panderof, Teodor Paskolef, Yordan Nikolof, Aleksandr Boyrof ve Stoya Haced idi. Bkz. Ahmad-Rustow, a.g.m, s.253

işçi sınıfının çıkarlarını savunmak amacıyla bir “İşçi Bloku” oluşturmuşlardı.¹⁶⁰⁷ Bu işçi bloğunun İttihatçı iktidara karşı kurulmuş olduğunu vurgulamak gerekiyor.

Osmanlı sosyalistlerinin ideolojik farklılıkları, iktidarı eleştirmeleri ve liberal muhalefete yakın durmaları nedeniyle kısa sürede cemiyetin tepkisini çekmişlerdi. 1910 Eylül’ünde Hüseyin Hilmi ve arkadaşları tarafından kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası, 1912 seçimlerine gelindiğinde iktidar gücü İttihat ve Terakki’nin engellemeleri karşısında faaliyetlerini durdurmuş ve muhalif HİF’e katıldığını duyurmuştu.¹⁶⁰⁸ Azınlık unsurlar ile yerli sosyalistler, merkezîyetçi/Türkçü İTC’nin yerine her türlü siyasi ve kültürel hakkı ile çoğulcu Osmanlı anlayışı savunan İtilafçı partiyi desteklemeyi kendi çıkarlarına uygun bulmuşlardı. Üstelik desteklemeyi hedefledikleri parti, liberal bir programa sahipti. Nitekim sosyalistler, seçimlerde tercihlerini belirlerken esas kıstas olarak parti programlarını referans almış, ona göre oy kullanmaya özen göstereceklerini dile getirmişlerdi. Vatan savunması kadar önem verdikleri seçimlerde parti programlara dikkat eden sosyalistler, merkezîyetçi ve sağcı olarak gördükleri İttihat ve Terakki’ye karşı hukuk devleti ile liberal esasları¹⁶⁰⁹ savunduğunu iddia ettikleri HİF’i destekleyeceklerini açıklamışlardı.¹⁶¹⁰

Bu sosyalistler, işbirliği yaptıkları itilafçılar gibi ittitatçı hükümetin baskılarından ve seçim usulsüzlüklerinden şikayetçi olduklarından¹⁶¹¹ idari engelleri aşılabilmek, politik ve ideolojik amaçlarını gerçekleştirmek için Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın desteklenmesi gerektiğine inanmış, nihayet yanında yer almıştı.

3.2.5. 1912 Genel Seçimlerinin Değerlendirilmesi

Türk siyasal tarihinin ilk erken genel seçimi olan 1912 seçimleri, 1908 seçimlerine nazaren birden fazla parti ve ideolojinin İmparatorluk genelini kapsayacak biçimde iktidar mücadelesi için imkan bulduğu “çok partili bir seçim” olmuştu. Türk demokrasi tarihinde bu seçimler, ilk kez çok partili mücadeleye sahne

¹⁶⁰⁷ Bkz. A.Termisyan, a.g.m., s.216

¹⁶⁰⁸ Tunaya, a.g.e, C:1, s.255

¹⁶⁰⁹ Kanımızca Osmanlı sosyalistlerinin dile getirdiği ve HİF’in porogramında yer alan liberal esaslar, ekonomik anlamdaki serbest piyasa ekonomi, malların serbest dolaşımı, burjuvalaşmanın ötesinde siyasal özgürlükleri içermişti.

¹⁶¹⁰ Osmanlı sosyalistlerinden Rifat Süreyya, Teşkilat, 22 Kanunisanı 1912 ve aynı yazar, “Fırkalar ve Sosyalistler”, 4 Şubat 1912, aktaran: Sadi, a.g.e, s.353–357

¹⁶¹¹ Demir, a.g.e., s.265

olduğu için büyük önem taşımıştır. Ne var ki, İttihatçıların iktidarı muhafaza ve meclisi mebusanda bulunan muhalefeti tasfiye ve nihayet meclis çoğunluğunu elde etmek amacıyla zor kullanmak yoluyla denetimini arttırması, her türlü hak ve özgürlüğü kısıtlaması ve demokratik usullerinin dışına çıkması seçimlerin demokratik kültürüne ve siyasal etik anlayışına uygun düşmemiştir. Gerek iktidar gerekse muhalefet, tüm olanaklarını seçim meydanlarında kullanarak, daha çok mebus çıkarabilmek için birbirlerinin adaylarına sözle, yazıyla, hatta fiili saldırılarda bulunmuştu.¹⁶¹² Seçimlerinin yoğun baskı ve usulsüzlük tartışmalarının gölgesinde ve fiili tecavüzler altında yapılması, 1912 seçimlerinin siyasal tarihimizde "dayaklı-sopalı seçimler"¹⁶¹³ olarak yer almasına yol açmıştır.

1912 seçimleri, iktidar ve muhalefet aktörlerinin son siyasi kozlarını oynadıkları meşrutiyetin son çoğulcu seçimi olmuştur. İttihat ve Terakki, imparatorluğun tüm bölgelerinde seçimleri kazanabilmek amacıyla her türlü önlemi almış, baskı ve şiddet kullanmış, böylece seçim sürecini yönlendirebilmiştir. Bundan dolayı Cemiyetin otoriter gölgesi altında yapılan seçimlerde usulsüzlük ve yolsuzlukların yapılması muhalefetin eleştirilerine yol açmıştır.¹⁶¹⁴

Gerçekten seçim sürecine müdahale eden İttihatçılar ve hükümet, İtilafçıların seçim propagandaları ile faaliyetlerini önlemek için her türlü tedbiri almış ve adaylarına belli zorluklar çıkartmıştır.¹⁶¹⁵ Dolayısıyla muhalefetin bu başarısızlığı İttihatçıların siyasal popüleritesi ile orantılı değildir.¹⁶¹⁶ İttihatçıların özel çabası ve baskıcı seçim taktikleri olmasaydı, cemiyetin merkezîyetçi ve milliyetçi uygulamalarından rahatsızlık duyan dini ve etnik unsurların ile kimi çevrelerinin desteklediği liberal muhalefetin görece bir başarı elde etmesi içten bile değildi.

¹⁶¹² Güneş, a.g.m., s.469

¹⁶¹³ İttihat ve Terakki muhaliflerinden Rıza Tevfik Bey'in Büyükdada'da verdiği bir konferansı hükümet mercilerine bildirmemesi üzerine tutuklanmış, polis bu konferansı dağıtmak amacıyla "sopa" kullanması, seçimlerin sopalı seçimler olarak anılmasını getirmişti. Koçu, a.g.m., S:5, s.183. Çavdar, **Müntehibi Sani'den Seçmene**, s.10. Sopa itttihatçıların muhaliflerini susturmaları için bir simge olmuştu. Eli sopalı hitapları yanına alan İttihatçılar, sopanın nutuktan daha fazla etkili olduğunu düşünmüştü. Bu dönemde birçok muhalif ile ikinci seçmenin jandarma dairelerinde dövüldüğü dahi gündemden düşmeyen ciddi iddiaları arasında yer almıştı. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 25 Aralık 1937. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karay, a.g.e., ss.142-144

¹⁶¹⁴ Bkz. Demir, a.g.e., s.266-267 ve Birinci, a.g.e., s.154

¹⁶¹⁵ Seçim yolsuzlukları için bkz. Demir, a.g.e., s.264-277

¹⁶¹⁶ Ahmet N. Yücekök, **Siyasal Sosyoloji Açısından Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1983, s.87. Sosyalist Dr.Refik Nevzat'a göre, muhalefetin mağlup olmasının iki nedeni vardı: ikinci derece seçim usulü ve HİF'in bunu programında muhafaza etmesi ile 35.madde konusunda muhaliflerin iktidarın hedeflerini yeterince anlamamaları olmuştu. Dr.Refik Nevzat, "İkinci Derece İttihat", Beşeriyet, No:6, Haziran 1912, aktaran: Sadi, a.g.e, s.348-351

İttihatçılar, büyük oranda bu ihtimalin önüne geçmişti. Seçim müdahaleleri ve sert tedbirler sonucunda muhalefetin büyük bir kısmı meclis dışında kalmış, muhalif 100 mebusan sadece 6'sı meclise girmeyi başarabilmişti.¹⁶¹⁷ Böylece meclisteki muhaliflerin sayısı yok denecek kadar azalmış, Lütfü Fikri ve Rıza Nur Beyler gibi kişiler tasfiye edilmiş, ciddi kayıplar veren muhalefetin parlamenter usuller ve siyasi rekabet ile iktidar karşısında tutunamayacağı ortaya çıkmıştı.

İTC'nin seçim dönemini denetim altına alması ve zor kullanmak yoluyla istemediği muhalifleri büyük bir oranda meclis dışına itmeyi başarması, seçim zaferini hayli tartışmalı hale getirmişti. İttihatçıların bu seçim zaferinde sıkı örgütlenme, sivil ve askeri bürokratların desteği de önemli bir paya sahip olmuştu.¹⁶¹⁸ Buna rağmen itttihatçılar, seçimlerin demokratik çerçevede gerçekleştiğini savunmuş,¹⁶¹⁹ seçim başarısının doğal sürecin ve millet iradesinin bir yansıması olarak telakki etmişlerdi. Onlara göre, halk muhalefetsiz bir kabine istemişti. Hüseyin Cahit, Tanin gazetesindeki köşesinde” *Millet isterse Muhalefet fırkası vücut bulur, istemezse olmaz*” demişti.¹⁶²⁰

Meclisi fesheden, şaibeli ve sopalı seçimler sonucunda muhalefeti fiilen tasfiye eden İttihat ve Terakki'nin oluşturduğu yeni meclis, “tam bir iktidar meclisi” olmuştu.¹⁶²¹ İttihatçılar muhalefetsiz meclis yapısından şimdilik oldukça memnundu.¹⁶²² Ne var ki, muhalefetsiz meclis ve siyasal gelişmeler, temsili ve katılımcı rejimin işleyebilirliği ve güçlenmesi açısından sakıncalar doğurmuş, kontrolsüz iktidar yapısına müsait, tatsız ve heyecansız bir ortamın zeminini hazırlamıştı.¹⁶²³ Bu siyasal durumdan rahatsız olan bazı mebuslar muhalif bir fırkanın kurulması fikrini ortaya atmış, ancak kimse buna yanaşmamıştı.¹⁶²⁴

İttihatçıların bu başarısı ezici bir zafer olamamış, aksine “iktidarı kaybetme kaygısı” genel siyasal huzursuzluk kaynağı olmaya devam etmişti. Bu zafer, kısa

¹⁶¹⁷ 1912 seçimlerinden önce meclisi mebusan'da yer alan muhalif mebus sayısı 100'u geçmekteydi. 1912 seçimleri sonucu meclisi giren mebus sayısında tutarsız bilgiler verilmektedir. Bkz. Kayalı, a.g.m, s.1438–1439. 9 bağımsız mebus da meclise girebilmeyi başarabilmişti.

¹⁶¹⁸ Rıza Nur, aday olduğu Sinop'ta İttihatçıların aleyhinde yaptığı propagandaya rağmen mebus seçilmek için yeterli derece oy aldığını, ancak jandarmanın fiili müdahalesi sonucunda sonuçların değiştiğini iddia etmişti. Nur, a.g.e., 1, s.359

¹⁶¹⁹ Bayar, a.g.e., C:3, s.53

¹⁶²⁰ Hüseyin Cahit, “Meclisi Mebusan'da”, **Tanin**, 6 Mayıs 1328

¹⁶²¹ Kutay, a.g.e, C:17, s.9833

¹⁶²² Hüseyin Cahit, “Meclis-i Mebusan'da”, **Tanin**, 6 Mayıs 1328

¹⁶²³ Karal, a.g.e, s.75

¹⁶²⁴ **Tanin**, 16 Mayıs 1328

sürede kaygıya ve nihayet bir yenilgiye dönüştü.¹⁶²⁵ Meclis içinde oluşan yasal muhalif niteliğini kaybeden HİF politik mücadelesini parlamenter usullerin dışında sürdürmeye başladı.¹⁶²⁶ Meclis dışına çıkarılan muhalefet, politik tavrını sertleştirmiş, demokratik ve yasal olmayan bir mücadele yöntemini tercih etmeye başladı. Bu muhalefetin temellerini 1909 ve 1911’de anayasada yapılan değişiklikler ile İttihatçıların devlet teşkilatı ve siyasi yaşamı egemenlikleri altına almalarına kadar uzanan siyasal kan davası oluşturdu.¹⁶²⁷ Dolayısıyla 1912 seçimlerinden sonra illegal muhalefetin ortaya çıkmasında, diyalektik olarak İttihat ve Terakki’nin demokratik olmayan tutumu etkili oldu. Muhalifler, bu sefer İttihatçı iktidarı yıkabilmek amacıyla Arnavut mebusların aracılığıyla Arnavutları ayaklandırmayı¹⁶²⁸ ve ordu içinde destek bulmayı denedi.¹⁶²⁹

Seçimler sonrasında muhalefetin politik tercihini belirleyen ana etken İttihatçıların antidemokratik seçim usulsüzlükleri olmuş, bu mağduriyet çoğulcu sistemin sonuna kadar kullanılmıştır. Böylece İttihatçı basında gurur, muhalif basında genel olarak mağduriyet psikolojisi egemen olmaya başlamış, bu durum demokratik muhalefetin tamamen tasfiye edilmesine kadar devam etmişti.

Nihayet, seçim süresinin uzaması üzerine meclis, gecikmeli olarak 13 Mayıs 1912’de açılabilmişti.¹⁶³⁰ Yeni yasama yılında Ahmet Rıza Bey’in yerine Halil Menteşe meclis başkanlığına getirilmiş,¹⁶³¹ 7. ve 35. maddelerde yapılması düşünülen değişiklikler gerçekleştirilmişti.¹⁶³² Ahmet Rıza Bey’in Meclisi Ayan’a atanması, cemiyet içinde belli bir huzursuzluğun var olduğunu ortaya çıkarmış, İttihatçılar ile arasında ilişkilerin soğumasına neden olmuştu.¹⁶³³ İttihat ve

¹⁶²⁵ Ahmet Hilmi, a.g.e., s.30

¹⁶²⁶ Kayalı, a.g.m. s.1439

¹⁶²⁷ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s.48

¹⁶²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., s.115

¹⁶²⁹ Karal, a.g.e., s.162. Seçimlerden yaklaşık bir yıl önce İsmail Kemal Bey başkanlığında muhalif bir hizip teşkil eden muhalifler, aralarında yaptıkları görüşmelerde ikinci seçimlerde başarılı olmadıkları takdirde “umumi bir fesat, bir karışıklık” çıkarmaya karar vermişlerdi. Nitekim Arnavut isyanında bu fırsat yakalandı. Bu isyanı kışkırtmakla yasal siyasi özelliklerini kaybeden muhalefet, isyanın yaratmış olduğu anarşi ortamından faydalanmak istemiş, adeta bir ihtilal komitesi haline gelmiştir. Ayrıntı için bkz. Bayar, a.g.e, C:3, s.54 ve Ahmet Hilmi, a.g.e., s.65

¹⁶³⁰ **MMZC**, 30 Nisan 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:4, s.31

¹⁶³¹ **MMZC**, 2 Mayıs 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:5, s.43

¹⁶³² **MMZC**, 9 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:18, s.435-**MMZC**, 11 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:19, s.494

¹⁶³³ Akşin, a.g.e., s.196. Ahmet Rıza Bey, İttihatçıların hükümetlerin iç işlerine karışmasına, subayların siyasetle ilgilenmesine karşıydı. Bunun yanı sıra, İttihatçıların Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi öteki partileri fazla ciddiye almasını eleştirmeye başlamış, nihayet, Cemiyetin yayınladığı tüzüğe

Terakki'nin bu görev değişimi, mevcut politik tutumunu değiştirdiğini, özgürlükçü idealler ile meşrutî misyonundan iyice koptuğunu göstermesi bakımından önemli bir gelişme olmuştu. Bundan dolayı kamuoyunda saygınlığını iyice yitiren İttihat ve Terakki'den istifalar görülmeye başlamış ve fırkanın dayanabileceği tek gücün ordu içindeki parlak zabıtların olduğu anlaşılmıştı.¹⁶³⁴

3.2.6. Arnavutluk Ayaklaması ve Muhalefetin Rolü

Sopalı 1912 seçimlerinden sonra İttihatçılar zor ve hile yoluyla ile muhalefeti önemli oranda meclis dışında bırakmayı başarmış, ancak iç ve dış gelişmelerinin de etkisiyle meclis dışında hırçınlaşan yeni bir muhalefet olgusuyla karşılaşmıştı. Trablusgarp Savaşı tüm hızıyla devam ederken, özellikle savaş halinde bulunan İtalya ve Yunanistan'ın Arnavutluk bölgesinde büyüyen soruna müdahalelerde bulunması terör ortamını tırmandırmıştı.

Arnavutluk sorunu, 1908 ihtilaliyle iktidara gelen İttihat ve Terakki'nin merkezileşme ve tekelci yaptırımları karşısında iyice tırmanmış, bölge insanın ayrılıkçı duygularını ön plana çıkarmıştı. Ancak sorunu gündeme getiren etkenler, Arnavut mebusların meclis dışına itilmesi¹⁶³⁵ ve muhalefetin cemiyeti kamuoyunda yıpratmak amacıyla yaptığı kışkırtıcı propaganda olmuştu. Olayların tırmanmasında etkili olduğu bilinen ünlü muhalif Rıza Nur¹⁶³⁶ iktidarın yasal yollarla devrilemeyeceğini anlamış,¹⁶³⁷ nihayet ihtilalcı yöntemlere başvurmak amacıyla isyancıların önde gelenlerinden Arnavut mebus Hoca Sait ile sürekli telgraflaşmış¹⁶³⁸ ve Arnavutluk'ta hükümet karşıtı bir isyan başlatmak amacıyla Yakovalı Rıza Paşa ile anlaşmıştı. İttihat ve Terakki iktidarından kurtulmak amacıyla Arnavutlarla anlaşmasını vurgulayan Rıza Nur, Trablusgarp Savaşı'nın siyasal bunalımı artırdığı bu

aykırı davranmaya devam etmesi ve tehditler alması sonucu fazla tutunamayacağını düşünmüş ve nihayet istifa etmişti. **Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, Cumhuriyet, Haziran 2001, s.53

¹⁶³⁴ Koçu, a.g.m, S:5, s.183

¹⁶³⁵ Birinci, a.g.e., s.164. Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., s.112-115. Cemalettin Efendi, a.g.e, s.76-78. İttihatçı Hüseyin Cahit, isyanın seçim sonuçları ile bir ilgisinin olmadığını savunmuştu. Hüseyin Cahit, "Arnavutluk ve İttihat ve Terakki", **Tanin**, 1 Eylül 1328

¹⁶³⁶ Menteşe, a.g.e, s.146-147;

¹⁶³⁷ Nur, a.g.e., C:1,s.341

¹⁶³⁸ **Tanin**, 18 Temmuz 1328, aktaran: Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:171, s.230

dönemde zor durumda bulunan cemiyetin son bir darbe ile devrileceğine inanmıştı.¹⁶³⁹

Rıza Nur'un dışında Şerif Paşa ile Prens Sabahattin Bey de isyanın büyümesinde etkili olmuş ve önemli ölçüde desteklemişlerdi.¹⁶⁴⁰ İsmail Kemal Bey'in beyanatına göre, Prens Sabahattin asilerle ittifak yapmak adına Halaskar liderleri dediği sahte üniformalı bazı adamlarını isyan bölgesine göndermişti.¹⁶⁴¹ Arnavut asileri bazı delegeler göndermek suretiyle İtilafçılar ile ittifak kurmak istemiş,¹⁶⁴² ancak fırka içinde başını Fuat Paşa ile Lütfü Fikri Bey'in çektiği bir grup, siyaset dışı gördükleri bu duruma cephe almışlardı.

İttihat ve Terakki'nin uzlaşmaz tutumu ve merkezîyetçi zihniyeti karşısında 1911 yılı sonlarında Arnavut muhalefetinden İsmail Kemal Bey'in öncülüğüyle İstanbul'da toplanan Arnavut aydınlar, genel bir isyan hareketinin düzenlenmesi kararı almıştı. Bu doğrultuda isyanın alt yapısı ile maddi olanaklarını yaratmak amacıyla İsmail Kemal Avrupa'ya¹⁶⁴³ Hasan Priştina ise, Kosova'ya gitmişti. Bu süreç meclisin dağıtıldığı ve seçim hazırlıklarının yapıldığı döneme rastlamıştı. İsyân ile karşı savaş açabilmek için besa(yemin) etmişlerdi.¹⁶⁴⁴ Nihayet ayaklanmaya başlayan Arnavut asilerini Priştine mebusu Hasan Bey, Necip Draga ve Sinop kalesinden dönen Yakovalı Rıza ve İsa Bolatin gibi başkanlar yönlendirmişti.¹⁶⁴⁵ Bununla yetinmeyen bu mebuslar ve yandaşları ilan ettikleri bir beyannamede “(...)Osmanlılığın haklarını korumak ve hakiki meşrutiyeti korumak amacıyla ortaya atıldıklarını” bildirmişlerdi.¹⁶⁴⁶

Bu dönem boyunca Arnavutluk isyanı iç ve dış siyasal gelişmeleri etkilemeye devam etmiş, meclis'te sert tartışmaların yaşanmasına yol açmıştı. Berat mebusu

¹⁶³⁹ Nur, **Hayat ve Hatıratım, Cilt:2**, s.377–378. Bununla yetinmeyen muhalifler, Bahriye'den sağladıkları üç torpidonun yanı sıra topladıkları silahlarla bir takım askeri tabiiyelileri, Melamilerden bir grup sivil ve zabıt ile bazı Boşnakları silahlandırdı. Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf**, s.65

¹⁶⁴⁰ Rıza Nur, isyanı çıkartmak için Prens'ten para temin ettiğini aktarmıştır. Bkz. Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf**, s.63. Ahmet Hilmi, a.g.e., s.33. Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 30 Aralık 1937

¹⁶⁴¹ Ahmet Hilmi, a.g.e., s.33. Muhaliflere maddi yardımda bulunan Prens Sabahattin Bey, Rıza Nur aracılığıyla Nazım ve Kamil Paşalar ile sürekli haberleşmiş, görüş alışverişinde bulunmuştu.

¹⁶⁴² Bayar, a.g.e., C:3, s.59

¹⁶⁴³ İsmail Kemal Bey'in Atina'daki faaliyetleri ve hazırladığı plan için bakınız. Banu İşlet Sönmez, a.g.e., s.205-206. İsmail Kemal Bey, Atina'da yaptığı mulakatta, İttihatçıları meclisin feshi ile Abdülhamit istibdatına özenen oligarşik bir rejim kurduklarını savunmuş, ancak iddiaların aksine amacının isyan çıkarmak olmadığını dile getirmişti. “İsmail Kemal Bey'in Mugalatası”, **Tanin**, 22 Kanunisanı 1912, aktaran: Çelik, a.g.e, s.181–182

¹⁶⁴⁴ Sönmez, a.g.e., s.193

¹⁶⁴⁵ Ahmet Hilmi, a.g.e, s.33

¹⁶⁴⁶ Bayar, a.g.e, C:2, s.112–113

Süreyya Bey, Arnavutluk'taki olaylar hakkında Dahiliye Nazırı'nın cevaplaması için önerge vermişti.¹⁶⁴⁷ Süreyya Bey, bölgedeki olayların bir isyan olmadığını, hükümetin orantısız güç kullanmasına ve bazı yanlış uygulamalarına karşı hak ve taleplerde bulunan bir kıpırdanma olduğunu savunmuş, buna itiraz eden İttihatçılar ise, kendisini hükümete iftira atmakla suçlamıştı.¹⁶⁴⁸ Hükümet, Arnavut mebusların tüm itirazları ile iddialarını redederek bölgede varolan iğtişası önlemeye ve güvenliğe sağlamaya çalıştığını savunmuştu. Meclis'te Arnavut mebuslar, isyanı ve isyancıları açıkça savunmuş, örneğin Müfid Bey(Ergiri), “*Arnavutluk isyanının meşru olduğunu*” iddia etmiş, buna karşılık İttihatçı Sadık Bey “*Onların canı olduğunu*” söylemiş, bunun üzerinde yapılan tartışmalarda Süreyya Bey(Berat), “*Cani senin ulusundur*” diyecek kadar sert konuşmuştu.¹⁶⁴⁹

Böylece Arnavutluk bölgesinde muhalif siyasetçi, asker ve mebusların teşvikleriyle yaygınlaşan isyanın İttihat ve Terakki iktidarına ve yönetim anlayışına karşı gelişen bir tepki olduğu kısa sürede ortaya çıkmış oldu. Bağımsızlık duygularını da içine barındıran isyanın İttihatçılara ve yönetim anlayışlarına bir reaksiyon olduğunu muhalifler ve muhalif basın da dile getirmeye başlamıştı. Muhalif İfham gazetesi, isyanın hükümetin öteden beri gelen hatalarının bir sonucu olduğunu açıkça teyit etmişti.¹⁶⁵⁰ Bunun farkında olan İttihat ve Terakki yönetimi, olayın iktidarlarını tasfiye edebilecek boyutlara ulaşmasını engellemek için gerekli tedbirleri almış ve siyasal nedenlerden kaynaklanan sorunu askeri yöntemlerle çözüme yoluna gitmişti. Olayın arkasında sivil muhaliflerin yanı sıra Halaskar Zabitan desteğinin bulunması ve kimi zabitlerin 1908 meşrutiyeti öncesine banzer şekilde dağa çıkması korkuların büsbütün artırmıştı. Bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan Halaskaran Zabitan Grubu'nun siyasal gündeme girmesi ve İttihatçı iktidarı tehdit eder hale gelmesi, buhranı artırmış, Arnavutlukta kaosu tırmandırmıştı. Bu iki politik olay, iktidara karşı birbirini besleyen iki gelişme olduğundan ilerdeki bölümlerde işlenecektir.

¹⁶⁴⁷ MMZC, 25 Nisan 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:2, İ:28, s.126

¹⁶⁴⁸ MMZC, 25 Haziran 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:28, s.134–136. Mehmet Şahin Bey gibi mebuslar, olayları Arnavutların seçimlerinde tazyik edilmesine bağlamıştı. MMZC, 25 Haziran 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:28, s.137. Hacı destan, İttihatçıların aksine İtilafçıların bir takım usulsüzlüklerde bulunduğunu, seçimlerde fesat çıkardıklarını, kendi seçmenlerini aldattıklarını iddia etmiş, kendilerinin ise, meşru bir yol izlediklerini savunmuştu. MMZC, 25 Haziran 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:28, s.147

¹⁶⁴⁹ MMZC, 17 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:43, s.548

¹⁶⁵⁰ İfham, 22 Haziran 1328, Alkan, a.g.e., s.127

3.2.7. 1912 Seçimleri Sonrası Genel Durum: Sait Paşa Kabinesi

1912 seçimlerin hemen sonra meclisin yeni döneminin açılmasıyla kabinede birtakım değişiklikler yapılmış ve birçok İttihatçı önemli görevlere getirilmişti. Bu kabinenin ilk icraatı Kanun-u Esasi'nin 35.maddesini değiştirmek olmuştu. İttihatçılar, böylece bu madde değişikliği ile muhalefetin direnişini önemli ölçüde kırmış, ancak iktidarı kaybedebilme tehlikesini tam anlamıyla atlatamamıştı. İttihatçıların gölge kabinesi Sait Paşa hükümeti, muhalefetin önünü almak ve iktidarına olası karşıt eylemleri engellemek amacıyla yaptığı ikinci değişikliği “İçtimai Kanunu”nda gerçekleştirmişti. Bu yasa, her türlü siyasal gruplaşmayı, miting, gösteri ve toplantıyı engellemeyi veya denetim altına almayı amaçlamıştı.¹⁶⁵¹

İttihat ve Terakki'nin zora dayalı hibeli seçimler sonucunda istemediği muhalifleri meclis dışına itmesi ve meşru olamayan yöntemlerle meclis içi muhalefeti ezmesi, illegal bir siyasal sürecin başlamasına uygun zemin hazırlamıştı.¹⁶⁵² Dolayısıyla muhalefet, seçim yoluyla ele edemediği iktidarı devirebilmek için başka alternatifler peşine düşmüş ve ittihatçıvari yöntemlerle ihtilal ve darbe yapmayı ön plana almaya başlamıştı.¹⁶⁵³ Bu amacına ulaşmak amacıyla İttihat ve Terakki'nin kötü bir anını beklemeye başlamış, nihayet Arnavutluk isyanının yaratmış olduğu kargaşa ortamında teşkil ettiği Halaskar Grup yoluyla orduyu ele geçirmek istemişti.¹⁶⁵⁴

Asker-siyaset ilişkilerine belli bir düzen vermeyi amaçlayan Halaskar Grubu'nun asıl hedefi, İttihatçıları iktidardan uzaklaştırmak ve Kamil Paşa gibi liberal bir ismin başkanlığında yeni bir kabinenin kurulmasını sağlamaktı. Bu hedefine ulaşmak için ilerde görüleceği üzere asi Arnavutlar ile ortak hareket etmiş, Osmanlı siyasal gündemi etkilemiş ve kabine bunalıma yol açmıştı. İttihatçılar, Halaskar Zabitanların iyice gündeme getirdiği ordu-siyaset ilişkilerini düzenlemek amacıyla konuyu meclis gündemine getirmiş, ancak yasa tasarısı kabine içinde görüş

¹⁶⁵¹ **MMZC**, 28 Mayıs 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:12, s.247. Madde şöyle idi: “Açık yerlerde gerçekleşecek toplantı, memleketin huzur ve sükunetini muhafaza etmek amacıyla hükümet tarafından menedilebilir.”

¹⁶⁵² Lewis, a.g.e, s.222

¹⁶⁵³ Akşin, a.g.e., s.199–200

¹⁶⁵⁴ Bayar, a.g.e, C:2, s.104

ayrılıklarına yol açmıştı. Yasanın mimarı Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın istifası kabine içindeki bu çatışmanın bir yansıması olmuştu.¹⁶⁵⁵

İttihatçıların artık tasfiye etmek istediği Mahmut Şevket Paşa'yı hükümetten çıkarmak için ilk girişim Posta ve Telgraf Nazırı Talat Bey ve arkadaşlarında gelmişti. Nihayet beklenen fırsat, Levazımat-ı Umumiye Başkanı İsmail Hakkı Paşa'nın ordu iaşesi konusunda yolsuzluklar yapıldığını iddia etmesiyle yakalandı. İttihatçı Emanuel Karasu ve İsmail Canbolat, Talat Bey'in tensib ve ısrarı üzerine fırka grubuna bir önerge verdi. Böylece İttihatçıların Mahmut Şevket Paşa'yı hükümetten düşürmek istedikleri iyice ortaya çıkmış oldu.¹⁶⁵⁶ Ancak, Paşa'nın padişah ile sıkı ilişkilere sahip olması bu ihtimali azaltıyordu. Padişahın ikna edilebilmesi için Talat Bey başkanlığında İttihatçı bir heyet, saray başkâtibi Halit Ziya ve başmabeyincisi Lütfü Simavi ile görüştü.¹⁶⁵⁷ Nihayet, İttihatçıların yoğun baskıları ve padişahın ikna edilmesi sonucunda Paşa 26 Haziran 1912 istifa etmeye yanaştı.¹⁶⁵⁸

Mahmut Şevket Paşa'nın yerine uygun bir ismi bulmakta zorlanan İttihatçılar,¹⁶⁵⁹ Harbiye Nezareti'nin başına geçici olarak Bahriye Nazırı Hurşit Paşa getirdi.¹⁶⁶⁰ Görevi, İttihatçıların yoğun ısrarı karşısında istemeden kabul eden Hurşit Paşa, İtilafçılara her türlü yardımda bulunan,¹⁶⁶¹ 6 Temmuz'da Halaskarların evrakını padişaha götürülen biriydi.¹⁶⁶² Dolayısıyla Hurşit Paşa'nın vekâleten Harbiye Nezaretinin başına getirilmesi muhalefetin faaliyetlerini yoğunlaştırmasına yol açtı.¹⁶⁶³ Ancak kısa bir süre sonra Hurşit Paşa'nın istifa etmesi ile Harbiye Nezareti'nin yanı sıra Maliye Nezareti'nin boş kalması, Arnavutluk bölgesindeki

¹⁶⁵⁵ Galip Vardar, **İttihat ve Terakki içinde Dönenler**, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, Ocak 2003, s.125–126. Kabinedeki uyuşmazlık için bkz. Cavit Bey'in Meşrutiyet Devrine Ait Hatıraları, **Tanin**, 4 İkinciteşrin 1943

¹⁶⁵⁶ Vardar, a.g.e, ss.93–98

¹⁶⁵⁷ Simavi, a.g.e., s.204

¹⁶⁵⁸ **Tanin**, 14 Haziran 1328

¹⁶⁵⁹ Yalçın, **Tanıdıklarım**, s.75

¹⁶⁶⁰ Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları 3 "Harbe Devam Mı Edecektik, Yoksa Sulh Çaresi Mi Arayacaktık?", **Hayat Dergisi**, S:3, 9 Ocak 1964

¹⁶⁶¹ Süleyman Nazif, **Yıkılan Müessesese**, s.9–13

¹⁶⁶² Hurşit Paşa, a.g.m, S:5, s.11

¹⁶⁶³ Menteşe, a.g.e., s.148

isyanın tırmanması ile Halaskarların baskıları siyasi kaosa yol açtı.¹⁶⁶⁴ Bu gelişme, iktidarı devirmek isteyen muhalifleri iyice cesaretlendirdi.¹⁶⁶⁵

Çaresiz durumda kalan İttihatçılar, harbiye nazırlığı için Nazım Paşa'ya dahi teklif götürmüştü. Nazım Paşa, İdar-i Örfiye'nin kaldırılmasını, bütün siyasi tutukluların serbest bırakılmasını, Arnavut İsyanı'na katılanların taleplerinin dikkate alınmasını istemiş, fakat dördüncü şartta anlaşma sağlanamayınca bu karardan vazgeçmişti. Nazım Paşa, bir başkumandanlık vekâletinin kurularak, bu görevin yetki alanının Harbiye Nezareti'ne bağlanmasını istemişti. Bu talep, padişahın başkumandan olması nedeniyle anayasal sorun yaratabilirdi.¹⁶⁶⁶

Siyasal bir kriz haline gelen Bahriye Nazırlığı için bu sefer teklif Birinci Ferik Abdullah Paşa ve eski Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa'ya yapılmış, ancak Hurşit Paşa'nın bu isimlere karşı çıkararak istifa etmesi hükümeti güç kaybına uğratmıştı. Hükümet içinde deliğin gün geçtikçe büyüdüğü bu dönemde İttihat ve Terakki, iktidarını tasfiye etmek isteyen "Halaskar Zabitan Grubu" adında bir oluşumla uğraşmak zorunda kaldı.

3.4. ASKER-SİYASET İLİŞKİSİ

Meşrutiyet dönemi boyunca ordu mensuplarının siyaset ile ilgilenmeleri, iktidar-muhalefet ilişkileri ve iktidarın meşruiyeti açısından önemli bir tartışma konusu olmuştu. Askerlerin sivil yaşamın dışında yer almasını talep eden kesimler, sadece muhalefet içinden değil, İttihat ve Terakki'nin kendi içinde de ortaya çıkmıştı. Ancak iktidarı temsil eden İttihatçılar, meşrutiyet dönemi boyunca siyasi konumları ile meşrutiyet kazanımlarını korumak amacıyla ordu desteğine dayanma ihtiyacı duymuştu.¹⁶⁶⁷ 31 Mart Olayı'nda görüldüğü üzere ordu desteği olmadan iktidarda tutunamayacağını anlayan İttihat ve Terakki, iktidar mücadelesinde "Truva atı" durumuna gelen bu desteği kaybetmek istemediğinden asker-siyaset birlikteliğine karşı çıkmamış, hatta bu yönde yapılan eleştirileri pek dikkate almamıştı.¹⁶⁶⁸ Nitekim

¹⁶⁶⁴ Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları, **Hayat Dergisi**, Sayı:1, Ocak 1964. Ayrıca bkz. E.Z.Karal, a.g.e., s.170-171

¹⁶⁶⁵ Bayar, a.g.e., C:2, s.125

¹⁶⁶⁶ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:168, s.181

¹⁶⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., s.65

¹⁶⁶⁸ Hüseyin Cahit, "Askerler ve Cemiyet", **Tanin**, 13 Teşrin Evvel 1325

Mahmut Şevket Paşa'nın divanı harp yargılamalarından sonra hazırladığı programda “orduyu siyaset dışında tutmayı” esas alan düzenlemesi, cemiyet içinde bazı unsurlar ile İttihat ve Terakki yanlısı askerlerin tepkisine maruz kalmıştı.¹⁶⁶⁹

Ordu mensuplarının siyasi partilere girmesi veya siyaset ile ilgilenmesi, iktidar-muhalefet ilişkilerinin ordu içine sirayet etmesiyle sonuçlanmış, ordunun siyasallaşmasını ve belli hiziplere bölünmesini getirmişti.¹⁶⁷⁰ İttihatçı Hüseyin Kazım, bu durumun oluşmasında veya yerleşmesinde orduyu siyasetin dışına çıkarabilecek güce sahip olduğunu söylediği Mahmut Şevket Paşa'yı suçlamıştır.¹⁶⁷¹ İkinci meşrutiyet döneminin siyasal yaşamında önemli bir konuma sahip olan ordu, iktidar-muhalefet kutuplaşmasında tercihini iktidarı temsil eden ittihatçılardan yana kullanmıştı. Bu durum muhalefet tarafında rahatsızlık yaratmış, eleştirilerin yükselmesine neden olmuştu.¹⁶⁷² İttihat ve Terakki'nin 1909 kongresinde Trablusgarp delegesi Mustafa Kemal'in güdeme getirdiği bu sorun, nihayet “ordunun siyasetten çekilmesi” yönünde karara bağlanmış, ancak uygulanmamıştı.¹⁶⁷³

1912 seçimlerinde ordu içinde birçok kesiminin seçim sonuçlarını İttihat ve Terakki lehinde değiştirmek için faaliyetlerde bulunması, muhalefetin yasal olmayan yöntemlerle elimine edilmesi, ordu içinde “asker-siyaset” ilişkisinden rahatsız olan

¹⁶⁶⁹ Merkezi Umumi üyelerinde Dr.Bahaeddin Şakir, Üsküdar kulübünde verdiği bir konferansta bu rahatsızlığı açıkça dile getirmişti. Mahmut Şevket Paşa, Dr.Bahaeddin Şakir'i Harbiye Nezareti Hareket Ordusu Karargahına çağırarak suretiyle kendisine yönelik eleştiri ve dedikodular hakkında açıklamalarda bulunmak zorunda kalmıştı. Ancak Paşa, hakkında çıkan söylentileri ne kadar açıklamak istediye de, kuşkuları tam olarak gideremedi. Bu sıralarda cemiyetin Manastır şubesinin başında bulunan Miralay Sadık Bey, Merkezi Umumi'nin kendisini izole ettiğini düşünmüş ve ordu içinde hoşnutsuz bazı subayları kendi evinde toplamak suretiyle Merkezi Umumi aleyhinde faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. Üstelik Mahmut Şevket Paşa'yı sık sık ziyaret etmesi kuşkuların artmasına yol açmıştı. Paşa'nın “askeri bir parti” peşinde olduğunu dahi iddia ediliyordu.

Mahmut Şevket Paşa'nın bu dönemde Merkezi Umumi'ye gönderdiği bir haberde, daha çok Sadık Bey'i oyalamak ve Merkezi Umumi aleyhinde faaliyetlerde bulunmasını engellemek istediği ortaya çıkınca hakkındaki kuşkular azalmış, ancak öldürüldüğü güne kadar bazı kuşkuların canlı kalmasını önleyememişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Şakir, a.g.e, s.64-65. Ayrıca bkz. Alkan, a.g.e., ss.117-120

¹⁶⁷⁰ Bayar, a.g.e, C:2, s.117. Ordu-siyaset ikiliğinin yarattığı kutuplaşmanın II. Ordunun bulunduğu Edirne'de yarattığı askeri huzursuzluk ve kalkışma için bkz. İsmet İnönü, a.g.e., s.61-62

¹⁶⁷¹ Hüseyin Kazım Kadri, **10 Temmuz İnkılabı**, s.38. Ne var ki, 31 Mart Olayı'nın bastırılmasından sonra Mahmut Şevket Paşa'nın önlenemeyen yükselişinde İTC'nin desteği hayati bir öneme sahip olmuştu. Ordudaki siyasi etkinlik ve siyasetteki ordu desteği birbirini tamamlayan parçalardı. Ordu desteği olmadan İttihatçı cemiyetin tutunması veya İttihatçıların etkisi olmadan Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığa kadar yükselmesi imkanı zor olaylardı. Hatta ittihatçıların ordu içindeki etkisi veya gücü, orduyu siyasetin içine çekmekte payı büyük olan Mahmut Şevket Paşa'yı aşabilecek yetkinlikte olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁶⁷² Ordu-siyaset ilişkileri konusunda muhalefetin kudretli ismi Prens'in görüşleri için bkz. Prens Sabahattin,a.g.e., ss.199-202

¹⁶⁷³ İsmet İnönü, a.g.e., s.81

bazı kesimleri de harekete geçirmişti.¹⁶⁷⁴ Nitekim orduda zabitler arasında varolan görüş ayrılıkları ve çekişmenin yanı sıra İttihatçılara muhalif olan askeri bir zümrenin şekillenmekte olduğu biliniyordu.¹⁶⁷⁵ Bu farkındalıkla İttihat ve Terakki, kendine yakın bulduğu zabitleri desteklemiş, onları Mason cemiyetine kaydetmekle kontrol altına almış, böylelikle orduyu iktidar varlığının sigortası yapmaya çalışmıştı.¹⁶⁷⁶

3.4.1. Muhalif Askerler: Halaskar Zabitan Grubu

Trablusgarp Savaşı'nın yanı sıra giderek tırmanan Arnavutluk isyanı ile beraber Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadaretin başına geçmesini takiben, İttihat ve Terakki'nin siyasal ve moral güç açısından orduya dayanmasından rahatsızlık duyan bazı subaylar, Resneli Niyazi'nin dağa çıkmasına benzer şekilde Arnavutluk bölgesinde dağa çıkarak hükümeti protesto etmişlerdi. “3.Meşrutiyeti” ilan edecekleri havasında olan bu subaylar, büyük ölçüde 31 Mart Olayından sonra taşradaki ordulara atanmış kişilerden oluşuyordu.

Arnavutluk'taki isyanın teröre dönüştüğü sıralarda, Mayıs-Haziran aylarında Halaskar Zabitan Grubu adında muhalif askeri bir güç, siyasal mücadele alanında kendini hissettirmeye başlamıştı.¹⁶⁷⁷ Değinildiği üzere demokratik ve meclis içinden olmayan, fakat askeri ve gizli olan bu muhalefetin ortaya çıkmasında, İTC'nin muhalifleri büyük oranda meclis dışına itmesi ve meclis içi muhalefeti ezmesi önemli bir etkene sahipti.¹⁶⁷⁸ İttihatçıların iktidarlarını koruyabilmek amacıyla muhalifleri baskı ve zor kullanmak yoluyla meclis dışına itmesi,¹⁶⁷⁹ ordudaki muhalif zabitlerin tepkisine¹⁶⁸⁰ ve cemiyete cephe almalarına yol açmıştı. Bu grup, siyasal hırsın iktidar

¹⁶⁷⁴ Yücekök, a.g.e., s.86

¹⁶⁷⁵ Ordu içinde huzursuzluk hakkında daha önce haber alındığını dile getiren Hüseyin Kazım Kadri, olası bir tehlikenin önünü alabilmek amacıyla Talat Bey'i uyardığını, ancak olumlu bir cevap alamadığını aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadri, a.g.e., s.39–40

¹⁶⁷⁶ Birinci, a.g.e., s.167

¹⁶⁷⁷ Halaskar Zabitan Grubu, Mahmut Şevket Paşa ve Sadrazam Sait Paşa'nın istifasını sağlayabilecek, İttihatçıları muhalefete geriletebilecek kadar ikinci meşrutiyet dönemi siyasal gelişmelerini etkileyen ve değiştiren önemli bir olgu olduğundan ayrı bir çalışmayı gerektirecek kadar önemli bir araştırma konusudur.

¹⁶⁷⁸ Lewis, a.g.e., s.222

¹⁶⁷⁹ Ayaklanma sırasında Selanik'teki konsoloslardan biri Hüseyin Kazım Kadri'ye şunları söylemişti: “Arnavutluk'ta muhalif çıkarılmadı... Siz onları meclis'ten kovdunuz, fakat onlar da Arnavutluğu ihtilale verip sizi Makedonya'dan kovacaklar!” demişti. Kadri, a.g.e., s.98–100

¹⁶⁸⁰ Turfan, a.g.e., s.217

mücadelesi ile muhalefet kıvılcımlarının orduya sirayet ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Halaskarlar gücü, ittihatçıların tekeli zihniyeti ve uygulamalarından, ordunun siyaset üzerindeki etkisi ile askeriyenin politikanın içine çekilmesinden hoşnutsuz bir kesimi temsil etmişti. Muhalefetin siyasal talep ve tezlerini savunan grup, tüm muhalefet unsurlarının öteden beri talep ettiği, meşrutiyet rejimini yanlış uygulamakta olan İttihat ve Terakki'nin siyasal yaşamdan tamamen çekilmesi, ordunun İttihatçılık fikrinden ve siyasetten uzaklaştırılması ve Kamil Paşa'nın başkanlığında yeni bir kabinenin kurulması gibi görüşleri savunmuşlardı.¹⁶⁸¹

Meşrutiyetin çoğulcu döneminde İTC karşısında muhalefetten iktidara uzanan ciddi bir politik gücün yanı sıra Halaskar Zabitanların siyaset arenasında görülmesiyle politik mücadele alanı iyice genişlemişti. Bu grubu büyük bir sevinçle karşılayan ve askeri destek olmadan iktidar olamayacaklarını anlayan İtilafçılar¹⁶⁸² grubun söylem ve eylemlerini desteklemiş, ancak fiili bir ilişki kurmaktan kaçınmıştı.¹⁶⁸³ Sadaretin başına geçen Gazi Ahmet Paşa ise, muhalif askerleri korumakla kalmamış, onlarla işbirliği yapmış, önemli görevlere getirmeye özen göstermişti.¹⁶⁸⁴ İttihatçılar, böylece liberaller ile kabine muhalefetine yanı sıra ordu içinden gelen muğlak bir muhalefet ile karşılaştı.

Halaskar Zabitan Grubu sadece ordu-siyaset ilişkisine karşı çıkan askerler olarak düşünmemek gerekiyor, grubun önemli bir sivil kanadı da bulunuyordu.¹⁶⁸⁵ Gurubun önderi Kolağası Hilmi Bey zannedilmiş, ancak hareketin asıl önderi Binbaşı Kemal (Şenkıl) Bey olmuştu.¹⁶⁸⁶ Kısa sürede yayılan gruba yüksek rütbeli paşa ve zabitelerin yanı sıra Mirliya Ferit¹⁶⁸⁷ ve Nazif Paşalar da katılmıştı.

¹⁶⁸¹ Ayrıntılı bilgi için Halaskar Zabitan Grubu'nun Hurşit Paşa'ya ulaştırdığı beyannamesine bkz. Hurşit Paşanın Kabine Hatıraları, "Halaskar Zabitan Grubunun Beyannamesi", **Hayat Dergisi**, Cilt:1, Yıl:8, Sayı:5, 23 Ocak 1964, s.11. Ayrıca bkz. Kadri, a.g.e., s.98-99 ve Bayar, a.g.e, C:2, s.362. Aksi görüşü savunan Hasan Amca ise, belli bir hedef, usul ve disiplini olmayan Halaskar Grubu'nun İttihatçıları iktidardan uzaklaştırma gibi bir amacının ötesinde sadece ordunun siyaset ile ilgilenmesini önlemeye çalıştığını savunmaktadır. Amca, a.g.e, s.106

¹⁶⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Turfan, a.g.e., s.219-220

¹⁶⁸³ Kayalı, a.g.m., s.1439

¹⁶⁸⁴ Simavi, a.g.e, s.212

¹⁶⁸⁵ Grubu teşkil edenler için bkz. Kuran, a.g.e, s.565

¹⁶⁸⁶ Birinci, a.g.e., s.168. Jurnallerle ilgili komisyonda görev alan Turgay Asaf, ele geçen bir kağıtta Nazım Paşa'nın Halaskaran Zabitan Grubu'nun başı olduğuna dair bilginin olduğunu aktarmaktadır. Asaf, a.g.e., s.19

¹⁶⁸⁷ Mirliya Ferit Paşa, Mütareke döneminde Damat Ferit Paşa tarafından Harbiye Nezareti'nin başına getirilecekti.

Halaskar Zabitan Grubu, asker-sivil tartışmaları, İttihatçıların tekelci zihniyeti ile Arnavutluk'taki ayaklanmanın bir sonucuydu. Grup, isyan bölgesi olan Arnavutluk'a asker sevkıyatı sırasında itaatsizlik gösterenlerden oluşmuştu. Bunlar, Arnavutluk bölgesinde isyan çıkarmak suretiyle ordu-siyaset ilişkisine son vermeyi ve İttihat ve Terakki'yi hükümetten çekilmeye zorlamak istemişlerdi.¹⁶⁸⁸ Bu hedefine ulaşmak ve İttihat ve Terakki'nin ordu ile ilişkilerini kesebilmek amacıyla ünlü muhalif asker Nazım Paşa ile işbirliği yapmayı düşünmüşlerdi.¹⁶⁸⁹

Muhalif askerlerin konumuz açısından önemi, bu muhalif grubun arkasında İttihatçı iktidardan hoşnut olmayan kesimlerin var olmasıdır. Ancak bu konu hayli tartışmalıdır. Genel kanı Prens Sabahattin Bey'in de bu muhalif askerleri desteklediği¹⁶⁹⁰ hatta grubun beyannamesini kendisinin bastığı yönündedir. Başka bir görüşe göre, Halaskar Grubu'ndan Kemal Bey(Paşa), Kleantri Scaliyeri adlı bir Rum siyasetçinin aracılığıyla Prens Sabahattin ile ilişkiye geçmiş, hükümeti devirme arzularını açıklamıştı.¹⁶⁹¹ Grubun kurulması için ilk toplantının Kurmayyarbay Gelibolulu Kemal'in başkanlığında Prens Sabahattin'in Kuruçeşme'deki korusunda yapılması¹⁶⁹² bu kanıyı desteklemiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan Melamiler Şeyhi Terlikçi Salih Efendi ile elemanları da bu oluşuma dahil olmuş, Sadık ve Gümülcineli İsmail Bey ise, grubu desteklemişlerdi.¹⁶⁹³ Buradan hareketle iki kesim arasında belli bir korelasyon olduğunu gösterse de muhalif askeri grubun HİF adına hareket ettiğini söylemek doğru olmayacaktır.¹⁶⁹⁴ Bu dönemde İtilafçıların muhalif askerleri gönülden

¹⁶⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Ziya, a.g.e., C:3, s.44–45; Muhalefetin önde gelen bir ismi, Arnavutluk ayaklanmasındaki amacın, İttihat ve Terakki yönetimini iktidardan uzaklaştırmak olduğunu savunmuştu. **Tanin**, 21 Ağustos 1328

¹⁶⁸⁹ Süleyman Nazif, Nazım Paşa'nın Halaskar ile ortak hareket ettiğini iddia etmiştir. Süleyman Nazif, a.g.e, s.12. Ancak grup ile anlaşan Nazım Paşa, Büyük Kabine dönemindeki görevi sırasında sözünde durmamıştır. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım, Cilt:2**, s.374

¹⁶⁹⁰ Prens Sabahattin yakın adamları arasında yer alan Ahmet Bedevi Kuran, Prens ile ve yakın adamı Satvet Lütfü'nün bu grubu desteklediklerini ve yardımda bulunduğunu aktarmaktadır. A.B.Kuran, **İnkılap Hareketleri**, s.565; Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf**, s.63. Prens Sabahattin ile halaskar arasında bağlantısı için bkz. Ahmad, a.g.e., s.134 ve s.138

¹⁶⁹¹ Avcioğlu, a.g.e, s.94

¹⁶⁹² Amca, a.g.e., s.104. Rıza Nur, Prens Sabahattin ile yaptığı görüşmeyi kabul etmiş, bu görüşmeden sonra Halaskar Zabitan Grubu'nu teşkil ettiklerini aktarmıştır. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım, 1**, s.365

¹⁶⁹³ Miralay Sadık Bey'in ordu içinde var olduğuna inanılan gücünden faydalanmak isteniyordu. Miralay Sadık Bey, ordu içinde "Melami Zabitan" dediği kuvvetlerinin olduğunu söylüyordu. Ancak Rıza Nur, Sadık Bey'in ordu içerisinde herhangi bir etkisinin olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nur, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu...**, s.20, 35 ve 49

¹⁶⁹⁴ Kuran, a.g.e., s.566; Rıza Nur da aynı görüştedir. Rıza Nur, a.g.e., s.66

desteklediklerini, ancak İTC'nin daha fazla tepkisini çekmemek için doğrudan ve fiili bir ilişki kurmaktan özellikle kaçındıkları gözlenmiştir.¹⁶⁹⁵ Hareketten siyasal çıkarlar sağlaması gereken muhalif fırkanın bu tutumu, meşrutiyete duyduğu saygıdan ziyade kendi sorunlarından kaynaklanmıştır.¹⁶⁹⁶

Arnavutluk isyanı gibi sorunların iyice tırmandığı bir sırada yıpranan ve siyasetin sivilleşmesi gerektiğini düşünen Cemiyet, zabitan hareketi karşısında geri adım atarak askerinin siyaset ile ilişkisini yasaklayan bir talimat yayınlamış,¹⁶⁹⁷ temkinli davranarak henüz mahiyetini bilmediği askeri muhalefet karşısında temkinli davranmıştı.¹⁶⁹⁸ İttihatçıların sivil ve asker bürokratlarında tedirginliğe yol açan bu yeni ve belirsiz muhalif askeri gücü tanıyabilmek amacıyla yayınlanan bu talimat kağıt üzerinde kalmış, uygulanmamıştı. Mahmut Şevket Paşa'nın, bu dönemde Askeri Ceza Kanunu'na ek olarak iki maddelik bir kanun tasarısını meclis gündemine getirerek desteklemesi,¹⁶⁹⁹ sert tartışmalara yol açmıştı. Muhalif Arnavut ve Türk mebusların eleştirilerine uğrayan bu tasarı cemiyet ile Paşa'nın arasının açılmasına yol açmıştı.¹⁷⁰⁰ Ordu içinde başlayan hareketlenmelerin iktidar cenahında yaratmış olduğu tedirginliğin farkında olan ve muhalif askerlerin desteğinden yararlanmak isteyen muhalifler, tasarının zamanlamasına karşı çıkmışlardı. Tasarı sadece muhaliflerin değil, ordu desteği ile iktidarı kontrol eden İttihatçıların da tepkisiyle karşılaşmıştı.

Sosyalist Vartkes Efendi(Erzurum), askerlerin siyaset ile ilgilenmelerini önlemeyi amaçlayan yasa tasarısını desteklemiş, ancak mevcut durumun bu noktaya gelmesinde subayları aralarına aldıkları için İttihat ve Terakki ile yeni kurulan partileri sorumlu tutmuştu.¹⁷⁰¹ Meclis'te uzayan tartışmalar sonunda ordu-siyaset

¹⁶⁹⁵ Kayalı, a.g.m., s.1439

¹⁶⁹⁶ Alkan, a.g.e., s.141

¹⁶⁹⁷ **MMZC**, 16 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:22, s.537. **MMZC**, 17 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:23, s.543. Turfan, a.g.e, s.220

¹⁶⁹⁸ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 30 Aralık 1937

¹⁶⁹⁹ **MMZC**, 18 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:23, s.-543-545

¹⁷⁰⁰ **MMZC**, 18 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:23, s.548-549 ve ss.550-578. Bu konu ilerde ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

¹⁷⁰⁰ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:168, s.181; Mahmut Şevket Paşa'nın istifası ile İttihat ve Terakki içinde var olan asker-sivil ilişkisi veya mücadelesi yeni bir döneme girdi. Paşanın istifası bir yönüyle cemiyetin sivil kanadının başarısı oldu. Böylece bazı itttihatçılar, kendilerine engel olarak gördükleri Mahmut Şevket Paşa'dan geçici olarak kurtulmuş oldu.

¹⁷⁰¹ Vartkes Efendi, askerlerin siyasetten feragat etmesini kahramanlık olarak tanımlamış, asıl sorunun orduda değil çıkarları için ordu gücünden yararlanmaya çalışan partilerde olduğunu savunmuştu. **MMZC**, 18 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:23, s.556

ilişkilerini düzenleyen ve askerlerin siyasi yaşamdan çekilmesini içeren yasa değişikliği teklifi, 1 Temmuz'da meclis tarafından onaylandı.¹⁷⁰² Bu tasarının kabul edilmesinde Manastır'da meydana gelen olaylar ile halaskar zabitan grubunun yarattığı tehlikeyi önleme amacı büyük bir etkenlere sahip olmuştu.¹⁷⁰³

Cemiyet, ordunun siyaset ile ilişkisini yasaklamaya çalışmış, ancak siyasetçilerin orduya müdahalesi sorununa eğilmemişti. Bundan dolayı muhalifler tatmin olmamış, yasa değişikliğinin altında bir art niyet aramışlardı. İlgili değişikliğin yapılmasından iki gün sonra Halil Menteşe¹⁷⁰⁴ ve Halit Ziya'nın¹⁷⁰⁵ evlerine tehdit mektuplarının¹⁷⁰⁶ bırakılmasını takiben 9 Temmuz'da Mahmut Şevket Paşa'nın istifası ve Sait Paşa'nın kabineden çekilmesi, yasanın ömrünü kısaltan etkenler oldu.

Halaskarların meclis ve saraya yönelik mektupları, iktidar çevrelerin tepkisiyle karşılaşmış, Sait Paşa, 18 Temmuz 1912'de yaptığı Askeri Şura toplantısında, sert şekilde eleştirilerde bulunmuş,¹⁷⁰⁷ Padişah Mehmet Reşat iki gün sonra yayınladığı bir beyanname ile askerlerin siyasetle uğraşmasına tepki göstermiş, bu tutumu “*vatan hainliği*” olarak tanımlamıştı.¹⁷⁰⁸ İttihat ve Terakki yanlısı dört yüz subay da, 31 Mart Olayı şehitlerinin bulunduğu Hürriyet-i Ebediye tepesinde toplanarak halaskarları protesto etmişti.¹⁷⁰⁹

Siyasi ortamın iyice ısınmasına yol açan Halaskar Zabitan Grubu, iktidar açısından bir bunalım yaratmıştı. İttihat ve Terakki içinde var olan çatışma ve

¹⁷⁰² **MMZC**, 19 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:24, s.584

¹⁷⁰³ **MMZC**, 18 Haziran 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:23, s.543 ve s.548.

¹⁷⁰⁴ Tehdit Mektubunun tamamı için bkz. Menteşe, Anılar, s.161. Halil(Menteşe) Bey'in anılarına bakıldığında, telefon ile kendisiyle konuşan Gazi Ahmet Muhtar Paşa da Halaskaran Grubu'ndan tehdit mektupları aldığı anlaşılıyor. Menteşe, a.g.e., s.150

¹⁷⁰⁵ Halit Ziya, 1909'da İttihat ve Terakki'nin önerisiyle V.Mehmet'in mabeyn başkâtipliğine getirilmişti. 1911'de de Ayan üyeliğine atanması, muhaliflerin sert tepkisine yol açmıştı. Lütfi Fikri gibi muhalifler, bu tayinin cemiyet tarafından tertiplendiğini ileri sürüyordu. Talat ve Ahmet Rıza gibi İttihatçılar da bu atamanın muhalefeti kışkırttığını düşünüyor, rahatsızlık duyuyordu. Halit Ziya(Uşaklıgil)'a gönderilen tehdit mektup ve ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Ziya, a.g.e., C:3, s.40-41 ve s.5-6

¹⁷⁰⁶ Tehdit mektuplarının Meclis Başkanı Halil Bey İle Saray başmabeyincisi Halit Ziya Bey'e gönderilmesi önceden hesaplanmış bilinçli bir teşebbüstü. Muhalif askerlerin Halil Bey'e bıraktıkları mektup, fındıklı Kulübü veya tiyatrosu olarak alay ettikleri ve İttihatçıların ezici çoğunluğa sahip olduğu meclisi mebusan'a; Saray başmabeyincisi Halit Ziya Bey'e bırakılan mektupta ise açıkça saraya yönelik birer tehdit olmuştur.

¹⁷⁰⁷ **Tanin**, 6 Temmuz 1328

¹⁷⁰⁸ **Tanin**, 8 Temmuz 1328

¹⁷⁰⁹ Yalçın, **Siyasi Anılar**, s.173

anlaşmazlığın tamamen ortaya çıkmasına neden olmuştu.¹⁷¹⁰ İtilaf Fırkası mensupları ile birtakım hoca ve fesatçının Halaskar Grubu'nu desteklemesi ve ordunun muhalifler tarafına geçme ihtimali İttihatçıları harekete geçirmiş, bunu önlemek ve muhalifleri bertaraf etmek amacıyla Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nezaretinden uzaklaştırılması kararı alınmıştı. Mahmut Şevket Paşa, Arnavutluk bölgesinde gelişen olayların askeri ve şiddet yöntemlerle çözülemeyeceği hususunda kabine ile görüş ayrılığına düşmesi sonunu getirmişti.¹⁷¹¹ Sait Paşa, görüşmelerde kendisini sert bir dille eleştirmekten ve azarlamaktan geri kalmamıştı.¹⁷¹² Dolayısıyla İttihatçılar, paşanın istifasıyla hem muhalefetin eleştirilerinin önüne geçmiş olacak hem de gücünden çekindikleri ve engel görmeye başladıkları birinden kurtulmuş olacak, bir taşla iki kuş vuracaktı. Nihayet, Merkezi Umumi'de yapılan görüşme sonucunda Paşa'yı istifaya zorlayacak bir plan hazırlandı. Paşa, buna direniş, göstermedi, istifasını verdi. Mahmut Şevket Paşa'nın istifası çeşitli dedikodulara neden olunca, açıklama gereği duyan sadrazam Sait Paşa meclis kürsüsünde:

*“Mahmut Şevket Paşa istifalarını bir sebebe bağlamıştır: o da askerin siyasetten menine dair kanun lahiyasını ben takdim ettim, tatbikini başka bir harbiye nazırının umdesinde olması muvafıktır dedi. Ayrılması bu sebeptedir...”*¹⁷¹³ demişti. Sadrazamın bu konuşması istifanın arkasında İttihatçıların bulunmadığı hususunda muhalefeti ikna etmeye yeterli olmamış, siyasi bunalımın önüne geçememişti.

Gücü ve yapısı hakkında yeterince bilgi bulunmayan Halaskar Zabitan Grubu, İttihatçılar ve hükümet için büyük bir endişe ve sır kaynağı haline gelmeye başlamıştı. Dolayısıyla İttihatçılar, grubun hayli güçlü olduğunu düşünmüştü. Bu dönemde Talat Paşa, Grubun gizemli yapısı hakkında Merkezi Umumi üyelerine şu bilgiyi vermişti:

“Teklif ettiğimiz zevattan hiç birisi harbiye nazırlığını kabul etmedi. Sonra Zabitan arasında bizim aleyhimize büyük bir cereyan baş gösterdi. Bir takım zabitler, Arnavut asileriyle birleştiler. O halde Sait Paşa kabinesi çekilmeli.

¹⁷¹⁰ Mahmut Şevket Paşa'nın istifası, askerlerin siyasetle uğraşmasını yasaklayan yasa ile ilgili olduğu tartışılmamıştır. Hiç kuşkusuz, yasa değişikliğinin payı vardı. Ancak istifanın arkasında daha çok iktidar gücü İttihat ve Terakki ile Paşa arasında öteden beri varlığı bilinen anlaşmazlık söz konusudur. Mahmut Şevket Paşa ile Talat ve Maliye Nazırı Cavit Bey arasında büyük bir husumet vardı. Abdülhamit tahttan indirildiği vakit, ordu ihtiyacı için verilen paraların doğrudan doğruya Harbiye Nazırı tarafından sarf edilmesi buna sebep olmuştu. Bayar, a.g.e, C:2, s.124

¹⁷¹¹ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 12 İkkânun 1944

¹⁷¹² Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları, a.g.m., s.10

¹⁷¹³ **MMZC**, 2 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:33, s.329

Mademki mebusan mühim çoğunluk bizdedir, ayan da bizimledir. Bir müddet yerimizi muhaliflere terk edelim. Yeni hükümet bu karışık zamanlarda bir şey yapmayacak, kolayca yıpranacaktır. Bu takdirde biz, ilk fırsatta hükümeti devirir ve gene iktidar mevkiine geliriz.”¹⁷¹⁴

Talat Bey’in bu önerisi Merkezi Umumi tarafından kabul edilmiş, fakat meclisin onayının alınması gerektiği düşünülmüştü. Sadrazam Sait Paşa, istifanamesini vermeden önce, sorunun tarafından kaynaklanmadığını göstermek amacıyla güvenoyuna gidilmesini talep etti. Sait Paşa, nihayet yapılan oylamada 4 olumsuz oya karşılık 188 olumlu oy oranı ile güvenoyu almasına rağmen¹⁷¹⁵ 16 Temmuz 1912’de istifa etti,¹⁷¹⁶ ancak yeni kabine kurulmasına kadar geçici görevi üstlendi. Böylece Sait Paşa hükümeti, mevkisini muhalefete terk etmiş,¹⁷¹⁷ İttihatçılarla olan balayının sonunu getirmiş ve cemiyetin askere dayalı siyasal ağırlığının bittiğini göstermiş¹⁷¹⁸ ve “denetleme iktidarlari”nın sonunu ilan etmişti.¹⁷¹⁹ Bu istifada Halaskar Zabitan tali ve hızlandırıcı bir rol oynamakla beraber, asıl tayin edici etken kabine buhranı olmuştu.¹⁷²⁰ Bu hükümet buhranında ne Sait Paşa’nın İttihatçılara, ne de İttihatçıların Sait Paşa’ya güveni kalmıştı.¹⁷²¹ İttihatçılar, Sait Paşa’ya güvendiklerinden değil, sadece sadık bir kişiliğe sahip olmasından dolayı desteklemişti. Bundan dolayı Hurşit Paşa’nın “mahalle kahvesi” dediği kabinenin daha fazla ayakta durması beklenmemişti.¹⁷²²

Sait Paşa’nın yerine sadaretin başına getirilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, meclisin kabul ettiği yasa değişikliğini Arnavut ve muhalif mebusların mühlet

¹⁷¹⁴ Mustafa Ragıp, a.g.e, s.122–123

¹⁷¹⁵ **MMZC**, 2 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, S1:1, İ:33, s.335–336

¹⁷¹⁶ Naim Turfan’a göre, Sait Paşa hükümetinin istifası hükümette görev alacak kimseyi bulamamasından kaynaklanmıştı. Bkz. Turfan, a.g.e, s.223. Harbiye ve Bahriye Nazırlıkları birlikte yürüten Hurşit Paşa’nın istifası, kabine içinde öteberi varolan bunalımı ve Sait Paşa’nın istifasını hızlandırmıştı.

¹⁷¹⁷ Halit Ziya, a.g.e., C:3, s.45; Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:121, s.261. Ancak İttihatçıların iktidardan düşmesi muhaliflerin başarısı anlamına gelmemeli, muhalefet adına sadaretin başına geçenlere en büyük muhalefetlerden biri de cemiyet muhaliflerinden gelmişti. Ahmet Hilmi, a.g.e, s.65–66

¹⁷¹⁸ Ahmet Turan Alkan, a.g.e., s.135

¹⁷¹⁹ Sina Akşin, “İttihat ve Terakki”, s.1429

¹⁷²⁰ Birinci, a.g.e., s.172-173; Turfan, a.g.e., s.223. Karşı görüş için bkz. Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:169, s.198; Kemal Şemsioglu, “Halaskar Zabitanın İcyüzü”, **Tarih Hazinesi**, C: 2, S:16, 1952, s.837–838

¹⁷²¹ İstifasından hemen sonra Padişahın kendisine “Paşa, size emniyetleri vardı, niçin istifa ettiniz?” sorusuna Sait Paşa “Onların bana emniyetleri var, ama benim onlara emniyetim yoktu” demiştir. Türkgeldi, a.g.e., s.55

¹⁷²² Hurşit Paşa’nın Kabine Hatıraları, “Jurnalları Tetkik İçin Komisyon Kurulmuştu”, **Hayat Dergisi**, C:1, Yıl:8, S:8, 1964, s.19

taleplerini dikkate alarak “geçici kanun” haline getirmiş,¹⁷²³ böylece muhalif askerlere destek vermiş ve İttihatçıların siyasal geleceğini tehlikeye atmıştı. Kabinenin Halaskarların yayınladığı her türlü beyanname ve nizamname karşısında sessiz kalmayı tercih etmesi ve haklarında herhangi bir işlem yapma gereği duymaması bunun açık örneği oldu. Halaskar subaylarını çağırarak ikramlarda bulunan Nazım Paşa, meclis başkanı Halil Bey’e tehdit mektubunu bırakan subaylar hakkında kanuni işlem başlatmadığı gibi meclis muhafız kıtasını kimseye danışmadan değiştirdi. Bunlardan rahatsızlık duyan İttihatçılar, Nazım Paşa’nın yanıtlaması için meclisi mebusana gensoru verdi.¹⁷²⁴ Bu konu ilerde ayrıntılı bir şekilde işleneceği için burada değinmeyi yeterli buluyoruz.

3.5. DENETLEME İKTİDARI’NIN SONU ve MUHALEFETİN GÜÇLENMESİ

Sait Paşa’nın istifa etmesi ile hükümetten düşen İttihat ve Terakki, iktidarın kontrolünü kaybetmemek veya hiç olmazsa kendisine karşıt birinin sadaretin başına geçmemesini için gayret etmişti. Buna karşılık muhaliflerin birçoğu, muhalif basın, Halaskar Zabitan Grubu¹⁷²⁵ ile İtilafçıların büyük bir kısmı sadaretin başına tarafsız birinin geçmesini istemiş, bu konuda Kamil Paşa’yı önermişlerdi. Ancak tarafsız olamayacağını düşündükleri Kamil Paşa’nın sadrazam olmasını istemeyen İttihatçılar, meşrutiyetin başından beri engellemeleriyle karşılaşmış ve iktidar yolunu kapattıkları Paşa’nın intikam politikası izlenmesinden çekinmişlerdi.¹⁷²⁶

Bundan dolayı İttihatçılar, Kamil Paşa’nın sadaretin başına getirilmesi durumunda bunu iç savaş olarak kabul edeceklerini açıklamış,¹⁷²⁷ kendilerine zarar vermeyecek bir şahsın sadaretin başına getirilmesini talep etmişlerdi. Bu konuda sarayı ikna etmek isteyen meclis başkanı Halil Bey, padişah ile bir görüşme yapmış, Kamil Paşa’nın sadaretin başına getirilmemesi için ricada ve büyük bir ihtimalle

¹⁷²³ Takvim-i Vekayi, no:125, 10 Temmuz 1912(27 Eylül 1328), aktaran: Bayar, a.g.e, C:2, s.124

¹⁷²⁴ Bu konu ilerde ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

¹⁷²⁵ Bayar, a.g.e, C:2, s.159

¹⁷²⁶ Simavi, a.g.e, s.209

¹⁷²⁷ Bu sırada Halit Ziya(Uşaklıgil) Bey ile görüşen İttihatçı Talat Bey, “ *Bizden sonra Kamil Paşa’nın sadaretin başına getirilmesi, memlekette iç harp olacağını*” yönünde açıklamada bulunmuştu. Halit Ziya, a.g.e., C:3, s.47

telkinlerde bulunmuştu.¹⁷²⁸ Görüşmeden sonra İttihatçıları karşısına almak istemeyen Padişah, ilk teklifi Londra sefiri Tevfik Paşa'ya yapmıştı. Ancak Tevfik Paşa'nın sadrazamlığı idare-i Örfiyenin kaldırılması, meclisin feshedilmesi ve yeni seçimlerin yapılması şartlarının yerine getirilmesi ile kabul edeceğini öne sürmesi, İttihatçıların bu tekliflere yanaşmayacağını düşünen padişahın vazgeçmesine neden olmuştu. Hükümet bunalımına çözüm bulmak isteyen padişah, dengeli davranarak iki tarafın daha fazla çatışma içine düşmesini önlemek ve İttihatçıları karşısına almamak için orta bir yol bularak Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı kabineyi kurmakla görevlendirdi.

Kudretli bir iktidar partisi olan İTC'nin muhalefete düşmesini içeren denetleme iktidarının sonunda Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin ardından Kamil Paşa sadaretin başına geçti. Dönemin iktidar ve muhalefet ilişkileri ile politik konjonktür ile İttihat ve Terakki'ye takındıkları politik tutum bakımından iki kabineyi birbirinin devamı olarak sayabiliriz. Ahmet Hilmi, bu siyasal durumu, "*Gazi Ahmet Muhtar-Kamil Paşa Kabinesi*" olarak adlandırmıştı.¹⁷²⁹

3.5.1. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi

Değindiği üzere Sait Paşa'nın istifasına giden süreçte, iç ve dış sorunlar kabine bunalımlarını artırmış, bir türlü yakalanamayan siyasal istikrar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yıpratmıştı. Bundan dolayı kamuoyunda yükselen tepkileri azaltmak isteyen İttihatçılar, iktidarı üstlenmekten kaçınmış,¹⁷³⁰ kerhen de olsa iktidarı muhalefetin büyük bir sevinçle karşıladığı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya vermekte dahi tereddüt etmemişti.¹⁷³¹ Padişah, hem İttihatçıları gücendirmemek hem de Halaskarların baskılarına boyun eğildiği izlenimi uyandırmamak için bu kararı vermişti.¹⁷³² Aksi davranışı taraf tuttuğu anlamına gelebilirdi.

¹⁷²⁸ Süleyman Nazif, a.g.e, s.17

¹⁷²⁹ Ahmet Hilmi, a.g.e, s.35

¹⁷³⁰ Bu dönemde Sait Paşa'nın istifasını önlemek isteyen Halil Bey'e Talat Bey, tamamen ümitsiz ve teslimiyetçi bir tutum içinde "*Azizim(...) Acaba biz mi bu memleketi idare edemiyor muyuz? Başkaları da gelsin, onlar da memleketin evladı değil mi? Belki bizden daha iyi idare ederler*" dediği rivayet edilmiştir. Bkz. Mentеше, a.g.e., s.148. Talat Bey'in konuşması Halaskar Zabitan ile siyasi buhranın yaratmış olduğu korkunun bir ifadesi idi.

¹⁷³¹ Lütfü Simavi, a.g.e, s.209. Hüseyin Cahit gibi bazı itttihatçılar, Büyük Kabineyi hazmedememiş, yeni kabine ile İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesini vatanın düşmesi şeklinde yorumlamışlardı. Yalçın, *Meşrutiyet Hatıraları*, S:121, s.261

¹⁷³² Turfan, a.g.e, s.224

Nihayet yönetimin başına getirilen Büyük kabine döneminden Babı- Ali Baskını'na kadar uzanan süreç, cemiyetin “iktidarsız devri”nin başlangıcı olmuş, böylece muhalefete gerilemişti. Kimi İttihatçıların dile getirdiği gibi “*halkın sokaklara dökülmediği bir nevi hükümet darbesi*”¹⁷³³ sonucunda İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaşmasıyla muhalefetin temel isteği karşılanmış olmuştur.¹⁷³⁴ İstikrar getirileceği düşünülen bu süreçle birlikte “*çoğunluğun muhalefeti ile azınlığın iktidarı*”¹⁷³⁵ veya “*çoğunluğu elinde bulunduran muhalefet*” gibi çelişkili durum ortaya çıkardığından iki taraf arasında sert diyalogların yaşanması kaçınılmaz oldu.

“Büyük Kabine” veya “baba-oğul kabinesi” olarak bilinen Gazi Paşa hükümeti, muhalifler açısından İttihatçıları tasfiye edebilmek için bir “umut ışığı” olarak görülmüş, bu olayı “*İkinci On Temmuz*”¹⁷³⁶ olarak tanımlamışlardı. Yeni kabineye övgülerde bulunan muhalif basın, İttihatçıların geçmiş yönetimlerine yönelik sert eleştiriler getirmeye başlamıştı.¹⁷³⁷ Sadrazam dahi, “*memlekette inkılabın bittiği, bunun yerine makul ve mantıklı bir idarenin başladığını*” itiraf ediyordu.¹⁷³⁸ Dolayısıyla İttihatçıların ezici çoğunluğu karşısında muktedir bir güç olarak karşılanan kabinenin ilk hedefi, İttihatçı güç ve fenomeni tasfiye etmek olmuştur.

22 Temmuz 1912'de açıklanan ve çoğunlukla İTC muhaliflerinden oluşan kabinede¹⁷³⁹ Kamil Paşa'nın¹⁷⁴⁰ yanı sıra İttihatçılar ile yollarını ayırmış eski

¹⁷³³ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:109, s.70

¹⁷³⁴ Lewis, a.g.e, s.223. Bu dönemin önemli özelliklerinden biri, iktidarı elinde bulunduran siyasal gücü yıpratıcı veya düşüren etkenlerin muhalefetten ziyade, kısa sürede meydana gelen önemli siyasal gelişmelerin olmasıydı.

¹⁷³⁵ Tunaya, a.g.e., C:3, s.108

¹⁷³⁶ Karay, a.g.e, s.141. Lütfü Fikri Bey, İkdâm gazetesinde çıkan bir yazısında Gazi Ahmet Paşa kabinesinin yönetime gelmesini “*Beşinci On Temmuz*” olarak tanımlamıştı. İkdâm, 10 Temmuz 1328, aktaran: Tunaya, a.g.e., C:3, s.108; Mevlanzade Rifat, Anıları, s.92.

¹⁷³⁷ Cavit Bey'in Hatıraları, 20 İkincikanun 1944. Muhalif İktihâm gazetesini, “*İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı olan tüm kuvvetlerin bu kabineye destek olmalıdır*” diye yazıyordu. İktihâm, “*Muhtar Paşa-Kamil Paşa Kabinesi*”, 22 Temmuz 1912, Rifat Uçarol, a.g.e., s.342. Meşrutiyetin başından itibaren ordu-siyaset ilişkisini eleştiren muhalifler, İttihat ve Terakki yönetiminin askeri bir güç tarafından iktidardan uzaklaştırılmasının yarattığı sevinç içerisinde eleştirilerinden vazgeçmiş, hatta mevcut durumu desteklemişlerdi. Dolayısıyla iktidara sahip olmak için her yolun mübah olduğu görüşü, her iki kesimde de geçerli bir kart olduğu, siyasal görüş ve eleştirilerini belirleyen asıl etkenin iktidar veya muhalefete yer almanın belirleyici olduğu açıkça görülmüştü. Muhalif Lütfü Fikri, yıllardır görüşlerin aksine “*ordunun siyasetle uğraşması fenalıklara yol açmayacağını*” savunmaya başlamıştı. Teminat, 12 Temmuz 1328, aktaran: Alkan, a.g.e., s.143

¹⁷³⁸ Bkz. Kadri, a.g.e., s.108

¹⁷³⁹ Kabine, Temmuz inkılabının dördüncü yıl dönümünün bir gün öncesinde açıklandı. Dolayısıyla 10 Temmuz 1324 tarihli inkılabın alternatif olmak gibi bir amaç taşıdığı kolaylıkla söylenebiliriz.

¹⁷⁴⁰ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 21 İkincikanun 1944

sadrazam Hilmi Paşa, HİF'li Maliye Nazırı Tatar Abdurrahman Paşa,¹⁷⁴¹ Cemalettin Efendi, Nazım Paşa¹⁷⁴² ve oğul Mahmut Muhtar Paşa gibi isimler yer aldı.¹⁷⁴³ İtilafçı olduğu, hatta bu partinin gayretleriyle kabineye alındığı iddia edilen Hariciye Nazırı Noradonkiyan Efendi ile birlikte¹⁷⁴⁴ Arnavutluk'taki olaylara hakim olmak amacıyla Dahiliye Nezareti'ne Avlonyalı Ferit Paşa'nın kabineye alınması İttihatçıları oldukça rahatsız etti.¹⁷⁴⁵ Bir "tepki kabinesi"¹⁷⁴⁶ olan Büyük Kabine, mevcut üyeleriyle İttihatçıları iktidardan tamamen uzaklaştırabilecek şekilde tarafsızlık görüntüsü¹⁷⁴⁷ altında "bir kodamanlar koalisyonu"¹⁷⁴⁸ olmuştu.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi, önceki hükümetler gibi İttihat ve Terakki desteğine sahip olmaması nedeniyle programını meclis'te okuduğunda güçlüklerle karşılaşmıştı.¹⁷⁴⁹ 30 Temmuz'da yayınladığı İTC aleyhtarı programında kendinden önceki siyasi gelişmeleri eleştirmesi ve muhalefetin öteden beri savunduğu görüşleri içermesi, çatışmayı kaçınılmaz kılmıştı.¹⁷⁵⁰ Dolayısıyla yeni kabine, önceki yönetimleri eleştirirken İttihatçılar ile bir hesaplaşma içine gireceğini belli etmiş ve "devr-i sabık" peşinde olduğu izlenmi vermişti. Kabinenin Adliye Nazırı'nın İttihatçıların çoğunlukta olduğu meclis'ten güvenoyunun bir an evvel alınması

¹⁷⁴¹ Ertürk, a.g.e., s.87

¹⁷⁴² Gazi Paşa, istifa ettikten sonra kendisini ziyarete gelen Mahmut Kemal İnal'a Harbiye Nezareti'ne Mahmut Şevket Paşa'yı getirmek istediğini, ancak kabine içinde herhangi bir anlaşmazlığın çıkmaması için buna yanaşmadığını söylemişti. Bkz. İnal, a.g.e., s.1827

¹⁷⁴³ Ayrıntı için bkz. Süleyman Nazif, a.g.e., s.18. Kabinenin kurulduğu gün, İttihatçı meclis başkanı Halil(Menteşe) Bey, Sadrazam Gazi Paşa'ya Kamil Paşa ve Nazım Paşa gibi muhalif kimseleri veya muhalif fırkadan kimseyi almamaları yönünde telkinde bulunmuştu. Sadrazam ise, İttihatçıların tepkisini çekmemek ve bu konuda samimi davranmak için bu isimleri kontrol altında tutmak amacıyla kabineye aldığını belirterek cemiyeti ikna etmeye çalışmıştı. Bkz. Mentşe, a.g.e., s.149-150. Kabine üyeleri için bkz. İnal, a.g.e., s.1813

¹⁷⁴⁴ Bayar, a.g.e., C:3, s.757

¹⁷⁴⁵ Hüseyin Cahit Yalçın'a göre, hükümetin en önemli mevkisi Dahiliye Nezaretinin başına Ferit Paşa'nın getirilmesi, kabinenin intikamcı duygularla hareket edeceğine işareti oldu. **Meşrutiyet Hatıraları**, S:169, s.198

¹⁷⁴⁶ Akşin, a.g.m., s.1429. Tahsin Üzer, kabineyi, üyeleri dolayısıyla, "Abdülhamitçi nazırlardan kurulu kabine" olarak tanımlamıştı. Tahsin Üzer, Makedonya'da Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, TTK Basımevi, Ankara, 1979, s.309

¹⁷⁴⁷ İnal, a.g.e., s.1813

¹⁷⁴⁸ Karal, a.g.e., s.173

¹⁷⁴⁹ Güneş, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları", s.188

¹⁷⁵⁰ Siyasi çatışmadan uzak bir yol izleyeceğini dile getiren sadrazam, varolan hoşnutsuzluk ile sorunların sebebi olarak, memurların kanunsuz davranışları, askerinin siyaset ile ilgilenmesi ve kanunlara uyulmaması olarak göstermişti. **MMZC**, 17 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sı:1,İ:43, s.533-534

yönündeki talebi, itirazlara neden olmuş,¹⁷⁵¹ Cavit Bey, İTC karşıtı olarak nitelidiği programa karşı çıkmış,¹⁷⁵² buna karşın muhalifler destek vermişlerdi.¹⁷⁵³

Kabine üyelerinin siyasal kimliği ve politik geçmişi, başlangıçta olumlu muhalefet yapacaklarını açıklayan İttihatçıların¹⁷⁵⁴ hükümete kuşkulu yaklaşmasına yol açmıştı. İlk sorun programın çoğaltılıp dağıtılması ve meclis'te okunması dolayısıyla çıkmış, bu durum hükümet ile İttihatçı mebuslar arasında anlaşmazlığa yol açmıştı. Kabine, programın bir an evvel okunup güvenoyu almasında ısrar ederken, İttihatçıların oldukça kuşkulu davrandıkları gözlenmiştir. Kabine, İttihatçı mebusları programın acilen kabulü konusunda tehdit etmekten geri kalmadı. Nihayet meclis başkanı Halil Bey'in araya girmesi ve bu konudaki önergeyi meclise sunmasından sonra siyasi buhranın daha fazla büyümemesi için uzlaşmaya çalışıldı.¹⁷⁵⁵ Bundan dolayı tavırlarını yumuşatan İttihatçıların da verdiği destek ile yapılan oylamada Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, 44 ret oyuna karşılık 112 olumlu oy oranı ile güvenoyu almayı başardı.¹⁷⁵⁶

Kabine, programı ve siyasal çizgisiyle iktidar ve muhalefet mücadelesini hızlandırdı.¹⁷⁵⁷ Bu mücadelede muhalif HİF, kabineyi benimsemiş, destekte bulunmuş¹⁷⁵⁸ hatta hükümet üzerinde etkili olabilmek için Sadık Bey ile İsmail Kemal Bey gibi üyeleri aracılığıyla faaliyetlerini artırmıştı.¹⁷⁵⁹ Ancak Büyük Kabine'nin herhangi bir parti veya politik gücün desteğinde olmadığını vurgulamak gerekiyor. Büyük kabine, ne İttihatçı ne de İtilafçı sayılırdı.¹⁷⁶⁰ Muhalefet ile kabineyi bir araya getiren tek ve birleştirici nokta, İttihat ve Terakki karşıtlığıydı.¹⁷⁶¹

¹⁷⁵¹ **MMZC**, 17 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1,İ:43, s.535

¹⁷⁵² Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 21 İkincikanun 1944

¹⁷⁵³ Kabineyi tarafsız olmamakla itham eden kimi İttihatçılar, hükümetin milletin itimatını kazandıktan sonra güvenoyu alması gerektiğini savunmuştu. **MMZC**, 17 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1,İ:43, s.535-538 ve s.555. Muhalefet kanadından Şahin Bey ise, programın meclise sunulanların en iyisi olduğunu savunmuş, bundan dolayı güvenoyunun bir an evvel verilmesi gerektiğini dile getirmişti. Ali Galip Bey, İttihatçıların HİF'in aksine orduyu siyasetin içine çektiğini, istibdadı andırıcısına kabineler üzerinde tahakküm kurduğunu, dolayısıyla bunu önlemeye çalışan ve Allah'ın gönderdiği dediği kabine ile programını desteklenmesi gerektiğini açıklamıştı. **MMZC**, 17 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1,İ:43, s.541-544

¹⁷⁵⁴ **Tanin**, 8 Ağustos 1328

¹⁷⁵⁵ **MMZC**, 17 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1,İ:43, s.552

¹⁷⁵⁶ **MMZC**, 17 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1,İ:43, s.556

¹⁷⁵⁷ Güneş, a.g.m., s.189

¹⁷⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuran, **İnkılap Hareketleri...**, s.567-568

¹⁷⁵⁹ Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 31 Aralık 1937

¹⁷⁶⁰ Ahmet Hilmi, a.g.e., s.39 ve Birinci, a.g.e, s.191

¹⁷⁶¹ Tunaya, a.g.e, C:3, s.106-107

Kendilerini iktidara getiren muhaliflere dahi mesafeli davranan kabine,¹⁷⁶² tarafsız ve partiler üstü statüde kalmaya özen gösteriyordu.¹⁷⁶³ Ne var ki, kabinenin meclis çoğunluğunu elinde tutan İttihat ve Terakki'nin karizmatik ve örgütsel yapısı karşısında tutunabilmesi için herhangi bir güce dayanması gerekiyordu, zira bu durum en zayıf tarafını oluşturuyordu.¹⁷⁶⁴ Bundan dolayı bir süre sonra iktidarını borçlu olduğu¹⁷⁶⁵ ve meclis dışından gelen yasal ve sivil olmayan Halaskar Zabitan Grubu'na dayanmak zorunda kaldı.

1912 seçimleri sonucunda önemli ölçüde tasfiye edilmiş olan HİF, meclis'te bulunan küçük bir grupla mücadele vermek zorunda kalmış ve güç kaybına uğramıştı. Nihayet Halaskar Zabitan Grubu'nun ortaya çıkması ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin kurulması, itilafçıların güç kaybını geçici olarak durdurmuş, hatta iktidara uzanması için uygun bir ortam hazırlamıştı.

3.5.1.1. Büyük Kabine ve Meclisin Feshi

İttihatçıların ordu gücü ile desteğine dayanan siyasal iktidarını tümüyle tasfiye etmek isteyen Gazi Paşa Kabinesi, yönetime gelir gelmez ilk icraat olarak, 31 Mart Olayı'ndan itibaren önemli bir tartışma konusu haline gelen "İdare-i Örfiye"yi, meşrutiyetin dördüncü yıldönümünde kaldırmış,¹⁷⁶⁶ böylelikle İttihatçı karşıtı politikalarının pekiştirilmesinde simgesel bir adım atmış,¹⁷⁶⁷ genel af ilan etmiş, divanı harbin mahkum ettiği kişileri serbest bırakmış ve Arnavutlar ile Halaskar Grubu'nu memnun etmek için belli girişimlerde bulunmuştu.¹⁷⁶⁸ İttihatçıların tüm itiraz ve tepkilerine rağmen¹⁷⁶⁹ siyasi durum, adeta meşrutiyetin yeniden ilan edilmiş

¹⁷⁶² Karşı görüş için bkz. Bayar, a.g.e., C:2, s.159

¹⁷⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Nazif, a.g.e, s.18

¹⁷⁶⁴ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, DAB, s.72, Uçarol, a.g.e., s.434

¹⁷⁶⁵ Süleyman Nazif, Halaskar Zabitan Grubu ile beraber Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da İttihatçıların iktidardan uzaklaştırılması ve yeni kabinenin kurulmasında etkili olduğunu savunmuştur. Süleyman Nazif, a.g.e, s.17

¹⁷⁶⁶ Yeni hükümetin bazı değişiklikleri, meşrutiyetin dördüncü yıldönümüne denk gelecek şekilde yapması tesadüf değildi, tamamen İttihatçıların meşrutiyet anlayışları ve politik uygulamalarına bir tepkiydi.

¹⁷⁶⁷ Turfan, a.g.e, s.224

¹⁷⁶⁸ Mustafa Ragıp, a.g.e, s.131. İttihatçı Hüseyin Cahit Yalın'a göre, Büyük Kabine'nin bu icraatlarının altında yatan veya kabineyi yönlendiren gizli cemiyetin(Halaskar Zabitan) bulunduğunu ve bir "icra komitesi" gibi hareket ettiğini savunmuştur. **Meşrutiyet Hatıraları**, S:169, s.198

¹⁷⁶⁹ Hüseyin Cahit, **Tanin**, 20 Ağustos 1328

gibi bir ruh haline sahipti.¹⁷⁷⁰ Böylece İttihatçıların yönetim dışına ittiği kişiler iktidar merdivenlerini tırmanmış, Tunaya'nın deyişiyle “*meşrutiyetin efendi yaptığı kişiler bir anda paşa oluvermişti.*”¹⁷⁷¹

Kabine, meşrutiyetin ilanından itibaren İttihatçı iktidarın kaynağı durumunda bulunan ordu-siyaset ilişkilerini yasaklamakla kalmamış, aldığı sıkı tedbirlerle cemiyetin bürokratik kaynağı olan memurların siyaset ile ilgilenmelerini engellemeye çalışmıştı. Hükümetin bu kararları, iktidar-muhalefet ilişkilerinde hukuksal-rasyonel olmanın ötesinde büyük ölçüde duygusal ve intikamsaldı. İttihatçıların sert eleştirilerine yol açan bu girişimler dönemin başlıca tartışma konuları olmuş, kabine içinde belli rahatsızlıklara, örneğin Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasına yol açmıştı. Bu istifada Hilmi Paşa'nın meclis'te İTC lehinde davranmasını içine sindiremeyen kabine üyelerinin baskıları etkili olmuştu.¹⁷⁷²

Tüm bunlara rağmen Büyük Kabine, İttihatçıların çoğunluğunu oluşturduğu meclisi dağıtmak suretiyle cemiyeti tasfiye etmeye çalışmış, ancak henüz bu güce sahip olmamasından dolayı uygun bir zamanını beklemeye başlamıştı. Üstelik İttihatçıların ordu içindeki etkisi nedeniyle Halaskar Zabitan desteğine dayanarak bir askeri darbe yapma ihtimali düşüktü, böyle bir girişim kabinenin sonunu getirebilirdi. Ancak halaskarların bu dönemde yayınladığı bildirimlerde “Fındıklı Tiyatrosu” dedikleri meclisin dağıtılmasını istemesi, hükümeti cesaretlendirdi. Böylece istediği meclis feshini sağlamak amacıyla Halaskarların gücünden yararlanma yoluna gitti. Halaskarlar meclisin feshi için uygun şartları sağlamak amacıyla İttihatçıları tehdit etmeye başladı.¹⁷⁷³ Üstelik Arnavutluk'taki asiler, meclisin feshi konusunda uzlaşma sağlanmadığı takdirde Üsküp şehrini işgal etmeyi tasarladıkları iddia edildi.¹⁷⁷⁴

Muhalifler, meclisi feshetmek, böylece İTC'yi tasfiye etmek için yasal ve yasal olmayan her yolu denemekten geri kalmadı. Bu girişimlerin en ünlülerinden biri Damat Ferit Paşa'nın verdiği lahiya oldu. Damat Ferit Paşa'nın İttihatçıların iktidar ve meclis üzerindeki gücünü kırmak, Ayan Meclisi'nin yetkilerini artırmak ve

¹⁷⁷⁰ Kutay, a.g.e., 17, s.9879

¹⁷⁷¹ Tunaya, a.g.e, C:3, s.391

¹⁷⁷² İnal, a.g.e, 3, s.1813

¹⁷⁷³ Tunaya, bu amacı beş aşamada ele alıyor. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, a.g.e., C:3, s.108–116

¹⁷⁷⁴ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:172, s.246

Meclisi mebusanı güçsüzleştirmek amacıyla gündeme getirdiği lahiya¹⁷⁷⁵ her iki mecliste sert tartışmaların yaşanmasına yol açtı.¹⁷⁷⁶ Paşa, tartışmalı lahiyası ile Kanunu Esasi’de değişiklik yapılmasını önermişti.¹⁷⁷⁷ Damat Ferit Paşa, önerisini tarihsel dayanaklar ve İTC muhalefeti üzerinde kurmuştu.¹⁷⁷⁸ Lahiya, meclisin feshedilmemesi durumunda düşünülen bir çare olmuştu.¹⁷⁷⁹ Ne var ki, yoğun eleştiriler ve Meclisi Ayan’daki İTC yandaşlarının direnişiyle lahiya kabul edilmemişti.¹⁷⁸⁰ Bunun ardında Gazi Ahmet Paşa, yayınladığı bir beyannamede bunalımın nedenlerini açıklamış ve meclisin feshedilmesi gerektiğini dile getirmişti.¹⁷⁸¹ İTC ile kabineyi karşı karşıya getiren bu beyanname, muhalefetin yıllardır dile getirdiği şikayetlerden oluşuyordu. Beyannamenin açık hedefi, İttihat ve Terakki ve siyasal gelişmeler üzerindeki etkinliğini kırmaktı. Kabine ne olursa olsun meclisi feshetmeye karalıydı. Bunu sağlamak amacıyla Sadrazam Gazi Paşa tehditvari konuşmaktan kaçınmamış, İttihatçılarla sert diyaloglara girmişti.

Meclisi feshetme çabalarına direnen İttihatçılar, kabine programını eleştirmiş ve kabineyi tarafsız olmamakla suçlamışlardı. Kabine üyeleri, bu iddiayı çürütmek için şartlı olmayan güven oylaması yapılmasını istemiş, nihayet yapılan güven oylamasında kabine, 44 ret ve 112 olumlu oy oranı ile başarılı sayılabilecek şekilde güvenoyu almayı başarmıştı.¹⁷⁸² İttihatçılar, hükümetin meclis ile ihtilafı durum yaratmasını engellemek amacıyla güvenoyu vermek zorunda kalmış, ancak kamuoyunda prestij kaybına uğramaktan kaçamamıştı. Kabine, meclis’teki İttihatçı

¹⁷⁷⁵ **İkdam**, 10 Şubat 1325 ve **Tanin**, 5 Şubat 1325

¹⁷⁷⁶ M.Bedri, **Kırmızı Kitap**, İttihat ve Terakki-Adem-i Merkeziyet, Artin Asaduryan Basımevi, İstanbul, 1330, s.50–51

¹⁷⁷⁷ Hüseyin Cahit, “Damat Ferit Paşa”, **Tanin**, 9 Kânunuevvel 1327

¹⁷⁷⁸ Tunaya, a.g.e., C:3, s.190

¹⁷⁷⁹ Demirci, a.g.e, s.250–251 ve Tunaya, a.g.e, C:3, s.190–191

¹⁷⁸⁰ Meclisi Ayan, İttihatçılar için dikensiz gül bahçesi değildi. Meşrutiyetler döneminde Osmanlı anayasal ve siyasal sistemi içerisinde Meclisi Ayan, Meclisi Mebusan’ın yanı sıra önemli bir yasama organı ile iktidar-muhalefet ilişkileri açısından mücadele alanı haline gelmişti. Bu yönüyle Meclisi Mebusan-Bab-ı Ali-Padişah koordinasyonu arasında önemli bir işleve sahip olmuştu. Meclisi Mebusan’ın hararetili sert geçen tartışmalı ortamında meydana gelen her türlü siyasal gelişme ve güç değişmesinden etkilenmiş veya etkili olmuştu. Dolayısıyla siyasal karar ve davranışlarında bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla İttihatçıların kendilerini tasfiye etmeyi amaçlayan bu lahiyaya tepkisi hayli sert olmuştur.

¹⁷⁸¹ Kabine siyasi bunalımın nedenlerini şöyle sıralıyordu: seçimlerde memurların kanunsuz davranması, memuriyet atamalarında nizamla uyulmaması, asker ve sivil memurların siyasal partilere girmesi ve Kanun-i Esasi’ye aykırı işlemlerin yapılması. **MMZC**, 1328, D:2, Si:1, İctima 43, s.832

¹⁷⁸² **MMZC**, 17 Temmuz 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:43, s.556

çoğunluğa rağmen yüksek bir oranla güven alması, meclisi feshetme konusunda cesaretlendirmiş ve arayışlarını hızlandırmasına yol açmıştı.

Büyük Kabine'nin meclisi feshedebilmek amacıyla çareler aradığı bir sırada Hariciye Nazırı Noradonkiyan Efendi'nin ortaya attığı görüş, İttihatçı muhalifler için hayli çekici oldu.¹⁷⁸³ Buna göre Sait Paşa Kabinesi döneminde 35.maddenin değiştirilmesiyle meclis feshedilmişti. Buna dayanarak 1912'de seçilen yeni meclisin, dağıtılmış olan 1908 meclisin geri kalan dönemini tamamlamak üzere seçildiğinin gündeme getirilmesini istendi. Noradonkiyan Efendi'nin formülü çerçevesinde meclisin feshini sağlayabilmek için Meclisi Ayan'a başvuruldu. Ayan Meclisi'nin desteğine başvurma, İttihatçıların sert direnişi karşısında düşünülmüş bir formüldü.

Büyük Kabine, Arnavut muhalefeti ile Halaskar Zabitan'ın öteden beri talep ettiği¹⁷⁸⁴ meclisin feshini gerçekleştirmek amacıyla 31 Temmuz 1912'de Kanuni Esasi'nin 7.maddesinde değişiklik yapılması ile ilgili teklifi meclis gündemine getirdi.¹⁷⁸⁵ Madde değişikliği tamamen taktikseldi ve fesih konusunda itilaf çıkarmayı hedefliyordu. Ancak hükümetin meclis ile herhangi bir itilaf çıkarma ihtimali çok düşük olmuş, İttihatçılar dahi güvenoyu vermiş, içişlerine karışmayacağına dair beyanatta bulunmuştu. Değiştirilmesi teklif edilen 7.madde'de yer alan “*Ayan Meclisi'nin uygun gördüğü hallerde meclisin kapatılması padişahın haklarından*”¹⁷⁸⁶ fıkrası İttihatçıların değiştirdiği 35.maddeye karşı misilleme şeklindeydi.¹⁷⁸⁷ Hükümet, bu madde değişiklik ile İttihatçıların çoğunlukta olduğu meclisi feshederek Ayan Meclisi'nin yetkilerini artırmayı amaçlıyordu. Bu farkındalık ile İttihat ve Terakki, kabinenin getirdiği tasarıyı reddetti.¹⁷⁸⁸

¹⁷⁸³ Bayar, a.g.e., C:2, s.49–50

¹⁷⁸⁴ İnal, a.g.e, 3, s.1816

¹⁷⁸⁵ **MMZC**, 18 Temmuz 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:44, s.573–574

¹⁷⁸⁶ Kili-Gözübüyük, a.g.e, s.75

¹⁷⁸⁷ Kabine, 35.maddede yapmak istediği değişiklikle “*Olağanüstü durumlarda Heyet-i Ayan ile yapılacak istişareler sonucunda meclisin feshedilmesi*” yönünde bir karar almayı amaçlamıştı.

¹⁷⁸⁸ İttihatçılar, kabine'nin yasa değişiklikleriyle meclisi feshetmek istediğini bildiğinden sert tepki gösterdi. Meşrutiyete bir darbe olarak tanımladıkları yasa değişikliği ile meclisin feshinin önüne geçmek amacıyla, bunun Dahiliye Nizamnamesi'nin 28.Maddesine aykırı olduğunu, aksi durumda ise, meclisin üçte iki çoğunluğunun sağlanması gerektiğini savunmuştu. Ne var ki, aleyhlerindeki iddiaları kabul etmeyen kabine üyeleri ve cemiyet muhalifleri, İttihatçıları ikilik yaratmakla suçlamış, tadilat için herhangi bir yasal engelin bulunmadığını dile getirmişlerdi. **MMZC**, 18 Temmuz 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:44, s.576–586 ve **MMZC**, 19 Temmuz 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:45, s.595–607

Meclis'i feshetmek ve böylece İTC ile meclis çoğunluğunu tasfiye etmek girişimi, sadece iktidardaki sivil yöneticilerden gelmemiştir, ordu içinde çıkan muhalif subaylar da harekete geçerek, 24 Temmuz gecesi kendi imzalarını taşıyan kırmızı mühürlü tehdit mektuplarını meclis başkanı Halil Bey ile Halit Ziya Bey'in evine bırakmışlardır. Halaskarların 24 Temmuz gecesi yaptığı bu girişim, meşrutiyet rejiminin dördüncü yılına tekabül etmiştir. 24 Temmuz tarihinin seçilmesi simgeseldi, ittihatçıların bulunmadığı ve yeniden yorumlanmış meşruti bir düzeni talep ediyordu. Bu mektuplarla İttihatçılara karşı meydan okuyan Halaskarlar, meclisin feshi konusunda İttihatçıların direncini kırmak hususunda hükümete yardımcı olmaya çalışmıştı. Bu desteğe dayanan kabine, Halaskarların neden olduğu siyasi buhran ve belirsizlik ortamından faydalanmak suretiyle İttihatçıların parlamento çoğunluğunu ve denetimlerini tasfiye etmeye çalıştı.¹⁷⁸⁹

Meclis başkanı Halil Bey, Halaskaran Zabitan tarafından evine bırakılan tehdit mektubunu 25 Temmuz 1912'de mecliste okudu ve sert tepki gösterdi.¹⁷⁹⁰ Mektubun okunması ile beraber meclis gündemi değişmiş, sert tartışmaların yaşanmasına yol açmıştı. Seyit Bey(İzmir) ile Halaskarları vatan haini gören diğer ittihatçılar, mektubun mebuslar üzerinde etki bırakmak için bırakıldığını, ancak bundan yılmayacaklarını, bunun meşrutiyet sorunu olarak görececeklerini dile getirmiş, Harbiye Nazırı'nın meclise çağrılmasını talep etmişlerdi.¹⁷⁹¹ Ohannes Efendi, hükümetin onların desteğiyle iktidara gelmediğini ispatlamak zorunda olduğunu, bu hareketin önünü almaya çalışması gerektiği yönünde sert bir konuşma yapmıştı. Hayli tepkili olan İttihatçılar, İtilafçıların itirazına rağmen ısrarla sadrazam ile Harbiye Nazırı'nın meclise gelmesini ısrarla talep etmişlerdi.¹⁷⁹²

Nihayet elinde bulundurduğu meclis çoğunluğu ile hükümeti dizginlemek isteyen İttihat ve Terakki'nin Serfiçe mebusu Osman Bey'in meclise sunduğu önerenin kabul edilmesiyle sadrazam ve Harbiye Nazırı'nın meclise çağrılması

¹⁷⁸⁹ İktidardaki muhalifler, muhalefetyken ordu destekli İttihatçı iktidarına son vermek amacıyla verdiği mücadelenin aksine iktidara geldiğinde ordu gücüne dayanarak muhalefeti tasfiye etmeye çalıştı. Meşrutiyetin bütün aktörleri askeri destek olmadan iktidar olmanın veya iktidarda tutunmanın mümkün olmadığını anlamış ve bu kuralı uygulamaktan geri kalmamıştı.

¹⁷⁹⁰ **MMZC**, 12 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1,İ:40, s.444

¹⁷⁹¹ **MMZC**, 12 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1,İ:40, s.445-446

¹⁷⁹² Serfiçe mebusu Osman Bey ve İTF başkanı Seyit Bey, bu konuda meclise birer önerge verdi. **MMZC**, 12 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1,İ:40, s.447-448

kararlaştırıldı.¹⁷⁹³ Yapılan ikinci oturumda sadrazam mazeret bildirerek katılmadı, ancak ordu içindeki zabitlerin tehdit mektubu ve Halaskar Zabitan Grubu ile olan ilişkileri konusundaki kuşkular ve Manastır'daki askeri isyan ile konumu dolayısıyla sorumlu olan Nazım Paşa meclis'in teklifini kabul etmek zorunda kaldı.¹⁷⁹⁴ Nihayet, meclise gelen Nazım Paşa, bu olaydan üzüntü duyduğunu, bunun meşrutiyetin başından itibaren yapılan hataların bir sonucu olduğunu söylemiş ve gerekli işlemleri yapacağını vurgulamıştı.¹⁷⁹⁵ Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın sağduyulu yaklaşımı ve mektubu gönderenler hakkında gerekli işlem ve soruşturmaları başlatacağını söylemesi üzerine İttihatçı öfke geçici bir süreliğine dinmiş oldu.

Ancak bir süre sonra İttihatçı Hallaçyan Efendi ve arkadaşları, Halaskar Zabitan'ın yayınladığı beyanname ile nizamnameler hakkında Harbiye Nazırı'ndan açıklama talep eden bir önergeyi meclise vermesi çatışmayı tekrar canlandırdı.¹⁷⁹⁶ İttihatçıların Büyük Kabine'nin en güçlü üyesi konumunda bulunan Nazım Paşa ile muhalif subaylar arasında bir korelasyon olduğu yönündeki şüpheleri devam etmişti.¹⁷⁹⁷ Bu konuda gerekli açıklamayı yapması için belirlenen gün ise 5 Ağustos idi. Ancak Nazım Paşa, meclise gelmekten kaçınmış, öne sürdüğü mazeretlerle gensoru önergesinin ileri bir tarihe ertelenmesini istedi.¹⁷⁹⁸ Buna sert tepki veren İttihatçılar, Nazım Paşa'nın ısrarla meclise gelmesini istedi.¹⁷⁹⁹ Nazım Paşa'nın bu oyalama taktiği, halaskarlar ile belli bir temasının olabileceği şüphelerini iyice artırdı. Nazım Paşa'nın önergeyi cevaplamaktan kaçınmasının ardında zaman kazanarak meclisin feshedilmesini beklemektir. Kabine, İttihatçıların saldırılarına engel olmak ve parlamento denetimlerine son darbeyi vurmak amacıyla 4 Ağustos'ta toplanan Ayan Meclisi'nden 7. ve 35.maddeler ile ilgili yorum yapmasını istedi.¹⁸⁰⁰

Hükümetin meclisi feshetme faaliyetleri İttihatçıları harekete geçirdi. Meclis çoğunluğuna güvenen İttihat ve Terakki, meclisin feshini önlemek amacıyla 6

¹⁷⁹³ **MMZC**, 12 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:40, s.448

¹⁷⁹⁴ **MMZC**, 12 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:40, s.448

¹⁷⁹⁵ **MMZC**, 12 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:40, s.449

¹⁷⁹⁶ **MMZC**, 21 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:46, s.637

¹⁷⁹⁷ Turfan, a.g.e, s.227 ve s.307

¹⁷⁹⁸ **MMZC**, 21 Temmuz 1328, Cilt:1, D:2, Sİ:1, İ:46, s.619

¹⁷⁹⁹ **MMZC**, 21 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:46, s.638

¹⁸⁰⁰ Kabinenin isteği üzerine Meclisi Ayan'daki celseler gizli yapıldı. Nihayet yapılan oylamada 1'e karşı 5 oyla kabinenin teklifi kabul edildi. **MAZC**, 22 Temmuz 1328, D:2, Sİ:1, Cilt:1, İ:32, s.382–383. Ertesi gün Meclisi Mebusan'ın yeniden seçilmesine kadar meclisin feshedilmesini içeren irade-i seniyye sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından meclisi ayanda okundu. **MAZC**, 23 Temmuz 1328, D:2, Sİ:1, Cilt:1, İ:33, s.386–387

Ağustos 1912’de Büyük Kabineye verdiği güveni geri aldı. Meclisin feshedilmesi ihtimalini tamamen ortadan kaldırmak isteyen İttihatçılardan meclis başkanı Halil Bey, “*Memleketin bu tarihi gününde, milletin vekillerinin hayatları pahasına dahi vazife başında olmaları, tarih huzurunda bir kutsal görevdir*”¹⁸⁰¹ demek suretiyle İttihatçı mebusları fesih ihtimaline karşı uyanık olmaya çağırmişti. Meclis başkanına karşı çıkan Esat Paşa(Draç), “*Biz hiçbir şey müzakere edemeyiz artık... Bizim mebusluk sıfatımız kalmamıştır*”¹⁸⁰²(şiddetli gürültüler) demesi üzerine sert tartışmalar yaşanmış, meclis başkanı kendisini oturum dışına çıkarmak suretiyle müzakerelere hakim olabilmisti.

Nihayet söz alan Cavit Bey, tehdit edilenin sadece meclis başkanı olmadığını, tüm meclis ile hakimiyeti milliye’nin tedit edildiğini, hükümetin beklentilerini boşa çıkardığını, buhrana neden olduğunu savunmuş, hükümetin düşürülmesi ve meclisin feshini talep etmişti.¹⁸⁰³ Bu doğrultuda verilen önerge önerge nihayet kabul edildi ve nihayet meclis tatil edildi.¹⁸⁰⁴ Ne var ki, meclisin tatil edilmesinden bir gün önce toplanan Meclisi Ayan’da konuşan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, fesih konusunda yorum istemişti. Büyük Kabine’nin İttihat ve Terakki grubuna mensup olanların yoğunlukta bulunduğu Meclisi Ayan’da¹⁸⁰⁵ fesih konusunda yorum istenmesi cesurca bir hareket olmuştu. Nihayet toplanan Ayan Meclisi, tek celsede 5’e karşı 28 oyla hükümetin teklifini kabul etmişti.¹⁸⁰⁶ Ayan Meclisi, bu yorumunu anayasanın 23.maddesine dayandırmıştı.¹⁸⁰⁷

Meclisi Ayan’ın fesih konusunda yaptığı yorum, İttihatçılar açısından bir hezimet olmuş, Sadrazam bu kararı bir mazbata ile padişaha bildirerek tasdik ettirmişti. Meclis çoğunluğuna sahip İttihatçılar, kararı protesto ederek, kararı anayasaya aykırı bir girişim olarak nitelemişti. Ancak 6 Ağustos’ta hiçbir İttihatçı

¹⁸⁰¹ **MMZC**, 23 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:47, s.647

¹⁸⁰² **MMZC**, 23 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:47, s.647

¹⁸⁰³ Cavit Bey, meclis’te yaptığı uzun ve tehditkar konuşmasında İttihat ve Terakki’nin memlekette asayiş ve huzur olması için hükümete güvenoyu verdiğini, ancak zavallı hükümetin cemiyeti baskı altına aldığını, kadrolaşmaya gittiğini, böylece İttihatçıların yerine halaskarları yerleştirdiğini, aldıkları emirlerle idarei örfiyeyi tekrar ilen ettiklerini, kanunu parçaladığını, ayana suç işlettiklerini, 1324’e doğru gittiklerini dile getirdi. **MMZC**, 23 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:47, s.647–654. İttihatçı Hallaçyan Efendi, hükümetin divanı aliye sevk edilmesini dahi dile getirdi. A.g.e, s.654

¹⁸⁰⁴ **MMZC**, 23 Temmuz 1328, Cilt:2, D:2, Sİ:1, İ:47, s.655

¹⁸⁰⁵ Bu isimler için bkz. Demirci, a.g.e., 161

¹⁸⁰⁶ Olumsuz oy kullananlar Dilber, Popoviç, Musa Kazım, Mahmut Şevket, Hüseyin ve Hilmi Efendilerdi. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Cavit Bey’in Hatıraları, **Tanin**, 4 Ağustos 1944

¹⁸⁰⁷ İnal, a.g.e, 3, s.1816

mebusun bulunmadığı ve olağanüstü oturuma çağrılan meclis'te Gazi Ahmet Paşa, fesih kararını 6 muhalif 9 müstakil mebusa hitaben okudu. Sadrazam, meclisin feshini önleyecek ve itirazları engelleyecek hareketlerin önüne geçebilmek için ayı gün örfi idare'yi ilan etti. Nihayet padişahın onayını içeren irade-i seniyyesinin meclisi umumi'de okunması ile meclisin feshi gerçekleşmiş¹⁸⁰⁸ böylece İttihat ve Terakki iktidarının ana kaynaklarından biri olan meclis(yasama) gücü ile siyaset üzerindeki ağırlığı önemli ölçüde ortadan kalkmış oldu.¹⁸⁰⁹

Meclisi Mebusan'ın kendisini feshetmesi ile beraber ortaya meşruluk sorunu ortaya çıkmaya başladı. İstanbul'da toplanan İttihat ve Terakki kongresi, meclisin feshini anayasaya aykırı olduğunu deklere etmiş, hükümetin tutumunu eleştirmiş ve yapılacak olan seçimlere katılıp katılma konusunda tutum belirlemeye çalışmıştı. Bununla yetinmeyen İttihatçılar, hükümetin gayrimeşru olduğunu ve güven kazanamadığını, bunun için padişah'tan yeni ve yasal bir hükümetin kurulması için meclisin tekrar toplantıya çağrılmasını talep etmişlerdi. İddiaya göre, meclis kendisini feshetmemiş, aksine kabineye “güvensizlik oyu” vermekle onu meşru hükümet olarak kabul etmediğini ortaya koymuştu.¹⁸¹⁰ Bu iddialara karşılık kabine, meclisin dört yıllık yasama yılını doldurmuş olduğunu ve meclisin feshi konusunda Ayan Meclisi'nin görüşünü almak suretiyle kanunlara göre hareket ettiğini, meşru ve yasal olduğunu, aksine meclisin meşru olmadığını savunmuştu.

3.5.1.2. Büyük Kabine'nin “İttihatçı Avı”

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'nde dikkati çeken isim hiç kuşkusuz İttihatçıların koyu muhalifi Kamil Paşa idi. Kamil Paşa muhalefetinin temelinde, ideolojik farklılıklardan çok siyasi rekabet ve bireysel hırs bulunuyordu.¹⁸¹¹ Siyasal görüşleri açısından ademi merkezîyetçi tezlerin radikal bir savunucusu olan Kamil

¹⁸⁰⁸ İrade-i seniyyeyi Sadrazam meclis'te İttihatçıları dikkate almayan bir şekilde bir zafer edasıyla okumuştur. Çamlık Mebusu Şahin Bey'in “*Biraz bekleyiniz, belki arkadaşlar gelirler*” demesine karşılık Sadrazam “*İster gelsinler, ister gelmesinler, hepsi boş*” karşılığını vermişti. Padişah'ın imzaladığı bu belge ile hükümet meclisin feshi ile kendi konumunu meşrulaştırmış, İttihatçılar ile padişahı karşı karşıya getirmek suretiyle tepkileri başka taraflara yönlendirmek istemişti.

¹⁸⁰⁹ Akşin, a.g.m., s.1430

¹⁸¹⁰ **İkdam**, 6 Ağustos 1912

¹⁸¹¹ Karal, a.g.e., s.181

Paşa, cemiyetin merkezîyetçi-devletçi politik uygulamalarından rahatsız duyuyor, kapatılmasını istiyordu.

Kamil Paşa, tüm meşrutiyet dönemi boyunca İttihatçılara uygulanan sert yaptırımların baş destekçisi olmuş¹⁸¹² hatta bu konuda yumuşak davranmakla suçladığı kabineden istifayı düşünmüş ancak Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın son anda araya girmesiyle kararından vazgeçmişti. Kendi içinde bölünmüş ve Rıza Nur'un "canlı cenaze" olarak tanımladığı kabine,¹⁸¹³ muhalifler karşısında güçlü bir yapıya sahip değildi ve üyeleri arasında ahenk yoktu.¹⁸¹⁴ Sadrazam, dış gelişmeler ve kabinede yer alan nüfuzlu kimselerin müdahaleleri sonucunda kabineye hakim olamıyor, teslimiyetçi bir tutum içine giriyordu. Harbiye Nazırı Nazım Paşa senelerdir sadrazam olmayı bekliyor, bunun için İttihatçı liderler ile sürekli görüşüyordu. Hüseyin Hilmi Paşa ise, İttihatçılardan çekiniyor ve görevi bırakmak için fırsat kolluyordu. Kabine içindeki görüş ayrılıkları ve sadrazama yönelik eleştirilerde, Tanin gazetesi dahi Ahmet Muhtar Paşayı savunmak zorunda kalmıştı.¹⁸¹⁵

Kabine üyelerini bir arada tutmak isteyen sadrazam, isyan halinde bulunan Arnavutlara geniş haklar vererek kabine içinden yükselen radikal eleştiriler karşısında İttihat ve Terakki'ye tutumunu sertleştirdi. Bu sırada çıkardığı kararname ile basının askeri meselelerin yanı sıra siyasi parti çıkarlarına yönelik propaganda yapmaları halinde sıkı cezalara çarptırılmasını öngördü, böylece İttihatçı basını susturmayı amaçladı. Bu doğrultuda Hüseyin Cahit'in 20 Eylül'de Tanin gazetesinde hükümeti eleştiren çıkan yazısı nedeniyle divanı harbe sevk edilmek suretiyle tutuklanması ve 3 Eylül 1913'de gazetenin kapatılması bunun somut örnekleri oldu.¹⁸¹⁶ Tanin gazetesi, daha sonra Cenin, Renin ve Senin gibi isimlerle yayına devam etmiş, ancak hükümetin baskısından kurtulamamıştı. Cenin gazetesi baş sorumlu müdürü Cavit Bey, ifadesi alınmak için divanı harbe çağrılmış, halkı hükümet aleyhinde kışkırtmak, ordu hakkında çeşitli yazılarından dolayı

¹⁸¹² Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:174, s.278

¹⁸¹³ Nur, a.g.e., 1, s.368

¹⁸¹⁴ Ali Haydar Mithat, a.g.e., s.239

¹⁸¹⁵ **Tanin**, 12 Ağustos 1328

¹⁸¹⁶ Hüseyin Cahit Yalçın'a göre, hükümetin Tanin'i kapatmasının nedeni, gizli cemiyet muhaliflerinin mahiyetini ve hükümet üzerindeki etkisini kamuoyunda işleyebileceğinden çekinmesiydi. Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:176, s.309

tutuklanmıştı.¹⁸¹⁷ 5 Eylül 1912’de Divanı Harp’te yapılan yargılamalarda, Hüseyin Cahit ve Cavit Beylerin hükümetin emirlerine uymamak ve Arnavutluk olayları hakkında yazı yazmaları gerekçesiyle cezalandırılması,¹⁸¹⁸ hukuki sürece intikam havası vermişti.¹⁸¹⁹

Hükümetin yoğun baskıları altında yapılan yargılamalarda suçları kesinleşen İttihatçılar, işkenceleriyle meşhur Bekirağa Bölüğü’ne gönderildi.¹⁸²⁰ Ali Haydar Mithat’ın aktardığına göre tutuklananlar arasında Sait Halim Paşa olmak üzere Talat, Cemal ve Enver Beyler de bulunuyordu.¹⁸²¹ İttihatçı muhaliflerin ziyaretçilerini kısıtlayan hükümet, Cavit ve Cahit Beylerin yazılarının dışarıya sızmasını önlemeye kadar çalışması, bazı muhalifleri dahi rahatsız etmeye başladı.¹⁸²²

Büyük Kabine kısa bir süre önce yürürlükten kaldırdığı sıkıyönetimi tekrar ilan etmiş, bunun sonucunda İstanbul’da rahat çalışamayacaklarını anlayan İttihatçılar, Merkezi Umumi’yi tekrar Selanik’e göndermek zorunda kalmıştı. Böylece İstanbul’da meydan tümüyle İttihat ve Terakki muhaliflerinin tekeline girmiş oldu.¹⁸²³ Hükümet, Talat, Rahmi ve Cavit Beylerin Selanik’e gitmeleri üzerine İttihatçıların kendilerine karşı yeniden örgütlenmesini önlemek için sıkıyönetimin sınırlarını buraya kadar genişletti.

İttihatçılara yönelik baskılar yalnızca hükümet kanadında değil, muhalif İtilafçılardan da geliyordu. Baskı ortamından faydalanmak isteyen İtilafçılardan Miralay Sadık Bey, İttihatçı partinin Anadolu’daki teşkilatları hakkında jurnaller vermiş,¹⁸²⁴ yayınladığı beyannamelerle cemiyetin önünü almak istemişti. HİF başkanı Miralay Sadık Bey’in “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası Kulüplerinin faaliyetlerinin durdurulması*” yönünde yaptığı açıklamayı fırsat olarak değerlendiren kabine üyeleri, İttihat ve Terakki teşkilatına son verecek politika etrafından birleşmek suretiyle¹⁸²⁵

¹⁸¹⁷ Ayrıntılı bilgi Cavit Bey’in Hatıralarında mevcuttur. **Tanin**, 24–25 İkincikanun 1944

¹⁸¹⁸ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:176, s.310

¹⁸¹⁹ Asım Us’a göre, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İttihatçıların hükümet darbesinden korktuğu için tedhiş hareketlerine giriştiğini aktarmaktadır. Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım ve Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s.17

¹⁸²⁰ Tutuklanan siyasi suçluların geniş listesi için bkz. Bayar, a.g.e., C:3, s.253–254

¹⁸²¹ Ali Haydar Mithat, a.g.e, s.242

¹⁸²² Tutuklu bulunan Cavit Bey, kendisini ziyarete gelen pek çok isim içinde Rıza Tevfik Bey’in İtilafçıların politik tavrından şikayetçi olduğunu aktarmaktadır. Cavit Bey’in Hatıraları, **Tanin**, 25 İkincikanun 1944

¹⁸²³ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:172, s.247

¹⁸²⁴ Karal, a.g.e., s.184-185

¹⁸²⁵ Mustafa Ragıp, a.g.e, s.139

kulüpleri kapatmış ve bir “İttihatçı avı” başlatmışlardı.¹⁸²⁶ Bununla yetinmeyen İtilafçılar, İttihatçılara yakın durmaya çalışan Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey'in asker kaçağı sıfatı ile tutuklanmasını istemişlerdi.¹⁸²⁷ Devri sabık yaratmakla meşgul olan bazı muhaliflerin Sait ve Hakkı Paşaların divan-ı harbe sevkini isteyecek kadar taleplerde bulunması, kabine içinde rahatsızlık yaratmış, delillerin olmadan hareket edilmesi eleştirilmiş,¹⁸²⁸ nihayet Dahiliye Nazırı Ziya Paşa'nın istifasıyla sonuçlanmıştı.¹⁸²⁹

Kabinenin sıkı tedbirlerinden rahatsızlık duyan İttihat ve Terakki, yayınladığı bir bildirimde hükümeti sert bir dille eleştirmiş ve “Cemiyet Umumi Kongresi”ni toplayacağını kamuoyuna duyurmuştu. Merkez Komitesi'nin 2 Eylül 1912'de İstanbul'da toplanan kongreye sunduğu rapor¹⁸³⁰ cemiyetin siyasal düşünce biçimi ile eylemlerinde belli değişmelerin olacağını ortaya çıkarmıştı. Hükümetin kontrolü altında yapılan kongrede iktidara karşı birlik mesajları verilmiş, kabinenin dayanmak istediği askeri desteği yanına çekmek amacıyla Nazım Paşa ile Halaskar grubu arasındaki anlaşmazlıktan faydalanma yoluna gidileceği kararlaştırılmıştı.

Hükümet, İttihatçıların karşı atağının önüne geçmek ve ordu içinde kaymaları önleyebilmek için 8 Ekim 1912'de iki geçici yasa çıkardı.¹⁸³¹ Meclis çoğunluğunun görüşü alınmadan çıkarılan bu yasa ile ordunun siyasetle İttihatçıların ordu ile olan tüm bağlarını koparılmaya çalışıldı. Ne var ki, politik mücadelenin bir aracı haline gelen ordu, siyasal mücadele alanı ve aktörü olmaktan kurtulamamış, dolayısıyla her iki yasa orduyu siyasetin dışında tutmayı başaramamıştı.

Öte yandan İtilafçılar tarafından büyük bir sevinç ve umutla karşılanan Gazi Paşa Kabinesi doğal müttefik olarak görülmüş, değinildiği üzere kabinenin her tür politik kararlarını desteklemiş, seçimlerde ele geçiremediği iktidara kabine

¹⁸²⁶ Ahmet Hilmi, a.g.e., s.7 ve 48

¹⁸²⁷ Ali Haydar Mithat, a.g.e., s.241

¹⁸²⁸ İnal, a.g.e., C:3, s.1823

¹⁸²⁹ Mustafa Ragıp, a.g.e, s.139 ve Türkgeldi, a.g.e., s.56. Gazi Ahmet Paşa, Ziya Paşa'nın istifasıyla boşalan nezarete 31 Mart Olayı sonrası İttihatçılarla, özellikle Talat Bey ile anlaşmayarak görevinden ayrılmış olan Ali Daniş Bey'i atadı. Bu atamadan İttihatçılar dışında saray da içinde olmak üzere tüm kesimler memnun oldu. Ali Daniş Bey'in Mustafa Ragıp'a anlattığına göre, Sultan Reşat da bu atamadan memnun olmuş ve kendisine şunları söylemişti:

“Şimdiye kadar tecrübesiz birtakım gençler memleketin başına musallat olmuşlardı. Sizin gibi tecrübedide(?) ricali devleti bu gibi makamlarda gördükçe mahzuz(memnun) oluyoruz.” Mustafa Ragıp, a.g.e.

¹⁸³⁰ Bu konuda bkz. Tunaya, a.ge., C.:3, s.232-234

¹⁸³¹ Her iki madde için bkz. Turfan, a.g.e., s.234

aracılığıyla ulaşmayı düşünmüştü. Ancak Büyük Kabine'yi kontrol etmekte başarılı olamayan İtilafçılar, kısa bir süre sonra cephe almaya başlamıştı. Böylece kabine, hem İTC hem de HİF'in muhalefeti ile karşılaştı. Bundan dolayı hükümet karşısında etkili olabilmek amacıyla Zohrab Efendi, iki parti arasında anlaşmanın yapılması için Cavit Bey'den destek almaya çalışmış, ancak bunun imkansız olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştı.¹⁸³²

3.5.1.3. Büyük Kabine'nin Sonu

İktidar karşısında varolabilmek için iki muhalefet partisinin uzlaşmamasından sonra İttihatçılar yayınladıkları bir beynamede hükümet ile her türlü anlaşmazlığı unutacaklarını kamuoyuna duyurmuş,¹⁸³³ ancak cemiyeti tasfiye etmekte kararlı gözükken kabinenin sert uygulamalarını yumuşatamamışlardı. Bu sırada patlak veren Balkan Savaşı, iktidar-muhalefet dengelerini değiştirmiş, iktidarın ittihatçı avını geçici olarak kesmiş, İttihatçıları adeta tekrar canlandırmış, onların can simidi olmuştu. Dolayısıyla bu savaş patlak vermemiş olsaydı, İttihatçıların büyük oranda tasfiye edileceğini söylemek mümkündür.

Balkan Savaşı sırasında hükümet ile İttihatçıları arasındaki rekabet, diplomatik dış politikaların takip edilmesini engellemiş, ordunun ittihatçı-İtilafçı olarak bölünmesine ve savaşın Osmanlı Devleti aleyhinde gelişmesine neden olmuştu. Büyük Kabine'yi savaş karşısında pasif ve teslimiyetçi olmakla suçlayan İttihatçılar, hükümeti kamuoyunda yıpratılabilmek¹⁸³⁴ ve milli duyguları harekete geçirmek amacıyla büyük bir miting düzenlemişlerdi. Bu mitingde Merkezi Umumi üyelerinden Talat Bey, Hallaçyan Efendi, Ali Münif Bey, Cemiyetin İstanbul Murahhaslarından Kara Kemal, Dr.Nazım ve İttihatçı mebuslardan Ömer Naci, Ubeydullah, Agop Boyacıyan, Pançedorof, Emanoilidi, Meclis-i Ayan üyelerinden Besarya Efendiler nutuklar atmışlardı.¹⁸³⁵ İttihatçıların düzenlediği mitingler, ülke çıkarlarını ön plana tutmaktan ziyade iktidar ve fırkacılık gayretlerinin egemen olduğu siyasal ortamda¹⁸³⁶ kamuoyunu kendi tarafına çekmeyi ve hükümeti

¹⁸³² Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 29 İkincikanun 1944

¹⁸³³ Mustafa Ragıp, a.ge., s.146-147

¹⁸³⁴ Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:181, s.390

¹⁸³⁵ Mustafa Ragıp, a.g.e., s.147

¹⁸³⁶ Türkgeldi, a.g.e, s.57

yıpratmayı amaçlamıştı. Bu propaganın etkisiyle Osmanlı kamuoyu, büyük kabine gibi barış yanlısı bir kabineden ziyade savaşa devam edebilecek kabineyi istemeye başlamıştı.¹⁸³⁷ İttihatçıların “*anasır ve fırka farkı*” gözetilmeyeceğini dile getirdiği “Müzaheret Mitingi”nde bazı kararlar alınması¹⁸³⁸ ve öğrencilerin savaş talebinde bulunması ile beraber 23.maddenin¹⁸³⁹ protesto edilmesi hükümeti tedirgin iyice etti.¹⁸⁴⁰ Hükümet, büyük gösteriden hemen sonra birkaç ittihatçı taraftarını tutuklattı¹⁸⁴¹ ve baskılarını artırdı.

HİF, İttihatçıların savaş yanlısı mitinglerine karşı hükümeti desteklemek amacıyla alternatif savaş mitingi düzenledi.¹⁸⁴² İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi'nin yayınladıkları bildiri, İtilafçıların niyetlerinin farkında olduklarını göstermişti.¹⁸⁴³ Mitingde Rıza Nur, Ali Kemal gibi ünlü muhalif kişiler konuşmalar yaptı. İtilafçılar, bu mitingle bir bakıma İttihat ve Terakki tarafından daha önce düzenleneceği ilan edilen mitingeye yanıt verip vatan yarışında onlardan geri kalmadıklarını kanıtlamak istemişlerdi.¹⁸⁴⁴

Hükümet ile itilafçı çevrelerinin tüm çaba ve propagandalarına rağmen savaş önlenememiş, üstelik savaşa yönelik hazırlıkların yapılmaması ve siyasal çekişmelerin etkisiyle savaşın tüm bölgelerinde mağlubiyetler yaşanmaya başlanmıştı. Balkan Savaşı'nın yaratmış olduğu olumsuz koşullardan faydalanmak isteyen ve İTC karşısında sadrazamı pasif bulan kesimler, kabinenin varlığından rahatsızlık duymaya ve Kamil Paşa başkanlığında yeni bir kabinenin kurulmasını talep etmeye başladı. Prens Sabahattin ve taraftarları başta olmak üzere Şerif Paşaların başını çektiği hoşnutsuzluk söz konusuydu, dolayısıyla bu itaatsizliğin başını yine eski muhalifler çekmeye başladı.¹⁸⁴⁵

¹⁸³⁷ Ahmet Hilmi, a.g.e., s.37

¹⁸³⁸ **Tanin**, 22 Eylül 1328

¹⁸³⁹ İttihatçıların tüm çabalarına rağmen Hükümetin savaşı önlemeye çalıştığı sırada Hariciye Nazırı Gabriel Noradonkiyan Efendi, savaşın önlenmesi için daha önce imzalanan Berlin Anlaşması'nın 23.maddesine dayanılarak Rumeli'de bir takım ıslahatların yapılmasını teklif etti. Osmanlı Devleti'nin kaybetmekle yüz yüze geldiği Makedonya bölgesine özerklik vermeyi içeren bu madde merkezîyetçi ve milliyetçi İttihatçıların tepkisiyle karşılaştı.

¹⁸⁴⁰ **Tanin**, 21 Eylül 1328, Mustafa Ragıp, a.g.e., s.109 ve s.153. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 28 İkcincikanun 1944

¹⁸⁴¹ Yücel Aktar, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları(1908–1918)**, s.109

¹⁸⁴² Alkan, a.g.e., s.154

¹⁸⁴³ Bildiri için bkz. **Osmanlı**, 21 Eylül 1328

¹⁸⁴⁴ Yücel Aktar, a.g.e., s.109

¹⁸⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hilmi, a.g.e, s.41

Savaşın tüm cephelerindeki yenilgilerin sorumluluğunu üstlenmek istemeyen İtilafçılar, Gazi Ahmet Paşa'nın sadareten çekilmesi için padişah ile yaptıkları görüşmelerden sonra sarayı ikna etmeye çalışmış,¹⁸⁴⁶ kabinenin tarafsız olmadığını bildirmiş ve Kamil Paşa'nın başkanlığında yeni bir kabinenin kurulmasını istemişlerdi.¹⁸⁴⁷ İtilafçı muhaliflerin temel endişelerinden biri İttihatçıların olası bir darbe girişiminde bulunabileceklerine dair korkular olmuştur.¹⁸⁴⁸ Nihayet, yenilgiye dönüşen Balkan Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhinde geliştiği dönemde, ittilahatçılar ve İtilafçılar tarafından istenmeyen Büyük Kabine, iktidarını borçlu olduğu Halaskar Zabitan Grubu'ndan da tehdit mektupları almaya başlayınca¹⁸⁴⁹ istifa etmek zorunda kalmıştı. Bu istifa dışsal ve spontane değil, kabine içindeki itaatsizlikten kaynaklanan içsel ve mecburi olmuştur. Böylece kabine üyeleri ile İtilafçılar tarafından aldatıldığını düşünen Gazi Ahmet Muhtar Paşa kırk yıldır beklediği iktidarı birkaç ayda kaybetmiş oldu.¹⁸⁵⁰

3.5.2. Kamil Paşa Kabinesi

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifasını takiben İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa aracılığıyla Sait Paşa'nın sadaretin başına getirilmesi için padişah ile görüşmüş, ancak bir sonuç alamamıştı. Değnilildiği gibi Balkan Savaşı'nın yarattığı siyasal buhran ortamında savaşın kaderini değiştirecek ümit olarak karşılanan Kamil Paşa, İttihatçıların tüm itirazlarına¹⁸⁵¹ rağmen padişah tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi.¹⁸⁵² Böylece Halide Edip'in deyimiyle tüm hareketlerinde İTC düşmanlığı hakim olan Kamil Paşa¹⁸⁵³ 30 Ekim 1912'de kabinesini kurdu. Yeni

¹⁸⁴⁶ Çavdar, **Talat Paşa**, s.227

¹⁸⁴⁷ Osmanlı Devleti'ne karşı isyan halinde bulunan ve Büyük Kabine'yi destekleyen Arnavut İhtilal liderleri dahi Kamil Paşa'da ısrar etmeye başlamış, bir süre sonra kabineye verdikleri desteklerini çekmişlerdi. Bkz. İnal, a.g.e., 3, s.1822 ve Ahmet Hilmi, a.g.e., s.42, Bayar, a.g.e., C:2, s.159

¹⁸⁴⁸ Bu sıralarda İzmir'de tutuklanmak istenen Ali Haydar Mithat, itilafçılar aleyhinde şiddetli propagandaya girişmiş, Küçük Talat Bey ise birkaç arkadaşı ile dağa çıkmıştı. Bkz. Ali Haydar Bey, a.g.e., s.242

¹⁸⁴⁹ Menteşe, a.g.e., s.150

¹⁸⁵⁰ İnal, a.g.e., 3, s.1815 ve s.1823. Gazi Ahmet Paşa, 99 günlük iktidarı döneminde kabine içindeki ünlü muhalif Kamil Paşa tarafından hayli yıpratılmış, kendi deyimiyle "suyu sıkılmış limon gibi" kenara atılmıştı. Çavdar, a.g.e., s.228

¹⁸⁵¹ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 3 Şubat 1944

¹⁸⁵² İttihatçıların Kamil Paşaya alternatif olarak düşündüğü isim Mahmut Şevket Paşa idi. Atay, a.g.e., s.55

¹⁸⁵³ Adivar, a.g.e., s.185

kabinenin kuruluşu büyük ölçüde HİF ve muhalif Arnavutlar ile Halaskar Zabitan Grubu'nun bir zaferi oldu.¹⁸⁵⁴ Çünkü büyük kabine bu grupların baskısı sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Sabık kabinenin devamı olarak değerlendirebileceğimiz Kamil Paşa Kabinesi, ufak değişiklikler dışında eski üyeleri büyük ölçüde muhafaza ederek Terakki'ye düşmanca duygular taşıyan kimselere yer verdi.¹⁸⁵⁵ Öte yandan Halaskar Zabitan Grubu başkanı olduğu iddia edilen ve sadrazam olma hayaliyle İTC'ye yakın durmaya çalışan Nazım Paşa'yı Harbiye Nezareti'nin başına, İttihatçıların katiiyen istemediği Cemalettin Efendi'yi Şeyhülislamlık makamına, İttihatçıların amansız düşmanı Reşit Bey'i Dahiliye Nezaretine atadı.¹⁸⁵⁶ Bu nazırlar hararetle İttihatçı fırkanın dağıtılmasını veya kapatılmasını, Trablusgarp Savaşı'nın kaybedilmesinde sorumlu olanların ise Divan-ı Ali'ye sevk edilmesini savunanlardan oluşmuştu.

3.5.2.1. Kamil Paşa Kabinesi ve Liberal Muhalefet

Yeni kabineyi kurmakla görevlendirilen Kamil Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın öteden beri sadaretin başına getirilmesini arzuladığı bir isimdi. İtilafçılar, Büyük Kabine döneminde hükümet üzerinde etkili olamadığı ve kabine içinde yer alamadığı için cephe almış, hatta istifa etmesi için baskı yapmaya başlamıştı. İtilafçılar ile muhalif basın, sadaretin başına getirilen Kamil Paşa'yı kendi adamları olarak gördüklerinden olumlu karşılamıştı. Liberal muhalefet, yeni kabinenin kendisiyle beraber hareket edeceği beklentisi içindeydi. Ancak sadrazamın onlara karşı mesafeli durması, kabinede yer alma isteklerini dikkate almaması,¹⁸⁵⁷ hatta onları dışlaması muhalefet tarafına geçmelerine yol açmıştı. Bundan dolayı Kamil Paşa Kabinesi'ni HİF iktidarı şeklinde tanımlamak doğru olmayacaktır.¹⁸⁵⁸

¹⁸⁵⁴ Karal, a.g.e., s.187

¹⁸⁵⁵ Süleyman Nazif, a.g.e, s.21

¹⁸⁵⁶ **İkdam**, 18 Teşrin Evvel 1328

¹⁸⁵⁷ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s.220–221. Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, s.278

¹⁸⁵⁸ Aksi Görüşü ileri süren Reşat Ekrem Koçu, İtilafçıların kendilerinin fahri başkanı olarak telakki ettikleri Kamil Paşa'nın sadaretin başına gelmesini İtilafçı iktidarın başlangıcı olarak nitelemiştir. Bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Türkiye’de Seçimin Tarihi(1877–1950)”, **Tarih Dünyası**, Yıl:1, Sayı:6, 30 Haziran 1950, s.256. Tevfik Çavdar da bunu İtilafçıların tam anlamıyla iktidara geçmesi olarak tanımlamıştır. Çavdar, a.g.e., s.228. Başlangıçta İtilafçı bir kabine izlenimi vermişse de, zannedildiği gibi olmadığı kısa sürede ortaya çıkmıştı. Balkan Savaşı'nın yaratmış olduğu buhran içinde yıpranmış olan kabine hırçınlaşmış İtilafçı kesime cephe almış, onları dışlamıştı. Dolayısıyla İtilafçıların da

Kabine, meşrutiyet döneminin kudretli ismi Prens Sabahattin Bey'e dahi yanaşmamış, onunla herhangi bir anlaşmada bulunmamıştı. Kabineden umduğunu bulamayan Şerif Paşa Paris'e yerleşmiş, ittihatçılara yönelik tüm oklarını kabineye yöneltmeye başlamıştı. Kısacası tüm muhalefet, bu kez Kamil Paşa kabinesine karşı yapılmıştı.¹⁸⁵⁹ Kabineye karşı geniş bir kampanya başlatan İtilafçılar tıpkı iktidarı ele almaya çalışan İttihatçılar gibi kabineyi düşürmek için planlar yapmaya başlamış ve "Adl-ü İntikam" adında bir ihtilal cemiyeti kurmuşlardı. Bu cemiyet aracılığıyla ilk önce kabineye göz verilmesi amaçlandı.¹⁸⁶⁰ İtilafçıların Kamil Paşa kabinesine yönelik eleştirileri başlangıçta İTC'yi tasfiye etmekte acele davranmaması şeklinde gelişmişti, ancak daha sonra kendilerinin de dışlamaları ile muhalif bir kimlik ve söylem benimsemeye başlamışlardı. Bundan dolayı kabinenin varlığı, İtilafçılar arasında büyük bir huzursuzluk kaynağı olmaya başlamış, kabinenin görevi bırakması veya devrilmesine kadar siyasal pozisyon almalarına kadar uzanmıştı.¹⁸⁶¹ İtilafçıların Kamil Paşa'yı devirdikleri takdirde Nazım Paşa'yı sadaretin başına getirmeyi düşünmüşlerdi. Ancak hükümet, muhalefetin bu niyet ve faaliyetlerinden haberdardı. Dahiliye Nazırı Reşit Bey, İtilafçılardan Sami Bey'e "Adl ve İntikam adıyla bir ihtilal komitesi var, İsmail Bey'e kadar uzanıyor" demişti.¹⁸⁶²

Bu dönemde HİF ikinci başkanı Gümülcineli İsmail Kemal Bey Dahiliye Nazırını protesto eden mektubundan sonra kabineye yönelik iki maddelik ultimatoma şeklinde bir mektup daha gönderdi. Mektubunda partilerine danıştıktan sonra iş görülmesi ve kabineye parti ileri gelenlerinden birkaç kişinin alınmasını istiyordu.¹⁸⁶³ Aksi takdirde kabineyi devireceklerini bildiriyordu. Gümülcineli İsmail ve Sadık Beylerin komite zihniyetiyle kabineyi zor kullanmak suretiyle devirmek istemesi, parti içinde rahatsızlık yaratmış, meşruti ilkelere bağlı olan ve kanun dışına çıkmayı reddeden Müşir Fuat Paşa ve yandaşlarının partiden ayrılmasına yol açmıştı. Müşir

muhalefetine yol açan Kamil Paşa Kabinesi, görüleceği üzere İttihatçıların yanı sıra İtilafçıların da devrilme teşebbüsleri ile karşı karşıya kalmıştı.

¹⁸⁵⁹ Ahmet Hilmi, a.g.e., s.54

¹⁸⁶⁰ Birinci, a.g.e., s.194

¹⁸⁶¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkez üyelerinden biri "İki cami arasında beynamaza dönmüştük, ittihat hükümetini devirdiğimize ve devireceğimize bizi bin defa pişman etmişti. İttihat hükümetinin bizimkilere rechanını görüyorduk" diye yakınıyordu. Bkz. **Türkiye'de İntihab Usulleri ve Parti Mücadeleleri**, s.10

¹⁸⁶² Bu bilgiler, İsmail Kemal Bey'in Dahiliye Nazırı Reşit Bey'e gönderdiği mektupta yer almaktadır. Mektup için bkz. Ahmet Hilmi, a.g.e., s.73

¹⁸⁶³ Her iki mektup için bkz. Bayar, a.g.e., C:3, s.155-157

Fuat Paşa'nın ayrılmasıyla İtilaf Partisi, komitacı ve darbeci zihniyete sahip İsmail Kemal Bey'in egemenliğine girmeye ve ittihatçılışmaya başladı.

HİF, kabineyi devirebilmek amacıyla tüm muhalif kesimleri etrafında toplamaya ve İttihatçıların da kendisiyle görüşmelerde bulunduğu Nazım Paşa ile anlaşmaya çalıştı. Nazım Paşa, bu dönemde hem İttihatçılarla hem de İtilafçılar ile ilişkide bulunuyordu.¹⁸⁶⁴ İddialara göre, Talat Bey, kurulacak olan kabinenin başına geçmesi hususunda kendisiyle anlaşmıştı.¹⁸⁶⁵ Nazım Paşa, Kamil Paşa'nın sadaretin başında bulunmasından son derece rahatsızdı ve kabinesinin bir an evvel düşürülmesi gerektiğini açıkça dile getirmekten kaçınmıyordu.¹⁸⁶⁶ Dolayısıyla Nazım Paşa hem İttihatçıların hem de İtilafçıların kabineye karşı "*Truva atı*" olmuştu. Gümülcineli İsmail Kemal Bey ve arkadaşlarının Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Nazım Paşa ile görüşmesi kabineyi tedirgin etmiş, Dahiliye Nazırı Reşit Bey'in istenmeyen adam durumuna gelen Paşa'ya yönelik eleştirilerde bulunmasına ve İttihatçılara taviz vermekle suçlanmasına yol açmıştı. Kabine üyelerinin baskısı altında kalan Kamil Paşa Nazım Paşa'yı görevden almayı dahi düşündü. Talat-Nazım Paşa ilişkisinin yeni bir İTC iktidarına yol açmasından çekinen kabine üyeleri, bunun önüne geçmek için Talat Paşa'nın bir suikast ile öldürülmesini gündeme getirmiş, ancak Prens Sabahattin'in son anda araya girmesiyle karardan vazgeçilmişti.¹⁸⁶⁷

3.5.2.2. Kamil Paşa Kabinesi ve İttihat ve Terakki Muhalefeti

Kamil Paşa kabinesi ile muhalefete gerilemiş olan ve iktidarı kaybetmeyi içine sindiremeyen İTC arasındaki ilişkiler adeta bir savaşı andırıyordu.¹⁸⁶⁸ İTC, Kamil Paşa'yı tasfiye etmek için öncelikle "tarafsız kabine" tezinin teklif etmiş,¹⁸⁶⁹ ancak bunu kendisine karşı bir girişim olarak gören kabine kabule yanaşmamıştı. Bu sefer

¹⁸⁶⁴ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 22 Şubat 1944

¹⁸⁶⁵ Kamil Paşa'nın sadareten nasıl uzaklaştırılacağı, kabinede kimlerin yer alacağı konusunda ayrıntılı görüşmeler yapılmıştı. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 23 Şubat 1944. Yalçın, a.g.e., s.180. Süleyman Nazif, Talat Bey'in Nazım Paşa ile görüştüğü rivayetlerin mevcut olduğunu aktarmaktadır. Süleyman Nazif, a.g.e., s.29

¹⁸⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Amca, a.g.e., s.108

¹⁸⁶⁶ Turgay Asaf, Nazım Paşanın çoğu kez "*Zavallı Hüseyin Cahit'ten başka Kamil Paşa ile uğraşan kalmadı, onu da susturdular. Hala bunak sadarete oturuyor.*" duyduğunu aktarmaktadır. Asaf, a.g.e., s.19

¹⁸⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Amca, a.g.e., s.108

¹⁸⁶⁸ Tunaya, a.g.e., C:3, s.107

¹⁸⁶⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Partiler Arası Anlaşma", **Yakın Tarihimiz**, Sayı:24, (1962),s.323-324

ikinci seçenек olarak kabineyi devirmek amacıyla İtilafçılara işbirliği önerdi.¹⁸⁷⁰ Talat Bey, liberal muhalefet ile yaptığı işbirliği görüşmelerden sonra kabineyi tehdit etmekten geri kalmadı.¹⁸⁷¹

Balkan Savaşı'nın imparatorluk aleyhinde giderek şiddetlendiği sıralarda hem itilafçılar hem de İttihatçılar tarafından istenmeyen Kamil Paşa Kabinesi'nin tasfiye edilebilmesi için “hükümet darbesi” fikri ön palan çıkmaya başladı. İttihat ve Terakki kılıfı ve üslubu bakımından Balkanlı bir örgüt olduğundan¹⁸⁷² bu coğrafyanın kaybedilmesini kabul etmesi beklenemezdi. Meclisi mebusanın feshedilmiş olması nedeniyle İttihatçıların Kamil Paşa Kabinesi'ni yasal yöntemlerle düşürmesi mümkün görünmüyordu. İtilafçılar, bu konuda radikal bir çizginin benimsenmesini talep etti. İttihatçıların HİF merkezinde görüştüğü Sadık Bey, iyice zayıflamış hükümetin beş on kişi ile devrilebileceğini söylüyordu.¹⁸⁷³ Kabinedeki iç anlaşmazlık, Balkan Savaşı, muhaliflerin amansız baskısı ve darbe söylentileri ile Kamil Paşa'ya yönelik bir suikast yapılacağı yönündeki iddialar, siyasi ortamı karıştırmıştı. Bunu fırsat olarak değerlendiren Miralay Sadık, İsmail Kemal ve Hoca Sabri Beyler, İttihatçılara karşı harekete geçmesi yönünde baskı yapmaya başladı.¹⁸⁷⁴

Bu sırada radikal yöntemlere başvurulmasını isteyen liberal muhalefetin aksine İttihatçılar, kabine ile aralarında varolan anlaşmazlığı gidermek amacıyla Kamil Paşa ile görüşmüş, ancak sadrazamın onları darbecilikle suçlaması ve küçümsemesi üzerine bir sonuç alınamamıştı.¹⁸⁷⁵ Kabine, darbe fikrinin arkasında İttihatçıların bulunduğundan şüpheleniyordu. Talat ve Hacı Adil Beyler, cemiyetin ihtilal peşinde olmadığını belgelerle kanıtlayabileceklerini bildirmelerine rağmen¹⁸⁷⁶ hükümet, darbe söylentilerinin önüne geçmek için tavrını sertleştirdi ve sıkıyönetim mahkemesinin başına İttihatçı karşıtlığı ile bilinen birini atadı. Muhalefete tavrını sertleştiren hükümet, başlattığı “İttihatçı avı” ile İttihatçı şubeleri kontrol altına

¹⁸⁷⁰ Cemiyetin bu şaşırtıcı teklifinin ardında yatan temel neden, kendisini yeterince güçlü hissetmemesi olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz.

¹⁸⁷¹ Talat Bey'in tehdit mektubu için bkz. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 24 Şubat 1944

¹⁸⁷² Tunaya, a.g.e, C:3, s.22–23

¹⁸⁷³ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 10 Şubat 1944

¹⁸⁷⁴ Ali Canip Yöntem, “Bab-ı Ali Baskının Bilinmeyen Tarafları”, **Yakın Tarihimiz**, C:2, S:26, 23 Ağustos 1962, s.387–388

¹⁸⁷⁵ Cemiyeti temsil eden Talat Paşa ile Sadrazam arasında yapılan görüşmede İttihatçıların tüm ikna çabalarına rağmen, Kamil Paşa, “*Size emniyet etmişim, ne çıkar, siz iki üç kişisiniz, siz kimse dinlemez*” demişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 10 Şubat 1944

¹⁸⁷⁶ Çavdar, a.g.e, s.237

almaya çalıştı ve İttihatçı basını susturma yoluna gitti.¹⁸⁷⁷ Bununla da yetinmeyen hükümet şüphelendiği kişileri tutukladı¹⁸⁷⁸ hatta cemiyetin kapatılması gerektiğini düşündü.¹⁸⁷⁹

İttihatçılara karşı sert tedbirleri alan isim eski bir İtilafçı olduğu iddia edilen ve partisinin emirlerine uymadığı için hain ilan edilen Dahiliye Nazırı Reşit Bey idi.¹⁸⁸⁰ Ancak İtilafçı olduğu yönündeki tüm iddiaları inkar eden Reşit Bey, tüm siyasi gruplara mesafeli durduğunu ilan etmişti.¹⁸⁸¹

Dahiliye Nazırı Reşit Bey, İttihat ve Terakki yandaşları ile önde gelen liderlerinin tasfiye edilmesi için sıkıyönetimi andıran tedbirlere başvurmuş, bunu meşrulaştırmak için de Vekiller Heyeti'nin kararıyla “geçici bir kanun tasarısı” çıkarmıştı.¹⁸⁸² Öldürülmekten korkan ve İstanbul dışına çıkan pek çok İttihatçı gibi Hüseyin Cahit, ailesini İstanbul dışına çıkarmayı düşünecek kadar endişe duymuştu.¹⁸⁸³ Reşit Bey'in aldığı tedbirler o denli sertleşti ki kabine içinde rahatsızlıklara neden olmuştu. Örneğin İttihat ve Terakki teşkilatları ortadan kaldırmak için bazı nazırları ikna edememiş, özellikle Cemalettin Efendinin “*geçerli bir delil olmadan*” cemiyetin dağıtılmasının uygun olmayacağı yönündeki itirazları ile karşılaşmıştı.¹⁸⁸⁴

Dahiliye Nazırı cemiyeti bir an evvel dağıtmak için valiliklere gönderdiği emirlerde, merkezi umumi'nin halkı hükümet aleyhinde kışkırtan veya teşvik eden

¹⁸⁷⁷ Hükümete yönelik eleştirilerde bulunan İttihatçıların yayın organı Tanin gazetesi, Mahmut Şevket Paşa'nın ordunun başına getirilmesini yazdığı için kapatıldı. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 10 Şubat 1944

¹⁸⁷⁸ Kabinenin başlattığı geniş tevkifatta tutuklananlar arasında cemiyet ile herhangi bir ilişkisi olmayan kişiler dahi bulunuyordu. Hüseyin Kazım Kadri, Hatıraları, s.134. Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif gibi aşırı batıcı düşünürler de tutuklananlar arasında bulunuyordu.

¹⁸⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, a.g.e., C:3, s.423

¹⁸⁸⁰ Ahmet Hilmi, a.g.e., s.56

¹⁸⁸¹ Karal, Dahiliye Nazırı Reşit Bey'in İtilafçı olduğunu iddia etmekte. a.g.e., s.187, Tunaya, Reşit Bey'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularından olduğunu aktarmaktadır. Tunaya, a.g.e., 3, s.423. Kendisi ile görüşen İttihatçı Talat Bey'e “*İtilafçı olmadığını, bunu bir türlü kabul ettiremediğini*” bizzat dile getirmişti. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 11 Şubat 1944. Ancak, Reşit Bey, İtilafçı olduğu yönündeki iddiaları kabul etmemiş, bu dönemde kendisini ziyaret etmeye gelen Hürriyet ve İtilaf Fırkalı bir heyete “*Ben Osmanlı Devleti'nin Dahiliye Nazırıyım, firkanızı tanııyorum*” demişti. Bkz. Ahmet Hilmi, a.g.e., s.53

¹⁸⁸² Bayar, a.g.e., C:3, s.149

¹⁸⁸³ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 13 Şubat 1944. Kamil Paşa Kabinesi'nde yer alan ve İttihatçılara yakın duran Hilmi Paşa, Bab-ı Ali Baskını sonrası, Cavit Bey'e meclisin dağıtılmaması halinde kendisi ile beraber Talat Bey'in öldürülebileceğini söylemişti. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 25 Şubat 1944

¹⁸⁸⁴ Sadrazam Kamil Paşa bile Reşit Bey'in intikamcı siyasetinden şikayet etmeye başlamıştı. Kutay, a.g.e., C:17, s.9946

gizli bildirilerinin ele geçirilmesini istedi. Reşit Bey'in beklediği fırsat, Trabzon valisi Mehmet Ali Ayni'nin, Rize şubesinde hükümet aleyhinde darbe yapılmasıyla ilgili iki kişinin İstanbul'daki merkezi umumiye gidecekken belli evraklarla yakalanmış olduğunu bildiren şifreli telgrafının sadarete ulaşmasıyla yakalanmış oldu.¹⁸⁸⁵ Bu evrakların ele geçirilmesini İttihatçı kulüplerin aranması ve hatta kapatılması için uygun fırsat olarak değerlendiren Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey, bu iki kişinin derhal İstanbul'a gönderilmesini emretti. Kabine, bu evraklara dayanarak kulüplerin kapatılması ve bazı ittihatçı önderlerin tutuklanması istemiş, ancak Cemalettin Efendi'nin "*henüz erken olduğu*" gerekçesiyle karşı çıkması üzerine vilayetlerden gelecek evrakları beklemeye başlamıştı.¹⁸⁸⁶ Asıl tehlikenin merkezi umumi'den geleceğini düşünen Reşit Bey, Meclisi Vükelaya getirdiği geçici kanunlarla öncelikle İstanbul teşkilatını dağıtmayı, daha sonra Talat, Enver ve Cemal Beyleri belli yerlere sürmeyi, böylece İttihatçıların Anadolu'nun diğer kentlerinde gizli veya açık faaliyetlerine son verebileceğini düşündü.¹⁸⁸⁷

Reşit Bey'in ısrarla İttihatçı teşkilatları kapatmak istemesi, kabine içinde itirazlarla karşılaşınca ilk tepkisi istifa etmek istemesi oldu. Reşit istifanamesinde, İttihat ve Terakki'nin durmadan hükümet aleyhinde faaliyetlerde bulunduğunu, hükümeti devirmek için fırsat kolladığını, meclisi vükelanın buna duyarsız kaldığını, dolayısıyla aynı düşüncede olmadığı bu arkadaşlarla çalışmayacağını dile getirdi.¹⁸⁸⁸

Kamil Paşa, kabine içindeki en sadık adamı olan Reşit Bey'i ikna etmesi için oğlu Sait Paşa'yı devreye koymuş ve kabinede birtakım değişiklikler yapmak suretiyle istifa etmekten vazgeçirmişti. Ancak sadrazamın istifa haberi ikinci şok yarattı. Sadrazam, kabinede birtakım değişiklikler yapmak için istifa ettiğini açıklamış, ancak istifasını saraya sunmamıştı. Nedeni ise, Kamil Paşa'nın oğlu Abdullah Bey'in Reşit Bey'in sadaretin başına geçmek niyetinde olduğu, hatta bu

¹⁸⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ayni, **Hayat ve Eserleri**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944, s.301–305

¹⁸⁸⁶ Cemalettin Efendi İttihat ve Terakki nazarında sadece kendilerine muhalif değil, meşrutiyet rejimi aleyhtarı biri olarak telakki edilmişti. Tevfik Çavdar, Talat Paşa, s.386. Ancak Şeyhülislam, İttihat ve Terakki teşkilatlarını tasfiye etmek isteyen Dahiliye Nazırı Reşit Bey'in sert uygulamalarına en çok tepki gösterenlerin başında gelmişti.

¹⁸⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Ragıp, a.g.e., s.396

¹⁸⁸⁸ Özellikle Hariciye Nazırı Noradonkiyan Efendi'nin İttihatçılarla temas halinde olabileceğinden şüpheleniyordu. Bu dönemde Hariciye Nazırı Noradonkiyan Efendi'nin hükümetin çeşitli politikalarını İttihatçı dostu Emanuel Karasu'ya aktardığı genel kanıydı. Reşit Bey, kabine içindeki varlığından rahatsızlık duyduğu Noradonkiyan hakkında Ali Fuat Bey'e şunları söylemişti: "*O sinir herifi kolundan tutup kapı dışarı atacağız.*" Bkz. Türk geldi, a.g.e., s.77

hususla padişahla nasihat aldığına bildirmiş olmasıydı.¹⁸⁸⁹ İttihatçılar, kendilerini tasfiye etmeye çalışan Reşit Bey'in önüne geçmek ve Kamil Paşa ile arasında anlaşmazlık çıkarmak için yaptıkları propaganda ile padişahın ikili tutumu kuşkuları büsbütün artırmıştı. Üstelik Reşit Bey'in Kamil Paşa'yı bir darbe ile düşürmek için HİF ileri gelenlerinden İsmail Kemal Bey ile anlaşmış olduğu söylentileri, siyasal gündemi meşgul etmiş, siyasal mücadele içinden çıkılmaz bir hal almıştı.

Bundan dolayı kamuoyunda ve İttihatçılar nezdinde hayli yıpranmasına rağmen Kamil Paşa istifaya yanaşmamıştı. Öteden beri kabinenin yaptığı baskı ters tepki yaratmış, İttihatçıları yıpratmak ve dağılmaktan ziyade, örgütlenmelerini hızlandırmalarına yol açmıştı. Bu sırada giderek yenilgiye dönüşen Balkan Savaşı'nın talihini değiştirmek isteyen İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'nın ordunun başına getirilmesini istemiş,¹⁸⁹⁰ ancak hükümet buna şiddetle karşı çıkmıştı.¹⁸⁹¹ HİF ikinci başkanı Sadık Bey'in bu sırada yayımladığı beyanname, orduda birtakım değişiklikler talep etmesi, kabineyi zor durumda bıraktı.¹⁸⁹² Bu tartışmaların sürdüğü sıralarda Osmanlı Devleti Balkan ülkeleri karşısında yenilgiye uğradı. Balkan Savaşı'nın yenilgisini ve Edirne'nin kaybedilmesini hükümetin sorumsuzluğu olarak gören İttihatçılar, hem üzerlerindeki baskıyı kaldırmak hem kabineyi düşürmek için iki seçeneği ön plana almaya başladı. Ya kendine yakın bir kabine kuracaktı¹⁸⁹³ ya da mevcut hükümeti devirecekti. Değinildiği gibi meclisin feshedilmiş olması yasal mücadele imkanlarını ortadan kaldırmış, dolayısıyla "hükümet darbesi" dışında başka seçenekleri kalmamıştı.¹⁸⁹⁴ İttihatçıların hükümet darbesinin en önemli gerekçelerinden biri kuşkusuz, darbe hazırlıkları yapan İtilafçıların olası başarının yaratacağı "itilafçı kabine"nin önüne geçmekti.

¹⁸⁸⁹ Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdeleri**, Örgün Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 2004, s.410

¹⁸⁹⁰ Bu sıralarda İTC ile HİF arasında Mahmut Şevket Paşa'nın geniş yetkilerle kabineye atanabilmesi için görüşmeler yapılmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akşin, a.g.e., s.221. İttihatçılar, bu çatışmanın daha fazla büyümemesi ve kabineyi kontrol etmek için Harbiye Nezareti'nin başına Mahmut Şevket Paşa'nın getirilmesini istemeleri, memleketi kurtarmak ve kaybettiği iktidarı tekrar ele geçirmek için uygun bir ortam hazırlamayı düşünmüşlerdi. Kanımızca Trablusgarp Savaşı'nın sorumluluğundan kaçan İttihatçılar, tamamen bir kaosa dönüşen Balkan Savaşı'nın sorumluluğunu üstlenmesi beklenemezdi, bundan dolayı bu politik tutum taktiksel idi. Bu sırada Kamil Paşa kabinesinin kabul edemeyeceği tekliflerin sunulması bunu kanıtlamış, kamuoyunda yıpratma amacı taşımıştı.

¹⁸⁹¹ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 11 Şubat 1944

¹⁸⁹² Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 11 Şubat 1944

¹⁸⁹³ Bu yönde Talat Bey ile Harbiye Nazırı Nazım Paşa arasında görüşmeler yapılmış, ancak anlaşma sağlanamamıştı.

¹⁸⁹⁴ Kamil Paşa Kabinesi'ni devirme planını ortaya atan kişi, Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat Bey oldu.

Bu sırada Osmanlı Devleti aleyhinde devam eden Balkan Savaşı, barış görüşmeleri nedeniyle durmuş, Edirne'nin terk edilmesini içeren nota Babı Ali'ye ulaşmıştı. Kamil Paşa Kabinesi, Edirne için özel statünün tanınmasını, özerk bir bölge haline getirilmesini veya şehrin kaybedilmesini göze alacak kadar barış yanlısı bir siyaset izliyordu. Ancak bu sorumluluğu tek başına yüklenmemek ve büyük devletlerin barış tekliflerini görüşmek için 21 Ocak 1913'te Meclis-i Umumi'de bir toplantı düzenlemişti. Kamil Paşa, bu toplantıda yaptığı konuşmada Edirne'nin terk edilmesi suretiyle barış yapılmasından yana tavır almıştı. Nitekim toplanan Saltanat Şurası Toplantısı'nda hazırlanan mazbatada da aynı talepler dile getirildi. Kamil Paşa, iktidarını kaybetmektense Edirne'yi kaybetmeyi göze almıştı. Ne var ki İttihatçılar, Kamil Paşa'nın istenmeyen bir barış anlaşması yapmasını engellemek için çoktan harekete geçmişlerdi.

3.6. BAB-I ALİ BASKINI ve DEMOKRATİK MUHALEFETİN TASFİYESİ

Senelerdir ülkenin dağılmaması için mücadele veren ve varlık nedenini buna bağlayan İTC, kabineyi düşürmek, böylelikle toprak bütünlüğünü korumak için savaşın sürdürülmesi gerektiğini savunuyordu. Osmanlı Ordusu'nun savaşta başarılı olmayacağı bilindiğinden bir takım İttihatçı belli beklentisi içine girmişti.¹⁸⁹⁵ Nihayet savaşın yenilgiyle sonuçlanması ve padişah ile sivil-asker bürokratların bulunduğu bir toplantıda barış anlaşmasının yapılması yönünde karar alınması karşısında varlık nedeni önemli ölçüde “*bu ülke nasıl kurtarılır*” sorunsalına dayalı olan İttihatçılar, büyük tavizlerin verileceğini ve toprak kayıplarının yaşanacağını düşünmüşlerdi.

İttihatçılar, toprak bütünlüğünün korunması ve savaşın sürdürülmesi için kabinenin düşürülmesi gerektiğini savunmuş, bu yönde propaganda ve faaliyetlerde

¹⁸⁹⁵ İttihat ve Terakki içindeki bu çevreler, Kamil Paşa kabinesini başarısızlığa uğratmak ve iktidarı tekrar ele alabilmek için askerleri tüm cephelerde savaştırmaktan kaçınmamıştı. Ülkenin Rumeli topraklarını kaybetmeyi dahi göze alan milliyetçi İttihatçıların bu çelişkili tutumu, iktidar mücadelelerinin ve iktidar erkini tekrar ele alabilmek için ne denli yozlaştığı görülmüştü. İktidar olma uğruna hazırlanan bu plan daha sonra Bahriye Nazırı olacak olan ünlü itttihatçı Cemal Paşa'nın Gazi Muhtar Paşa'ya gönderdiği raporda itiraf edilmişti. Bu rapor için bkz. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Balkan Harbi, Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri**, İstanbul, 1979. Ayrıca bkz. Lütfü Simavi, a.g.e, s.225–226

bulunarak kabineyi düşürmek için öncelikle yasal yolları denemeye çalışmıştı.¹⁸⁹⁶ İTC, Cavit Bey'in "ölü hükümet" dediği Kamil Paşa kabinesini kendi görüşlerini dikkate almamakla, ülkeyi felakete sürüklemekle suçlamış, artık harekete geçilmesi gerektiği havasını yaratmaya çalışmıştı.¹⁸⁹⁷ Nitekim padişah ile yaptıkları görüşmede kabine değişikliği yasal yollardan gerçekleşmeyince "hükümet darbesi" kararı alındı. "vatanı satmak" ile suçlanan Kamil Paşa'yı devirmek kararının alınmasını takiben İttihatçıların önde gelen isimlerinden Cemal Paşa, Mithat Şükrü Bleda, Dr. Nazım Bey, Kara Kemal, Hacı Adil ve Fethi Bey'in aralarında bulunduğu 11 İttihatçı gizli görüşmelerde bulunmuş, iktidarı kontrol etmenin ötesinde artık tamamen ele alınması gerektiğini düşünmüşlerdi.¹⁸⁹⁸ Üstelik Kamil Paşa ile Nazım Paşa arasındaki anlaşmazlık, düşünülen darbe için uygun bir ortam hazırlamıştı.¹⁸⁹⁹

Yapılan ilk toplantıda ihtilalci metotlarla kabinenin düşürülmesini meşrutiyete uymadığını savunan Fethi Bey'in itirazları nedeniyle ortak bir karar çıkmamış,¹⁹⁰⁰ ancak ikinci toplantıya katılan Enver Bey'in ağırlığı ve kararlılığı sayesinde hükümetin darbe ile devrilmesi kararı alınmıştı. İttihatçıların aldığı darbe planına göre, kabine üyelerinin büyük devletlerin notasına cevap vermek amacıyla toplantı halinde bulunduğu 23 Ocak 1913 Perşembe günü gerçekleştirilecekti. İttihatçıların darbe planının bir ayağı, İtilafçı muhaliflerin cumartesi yapmayı düşündüğü hükümet darbesinin önüne geçmeyi amaçlıyordu. İttihatçıların bir hükümet darbesi peşinde olduğu liberal muhalefet tarafından biliniyordu. Rıza Nur, İttihatçıların yapmayı kararlaştırdığı hükümet darbesi konusunda Sadrazam Kamil Paşa ile Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı uyarı, ancak uyarıları pek ciddiye alınmamıştı.¹⁹⁰¹ Aslında Nazım Paşa'nın da darbe faaliyetlerinden haberinin olmaması mümkün değildi, çünkü kendisi bu planın bir parçasıydı. İttihatçıların yapacağı darbeden sonra sadaretin başına getirileceğine safça inandığı için sesini çıkarmamış olabilir.

¹⁸⁹⁶ Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Talat Paşa ile yaptığı bir görüşmede savaşın sürdürülerek Kamil Paşa'nın sadarettten çekilmeye zorlamaya hususunda görüş birliğine vardıkları Talat Bey'in gönderdiği mektuplarla açıklık kazandı. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 24 Şubat 1944

¹⁸⁹⁷ Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 6 Şubat 1944

¹⁸⁹⁸ Kayalı, a.g.m., s.1436

¹⁸⁹⁹ Hasan Amca, a.g.e., s.121

¹⁹⁰⁰ Karal, a.g.e., s.194

¹⁹⁰¹ Rıza Nur'un yaptığı uyarılar ve aldığı tepkiler için bkz. Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s.13-14.

Hükümet darbesi için her türlü risk göze alan İttihatçılar, yapılacak eyleme yığınsal bir görünüm vermeye özen gösterdi.¹⁹⁰² Böylece hükümet darbesi için kamuoyunun desteğini almak suretiyle kabinenin halk nezdinde geçerliliğini yitirdiğini vurgulamak istedi. Darbe için gerekli alt yapı hazırlandıktan sonra nihayet Trabzon'da İttihatçıların darbe planları ile yakalanan iki kişinin İstanbul'a getirildiği gün olan 23 Ocak'ta hükümet darbesi gerçekleştirildi.¹⁹⁰³ Ahmad'a göre, uzun süredir planlanan darbenin aslı gerekçesini Edirne'nin kaybedilme korkusundan ziyade Kamil Paşa'nın sadaretin başına getirilmiş olmasından kaynaklandığını savunmuştur.¹⁹⁰⁴ Edirne'nin sadece siyasi bir bahane olduğu darbe,¹⁹⁰⁵ tamamen hükümeti eline alma teşebbüsü şeklinde gelişti.¹⁹⁰⁶ Hükümet darbesinin planını hazırlayan Şeref Çavuşoğlu'na göre, asıl amacın hükümetin çekilmesini sağlamak ve Edirne'yi kurtarmak suretiyle iyi bir barış anlaşması yapmaktır.¹⁹⁰⁷ Ancak darbe Edirne'yi kurtarabilmek için bir araç, iktidara uzanmak için bir amaç olmuştur. Bunun açık kanıtlarından biri, Edirne'yi peşkeş çekmekle suçladıkları ve bunun için devirdikleri Kamil Paşa'nın yerine şehri kaybetmeyi göze almış ve anlaşmaya meyilli olan Mahmut Şevket Paşa'nın getirilmesi oldu.¹⁹⁰⁸

İttihatçılar, darbeyi yapmamış olsa idi, İtilafçılar cumartesi günü kendi Babı Ali Baskınlarını yapacaktı.¹⁹⁰⁹ Gümölcineli İsmail Kemal Bey tarafından hazırlanan darbe planı, İttihatçıların darbe planının aynısıydı. İtilafçılar, yapmayı düşündükleri hükümet darbesinin başarısından emindiler ki, darbe sonrası kurulacak kabine üyelerinin dağılımı yapılmış, hatta bu konuda belli sürtüşmeler de yaşanmıştı.¹⁹¹⁰ Nihayet ordunun Bulgarlara yenilmesi üzerine itilafçılar, Kamil Paşa'yı devirmek ve

¹⁹⁰² Çavdar, a.g.e., s.250

¹⁹⁰³ **Tanin**, 11 Kanunisanı 1328

¹⁹⁰⁴ Ahmad, a.g.e., s.146

¹⁹⁰⁵ İttihatçı Cavit Bey, Neus Freil Press'e yazdığı bir yazıda asıl amacın milli namus haline gelen Edirne'yi kurtarmak olduğunu vurguluyordu. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 25 Şubat 1944. Ancak muhaliflerden Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Osmanlı Devleti'ne verilen notada, Edirne'nin Bulgarlara terk edilmesine dair hiçbir kelimenin bulunmadığını, aksine Edirne'nin tarafsız bir "İslam Hükümeti" statüsüne getirileceğini aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemalettin Efendi, a.g.e., s.117 ve s.142-143

¹⁹⁰⁶ Muhittin Birgen, hükümeti ele almak amacıyla İTC'nin bu hareketi önceden hazırladığını, darbeyi çağrıştıracak şekilde İttihatçı küçük rütbeli subaylar arasında "bugünlerde bir şeyler olacağı" söylentilerin hayli yaygın olduğunu aktarmaktadır. Ayrıntı için bkz. Birgen, a.g.e, s.83

¹⁹⁰⁷ Şeref Çavuşoğlu, "Benim Gördüğüm Bab-ı Ali Baskını", **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:7, 12 Nisan 1962, ss.193-196

¹⁹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, ARBA Yayınları, İstanbul, Kasım 1988, s.17 ve s.30

¹⁹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hilmi, a.g.e., s.8

¹⁹¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Şakir, a.g.e., s.163 ve Ziya Şakir, a.g.m., **Tan**, 24 Aralık 1937

gizlice anlaştıkları Nazım Paşa başkanlığında, İsmail Kemal ve Basri Beylerin içinde yer aldığı bir kabine kurmak için harekete geçmişlerdi.¹⁹¹¹ Ancak İttihatçıların erken davranması bu planları boşa çıkartmıştı.

İttihatçılar yaptıkları kanlı hükümet baskını ile Kamil Paşa'yı istifaya zorlamış, istifanamesini padişah Mehmet Reşat'a iletmış,¹⁹¹² anlaşmaya çalıştıkları, ancak İtilafçılar ile anlaştıkları iddia edilen Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülmüş,¹⁹¹³ iktidar tekrar ele alınmış, böylece devrik kabinenin Edirne'nin kaybedilmesine yol açabilecek olası barış anlaşmasının önüne geçilmişti.¹⁹¹⁴

İttihatçıların iktidarı yeniden ele aldığı hükümet darbesi, hem iç muhalefetin hem büyük devletlerin yenilgisi oldu.¹⁹¹⁵ Babı Ali Baskını ile sadece Kamil Paşa Kabinesi değil, Prens Sabahattin grubu dışında tüm muhalefet tasfiye edilmeye çalışıldı. Gümülcineli İsmail Kemal ile Mahir Sait Beyler dışında cemiyete muhalif kimlikleriyle bilinenler yurt dışına çıkmak zorunda kalmış, pek çok muhalif isim tutuklanmıştı.¹⁹¹⁶ Ancak gerek Talat Bey gerekse Cemal Paşa'nın muhaliflere karşı şiddet politikasını takip etmenin doğru olmayacağını, bunun İttihat ve Terakki aleyhinde muhalif husumeti körükleyeceğini söylemesi üzerine¹⁹¹⁷ tutuklanan bir kısım muhalif bir süre sonra serbest bırakılmıştı.

3.6.1. Mahmut Şevket Paşa Kabinesi

Meşrutiyet döneminde ilk kez bir siyasi iktidarı doğrudan bir askeri müdahale ile değiştiren¹⁹¹⁸ ve İttihatçıların “*yeniden doğuşu*” anlamına gelen Babı Ali Baskını ile muhalif kabine ve muhalif kesimler tasfiye edilmiş ve uzun bir süredir kaybedilmiş olan iktidar erki tekrar ele alınmıştı. Bu dönemde Mahmut Şevket Paşa'nın sadaretin başına getirilmesiyle İTC'nin denetleme iktidarı tam ve fiili

¹⁹¹¹ Ali Canip Yöntem, “Babı Ali Baskının Bilinmeyen Tarafları”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:2, Sayı:26, 23 Ağustos 1962, s.388

¹⁹¹² Babı Ali Baskını ile Kamil Paşa'yı istifaya zorlayan subayların önderi Enver Bey, elindeki istifa mektubuyla Saraya gitmeden önce “muktedir bir hükümetin” kurulacağını söylemişti.

¹⁹¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Turfan, a.g.e., s.252–253. Nazım Paşa'nın liberal muhalefet ile anlaşarak sadrazam adayı olması büyük rahatsızlık yaratmış, bu cinayet önemli ölçüde bunun için işlenmişti.

¹⁹¹⁴ Çavdar, a.g.e., s.161

¹⁹¹⁵ İngiltere ve Almanya'nın istekleri için bkz. Avcıoğlu, a.g.e., s.97–103

¹⁹¹⁶ Baskın sonrası tutuklanan muhalifler örgütler için bkz. Mustafa Ragıp, a.g.e., s.349-350

¹⁹¹⁷ Cemal Paşa, **Hatırat(1913–1922)**, Neyir Yayınları, İstanbul, Nisan 2006, s.5–6

¹⁹¹⁸ Alkan, a.g.e., s.170

iktidara dönüşmeye başladı. Böylece muhalif kesimlerin son kalesi düşmüş ve bir süre içine kapanmaya başlamışlardı.

İTC'nin iktidarın başına getirdiği Mahmut Şevket Paşa kabinesini İttihatçı kabine olarak görmek mümkündür.¹⁹¹⁹ Balkan Savaşı'nın yaratmış olduğu mağlubiyet dumanları arasında göreve başlayan bu kabine, normal bir hükümet değildi, bir askeri darbe sonucu kurulmuş ve bir suikastla noktalanmıştı.¹⁹²⁰ Fakat görüleceği üzere muhalefetin iktidar mücadelesinden kolaylıkla vazgeçeceğini söylemek mümkün olmamıştı.¹⁹²¹

Babıali Baskını'ndan sonra muhalifler, İttihatçıların öç alma politikası izlemesinden çekinmişlerdi.¹⁹²² Ancak yeni sadrazam şiddet politikasından uzak devr-i sabık peşinde olmamış, büyük bir siyasal olgunluk göstererek tutuklu bulunan eski hükümet üyelerinden Reşit Bey ve Abdurrahman Bey dışında tümünü serbest bırakmış,¹⁹²³ Ali Kemal ve Rıza Nur gibi muhaliflerin yurt dışına çıkmalarına izin vermişti.¹⁹²⁴ Öteki muhaliflerden İsmail Hakkı Bey'in¹⁹²⁵ muhalefette bulunmayacağına dair yeminde bulunması üzerine serbest bırakılmış, yurt dışına çıkmasına izin verilmişti.

Ülkenin genel siyasal gidişatına aykırı olumsuz eleştirilerde bulunmamaları şartıyla muhalif basında kısıtlamaya gidilmemiş, muhaliflerle olan siyasal gerilim ve çatışmaya son vermek ve bir uzlaşma zemini yakalamak amacıyla “Genel Af Kanunu” çıkarılmış,¹⁹²⁶ bu amaçla “Müdafaa-i Milliye” adında bir cemiyet dahi kurulmuştu. Mahmut Şevket Paşa, bu cemiyet ile devletin dağılmasını önlemeyi, milli birlik ve beraberliği sağlamayı amaçlamıştı. Nitekim bu cemiyet yayınladığı ilk bildirisinde “*Yurdu kurtarmak için uzanacak her ele sarılacağız, öpeceğiz ve yurdu kurtaracağız*”¹⁹²⁷ vurgusunu yapmıştı. Osmanlı milliyetçiliğini referans alan cemiyet, Prens Sabahattin, Lütfi Fikri Bey ve Damat Ferit Paşa gibi muhalif isimleri

¹⁹¹⁹ Birgen, a.g.e., s.123

¹⁹²⁰ Tunaya, a.g.e, C:3, s.121

¹⁹²¹ Darbe ile devrilen sadrazam Kamil Paşa'nın oğlu Sadi Paşa, Cavit Bey ile yaptığı bir görüşmede babasının başkanlığında İttihatçı bir kabinenin kurulması, buna itiraz edebilecek muhalefetin mümkün mertebe tasfiye edilmesi önerisini yapmış, ancak kabul görmemişti. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 16 Mayıs 1944

¹⁹²² Karal, a.g.e., s.199

¹⁹²³ Tutuklu bulunan bu iki ismi de bir süre sonra serbest bırakmıştı.

¹⁹²⁴ Rıza Nur, a.g.e., s.14, Kuran, a.g.e., s.584

¹⁹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Paşa, a.g.e, s.6

¹⁹²⁶ Af Kanunu 14 Nisan 1913'te gazetelerde yayınlandı. Bkz. **Tanin**, 1 Nisan 1329

¹⁹²⁷ Yalçın, **Siyasi Anılar**, s.185

ziyaret ederek kendilerine katılmalarını istemişti. Bununla yetinmeyen İttihatçılar Prens Sabahattin'e sadaret, Tunaya'nın "*Muhalefet dünyasının heyecanlı siması*"¹⁹²⁸ dediği Lütü Fikri Bey'e ise nazırlık teklif etti.¹⁹²⁹ Bir süre sonra Prens ve Lütü Fikri Bey, cemiyetin etkin üyeliklerine seçilmiş,¹⁹³⁰ ancak özür isteyerek cemiyete aktif katılma tekliflerini kabul etmemişlerdi.¹⁹³¹ İttihatçılar ile hükümet, bu cemiyet aracılığıyla muhalifleri kontrol altına almayı veya muhalefeti önlemeyi çalışmış, ancak muhalifler ile uzlaşmanın mümkün olmadığı kısa sürede anlaşılmıştı.

Mahmut Şevket Paşa'nın 31 Mart Olayı'nın bastırılmasından sonra sadrazamlığa kadar yükselmesi, ordunun siyaset üzerindeki etkisinin doruğuna ulaştığı son nokta olmuş, böylece,"hasta adamın en güçlü adamı" konumuna gelmişti. Mahmut Şevket Paşa'nın desteklediği İttihatçıların iktidar konumu buna paralel olarak artmıştı. İttihatçıların desteği ile sadaretin başına gelen Paşa, Cemiyet ile özdeşleştirilmiş ve eleştirilmişti. Bir İttihatçı olarak da kabul edebileceğimiz Paşa, "*kuvvetli bir ittihatçı*" olduğu iddiasıyla¹⁹³² muhalefetin en eleştirilerine uğramış, hedef seçilmiş, hatta bunu hayatıyla ödemişti.

Hükümet darbesinden sonrası tekrar toparlanmaya çalışan İTC, Londra Konferansı'nın çıkmaza girmesi ve ardından delegelerin 26 Ocak'ta Türk tarafına barış görüşmelerinin kesildiğini bildiren nota vermesi üzerine kabine ve cemiyet büyük bir siyasal bunalıma sürüklenmişti. Bab-ı Ali, Balkan ülkelerinin yeni bir saldırısını durdurmak amacıyla verdiği notada anlaşma durumunda Meriç Nehri'nin sağ kıyılarını bırakacağını bildirmiş, ancak ilgili devletlerin verdiği olumsuz yanıtın sonra 3 Şubat 1913'te ateşkes süresinin dolmasıyla savaş tekrar başlamıştı.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan biraz daha uzaklaşmayı temsil eden Kamil Paşa'nın son sadrazamlığı döneminde¹⁹³³ baş gösteren politik ayrışma ve fikir ayrılıklarını takiben İttihat ve Terakki'nin tekrar iktidara gelmesiyle muhalefet iyice zayıflamış ve kendi içinde bölünmeye başlamıştı.¹⁹³⁴ HİF ile birleşen Ahrar ve

¹⁹²⁸ Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, s.283

¹⁹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Lütü Fikri Bey, a.g.e., s.50 ve 64

¹⁹³⁰ Akşin, a.g.e., s.230

¹⁹³¹ **Tanin**, 19 Kanunisanı 1328. Prens Sabahattin ile Lütü Fikri Bey arasında gerçekleşen bir görüşmede Lütü Fikri Bey: "*Hayır, kabil değil, İttihatçılar ile maatteessüf bir iş yapmaya imkan yok gibi*" demişti. Lütü Fikri Bey'in sözlerini teyit eden Prens de "*Ben Şevket Paşa, Cavit Bey ve Hacı Adil Beyler ile bir kabinede bulunamam*" demişti. Lütü Fikri Bey, a.g.e, s.66

¹⁹³² Ertürk, a.g.e, s.111

¹⁹³³ Tuncay, a.g.e, s.45

¹⁹³⁴ Karal, a.g.e., s.202

Mutedil Hürriyetperveran Partilerinin üyeleri açıkta kalmış,¹⁹³⁵ parti genel kurulunu oluşturan üyelerin bir kısmı partiden ayrılmıştı. Parti başkanı konumundaki Müşir Fuat Paşa, Sadık ile İsmail Kemal Beylerin grubundan yüz çevirmiş, nihayet Lütfü Fikri Bey ve Şaban Efendi gibi isimler partiden kopmuştu. Böylelikle HİF, siyasal bir parti olmaktan çıkmış ve Sadık Bey'in gölgesinde birkaç kişiden meydana gelen "ihtilal ve intikam" komitesine dönüşmüştü.¹⁹³⁶ Böylece partinin birlik ruhu ve meşru zeminde mücadele verme, yani İTC'yi iktidardan uzaklaştırma hedefi zayıflamış, büyük ölçüde bireyselleşmişti.

3 Şubat 1913'ten sonra ateşkesin sona ermesiyle Edirne'nin bombardımana uğraması, Balkan Savaşı'nı tekrar başlatmıştı. İttihatçılar, savaşın kaybedilmesi, iktidarın da kaybedilmesi anlamına geleceğini düşünüyorlardı. Üstelik Edirne'nin kaybedilmesi, uzlaşmaya çalışılan ve denetim altına alınmak istenen muhalefeti tekrar harekete geçirebilirdi. Bundan dolayı Edirne'nin kaybedilmesi, başka bir hükümet darbesine mahal vermemeliydi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa kabineleri döneminde yok olma tehlikesi yaşayan İttihatçılar, yıpratıcı Balkan Savaşı'nı kayıpsız kapatmak ve bireyselleşmiş muhalefeti susturmak amacıyla tedbirler aldı ve muhalifleri çeşitli ceza ve sürgünlere çarpıttı. Muhalefetin sürgün yeri Abdülhamit'in Fizan'ı değil, artık Sinop'tu. Eski kabine üyelerinden Kamil Paşa, Şeyhülislam Cemalettin Efendi ve Dahiliye eski nazırı Reşit Bey'in maaşlarını kesti ve yurtdışına çıkmalarına yasak getirdi. Ne var ki, İttihatçıların korktukları başlarına geldi. Edirne, 26 Mart 1913'te Bulgar ve Sırp güçleri tarafından işgal edildi, böyle hükümet ve cemiyete yönelik bir komplo planları ve girişimleri ortaya çıkmaya başladı.

3.6.2. Muhalefetin İktidarı Devirme Planları ve Anarşik Siyaset

Babı Ali Baskını'ndan sonra ülkede cemiyetin tahakkümünde tek parti egemenliğininin kurulması ve muhalefetin büyük oranda tasfiye edilmesi, İttihatçı iktidarın güvende olduğu anlamına gelmedi. Kamil Paşa kabinesi döneminde birbirlerini eleştiren ve bir türlü birleşmeyen muhalifler, Babı Ali Baskını'ndan sonra elden kaçırdıkları devlet kuşunu tekrar yakalamak ve İttihatçıları kesin olarak

¹⁹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hilmi, a.g.e., s.48-49

¹⁹³⁶ Ahmet Hilmi, a.g.e, s.8

iktidardan uzaklaştırmak için işbirliğine gitme zorunluluğu hissetmişti. Ancak daha ilk zamanlarda görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamış,¹⁹³⁷ bu durum birleşmenin mümkün olmadığını göstermişti. Muhalifleri, ittihatçı karşıtlığı dışında bir arada tutan herhangi bir öge bulunmuyordu, iktidara karşı yürütebilecekleri ne ortak bir programları ne de siyasi stratejileri vardı. Kimisi İttihat ve Terakki'yi sert yöntemlerle yıkmaya taraftarıyken, kimi de bildiri ve miting benzeri yasal yöntemlerle yeni yandaşlar kazanmak suretiyle iktidarı eledebileceklerini düşünüyordu.¹⁹³⁸ Bu görüşü daha çok ademi merkezîyetçi Prens Sabahattinî gruplar savunuyordu.

Muhalifler, son olarak ittihatçıların iktidarı bırakmalarını veya iktidardan çekilmelerini beklemeyeceklerdi. İttihatçılar, İktidardan çekilmeyecek, iktidardan çektirilecekti. Yani muhalefet anayasal ve demokratik usuller dışında zora dayalı sert tedbirlere başvurma yoluyla iktidarı ele almayı düşünüyordu. Muhalefet, bu düşünceleriyle İttihatçılara benzediklerini “ittihatçılaştıklarını” söylemek mümkündür. Bu siyasal atmosferde iktidar ve muhalefet birbirlerini lüzumsuz olarak görmüş,¹⁹³⁹ biri ötekini tasfiye etmeye çalışmıştı.

Nihayet, muhalifler İTC'yi iktidardan uzaklaştırmak için harekete geçmiş, izlenecek yöntem üzerinde görüşmelerde bulunmaya başlamıştı. Bu görüşmeler esnasında Yüzbaşı Çerkez Kazım¹⁹⁴⁰ ve Nazmi Bey gibi radikal muhalifler İttihatçıları zor kullanmak suretiyle iktidardan uzaklaştırılmasını talep etmişti. Bab-ı Ali Baskını ile amaçlarına ulaşmayan muhalifler, cemiyetin önde gelen pek çok simasına suikastlarda bulunmak suretiyle memleketi hükümsüz bırakmak, terör ve anarşi ortamı yaratarak İttihat ve Terakki'siz bir meşrutiyette Kamil Paşa veya Sabahattin Bey başkanlığında bir kabine kurmayı amaçlamıştı. Doğan Avcıoğlu, bu darbe girişimini “İkinci 31 Mart Olayı” olarak adlandırmıştır. Bu kanlı ihtilal görüşünü Kıbrıslı Şevket ve Halil(Göksu) Beyler desteklemiş, ancak ihtilal konusunda muhalifler arasında görüş birliği sağlanamıştı.

Diğer taraftan Balkan Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği dönemde Prens Sabahattinî ekollere bağlı olan ve liderliğini Satvet Lütfü ile birçok muhalifin

¹⁹³⁷ Tunaya, a.g.e, C:3, s.427

¹⁹³⁸ Kuran, a.g.e, s.595

¹⁹³⁹ Kuran, a.g.e, s.595

¹⁹⁴⁰ Çerkez Kazım, eski koyu bir İttihatçıyken, meşrutiyet sonrası istediği mevkilere kendi akrabalarının getirilmemesi ve cemiyet tarafından kabul görmemesi üzerine muhalefete geçen bir isimdi.Bkz. Asaf, a.g.e., s.16

bulunduğu bir grup, İttihat ve Terakki'yi iktidardan uzaklaştırmak amacıyla bir hükümet darbesi tasarladı.¹⁹⁴¹ Nitekim Prens Sabahattinci grubun toparlanmaya çalıştığı ve bir hükümet darbesi hazırlığında oldukları biliniyordu.¹⁹⁴² Liberal muhalefet, bu darbe girişimiyle kabineyi devirmek suretiyle sadrazamı Divan-ı Aliye sevk etmeyi, İTC iktidarına son vererek Prens Sabahattin başkanlığında “*adem-i merkeziyetçi bir iktidar*” kurmayı hedeflemişti.¹⁹⁴³ İttihat ve Terakki karşıtı hükümet darbesi kampanyasına Nihat Reşat ve Ahmet Bedevi(Kuran) Bey'in yanı sıra¹⁹⁴⁴ siyaset ile uğraşmayacağına dair yeminde bulunmuş Mahir Bey(Ankara), Rum mebuslardan Boşo ve Kozmide Efendiler de katılmışlardı. Bu küçük muhalif grup, İttihat ve Terakki ve hükümet iktidarına karşı bir ayaklanma tertip etmek amacıyla çalışmaya başlamıştı.

Muhalefet yapmamak hususunda yemin etmiş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkaları İsmail Hakkı Bey, Muhip, Pertev Tevfik ve Taceddinzade Hakkı Beyler ile beraber çalışmaya başlamış, Sadık Bey ve Salih Paşa ile bağlantıya geçmişti. Bu gruplar kendi aralarında gizli toplantılar yapıyordu. Gruplar arası haberleşmelerin merkezi Prens Sabahattin'in Kuruçeşme'deki yalısıydı.¹⁹⁴⁵ Toplantılar son derece gizli yürütülüyordu. Prens Sabahattin Bey'in hükümet aleyhinde tertip edilen eylemler içinde olduğu Enver Bey ile Mahmut Şevket Paşa arasında 2 Mart 1913'te yapılan bir görüşmede gündeme gelmişti.¹⁹⁴⁶

Muhalifler arasında hükümet darbesinin yapılması hususunda ortaya çıkan ihtilaf, darbenin başarı şansını iyice azaltıyordu. Nitekim muhalefetin hükümet darbesi ile ilgili olarak bir beyannamesinin İttihatçı İstanbul Merkez Komutanı Cemal Paşa'nın eline geçmesiyle darbe olasılığını büyük ölçüde bitirdi. Muhalefeti

¹⁹⁴¹ Muhalif Lütfü Fikri Bey, bu doğrultuda bir haber aldığını vurgulamıştır. Bkz. Lütfü Fikri Bey'in Günlükleri, s.42. Karşı görüş için bkz. A.B.Kuran, **İnkılap Hareketleri**, s.596. Kuran, Prens'in ittihatçıları iktidardan uzaklaştırmak istediğini ancak kanlı ihtilal senaryolarına itibar etmediğini savunmaktadır. Prens'in daha çok Babı Ali önünde gösteriler yapmak, İttihatçıların muhalefete karşı yürüttüğü sert yaptırımları önlemek ve nihayet hükümeti protesto etmek amacıyla olduğunu iddia etmektedir.

¹⁹⁴² Cemal Paşa, Talat Bey'in Prens Sabahattin Bey'i uyardığını aktarmaktadır. Cemal Paşa, a.g.e, s.21

¹⁹⁴³ Cemal Paşa, a.g.e, s.16-17

¹⁹⁴⁴ Ahmet Bedevi Kuran, **Hüseyin Cahit Yalçın Bey'e Açık Mektup**, s.42

¹⁹⁴⁵ Bu konuda bkz. Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Hareketleri**, s.596 ve s.600-601 ve **İttihat ve Terakki ve Jön Türklük**, s.235-236

¹⁹⁴⁶ Ayrıntı için bkz. **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, ARBA Yayınları, İstanbul, Kasım 1988, s.34

adım adım takipeden hükümet,¹⁹⁴⁷ darbesi peşinde olan Şehzade Vahdettin ile Damat Salih Paşa'nın faaliyetlerinden haberdardı.¹⁹⁴⁸ Nihayet Prens Sabahattin Bey, grubunun önde gelenlerinden Satvet Lütfü Bey'in "Osmanlı Milleti ve Ordusuna" isimindeki bildirisi ile Babı Ali binasına ait bir krokinin hükümetin eline geçmesiyle yolun sonuna gelinmiş oldu.

Darbe hazırlıklarında bulunduğu iddiası ile hareketin önderi konumunda bulunan Satvet Lütfü ile beraber darbe bildirimlerini evinde saklamış olan Mustafa Vasfi Efendi ve pek çok darbeci tutuklandı. Ahmet Bedevi Kuran sanılan ünlü şair Yahya Kemal tutuklananlar arasında yer almıştı.¹⁹⁴⁹ Divan-ı Örfiyye'ye ifadesi alınmak üzere çağrılan Prens Sabahattin, hakkında yeterli kanıt bulunmadığı için serbest bırakıldı. Tutuklanmalar, hükümet darbesi tertipçilerin saklanması sonucu fazla yayılamadı. Babı Ali Baskını'na misilleme şeklinde planlanan darbe önlendi, ancak bu darbe planları İttihatçıların iktidarı kaybetme kaygısını iyice artırdı ve muhalefete izlenen ılımlı politikanın sonunu getirdi. İktidarın hırçınlaşmasında ve muhalefeti ortadan kaldırma düşüncesine iyice sarılmasında muhalif parti veya grupların egemen fırka olan İttihat ve Terakki'ye yaşama hakkı tanımamasından kaynaklanmıştı.¹⁹⁵⁰ Böylece iki kesimin demokratik olmayan politik mücadelesi Osmanlı siyasasındaki yasal aktif muhalefeti önemli ölçüde ortadan kaldırmış oldu.

Bu darbe girişimi muhalefetin İttihatçı iktidarı devirmeyi amaçladığı son komplo olmadı. İlk komplonun arkasındaki ünlü muhalif Prens Sabahattin, ikinci bir komplo planını da hazırlamaya başladı ve kanlı biten Babı Ali Baskını'nı protesto ettiği konuşmalarında İTC'yi kamuoyunda yıpratmaya ve böylece iktidardan uzaklaştırmaya çalıştı. Nazım Paşa'nın kanlarını kızıl bir ihtilal bayrağı olarak kullanan Prens,¹⁹⁵¹ bu komployu yürütebilmesi için Dr.Nihat Reşat(Belger) Beyi görevlendirdi. Dr. Nihat Reşat Bey, komplo hazırlıklarının bilinmemesi veya şüphe uyandırılmaması için İttihat ve Terakki ile Prens Sabahattin arasında göreceli ve taktiksel bir anlaşma zemini hazırlamaya çalıştı,¹⁹⁵² ancak Nihat Reşat, İttihatçıları

¹⁹⁴⁷ Cemal Paşa, Tanin gazetesinde yayınladığı bir beyannamede hükümetin her türlü bilgiye sahip olduğunu açıklamıştı. **Tanin**, 19 Şubat 1329

¹⁹⁴⁸ Mahmut Şevket Paşa ,a.g.e., s.38

¹⁹⁴⁹ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Hareketleri**, s.598

¹⁹⁵⁰ Cemal Bardakçı, **Toprak Davasından Siyasi Partilere**, Işıl Matbaası, İstanbul, 1945, s.108. Ahmet Hilmi, a.g.e, s.67

¹⁹⁵¹ Ziya Şakir, a.g.e, s.165

¹⁹⁵² Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 29 Mart 1944

oyalarken Talat Bey ile Mahmut Şevket Paşa gibi cemiyetin önde gelen isimlerinin öldürülmesi için belli planlar içinde bulunmaktan kaçınmadı.¹⁹⁵³

Prens Sabahattin, meşrutiyet döneminin en kudretli muhalif kişiliğiydi. Yurt içinde ve dışında güçlü bir etki ve desteğe sahip tek kişilik bir muhalefetti. Zaman zaman İTC iktidarına karşı engelleyici ve yıpratıcı güç olabiliyordu. Dolayısıyla İttihatçılar, Prens'in önünü almak veya onu kontrol altına almak amacıyla onunla anlaşmak istedi¹⁹⁵⁴ ve kabine içinde yer almasına yeşil ışık yaktı. Bu sebeple Talat Bey'in başkanlığını yaptığı Dr. Esat Paşa ve Şerif Haydar Bey'in aralarında bulunduğu bir heyet Prens'i ziyaret ederek Adliye Nazırlığı teklif etti.¹⁹⁵⁵ Ancak iktidarı bir komplo ile devirmeyi amaçlayan Prens, İttihatçıların tüm girişimlerine rağmen bu teklifi bir taviz olarak yorumladı ve yanaşmadı.¹⁹⁵⁶

Bu dönemde İttihatçıları devirmek için uygun zamanı bekleyen Prens ve çevresi, cemiyetin Edirne'yi almaya hazırlandığı bir sırada harekete geçti. İktidar aleyhinde geliştirilen bu komplo ağırlıklı olarak Pertev Tevfik¹⁹⁵⁷ ile Satvet Lütfü Beylerin evlerinde yürütülüyordu. Ne var ki, muhaliflerin faaliyetlerini kontrol altına almak amacıyla kurduğu muhafız taburu sayesinde her gelişmeden haberdar olan İttihatçı Cemal Paşa'nın eline geçen bir rapor üzerine:

*"(...)Öyle anlaşılıyor ki, muhalifler birleşiyorlar. Tek bir kafa vücuda getirmek istiyorlar. Bu kafayı bir darbe ile kesmek kolay olacak"*¹⁹⁵⁸ dedikten sonra muhaliflerin faaliyetleri hakkında Merkezi Umumi'de bulunan Talat Bey'i bilgilendirdi.

Nihayet, Mahmut Şevket Paşa kabinesi aleyhinde yazılmış bir beyannamenin ele geçirilmesi, İttihatçıları harekete geçirdi. Yakalanan Serdarzade Sıdkı adında birinin verdiği ifadeye göre, Prens Sabahattin'in hükümeti kamuoyu nezdinde küçük düşürmek ve İttihatçıları iktidardan uzaklaştırmak amacıyla bu beyannameyi hazırladığı anlaşıldı.¹⁹⁵⁹ Böylece Prens'in karşı hükümet darbesi gerçekleşmeden sona erdi. Cemal Bey, muhalif basından İfham gazetesini kapatınca, Damat Ferit

¹⁹⁵³ Cemal Paşa, a.g.e., s.17

¹⁹⁵⁴ Akşin, a.g.m., s.1431

¹⁹⁵⁵ Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.49, Kuran, **H.C.Yalçın Bey'e Açık Mektuplar**, s.16 ve **İnkılap Hareketleri**, s.629

¹⁹⁵⁶ Söylentilere göre, Enver Bey, Pazar günü Ayastefanos'ta bir suikast sonucu öldürülecekti. Cavit Bey'in Hatıraları, **Tanin**, 29 Mart 1944

¹⁹⁵⁷ Satvet Lütfü Hakkında bkz. Mahmut Şevket Paşa, a.g.e, s.160

¹⁹⁵⁸ Ziya Şakir, a.g.e, s.167

¹⁹⁵⁹ Cemal Paşa, a.g.e, s.16

Paşa, “*Vazife*” adlı başka bir gazete çıkardı. Yeni gazetenin ilk başyazısında Prens Sabahattin Bey’in imzası bulunması karşısında¹⁹⁶⁰ tavrını sertleştiren hükümet, *Vazife* gazetesinin kapatılmasını, Prens hakkında soruşturma açılmasını istedi, Satvet Lütfi hakkında ise tutuklama kararı aldı.¹⁹⁶¹

Prens Sabahattin Bey’in başarısız darbe girişiminden sonra İttihatçıları devirme görevini Prens’in yakın dosttu İngiltere Büyükelçisi baş tercümanı Fritz Maurice ile Binbaşı Tyrel üstlenmeye başladı. Bu kişilerin kurduğu ekibin başında saray damadı olan Tunuslu Salih Paşa bulunuyordu. Ekibin belli başlı üyeleri Gümülcineli İsmail Kemal Bey, Muhip Bey¹⁹⁶² Şevki ve Yüzbaşı Çerkez Ethem idi.¹⁹⁶³ Babı Ali Baskını’ndan sonra affedilerek Avrupa’ya gönderilen eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey’in de komplocular içinde yer aldığı iddia ediliyordu. Grubun başında bulunan Salih Paşa’nın¹⁹⁶⁴ bir sultan ile evli olması, özellikle Vahdetin tarafından desteklenmesi ve Fransız uyruklu olması hareketin etki alanını genişletiyordu. Ancak geniş bir haberleşme ağını kontrol edebilen İttihatçıların iktidara yönelik komplo hazırlıklarından haberdar olması, muhalifler açısından olumsuz bir durum yarattı.

İstanbul Merkez Komutanı Cemal Paşa, Salih Paşa ile herhangi bir çatışmanın yaşanmaması için eşi ile beraber yurt dışına çıkmasını önerdi,¹⁹⁶⁵ ancak paşa bu teklife olumsuz cevap verdi. Hükümet darbesine ilişkin komplolardan haberdar olan Cemal Paşa, bunların gerçekleşmesi halinde Kamil Paşa veya Prens Sabahattin başkanlığında bir hükümetin kurulacağı duyumlarını almıştı. Nitekim bu sırada iktidar mücadelesini Mısır’da sürdüren ve birtakım muhalif oluşumlar içinde yer alan Kamil Paşa’nın İstanbul’a dönmesi İttihatçıları büsbütün tedirgin etti. Cemal Paşa gibi İttihatçılar da devirdikleri eski sadrazamın intikam peşinde koşabileceğinden çekiniyorlardı.¹⁹⁶⁶ İttihatçı hükümet, Kamil Paşa’nın faaliyetlerini kontrol almaya ve belli çevrelerle görüşmesini engellemeye çalıştı ve darbe girişimleri içinde yer almaması hususunda uyardı.

¹⁹⁶⁰ Mahmut Şevket Paşanın Günlüğü, s.60

¹⁹⁶¹ Cemal Paşa, a.g.e, s.16

¹⁹⁶² Muhip Bey, Kamil Paşa kabinesi döneminde Polis Genel Müdürlüğü yapmıştı.

¹⁹⁶³ Cemal Paşa, a.g.e, s.23

¹⁹⁶⁴ Hakkında bkz. Ziya Şakir, a.g.e., s.157–158

¹⁹⁶⁵ Ayrıntı için bkz. Cemal Paşa, a.g.e, s.23–26

¹⁹⁶⁶ Cemal Paşa, a.g.e., s.30. İttihatçılar kuşkularında haksız değildi. Bu sıralarda Kamil Paşa ile görüşen Emir Şekip Arslan, onun İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden intikam almak amacıyla Suriye’de bir olay çıkarmak niyetinde olduğunu, üstelik Bulgarların İstanbul’u tehdit bir dönemde Bulgarları İttihatçılara tercih ettiği aktarmaktadır. Emir Şekip Arslan, a.g.e., s.62

İngiltere Büyükelçiliği baştercümanı ve komplo planlarında kendisinin de bulunduğu istihbarat haberleri alınan Fitz Maurice'ın Kamil Paşa ile görüşmesi Cemal Paşa'yı rahatsız etti. Fitz Maurice, Kamil Paşa üzerindeki baskının kaldırılması için sadrazam ile dahi görüştü. İngilizlerin tepkisini fazla çekmek istemeyen hükümet, geri adım atmayı düşündü, ancak Cemal Paşa'nın istifaya hazırlanması karşısında tavrını İttihatçılardan yana kullandı ve olayların daha büyümeden Kamil Paşa'nın başkenti terk etmesini, tekrar Mısır'a dönmesini istedi.¹⁹⁶⁷ Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, bir fesat kaynağı olarak gördüğü Kamil Paşa'nın ülkenin faydası için öldürülmesini isteyecek kadar tepki vermesi üzerine İstanbul'u terk etmek zorunda kaldı.¹⁹⁶⁸

Kamil Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması Mahmut Şevket Paşa suikastına uzanan cinayetin ateşini fitilledi. Bununla iyice telaşa düşen muhalifler, sıranın kendilerine gelmesini beklemeden harekete geçmenin zamanının geldiğini düşündü. Muhalifler ilk olarak sadrazamın öldürülmesini, böylelikle iktidarı devirmeyi hedefledi. İkinci aşamada kışkırtılacak halk “*şeriat isteriz*” sloganıyla Babı Ali'ye sevk edilecek, böylelikle hükümete el konulacaktı. Muhalefetin tasarladığı bu komplo, “*ikinci 31 Mart çıkartması*” olarak tanımlamak mümkündür. Muhalifler bunu gerçekleştirmek amacıyla taraflarına geçen Yüzbaşı Çerkez Ethem Bey, hükümeti devirebilmek için belli çevrelerle bağlantıya geçmeye çalıştı. Çerkez Kazım, kanlı planını uygulamak amacıyla darbe planlarından haberdar olan Prens Sabahattin ile görüşmek istedi. Darbenin yöntemi konusunda çekingen davranan Prens, Kazım Bey ile yaptığı görüşmede darbe girişimlerine destek vermeyeceğini söyledi.¹⁹⁶⁹ Prens'ten destek alamayan Çerkez Kazım Bey Paris'te bulunan ünlü muhalif Şerif Paşa'dan yardım alma yoluna gitti. İttihatçıların amansız muhalifi Şerif Paşa, meşrutiyetin ilk günlerinden beri İttihat ve Terakki'nin düşmesi için kasalarını açmış, binlerce para sarf etmişti.¹⁹⁷⁰

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, aleyhinde planlanan kanlı örgütlenmelerden ve suikastten haberdardı.¹⁹⁷¹ Ancak bu sıralarda Balkan Savaşı'nın yıpratıcı etkisi ile mali bozukluklarla meşgul olması, komployu önleyecek tedbirleri ikinci plana

¹⁹⁶⁷ Cemal Paşa, a.g.e., s.35

¹⁹⁶⁸ Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.98

¹⁹⁶⁹ Ziya Şakir, a.g.e., s.174

¹⁹⁷⁰ Mustafa Ragıp, a.g.e., s.87

¹⁹⁷¹ Ziya Şakir, a.g.e., s.176, Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.34

itmişti. Edirne'nin kaybedilmemesi için darbe yapmaktan çekinmeyen İTC ve kurduğu hükümet, bu konuda somut bir adım atmamış, kamuoyuna verdikleri sözün gecikmesi nedeniyle prestij kaybına uğramışlardı. Her geçen gün mağlubiyete dönüşen savaş, muhalefetin eleştirilerini artırmasına yol açmıştı. Hükümet, memleketin içinde bulunduğu mali ve ekonomik zorlukların altında savaştan galip çıkamayacağını anlamış, Londra Barış Görüşmeleri'nde, bir zamanlar Kamil Paşa'ya sunulan tekliflere yanaşmak zorunda kalmış, İttihatçıların manevi şahsiyetine müthiş ve kanlı bir darbe vurulmasına yol açmıştı.¹⁹⁷²

Bu arada hükümeti ile İttihatçı iktidarı devirmek amacıyla yardım peşinde olan Çerkez Ethem Bey, Mühip Bey ile beraber Romanya'ya geçmiş, burada bulunan muhaliflerle görüşmeyi başarmıştı. Nihayet eski gazetecilerden muhalif Abdullah Zuhtü Bey'in¹⁹⁷³ evinde yapılan toplantıya Dr.İbrahim Temo, Asaf Muammer, Arnavut Kulübü idare heyeti üyelerinden Kalkandelenli Mehmet Paşa Derhalin oğlu Halim Bey hazır bulunmuştu. Bunların hepsi de İttihatçılara karşı kalplerinde hiddet ve infial besleyen kişilerdi.¹⁹⁷⁴ Toplantıda ülkedeki iktidar ve hükümete karşı gerçekleştirilmesi düşünülen darbe planı üzerinde yapılan tartışmalarda Dr.İbrahim Temo, kanlı girişimlerde bulunulmasından kaçınılmasını istemiş, plana karşı çıkmıştı. Ancak Çerkez Kazım, kanlı bir hükümet darbesi yapmakta kararlılığını korumuştur.

Darbe konusunda destek bulmakta zorlanan Çerkez Kazım, son çare olarak Damat Salih Paşa'ya başvurmayı düşündü. Alınan karar üzerine ülkeye dönen Mühip Bey, Damat Salih Bey ile bir görüşme yaptı ve yapacakları darbe için yardımlarını istedi. Bu konuda gerekli yardımı yapacağını dile getiren Damat Salih, daha sonra Üsküdar'da bulunan Şehzade Vahdettin'in evine gitti. İttihat ve Terakkinin varlığından rahatsızlık duyan Şehzade Vahdettin, kanlı ihtilal planını tasvip ettiği genel kanıdır.¹⁹⁷⁵

¹⁹⁷² Mustafa Ragıp, a.g.e., s.19

¹⁹⁷³ Abdullah Zühtü Bey, meşrutiyetin ilanından sonra Kamil Paşanın yanında siyasette yer alan bir isim olarak 31 Mart Olayı sonrası suçlu bulunduktan sonra ülkeyi terk ederek Romanya'ya gitmek zorunda kalmıştı.

¹⁹⁷⁴ Ziya Şakir, a.g.e., s.181

¹⁹⁷⁵ Darbe amacına ulaştığı takdirde Damat Salih Paşa başkanlığında bir hükümetin kurulacağı, bu hükümetin Padişah Mehmet Reşat'ı tahttan indirerek yerine Şehzade Vahdettin'i tahtta geçireceği ön görülmüştü. Bu konuda bak. Ziya Şakir, a.g.e., s.190-191 ve Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.34

Darbe komitesi, Damat Salih Paşa'dan yardım sözü aldığı sıralarda Paris'te bulunan Şerif Paşa'dan beklediği parayı nihayet aldı. Maddi sorunlarını halleden komite, bir kadro kurdu¹⁹⁷⁶ ve darbe girişiminin başarı ile yürütülmesi için gerekli plan ve hazırlıklar yapmaya başladı. Darbeciler, darbe girişiminin başarı ile sonuçlanması için son derece dikkatli hareket etmiş, muntazam bir program etrafında hareket etmişti.¹⁹⁷⁷ Plana göre, suikast sadece sadrazam Mahmut Şevket Paşa ile sınırlı olmayacak, suikast ihtilal şekline sokulduktan sonra İttihat ve Terakki erkanından Talat Bey, İstanbul muhafızı Cemal Bey, Polis müdürü Azmi Bey ile Mason ve Yahudi olan Manuel Karasu ve Nesim Ruso Efendiler gibi kişiler düzenlenecek eşzamanlı suikastlarla öldürülmesi kararlaştırılmıştı.¹⁹⁷⁸ Darbe hazırlıkların son aşamasına gelindiği sırada Çerkez Kazım Bey ile bir görüşme yapan Sabahattin Kemal Mithat Bey:

“Ben Prens Sabahattin tarafından geliyorum... Vakıa kendisi ortada görünmüyorsa da, bizden pek uzakta değildir. Bir yabancı savaş gemisinde misafir olup, icraatınıza intizar etmektedir. Beni size yardım için gönderdi.”¹⁹⁷⁹ demek suretiyle Prens Sabahattin'in desteğini iletmişti.

3.6.3. Mahmut Şevket Paşa Suikastı ve Demokratik Muhalefetin Sonu

Hem İttihatçıların hem de liberal muhalefetin istemediği Kamil Paşa kabinesine yönelik devirme planları Babı Ali Baskınıyla noktalanması ve iktidarın tümüyle İttihat ve Terakki'nin eline geçmesi, iktidarlaşma mücadelesi veren muhalefetin hayallerini boşa çıkarmıştı. Dolayısıyla iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen muhalefet bir süre sonra politik tutumunu sertleştirerek İttihat ve Terakki'ye yönelmişti. Muhalifler, şiddete şiddetle karşılık vermek ve bir ihtilalle İttihatçıları devirmek için yapacakları suikastlerle bir kaos ortamı yaratmayı ve Prens Sabahattin başkanlığında bir hükümet kurmayı tasarlamışlardı.¹⁹⁸⁰ Darbecilerin lideri konumunda bulunan Çerkez Kazım, hükümeti devireceklerine o kadar emindi ki,

¹⁹⁷⁶ Kadroda yer alan isimler için bkz. Ziya Şakir, a.g.e., s.193

¹⁹⁷⁷ Mustafa Ragıp, a.g.e., s.85

¹⁹⁷⁸ Ziya Şakir, a.g.e., s.195

¹⁹⁷⁹ Ziya Şakir, a.g.e., s.195–196 ve Mustafa Ragıp, a.g.e., s.88

¹⁹⁸⁰ Cemal Paşa, a.g.e., s.16. Nihad Reşat, “İttihat ve Terakki'nin Muhalifleri ile Temasları”, **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1946 ve Tunaya, a.g.e., C:3, s.429

suikasttan bir gün önce İstanbul'daki Avusturya Büyükelçiliği'ne bir takrir göndermiş, İttihat ve Terakki aleyhinde ihtilalin başlamış olduğunu bildirmişti.¹⁹⁸¹

Bab-ı Ali Baskını'na bir tepki olarak gelişen muhalefetin karşı darbe girişimi engellenmiş, ancak cemiyet karşıtı hareketlerin sonu gelmemişti. Muhalefetin İTC'yi devirmeye yönelik planları, meşrutiyetin siyasal durumunu tamamen değiştirecek bir suikastla hayata geçirildi. Bu suikast muhalefet tarafından son derece profesyonel olarak hazırlanmış ve uygulanmış girişim olmuştu.¹⁹⁸² 31 Mart Olayı'nın yaratmış olduğu anarşi ortamında sivrilen sadrazam Mahmut Şevket Paşa, muhaliflerin düzenlediği bir suikast sonucu öldürüldü.

Meşrutiyet döneminin akışını tamamen değiştiren bu olayda kazançlı çıkan taraf kuşkusuz İttihatçılar oldu. İTC iktidarını tamamen tasfiye etmek isteyen muhalefetin radikal kesimi, ava giderken avlanmıştı. Bu olaydan önceden haberdar olan İttihatçıların muhalefeti sindirmek amacıyla kullandığı ileri sürüldü.¹⁹⁸³ Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ile İttihatçılar arasında var olan anlaşmazlık bu ciddi iddiayı güçlendirebilecek bir kanıttır. Paşa'nın İttihatçıların sivil kanadını temsil eden kadrolarla anlaşmazlığı uzun süre biliniyordu.¹⁹⁸⁴ Üstelik Paşa hiçbir zaman İttihat ve Terakki'nin tesir ve nüfuzu altına girmemesi¹⁹⁸⁵ rahatsızlık ve korku yaratıyordu. Ne var ki, İttihatçıların suikastta rolü doğrudan olmaktan ziyade dolaylı, belki de Cemal Paşa dışında bazı erkanın göz ardı ettikleri söylenebilir.

Suikast haberinin tüm İstanbul'da duyulduğu sırada Cemal Paşa, Merkezi Umumi'de bulunan Talat Bey ile görüşmüştü. Suikast haberi, itttihatçılar açısından büyük şaşkınlık ve korku yaratmıştı. Bu görüşmede Talat Bey'in arkadaşlarını sakinleştirmek için sarf ettiği sözleri dikkat çekecek kadar düşündürücü ve İttihatçıların dolaylı etkisine örnek olabilecek niteliktedir.¹⁹⁸⁶ Talat Bey:

“Ne Telaş ediyorsunuz arkadaşlar... Unutmayınız ki, bazı hadiseler vardır, hayır getirir... Yese kapılmayınız...”

¹⁹⁸¹ Mustafa Ragıp, a.g.e, s.91. Nitekim Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra Prens'in yakın adamlarından Kemal Mithat Bey de aynı şekilde çeşitli büyükelçiliklere takrirler göndermişti. Takririn tamamı için bkz. Ziya Şakir, a.g.e, s.225

¹⁹⁸² Ziya Şakir, a.g.e., s.9

¹⁹⁸³ Tunaya, a.g.e, C:3, s.429-430

¹⁹⁸⁴ Talat Bey, daha önce Mahmut Şevket Paşa'nın düşmesinde etkili olmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Ragıp, a.g.e., s.108-109

¹⁹⁸⁵ Mustafa Ragıp, “Meşrutiyet Devrinde”, **Akşam**, 11 Şubat 1943

¹⁹⁸⁶ Karşıt görüşler için bkz. Ziya Şakir, a.g.e., s.261-262

“... Eh ne yapalım... Su testisi suyolunda kırılır derler. İhtimal ki, hepimizin akıbeti böyle olacak”¹⁹⁸⁷

Bu diyaloglar, İttihatçıların suikastın arkasında etkili olduğu kanısı güçlendiriyorsa da, iktidarlarının teminatı ve en büyük destekçisi ordu içinde önemli bir ağırlığa sahip olan Paşa'nın siyasi hesaplar uğruna harcanabileceğini söylemek, ittihatçıların iktidarı koruma reflekslerine aykırıydı. Paşa, birçok konuda İttihatçılar ile çatışmış, ancak meşrutiyet dönemi boyunca bir İttihatçı gibi davranmış, cemiyetin koruyucusu ve baş savunucusu olmuştu. Dolayısıyla Talat Bey'in açıklamalarına bakarak İttihatçıların cinayete göz yumduğunu söylemek zor ve kanıtlanması imkansız bir iddia olacaktır. Nitekim Talat Bey ile Paşa arasındaki anlaşmazlık ve görüş farklılıkları herkesçe bilinen bir gerçektir.¹⁹⁸⁸

11 Haziran 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesi¹⁹⁸⁹ iktidar ve muhalefet ilişkilerini kökten değiştirmiş ve onarılamayacak yaralar açmıştı. Bab-ı Ali Baskınına karşı fiili tepki olan¹⁹⁹⁰ ve bir hükümet darbesini andıran bu suikast girişimi, muhalefetin ölüm ve yaşam kumarı olmuş, asıl hedefleri olan iktidarı ele geçirme amacına ölümcül bir darbe vurmuş, dönemin siyasal dokusunu kökten değiştirmişti. Muhalefet, bardağı taşıran son damla olan bu cinayet ile adeta “kendi ayağına kuşun sıktı.” Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi muhalefetin kesintisiz bir şekilde ortadan kaldırılması için uygun bir fırsat yakalayan İttihatçılar¹⁹⁹¹ mevcut siyasal düzen ile yaşamayacağını düşünmüş ve aldığı sert tedbirlerle denetleme iktidarını gerçek iktidara dönüştürmüştü.¹⁹⁹² Böylece, ikinci meşrutiyet dönemi ikiye ayrılmış, ilk dönemi kapsayan 1908–1913 yılları arası “çoğulcu çok partili meşrutiyet hayatı” kapanmış,¹⁹⁹³ ikinci dönemi kapsayan sancılı “tek partili meşrutiyet hayatı” başlamıştı.

¹⁹⁸⁷ Ziya Şakir, a.g.e., s.215. Talat Bey'in uyarması sonucu Prens'in İstanbul dışına çıkması bu kanıyı güçlendirmiştir. Ziya Şakir, a.g.e, s.233. Burhan Felek, hatıralarında İttihatçıların cinayete göz yumduğunu iddia etmektedir. Burhan Felek, **Yaşadığımız Günler**, 1.Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s.239

¹⁹⁸⁸ Mahmut Şevket Paşanın Günlüğü, s.18. Paşa, günlüğünde Talat Paşa'ya yönelik eleştirilerde bulunmuş, onu memleketin salahiyeti için zararlı görebilecek kadar sert ithamlarda bulunmuştu. Üstelik sıra Sait Paşa kabinesi döneminde Mahmut Şevket Paşa'nın istifa etmesinde Talat Bey'in etkili olduğu, bunu arzu ettiği biliniyordu.

¹⁹⁸⁹ **Tanin**, 30 Mayıs 1329

¹⁹⁹⁰ Tunaya, a.g.e, C:3, s.141

¹⁹⁹¹ Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, S:121, s.261

¹⁹⁹² Akşin, a.g.e., s.1431-1432

¹⁹⁹³ Tunaya, a.g.e., s.140

1912 seçimlerinde kantatif gücü iyice azalan muhalefet, Bab-ı Ali Baskını ile iktidardaki gücünü; Mahmut Şevket Paşa suikastına adının karışması ile demokratik ve yasal mücadele imkanlarını iyice yitirdi. İttihatçılar, suikast ile muhalefetin kendisine denli yakınlaştığını, ne kadar tehlikeli olabileceğini ve iktidar olmak için her yolu mubah görebildiğini iyice anladı.¹⁹⁹⁴ Bu suikast sonucunda “fiili tek parti iktidarı”nı kuran İttihat ve Terakki, yasal muhalefeti önemli ölçüde tasfiye ederek 1918 yılına kadar muhalefetsiz politik ortam ve meclis yapısı oluşturabildi. Böylece İttihat ve Terakki, Osmanlı siyasal gelişmelerinde yegane politik güç haline geldi.

3.6.4. Divan-ı Harp Yargulamaları ve Muhalefetin Tasfiyesi

Suikast olayının arkasında başta Prens Sabahattin, eski sadrazam Kamil Paşa,¹⁹⁹⁵ veliaht Vahdettin ve Gümülcineli İsmail Kemal gibi tüm muhalif gruplarının ileri gelenleri bulunmuştu. Bunu bilen iktidar muhalefeti tamamen tasfiye etmek için geniş bir soruşturma ağı başlattı. Suikast ile ilgili olarak tutuklananların ifadesine dayanılarak Prens Sabahattin ile Damat Salih Paşa'nın tutuklanması kararlaştırıldı. Cemal Bey, Prens ile Damat Salih Paşa'nın suikastla doğrudan ilgililerinin bulunduğu dair maddi deliller toplamasına rağmen, bu iddia hiçbir zaman kanıtlanamadı. Her yerde aranan Prens Sabahattin, Talat Bey'in son anda gizlice uyarması üzerine İstanbul dışına çıkmış,¹⁹⁹⁶ yakın adamı Dr.Nihat Reşat ise firar etmişti.¹⁹⁹⁷ Ancak, Damat Salih Paşa ve kardeşleri Mahmut Hayrettin ve Tahir Hayrettin Beyler tutuklanmaktan kurtulamamıştı. Cinayetin faillerinden Topal Tevfik'in yakalanmasından sonra hükümet suikasta adı karışanlar hakkında geniş bir tutuklama kararı çıkardı.¹⁹⁹⁸ Tutuklanmak istenen 12 kişinin çoğu firarı durumdaydı, ancak bir süre sonra bunların büyük bir kısmı tutuklandı. Tutuklananların arasında en önemli kişi hiçkuşkusuz Damat Salih Paşa idi.¹⁹⁹⁹

Divan-ı Harp şu isimleri mahkum etmişti:

¹⁹⁹⁴ Kayalı, a.g.m., s.1443

¹⁹⁹⁵ Karşı görüşler için bkz. Ziya Şakir, a.g.e., s.208

¹⁹⁹⁶ Ziya Şakir, a.g.e., s.233

¹⁹⁹⁷ Mustafa Ragıp, a.g.e, s.52

¹⁹⁹⁸ Hükümeti devirmek için ihtilal ve suikastlar etmek suçu ile itham edilenlerin listesi için bkz. Ziya Şakir, a.g.e, s.244–245

¹⁹⁹⁹ Ertürk, a.g.e, s.112

Hükümeti devirmek üzere yapılacak ihtilal ve suikast teşkilatını kurdukları ve yönettikleri iddiasıyla tahrikçileri veya kışkırtanları olarak Prens Sabahattin, eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey, Gümölcineli İsmail Bey, Kemal Mithat, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki Beyler ile Kürt Şerif Paşayı gıyaben, Miralay Fuat, Yüzbaşı Çerkez Kazım ve Muhip Beyler ile Damat Salih Paşayı idama mahkum etti.²⁰⁰⁰ İdam edilen 12 isimden biri olan Damat Salih Paşa'nın idamı konusunda Lütfi Fikri Bey, “*Bu idam ile hükümet taraftarları ile muhalifleri arasında hiçbir surette uzlaşma imkanı kalmadığını*” dile getirmişti.

200'ü aşkın muhalif tutuklanarak İttihatçıların Fizan'ı olan Sinop'a sürülmüş, böylece muhalefet başını uzun bir süre doğrultmayacak şekilde ezilmişti.²⁰⁰¹ Başta liberal muhalefet olmak üzere sosyalistler, milliyetçiler,²⁰⁰² dini muhalefet tasfiye edildi. İttihatçıların muhalefeti tasfiye etmek çabalarından Rum cemaati de nasibini aldı, Rum mebuslardan Bousios ve Kozmidis vatandaşlıktan çıkarıldı ve İzmir mebusu Karolidis Yunanistan'a sığınmak zorunda kaldı.²⁰⁰³

3.7. MUHALEFET'İN İFLASI ve TEK PARTİLİ İKTİDAR DÖNEMİ

11 Haziran 1913'te muhaliflerin düzenlediği kanlı bir suikast sonucu öldürülen sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın yerine kabinenin başına getirilen Sait Halim Paşa döneminde İttihat ve Terakki'nin 1908–1913 siyasal mücadelenin bir sonucu olan mutlak iktidar dönemi başlamış oldu. Aynı yıl içinde toplanan kongresinde cemiyet/fırka ikiliğine son veren İttihat ve Terakki partileştiğini kesin olarak açıkladı ve Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar ülkeyi muhalefetsiz fiili tek parti iktidarı ile yönetti. Zafer toprak, paradoksal olarak İttihatçıların yarı gizli ve komitacı bir cemiyetten batı siyasal yaşamına özgü bir partileşme sürecine girdiğini savunmaktadır.²⁰⁰⁴ İttihatçılar, ana muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kapatmamasına rağmen üyelerinin çoğunu tasfiye etti. Ülkede siyasi açıdan

²⁰⁰⁰ Mahkumiyet sonuçları için bkz. Mustafa Ragıp, a.g.e., s.91-93 ve Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s.79

²⁰⁰¹ Çavdar, a.g.e., s.79

²⁰⁰² Georgeon, a.g.e., s.57

²⁰⁰³ 1908 ve 1912 seçimlerinde İttihatçılara karşı muhalefeti destekleyen Politikis Siloğos Cemiyeti önemli ölçüde marjinalleştirildi. Boura, a.g.m, s.26

²⁰⁰⁴ Zafer Toprak, İttihat ve Terakki'nin yeni program ve nizamnamesinin ilk maddesinin buna kanıt göstermektedir. Bkz. Zafer Toprak, “70.Yıldönümünde İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi”, **Tarih ve Toplum**, C:6, S:33, Eylül 1986, s.133

mücadele etme olanağının olmadığını düşünen muhalifler, 1919 yılına kadar yurt dışına çıkarak mücadelesini burada yürütmek zorunda kaldı. Ahmad, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın tam olarak kapatılmamasını “*çok partili sistem ve temsili hükümet masalına gerçek süsü*” verilmek istendiğine bağlamaktadır.²⁰⁰⁵ Ancak ne olursa olsun muhalefet fiilen tasfiye edildi, adeta yurt dışına sürüldü. Böylece Osmanlıcı siyasi ideoloji ve programından iyice uzaklaşan ve Türkçü bir kimliğe bürünmeye başlayan İTC bu yeni dönemde fiilen çok partili meşrutiyetten tek partili meşrutiyete geçiş yaptı.²⁰⁰⁶

Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra yurtdışına çıkmak zorunda kalan muhaliflerin bir kısmı, özellikle Şerif Paşa gibi varlıklı ve ünlü muhaliflerin toplandığı Paris'te birleşerek imparatorlukta iktidara karşı mücadele etmek için “Milli Meşrutiyet Fırkası” veya “Milli Muhalefet Fırkası”nı kurdu. Bu partiye Şerif Paşa'nın İslahat-ı Esasiye Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris şubesi katılarak güç birliği etti.²⁰⁰⁷ Bu sırada Paris'e kaçan Prens Sabahattin, yayınladığı bir bildiriyle yeni fırkayı desteklediğini beyan etti. Ancak sürgündeki muhaliflerin İttihat ve Terakki iktidarını yıkabilmek amacıyla büyük devletlerden yardım isteme yoluna gitmesi sonlarını getirdi. Dr.Refik Nevzat Bey'in liderlik ettiği sosyalistlerin yabancı müdahale ve yardıma karşı çıkması partinin bir adım daha geri atmasına neden oldu.

İktidar-muhalefet ilişkisinin iyice yozlaştığı bu dönemde, siyasi yaşamdan tüm ümitlerini kesen dini ve etnik unsurların milliyetçi gruplaşmalara gitmesine ve merkezkaç güçlerin imparatorluktan kopmayı iyice ön plan almalarına yol açtı. Arnavut, Bulgar ve Rumların kurdukları milli partilerinden sonra, Araplar da kendi milli partilerini kurma yoluna gitti.²⁰⁰⁸ Bir grup muhalif ve milliyetçi Arap kesimi de Paris'te toplanmaya ve izleyecekleri politika hususunda görüşmelerde bulunmaya başladı.

İttihatçı yönetime karşı yurtdışında örgütlenen İtilafçılar, imparatorlukta iktidarı devirebilmek amacıyla Sabahattinci tezleri tekrar gündeme getirmeye ve

²⁰⁰⁵ Ahmad, a.g.e., s.161

²⁰⁰⁶ Çok ilginçtir ki, Mahmut Şevket Paşa'nın yerine sadaretin başına getirilen Sait Halim Paşa, temsili ve çok partili siyasi yapıya karşı tek parti zihniyetini savunan ve bunun meşrutiyete zarar vereceğini, kutuplaştırmayı artıracığını düşünen bir kişiydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sait Halim Paşa, a.g.e., s.45–46 ve s.49–51. Batı düşünce tarzına ve medeniyetine mesafeli duran Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi, İTC ile Osmanlı Devleti'nin içine kapanmasını hızlandırmıştı.

²⁰⁰⁷ Tunaya, a.g.e, C:1, s.284. Partinin kurucuları arasında başkan sıfatıyla Şerif Paşa, Gümülcineli İsmail Kemal ve Miralay Sadık Bey gibi koyu İttihatçı muhalifler bulunmuştu.

²⁰⁰⁸ Ahmet Hilmi, a.g.e, s.68

uygulamaya çalıştı. Bu tez, 1902 ilk Jön Türk Kongresi'nde ortaya atılan yabancı devletlerin Osmanlı siyasal gelişmelerine müdahalesini kapsayan görüşü.²⁰⁰⁹ İmparatorluktaki ittihatçı iktidarı yıkmak amacıyla her yolu mubah gören muhalifler, “hasta adam”ın ölmesini bekleyen Rusya ve İngiltere gibi ülkelerden yardım alma girişimlerinde dahi bulundu.²⁰¹⁰ Ne var ki, başta Paris olmak üzere çeşitli Avrupa kentlerinde yeniden örgütlenmeye çalışan muhalifler, yeni bir Jön Türk akımını başlatmışsa da başarılı olamadı.

²⁰⁰⁹ Bu dönemde Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tasfiye etmek amacıyla Rus Çarı, İngiliz İmparatoru ve Osmanlı Sultanına mektuplar yazmıştı. Bkz. Ahmet Hilmi, a.g.e., s.71

²⁰¹⁰ **Tanin**, 30 Eylül 1329

SONUÇ

Osmanlı imparatorluğu'nda 1908'de meşrutî rejimin yeniden ilan edilmesiyle saray iktidarının kısmen tasfiyesi bir yönetim boşluğu yaratmıştı. Yeni rejimin ilanını bu kadar erken tahmin etmeyen ve öncelikli amacı anayasal ve parlamenter düzeni tesis etmek olan, dolayısıyla hazırlıksız yakalanan İttihat ve Terakki, yönetim konusunda herhangi bir deneyime sahip değildi. Zaten siyasal mücadelelerinde iktidar veya yönetimi ele alma gibi hedeflerinin olduğuna dair belirgin bir işaret yoktu. “Bu ülke nasıl kurtarılır” sorunsalına karşılık meşrutî rejimin yürürlüğe konulması gerektiğini düşünen İttihatçılar, mevcut otorite boşluğunda ülke yönetimi ile ilgili düşüncelerinin yaşama şansının hayli düşük olduğunu anlamakta gecikmediler. “Bu ülke nasıl kurtarılır” tarihsel sorunsalının yanı sıra “bu rejim nasıl korunur” sorunsalı ile meşgul olmaya başlayan İttihat ve Terakki, ülke yönetimini kontrol ve vesayet altına almayı hedeflemiş, buna alternatif olabilecek öteki siyasal güçlere referans tanımama şeklinde algılamaya başlamıştı. Bu siyasal mantık, meşrutîyetin yeniden ilanı ile Mahmut Şevket Paşa suikastına kadar geçen süreci kapsadı. 1908'de yapılan ilk seçimlerde rejimi ilan eden güç olmanın verdiği avantajla başarılı sayılabilecek bir sonuç alan İttihat ve Terakki, mecliste elde ettiği sayısal çoğunlukla hükümetler başta olmak üzere saray ve siyasal partiler üzerinde kontrol ve baskı mekanizması oluşturmaya başladı. İttihat ve Terakki'nin bu tutumu başta siyasal partiler olmak üzere Babı Ali, Saray ile etnik ve dini unsurların kurduğu siyasal örgütlerin muhalefetiyle karşılaşmasına yol açtı.

İkinci meşrutîyet döneminin ilk iktidar mücadelesi, Sait Paşa kabinesinin kurulmasıyla yaşandı. Bu mücadele, iktidarı kontrol etmeye gayret eden İttihatçılar ile yitirdiği iktidarı yeniden ele almaya çalışan saray muhalefeti arasında yaşandı. Kamil Paşa kabinesi döneminde yaşanan bu mücadelede, 1908 seçimleri sonrası kabinede yapılan değişiklikler ve nihayet 31 Mart Olayı sonrası saray muhalefetine büyük ölçüde tasfiyesiyle İttihatçılar kazançlı çıktı. Aynı dönemde iç ve dış gelişmelerin etkisi ile İttihatçılara karşı biriken tepki; muhalif Ahrar Fırkası'nın kurulmasıyla siyasal ilişkiler gerginleşti. Gerek İttihat ve Terakki'nin gerekse muhalefet gruplarının iktidarı ele geçirme çabalarının yarattığı siyasal rekabet ve ihtiras, 31 Mart Olayı'nın patlak vermesiyle sonuçlandı. 31 Mart Olayı'nı

muhalefetin toplumsal ve siyasal alanda var olan tepkilerden yararlanmak suretiyle bir hükümet darbesiyle İttihatçıları tasfiye etmek ve yönetimi ele geçirme teşebbüsü olarak yorumlamak mümkündür. Ne var ki bu olay kısmi ve kısa soluklu bir zafer oldu. Anayasalcı Hareket Ordusu'nun olayları kontrol altında almasını takiben saray muhalefetinin yanı sıra siyasal muhalefetin önemli ölçüde tasfiye edilmesi ile gerçekleştiren yasal değişiklikler İttihat ve Terakki'nin iktidarlaşma çabalarını katkıda bulundu, nihayet yönetimi ele alma çabalarını hızlandırdı.

31 Mart Olayı sonrası partileşme ihtiyacı hisseden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "cemiyet-fırka" ikilemine son verme gayretine rağmen sorun tartışma konusu olmaya devam etti. İttihat ve Terakki, meclis'te bulunan grubunun adını İttihat ve Terakki Fırkası olarak değiştirdi. Bu parti grubu hükümetler ile diğer meclis grupları ile ilişkileri yürütüyordu. Ancak bu durum hiçbir zaman samimi bulunmadı. İttihat ve Terakki'nin Meclisi Mebusan'a uzanan kolu durumunda bulunan parti grubu meclis dışında özellikle dönemin siyasal yaşamının adeta dördüncü gücü konumuna gelen Merkezi Umumi tarafından kontrol ediliyor veya yönlendiriliyordu. Bundan dolayı cemiyet ve fırka ikilemi meşruti rejimin demokratik işleyişine zarar verirken muhalefet akımını besleyen önemli olgulardan biri olarak eleştiri konusu olmaya devam etti.

Meşrutiyetin 1909 sonrası dönemi İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarı için bir rahatlama evresi içermesi beklenirken bir yönüyle zorlu bir sürecin başlangıcı oldu. 1909–1910 yılları arası adeta muhalefet partileri dönemi olmuştu. Gerek meclis içinde gerekse meclis dışında çok sayıda parti kuruldu. Ancak ana muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşuna değin hiçbir siyasal örgüt Hizbi Cedid hareketi kadar iktidarı yıpratamadı. İttihat ve Terakki içinde uzun süredir bilinen anlaşmazlık, nihayet Hakkı Paşa kabinesi üyelerinin seçilmesinde şeyhülislam konusunda çıkan anlaşmazlık sonucunda ortaya çıkmıştı. Muhafazakâr ve sağcı olarak nitelendirebileceğimiz bu hizip hareketi, İttihat ve Terakki'yi hayli sarstı ve iktidarı kaybetme tehlikesini ortaya çıkardı. Hizip, tüm muhalif parti veya muhalif kesimlerin koalisyonunu ifade eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın siyasal temellerini oluşturdu ve kuruluşunda önemli ölçüde yer aldı.

Dönemin en büyük muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasıyla siyasal gelişmeler farklı bir mecraya girdi. Muhaliflerin güç birliğini temsil eden bu

partinin 1911 İstanbul araseçimlerinde iktidar gücü olan İttihat ve Terakki karşısında başarılı olması meşrutiyetin artık eskisi gibi olmayacağını ortaya koydu. Muhalefetin başarısının bir tehdit haline gelmesini engellemek isteyen ittihat ve Terakki, 35.madde’de yaptıkları değişiklikle meclisi feshederek seçimlerin yapılması için yasal zemin hazırladı. İttihatçılar bu seçimlerde farklı hesap peşindeydi. Temel hedefleri, meclisteki güçlü muhalefet grubunu tasfiye etmek ve muhalefetin meclise girmesini engellemektir. Böylece iktidarı için sorunsuz bir parlamento yapısını kurmayı düşündü. Nihayet yapılan ve demokrasi tarihimize “sopalı ve kamçılı seçimler” olarak geçen 1912 seçimlerinde muhalefetin zor ve hile yoluyla engellenmesi sonucu İttihat ve Terakki büyük bir zafer kazandı.

1912 seçimlerinde muhalefetin önemli ölçüde meclis dışına itilmesi, rejimin çoğulcu ve temsili ilkesine zarar verdi ve illegal oluşumlarının ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Örneğin siyasal ve kültürel haklarını demokratik ve yasal çerçevede elde edemeyen ve meclis dışına itilen Arnavut muhalefeti isyan hareketlerinin başını çekti. Ülkede yaşanan iç siyasal gelişmelerine paralel olarak ortaya çıkan ve İttihat ve Terakki’nin otoriter ve tekelleri yönetimine cephe alan muhalif askeri bir hareket olan Halaskar Zabitan Grubu ordunun siyaset dışında kalması gibi takım taleplerde bulunuyordu, ancak temel hedefi İttihat ve Terakkiyi tasfiye etmek istedi. Nihayet Balkanlarda ve Arap bölgelerinde meydana gelen olaylar, parti ve kabine içi anlaşmazlık ile Halaskar Zabitan Grubu’nun baskıları sonucu ittihatçılar iktidarı muhalefete terk etti.

31 Mart Olayı’ndan sonra kurulan kabineler, İttihat ve Terakki’yi memnun edebilecek program ve yapıya sahip olmaya özen gösterdi. Bu kabineleri birçok yönüyle İttihatçı olarak tanımlamak mümkündür. Ancak kabine için anlaşmazlıklar, parti içi bölünme, iç ve dış olayların etkisiyle İttihat ve Terakki siyasal iktidar üzerindeki denetimini kurmakta zorlandı. Nihayet kabine içi bunalım ve Halaskar Zabitan hareketi karşısında Sait Paşa’nın istifa etmesiyle iktidarı muhaliflere terk eden İttihat ve Terakki muhalefete gerileyerek kontrollü iktidarının kaybetti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa kabineleri döneminde tasfiye edilmek istenen ve iktidarı kaybetmeyi içine sindiremeyen İttihat ve Terakki ile yönetim arasında baş gösteren sorunlar ve Balkan Savaşı’nın yarattığı tahribat, hükümet darbesini gündeme getirdi. Kamil Paşa hükümetine karşı liberal muhalefetin de hükümet

darbesi peşinde olduğu bu dönemde harekete geçen İttihatçılar 23 Ocak 1913'te bir askeri darbeyle iktidarı yeniden ele aldı.

Meşrutiyetin başında İttihat ve Terakki iktidarı için önemli bir sorun haline gelen Bab-ı Ali muhalefeti önemli ölçüde tasfiye edildi. Ancak sadaretin başına getirilen Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi iktidarının güvende olmadığını düşünen İttihat ve Terakki tam bir iktidar yapısı tesis etmek amacıyla demokratik ve illegal muhalefetin tümünü tasfiye ederek çok partili meşruti hayata son vererek tek partili meşruti iktidar yapısı tesis etti.

KAYNAKÇA:

GAZETELER

Tanin
Hukuku Umumiye
Serbesti
Sabah
Tasfiri Efkar
Neyyir-i Hakikat
İttihat ve Terakki
İkdam
Şurayı Ümmet
Hürriyet(1325)
Yeni Gazete
Volkan
Vatan
Cumhuriyet
Tan
Akşam

DERGİLER

A.Ü.S.B.F.D
Belleten
Birikim
Fikir Hareketleri
Güney-Doğu Avrupa Araştırma Dergisi
Hayat Dergisi
International Journal of Middle East Studies
İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

İ.Ü.S.B.F.D
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
Journal of Contemporary History
OTAM
Resimli Tarih Mecmuası
Sırat-ı Mustakim
Sosyal, Hukuk ve İktisat Mecmuası
Tarih Dünyası
Tarih ve Toplum
Toplumsal Tarih
World Politics
Yakın Tarihimiz Dergisi

ANSİKLOPEDİLER

Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
Türkiye Diyanet Vakfı İslam Vakfı İslam Ansiklopedisi
Türkler Ansiklopedisi
Osmanlı Ansiklopedisi

RESMİ YAYINLAR

Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri(Yeni Harflerle)
Meclisi Ayan Zabıt Ceideleri(Yeni Harflerle)
Düstur, İkinci Tertip, Cilt: I

KİTAPLAR

- Abdurrahman Şeref, **Tarih Sohbetleri**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1980
- ADIVAR Halide Edip, **Mor Salkımlı Ev**, 7.Baskı, Özgür Yayınları, İstanbul, Kasım 2005
- AHMAD Feroz, **İttihat ve Terakki(1908–1914)**, 4.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 1995
- AHMAD Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, Mart 1996
- **Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları**, Cumhuriyet, Haziran 20001
- AKŞİN Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, Mart 1980
- AKŞİN Sina, **31 Mart Olayı**, Sinan Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, Eylül 1972
- AKTAR Yücel, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları(1908–1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990
- ALBAYRAK Sadık, **31 Mart Gerici BirAyaklanma Mı?, İrticanın Tarihi**, Bilim Araştırma Yayınları, İstanbul, Ekim 1998
- Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Olayı**, TTK Basımevi, 3.Baskı, Ankara, 1991
- ALKAN Ahmet Turan, **II. Meşrutiyet Döneminde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, 1.Baskı, Ankara, 1992
- AMCA Hasan, **Doğmayan Hürriyet ve Yarıda Kalan İhtilal**, Cem Yayınevi, (ty)
- ARMAĞAN Servet, **Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975
- ARSEL İlhan, **Arap Milliyetçisi ve Türkler**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987
- ARSLAN Emir Şekip, **İttihatçı Bir Arap Aydınım Anıları**, Klasik Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Eylül 2005
- ASAF Turgay, **İbret**, Okat Yayınevi, İstanbul, (t.y.)

- ATAY Falih Rifkî, **Batış Yılları**, Dünya Yayınları:7, İstanbul, 1963
- AVAGYAN A.-MİNASSIAN G.F., **Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya**, Aras Yayıncılık, II.Baskı, İstanbul, Kasım 2005
- Avanzade M. Süleyman, **Ahrar Mı, İttihat Mı?**, Karabet Matbaası, İstanbul, 1327
- AVCIOĞLU Doğan, **31 Mart Olayı'nda Yabancı Parmağı**, Bilgi Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, 1969
- AYDEMİR Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa/1908–1914**, Cilt: II, Remzi Kitabevi, 5.Basım, İstanbul, Mayıs 1995
- AYNİ Mehmet Ali, **Hayat ve Eserleri**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944
- **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara göre İttihat ve Terakki**, Alternatif Yayınevi, 1.Baskı, Ankara, Şubat 2004
- BARDAKÇI Cemal, **Toprak Davasından Siyasal Partilere**, Işıl Matbaası, İstanbul, 1945
- BAYAR Celal, **Ben de Yazdım**, Cilt:2–3, Sabah Yayınları, İstanbul, Kasım 1997
- BAYDAR Mustafa, **31 Mart Vakası**, Milli Tenassüt Birliği Yayını, İstanbul, 1955
- BAYUR Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, cilt:1–2, Kısım:1–4, TTK Basımevi, Ankara, 1991
- BEDRİ M., **Kırmızı Kitap, İttihat ve Terakki-Adem-i Merkeziyet**, Artin Asaduryan Basımevi, İstanbul, 1330
- BİRGEN Mühittin, **İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi?**, Cilt:1, Hazırlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, Mart 2006
- BİRİNCİ Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Nisan 1990
- BLEDA Mithat Şükrü, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979
- BOZKURT Gülnihal, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839–1914)**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1989

- BUXTON Charles Roden, **Turkey in Revolution**, London: T. Fisher Unwin, 1909, s.185
- Cemal Paşa, **Hatırat(1913–1922)**, Neyir Yayınları, İstanbul, Nisan 2006
- CERRAHOĞLU A., **Türkiye’de Sosyalizm(1848–1925)**, Alfabe Matbaası, İstanbul, 1968
- ÇANKAYA Ali, **Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler**, Cilt: II-III, Mars Yayınları, Ankara, 1968–1969
- ÇAVDAR Tefvik, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Temmuz 1991
- ÇAVDAR Tefvik, **Müntehib-i Sani’den Seçmene**, V Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, Kasım 1987
- ÇAVDAR Tefvik, **Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş(1860–1918)**, Ayça Yayınevi, Ankara, t.y.
- ÇAVDAR Tefvik, **Talat Paşa**, Dost Kitapevi Yayınları, 1.Baskı, Ankara, Ocak 1984
- ÇELİK Bilgin, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, Büke Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Ağustos 2004
- DANİŞMEND İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi Kronoloji**, 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972
- DANİŞMEND İsmail Hakkı, **Son Sadrazam Tefvik Paşa’nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara göre 31 Mart Vakası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961
- DEMİR Fevzi, **Osmanlı Devletinde İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisi Mebusan Seçimleri(1908–1914)**, İmge Kitapevi, 1.Baskı, Ankara, Haziran 2007
- DEMİRCİ Aliyar, **İkinci Meşrutiyet’te Meclisi Ayan(1908–1912)**, İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları, İstanbul, 2006
- **Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü**, (Hazırlayan: Yücel Demirel), Arma Yayınları, İstanbul, Mayıs 1991
- DURSUN M.Kamil, **İzmir Hatıraları**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994
- ERARSLAN Cezmi-OLGUN Kenan, **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Ekim 2006

- ERDEM Tarhan, **Anayasalar ve Seçim Kanunları(1876–1982)**, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, Temmuz 1982
- ERİŞÇİ Lütfi, **Türkiye’de İşçi Sınıfının Tarihi**, İstanbul, 1951
- ERTÜRK Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**(Yazan: Samih Nafiz Tansu), 3.baskı, İstanbul, 1969
- **Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Balkan Harbi, Üçüncü Kolordu’nun ve İkinci Doğu Ordu’nun Muharebeleri**, İstanbul, 1979
- GEORGEON Françios, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura(1876–1935)**, Yurt Yayınları, Ankara, Ocak 1986
- GÖVSA İ. Alaattin, **Türk Meşhurları**, İstanbul, 1933
- GÜNEŞ İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I ve II. Meşrutiyet**, Cilt:1, TBMM Vakfı Yayınları
- HANİOĞLU Şükrü, **Siyasal Bir Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, t.y.
- HİLMİ Ahmet, **Muhalefetin İflası**, 2.Baskı, Nehir Yayınları, İstanbul, Eylül 2005
- HUYUGÜZEL Ö. Faruk, **Hüseyin Cahit Yalçın’ın Hayatı ve Edebi Eserleri**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1984
- İNAL Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, Cilt:3–4, İstanbul, 1940
- İNAN Yusuf Ziya(Hazırlayan), **Jön Türklerden İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne**, Bayramşık Yayınevi, İstanbul, 1978
- İNÖNÜ İsmet, **Hatıraları, Genç Subaylık Yıllarım(1884–1918)**, Burçak Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Nisan 1969
- JWAİDEH Wadie, **Kürt Milliyetçiliğinin Kökeni**, İletişim, 2.Baskı, İstanbul, 1999
- KABACALI Alpay, **Türkiye’de Siyasi Cinayetler**, Altın Kitaplar, İstanbul, Nisan1993
- KABASAKAL Mehmet, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmeleri(1908–1960)**, Tekin Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, 1991
- KADRİ Hüseyin Kazım, **Balkanlardan Hicaz’a İmparatorluğun Tasfiyesi, 10 Temmuz İnkılabı ve Netayici**, Pınar Yayınları, İstanbul, (TY)

- KADRİ Hüseyin Kazım, **Hatıralarım**, (Hazırlayan: İsmail Kara), İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1991
- KANSU Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2001
- KARA İsmail, **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, İz Yayınları, İstanbul, 1984
- KARABEKİR Kazım, **İttihat ve Terakki(1896–1909)**, İstanbul, 1982
- KARAL Enver Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Dönemi**, Cilt:5, T.T.K. Yayınları
- KARAY Halit Refik, **Kirpi'nin Dedikleri**, Semih Lütfü Kitabevi, İstanbul, 1940
- KARPAT Kemal, **Osmanlı Nüfusu(1830–1914)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 2003
- KARPAT Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, AFA Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, Ekim 1996
- KARS Zafer, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu**, Kaynak Yayınları, Birinci BaskıAnkara, Kasım 1984
- KAYALI Hasan, **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlı Erken Arap Milliyetçiliğine İslamcılık(1908–1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998
- KAYGUSUZ Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1955
- KENT Maria, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1999
- KEYDER Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1989
- KİLİ Suna-GÖZÜBÜYÜK Şeref, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Birinci Baskı, 1985
- KNIGHT F.E., Türkiye, **Bir Milletın Uyanışı:1908 devrimi**, Haziran 1993
- KOLOĞLU Orhan, **İttihatçılar ve Masonlar**, Gür Yayınları, İstanbul, t.y.
- KURAN Ahmet Bedevi, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, (t.y)
- KURAN Ahmet Bedevi, **Hüseyin Cahit Yalçın Bey'e Açık Mektuplar**, Türkiye Basımevi, İstanbul, (t.y.)

- KURAN Ahmet Bedevi, **İnkılap Hareketleri ve Jön Türkler**, 2.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000
- KURAN Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959
- KUTAY Cemal, **Prens Sabahattin Bey, Sultan Abdülhamit, İttihat ve Terakki**, Tarih Yayınları Müesseseleri, İstanbul, Ocak 1964
- KUTAY Cemal, **Türkiye, İstiklal ve Hürriyet Mücadeleri**, Cilt:17, Sayı:23, Haziran 1963
- KÜLÇE Süleyman, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, İzmir, 1944
- KÜRD Muhammed Ali, **Bir Osmanlı-Arap Anıları**, Birinci Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, Ocak 2006
- KÜRKÇÜOĞLU Ömer, **Osmanlı Devletine Karşı Kurulan Bağımsız Arap Hareketi(1908–1913)**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982
- LEWIS Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 7.Baskı, TTK, Ankara, 1998
- Lütfü Fikri, **Selanik'te Bir Konferans**, İstanbul, 1326
- Lütfi Simavi, **Son Osmnalı Sarayında Gördüklerim**, Örgün Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 2004
- **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, ARBA Yayınları, İstanbul, Kasım 1988
- MARDİN Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1991
- McCULLAGH Francis, **Abdülhamit'in Düşüşü**, Epsilon Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul, Haziran 2005
- Mehmet Selahattin Bey, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılap Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Eylül 1989
- MEMDUH Mehmet, **Tanzimat'tan Meşrutiyet'e**, 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1995
- MENTEŞE Halil, **Halil Menteşe'nin Hatıraları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Kasım 1986
- Mevlanzade Rifat, **31 Mart, Bir İhtilalin Hikayesi**, Pınar Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Kasım 1996

- **Mevlânâzade Rifat'ın Anıları**, Arma Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, Temmuz 1992
- MİNASSIAN Anaide Ter, **Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm(1887–1912)**, Çeviren: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, 2.Baskı, Şubat 1995
- MİTHAT Ali Haydar, **Hatıraları**, Güler Basımevi, İstanbul, 1946
- Mizancı Murat, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat**, Nehir Yayınları, İstanbul, Ekim 1997
- NAZİF Süleyman, **Boş Herif**, (y.y), 1910
- NAZİF Süleyman, **Yıkılan Müessesese**, Birinci Tab, İstanbul, 1927
- NİYAZİ Resneli, **Hatıratı**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003
- NUR Rıza, **Cemiyeti Hafiyeye**, Şehir Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005
- NUR Rıza, **Hayat ve Hatıratım**, Cilt:1–2, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992
- NUR Rıza, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?**, KİTABEVİ, İstanbul, Ekim1996
- NUR Rıza, **Meclisi Mebusan'da Fırkalar Meselesi**, Siyasi Risaleler, Şehir Yayınları, İstanbul, Nisan 2005
- OKANDAN Recai, **Amme Hukukumuzda Osmanlı Devletinin İnkırazına Kadar Parlamenterizm ve Hususiyetleri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 13/2, 1947
- OKANDAN Recai, **Amme Hukukumuzun Anahatları**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- **Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılkçı Arap Örgütleri, Aliye-i Divanı Harb-i Örfisi**, Arba Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, Temmuz 1993
- ÖZBUDUN Ergün, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975
- PEARS Sir Edwin, **Life of Abdulhamid, Committee of Union and Progress, Revolution**. Abdul Hamid Deprived of Political Power, New York, Edited By Basil Williams, Henry Hold and Company, 1917
- Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ve İzahlar**, Ayraç Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, 1999

- RAGİP Mustafa, **İttihat ve Terakki Tarihi'nde Esrar Perdesi**, Örgün Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 2004
- REFİK Ahmet, **İkbal-ı Azim**(11 Temmuz 1324), Asır Matbaası, Dersaat, 1324–1326
- SAAB Hasan, **The Arap Federalist of the Ottoman Empire**, Amsterdam/Djambatan, 1958
- Sadrazam Sait Paşa, **Anılar**, cilt:2, 1.Baskı, İstanbul, Aralık 1997
- SADİ Kerim, **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1994
- Sait Halim Paşa, **Taklitçiliğimiz, Buhranlarımız ve Son Eserleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991
- SAYILGAN Aclan, **Türkiye'de Sol Hareketler(1871–1973)**, Otağ Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul
- SENCER Muzaffer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, 1.Baskı, May Yayınları, İstanbul, 1974
- SERTEL Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, Mart 1977
- SİMAVİ Lütfü, **Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim**, Örgün Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul, 2004
- SOMAR Ziya, **Bir Şehrin, Bir Adamın Tarihi**, İzmir, 1948
- Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, **II. Meşrutiyet Olayları(1908–1909)**, TTK Basımevi, Ankara, 1996
- SÖNMEZ Banu İşlet, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, YKY, 1.Baskı, İstanbul, Nisan 2007
- Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, Hareket Yayınları, İstanbul, Aralık 1974
- SUPHİ Mustafa, **İlk Yazılar, Cilt:1(1908–1910)**, Derleyen: Dilek A.Kanat, Amaç Yayınları, Birinci Baskı, Eylül 1989
- SÜLKER Kemal, **Türkiye'de İşçi Sınıfı Hareketleri**, Gerçek Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, Şubat 1976
- ŞAKİR Ziya, **Mahmut Şevket Paşa**, Ahmet Sait Matbaası, 1944

- ŞEREF Muhammed, **Cemiyet ve Muhalifleri**, Yako Levi Matbaası, Edirne, (t.y)
- Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990
- Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin **Hatırat-ı Siyasiyesi**, İstanbul, 1978
- ŞİŞMANOV Dimitir, **Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketler(1908–1965)**, Belge Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, Ocak 1990
- Tahsin Paşa, Abdülhamit, **Yıldız Hatıraları**, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931
- **Talat Paşa'nın Anıları**, İletişim Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 1990
- TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 9.Baskı, İstanbul, 1997
- TEMO İbrahim, **Hatıraları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1987
- TENGİRŞEK Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, 1967
- **Tevfik Biren'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları**, Pınar Yayınları, Cilt:2, Birinci Basım, İstanbul, Mart 2006
- **The Memoirs Of Ismail Kemal Bey**, Edited: Sommerville Story, Firsth Pablished, London, 1920
- TİNAYRE Marcelle, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü, Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1998
- TOKAY Gül, **Makedonya Sorunu ve Jön Türk İhtilalinin Kökeni**, AFA Yayınları, İstanbul, Ocak 1996
- TOKGÖZ Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Haziran 1993
- TÖKİN F.Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Evrimi(1839–1965)**, Elif Yayınları, İsyambul, 1965
- TUNAYA Tarık Zafer, **Hürriyetin İlamı**, Cumhuriyet Yayınları, Temmuz 1998
- TUNAYA Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı, II**, Cumhuriyet, Şubat 1998
- TUNAYA Tarık Zafer, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1989
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt:1–3, 2.Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Ocak 1988

- TUNAYA Tarık Zafer, **Siyasal Partiler(1859–1952)**, ARBA Yayınları, İstanbul, 1995
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Yaşamında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960
- TUNAYA Tarık Zafer, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Mart 1979
- TUNÇAY Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar(1908–1925)**, I, Bilgi Yayınevi, İkinci Baskı, Ankara, Eylül 1967
- TURAN Mustafa, **Taşkılla'da 31 Mart Faciası**, Üçdal Yayınları, İstanbul, 1966
- TURFAN Naim, **Jön Türklerin Yükselişi**, Alkım Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, Kasım 2005
- TURGUT Nüzhet, **Siyasal Muhalefet**, Birey ve Toplum Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara, Aralık 1984
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, TTK Basımevi, Ankara, 1987
- **Türkiye'de İntihap Usulleri ve Parti mücadeleleri**, (Yeşilköy halkevinde okunmak üzere hazırlanmış konferans), Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1946
- TÜTENGİL Cahit Orhan, **Doktor Rıza Nur Üzerine Üç Yazı, Yankılar ve Belgeler**, Güven Matbaası, Ankara, 1965
- TÜTENGİL Cavit Orhan, **Prens Sabahattin**, İstanbul Matbaası, 1954
- UÇAROL Rıfat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa: Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi**, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 1976
- ULUBELEN Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Eylül 1982
- US Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964
- UŞAKLIGİL Halit Ziya, **Saray ve Ötesi**, Cilt:1–2–3, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1941
- ÜÇOK Coşkun, **Siyasal Tarih(1789–1950)**, Başnur Matbaası, 6.Baskı, Ankara, 1967
- ÜZER Tahsin, **Makedonya'da Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Basımevi, Ankara, 1979

- VARDAR Galip, **İttihat ve Terakki İçinde Dönerler**, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, Ocak 2003
- YALÇIN Hüseyin Cahit, **Siyasi Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1976
- YALÇIN Hüseyin Cahit, **Talat Paşa**, Cumhuriyet, Temmuz 1998
- YALÇIN Hüseyin Cahit, **Tanıdıklarım**, Yapı Kredi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, Mart 2002
- YÜCEKÖK Ahmet N., **Siyasal Sosyoloji Açısından Türkiye’de Parlamento’nun Evrimi**, A.Ü.S.B.F. Yayınları:533, Ankara, 1983
- Z.K., **İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Fırıldakları Yahud Tarihi Matem**, İstanbul, 1328
- ZEİNE N. Zeine, **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Birinci Baskı, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2003

MAKALELER

- “Mahmut Şevket Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:27, Ankara, 2003
- Hüseyin Cahit Yalçın, “Bizde İlk Hizipleşmeler”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:2, Sayı18, 28 Haziran 1962
- B.A., “Alkışlandıktan Sonra Yıkılmak İstenecek Mahmut Şevket Paşa”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:3, 15 Mart 1962
- ABDULLAH Fevziye, “Mizancı Mehmet Murat Bey”, **İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Cilt:2, Sayı:3–4, Eylül 1950-Mart 1951, İbrahim Horoz Basımevi, 1952
- ADANIR Fikret, “Osmanlı İmparatorluğunda Ulusal Sorun ve Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876–1923)**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004

- ADANIR Fikret, “Makedonya Sorunu ve Dimitar Vhalof’un Anılarında İkinci Meşrutiyet”, **Birikim**, Sayı:9, Kasım 1975
- AHMAD Feroz, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler”, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876–1923)**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004
- AHMAD Feroz, “İttihat ve Terakki’nin Dış Politikası(1908–1918)”, **TCTA**, Cilt:2, İletişim, İstanbul, 1985
- AHMAD Feroz-RUSTOW A. Dankwart, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler(1908–1913)”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırma Dergisi**, Sayı:4–5, 1975–1976, İ.Ü. Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1976
- AKŞİN Sina, “31 Mart Olayına Değın Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası”, **A.Ü.S.B.F.D.**, XXVII/3, 1973
- AKŞİN Sina, “Fedekaran-ı Millet Cemiyeti”, **A.Ü.S.B.F.D.**, XXIX/1-2, 1974
- AKŞİN Sina, “İttihat ve Terakki”, **TCTA**, Cilt:5, İletişim, İstanbul, 1985
- AKŞİN Sina, “Jön Türkler”, **TCTA**, Cilt:3, İletişim, İstanbul, 1985
- ALKAN Mehmet Ö., “Bir İttihat ve Terakki Muhalifi Olarak Liberal-Sosyalist Hilmi”, **Tarih ve Toplum**, Cilt:14
- BAŞARAN Mehmet, “Tire’de 1908 ve 1912 Seçimleri ve Bir Propaganda Metni”, **Toplumsal Tarih**, Cilt:8, Sayı:43
- BİRİNCİ Ali, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, Cilt:7
- BİRİNCİ Ali, “Hürriyet ve İtilaf Fırkasını Destekleyen Matbuat”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:42, Haziran 1987
- BİRİNCİ Ali, “31 Vakasının Bir Yorumu”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002
- BOURA Katerina, “II. Meşrutiyet Döneminde Mebus Seçimleri, Rum mebuslar(1908–1918)”, **Toplumsal Tarih**, Cilt:10, Sayı:56, Ağustos 1998
- BUZPINAR Tufan, “Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti’nde Gelişim Süreci”, **Osmanlı**, 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1979
- CAN Dr. Fahri, “Prens Sabahattin Bey”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:3, Sayı:37, 8 Kasım 1962

- Cavit Bey, “Meşrutiyet Dönemine Ait Cavit Bey’in Hatıraları”, **Tanin**, 30 Ağustos 1943–14 Birinciteşrin 1944
- CATHERİNA Catherine Boppe-Vigne, “Auguste Boppe’un Kaleminden 31 Mart Vakası”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:43, Temmuz 1997
- CLAYER Nathalie, “Bektaşılık ve Arnavut Ulusçuluğu”, **Toplumsal Tarih**, Cilt:1, Sayı:2, Şubat 1994
- ÇAVUŞOĞLU Şeref, “Benim Gördüğüm Bab-ı Ali Baskını”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:7, 12 Nisan 1962
- ÇETİNKAYA Y. Doğan, “İttihat ve Terakki’ye Muhalif Serbesti Gazetesi Penceresinden İstanbul’da 1908 Seçimleri”, **Toplumsal Tarih**, sayı:89, Mayıs 2001
- DAVER Bülent, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989
- DEMİR Fevzi, “Kâbe Örtüsüne Dökülen Şarap ve Kimliği Belirsiz Şarap”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 1999, Sayı:64
- DEMİREL Ahmet, “Osmanlı Meclisi Mebusanı I.Devre(1908–1912) Mebusları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, 2, Siyaset, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- DUMONT Paul, “Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876–1923)**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004
- FİŞEK Kurthan, “Anayasal Dönüm Noktaları ve İşçi Hareketleri”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı**, Hazırlayan: Siyasal İlimler Derneği, Ankara, (t.y.),
- GÜNEŞ İhsan, “1912 Seçimleri ve Eskişehir’de Meydana Gelen Olaylar”, **Bellekten**, LVI/216, Ağustos 1992
- GÜNEŞ İhsan, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları”, **OTAM**, Sayı:1, Ankara, 1991
- GÜZEL Mehmet Şehmus, “1908 Kadınları”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:7, Temmuz 1984

- GÜZEL Şeyhus, “Tanzimattan Cumhuriyete İşçi Hareketi ve Grevler”, **TCTA**, Cilt:3, İletişim, İstanbul, 1985
- HANİOĞLU Şükrü, “Prens Sabahattin Bey’in Katolik Kilisesi Olan İlişkileri”, **Prof.Dr. Ümit Doğanay’ın Anısına Armağan**, 2, İ.Ü.S.B.F., İstanbul, 1982
- HANİOĞLU Şükrü, “Siyasal Temsil Olayı’nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yeri”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, 1.Baskı, İstanbul, Nisan 1998
- Hurşit Paşa’nın Kabine Hatıraları, **Hayat Dergisi**, Ocak 1964
- KHALIDI, Rashit Ismail, “The 1912 Election Campaign In The Cities of Bilad al-Sham”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.16, No.4, (Nov., 1984)
- KOÇU Reşat Ekrem, “Türkiye’de Seçimin Tarihi(1877–1950)”, **Tarih Dünyası**, Yıl:1, Sayı:5, 15 Haziran 1950
- KODAMAN Bayram, “II. Meşrutiyet Dönemi(1908–1914)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002
- KUDRET Kudret, “Trabzon’da Sopalı Seçimler–1912”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:97
- KURAN Ahmet Bedevi, “31 Mart Hadisesi Nasıl Oldu?”, **Tarih Dünyası**, 13 Ekim 1950
- KURAN Ahmet Bedevi, “İnkılap Tarihimizde Prens Sabahattin”, **Vatan**, 1948
- LYBYER Albert H., “The Turkish Parliament”, **Proceeding of the American Political Science Association**, Vol.7, Seventh Annual Meeting, 1910
- MARDİN Şerif, “Türk Siyasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre”, **Türkiye, Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, Aralık 1992
- MEHMETEFENDİOĞLU Ahmet, “İttihat ve Terakki ve Siyasi Müşteşarlık”, **Toplumsal Tarih**, Cilt:8, Sayı:43,
- MELEK Z., “1908 Meşrutiyetinde Muhalefetlerine Kurban Giden Muharrirler”, **Resimli Tarih**, Cilt:3, 1952
- MİNASSIAN Ter, “1876–1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğu’nun

- Rolü”, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876–1923)**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004
- OKANDAN Recai G., “Amme Hukukumuzda Osmanlı Devleti’nin İnkırazına Kadar Parlamenterizm ve Hususiyetleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 13/2, 1947
- OKAY Cüneyd, “Gümölcine’de Sopalı Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, S:64, Nisan 199
- RAGIP Mustafa, “Meşrutiyet Devrinde”, **Akşam**, 11 Şubat 1943
- RAGIP Mustafa, “Meşrutiyet Devrinde İntihap Mücadeleleri Çirkin İhtiraslara Sebep Olmuştu“, **Akşam**, 28 Mart 1943
- RAGIP Mustafa, “Meşrutiyet Devrinde İntihap Mücadeleleri Nasıl Yapılıyordu?”, **Akşam**, 22 Mart 1943
- **Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi**, Cilt: VI, Güven Yayınevi, İstanbul
- REŞAT Nihad, “İttihat ve Terakki’nin Muhalifleri ile Temasları”, **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1946
- RUSTOW Dankwart, “The Army and the Founding of yhe Turkish Repuclic”, **World Politics**, Vol.11, No:4(Jul., 1959)
- SEVİG Vasfi Reşit, “İktidar ve Muhalefet”, **Vatan**, 8 Ağustos 1948
- SEVİNLİ Efdal, “II. Meşrutiyet Seçimleri Öncesinde İzmir’den Bir Ses”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:15, Mart 1985
- SWENSON Victor R., “The Military Rising İn İstanbul 1909”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 5, No.4, 1970
- ŞAHSUVAROĞLU Haluk H., “31 Mart Vakası ve İkinci Abdülhamit’in Tahttan İndirilişi”, **Resimli Tarih Mecmuası**, III/29, İstanbul, 1952
- ŞAHSUVAROĞLU Haluk H., “31 Mart Vakası ve İkinci Abdülhamit’in tahtan indirilişi”, **Resimli Tarih Mecmuası**, III/29, İstanbul, 1952
- ŞEHSUVAROĞLU Haluk H., “Tarihimizde İnkılap Aleyhtarı Hareketler-5”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1961
- ŞAKİR Ziya Şakir, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı”, **Tan**, 1937

- ŞEHİSUVAROĞLU Haluk H., “Tarihimizde İnkılap Aleyhtarı Hareketler-5”, **Cumuriyet**, 21 Mayıs 1961
- ŞEMSİOĞLU Kemal, “Halaskar Zabitinin İçyüzü”, **Tarih Hazinesi**, Cilt: 2, Sayı:16, 1952
- ŞEREF Abdurrahman, “Sultan Abdülhamit’in Tahttan İndirilişi”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:5, 29 Mart 1962
- TEKELİ İlhan-İLKİN Selin, “İttihat ve Terakki Hareketi’nin Oluşumunda Selanik’in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği”, **Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernite’nin Doğuşu**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Birinci Kitap, 1.Baskı, İstanbul, Eylül 2003
- TOPRAK Zafer, “70.Yıldönümünde İttihat ve Terakki’nin 1916 Kongresi”, **Tarih ve Toplum**, Cilt:6, Sayı:33, Eylül 1986
- TOPRAK Zafer, “İrtica’da İnkılap”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 2004, Sayı:124
- TOPRAK Zafer, “Meşrutiyette Seçimler ve Seçim Mevzuatı”, **TCTA**, Cilt:4, İletişim Yayınları, 1985
- TOPRAK Zafer, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **TCTA**, Cilt:1, İletişim, İstanbul, 1985
- TOROS Taha, “Refik Nevzat”, **Tarih ve Toplum**, XXI/126, Haziran 1994
- TUNAYA Tarık Zafer, “İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, **Türk Parlamentoculuğun İlk Yüzyılı(1876–1976)**, Hazırlayan: Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, 9–11 Nisan 1976
- TUNAYA Tarık Zafer, “İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri(1976–1976)”, **Türk Parlamentoculuğun İlk Yüzyılı**, Hazırlayan: Siyasal İlimler Türk Derneği, Ankara, 9–11 Nisan 1976
- TUNAYA Tarık Zafer, “Jön Türk ve Sosyal İnkılap Lideri Olarak Prens Sabahattin”, **Sosyal, Hukuk ve İktisat Mecmuası**, Kasım 1948
- TUNAYA Tarık Zafer, “Türkiye’nin İlk İrtica Partisi: İttihad-ı Muhammedi Fırkası”, **Vatan**, 16 Mart 1949
- TUNAYA, Tarık Zafer, “Meşrutiyette Muhalefet”, **Vatan**, 21 Aralık 1952
- TUNÇAY Mete, “Eski Bir Sosyalist Parti Programının Işığında: Sosyalistler Türk Toplumuna Faydalı Oldular mı?” **Toplumsal Tarih**, Sayı:28, Nisan 1996

- TUNÇAY Mete, “Osmanlı İmparatorluğunda Sol Akımlar ve Partiler”, **TCTA**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- TURAN Şerafetin, “II. Meşrutiyet Dönemi Parlamentosu ve Dış Politika”, **Türk Parlamentoculuğun İlk Yüzyılı**, Hazırlayan: Siyasal İlimler Türk Derneği, Ankara, 9–11 Nisan 1976
- TURGUT Nükhet, “Türkiye’de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı”, Tarihsel Süreç İçerisinde Kavramsal ve Olgusal Olarak Muhalefeti Hazırlayan Gelişmeler, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, 1.Baskı, İstanbul, Nisan 1986
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, **Bellekten**, Cilt:20, No:77, Ankara, Ocak 1956
- YALÇIN Hüseyin Cahit, Meşrutiyet Hatıraları, **Fikir Hareketleri**, No.71–224, Şubat 1935-Şubat 1938
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “31 Mart Provası ve Kendisi”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:5, 29 Mart 1962
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “Dinin Politikaya Alet Edilişi”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:2, Sayı:25, 16 Ağustos 1962
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “Partiler Arası Anlaşma”, **Yakın Tarihimiz**, Sayı:24, 1962
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “31 Mart’tan sonra İdamlar Karşısında”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:6, 5 Nisan 1962
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “Dinin Politikaya Alet Edilişi”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:2, Sayı:25, 16 Ağustos 1962
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:2, Sayı:23, Ağustos 1962
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “Osmanlı Meclisinde Arap Mebuslar”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:1, Sayı:9, 26 Nisan 1962
- YALIMOV İbrahim, “1876–1923 Döneminde Türkiye’de Bulgar Azınlığın ve Sosyalist Hareketin Gelişimi”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876–1923)**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004
- YAYLA Yıldızhan, “Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet Kavramı”, **TCTA**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

- YERLİKAYA İlhan, “İttihat ve Terakki’nin Hışımına Uğrayan İki Gazetecinin Feryadı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:31, Temmuz 1996
- YÖNTEM Ali Canip, “Bab-ı Ali Baskının Bilinmeyen Tarafları”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:2, Sayı:26, 23 Ağustos 1962
- YÖNTEM Ali Canip, “Hizbi Cedit”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:2, Sayı:25, 16 Ağustos 1962
- ZÜRCHER E.J., “The Ideas of April A Fundamentalist Uprising In İstanbul In 1909?”, **openaccess.leidenuniv**, ed.C. van Dijk/A.H. de Groot, 1996

TEZLER

- Ahmet Mehmetefendioğlu, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996
- KARA İsmail, **İslamcılara Göre Meşrutiyet İdaresi(1908–1914)**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993
- OLGUN Kenan, **1908–1912 arası Osmanlı Meclisi mebusanın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001